NAZIONALE VITT. EMANUELE ROMA
8
20 — L
1

Dom. Prof. Rom.

DIDACI STVNICAE AVGVSTINIANI SALMANTICENSIS, SACRAE Theologiæ Magiſtri, in Zachariam Prophetam Commentaria.

QVIBVS TRES EIVS EDITIONES Vulgata, Latina, Hebræa, & Græca ſolerter explicantur, & præcepta vitæ cum virtute colendæ literaliter deducuntur.

HIS acceſsit Index copioſus rerum, & locorum ſacræ ſcripturæ.

Ad PHILIPPVM II. Catholicum, Hiſpaniarum Regem.



CVM PRIVILEGIO.

Salmanticæ Excudebat Mathias Gaſtius.

M. D. LXXVII.

DIDACI STVNICAE AVGVSTINIANI SALMANTICENSIS, SACRAE Theologiae Magiſtri, in Zachariam Prophetam Commentaria.

QVIBVS TRES EIVS EDITIONES *Vulgata, Latina, Hebraea, & Graeca ſolerter explicantur, & praecepta [illegible] dedu[illegible]untur.*

HIS acceſsit Index [illegible] rerum & locorum ſacrae ſcripturae.

Ad PHILIPPVM II. Catholicum, Hiſpaniarum Regem.



CVM PRIVILEGIO.

Salmanticae Excudebat Mathias Gaſtius.

M. D. LXVII.

EL REY.

POR quanto por parte de vos el Maeſtro, fray Diego de çuñiga, de la orden de Sant Auguſtin, nos ha ſido fecha relacion, que vos auiades compueſto dos libros, el vno de Vera Religione, contra todos los hereges modernos, y el otro Commentarios ſobre Zacharias Propheta, los quales eran muy vtiles, y prouechoſos, y nos ſupplicaſtes vos mandaſſemos dar licencia, para que vos, o quien vueſtro poder ouieſſe, y no otra perſona alguna, pudieſſedes imprimir, y venderlos dichos libros por tiempo de veynte años, o como la nueſtra merced fueſſe; lo qual viſto por los del nueſtro conſejo, y como en los dichos libros ſe hizo la diligẽcia que la pragmatica, por nos agora nueuamente fecha diſpone. Fue acordado que deuiamos mandar dar eſta nueſtra cedula en la dicha razon, y nos tuuimos lo por bien. Por la qual vos damos licẽcia y facultad, a vos el dicho Maeſtro fray Diego de çuñiga, o a quiẽ vueſtro poder ouiere, para que por tiempo de diez años primeros ſiguientes, que ſe cuenten deſde el dia de la fecha deſta nueſtra cedula, y no otra perſona alguna pueda imprimir los dichos libros, y venderlos en eſtos nueſtros Reynos, ſo pena que la perſona, o perſonas que ſin tener vueſtro poder los imprimieren, o vendieren, o hizieren imprimir, o vender, o traxeren de fuera parte impreſſos, pierdan la impreſsion, y los moldes, y aparejos cõ que los hizieren, e incurran mas cada vno dellos en pena de treynta mil marauedis: la tercia parte para la perſona que lo accuſare, y la otra tercia parte para nueſtra camara y fiſco, y la otra tercia parte para el juez que lo ſentẽciare. Con tanto que todas las vezes que durante el dicho termino, los hizieredes imprimir deſpues de impreſſos los traygays a taſſar al nueſtro conſejo, y corregirlos con el original que en el preſentaſtes, que van rubricadas todas las hojas, y firmado al fin dellas de Iuan Fernandez de Herrera nueſtro Eſcriuano de Camara de los que reſiden enel nueſtro Conſejo, y no los podays vender de otra manera: ſo pena de incurrir en las penas contenidas en las leyes, y pragmaticas de nueſtros Reynos, y mandamos a los del nueſtro conſejo, Preſidentes, e Oydores de las nueſtras audiencias, Alcaldes, Alguaziles, y otras qualeſquier juſticias deſtos nueſtros Reynos y Señorios, que os guarden y hagan guardar, y cumplir eſta nueſtra cedula, y lo en ella contenido, y contra ſu tenor y forma, no vayan ni paſſen en tiempo alguno, ni por ninguna manera. Fecha en Madrid a ſeys dias del mes de Mayo, de mil y quinientos y ſetenta y ſeys años.

YO EL REY.

Por mandado de ſu Mageſtad.

Antonio de Eraſſo.

IESVS.

EGO Alfonſus à Sandoual profeſſor Theologiæ in hoc noſtro Collegio ſocietatis Ieſu, vidi ex commiſſione Senatus Regij duo volumina à Reuerendo Admodum Patre Didaco Stunica Auguſtiniano edita. Vnum videlicet de Vera Religione in omnes ſui temporis hæreticos, alterum in Zachariam prophetam, in quibus nihil reperi pietati & doctrinæ Chriſtianæ diſſonum: quin potius animaduerti ſcripta hæc oſtendere ſatis aperte authorem pietatem cum ſingulari doctrina Phyſica & Theologica, cum acri & perſpicua diuinarum literarum intelligentia ſumma dexteritate copulaſſe. Nam ſanctum Zachariam prophetam alioqui difficillimũ præclare explicat & ſatis facilem reddit. Hæreticos item atque hæreſes acerrime impugnat & refellit, interdum teſtimonijs ſacris, quibus opportune ſemper vtitur, quod ea recte intelligat, interdum rationibus è media Philoſophia naturæ, ac morum petitis, vt in eius diſputationibus, neque Phyſicarum diſciplinarum, neque Theologicarum quæſtionum, neque ſacrorum voluminum intelligentia, aut vſus deſideretur. Quæ ex re fit vt vtiliſſima iudicem Reipublicæ ipſius ſcripta, & digniſſima quæ in lucem exeant.

Alfonſus à Sandoual
profeſſor Theologiæ.

ALPHONSVS AYLLON EMERITVS LATINAE LINGVAE professor, & Rhetor Lectori. S.

QVI ſacros libros enarrandos ſuſcipiunt, tria (vt ego indico) præcipue efficere tenentur; vt & verborum vim interpretentur, & res dilucide explanent, & vtrumque ad noſtram inſtitutionem & profectum, diligenter accõmodent: ne ſuam magis gloriã quæſiuiſſe, quã legentium vtilitati conſuluiſſe, ſcribentis ſtudiũ videatur. Ideo enim diuina mãdata & leges exarantur, & tam multarum rerũ iam inde ab orbe condito geſtarũ memoria, non ſolum per manus tradita, ſed monumẽtis etiam literarum prodita eſt, vt quid ſequi, aut quid contra declinare & cauere debeamus, inde facile diſcamus, quæ vniuerſa in hoc volumine, noſter Stunica cumulatiſsime mihi præſtitiſſe videtur. Siquidẽ cum non paucæ ſint in his ſcriptis voces adeo obſcuræ & ambiguæ, vt non lectore (vt ille canit) ſed Apolline indigere videãtur, ita dilucide explicãtur, vt valde nos in eis hæſitaſſe pudeat, quod eo maius eſt, quanto hæc vaticinia pluribus & eis exquiſitis inuoluta tropis, & allegoriys circunſcripta, quæ res multos magni nominis viros ad hæc commentaria edenda aggreſſos, non ſolum retardauit, ſed in medio etiam curſu oneri ſuccumbere fecit. Eſt enim vates hic, eruditorũ iudicio, maxime tectus, & totius veteris ſcripturæ difficillimus: & in quo enucleando non coniecturis & indiciys germanus ſenſus eſt indagandus, ſed ex planis & certis ſacrorum Bibliorum locis ex ipſius operis argumento & ſerie, denique ex ætate & annis in quibus hæc præſagia & oracula canebat, colligendus eſt & venandus. Quæ tanta hic efficiuntur perſpicuitate, certitudine, arte & ingenio, vt contra qui ſentiat, nihil ſentire exiſtimetur: adeo populariter plauſibiliter & conſentanee & cum tanta trium linguarum conuenientia & concordia omnia explanantur: vt alia aliam interpretari & illuſtrari dicas. Iam morum diſciplinam & bene beateque viuendi rationem nihil à propoſito excurrens: neque ſcripturæ loca in eam ſententiam, quæ præter animum autoris longe ſit, deflectens & trahens (quo in vicio plerique, qui ſacras ad populum conciones habent, hærere conſueuerunt) tractat: ſed ita moderatur, vt is ipſe locus eo tantum ſpectare: & eius rei de qua admonemur cauſa ab almo ſpiritu dictatus eſſe cognoſcatur. Siquidem neque à verbis & oratione prophetæ latum vnguem interpres recedens mirabiles tibi tum Dei Optimi ac Maximi, tum religionis, tum honeſtarum

actionum quæ nos ad ipſum ducunt amores ingenerat, quæ ſi nobis nuda proponerentur, in magno erant habenda honore & pretio, vt pote ſine quibus vita beata contingere non poteſt. Cum vero tanta verborum concinnitate & elegantia exornentur & eloquentiæ ſuauitate & quaſi nectare condiantur, vt ſi ſemel librum hunc in manus ſumas quaſi Hercules Gallicus catena te aurea vinctum teneant: quanti facienda eſſe cenſes? Quare eos qui Theologiæ ſcolam intrant aut gerunt aut ſacra myſteria & literas ſiue publice ſiue priuatim interpretantur, etiam atque etiam oro & hortor, vt in hæc commentaria tanquam in ſpeculum & exemplum ſacros ſcriptores interpretandi ſummo ſtudio inſpiciant: & nocturna diurnaque illa manu euoluant.

Bene Vale.

PHILIPPO II. CATHOLICO HISPANIARVM REGI,

Didacus Stunica Auguſtinianus. S. P. D.

QVOD tam accurate, potentiſsime Rex, tantoque ſumptu tot linguis libros ſacroſanctos excudi iuſſeris, apertiſsime declaraſti tuum erga literas ſacras amorem, gratamque tibi eorum eſſe operam, qui ad hanc diſciplinam maxime ſe applicuerint, cum tam ſingulare eis ſubſidium addideris. In quo ego ſtudio cum multum operæ & laboris poſuerim, nonnihil gratiæ me relaturum putaui ſi ex quotidianis prælectionibus meis hoc tibi munuſculum concinnarem, quo Zachariam prophetarum omnium difficillimũ interpretor. Quod ſi meam tibi in hac re ſolertiam, & induſtriam probauero, expedita atque diſtincta Deo iuuante commentaria edam in vniuerſos libros ſacroſanctos: non alterius tantum vt plerique faciunt editionis ratione habita, ſed tribus inter ſe collatis Hebræa, Latina, Vulgata, & Græca ſeptuaginta interpretum, quæ præter cæteras magnam auctoritatem habent: quod hactenus nullus, præter Diuum Hieronymum, præſtitit interpres. Ne eorum varietate tot tantæque, quantas his temporibus experimur diuinis oraculis tenebræ obducantur. Ita fiet vt beneficio tuo non ſolum varijs linguis ſancti libri excuſi exeant, ſed etiam alicuius momenti harum variarum Linguarum Commentaria extent.

Vale Rex Potentiſsime.

DIDACI STVNICAE AVGVSTINIANI IN ZACHARIAM PROPHETAM COMMENTARIA.

Ad Philippum II. Catholicum Hiſpaniarum Regem.

PROLEGOMENA.

Zacharias cur iucundus Propheta ſit.

Zachariã aggredior, iucundum illum quidé, ſed valde difficilem Prophetam. Iucundus auté eſt; quoniam multa de Chriſto, multa de eius Eccleſia, & promulgatione Euangelij tanta ſolertia enunciat, vt hiſtoriã potiùs ſcribere, quàm vaticiniũ reddere videatur.

Zacharias cur difficilis propheta ſit.

Difficultas vel ex eo cognoſcitur; ꝙ Hebręi eius obſcuritate deterriti, prophetiæ donum (quod adeò in illo populo floruerat) elãguiſſe iam Zachariæ tẽporibus, & propinquũ interitũ tãta ipſius difficultate minãtes iudicarẽt. In quo non malè loquuntur: fuit enim Zacharias aut vltimus, aut omniũ ſaltem Prophetarũ veteris inſtrumẽti penè vltimus. Non enim certũ, & exploratum eſt, quo tempore Malachias, qui vltimo loco in Prophetis numeratur, vaticiniũ ediderit. Caruit autem populus ille poſt Zachariæ tẽpora Propheta vero per quadringentos annos, plus minusve. Id enim interualli inter Zachariam, & Chriſtũ interiectum eſt; quem omnium prophetarum dicta, & vniuerſum vetus inſtrumentum expectabat. Sed vt meliùs quãta huius prophetæ obſcuritas ſit intelligatur; & quo pacto pro phetiæ donum, naſcente, & incipiẽte populo Iudaico excellentiſsimũ, abierit in deteriùs vſque ad Zachariam, cuius temporibus ceſſauit vſque ad Chriſtum ſeruatorem; à quo ita fuit illuſtratum, vt nihil ampliùs deſiderandum reliquerit: rem longiùs repetentes pauca diſſeramus oportet de prophetiæ excellentia; vt ex hoc facilè cognoſcatur, quis propheta in hoc genere cæteris præſtiterit, quis verò inferior fuerit. Eò verò magis propheta præſtat, quò Deo in excipiendis oraculis magis familiariter vtitur. Is verò familiariùs vtitur, cui ſpiritualiùs reſponſa dantur. id eſt ſignis ijs, quæ magis ad eam hominis partem, quæ corporis eſt expers, pertineant. Quare cùm Deus quidpiam Prophetæ prædicit nullo propoſito ænigmate, nulla re imaginaria adhibita; ſed verbis modò vtitur, quibus amici inter ſe communicare ſolẽt; præſtat huiuſmodi

Zacharias fuit aut vltimus, aut omnium prophetarum penè vltimus.

Quot annis poſt Zachariã caruerit vero Propheta populus.

In quo poſita ſit prophetia excellentia.

Quid ſit ſpiritualiùs reſponſa dari.

iuſmodi ꝓpheta, & excellit. Magnus enim vſus, magna familiaritas tali propheta cũ Deo intercedit, nihil ei corpore, nihil voce opus eſt. Animus enim, & ſpiritus eius ſolùm his rebus pulſari poteſt. Quare clarè, & expreſſe ei mãdata dãtur; nec adeò difficiles eius prophetia habet explicatus. Sin autẽ è cõtrario; Deus oracula ſua prophetę ſignificet ænigmate aliquo, aut allegoria vtés, ita vt imagines rerũ, nõ res ipſas proponat: huiuſmodi prophetia nõ ita excellit. Nõ enim admodùm familiaris vſus tali vati cũ Deo eſt: ſiquidem non ita amici inter ſe loquũtur, cùm de re aliqua cõmunicãt. Quare huiuſmodi vates corpore nimiũ indiget, vt oracula huiuſcemodi percipiat. Nã ſpecies ei animi vi, quæ imagines excipit, obijciũtur: quæ corporis quidẽ eſt particeps. Quamobrẽ huiuſmodi vaticiniũ adeò obſcurũ, & difficile eſſe ſolet, vt Daniel duodecimo capite ingenuè fateatur, Ego audiui, (inquiens) & nõ intellexi. eiq; angelus ab eo rogatus reſpõdeat: Clauſi ſunt, ſignatiq; ſermones vſq; ad præfinitũ tẽpus. Sed ea quæ ꝓpoſita ſunt, exẽplis facilè docẽtur. Ezechieli Deus oſtendit futurã Ieruſalẽ euerſionẽ, eò ꝙ Chriſtũ, & eius Euãgeliũ reſpuerit: magnãq; futurã Iudæorũ cædẽ: paucos verò ſeruandos, eò ꝙ Chriſtũ fuerint ſecuti. Sed hoc ita ei demõſtratũ eſt; Ecce ſex viri veniebãt, &c. Hęc rei imago, ad eam corporis partẽ, in qua imagines imprimũtur, ſpectat, quæ ſi ne corpore nõ cõſtat. ſed idipſum illuſtriùs multò, atq; planiùs omni ſublato ænigmate, & imaginaria re Eſaiæ prædicitur; Ecce dominus diſsipabit terrã, &c. quę omnia ſi amico quiſpiã narraret, non aptiùs diceret, non illuſtrioribus ſentẽtijs, non maiori verbo

Quæ prophetia nõ ita difficiles habeat explicatus.

Quæ prophetia non ita excellat.

Quæ prophetia valde obſcura ſit.

Danie. 12. c.

Ezechielis obſcura prophetia.

Ezec. 9.

Eſaiæ facilis & illuſtris prophetia.

Eſa. 24. a.

rũ põdere vteretur. Quid? Chriſti vulnera nonne clariùs, quàm à nonnullis Euangeliſtis à Dauide narrãtur? Foderunt (inquit) manus meas, & pedes meos: at tres Euangeliſtæ nullã de manibus, & pedibus confoſsis mentionẽ fecerũt. Hæc eadẽ ſeruatoris vulnera propheta, quę in manibus habemus, præuidit: ſed quàm obſcurè, atq; confuſè propter allegoriã! Ecce lapis (ait) quẽ dedi corã Ieſu, &c. Ecce ego cælabo ſculpturã eius, ait Dominus exercituũ. Quare rectè S. Thomas Moyſem, & Dauidem excellentiſsimos omniũ vatũ veteris inſtrumenti iudicat. Moyſes enim nõ per ænigmata, & allegorias: ſed ſimpliciter, & planè legẽ vniuerſam accepit. Deniq; de ipſo dicitur; Loquebatur Dominus cũ Moyſe facie ad faciẽ: ſicut amicus loqui ſolet cũ amico. Quantùm verò Dauid præſtiterit, ex eius Pſalmis licet cognoſcere: in quibus nihil ænigmatis eſt; nulla corporis imagine eius animus pulſatur: ſed omnia familiariſsimè, & humaniſsimè ei à Deo propoſita, atq; dictata ſunt. Itaque hoc pacto reſpõſa principiò dabantur, id eſt, planè, & perſpicuè: Sed cùm populus nihilò melior tãto beneficio fieret, temporibus Eſaiæ deliteſcere, & ſe cœpit Deus ſubducere, neq; ita familiariter; ſed imagines obijciẽdo loquebatur; vt capite Eſaiæ. 20. videre eſt: quo ipſe narrat, veſtibus omnibus, & calceis exutũ eũ Deũ ingredi iuſsiſſe; quod in viſione prophetica pleriq; factũ eſſe putãt: vt ex hoc intelligeret, AEgyptũ, & AEthiopiã diripiẽdã, & ſpoliãdam eſſe; quò deſineret Iudæi eorum rebus fidẽtes eſſe. Et Oſeæ, Eſaiæ ęquali, obiecta etiã eſt imago illa, qua videbatur ei vxorẽ fornicariã ducere, quò ſignificabatur populũ à Deo, cui tanquam

Chriſti vulnera clariùs quàm à nonnullis Euangeliſtis à Dauide narrãtur.

Pſal. 21.

Chriſti vulnera obſcuriſsime Zacharia proponuntur.

Zach. 3. d.

Moyſem, & Dauid omnium prophetarum veteris inſtrumẽti præſtãtiſsimos eſſe.

Num. 12.

Quo tempore cœperit Deus non ita clare loqui cũ prophetis.

Eſa. 20.

Oſee. 1.

quã ſponſa fidẽ dederat, ad Idôla defeciſſe: & ob eam rẽ ſponſam aliã fornicariã, id eſt, gẽtiũ populũ ſibi à Deo adiũgẽdã eſſe. Hos ſecut' eſt Ieremias, cui plures imagines propoſitæ ſunt; virgæ vigilãtis, ollæ ſuccenſæ, calathi ficorũ, emptionis agri Hanameel. Poſtea vaticinatus eſt Ezechiel, qui obſcuriſsimarũ allegoriarũ plenus eſt. Cuius rei vel illa primi, & decimi capitis nunquã ſatis explicata imago illorũ quatuor animaliũ teſtimoniũ eſſe poteſt: & illa tẽpli, & vrbis futurę forma, quã omnes interpretes fatẽtur nõ ſatis intelligere. Eius ferè æqualis fuit Daniel, qui totus ſcatet ænigmatis, & allegorijs. Tãdẽ ꝓpheta noſter, poſtquã in patriã Iudæi Babylonia poſtliminio rediêre, vaticiniũ edidit: qui nihil ferè primis ſex capitibus ſine ænigmate loquitur: nihil ei Deus niſi imagine aliqua ꝓpoſita declarat: quapropter obſcuriſsimus eſt: nec malè ex hoc Hebręi opinãtur inſtare vaticinij finẽ. Deus eñ Opti. Max. qui ſuauiter (teſte Sapiẽte) omnia diſponit; nõ de repentè, ſed ſenſim, ſicut Sol in orbe terrarũ occultare ſe voluit, tenebriſq; omnia circunfundere, quò illuſtriùs, & clariùs ſe Chriſti temporibus aperiret. Seipſum mũdi lucem Chriſtus appellat. Vt igitur tanta, tãq; diuina lux gratior eſſet mũdo, maiorįq; ea hominũ genus ſtudio frueretur; nox tã longa orbi terrarũ offuſa eſt, vt illud Eſaiæ, quod Matthæus citat, omni ex parte verum ſit; Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucẽ magnã: ſedẽtibus in tenebris, & in vmbra mortis lux orta eſt eis. Et quãta lux? nẽpe tãta vt nõ ſolùm ꝓphetæ, ſed vulgò homines docerẽtur à Deo viuo, & vero: id q; longe familiariùs quàm propheta vllus veteris inſtrumẽti. Hoc fuit (vt

Zacharias cur ſit obſcurus.

Cur Zacharia obſcuritas inſtare vaticinij finẽ minabatur.

Ioan. 8.
Matt. 4.

Quam illuſtris prophetia tẽporibus Chriſti fuerit.

Similitudo ad declarandum, quo pacto Deus deliteſcere ceperit tẽporibus Eſaia, & rurſus tẽporibus Chriſti illuſtri doctrina orbem terrarum impleuerit.

Chriſtus ipſe teſtatur) quod prædixêre ꝓphetę, Erũt omnes docibiles Dei. Cuius rei pulchra mihi videtur ſimilitudo illud, quod 3. Reg. narratur: nubeculã paruã quaſi veſtigiũ hominis aſcendiſſe de mari; deinde cœlos omnes tenebris obſitos eſſe, factãq; fuiſſe pluuiã grandẽ, quę terram per multos annos arentem irrigauit. Ita vaticinãte Eſaia orta illa eſt nubecula: in toto enim Eſaia non niſi leue illud ænigma legitur, quãdo nudus (vt dixi) ingreſſus eſt. Poſtea coactæ ſunt multæ nubes, cùm vaticinaretur Zacharias; qui nihil ferè niſi per allegoriã dicit. Cõtenebrati ſunt deinde cœli ceſſante vaticinio; ac tandẽ pluuia cõſecuta eſt, id eſt, Euãgeliũ Chriſti, quod terrã arẽtẽ, nulloſq; ferè fructus ferentẽ irrigauit. De ipſo enim Dauid vaticinatur; Deſcẽdet ſicut pluuia in vellus, & ſicut ſtillicidia ſtillãtia ſuper terram.

Ioan. 6.
3. Reg. 18.
Pſal. 71.

PROPHETIA
Zachariæ. Cap. I.

1 *IN menſe octauo in anno ſecun-* A
do Darij factum eſt verbũ Do-
mini ad Zachariam filium Barachiæ
filij Addo prophetam, dicens.
2 *Iratus eſt Dominus ſuper patres*
veſtros iracundia.
3 *Et dices ad eos, Hæc dicit Domi-*
nus exercituũ: Conuertimini ad me,
ait Dominus exercituũ. & cõuertar
ad vos, dicit Dominus exercituum.
4 *Ne ſitis ſicut patres veſtri, ad quos*
clamabant prophetæ priores, dicẽtes,
Hæc dicit Dñs exercituũ, Cõuertimi
ni de vijs veſtris malis, & de cogita-
tionibus veſtris peſſimis: & nõ audie-
rũt, neq; attẽderũt ad me, dicit Dñs.

5 *Patres veſtri vbi ſunt? & prophe-
tæ nunquid in ſempiternum viuent?*
B 6 *Veruntamen verba mea, & legi-
tima mea, quæ mandaui ſeruis meis
prophetis, nunquid non comprehende-
runt patres veſtros? & conuerſi ſunt,
& dixerunt, Sicut cogitauit Domi-
nus exercituum facere nobis ſecun-
dum vias noſtras, & ſecundum adin-
uentiones noſtras fecit nobis.*
7 *In die viceſima & quarta vndeci-
mi menſis Sabath, in anno ſecũdo Da-
rij, factum eſt verbũ Domini ad Za-
chariam filium Barachiæ filij Addo
prophetam, dicens.*
8 *Vidi per noctem, & ecce vir aſcẽ-
dens ſuper equum rufum, & ipſe ſta-
bat inter myrteta quæ erant in pro-
fundo: & poſt eum equi rufi, varij, &
albi.*
A 9 *Et dixi, Quid ſunt iſti Domine
mi? & dixit ad me angelus qui loque-
batur in me, Ego oſtendam tibi quid
ſint hæc.*
10 *Et reſpondit vir qui ſtabat inter
myrteta, & dixit, Iſti ſunt quos miſit
Dominus, vt perambulent terram.*
11 *Et reſponderunt angelo Domini,
qui ſtabat inter myrteta, & dixerũt:*
C *Perambulauimus terrã, & ecce om-
nis terra habitatur, & quieſcit.*
12 *Et reſpondit angelus Domini: &
dixit, Domine exercituum vſquequo
tu non miſereberis Ieruſalem & vr-
bium Iuda, quibus iratus es, iſte-iam
ſeptuageſimus annus eſt?*
13 *Et reſpõdit Dominus angelo qui
loquebatur in me verba bona, verba
conſolatoria.*
14 *Et dixit ad me Angelus qui lo-
quebatur in me, Clama dicens, Hæc
dicit Dominus exercituum, Zela-
tus ſum Ieruſalẽ & Siõ zelo magno.*
15 *Et ira magna ego iraſcor ſuper
gentes opulẽtas, quia ego iratus ſum
parum, ipſi verò adiuuerunt in malũ.*
16 *Propterea hæc dicit Dominus, re-
uertar ad Ieruſalem in miſericordijs:
domus mea ædificabitur in ea, ait Do-
minus exercituum: & perpẽdiculum
extendetur ſuper Ieruſalem.*
17 *Adhuc clama dicens, Hæc dicit
Dominus exercituũ, Adhuc affluent
ciuitates meæ bonis: & conſolabitur
adhuc Dominus Sion, & eliget ad-
huc Ieruſalem.*
18 *Et leuaui oculos meos, & vidi: &* D
ecce quatuor cornua.
19 *Et dixi ad angelum qui loqueba-
tur in me, Quid ſunt hæc? Et dixit ad
me, Hæc ſunt cornua quæ ventilaue-
runt Iudam, & Iſrael, & Ieruſalem.*
20 *Et oſtendit mihi Dominus qua-
tuor fabros.*
21 *Et dixi, Quid iſti veniunt facere?
Qui ait, dicens, Hæc ſunt cornua quæ
ventilauerunt Iudam per ſingulos vi-
ros, & nemo eorum leuauit caput
ſuum: & venerunt iſti deterrere ea,
vt deijciant cornua gentium, quæ le-
uauerunt cornu ſuper terram Iuda
vt diſpergerent eam.*

Iam

IAm ad prophetam noſtrũ accedamus: qui primò ponit tẽpus, quo vaticinatus eſt, id quod reliquis prophetis familiare eſt, quo illuſtrior fiat prophetia, & in quę tempora pręcipuè quadret, intelligamus. Quare ad intelligẽdum vnũquemq; prophetam vtile erit ſui temporis hiſtoriam in manibus habere. Quæ verò ad noſtrum attinet prophetam ab Eſdra libr. 1. narratur.

Cur prophetæ ſoleãt, quo tempore vaticinatum edi derint, exponere.

In menſe octauo. id eſt, menſe Octobri: carent enim Hebræi nominibus proprijs menſium: ſed primo, ſecundo, & tertio, & deinceps vſq; ad duodecimum, duodecim menſes diſtinguunt. Primũ vocãt eũ, qui maiori ex parte Martio noſtro reſpondet. Hoc enim mẽſe captiuitatẽ Aegyptiacam Deo aſſertore repulerunt. Sic dicitur in Exod. Menſis iſte principium menſiũ vobis: primus erit in menſibus anni. Cùm igitur mẽnſis primus ſit Martius, octauus ab eo erit October. Sed quia mẽſis primus partem capit Aprilis; ideo mẽſis octauus partẽ etiã capit à Nouẽbri. Hæc autẽ Hebræorũ menſium cum noſtris confuſio, eò maior, vel minor eſt, quò annus eorũ intercalaris propiùs, vel longiùs abfuerit. Nomina verò menſium Hebræorũ quæ circunferũtur, nõ Hebraica, ſed Chaldaica ſunt: & ideo nõ reperiũtur niſi in auctoribus ijs, qui poſt captiuitatẽ Babylonicam ſcripſerunt: qualis noſter propheta eſt.

Quis ſcripſerit hiſtoriam temporis quo vaticinatus eſt Zacharias.
Hebræi carẽt nominibus menſium.
Quis primus fuerit menſis apud Hebræos.
Exod. 12. c.
Vnde maior vel minor cõfuſio mẽſium Hebræorum cum noſtris oriatur.

Anno (inquit) *ſecundo Darij Regis.* Non ſatis conſtat inter interpretes, cuiusnam filius Darius fuerit. Diuus Hieronymus Iuſtinum hiſtoriographum, & Ioſephum ſecutus dicit; Hyſtaſpis fuiſſe filiũ. Liranus Hebręis hiſtoriographis, & interpretibus adhærens, dicit Aſſueri, qui & Cambyſes, & Artaxerxes appellatur, & Eſter fuiſſe filium: ob eamq; rem facultatẽ vrbis, & templi reſtaurandi Hebræis præbuiſſe; & in eos benignum, & beneficũ extitiſſe: quòd Hebræa, & ſanctiſsima matre Eſter natus fuiſſet. Sed conuenit inter omnes hunc eſſe Darium illum, qui à ſeptem familijs delectus poſt interfectos Magos, qui regnum Babylonicum occuparant, regnauit. Cuius rei hiſtoriam narrat Iuſtinus in fine libri primi.

Cuius filius Darius fuerit.
Hieronymus
Liranus.
Iuſtinus hiſtoricus.

Factum eſt verbum Domini. Quod ſummam fidem eius vaticinio conciliat. Non enim hominum, qui ſunt natura mendaces: ſed Dei, qui neque fallere, neque falli poteſt, verba ſunt. Sed quanta dignitas, quantaque auctoritas in Dei Opti. Max. verbis ſit; quanta fides, quantaque reuerentia aduerſus dicta eius nobis adhibenda ſit, demõſtrat optimè ipſa oratio, Verbum Domini, ſi in Hebraico fonte legatur. Eſt enim in Hebræo loco illius vocis latinæ Domini, יהוה *iehoua*, quod propriũ nomen Dei eſt. Significat enim id, quod natura eſt: quod ad Deum tantùm ſpectat; reliquæ enim res aliquando non fuerũt, & ideo propria earum ratio, atq; natura, vt ſint, minimè poſtulat. Deus autem quòd ſemper natura ſit, præſtabit id, quod dicit. Semper enim eius dicta cõſtent neceſſe eſt. Si enim verba Dei ſunt, Dei habent naturã. Nam nihil in Deo eſt, quod non eandẽ, quam Deus ipſe vim habeat. Et hac de cauſa apud Matthæum Deus ipſe dicit, Cœlum, & terra tranſibunt; verba autem mea non præteribunt. ideſt, faciliùs res omnes, quæ cœli, terræq; ambitu comprehẽduntur, interibunt, & eſſe deſinent, quàm verba mea. Quod enim res illæ

Quanta fides verbis Dei adhibẽda ſit.
Proprium nomẽ Dei quid contineat.
Cur Deus præſtet ſemper quæ dicit.
Mat. 24.

non ſint, mirum non eſt; quippe quæ aliquando non fuerunt: neque enim quod ſemper ſint, earum natura requirit: at verba mea núquam non fuerunt: ſiquidem verba Dei, eius ſcientiam, & cognitionem continent: quę ſicut Deus ipſe, ęterna eſt. Homo verò ea de cauſa valde mẽdax eſt, quòd mortalis natura ſit; & ob eam rem, quod dicit ſemper præſtare non poteſt. Quod elegãter vno Hebræo verbo declarauit Dauid dicens, Omnis homo mendax. Siquidem Hebraicè eſt כּוֹזֵב *cozeb* ſignificat autem כָּזַב *cazab* deficere, vt Eſaię quinquageſimo octauo, verſu vndecimo non יְכַזְּבוּ *iecazbu* & aquæ eius non deficient; ita vertit vulgatus, & ſeptuaginta interpretes ἐκλείψει. At Deus ſemper vera dicit. Nam eſt יהוה *iehoua* id eſt, quod ſua natura extat. Ex quo intelligetis locũ illũ valde difficilẽ Exodi: Qui apparui Abrahã, Iſaac, & Iacob in Deo omnipotẽte, & nõmẽ meum Adonai non indicaui eis. Loco Adonai in Hebræo eſt יהוה *iehoua*, cuius loco proferũt Hebręi Adonai quoties in ſcriptura ponitur יהוה *iehoua*, ꝙ habeatur ab eis ineffabile. quos in hoc loco noſter interpres ſequi voluit. Dicit igitur, ante me omnipotẽtẽ, victorẽ & fortẽ, & cui nemo reſiſtere poſſet, oſtẽdi: (hęc enim ſignificat שַׁדַּי *ſadai* quod loco omnipotentis in Hebræo ponitur) imo qui omnes aduerſarios meos diluuio, & multis alijs modis perdidi, atque miſerè necaui. at nomen meũ יהוה *iehoua* id eſt, me ſemper ſtare promiſsis, & præſtare quæ dixero, nõ ita vnquam, vt nũc declaraui. Nam mox ſequitur: Pepigi fœdus cum eis, vt darem eis terram Canaam; quod re modò complebo, vt ſciatis me ſemper vera dicere, vt nomen יהוה *iehoua* præ ſe fert. Qua fortè omnibus bene ponderatis nullã meliorem expoſitionem reperietis, & quæ magis cum hiſtoria atque contextu cohęreat; licet multę à multis reddantur. Vt igitur nobis ſacroſancti ſcriptores veriſsima eſſe quæ narrant, ſignificent, verba Domini eſſe dicũt: & cùm millies huiuſmodi oratio in ſcriptura ſancta repetatur, ſexcentaque nomina Dei habeãt Hebræi, ſemper in Hebræo nomen illud tetragrãmaton, de quo dixi, eſt. Habet enim vim, & pondus ſingulare ad hoc ſignificandum. Nihil vero eſt quod impios, & ſceleratos homines magis terreat. Nam velle ipſi videntur, dum ſcelerati ſunt, falſa Dei verba, falſaſque minas eius eſſe. Contrà verò nihil eſt, quod viros bonos magis delectet, & in aduerſa fortuna confirmet, quàm quòd Deus, cui vni confidunt, vera ſemper, & quæ falle re non poſſunt, prędicet. Scio cui credidi, & certus ſum dicebat Paulus. Sequitur in Propheta.

Cur ſit homo mendax.

Pſal. 114.

Locus pſalmi accurate exponitur.

Eſa. 58. c.

Iehoua.

Exod. 6. a.

Locus Exodi valde difficilis accurate exponitur.

Cur nomen iehoua in illa ſcriptura oratione verbũ Domini ſemper ponatur.

Vehementer terret impios & pios conſolatur quod vera ſemper verba Dei ſint.

1. Timo. 1.

Ad Zachariam filium Barachiæ. Nõ placet Hieronymo, in cõmentarijs in Matthęũ, hunc eſſe Zachariam, cuius Chriſtus meminit apud Matthæũ dicens; Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtorũ, qui effuſus eſt ſuper terrã, à ſanguine Abel iuſti, vſque ad ſanguinẽ Zachariæ filij Barachię, quẽ occidiſtis inter tẽplũ, & altare. Nam tẽporibus Zachariæ (vt Hieronymus ait) cùm templum nondum eſſet inſtauratum, non conuenit in illum, occiſum eſſe inter templum, & altare. At Eſdræ tertio capite narratur, ſimul atque in Ieruſalem regnante Cyro redierunt Iudæi, altare in baſibus ſuis eos collocâſſe, ſacrificiumq; veſperè, & manè veteri inſtituto feciſſe; atque adeò ţemplum eſſe fundatum,

Matt. 23.

Cur non placeat Hieronymo noſtrum prophetã eſſe Zachariã illum de quo Chriſtus mẽtionem facit.

Eſdræ. c. 3.

Erant temporibus Zachariæ quæ templi, & altaris nominibus vocarentur.

magna-

magnaque populi lætitia dedicatum. Licet ergo templum vaticinante Zacharia nondum eſſet perfectum, tamen nihilominus erant, quæ templi, & altaris nominibus vocarētur. Nam decem, & nouem annos minimùm poſt hanc dedicationem Zacharias cœpit vaticinari, vt illud conſtare poſſit, inter templum, & altare fuiſſe interfectum. Præſertim quòd licet ex ſcriptura probetur, templo non fuiſſe extremam manum impoſitā, cùm primùm munus ſuum noſter vates obire cœperit: at verò quando mortuus eſt, idem ipſum nō conſtat: imo valde eſt veriſimile ſuperſtite Zacharia operi iam pridem inchoato faſtigium eſſe impoſitum. Cui rei magno indicio eſt, quod Eſdræ ſexto capite legitur, completum fuiſſe templum anno ſexto Darij. Cùm ergo vaticinari cœperit Zacharias anno ſecundo, vt hic ipſe dicit, valde probabile eſt, quatuor annos poſtquam vaticinari cœperit, vixiſſe. Quare illud D. Hieronymi argumentum, minimè nolentem cogit in eius ire ſententiam: præſertim quòd in Zachariam filium Ioiadæ non conueniunt Seruatoris noſtri dicta; licet ea Hieronymus accommodare nitatur. Primùm, quia Chriſtus dicit Zachariam filium Barachiæ: at de quo Hieronymus dici putat, non eſt filius Barachiæ, ſed filius Ioiadæ. Euangelium vero Nazaræorum, quod citat Hieronymus, in quo Ioiadæ legitur, non probat Eccleſia. Deinde Chriſtus ait; Vt veniat ſuper vos ſanguis prophetarum, qui effuſus eſt, à ſanguine Abel iuſti, vſq; ad ſanguinem Zachariæ filium Barachiæ. Qua dicendi ratione, vt omnes iuſtos homines à Iudæis necatos comprehēderet, primum, & vltimum poſuiſſe videtur. At Zacharias filius Ioiadæ non ſolùm non fuit vltimus prophetarum; verùm etiam fuit primus eorum, qui interfecti putantur. Nam fuit ante Eſaiam, & Ieremiam, & alios quorum libri extant. Quæ omnia in prophetam noſtrū conueniunt: nam & eſt filius Barachiæ, & omnium prophetarum vltimus, aut ſaltem penè vltimus. Quare cum bona venia tanti viri, opinor prophetam noſtrū eſſe illum, de quo Chriſtus mentionem fecit. Nam quòd alij Zachariā, de quo Chriſtus loquitur, patrem Ioānis Baptiſtæ eſſe narrāt, quem à Iudæis aſſerūt interfectum fuiſſe, quòd matrem Chriſti ſacroſanctam Virginem manſiſſe poſt partum publicè dixerit; Hieronymus apocryphorum ſomnia eſſe ſcribit. Quare in ſententia noſtra maneamus. Ex quo intelligi licet, quā eximius vir noſter propheta fuerit, qui martyrij palmam ſit conſecutus. Quocirca illud imprimis ex hoc loco animaduertēdum duco, quanti fieri debeat verbum Dei, quod tantorum virorum, atque adeo filij Dei ſanguine conſtat. Vt cæteras eius excellētias omittamus, vel hæc vna illud nobis ita commēdare deberet, vt nihil chariùs, nihil antiquiùs nobis eſſet; vt ſemper illud in manibus, vel in intimis potiùs viſceribus haberemus; quòd Deus ipſe, vnà cū tam eximijs, egregijſque viris pro illo defendēdo opes omnes, huius ſeculi famam, atq; vitam profundere nō dubitārit. Erat concionādi munus ſuperioribus temporibus grauiſſimum, erat ſummæ, & heroicæ virtutis experimentū: concionatoribus cuſtodia gregis Dei mādabatur, lupos arcebant, nefarijs hominibus, atque vniuerſo mundo terrori erant: veri quidem Chriſti milites,

Valde veriſimile eſt temporibus Zachariæ templū fuiſſe abſolutum.

Eſdræ. 6. c.

In Zachariā filiū Ioiadæ nō conueniūt Seruatoris dicta.

Noſter propheta eſt ille Zacharias, de quo loquitur Chriſtus.

Quid inſtāter verbum Dei nobis cōmendare debeat.

Quàm graue fuerit olim concionandi munus.

tes, Eccleſiæ propugnatores; qui ſolo verbo, & oratione, ardua, & periculoſiſsima bella gerentes nullis neq; Regibus truculentiſsimis, neque Imperatoribus crudeliſsimis ceſſerunt. At ætate noſtra non virtutis experimentum eſt; ſed ambitionis nutrimētum: non tanquam canes alienos homines terrent, ſed tanquam mimi hominum opinioni ſtudēt. Strenui illi magiſtri paucis diſcipulis contenti erāt: at iſti extremum eſſe malum opinantur, ſi imperita multitudo ad eorum conciones non conuolet. Quare non iſtorum, ſed illorum exemplum vobis ad imitādum debetis proponere.

Temporibus noſtris quan tam amiſerit dignitatē concionandi munus.

Filij Addo prophetam. Addo, & Barachiam, prophetas fuiſſe Hieronymus, & Hebræi exiſtimant. Addo autem exiſtimat D. Hieronymus eſſe prophetam illum, qui miſſus eſt ad Ieroboam ſacra idolis facientē: quod auctoritate Hieronymi defendi poteſt: cæterùm nulla coniectura ex ſacris literis ſumi poteſt: nam ille propheta proprio nomine non appellatur. Sed vt ſententia Hieronymi probabiliter defendatur; filius pro nepote debet vſurpari: nam inter illum, & noſtrum prophetam, plùs minùs quadringentorum quadraginta quatuor annorum ſpatium interiectum eſt. Fit etiam in Paralypomenis mentio Addo prophetę; qui an idem, qui hic ſit, pro certo non habetur.

Addo quem prophetā Hieronymus eſſe putet.

3. Reg. 13. a

2. Paral. 12.

2. Paral. 13.

Poſita prophetię inſcriptione iam propheta verbis Dei loqui cum populo incipit. eſtque in Græca, & Hebræa editione, dicens, אמר *omer* λέγων: quod in vulgata non eſt, ſed facilè intelligitur, quæ ſequuntur à propheta dici. Quoniam verò in ędificādo templo, & vrbe muris cingenda, nimis ſocordes, & negligentes erant, ſinguli ſuis ædibus conſtruēdis occupati; de qua re eos Aggæus verbis Dei obiurgat; alijs etiam criminibus, quæ ab Eſdra narrātur, erāt contaminati, quibus ab ſe Deum alienauerāt: primùm eis ſuadet, vt flagitia deponant, in Dei que amicitiam redeāt. Hāc enim animi culturam adhibere oportet, vt ex diuinis oraculis fructū percipiamus: hac quidem diligentia illa terra paratur, quæ trigeſimum fructū, vel centeſimum reddit. Ob eamque cauſam Deus Ieremiæ dicit, cùm ei munus prophetæ dedit; Ecce conſtitui te hodiè ſuper gētes, & ſuper regna, vt euellas, & deſtruas, diſperdas, & diſsipes, & ædifices, & plātes. Prius enim vitia cōuellenda ſunt, quàm virtutes plantandæ; & vt pulchrè in hoc loco Hieronymus notat; quater id, quod ad vitia extirpanda pertinet, poſuit; vt euellas, & deſtruas, diſperdas, diſsipes; quæ eodem ſpectāt: bis autem modò poſuit, quod attinet ad virtutem ſuadendam; vt ædifices, & plantes. Ex quo intelligitur, viris concionatoribus, maiorem operam in ſceleribus arguendis, flagitijſq; increpandis eſſe ponēdam, quàm in officijs & ſuadendis, & exponendis. Nam in exprobrādis, reprehendendiſque criminibus, exagitandiſq; flagitioſis hominibus, tota ferè huius muneris difficultas, & magnitudo eſt: hinc offenſionem, odium, inuidiam, maleuolentiā concionatores ſuſcipiunt: hinc minæ iactantur, formidines opponūtur: hinc pericula, cædeſque indigniſsimæ conflantur. Hac de cauſa Zacharias filius Ioiadæ Rege iubente, à populi cōcurſu lapidibus obrutus eſt. Hac de cauſa multi prophetæ, omnes ad vnum Apoſtoli, multique diſcipuli interfecti; Seruator denique ipſe crudeliſsima

Aggæus. 1.

Matt. 13. a.

Luc. 8. a.

Ierem. 1. b.

Qua ratione parentur animi vt ex verbo Dei fructum capiāt.

Maiorē operam concionatori eſſe ponēdam in flagitijs increpandis quàm in officijs ſuadendis.

In quo rei cōcionandi magnitudo ſit.

2. Par. 24. E.

ma, & ignominioſiſſima morte multatus eſt. Quod verò de populo docendo dico, idem de ſua vita ab vno quoque inſtituenda intelligi volo, vt priùs de vitijs conuellendis, quàm de virtute augenda cogitet: id quod docet Dauid Pſalmo primo dicens; Beatus vir, qui non abijt in conſilio impiorum. &c. Sed in lege Domini fuit voluntas. &c. priùs quod erat auferendum, quàm quod erat præſtandum poſuit. Vt igitur propheta noſter populi animos ad Dei cultum à vitæ prauitate conuerteret, primò eis pœnas, & ſupplicia, quæ peccatores manent, proponit.

Quæ medicina ſit iniquis hominibus ſaluberrima.

Nulla enim ſalubrior medicina iniquis hominibus afferri poteſt; quàm ſupplicij cõmemoratio. Eſt enim quaſi quidam chirurgi gladius, quo putrida caro præciditur; qua non ſublata, fruſtrà alia adhibentur remedia. Cùm enim apparentis boni cupiditate allecti libidinem ſequantur; ſi malum latens cognouerint, ſe fortaſſe continebunt: ablactantur enim pueri, ſi re aliqua aut horrida, aut amara vbera inficiantur. Ait ergo vates.

Iratus eſt Dominus ſuper patres veſtros iracundia. Verbum Hebræum eſt קצף *quezeph.* quod ſignificat nimiũ iraſci, feruere, & iracundia ferri. præter hoc, phraſis illa, iraſci iracũdia, Hebraica eſt, qua etiam ira nimia ſignificatur: quam vt in Græcum conuerterent Septuaginta, ponũt ὠργίσθη ὀργὴν μεγάλην iratus eſt iracũdia magna. Videte (inquit) quas iras Dei Opti. Max. ſubiêre ob flagitia ſua parentes veſtri; & intelligite (credite mihi) eaſdem in vos eſſe inferendas, niſi peccata corrigatis: agri eorum vaſtati ſunt, ciuitates deletæ, vrbs opulẽtiſſima, & frequentiſſima diruta, & ſolo æquata; templum excellentiſſimum corruit, quod ſedes Dei erat, quam admirabatur orbis terrarum; in qua ſpem maximam ſubſidij ſui maiores veſtri ponebant dicẽtes, vt Ieremias narrat; Tẽplum domini, templum domini eſt. id eſt, Deus ipſe nobiſcũ habitat, domum ſuam apud nos habet; ipſe ne domum ſuam hoſtes perdant, nos omnes defendet. animaduertite eos ſpe ſua fruſtratos eſſe: nam & templum deiectum, & ſubuerſum eſt mirabili opere fabricatum; vaſa pretioſè cælata Babyloniam aſportata: homines innumerabiles gladio, fame, peſte necati ſunt; aut captiui abducti, in hoſtiũ poteſtate per ſeptuaginta annos detenti; Regum filij acerbiſſima ſunt morte abſumpti; Reges contumelioſiſſimè tractati alij de gradu deijciebãtur, alijs oculi eruebãtur, alij æternis tenebris vinculis mandabãtur.

Quas pœnas Hebræi ob ſcelera ſua perpendunt.

Iere. c. 7. a.

Spem maximam ſubſidij in templo ponebant Hebræi.

Ieremiæ locus exponitur.

Siquidem nullæ ſpes firmæ, certæque ſunt, niſi quę in bona, & ſtudioſa vita cum Dei ope coniuncta collocantur. & ideo illis Ieremias dicit: Bonas facite vias veſtras, & ſtudia veſtra, & habitabo vobiſcum in loco iſto; & nolite confidere in verbis mendacij dicentes, templum Domini, id eſt, nolite putare quod veſtri tẽpli amore captus apud vos habito. Quid enim mihi domo veſtra opus eſt, cùm cœlum mihi ſedes ſit, terra autem ſcabellum pedum meorũ? hac vna re me apud vos commorari quaſi cogetis, ſi boni, & mei amantes fueritis. In eandemque ſententiam propheta noſter ſtatim ſubiũgit; Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Cæterùm vt Hieronymus hoc loco adnotat, cùm propheta iracundiæ Dei mentionem facit (id quod in diuinis oraculis frequens eſt) minimè putare debetis, iis

Nulla ſpes firma, niſi quæ in bona vita cum Dei ope coniuncta ponuntur.

Iere. c. 7. a.

Eſa. 66. a.

Hieronymus.

humanis

humanis affectibus Deũ Opti. Max. perturbari. Non eſt Deus vt filius hominis vt mutetur, ſcribitur in Numeris: ſed hæc illi attribuuntur, quemadmodum & oculi, & manus, non quòd corporis ipſe particeps eſſe poſſit, qua ex parte Deus eſt; ſed vt cum hominibus loquens, illorum dicendi ratione Deus vtatur: alioqui non intelligeretur. Et quia nos cùm hoſtem lædimus, & oppugnamus, iraſci dicimur: ſic cùm Deus infert mala, iræ nomen in eum tráſferimus. Illud etiam magnopere conſiderare oportet, quod omnia mala, quæ Chaldæi Iudæis intulerunt, iræ Dei adſcribuntur, vt illud Amos. 3. conſtet. Si eſt malum in ciuitate, quod non fecerit Dominus: nihil eſt enim in orbe terrarum prẹter ſcelus, atque flagitium; quod Deo imprimis aſsignari non debeat. Omnia ipſe arbitratu ſuo moderatur. Quare qui ærumnas, & calamitates timent, iucundam, tranquillamque vitam amant; nihil eſt, quòd Regum, Principum, & aliorum hominum gratiam tantopere ſibi conciliare ſtudeant: Si Deo grati, & amici ſint, omnia tandem proſperè cadent. Diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum ait Paulus. & in Prouerbijs ſcribitur; Cor regis in manu Domini, & quocunque voluerit, inclinat illud. Deus enim bonis viris vel negligentibus, & nihil ſimile cogitantibus, principes interdum, & optimates conciliat. Cuius rei ex Abraham, Iſaac, & Ioſeph licet exemplum ſumere. Contrà verò reges ab eis alienare ſolet, qui eis obſequi, & inſeruire toto pectore ſtudent; vt ex Aman Syro apud Eſter intelligitur. Clitum etiam amicum optimè de ſe meritum Alexander interfecit; vt narrat

Num. 23. c.

Qua ratione affectus humani in Deũ cadere intelligantur.

Cur mala quæ intulerunt Chaldæi iræ Dei adſcribantur.

Amos. 3. b.

Quæ ſit optima ratio auertendi incommoda.

Rom. 8. e.

Prou. 21. a.

Bonis viris negligentibus reges interdũ Deus conciliat: cõtrà verò eoſdem ab iniquis alienat.

Plutarchus in vita Alexandri. Nihil verò vnquam incommodè pijs, & ſanctis hominibus accidit, quamuis rem cum fero, & immani hoſte gerant. Ne verò in rebus aſperis perturbentur; ſed præſentis animi vtantur conſilio, nec à ratione diſcedãt; illud eis ob oculos ſemper verſari debet, quod Chriſtus magna aduerſariorũ procella agitatus Pilato dixit; Non haberes poteſtatem aduerſus me vllam, niſi tibi datum eſſet deſuper. Sic cum Semei ſibilis, & conuitijs confectaretur Dauid, & lapides aduerſus eũ mitteret, puluerẽq; ſpargeret; Dauid dixiſſe fertur, Dimitte eum vt maledicat: Dominus enim præcepit ei, vt malediceret Dauid: & quis eſt qui audeat dicere, quare ſic fecerit? Sed ad propoſitum redeamus. vult ergo noſter auctor Hebræos docere, eas calamitates incrẽdibiles, quas à Chaldæis acceperunt, nõ vi hoſtium; ſed Dei Opti. Max. volũtate eſſe conflatas, propter illorum ſcelera, atque flagitia. Nam Regius vates ſcribit; Si populus meus audiſſet me: Iſrael ſi in vijs meis ambulaſſet, pro nihilo forſan inimicos eorum humiliáſſem, & ſuper tribulantes eos miſiſſem manum meam. Quare ſi pacem agitare, & vitam cuperent tranquillam tradu cere, hanc vnam eis oſtendit viam.

Ioan. 19. b.

Qua re ſæpẽ in aduerſa fortuna conſoletur.

2. Reg. 16. c

Calamitates populi non vi hoſtium, ſed Dei fuerunt voluntate cõflatæ.

Pſal. 80.

Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos ait Dominus exercituum. Non ab re propheta battologia vtitur, quater dicẽdo, Deum hanc ſententiam protuliſſe. ita enim ad verbum propheta ſcribit.

Propheta cur vtatur battologia;

Et dices ad eos, hæc dicit Dominus exercituum; conuertimini ad me, ait Dominus exercituum: & ego conuertar ad vos dicit Dominus exercituum. Eſt enim difficillima ſententia tum

Theolo-

Theologis, tum etiam improbis hominibus. Theologis magnum eius ſpeculatio faceſsit negotium: improbis autem eius vſus: & hac de cauſa toties repetit propheta Dei oraculo eſſe editam; vt nullus relinquatur excuſatio eam non amplectendi, quam nis minime intelligatur. doctè verò atque copioſè perſequitur eam Auguſtinus. lib. de gratia, & libero arbitrio ad Valentinum monachum. c. 5. Difficultas in eo poſita eſt, quòd conuerſio hominis iniqui ad Deum, res eſt maior, quàm vt naturæ viribus geri poſsit. Quid igitur Deus poſtulat, quod præſtare nemo poteſt? Deus ipſe omnipotens hoc munus exequi debet, vt oues errantes in viam tanquã paſtor reducat; vt extrema ægritudine laborantes, tanquam medicus curet; vt ſceleribus aſtrictos, vt redemptor liberet: id nobis ab eo etiã atq; etiam precibus omnibus petendum, & obſecrandum eſt. ita regius propheta in pſalmis orat: Deus virtutum conuerte nos, & Deus tu conuerſus viuificabis nos. quo loco conuertens legit Auguſtinus, & in Hebræa editione, & ſeptuaginta eſt actiua voce. & in eodem Pſalmo: Cóuerte nos Deus ſalutaris noſter. deniq; ſeruator ipſe ait. Nemo poteſt venire ad me, niſi pater meus traxerit eum. nobis igitur opus eſt ope ſua immenſa vt ad ſe nos non ſolùm alliciat, ſed etiam trahat. Flagitia enim ipſa libidine noſtra nixa, valde renitũtur. Quo pacto ergo hoc noſtræ prophetæ, imo Dei noſtri pronũtiatũ declarabimus? Cóuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Tu Deus optimè vires noſtras vel potiùs imbecillitatem noſtram requiris? at ex immenſa tua vi, & poteſtate pendemus, niſi tu nos excitaueris, in tenebris perpetuis temporibus iacebimus. Tanta huius loci difficultas eſt, vt Pelagium, & alios eius factionis in turpiſsimum, & perniciosiſsimum errorem impulerit, ſcilicet, gratiam Dei pro meritis noſtris dari: hoc eſt, nos conuerſione noſtra merери, vt nos Deus in gratiã ſuã recipiat: atque ex hoc noſtræ prophetæ loco ſuam hæreſim defendere nitebatur. Nam ſi Deus ad nos conuerti nó vult niſi nos viciſsim ad ipſum conuertamur; propter cóuerſionem noſtram ipſe cóuertitur. meretur ergo de illo conuerſio noſtra conuerſionẽ ſuã in nos. Quę iniqua expoſitio eſt nimis. quòd vniuerſam gratiæ naturam tollat, teſte Paulo; Si autẽ gratia iam non ex operibus, alioquin gratia iam non eſt gratia. quam hęreſim diſertiſsimè confutat Auguſtinus hoc argumẽto. Apponitur nonnunquam multum gratiæ non benè de Deo, ſed peſsimè meritis; quibus ſi pro meritis gratia referenda eſſet, æternas pœnas à Deo perpetuò alienati perſoluerẽt; quod Paulus teſtatur; Non ſum dignus (inquit) vocari Apoſtolus, quia perſecũtus ſum Eccleſiam Dei; ſed gratia Dei ſum id, quod ſum. & in Epiſtola ad Titum; Eramus nos aliquando inſipientes, increduli, errantes, ſeruientes deſiderijs, & voluptatibus varijs, in malitia, & in inuidia agẽtes, odibiles, odientes inuicem: cùm autem benignitas, & humanitas apparuit Saluatoris noſtri Dei, non ex operibus iuſtitiæ, quæ fecimus nos, ſed ſecũdum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit: Tantum ergo errorem abijciamus, de quo nos pluribus egimus lib. noſtrò ſecundo de vera religione. c. 9. Hæc verò prophetæ ſententia ita intelligenda eſt. Vt Deo nos à vitæ prauitate

Difficilis eſt huius ſententia ſpeculatio, conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.

Auguſtinus.

Conuerſio ad Deum maiora viribus geri non poteſt.

Pſal. 79.

Pſal. 84.

Ioan. 6.

Pelagius.

Pelagiani qua ratione ducti opinabantur gratiam Dei pro noſtris meritis dari.

Rom. 11. a.

Auguſtinus.

Apponitur nonnunquam gratia peſsime de Deo meritis.

1. Cor. 15.

Tit. 3. a.

Neminem inuitum Deus ad ſe trahit, & quoq; aliò ex noſtra pendeat voluntate.

uitate abducente, ad ſeque trahente, non modò non recuſemus,ſed etiam pro parte noſtra virili accurramus: quod ita neceſſarium eſt, ſiquidem inuitos núquam nos ad ſe alliciet,nũquam in viam errantes reducet ; nec infirmis medicinam afferet.nam hoc totum poſitum eſt in amicitia violata reconcilianda, quod nunquam niſi vtroque amico volente fit. Itaigitur Deus optimus ex noſtra voluntate pendet,ſicut medicus ex voluntate infirmi. Nam nullus medicus ægroto medicinam faciet ,niſi ab eo ipſe curari velit: ſalute verò,opera,& diligentia medici recuperata, nullus ſanus homo eam voluntati ſuæ,ſed medici peritiæ aſcribet.Quoniam verò Deus vehementer nobis mederi, & in ſuam gratiam ponere cupit: nihil enim prætermiſit vnquam,quod ad ſe attineret,quò minùs id fieret, ſed per nos ſemper ſtat,qui voluntati eius proterui reſiſtimus,& repugnamus:ideo ipſe poſtulat,vt faciles nos in hac re præbeamus dicens;Conuertimini ad me, & ego cóuertar ad vos.

1.Paral.28.

Ita explicandum eſt illud. 1. Paralipomenón , quo nos etiam aduerſarij oppugnari arbitrantur:Tu Salomon fili mi cognoſce, & ſerui ei in corde perfecto,& anima volente: quia omnia corda ſcrutatur Dominus, & omnes cogitationes mentium nouit. Si quæſieris eum, inuenietur tibi; & ſi dimiſeris eum ,repellet te in perpetuum.

2.Paral.15.

& illud. 2. Paralip. Dominus vobiſcum,cùm vos eſtis cum eo, & ſi quæſieritis eum , inuenietis: ſi autem dereliqueritis eum, derelinquet vos. Quibus ſacræ ſcripturæ locis ita explicatis,Luterum conuincemus; qui

Luteri hereſis.

licet in longè diuerſa ſententia à Pelagio ſit, in errore non minùs turpi verſatur. Nam gratiam ſic gratis dari putat,vt nobis vel inuitis, vel renitentibus detur: & ita in gratia ineunda liberum arbitrium ſuperuacaneũ eſſe; vt non tantùm nullum habeat vſum; ſed etiam ſi quidpiam boni agere moliatur , id ipſum eſſe peccatum . Qui valde pernicioſus error, pugnat omnino cum hoc noſtri prophetæ dicto & cum ijs locis proximè citatis; quæ longiùs libro noſtro ſecundo de vera religione.c.10.perſecuti ſumus. Dixi quàm eſſet obſcura, & quàm difficiles explicatus haberet huius loci ſpeculatio. In eius verò vſu non minor eſt difficultas. Valde enim difficile eſt ei,qui à Deo alienatus eſt, ad eum rurſus redire. Quare illud Ambroſij dictum;faciliùs inueni, qui innocentiam ſeruaret per totam vitam,quàm qui veram pœnitentiam ageret; meritò omnes Theologi amplectuntur.

Valde difficile eſt homini à Deo alienato ad eum redire.

Amb.lib.2. de pœnitentia.c.10.

Nam facilè ſibi perſuadent ij ,qui ab officio deſciſcunt,legémque Dei repudiant,inutile ſibi eſſe virtutem colere,& Dei præcepta tenere:nec ita facilè hanc mentem abijciunt. Contrà verò amentes ferè, & rationis impotes facti, ex turpi, & iniqua vita non exiguos fructus ferre arbitrantur. Id quod Deus ipſe apud Malachiam teſtatur dicens; Dixiſtis, vanus eſt qui ſeruit Deo: & quod emolumentum, quia cuſtodiuimus præcepta eius?& quia ambulauimus triſtes coram Domino exercituum?Ergo nunc beatos dicimus arrogantes;ſiquidem ædificati ſunt facientes impietatem. Quam ſtultorum, & profligatorum hominem opinionem Socrates non ſolùm nefariam (vt ait Cicero) & turpiſsimam iudicauit;verum etiam eos execrabatur Philoſophos qui cùm vtilitas, & honeſtas natura cohæreát,opinione

Iniqui inutile eſſe putant virtutem colere.

Malac.3.d.

Socrates.

Cicero officiorum lib.3. Socrates nolebat honeſtatem vllo modo ab vtilitate diſtrahi

Stoicis idem vtile & honeſtum. nione ea diſtraxerint. Qui ita aſſenſi ſunt Stoici, vt etiã quicquid honeſtũ eſſet, id vtile eſſe cenſerent: nec vtile quicquã, quod nõ honeſtũ. *Panetius.* Eoſdẽ Panetius ſecutus eſt; negatq; vllã peſtẽ maiorẽ in vitam hominum inuaſiſſe, quàm eorũ opinionẽ, qui hæc diſtraxerint. Idẽ Ciceroni probatur: tãtùm addit eſſe nõnulla, quæ ſpeciẽ vtilitatis habere videantur, quamuis turpia ſint. Sed hãc hominũ inſipiẽtium opinionẽ, Iſocrates elegãter & diſertè cõfutat oratione de pace, qua ſuadet ſociale bellũ eſſe dimittẽdũ. Verba autẽ eiꝰ vehemẽter ꝗdẽ hęc notãda ſunt.

Iſocrates oratione de pace. [illegible]

Id eſt, Quidã enĩ eò demẽtiæ venerũt, vt exiſtimẽt iniuſtitiã probroſam quidẽ eſſe, ſed afferre lucrũ, & in quotidiana vita cũm primis eſſe cõducibilẽ. Iuſtitiã verò etſi laudari ſoleat, nihil emolumẽti parere, & alijs vtiliorẽ eſſe, quàm ijs, qui ea præditi ſunt. Verùm illi nõ intelligũt, neq; ad parãdas opes, nec ad res rectè gerẽdas, neq; deniq; ad felicitatẽ adipiſcẽdã, tãtã eſſe vim in iniuria, quãta eſt in virtute, & eius partibus. *Magna virtutis vis ad parandas opes, & aliam felicitatem.* Nã ijs bonis, quę animo inſunt, etiã cæteras vtilitates, quibus opus eſt, paramus. Quarę qui mẽtem ſuã negligũt, hi nõ animaduertunt ſe id negligere, vt alijs neque rectius ſentiãt, neq; meliori fortuna vtãtur. atq; adeò mihi mirũ videtur, eſſe qui putẽt eos, qui in ꝓpoſito, & cõſtãtia colẽdæ pietatis, & iuſtitiæ labores ſuſcipiãt, & pericula adeãt, deteriorę cõditione fore quàm improbos: nec in maiore quàm alios eſſe Deorũ, quã hominũ gratia futuros. Ego verò perſuaſum habeo, ſolos hos ijs rebus antecellere, quę veras vtilitates pariãt, reliquos falſa quadã, & inani ſpecie boni gloriari. Nam qui iniuſtitiæ palmã deferũt & ſummũ bonũ in eo ponũt, vt alienis opibus per iniuriã potiãtur, *Qui iniuſtitiam ſequuntur ſimiles ſunt feris quæ ineſcantur.* eos ſimiles eſſe video feris, quæ ineſcãtur, ac initio quidem ijs, quæ prehẽderint, cũ voluptate fruũtur, ſed paulò poſt in maximis eſſe malis. Eos aũt qui pietatẽ, & iuſtitiã colunt, & perpetuò in tuto eſſe, & de reliquo ęui ſpatio vniuerſo ſpẽ habere meliorẽ. Quaſi nõ in omnibus ita euẽdere conſueuerũt, at plerũq; hoc modo fiunt. Eſt autẽ cordatorũ hominũ officiũ, qm̃ quid profuturum ſit, ſemper nõ perſpicimus, quod frequentius prodeſt, id amplecti. Quid autẽ eſt eorum opinione abſurdius, qui honeſtiorẽ, & Deo gratiorẽ exiſtimant iuſtitiã iniuria, eorũ autẽ, qui illa vtũtur, vitã fore miſeriorẽ cẽſent, quàm eorũ, qui ſe iniuſtitiæ mãciparũt. Hactenus Iſocrates. Et Deus ipſe per Ieremiam queritur de huiuſmodi impijs, qui hac opinione ducti,

in gratiã ſuã reduci nolunt. Nunquid ſolitudo factus ſum Iſraeli, aut terra ſerotina? quare ergo dixit populus meus, Receſsimus, nõ veniemus vltrà ad te? id eſt; repetat populus meus ſuperiorũ tẽporũ memoriã, animaduertatq́;, an nihil fructus ex me tulerit, ſicut ex deſerto, & inculto agro? anne fructus quiſpiam eſt, ꝙ eos ex acerba ſeruitute, in tutã, & tranquillã libertatem aſſerui? ꝙ leges eis, & rationẽ pulcherrimã adminiſtrãdæ reip. ſuppeditaui? ꝙ eos in deſerto miris modis alui? quòd eorum hoſtes profligaui? ꝙ patriã, ꝙ regnũ amœniſsimum eis tribui? quòd deniq; alia innumerabilia beneficia cõtuli? ſi nulli fructus, nullę vtilitates hæ ſunt; dicat tum populus meus, receſsimus; nõ veniemus vltrà ad te. Sin autẽ fructus vberrimi, & vtilitates maximę habẽtur hæ; quare ergo dicit populus meus, receſsimus, nõ veniemus vltrà ad te? me prę ſertim dicẽte, Cõuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Hoc pactò nũc conuincere, & ſubſannare poſſumus homines impios, qui maius cõmodũ ex impietate, quàm ex pietate reportaturos ſe putant; longè maiora redemptionis noſtræ beneficia commemorantes, quæ huiuſmodi ſunt, vt vel ſaxea pectora commouere debeant. Quare nulli grauis videri debet huius loci vſus atq; ✶ꝛαξις, Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.

Ierem. 2. f.

Quam vtilis Deus ſit ami cis ſuis.

Qua ratione ſubſannabi mus, qui vti liorem impie tatem quàm honeſtatẽ du cunt.

4 *Ne ſitis ſicut patres veſtri, ad quos clamabant prophetæ priores dicentes; Hæc dicit dominus exercituũ, cõuertimini, de vijs veſtris malis, & de cogitationibus veſtris peſsimis. &c.* Quoniã homines vel præmio ad virtutẽ allici, vel pœna à vitijs deterreri ſolent, ꝓpoſito pręmio quidẽ magno, ſi ad Deũ cõuertãtur, nimirũm ꝙ ipſe ad eos cõuertetur: in quo tota boni vis poſita eſt. id quod Deus ipſe ſignificauit, cùm ſacerdoti bona populo precaturo dicere iuſsit; Oſtẽdat Dñs faciẽ ſuã tibi, & miſereatur tui: cõuertat Dñs vultũ ſuũ ad te. Iam pœnæ mẽtionẽ facit, vt omnẽ lapidẽ moueat ad eos perſuadẽdos. Ne ſitis (inquit) ſicut patres, & c. id eſt, ne imitemini parẽtes veſtros pertinaces, atque proteruos, qui prophetas monẽtes non audiebãt, increpantes ſubſannabant: videte quantas proteruitatis ſuæ pœnas dederunt. ideo dicit; Patres veſtri vbi ſunt? quaſi dicat; nõne partim gladio, partim fame, ac peſte periêre? partim acerbiſsimum exiliũ pertulêre? animaduertite, verùm

In quo tota boni vis poſi ta ſit.

Num. 6. d.

Verba mea, & ſtatuta mea quæ mãdaui. Minas, & decreta, atq; ſtatuta Dei intelligere videtur. id eſt, cõſiderate an inanes illæ formidines erant, quas opponebãt ꝓphetę, cùm tẽplũ diruẽdũ, vrbẽ ſolo æquãdã eſſe enũciabãt; per vias paſsim mulieres, ac pueros eſſe trucidandos: magnã hominũ vim peſte, fameq́; interiturã, exilio ſedes eſſe commutãdas, quæ ipſi irridẽtes dicebãt; Veniat dies Dñi: qm̃ prophetæ tẽpus, quo has pœnas ab illis Deus repetiturus erat, ſæpè diẽ Dñi appellabãt: vt Eſa. 13. Dies Dñi venit crudelis. & Ierem. Dies autẽ ille Dñi Dei exercituũ, dies vltionis, quẽ diẽ ipſi cõtẽmnẽtes, quod ſupra poſui dicebãt: quod ſignificat Amos dicẽs; Væ deſiderantibus diẽ Dñi, ad quid eam vobis? dies Dñi iſta tenebræ, & nõ lux, id eſt; quid optatis, quod nõ lætũ, non iucundũ erit, ſed angoris; calamitatiſq; plenũ? Sed hæc eſt hominum extrema demẽtia, qui mala, quibus Deus impios minatur, contemnũt; aut certè nõ timent, quouſq; repẽte opprimãtur, & nihil ſit relictũ remedij. Sapiẽtis autẽ homi nis eſt

Quibus verbis populus irridebat prophetas.

Eſa. 13 a.

Iere 46. c.

Amos. 5. e.

Iniqui nihil mala, quibus Deus eis minatur, timet, quousque repentè opprimantur. nis eſt ea antè, quàm vrgeát, méte, & cogitatione p̄ſentiédo cauere. Sapiés timet, & declinat à malo: ſtultus trāſi bit, & confidit, ait Salomõ in Prouerbijs: cui rei vſui maximè eſt, ſi ob ocu- Prou.14.b. los nobis verſentur, quas pœnas olim impij ſuſtinuerint. Ea eñ de cauſa vel in hoc æuo magna Deus inhibuit impijs ſupplicia, vt ſtatueret exéplũ, quātę pœnę ſint hominibus eiuſmodi cõparatę: ob eáq́; ré poſtquã pertinaciã; & inſolentiã Core, Dathã, & Abiron; *Memores eſſe nos oportere ſuppliciorum quibus confecti fuerint iniqui.* horribili ſupplicio coërcuit, iuſsit Eleazaro, vt laminas ex eorũ thuribulis factas affigeret in altari, vt cernātea Num.16. p̄ ſigno (inquit) & moniméto filij Iſrael. Nunquã eñ memoriã debemus deponere eorũ exéplorum, & cruciatuũ; qui in impios editi ſunt, ſemper timétes, ne ſi eorum ſcelera admiſerimus, in eaſdé pœnas incurramus. Felix qué faciũt aliena pericula cautum pro prouerbio dici ſolet. Idcirco nũc Deus per prophetã noſtrũ, vt Iudæos terreat, parétũ eis memoriã repræſentat, qui cùm antea améntes nimis cõfiderét, nihilq́; prophetis crederét Dei magnã irã impédere præſagientibus; poſtea tamé dixerũt (vt noſter ait vates.) *Sicut cogitauit Dominus exercituum facere nobis ſecundum vias noſtras, & ſecundum adinuentiones noſtras fecit nobis.* Cùm vero propheta dicit verbis Dei.

5 *Prophetæ nũquid in ſempiternũ viuẽt?*

6 *Veruntamen verba mea, & legitima mea quæ mãdaui ſeruis meis prophetis, nunquid nõ cõprehenderũt patres veſtros?* Omnia occidere, & interire; at verbũ Dei in æternũ permanere ſignificare videtur, ſicut Dauidi ait in generatione, & Pſal.118.h. generatione veritas eius. ſententia tamé vel ad veros, vel ad falſos p̄phetas referri poteſt. Si ad veros, quod magis cõuenit cũ ſuperiore & interiore parte capitis, quibus de veris loquutus eſt; ad illud pertinere videtur, quod ſupra diximus de verbo Dñi quaſi dicat; nihil erat q̄ aduerſus p̄phetas ſtomacharemini, q̄ mala vobis obnũtiabāt futura, ac illis (vt teſtatur Amos) Amos.2.d. mãdaretis, ne prophetetis: non eñ de ſuo illa dicebãt; nã minimè ipſa p̄ſtarét; ſiquidé nõ in ſempiternũ vixêre. *At illa quæ mãdaui ſeruis meis prophetis, nũquid non cõprehenderũt?* id eſt, videte q̄ nõ minatiùs illa dicta ſũnt, quã in facta. Ex quo intelligere debetis, verba illa nõ hominũ, ſed Dei eſſe, à quo exprõpta ſunt, neq; p̄phetæ poſſunt nõ loqui, quæ Deus iubet vt loquantur. Quia nõ faciet Dñs verbũ, niſi re- *Vehemens locus ad arguẽdos eos, qui ægrè ferunt concionatores eorum vitia increpantes.* uelauerit ad ſeruos ſuos prophetas ſecretũ ſuũ. Leo rugiet, quis non timebit? Deus locutus eſt, quis nõ p̄phetabit? ait Amos. Vehemẽs quidé locus ad eos arguédos, qui ęgrè ferũt cõcionatores eorũ vitia increpãtes. Aut de Amos.3.b. falſis p̄phetis (vt placet Hieronymo) loquitur. tũ ſignificat, vbi ſũnt illi prophetę, qui vobis omnia proſperè caſura, & tutã, trãquillãq́; pacé vobis pollicebãtur? videte q̄ mẽdaces, deceptores, & ſycophantę fuerũt. Quare caue- *Cur falſi prophetæ cauendi.* te poſthac ne cuiquã, niſi Dei prophetæ fidem habeatis: reijcite falſos prophetas, ne patefaciatis aures illis: non enim docere, ſed adulari: non ſanare, ſed blanditijs inſeruire cupiũt. In eandem ſententiam Ieremias loquitur. Iere.37.d. Vbi ſunt prophetæ veſtræ, qui prophetabãt vobis, & dicebant, Non veniet rex Babylonis ſuper vos, & ſuper terram hanc. Cæterùm in Græco eſt πλὴν τοὺς λόγους μου, καὶ τὰ νόμιμα δέχεσθε ἐγὼ ἐντέλλομαι ἐν πνεύματί μου τοῖς δούλοις μου τοῖς προφήταις οἳ κατελάβοσαν τοὺς πατέρας. Veruntamé ſermones meos, & legitima mea ſuſcipite, quæ ego pręcipio in ſpiritu

ritu meo, ſeruis meis pro prophetis qui cõprehenderũt patres veſtros, & reſpõderũt, &c. id eſt, habete fidẽ verbis, inſtitutis, ac minis meis, quæ ego præcipio: & nũquã eorũ memoriam deponatis, videte ꝙ vt minatus ſum, ita in patres veſtros exprompſi.

7 *In die vigeſima & quarta vndecimi mẽſis Sabat, &c.* Id eſt, Ianuarij, tribus mẽſibus poſt primam viſionẽ. Sabat nomen eſt Chaldaicum: diximus enim Hebræos menſiũ nominibus carere.

8 *Vidi per noctem, & ecce vir aſcẽdens ſuper equum rufum, & ipſe ſtabat inter myrteta quæ erant in profundo, & poſt eum equi rufi varij.* Difficilis ſanè prophetia omniũ interpretũ tam Latinorũ, quàm Hebræorũ ſentẽtia. Et quẽadmodũ qui in caliginoſo loco verſantur, in quo nulla appareat meta, nullus ſit ꝓpoſitus finis, diuerſi ad diuerſa tẽdũt: ſic obſcurus hic locus varijs modis ab interpretibus tractatur: ita tamẽ à me explicabitur, vt ſi quæ dixero, æſtimet nõ inuidus, & proteruus, ſed bonus, & ſyncerus vir, fortaſſe nonnihil luminis me attuliſſe putabit. Vt igitur vatis noſtri viſio planior fiat, cõſideremus quo tẽpore, & quẽ ad finẽ ei obiecta fuerit. Tempus autem eiuſmodi erat, quo magnus timor iniectus erat populo Iſraelitico: ceſſauerãt enim in ſtudio, & opere vrbis, & tẽpli reſtituẽdi, edicto ſeueriſſimo prohibente rege Aſſuero quò minùs vltrà ædificiũ progrederetur: vexabãt enim eos, & varijs contumelijs appetebãt homines vicini, & nomina eorũ detulerũt apud Regẽ, ꝙ vrbs illa valde olim rebellis fuerit, multaque bella geſſerit: quapropter iuſſu, & auctoritate regis opus eos vi, & armis intermittere coegerunt: quod narratur. 1. Eſdræ. c. 4. Tempus igitur iſtius modi erat. Ad hũc verò finẽ vaticinati ſunt Zacharias, & Aggæus nomine Dei Opt. Max: quò animos Iudæis facerẽt, & ad opus repetendũ vrgerent per quatuordecim annos intermiſſum, quod. 1. Eſdræ. c. 5. ſignificatur, & ex illorũ prophetia cognoſcitur. Animaduertẽdũ etiã eſt, quod Zacharias quàm primùm incepit vaticinari, dixerat; Iratus eſt dominus ſuper patres veſtros iracũdia, &c. Cõuertimini ad me ait Dñs exercituum, & ego cõuertar ad vos. hoc eſt, irã meã ſedabo, in meã vos gratiam recipiẽs, & calamitates, quas iratus intuli depellens, ac malis medebor omnibus, quæ inuexi: neq; erit poſthac; ſi vobis ego opẽ ferã; ꝙ Regẽ magnũ Perſarum timeatis: ſiquidem ego ſum Dñs exercituũ, ac proinde poſſum meis copijs quecũq; hoſtem propulſare. Quod vt planiùs fiat, maiorq; Iudæis animus accedat; oſtẽdit nũc Deus Opt. Max. exercitũ, & copias ſuas vati noſtro, eadẽ propè forma, qua olim famulo Eliſæi timẽti exercitũ Syrorũ, Dei præſidiũ, quod aderat Eliſęo, demõſtratũ eſt, vt ſcribitur. 4. Reg. c. 6. Aperuit Dñs (ait) oculos pueri, & vidit, & ecce mõs plenus equorũ, & curruũ igneorũ in circuitu Eliſęi. Eodẽ ergo modo vt populũ metu perculſum propheta excitaret;

Vidi per noctẽ, &c. Nocte verò ꝙ eo tẽpore metus magis vrgere ſolet, & vt ſtatus populi ſignificaretur, qui magna calamitate, & anguſtia premebatur, quæ tenebrarum nomine in ſcriptura ſignificari ſolet. Aſpiciemus in terram, & ecce tenebrę tribulationis, & lux obtenebrata eſt in caligine eius, ait Eſaias. Nec reſpuo quod Hebræi dicunt, nocte imaginem, & ſpeciem hanc fuiſſe obiectam, non die: vt obiecta fuit Eſaiæ ea, quam

capite

Locus Zachariæ difficillimus.

1. Eſd. 4.

Eſd 5. c.

Oſtendit vati Deus exercitum ſuum vt Iudæis metu perculſis animus accederet.

4. Reg 6. d.

Cur nocte oblata fuerit prophetæ viſio.

Eſai. 5. g.

capite ſexto ſe vidiſſe narrat: vt intelligamus, nó ita planè, & apertè ſicut antè, ſed obſcuriùs, atq; cófuſiùs Deum

Cur Angeli equis ſe vectos oſtendãt.

tunc voluiſſe reſponſa dare. Equites hi erant Angeli Dei, qui ob eam rem equis vectos ſe oſtendunt, vt ſpeciem exercitus, & hominú paratorum ad auxilium ferendum præſeferant; vt narratur accidiſſe loco iam citato: tú vt celeritatem ſignificét, qua Dei iuſſa exequuntur. Nam is, qui vir hoc loco vocatur, paulò pòſt vocatur Angelus. erant igitur Angeli. Aſcendebat (ait) ſuper equum rufum. Hebraicè

Eſa.63.a.

אָדם *adom*, ſignificat rubrum. vt Eſaiæ ſexageſimo tertio. Cur אדם. id eſt rubrum eſt veſtimétum tuum: in equis autem eſt color fuluus, Hiſpanè *alazan*, & poſt eum equi rufi Hiſpan. *alazanes*, & varij, Heb. שְׂרֻקִּים *ſeruquim*, cuius ſignificationem nonnulli Hebræi ſe ignorare fatétur. alij exponút pectinatos: ſed melior eſt noſtri interpretis verſio, magiſq; placet peritioribus Hebrǽis, varij inquã: & ita vertút ſeptuaginta *ποικίλοι*, id eſt, varijs coloribus, & maculis fuluis albis, atq; nigris Hiſp. *Oueros remendados*. alij equi erant albi. Equi autem ponuntur pro ijs, qui in equis ſedebant: vt colligitur ex clauſula inferiùs poſita, in qua dici súr reſpondiſſe Angelo, qui ſtabat inter myrteta. Hi verò diuerſi colores varia munia ſignificát, quibus fungúntur Angeli: dum hominú commoda procurát: neq; oportet accuratiùs ſingulos colores ad diuerſa officij munera referre, ne dú nimis ſubtiles videri volumus, puerilé explanationé faciamus: non enim oportet (vt ait Chriſoſtomus) omnia in parabolis quadra-

Cur myrti bonos viros ſignificent.

re. Equi igitur hi ſtabant inter myrteta, id eſt, in locis myrtis cóſitis myrti Hiſpan. *arrayan*, fideles, bonos, ac pios iis. ...

viros ſignificant. vt enim myrti perpetuò viuút, neq; areſcút vnquã, nec folia amittunt: ita in bonis viris quãdiu tales ſunt, nó areſcit charitas, ſed viro re ſemper gratiæ decorãtur. Vt enim Eſaias ſignificet homines Deo gratiſſimos orituros Christi téporibus, dicit; Orietur viror calami, & iunci. De *Eſa.35.c.* iuſto etiã ſcribit Dauid in Pſalmo. Et *Pſal.1.* foliú eius non defluet. afferunt etiam myrti flores amoeniſsimos, maximoq; odore fragrátes. De viris verò iuſtitia, & virtute præditis dicit Eſaias; Florebit quaſi lilium. & Paulus ait; Dei bo- *Eſa.35.c.* nus odor ſumus. Significát igitur myrti viros probos: ſuntque Angeli inter myrteta, hoc eſt; inter bonos viros verſantur: vt eos ſeruent. Angelis ſuis *Pſal.9.* Deus mãdauit de te, vt cuſtodiant te in omnibus vijs tuis. ait Dauid. Sed il-

Cur propheta dicat myrteta in profundo eſſe.

lud animaduertere debemus, quod dicit huiuſmodi myrteta eſſe in profundo. Primò alludit ad myrtorú naturã, quę loca amant aquoſa, atq; demiſſa: ob eãq; rem in oris maritimis myrti ſylueſtres frequétes naſcútur. Amantes litora myrta. ait Vergilius. Cæterú nomine profundi, Babyloné intelligit, in qua multi iuſti captiui fuerút; Qui dico profundo, deſolare; Eſaias ſcribit: quod hiſtoricè, & litera *Eſa.44.d.* liter Vatablus, & multi Hebræi de Ba

Babylonia profundũ vocatur.

bylonia interpretãtur. Quãdo igitur myrti, id eſt, iuſti ſunt Babyloniæ, id eſt, aduerſa, & calamitoſa fortuna cóflictantur, incómodis omnibus, anguſtijs, & detriméris afficiuntur, nemo putet à Deo hominú libidini eſſe relictos, ſed maximo potiùs tú Angelo-

Boni viri aduerſa fortuna conflictantes maximo Dei præſidio muniuntur.

rú præſidio muniútur, neq; vllo tépore magis boni viri opé diuinã experiútur, quàm cùm ſint hominú auxilió deſtituti. Cùm infirmor, tunc potens *1.Cor.12.d* ſum ait Paulus. Dauid etiam ait; Iuxta *Pſal.33.*

eſt Dominus ijs, qui tribulato ſunt corde. Ita tribus pueris in fornacem ignis cóiectis, apparuit Angelus Dei. Agar vidit Angelũ ſibi ope ferenté, cùm extremam ſitim paſſa eſt, ita vt ſuę, & pueri vitæ deſperaret. Quæ cõſolatio viros ſanctos in maximis calamitatibus vehementer ſuſtentat. Ita Chriſtus ait; Venit hora vt me ſolũ relinquatis, & nõ ſum ſolus, quia pater mecũ eſt. Idé etiã ſibi polliceri poteſt vnuſquiſq; pius, cũ amicis, & cognatis in anguſtia poſitus, ſe deſtitui viderit, ac ſecũ meditari, quod hic noſter propheta narrat, magnã Angelorum multitudiné ſtare inter myrteta, quæ erat in profundo. Sed הַדַּסִּים *hadaſim* Hebręis nõ loca myrtis cõſita ſignificant, ſed myrtos. Hieronymus verò loca myrtis conſita interpretatur, vt verſioné ſeptuaginta comprehédat, vt duos ſcilicet montes, quos illi vertunt, loca illa myrtis cõſita declarét: in Græco enim eſt ἀναμέσον δύο τῶν ὀρέων, τῶν κατασκίων, id eſt, inter duos montes vmbroſos. quod in eandem ſententiam recidit: mons enim caliginoſus, Babylonicum Imperium apud Eſaiã literaliter, & hiſtoricè nũcupatur. Super monté caliginoſum leuate ſignũ, id eſt, vexillum quo milites ad capiendam Babyloniam cõueniant, vel quo capta eſſe ſignificetur. Duos auté noſter propheta eſſe dicit, quòd per id temporis, quo Iudæi Babyloniæ fuerunt, Perſę expulerũt Chaldęos. Quare duo imperia ſuſtinuerũt; quæ duobus illis montibus ſignificãtur: inter quos ſunt Angeli: quia Deus ſuis nunquam deeſt, quamuis magna hominum mole circumuenti videantur. Hoc modo mihi videtur hæc difficillima viſio plana fieri. Non reſpuo tamen aliorum doctiſsimorũ virorum explanationes. Quibuſdã enim quatuor illis differentijs equorum, regna ſignificari videntur, quæ diuerſis modis Iudęos acceperunt, Chaldęorum, Perſarum, Græcorum, & Romanorum. Equum Rufum, cui vir ille inſidebat, ſignificare Imperiũ Nabuchodonoſoris: ſicut per caput aureum apud Danielem. fuluus enim color in equis, auri nitorem imitatur: & deinceps reliqui tres colores, tria illa regna, quæ reliqua ſunt; quibus Angeli inſident, quòd etiam Angeli præſint prouincijs, & imperijs, quò Dei iuſſa in illis exequantur. quam interpretationem pleriq; Hebræorum ſequuntur, & imprimis placet Hieronymo. Alij virum illum in equo rufo ſedentem, Chriſtum referre dicunt; ſicut in Ioánis Apocalypſi equo albo vectus apparuit: at nunc rufo vel rubro potiùs: id enim propriè ſignificat verbũ Hebræum אדם *adom*, propter futurã ſacroſancti ſui ſanguinis effuſionem. reliqui verò equi, Apoſtolos, Martyres, atq; Virgines, qui per orbem terrarum diſperſi ſunt, vt alios verbo, vel exemplo docerent. quam expoſitionem Liranus maximè probat, & Hieronymus non improbat: eam tamen refellit Gregorius Moral. lib. 28. ca. 6. Sed illam primam à me poſitã, aptiùs in hũc locum propter rationes dictas cadere puto. Sed per me liceat vnicuiq; amplecti quam voluerit. Sequitur in Propheta.

9 *Et dixi, Qui ſunt iſti domine mi?* Ideſt, quid ſibi volunt? qua ratione ita parati veniunt? mirum ergo nõ eſt, quòd nobis huiuſmodi viſio difficilis, & obſcura videatur, ſi vel ab ipſo propheta ſanctiſsimo viro, qui Deo tam familiariter vtebatur ſtatim nõ intellecta fuit, ſed ex Deo, vel Angelo ſi-

contenti

Margin notes: Dan. 3. c. — Gen. 16. g. — Ioan. 16. d. — *Cur ſeptuaginta vertãt inter duos montes vmbroſos* — Eſa. 13. a. — Cap. 13. a. — *Zacharia locus variè expoſitus ab eius interpretibus.* — Apoc. 3. & 6. a.

Quo pacto ſacris literis dare operam debeamus. gnificationē quæſiuit: ita nos cum ſacris literis operam dederimus, non ingenio, induſtria, & diligentia noſtra contenti ſimus; ſed Deum precibus aſsiduis oremus, & obſecremus, Virginis ſacroſanctę, Angelorum, & aliorū ſanctorū patrociniū imploremus, vt ingeniū, & mētem noſtrā illuſtret,
Luc. 24 g. & ſenſum (vt Apoſtolis) aperiat, ad ſacroſanctas ſcripturas piè, & catholicè, vt Romana poſtulat religio, intelligēdas.
Dan. 2. Ita Daniel, fecit ad explicādā illam Nabuchodonoſoris difficilimam quæſtionem. Hac ratione fideles in tractandis diuinis oraculis reperiemur, & eum ſpiritū in hoc negotio gerēdo imbibemus, quem pietas chriſtiana requirit. Sequitur enim.

Et dixit ad me Angelus, qui loquebatur in me. Doctiſsimè, & acutiſsimè ſanè ex hoc loco effici putat Auguſtinus in Enchiridio. c. 19. & Gregorius lib. Moral. 28. c. 6. Angelum, qui cum propheta loquebatur, non extra eius animum fuiſſe, ſed intra habitu corporis pulſu imaginum in phantaſia, eius ſpeciem vidiſſe: nam dicitur loquebatur in me. Angeli enim propter eorum ſubtilitatem ad interiores ſenſus penetrare poſſunt. *Angeli ad interiores ſenſus penetrare poſſunt.*

Reſpondit & dixit: Hebraiſmum à latinis & græca editione ſæpe uſurpatum. 10 *Et reſpondit vir qui ſtabat iuxta myrteta, & dixit.* Hebraiſmus eſt, reſpondit, & dixit, pro dixit. vt illud Deute.
Deut. 26. a. Et loqueris in conſpectu domini Dei tui: in Hebræo eſt. ועניח ואמרח *va hanitha veamartha.* Reſpondebis, & dices. quæ dicendi ratio in latinam, & græcam editionem plerunq; irrepſit, non ſolùm in veteri, ſed etiam in nouo inſtrumento: vt apud Matthęum;
Matt. 11. d. Reſpondens Ieſus dixit; Confitebor tibi Pater. &c. & alio loco;
Matt. 17. a. Reſpondens Petrus dixit; Domine faciamus hîc tria tabernacula. & ita etiam habetur in Græco.

Iſti ſunt quos miſit Dominus, vt perambulent terram. Ex quo intelligitur, curam tuendorum hominum apud ſanctos Angelos excubare, eſſeq; à Deo tanquam in præſidio orbis terrarum collocatos. *Curam tuendorum hominū apud ſanctos Angelos excubare.* Ita illud Deuteronomij. Deut. 32 a.
Quando diuidebat altiſsimus gentes, quando ſeparabat filios Adam, conſtituit terminos populorū iuxta numerum filiorum Iſrael. Septuaginta vertunt ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ, id eſt, ſtatuit terminos gentium iuxta numerū Angelorum Dei hoc eſt, terræ partes Deus diſtribuit, & vnamquamque eius partem ſingulari Angelo, qui eius rationes, & negotia procuraret, commiſit: ac tot orbis terrarum partes eſſe voluit; quot erant Angeli, quos illarum curam attingebat. Quemadmodum Romani plures regiones bello ſubactas in prouincias redegerunt, ad quas adminiſtrandas præfectos mittebāt: ita Deus Opti. orbem redegiſſe putādum eſt.
Sic in Daniele mētio fit duorum Angelorum; quorum vnus princeps erat Perſarum, alter princeps Græcorum; qui magno ſtudio ſuarum prouinciarum rationes, & negotia apud Deum procurabāt. Dan. 10. c. d
Quare dubium non eſt, quin magnorum commodorum in prouincia ſua vnuſquiſque Angelus cauſa ſit. Magnam ergo obſeruantiā, magnam reuerentiam aduerſus ſanctos Angelos de nobis tam benè meritos habere debemus: magnaque à nobis pietate, niſi ingrati ſimus; colendi ſunt. *Quantam obſeruantiā aduerſus ſanctos Angelos habere debeamus, quamq; benè ipſi de nobis meriti ſint.* Præſertim quòd preces noſtras, ad Deum ſolicitè deferant: atq; adeò viciſsim ipſi pro nobis precātur, & ſæpe quod ex re noſtra eſt, à Deo impetrāt. Id quod locus proximè ſequens declarat.

11 *Et reſponderunt Angelo Domini, qui ſtabat inter myrteta, & dixerũt.* Idẽ Hebraiſmus qui antea, pro locuti ſunt.

Perambulauimus terram, & ecce vniuerſa terra habitatur, & quieſcit. Fuit enim maxima pax ſub Dario.

12 *Et reſpondit Angelus Domini, & dixit, Domine exercituum vſque quo tu non miſereberis Ieruſalem, & vrbium Iuda, quibus iratus es, iſte iam ſeptuageſimus annus eſt?* Verba ſunt Angeli precantis pro populo Iſraelitico. Rationibus autem, & argumentis Dei miſericordiam captare nititur. quare prudenter cùm à Deo precibus aliquid contendimus, non ſolùm precando, ſed argumentando eius miſericordiã implorabimus: non vt Deo, qui omnia ſcit, rationes pateant, cur æquum ſit id nobis concedi; ſed vt non temerè, aut petulanter quidquam à Deo petamus: vel potiùs vt ea faciamus, quibus maximè Dei miſericordia cõmouetur. Ita Chriſtus docens nos orare, ac veniam peccatorum petere, illam rationem afferre docuit; Sicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Ita Moyſes quum iram Dei populum ob adoratum vitulum atrociſsimè minantis, orando placare nitebatur, multas in precibus afferebat rationes, cur fas eſſet, quod precabatur, impetrare. Huiuſmodi enim rationes, quòd ſpem maiorem ſubminiſtrant, vehemẽter precantis animum incendunt: quod multum valet in precibus. Prima igitur ratio quã tangere in precatione ſua videtur Angelus, deduci videtur ex eo, quod cæteri Angeli dixerũt, vniuerſum orbem terrarum pacem agitare, æquum ergo eſt, vel Dei erga ſuos charitatẽ maximè decet, quod alienis, & idololatris populis tribuitur, ſuo populo nõ denegari. Eodem argumento Chriſtus in Pſalmo, patris opem implorabat. In te ſperauerunt (inquit) Patres noſtri: ſperauerunt, & liberaſti eos. Ad te clamauerũt, & ſalui facti ſunt: in te ſperauerunt, & non ſunt confuſi. Aliud argumẽtum quo vtitur Angelus eſt.

Prudenter nõ ſolum precando, ſed etiam argumentãdo Dei miſericordiã implorabimus.

Exod. 32.

Pſal. 22.

Vſquequo &c. Iſte iam ſeptuageſimus annus eſt. Hoc eſt, facilè Deus iracundia tua ſedari patientia, & dimiſſione ſolet: at hæc in ſeptuageſimum annum producta eſt. vel, iam ille annus ſeptuageſimus actus eſt, per quẽ calamitates populi tui duraturas Ieremiæ prædixiſti. At ſoles de conſtituta pœna remittere, non autem longiùs producere. Sicut pœna, quæ Dauidi pro peccato recenſionis populi impoſita eſt; cùm tres dies principiò peſtis in populo eſſent cõſtituti, vnã diem modò à manè vſq; ad veſperam propter Dei clementia illam plagam ſuſtinuit. Eodem argumento Iob vtitur dicens; Vſquequo non parcis mihi, nec dimittis me? Siquidem quod ira Dei in impios nũquam mitigetur, ſed perpetuo apud inferos cruciatu conficiantur. mirum non eſſe debet, Nam æquum eſt eos, qui infinitam non verentur lædere maieſtatem, infinito ſupplicio cõſtringi. At mirum certè eſt, iram Dei in eos durare, qui humili, & demiſſo animo ad ipſius clementiam cõfugiũt. Idcirco non temerè quærit Iob, vſquequo nõ parcis mihi? Quamobrem non ſine magno Dei conſilio accidiſſe credẽdum eſt, quandocunque huiuſmodi quidquam cõtigerit, neq; in ea re incommodum ſe dimiſſè gerentis, ſed commodũ quæri, quod ex Chananæa apud Matth. intelligitur, & ex Iobo etiam, qui lõgè maiorem propter iras, quas ſubiêre

Facilè Dei iracundia ſedari patientia, & dimiſſione ſolet.

Ierem. 29.

Solet Deus de pœna conſtituta remittere.

2. Reg. 24.

Cur mirum non ſit perpetuo apud inferos cruciatu impios.

Mirum eſt in pios viros Dei iram durare.

Iob. 12. d.

De quo ſeptuageſimo anno Zacharias loquatur.

ſubiêre, miſericordiam adepti ſunt. Cæterùm quod hic dicitur;

Iſte iam ſeptuageſimus annus eſt.

Cùm Ieruſalem euerſa, & ſolo æquata eſt, intelligi oportet: non autem ille eſt annus ſeptageſimus, ad quem

Ierem. 29.

vſque Ieremias c. 29. vaticinatus eſt, eos in poteſtate Babylonici regis detinendos. nam iſti ſeptuaginta anni completi ſunt, ſimul atque Chaldæis Babylonicum imperium detractum eſt: quod accidit regnante Balſaſare.

Dan. 5. g. Ierem. 29. b.

vt auctor eſt Daniel. Siquidem Ieremiæ locus ſic habet. Cùm cœperint impleri in Babylone ſeptuaginta anni, viſitabo vos: & ſuſcitabo ſuper vos verbum meum bonum, vt reducam vos ad locum iſtũ. Id eſt, cùm anni ſeptuaginta regni Babylonici fuerint completi. quod ita factum eſt.

Quomodo numerandi ſint ſeptuaginta anni Ieremia prædicti.

Nam Nabuchodonoſor, & filius eius Euilmedorac, & nepos eius Balſaſar tenuerunt ſeptuaginta annos imperium. Nabuchodonor. 45. Euilmedorac. 23. Balſaſar verò 3. vltimus vero annus Balſaſaris non numeratur, eò quòd non fuerit perfectus. eo enim

Deſolatio Ieruſalem fuit æqualis omnino regni Chaldeorum. 4. Reg. 24.

anno necatus eſt. Fuit ergo deſolatio Ieruſalem æqualis regni Chaldæorum. Nam vicit Nabuchodonoſor anno primo regni ſui Ioacim: quo anno cœpit deſolatio Ieruſalem. Sed an-

A quo tempore numerãdus ſit ſeptuageſimus annus de quo Zacharias loquitur.

nus iſte ſeptuageſimus, de quo hîc vates loquitur, numerandus eſt ab eo anno, quo Ieruſalem omnino ſubuerſa eſt, qui fuit decimus nonus Nabuchodonoſoris, & vndecimus Sedechiæ Regis Ieruſalem, vt videre eſt Regum vltimo capite. Anni autem decem & nouem, qui detrahuntur ſummæ illi priori, quam fecimus ſeptuaginta annorum, ſic explentur. Poſt Balſaſarem Regnum obtinuit Cyrus per tres annos: poſt eum Aſſuerus, per quatuordecim, ac tandem ſecutus eſt Darius, cuius ſecundo anno hæc viſio Zachariæ propoſita eſt. Rectè ergo dicit Angelus ſeptuageſimũ iam agi annum cùm multa Iudæi incomoda ſuſtinent. Nam quamuis eos Cyrus libertate donauit, reuertendiq; in patriam facultatem fecit; tres tantùm annos, quibus modò regnauit Cyrus, ex tantis miſerijs, & anguſtijs ſe recreârunt: & primo anno Aſſueri literæ illæ criminoſæ, atque odioſæ ab inimicis Iudæorum ad regem dabantur, quarum cauſa rex interdixit, ne vrbis munitio, & templi ædificatio longiùs progrederentur.

Interim tamen conſiderare debetis, quòd nihil de pœna, atque ſupplicio, quòd in Iudęos ob ſcelera eorum Deus conſtituit, remiſit, neque condonauit. Septuaginta annos præſagiuit Ieremias eos in hoſtium poteſtate futuros, & ſeptuaginta anni fuerunt, ac vix ira Dei contenta eſt. Et intelli-

Nulla crimina ſunt quæ pœnitẽtia nõ expungãtur.

gite; quod licet nullum peccatum, nulla crimina, tam multa, & atrocia ſint, quæ pœnitentia, & lachrymis expungi non poſsint, dicente Deo apud

Ezech. 18. e

Ezechielem; Si autem impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis ſuis, quæ operatus eſt, omnium iniquitatum eius, quas operatus eſt, non recordabor: ſunt tamen nihilominùs

Nonnulla crimina ſunt quæ ex hoc ſeculo Deus inulta abire nõ patitur.

eiuſmodi peccata, quæ ex hoc ſeculo Deus inulta abire non patitur, neque vllis lachrymis, neque vlla pœnitentia flectitur, ità vt quidquam ſupplicij, atque pœnę in hac vita ſoluendæ ignoſcat. quod facilè intelligitur ex adulterio illo nefario à Dauide admiſſo: cuius tametſi lachrymis, & pœnitentia veniam impetrauit, omnes tamen ad vnam pœnas in ſe ob tantum ſcelus à Deo conſtitutas pependit.

dit. Notate locum. Quamobrem (inquit verbis Dei propheta Nathan) nõ recedet gladius de domo tua vſque in ſempiternum. &c. quas omnes pœnas vel Abſalon filius eius ad ynum exprompſit, quum Amon interfecit, & omnes Dauid vxores ſpectante populo conſtuprauit, & ſeditionem in eum concitauit, ignominioſiſsimèq; ex vrbe exire coegit: atque adeò filij adulterini vitam nullis precibus, nullis lachrymis impetrare potuit. Ita quamuis Moyſi peccatum pepercit, pœnam tamen non cernendi hæreditatem promiſſam non condonauit. idem accidit Aaron. Et ſic intelligitur optimè caput. 1. & 2. Amos; Super tribus ſceleribus Damaſci, Gazę, Tyri, filiorum Amon, Moab, Iudæ, & ſuper quatuor nõ conuertam eum, ſub audite, ad veniam meam. ita vt ſupplicium, quod ſtatui ſumere huiuſmodi vrbes euertendo, nõ remittam. Nam illa expoſitio Vatabli non admodùm mihi videtur apta; ſuper tribus & quatuor, id eſt ſuper ſeptem. Septenarius autem numerus pro infinito vſurpari ſolet in ſacris literis. Quia ergo non faciunt peccandi finem, non parcam eis. Nam ſi hoc ſignificaret, non ſingularia peccata ſubijceret, vt ſubijcit. Significat ergo propheta pœnam conſtitutã euertendarum vrbium ob eorum flagitia non remittendam; eò quòd illa peccata ſæuitiæ plena admiſerunt: protinuſque pœnam ſubijcit. Quare valde timere debent homines flagitioſi, qui huius vitę felicitatem ardenter amãt, ne ità ſceleribus implicentur, vt huius ſeculi miſerias, & anguſtias effugere nullo pacto poſsint. Sequitur in propheta.

2. Reg. 12. c

Amos locus accuratè explicatur.

Amos. 1. & 2.

Vatablus reprehenditur.

13 *Et reſpondit Dominus Angelo qui loquebatur in me verba bona, verba conſolatoria.* In Hebręo eſt נחמים *nehumim*, à verbo נחם *naham*, quod & conſolari, & pœnitere ſignificat. ita נחמים *nehumim*, conſolationes, & pœnitudines declarat: vtraque verò ſignificatio optimè hoc loco quadrat. Verba igitur conſolatoria dominus locutus eſt, hoc eſt, quæ populo fracto, & afflicto calamitate, conſolationem afferrent. quæ verba mox ponuntur. Facilè precibus humilium, atque lugentium placatur Deus, & iram coercet. Non enim vt perdat ſuos iraſcitur, ſed vt corrigat. Copioſè verò ipſe apud Eſaiam explicat rationem iræ ſuæ; cuius verba hunc locum explanare videntur. Nam de hoc eodem tempore loquitur, quo noſter propheta vaticinatus eſt, quo (inquam) eos ſeruitute Babylonicã liberauit, & in patriam poſtliminio reduxit. Et dicam (ait) viam facite, præbete iter, declinate de ſemita, auferte offendicula de via populi mei. Quia hæc dicit excelſus, non in perpetuum litigabo, nec vſque ad finem iraſcar: quia ſpiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam. Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus ſum, & percuſsi eum: abſcondi à te faciem meam, & indignatus ſum: & abijt vagus in via cordis ſui. Vias eius vidi, & ſanaui eum, & reduxi eum, & reddidi conſolationes ipſi, & lugentibus eius. & eſt eadé vox נחמים *nehumim*, cõſolationes. Sicut enim Deus nimis formidabilis, ac terribilis valde eſt cùm iraſcitur: ita valde amabilis, benignus, ac ſuauis eſt cùm cõſolatur. nullus tantus dolor, nulla tanta afflictio, ac rerum omniũ deſperatio eſt, quæ eius conſolatione non ſolùm non lenietur, ſed etiam omnino non abſtergeatur.

Cur facilè precibus lugentium placetur Deus.

Eſai. 57. d.

Perfectè Deus placatus omnia incommoda ſanat.

Pſal. 93. d. gentur. Secundùm multitudiné dolorum meorum in corde meo conſolationes tuæ lætificauerunt animam meam, ait Dauid. Pulchra etiã eſt an-
Prou. 19. b. titheſis illa Salomonis in Prouerbijs, qua Dei, & ſeueritatem, & humanitatem exponit. Sicut fremitus leonis; ita & Regis ira: & ſicut ros ſuper herbam; ita & hilaritas eius. Idcirco Reges irati vehementer terrent, & hilares, vehementer delectant; quia multùm & nocere, & prodeſſe poſſunt. Quid autem dicam de Dei in vtramque partem infinita, & immenſa vi? Quare magnam, & gratiſsimam conſolationem habuerunt illa Dei verba, quæ vates conſolatoria fuiſſe dicit. Si verò נחמים *nehumim*, pœnititudines interpretemur; nam id etiam ſignificare diximus, ſicut explicat Hie-
Oſeæ. 11. c. ronymus illud Oſeæ, Pariter cóturbata eſt נִחֻמָי *nehumai*, pœnitudo mea: etiam aptiſsimè cadit. verba ergo Angelo dixit pœnitudinis, id eſt, quæ Deum pœnitere ſignificabant, quòd tam grauiter Iſraelitas fuiſſet vltus:

Deum pœnitere nunquam illius ſupplicij. & quomodo id intelligẽdum ſit.

Iere. 18. a. iuxta illud Ieremiæ. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo, quod locutus ſum aduerſus eam: agam & ego pœnitentiam ſuper malo, quod cogitaui vt facerem ei. quæ ſententia aptiſsimè connectitur cum verbis, quæ Angelus Deum dixiſſe narrat; Ira magna iraſcor, &c. nam verba eſſe videntur eius, quem pœniteat quòd populum ſuum immanium, & truculentarum gentium libidini permiſerit. Minimè verò intelligamus Deum vllo pacto pœnitentiam attingere poſſe; ſed de ſe ea phraſi loquitur, qua nos de illo, qui factum, aut dictum reuocat: nam facti aut dicti pœnitere dicimus: ita Deus noſtris ignoſcens flagitijs, pœnaſque remittens, videtur ſui conſilij pœnitere, quo in nos animaduertere decreuerat. Deinceps verba hæc conſolatoria videamus.

14 *Et dixit ad me Angelus, qui loquebatur in me dicens: Hæc dicit Dominus exercituum, Zelatus ſum Ieruſalem, & Sion; Zelo magno, & ira magna iraſcor ſuper gentes opulentas; quia ego iratus ſum parùm, ipſæ verò adiuuerũt in malum:* קָנָא *cana*, Hebræis zelare ſignificat, id eſt, iracundia ferri ab amore ducta, cùm alius eius rei potitus eſt, quã ego habere cupio. Deut. 32. Et ipſi קִנְאוּנִי *quehenuni* prouocauerunt me in eo, quod non erat Deus. id eſt fecerunt, vt iraſcerer; quòd obſequium, & reuerentiam, quam mihi dari cupiebam, alteri qui non erat Deus, tribuerent. quæ ſignificatio verbi ſtatim declaratur addẽdo כִּעֲסוּנִי *ci baçunı*, irritauerunt me, fecerunt, vt iraſcerer in vanitatibus ſuis, id eſt, ob idola ſua אַקְנִיאֵם *aqeniem* irritabo eos in eo, qui non eſt populus, id eſt faciam, vt iraſcantur cùm videant ea beneficia, quæ ipſi à me habere cupiebant, alteri me populo pręſtare, qui modò nõ eſt populus meus. interpretaturq́; id rurſus addẽs אַכְעִיסֵם *aechicem*, in gente ſtulta irritabo illos. Locus eſt inſignis ad explicãdã vim verbi קנא quę multis in locis nonnullã difficultaté parit, & multis verbis explicatur ab Hebræis, quibus & valde ambiguum fit, & non plenè vis eius explanatur. hac verò noſtra interpretatione, omnia ſacræ ſcripturæ loca, in quibus reperiatur, plana fiunt. vt illud; Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem. primo loco eſt. חרה *herar*, quod ardere ſignificat, id eſt, ne ardeas iracundia ob iniquos homines. Quod planiùs ſecũdo loco exponitur verbo קנא *cana*, id eſt ne ira efferaris

Zelare quid proprie Hebræis ſignificet.

Pſal. 36.
Pſalmi locus declaratur.

raris ob diuitiarum, & opum amorem, quòd earum iniquos homines potiri videas. Ad noſtrum ergo prophetam redeundo, facilè ex dictis locus eius explicabitur. Zelatus ſum Ieruſalem, & Sion zelo magno, hoc eſt, vehementer iraſcor, quòd hoſtes potiantur eius vrbis, quam ego vehementer amo. quod ſtatim etiam declarat adiungens: Et ira magna iraſcor ſuper gentes opulentas, verbum Hebræum eſt קצף *quezeph*, quod in principio capitis iram ſignificare diximus. Valde optandum eſt quod hoc zelo erga nos Deus affectus ſit: eſt enim in illo magna amoris ſignificatio, quem Eſaias populi magna iactati procella perſonam agens vehementer requirit dicens: Vbi eſt zelus tuus, & fortitudo tua? Eſt etiam iræ grauiſsimæ in nos indicium, ſi res longè ab ipſo alienas, id eſt ſcelera, atque flagitia nos amemus, nihilque ipſe curet, nulloq; zelo moueatur. Ita cũ Iſraelitico populo, tanquã cum ſponſa verba faciens, eius nefaria crimina ita vindicaturus minatur; Et auferetur zelus meus à te, & quieſcã, nec iraſcar ampliùs. Sequitur in propheta.

Valde optandum eſſe zelo erga nos Deum affectum eſſe.

Eſai. 63. d.

Ezech. 16. e

15 *Et ira magna ego iraſcor ſuper gentes opulentas, quia ego iratus ſum parum, ipſi verò adiuuerunt in malum.* Difficilis eſt locus hic; cuius plenam explicationem ab optimo quoque interprete tam latino, quàm Hebræo deſideraui. Quomodo nunc parum Deus ſe iratum fuiſſe dicit, cùm in principio huius capitis iracundia magna elatum fuiſſe verbis eius vates enunciarit: id enim ſignificari illa ratione loquendi ſuperiùs dicta, ex ſententia ſeptuaginta expoſuimus. Iam verò nulla maiora damna hoſtes dare potuerunt, quàm quæ per Deum ipſum illis inferre licebat; ita vt omnis, quam fecerunt Iudæi iactura, iræ, & voluntati Dei aſsignanda ſit, vt pluribus ſuprà declarauimus. Nam illa huius loci Vatabli declaratio, omnino mihi non placet: hoc eſt, grauiùs (inquit ille) afflixerunt, quàm volebam. Nam cùm duplicem rationem diuinæ voluntatis Theologi diſtinguãt, vnam ſigni, qua aliquid fieri præcipit, vel conſulit: aliam beneplaciti, qua aliquid fieri permittit: neutra voluntatum harum Vatabli explicatio defendi poteſt. Nam ſi ad voluntatem ſigni id referatur, non ſolùm grauiùs afflixerũt, quàm Deus volebat: verum etiam ne parum quidem eos Deus lædi volebat. Non enim dubiũ eſt, quin Chaldæi in culpa ſint totius iacturæ Iudæorum, quòd præceptum de proximo diligendo multis modis violauerint. Si verò hæc detrimenta grauiora ad voluntatem beneplaciti referantur; non ſunt; neque poſſunt eſſe grauiora, quàm Deus permittit. Quare hæc explanatio mihi non probatur. Ita ergo locus hic germanè explicabitur. Deus parũ iraſcitur, quòd nó odio, ſed amore ductus punit, neque malum eius, quem coercet, ſed bonum ſpectat. Flagellat quidem vt pater cupiens filium corrigere. At ij vehementer iraſcuntur, qui odio incitati, damna, & detriméta inferunt, nec commodum afflicti, ſed incommodum ſpectant; cuiuſmodi Chaldæi fuerunt. Deus enim vrbem expilari, & euerti permiſit, quò Deum offendere, & eius imperium contemnere timerẽt Iudæi: Qui certè timor magis è re ipſorum erat, quàm opes vniuerſæ, quas amiſerunt: at Chaldæi non hac de cauſa ciuitatem expilárunt; ſed vt ipſi ditarentur opibus alienis:

Difficilis Zachariæ locus.

Vatablus reprehenditur.

Deus cur parũ iraſcatur.

Cur homines multum iraſci dicantur.

alienis: nec tot homines occiderunt, vt reliquos emendarent, ſed vt tanquam hoſtes delerent. quare meritò tantorum malorum culpam ſuſceperunt. Itaque Deus nimis iraſci dicitur; ſicut patrem, qui filium acriter verberat ob graue admiſſum ſcelus, nimiùm etiam iraſci dicimus. Atſi hæc eius ira cum capitalis hoſtis iracundia comparetur, leuiſsima iudicabitur. Ita ira Dei cùm funditùs Ieruſalem euerteret, magna fuit ſi cum alijs eius in eam iris compararetur: nunquã enim tã graui eam ſupplicio afficerat: atſi hoſtiũ iræ cõferatur, leuiſsima iudicabitur. Deus enim ſanare, illi perdere (vt dixi) volebant. At rectè hoc modo hic locus cũ capitis principio conciliabitur, & ſatis planus fiet. *Ira magna iraſcor ſuper gentes opulentas.* Ex quo efficitur, omnia incommoda, quæ Iudæi ſuſceperunt, in magno, & nefario crimine Babylonijs eſſe ponenda, & ira magna Deus in illos accenſus eſt: in Iudæos verò parua; quia hos vt filios, illos vt hoſtes coercuit: hos reſtituit, illos funditus deleuit, vt Eſaias narrat. Et erit Babylon illa glorioſa in regnis, inclyta in ſuperbia Chaldæorum; ſicut ſubuertit Dominus Sodomam, & Gomorrham; non habitabitur vſque in finem, & non fundabitur vſque ad generationem, & generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs, nec paſtores requieſcent ibi: ſed requieſcent ibi beſtiæ, & replebũtur domus eorum draconibus. Huc accedit quòd idololatræ illi æternis vinculis in tartarum mãdati ſunt: at Iſraelitæ fideles, multi fortè graui illo ſupplicio reſipuerunt, & eos flagitiorum pœnituit. Quare valde ſibi timere debent, qui alios vexant, ac labefactant. Sunt enim quaſi quidam carnifices, & quaſi quædam inſtrumẽta ad iram Dei expromẽdam, quod viliſsimum, miſerrimum, & diabolicum eſt. Ex quo fit, vt poſtquam ſimilium hominum opera Deus vſus fuerit, omnis in eos furor eius conuertatur, atque eos diris omnibus execretur, quod eum, vt hic noſter vates ait; *Adiuuerunt in malum.* Sicut qui gladio, aut cuſpide, vel carnem ſui corporis putridam ad viuum reſecat, vel tumorem putri materia plenum aperit, qui acerbiſsimo, & intolerabili affectus dolore, ad terram cuſpidem, ſiue gladium magno impetu abijcit. Ita Deus opera hominis inuidi, atque maleuoli punit nonnunquam, ut exercet ſui corporis mẽbrum, id eſt, pium, & ſibi charum hominẽ, quem non minùs amat, quàm nos vnumquodq; corporis noſtri membrum: cui cùm bona ex animo cupiat, ægrè fert eum incommodis, licet neceſſarijs affici: ob eamq; rem ſtatim in tanti mali inſtrumentum inuehitur. quæ omnia cumulatiſsimè docet Eſaias. Væ Aſſur (ait verbis Dei) virga furoris mei, & baculus ipſe eſt, in manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat ſpolia, & diſsipiat prædam, & ponat illum in conculcationem, quaſi lutum platearum. Ipſe autem non ſic arbitrabitur, & cor eius non ita exiſtimabit; ſed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionẽ gentium non paucarum. Videte quomodo eãdem differentiam inter Dei, & hominum iram vates ponat, quam nos ſuprà poſuimus. Ad Ieruſalem igitur, cui vt amicam non ex animo incommodauit, mitigata iam ira, grato, & benigno vultu conuertitur dicens.

Quãdo Deus nimis iraſci dicatur.

Eſa. 13. d.

Cur valde ſibi timere debeant qui alios vexant.

Eſa. 10. b.

16 *Reuertar ad Ieruſalem in miſericor-
diis, domus mea ædificabitur in ea.* Ex hoc
intelligitur non incommodum, ſed
Maius bonũ adipiſcitur quàm ante habebat is, quem Deus emẽdationis aut probationis cauſa punit. commodum (vt ſæpè dixi) Deum
euertenda Ieruſalem ſpectaſſe. Siqui-
dem maius bonũ adepta fuit, quàm
antea habebat: quod ſemper eueni-
re puto, quando Deus quempiam
emendationis, aut probationis cauſa
Iob.42.c. punit. Ita accidit Iob, de quo libro
eius narratur. Dominus benedixit
nouiſsimis Iob magis quàm princi-
Quare tranquillo pij debent eſſe animo in rebus aduerſis. pio eius. Ideò magno, & tranquillo
animo homines pij in ærumnis, & ca
lamitatibus eſſe debent, ſemper me-
liora ſperantes, nunquam animum
deſpondentes, neque timentes vt pro
cella, atque adeo graui tẽſtati obruã-
tur; ſedabuntur fluctus, commuta-
bitur tempeſtas, diſsipabuntur nu-
bes; & ſereno coelo proſpero curſu
in portum ex alto inuehentur. Cu-
ſtodi innocentiam, & vide æquita-
tem; quoniam ſunt reliquiæ homini
Pſal.36.e. *Pſalmi locus exponitur.* pacifico, ait David, id eſt, quamuis
acres perferas calamitates, non abij-
cias innocentiam, & immaculatam vi
tam, ſed cole pietatem, nolique pu-
tare actum eſſe de te, aliquid enim
Cap.54.c. boni reliquum eſt, quod te manet. In
eandem ſententiam Deus apud Eſaiã
cùm Ieruſalem loquens ait. In mo-
mento indignationis abſcondi faciẽ
meam parumper à te, & in miſericor
dia ſempiterna miſertus ſum tui. Pro
leui iræ Dei, id eſt anguſtiæ, & afli-
ctionis momento, tempus ſempiter-
num miſericordiæ, hoc eſt, pacis, &
trãquillitatis promittit. Has ergò mi
ſericordias, quibus Ieruſalem poſt
ærumnas, & calamitates amplexus
eſt, in vate noſtro videamus.
*Domus mea ædificabitur in ea, ait domi
nus exercituum.* Id eſt, templum mihi
dicatum reſtituetur. Magna quidem
miſericordia, & benignitas Dei erga
populum ſuum, quòd tanta familia-
ritate, & humanitate apud eum mo-
rari voluerit, vt ædes in eo ſibi dica-
tas habuerit is, quem coeli, & terra *Quid Deus ſignificabat cum domum Ieroſolymis habere voluit.*
ambitus non comprehendunt: quo
nihil aliud ſignificabatur, niſi quan-
ta comitate, ac facilitate eos ample-
ctatur, qui eum ex animo quærunt:
tamque facilem ad eum patere adi-
tum, quàm ad domum cuiuſque ci-
uis. Propè eſt Dominus omnibus in-
uocantibus eum, omnibus inuocanti
bus eum in veritate, ait David. Hanc Pſal.144.d.
domum ipſe reliquit ob magna po-
puli flagitia, cùm eam Chaldæis di-
ruere permiſit. Reliqui domũ meã,
dimiſi hæreditatem meam per Iere- Iere.12.b.
miam ait, vt declararet nunquam ſe
apud illos habitaturum, neque vllam *Cur domum ſuam Deus euerti permiſerit.*
ei cum illis communicationem futu-
ram, qui ſe ſceleribus contaminaue-
rint. Quis aſcendet in montem Domi-
ni, aut quis ſtabit in loco ſancto eius?
Innocens manibus, &c. David dicit. Pſal.23.a.
& alio loco, Domine quis habitabit Pſal.14.a.
in tabernaculo tuo? aut quis requie-
ſcet in monte ſancto tuo? Qui ingre-
ditur ſine macula, &c. Dum taberna-
culũ dicit, David ad domũ Dei in terris
dicatã alludit: vt illã coeleſtẽ innuat,
& hac de cauſa homines immũdi tan *Cur homines immũdi olim domo Dei prohibebantur.*
to ſtudio lege veteri domo Dei prohi
bebantur: mundis verò iam Iudæis, ac
tantã calamitate, tãquam igne de ſce-
leribus purgatis, promittit nũc Deus
ſe apud vos domum habiturũ. Cùm
verò addit. *Ait Dominus exercituum,*
declarat, quod licet inter hoſtes hã-
bitent, qui templum ædificare non
ſinunt, quamuis in poteſtate, ac di-
tione Regis Babyloniæ teneantur:
nemo tamen vi, & armis eorum
ædificium

ædificium diſturbare, vel impedire poterit. Non enim tantas vnquam Babyloniæ Rex copias comparabit, quæ in aciem, dimicationemq́; cum tanto, quem vati oſtendit exercitu venire audeant. At huius exercitus Imperator templum ædificare, & vrbem munire iubet. quare bono animo ſe ad opus debent accingere. Septuaginta vertunt παντοκράτορες omnipotes: quare nemo in eos valebit, quibus ipſe adſit.

Perpendiculum extendetur ſuper Ieruſalem. Hebraicè eſt קוה *cau*, quod regulam, ſiue funem ſignificat, ad quã regulam lapidum ordines diriguntur, vt rectà deducantur. ſignificat ergo Ieruſalem ædificabitur, idque pedetentim, & otioſè, vt ij ædificare ſolent, quorum res pacatę, & tutę ſunt.

Eccle.3. Venit iam ædificandi tempus à Deo

Pſal.111. præſcriptum, qui ruinas implet. Neque ijs tantùm ipſe contẽtus eſt: quippe qui vt multa mala iratus inuehit; ſic beneuolus non vno, aut altero beneficio afficit, ſed pluribus, & maioribus donis, & ornamẽtis auget, quam quiſquam cogitaret. Quare

Vt Deus iratus infert mala, ſic beneuolus incredibilibus auget ornamentis.

17 *Adhuc clama dicens; Hæc dicit Dominus exercituum, Adhuc affluent ciuitates meæ bonis.* Hebraicè eſt עוד תפוצנה עָרַי מטוב *hod tepuzena harai mitob.* At verò פוצ *puz*, diſpergere ſignificat, ita vertit vulgatus.

Zach.13. Zachar.13. Percute paſtorem ותפוצֶינָה *vetepuzena*, & diſpergentur oues. Significat ergo tantam futuram bonorum multitudinem, vt eam vrbes capere non poſſint. Ex quo eueniet illud, quod vaſis euenire videmus, quæ non capiunt immiſſa, vt diſpergantur: ideo vertunt ſeptuaginta διαχυθήσονται diffundentur.

Et conſolabitur adhuc Dominus Sion. Septuaginta vertunt ἐλεήσει miſerebitur, ſed idem eſt. nam eiſdem rebus Deus Opt. Max. & miſericordiæ, & conſolationis ſignificationem facit, & incommoda tollendo, & beneficia dando. Sed fidem, quam modò Deus pro ſua benignitate dat, tantá ſe præſtaturum beneficia; tametſi aliquantulum temporibus Zorobabel, & Nehemiæ ſoluta eſt: at non plenè, atque perfectè ad tẽpora vſque Chriſti. quo tempore tantis hominum genus cumulauit bonis, vt tũc demum perfectè fidem ſuam liberaſſe cenſeatur. Ita cenſet Hieronymus, & plerique chriſtiani interpretes. Tum vera Ieruſalem ædificata eſt, id eſt Eccleſia, quæ veros continet Iſraelitas. Perpendiculum autẽ, ſiue regula ad quã illa exacta eſt, & eius lapides diſpoſiti ſunt, Euangelium Chriſti fuit, quo lapides viui dirigũtur. ita Dauid ait,

Quodnam fuerit perpẽdiculum ad quod exacta & ædificata fuit Eccleſia.

In omnem terram exiuit ſonus eorũ. Pſal.18.a.

quod Paulus de Apoſtolis Euange- Rom.10.d.

lium promulgãtibus interpretatur. & in Hebræo loco ſoni eſt hæc eadẽ vox קו *cau*, quam hic noſtrum prophetam ponere diximus. Itaq; idem Paulo eſt ſonus Apoſtolorum, & linea, ſiue perpendiculum illorum. Quare ex eius ſententia, perpendiculum hoc Euangelium Chriſti eſt, ad quod Eccleſia (vt dixi) exacta ædificatur: apteque, & eleganter locus hic cum verbis Pauli, & Dauidis conuenit. Tum illud fuit, quando diſperſæ ſunt ciuitates præ bonorum multitudine: bona enim ciuitatum ciues ſunt; qui ſi multùm augeantur, aliquãdo eos vrbes capere nõ poſſunt: cætera bona bene capiunt vrbes. At quando id Ieruſalẽ vidit, niſi cùm tot homines, tot vrbes, tot prouintię, tot regna, & imperia ad Eccleſiã conflue-

Quãtum fuerit Eccleſia amplificata.

 bant,

bant, ſic vt non exiguis illis Paleſtinæ terminis vt antea contineretur: ſed per vniuerſum orbem ſe longè latèque diffunderet, & dilataret: quod

Eſa. 54. a.

Eſaias clariùs multò antè præuidit; Dilata locum (ait) tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas; longos fac funiculos tuos, & clauos tuos cõſolida: ad dexteramq́; enim, & ad læuam penetrabis. Cùm monet ergo propheta, vt clauos conſolidet, idem declarat quod noſter propheta dicens; Diſpergentur ciuitates præ bonis: nam tanta erit multitudo ſe in Eccleſiam recipientium, vt arctus locus eſſe videatur, clauosq́; tẽtorij, ſi nõ bene firmi ſint, vt ſe dilatẽt, conuellant. Illud autem;

Quantam cõſolationem Chriſtus attulerit Eccleſiæ.

Conſolabitur Dominus Sion. Quando perinde præſtitum eſt, ac quando è cœlo delapſus eſt ille verus Deus, & homo Chriſtus Ieſus? qui per Eſaiam

Eſa. 61. a.

dicit; Spiritus Domini miſit me, vt conſolarer omnes lugentes, vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronã pro cinere, oleũ gaudij pro luctu, pallium laudis pro ſpiritu mœroris: qui etiam Spiritum ſanctum paracletum miſit. Ita verò elegit Eccleſiam, vt eam nunquam repudiaret.

18 *Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce quatuor cornua, &c.*

19 *Et dixi ad angelum qui loquebatur in me, Quid ſunt hæc? & dixit ad me; Hæc ſunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam, & Iſrael, & Ieruſalem.*

Quid cornu auctoribus ſacroſanctis ſignificet.

Cornu auctoribus ſacroſanctis robur, & vires ſignificat, quibus & nos defendimus, & alios lædimus: metaphora ducta ab ijs animalibus, quibus cornua ſunt à natura data: illis enim eorum præcipua vis ad alia oppugnanda continetur. Sic Dauid in Pſalmo dicit; Et om-

Pſal. 74. b.

nia cornua peccatorum confringã & exaltabũtur cornua iuſti; id eſt vires, & robur peccatorum labefactabo; vires verò iuſtorum confirmabo. quaſi dicat, validiores, & potentiores erunt iuſti, quàm impij. & alio Pſalmo. In

Pſal. 63. a.

te inimicos noſtros ventilabimus cornu, & in nomine tuo ſpernemus inſurgentes in nobis. Et quoniam prouinciæ ſiue nationis vires, atq; potentia in regno poſita ſunt, hinc factum eſt, vt cornu pro regno vſurpetur. Vt in 1. Reg. ſecũdo capite; Dominus iu-

1. Reg. a.

dicabit fines terræ, & dabit imperiũ Regi ſuo, & ſublimabit cornu Chriſti ſui. quod de regno Meſsię Chaldaicus paraphraſtes interpretatur: cui re-

Chaldaicus interpres.

ſpondet illud Lucæ. Et erexit cornu

Luc. 1. g.

ſalutis nobis in domo Dauid pueri ſui, id eſt, regnũ Meſsiæ, quod nobis ſalutem allaturum erat; ſtabiliuit in domo Dauid. Quare non dubiũ eſt, quin quatuor iſta cornua, quæ oſtenſa ſunt vati noſtro, ſignificent quatuor regna, quæ infeſtiſsima fuerunt Eccleſiæ, & ob eam cauſam dicit.

Quatuor cornua significant quatuor regna.

Quæ ventilauerunt Iudam, & Iſrael, & Ieruſalem, & nemo leuauit caput ſuũ. Quò grauiſsima oppreſsio ſignificatur. Primum regnum fuit Chaldæorum, à quo regnante Nabuchodonoſor regnum Iudæ vaſtatum fuit. Alte-

4. Reg. 15.

rum Perſarum, quod regnante Aſſuero nimis Ieruſalem perturbauit, ædi-

1. Eſd. 4.

ficium vrbis, & templi impediuit. Tertium Græcorum, quod regnante Antiocho Epiphane catholicã rempublicã obruit, & ferè deleuit. Quar-

1. Mach. 1.

tum Romanorum, quod quantum Eccleſiam agitauerit, quantum vaſtauerit, ſexcentæ narrant hiſtoriæ. Sex enim minimùm Imperatorum, Neronis, Traiani, Maximiani, Dioclætiani, Maxentij, Decij nefarijs, &

iniquis

iniquis edictis omnes Chriſtiani per orbem terrarum interfici iuſsi ſunt. Hos ergo viſio noſtræ prophetæ præſagit. *Chaldæus interpres.* ita Chaldæo interpreti viſum fuit, qui interpretatione ſui quatuor expreſſè regna reddit, ita plerique interpretes Latini, & Hebræi cenſent: quæ explicatio maximè conuenit cũ alijs ſacroſanctæ ſcripturæ locis. Nam *Dan. 2.* quatuor regna (interprete ipſo Daniele) oſtẽſa ſunt Nabuchodonoſori in figura illius ſtatuæ, partim aureæ, partim argenteæ, partim æreæ, partim ferreæ, quæ tanquam inimica cõfringenda erant à lapide illo abſciſſo ſine manibus de mõte Chriſto Ieſu. Item *Dan. 7.* quatuor iſta regna Daniel præuidit in figura quatuor beſtiarum. Ita Angelo ipſo, qui Danieli loquebatur, interpretante. ex quo intellegetis, non ita bene cohærere, ſi quatuor illæ equorum differentiæ in prima viſionis parte propoſitæ, quatuor hæc regna, (vt placet auctoribus grauiſsimis) ſignificẽt. Nihil enim erat quòd eadem res iterum atque iterum, nulla re alia interiecta prophetæ monſtraretur: præſertim quòd hæ duæ viſiones non videntur temporis interuallo ſeparatæ, ſed eadem fortè nocte repræſentatæ. Deinceps igitur vates ait.

Quatuor fabri quid ſignificent.

20 *Et oſtendit mihi Dominus quatuor fabros.* Hieronymo, & alijs placet hos fabros eſſe quatuor Angelos, à quibus hæc quatuor regna conuulſa, atque deleta ſunt. Quidam Hebræus magni nominis inter Hebræos, vult hos quatuor fabros eſſe, quatuor reges, qui regna illa infregerunt; ita vt faber qui deiecit cornu Chaldæorum, fuerit Cyrus Perſa; qui verò cornu Perſarum conuellit, fuit Alexander Græcus, qui cornu Græcorum: Scipio Aſiaticus, qui cùm conſul Romanus eſſet, ſuperauit Antiochum: item alij Imperatores Romanorum, qui Græcos in poteſtatem ſuam redegerunt. Faber ad præcidendum cornu Romanorum fuit Attila, vel Totila, & alij, qui Romanum Imperium labefactarunt. quæ explicatio mihi nõ diſplicet; ſed ſi magis primæ ſententiæ aſſentiamur, fateri ſaltẽ debemus hos Reges ſecures, ſiue malleos fuiſſe, quibus Angeli ad illa cornua amputanda, aut confringenda vſi ſunt. Ceterùm vbi nos habemus terrere, in Hebræo eſt הַחֲרִיד *hoharid*, quod propriè eſt terrefacere, vt vertit vulgatus: ſed ſeptuaginta viri interpretantur ἐξῶσαι, quod exacuere ſignificat: quod nonnullos ita cõturbat, vt aliã longè diuerſam expoſitionem amplectantur: quos Hieronymus refutat, & dicit, Exacuere, pro terrere accipiẽdum eſſe, quod auctoritate Hieronymi defendi poteſt: ita vt exacuere ſit extenuare, atque imminuere potentiam illorum imperiorum, quare vehemẽter terrerẽtur. Item illud vt deijciãt, in Hebræo eſt לְיַדּוֹת *leiadot*, quod his punctis ad deijciẽdum ſignificat, vt vertit vulgatus à verbo יָדָה *iada*, ſed ſeptuaginta interpretes reddunt in manus eorum, & ita totum locũ interpretantur acuere ea in manus eorũ ideo quòd ידות *iadot*, plurale etiam eſt nominis יד *iad*, quod manus ſignificat. ita ergo locum in ſeptuaginta explicabimus: veniunt fabri manibus terrefacere iſta cornua. manus verò Angelorum, Reges illos ſignificabũt, quibus cornua hæc (vt diximus) amputata ſunt. Deinde ſeptuaginta ſubijciunt τὰ τέσσαρα κέρατα τὰ ἔθνη τὰ ἐπαιρόμενα κέρας ἐπὶ τὴν γῆν, id eſt, quatuor cornua, quatuor gentes ſunt, quæ cornu leuauerunt in terram, &c.

quod magis ſuperiori noſtræ expo-
Nullas eſſe vires quibus quiſque ſe & res ſuas firmare poſsit. ſitioni fauet. Illud autem in hoc loco nobiſcum meditari debemus, ad vitam noſtram dirigendam, & cum vera pietate colendam, nullas eſſe opes, nullas vires, quibus ſe quiſquam munire, aut res ſuas certis præſidijs firmare poſsit. Corruerunt quatuor regna & imperia poſt hominũ memoriam florentiſsima, atque firmiſsima; quæ terrori fuerunt orbi terrarum. quis ergo fortunæ confidet? imo quò erectior, & ſublimior eius ſtatus videtur eò propiùs impendet ruina. id arbor illa tam vaſta, & ampla, & quæ tantas radices egerat, quæ Nabuchodono-
Dan. 3. ſori per inſomnia apparuit, vt Daniel interpretatus eſt, declarauit. Cũ enim robuſtior eſſe videbatur, mandatum eſt cuidam Angelo, vt illam conuelleret. Cum maiori confidentia, & ſecuritate fretus Balſaſar conuiuia agitabat; illa ei manus repræſentata eſt; quæ in pariete eum eſſe interficiendum ſcripſit, ipſaque eadem nocte, & ciuitas à Cyro capta, & ipſe necatus eſt. Quocirca rectiſsimum illud præ-
Ierem. 9. f. ceptum eſt Ieremiæ. Non glorietur ſapiens in ſapientia ſua, & non glorietur fortis in fortitudine ſua, & non
Neminem de viribus ſuis gloriari debere. glorietur diues in diuitijs ſuis. Sed in hoc glorietur, qui gloriatur ſcire, & noſſe me, quia ego ſum dominus, qui facio miſericordiam, & iudicium in terra: hæc enim placent mihi ait do-
Ne viribus ad aliis damnum inferendum abutamur. minus. Nec copijs vnquam, & viribus ad aliorum damnum & incommodum abutamur, ſcientes fabrum eſſe à domino cõſtitutum ad huiuſmodi cornua excidenda, & ſe ſummiſſè gerentium erigẽda, & exacuenda, quibus hoſtes ſuos diſsipent; & omnia cornua peccatorum confringant, & exaltabũtur cornua iuſti, ait
Pſal. 74. b. Eſai. 13. Dauid & Eſaias, Quieſcere faciam ſuperbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo, id eſt eorum, qui ſibi robur, & potentiam arrogant, neque intelligunt vſum ſibi ad tempus eſſe permiſſum, proprietatẽ verò penes Deum ita eſſe, vt quoties, & quandocunq; ipſe voluerit, eam vni detrahere, & alteri cõcedere poſsit. aduerſus eos qui de copijs, & facultatibus, quas habent non ita iudicant, ſcitote iam inde à mundi principio bellum à
Eccle. 30. Deo acerbiſsimũ indictum eſſe. idcirco ſalutare illud eſt ſapientis conſiliũ Quãtò magnus es, humilia te in omnibus, & coram Deo inuenies gratiã quoniam magna potentia Dei ſolius.
Qui ſe non humiliauerit à Deo humiliabitur. Et vt finem faciam, illud pro certo habeatur, vt qui ſe non humiliauerit (quod felicitatẽ præſtat) à Deo humiliabitur, quod ad extremam detrudit miſeriam. Quod vt ſibi quiſq; perſuadeat, horũ, & cæterorũ potentiſsimorũ regnorũ exemplũ ſatis eſſe debet.

CAPVT. II.

1 *ET leuaui oculos meos, & vidi* A
& ecce vir, & in manu eius fu-
niculus menſorum.
2 *Et dixi, quò tu vadis? Et dixit ad*
me, Vt metiar Ieruſalem, & videam
quanta ſit latitudo eius, & quanta
longitudo eius,
3 *Et ecce Angelus qui loquebatur*
in me, egrediebatur, & Angelus alius
egrediebatur in occurſum eius.
4 *Et dixi ad eum, Curre, loquere ad*
puerum iſtum, dicens, Abſq; muro há-
bitabitur Ieruſalem præ multitudine
hominũ & iumentorũ in medio eius.

5 Et

B 5 *Et ego ero ei, ait Dominus, mu-*
rus ignis in circuitu: & in gloria erò
in medio eius.
6 *O, ô fugite de terra Aquilonis, di-*
cit Dominus, quoniam in quatuor vẽ
tos cæli diſperſi vos, dicit Dominus.
7 *O Sion fuge quę habitas apud fi-*
liam Babylonis.
C 8 *Quia hæc dicit Dominus exerci-*
tuum, Poſt gloriam miſit me ad gen-
tes quæ ſpoliauerunt vos: qui enim te-
tigerit vos, tangit pupillã oculi mei.
9 *Quia ecce ego leuo manum meam*
ſuper eos, & erunt prædæ his qui ſer
uiebant ſibi: & cognoſcetis quia Do-
minus exercituum miſit me.
10. *Lauda, & lætare filia Sion: quia*
ecce ego venio, & habitabo in medio
tui, ait Dominus.
11 *Et applicabuntur gentes multæ*
ad Dominum in die illa, & erunt mi-
hi in populum, & habitabo in medio
D *tui: & ſcies quia Dominus exerci-*
tuum miſit me ad te.
12 *Et poſſidebit Dominus Iudam*
partem ſuam in terra ſanctificata: &
eliget adhuc Ieruſalem.
13 *Sileat omnis caro à facie Domi-*
ni: quia conſurrexit de habitaculo ſan
cto ſuo.

1 **E***T leuaui oculos meos, & vi-*
di: & ecce vir & in manu
eius funiculus menſorum.
Poſtquã propheta vati-
cinatus eſt futuram quatuor illorũ re
gnorũ euerſionẽ: Ieruſalem deinde,
& Eccleſiam ædificandam vaticina-
tur, vt intelligamus interitu impiorũ
muniri viam ad felicitatẽ bonorum:
nec poſſe viros ſanctos tutam, tran-
quillamque pacem trahere, ſuperſti-
te impio, qui bellum eis aſsiduum in-
fert. Ita Dauid ait; Expecta dominum
& cuſtodi viam eius, & exaltabit te:
vt hæreditatę capias terram: quum
perierint peccatores videbis. ita Da-
uid regni ſibi promiſsi potitus nõ eſt
quoad Saul inimicus eius mortuus
fuit. Chriſtus, & mater eius ſanctiſsi-
ma ex AEgypto in patriam ſuam nõ
rediere, quouſque Herodes vita de-
functus eſt: neq; iuſtorum animæ tan
ta gloria fruẽtes, corpora chariſsima
in ſordibus, & puluere iacentia exci-
tant, quouſque funditus impij è mũ
do deleantur. Quare angi minimè de-
bent viri virtute præditi, ſi nihil boni,
nihil quod expectent adipiſcatur, dũ
homines iniqui rerũm potiantur, ſciẽ
tes ita ſanctis omnibus vſu veniſſe. ait
igitur propheta.

Interitu impiorum via munitur ad felicitatẽ bonorum.

Pſal. 36.

Mat. 2.

Et leuaui oculos meos. Ex quo intelli-
gitur eos, qui cum Deo loqui, & ab
eo erudiri cupiunt, oculos à terra ab-
ducere oportere, & altè cœlum con-
tueri; curas rerum humanarum pro
virili abijcere, & omne ſtudium in re
bus cœleſtibus, & diuinis ponere. Ad
te leuaui oculos meos qui habitas in
cœlis, Dauid ait. & Paulus monet
quæ ſurſum ſunt ſapite, non quæ ſu-
per terram. contra verò de flagitioſis
hominibus Dauid ait, oculos ſuos ſta
tuerunt declinare in terram. & Pau-
lus, qui terrena ſapiunt.

Qui à Deo erudiri cupiunt, curas humanas debẽt abijcere.

Pſal. 120.

Coloſſ. 3.

Pſal. 16. c.

Phil. 3.

Et ecce vir & in manu eius funiculus
menſorum. In eadem figura Ezechieli
Angelus oſtenſus eſt, qui formam vr-
bis, & templi futuri monſtrauit. Hic
verò Angelus eo habitu veniebat, vt
ſignificaret etiam vrbem eſſe reſti-

Ezech. 39.

Quid habitus Angeli funiculum ferentis ſignificaret.

tuendam: nec rex magnus, neque nationes circumuicinas eis impedimento futuras; quoniam Angelorum auxilio, ædificium prouehendum erat.

3 *Et ecce Angelus qui loquebatur in me, egrediebatur, & Angelus alius qui egrediebatur in occurſum eius.*

4 *Et dixit ad eum; curre, & loquere ad puerum iſtum dicens.* Colligit ex hoc

Gregorius. Dionyſius. loco Gregorius homilia. 34. ordinem Angelorum ex doctrina Dionyſij ita

Quopacto ordo ſit Angelorum diſpoſitus. eſſe diſpoſitum, primum, vt alij quaſi foràs ad nos mittãtur, ita vt núquam à diuina contemplatione diſcedant; alij verò nunquam mitti, ſed ſemper Deo adeſſe præſentes, iuxta illud Da-

Dan. 7. nielis, Millia millium miniſtrabãt ei, & decies millies cẽtena millia aſsiſtebant ei.

Quid miniſtrare, quid aſsiſtere ad Angelos relatum ſignificet. Miniſtrare eſt foràs ad nos cum mãdatis mitti; Aſsiſtere eſt Deo ſemper adeſſe. Itemq; alios Angelos; alios mittere, vt hoc loco vates noſter ait: *Angelus, qui loquebatur in me egrediebatur, & Angelus alius egrediebatur in occurſum eius, & dixit ad eum; curre, & loquere ad puerum iſtum.* Quare inferiores ſunt ij, qui mittũtur eis, qui mittunt.

Quanto ſtudio Angeli hominum negotia tractẽt. Hic etiam conſiderare, & admirari eſt, quanto ſtudio Angeli hominum negotia tractent. nam primùm tres Angelorum ſpecies in hac viſione obiectæ ſunt; is, qui funiculum ferebat, & is, qui cum vate loquebatur, & alius qui huic ad vatem mandata dedit. Item cùm vnus alteri obuiàm veniſſe dicitur, eique mandaſſe vt curreret, ac vati renuntiaret; magnæ Angelorum lætitiæ ſignificatio eſt: nam tripudium agere Angeli videntur, ac ſaltare præ gaudio, quòd Ieruſalẽ multis partibus melior, quã antea reſtituenda erat. Vt enim magna cura, & diligentia res noſtras procurãt; ita quòd fauſtè, & feliciter eueniant, magna afficiuntur lætitia.

Angeli vehementer lætantur quòd res noſtræ feliciter eueniant. Hinc magna illa alacritas, & exultatio extitit, qua Angeli choros ducentes ad canendum excitati ſunt naſcente Seruatore noſtro: cùm ſi regem ipſum

Luc. 2. dominumque ſuum ſpectarent, luctus potius quàm gaudij occaſioné præbere videretur. Iacebat enim in vilis ſtabuli ſordibus magno vigente frigore, ita vt fortè cùm illi canebãt, geſtiebantque præ gaudio, ipſe lugebat, & geſtiebat præ luctu.

Cur Angeli nato Chriſto tantam lætitiæ ſignificationem fecerint. Angelorũ etiam Regina Virgo mater Dei nimis anxia, & ſolicita erat, quòd non ſolùm crepundijs ad tantum, tamq; ſibi chárum filium ornandum carebat, ſed etiam fortè linteolis, faſciolis, & veſtibus neceſſarijs ad illum fouendum egebat: tamẽ Angeli eorum miniſtri has res cernẽtes gaudio exultant. Non igitur in regis ſui, ſed in orbis lætitia, & felicitate lætebantur, quòd dux, & aſſertor noſter aderat: adeò ſunt erga nos, & res noſtras amãti animo! Hinc etiam illud eſt, quod *Luc. 15.*
Chriſtus ait; Gaudium eſt in cœlo ſuper vnum peccatoré pœnitentiam agẽtem. ex quo intelligere debemus, quã bene de nobis meriti ſint. iã ergo quæ Angelus hic, qui egrediebatur, vati noſtro mandata det, videamus.

Abſque muro habitabitur Ieruſalem præ multitudine hominum, & iumentorum in medio eius. Quæ ad Chriſti tempora peritioribus Hebræis aſſentientibus omnium latinorum interpretum ſententia hiſtoricè, & literaliter pertinent: tantum differt inter chriſtianos, & Hebræos; quòd illi de vera Ieruſalem, id eſt de Eccleſia dici cẽſent: iſti verò adhuc carnales de vrbe

Ieruſalem Eccleſiam literaliter ſignificat. Ieroſolymitana, quã Meſsiæ temporibus ampliſsimam fore arbitrantur. Quod autem dicit, præ multitudine

homi-

hominum & iumentorum homines vocat (vt auctor eſt D. Hieronymus) ſapientes, theologos, & ſacrarum literarum peritos: iumenta verò ſimpliciſsimos quoſque. iuxta illud Dauidis, Homines, & iumenta ſaluabis.

Pſal. 35.

Abſque muro. Quòd tanta ciuium erit copia, vt nullis muris comprehédi poſsint: quod ita geſtum eſſe videmus, cùm tot fideles non vno certo loco contineantur: ſed per orbem terrarum ſparſi diuerſis locis commorentur. Quod luculenter Eſaias perſequitur per totum ſexageſimum caput, aitque inter multa: Et aperientur portę tuę iugiter die ac nocte nõ claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium; & reges earum adducãtur. Gens enim, & regnum quod non ſeruiet tibi, peribit; & gentes ſolitudine vaſtabuntur. Hinc ſumma Dei benignitas intelligi poteſt. Populus tantùm ſolicitus erat de Ieruſalem illa materiali ædificanda, atque munienda: at Deus non ſolum illam inſtaurandam promittit, ſed etiam Ieruſalem ſpiritualem (Eccleſiam inquam) quod multò magis ex re populi erat. Ita etiam cùm Daniel obnixè Deum precaretur, vt populum aſſereret in libertatem, quandoquidem illi ſeptuaginta anni à Ieremia prædicti captiuitatis populi iamiam complebãtur, ita precibus ſuis Deus optimus motus eſt, vt non ſolùm ei populum Babylonica ſeruitute ſe liberaturũ promiſerit, ſed etiam vniuerſum hominum genus in libertatem certo, & ſtatuto tempore aſſerturum. Abrahamo vnum filiũ anxiè cupienti, Deumque poſcenti, infinitam ex eo ſobolem propagandam, atque adeò Chriſtum ex eo genus ducturum promiſit. Salomonem ſapientiã ad regnum adminiſtrandum poſtulantem, omnium ſapientiſsimum fecit; vt illud Pauli ad Titum conſtet. Qui præſtat nobis omnia abũde. Cæterum quòd prophetam puerum appellet; vel adeo eſt (vt Vatablus quendam Hebræum ſequens ait) quod adoleſcens Zacharias vaticinari cœpit: vel quia miniſter alterius prophetæ fuit; vt Ioſue quod ſeruiebat Moyſi, puer vocatur. Sed melius eſt, vt pueros ab angelis nominari putemus; quod eorũ eſſet diſcipulus. Ita Chriſtus diſcipulos ſuos apud Eſaiã nominauit; Ego, & pueri mei, quos dedit mihi dominus in ſignum. &c. Illud etiam in hac prophetæ viſione animaduertendum eſt, quod Angelus, qui veterem Ieruſalem inſtaurandam nuntiabat, funiculum afferebat ad eius latitudinem, & longitudinem metiendam. At Angelus qui veræ, & nouæ Ieruſalem ædificationem prædixit, id fieri prohibuit, quòd abſque muro (ait) habitabitur Ieruſalem. Ita vetus illa lex, quę quaſi funiculus quidam erat, quo & Iudęi obligabantur, & ad quem eorum pietas, & iuſtitia exigebatur, in certis, & definitis terminis incluſa erat: quippe qua ſolus populus Iſraeliticus aſtrictus fuit: at nullo opus erat funiculo ad veram Ieruſalem metiendam: nam eiſdem, quibus orbis terrarum terminis, & regionibus circunſcribitur. Vniuerſum enim hominum genus lege, & Euangelio Chriſti tenetur. Non enim eſt aliud nomẽ datum ſub cœlo, in quo oporteat nos ſaluos fieri ait Petrus in Actis. Et Eſai. 60. Gens enim, & regnũ quæ non ſeruierit tibi, peribit, & gentes ſolitudine vaſtabuntur. Sequitur in propheta.

Quàm multi ad Eccleſiam confluent.

Eſai. 60.

Quanta benignitate Deus oratis reſpõdeat.

Dan. 9.

Tit. 6.

Cur Zacharias puer ab Angelo vocetur.

Vatablus.

Eſai. 8. d.

Quid inter veterem & nouam legẽ differat.

Acto. 2.

Eſa. 60.

5 *Et ego erò ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu.* Id eſt quamuis muros non

ſit

ſit habitura, non patebit hoſtium in-
curſibus: ego enim ei ero pro muro,
adeoque firmo, vt non ſit foſſa aquæ
plena, vt cæteri muri ſolent; ſed igne
circundata; vt hoſtes, & alienos ho-
mines longè reppellat, nulliſque ma-
chinis dirui, neque expugnari poſsit.
Hac huius loci expoſitione omnes in
terpretes contenti ſunt; quæ quam-
uis facilis, & plana ſit, loci tamen diffi
cultatē nō exhaurit. nam adhuc mēs
ſcire auet, quid illa tam inſolita ra-
tione dicendi ſignificetur; Præſertim
quòd ignis ciuitatem cingens, non ſo
lùm hoſtibus, ſed etiam ciuibus detri
mentum afferret. Quare operæpretiū
eſt intelligere, quæ huius ignis ratio
futura ſit. Ac primùm, qui non ſit ſa-
crarum literarum inſolēs, cognoſcet
hanc dicendi rationem alijs locis eſſe
vſurpatam, ex quibus is, quem tracta
mus, planus fiet. Nam Chriſtus ipſe à
Luc. 12. g. quo hæc vrbs, de qua propheta loqui
tur, id eſt Eccleſia per orbem ſtabiliē-
Quid ignis non nunquam in ſcriptura ſacra ſignificet. da eſt, dicit; Ignem veni mittere in ter
ram, & quid volo niſi vt accendatur.
Is igitur ignis ille eſt, quo ſepiendam
eſſe vrbē noſter propheta dicit. Qui
nihil eſt aliud, quàm vehemens qui-
dam amor rerum ſpiritualium, quo
mens hominis à terrenis rapitur ad
cœleſtia: ex quo ingens rerum huma
narum contemptio oritur, ſpiritu ad
Quanta vis ſit diuini amoris. ſe nos totos reuocante; ex quo fit, vt
copias, facultates, voluptates, ami-
cos, parentes, cognatos, corporis cru
ciatus pro nihilo ducamus, dū Chri-
ſtum, & ſpirituales diuitias adipiſca-
mur; & vt res acerbas tam forti, & cō
ſtanti animo perferamus, vt nulli ne-
que homini, neque perturbationi ani
mi, neque fortunæ ſuccumbamus.
hoc igni Eccleſia, noua Ieruſalem cir-
cundatur, & ita roboratur, vt nulli ne
que reges, neque immanes tyranni,
neque denique portæ, & inferorum Matt. 16.
acies eam ſuperārint, neque vnquam
ſuperare poterūt. Ex hoc intelligitur
illud, quod Ioannes Baptiſta dixit.
Ego quidē baptizo vos in aqua, ipſe Matt. 3. c.
vos baptizabit Spiritu ſancto, & igni,
id eſt, ardentiſsimum amorem rerum
ſpiritualium, & magnum rerum hu-
manarum contemptū excitabit. Hoc
igni bene tactus eſſe videbatur Pau-
lus cùm Rom. ſcriberet. Quis nos ſe- Rom. 8. g.
parabit à charitate Chriſti? tribula-
tio? an anguſtia? an fames? an nuditas?
an periculum? an perſecutio? an gla-
dius? certus ſum enim quia nec mors,
neque vita, neque Angeli, neque prin
cipatus, neque virtutes, neque inſtan-
tia, neque futura, neque fortitudo, ne
que altitudo, neque profundum, ne-
que creatura alia poterit nos ſeparare
à charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Ie-
ſu domino noſtro. Ab ijs ducibus Ec Quo igne Eccleſia circundata fuerit.
cleſia defenſa, hoc igni; & animi ardo
re inflammati milites tutiſsimo mu-
niuntur præſidio: & ideo dicit vates
noſter; *Ego ero murus ignis.* nam ipſe
met Spiritus ſanctus eſt ignis ille, qui
inflammat fideles, ipſe in figura ignis
ſuper Apoſtolos in die Pentecoſtes
eſt è cœlo delapſus, ipſo (vt Ioannes Matt. 3.
ait) baptizantur fideles. Ergo qui res Quo pacto nos resque noſtras in tuto collocabimus.
ſuas in tuto cupit collocari, hoc igne
accendatur, ſe totum à corpore, & à
rebus externis ad mētem, & ſpiritum
auocet: nihil magnopere amandum,
& expetendum exiſtimet, niſi quod
mentem, & ſpiritum perpetuò dura-
turū attingat: quo nullo maiori præ-
ſidio ſe, ſuaq; omnia firmare vnquā
valebit, quod ipſe Chriſtus monet.
Nolite (inquit) theſaurizare vobis Matt. 6. c.
theſauros in terra, vbi ærugo, & tinea
demolitur, & vbi fures fodiunt, & fu

rantur:

rantur: theſaurizate autem vobis theſauros in cœlo, vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt: neque furantur. Cum igitur ex hac Chriſti Seruatoris ſententia, nihil in hoc orbis terrarum domicilio tutum, nihil inſidijs vacuum ſit, quo ſe tutum hic quiſquã arbitratur præſidio, niſi domicilium, & habitationem mutet, in cœloque ſe, ſuaque omnia collocet? Hac ergo de cauſa Eccleſia tam firmũ habet præſidium, quòd tota igni illo æthereo cingitur, atque ſepitur, tota cœleſtis eſt; nullis bonis, niſi cœleſtibus innititur: cœleſtium modò facultatum cupiditate ducitur. Quare qui intra eam claudi, & contra hominum, & Dæmonum inſidias muniri optat, eam pro virili parte debet imitari. Sequitur in propheta.

Cur Eccleſia tam firmum habeat præſidium.

Et in gloria ero in medio eius. Verbum Hebræum eſt כָּבוֹד *cabod*, quod Hebræi dicunt ſignificare gloriam, honorem, & animam; quòd ſit corporis gloria. & ita intelligitur illud Pſalmi. 29. Vt cantet tibi gloria mea; & non compungar, id eſt, anima mea laudet te. & illud Pſalmi. Propter hoc lætatum eſt cor meum, & exultabit lingua mea. in Hebræo eſt כְּבוֹדִי *quebodi*, gloria mea, id eſt, anima mea exultabit. Sed ne tam ambiguè exponatur, melius eſt vt ſignificare dicamus, totius rei pondus, atque momentum, id quòd affert decus totum, & ornamentum, qua ſignificatione, & tranſlatione latini vſurpant hoc nomen pondus: & ita dicunt, res magni ponderis; & epiſtola habens pondus; id eſt, de rebus magnis, & grauibus ſcripta. & ita rectè illos Dauidis verſus exponemus; id eſt quidquid in me ponderis eſt atque momenti, laudabit te: tibi enim acceptũ refero. quòd ideo ita rectiùs mihi nomen hoc videtur declarari: quia ipſi Hebræi fatentur nomen כבד *cabed*, & כבד *quebed*, à quo manat, idẽ quod grauis propriè ſignificare, & verbũ כבד *cabad*, grauare, vel aggrauare. & ſi exponamus hoc modo, aptiſsimè ſine tanta ambiguitate in omnia loca vbi reperiatur, quadrabit. Ita illud Iudicũ. 18. Qui cùm pergerent, & anteire feciſſent paruulos, & iumẽta הכבודה *quebuda*; quod Hieronymus vertit, & omne quod erat pretioſum. Targus interpretatur קנינא *qiniana*; id eſt, ſubſtantiam; id eſt, quidquid ponderis, & momenti erat; Hiſpanè *todo el ſer de la caſa*. ita illud Geneſis. 45. Nunciate patri meo vniuerſam gloriam meam; id eſt, *todo mi ſer*, totum pondus, quod habeo. His habitis facilè noſtri prophetæ locus plenè intelligitur.

Pſalm. 29.
Pſalm. 15. b
כבוד quid propriè Hebræis ſignificet.
Iud. 18.
Geneſis. 45.

Et in gloria ero in medio eius. Id eſt non ſolùm tanquam murus eam vndique circundabo, ſed etiam ero quidquid in ea ponderis, & momenti habebit; id eſt, me tantùm quæret, in me omnis eius gloria, honos, opes, facultates, quidquid expetendum fuerit, continebitur, quod iam fieri videmus. nullas enim opes (vt iam diximus) nullas facultates Eccleſia pro ſe, ſuiſque requirit, niſi cœleſtes. Superioribus tẽporibus quidquid pretioſi proponebatur tenentibus præcepta Dei, id narratur Leuit. vigeſimoſexto. Si in præceptis meis ambulaueritis, & mandata mea cuſtodieritis, & feceritis ea, dabo vobis pluuias temporibus ſuis, & terra gignet germen ſuum, & pomis arbores replebuntur, &c. Itaque huius ſeculi etiam diuitias tum Eccleſia quærebat, quandoquidem dabantur

Quidquid ponderis atq; momenti habet Eccleſia, & quidquid ipſa quærit, Deus eſt, vel Deo eſt.
Leuit. 26.

tari-

tanquam præmium etiam erant propoſitæ: at noſtræ Eccleſiæ inſtitutores, & adminiſtratores Apoſtoli, diuitias omnes huius æui cótempſerunt:

1.Tim. 6.b & Paulus monet: Habentes alimēta, & quibus tegamur ijs contēti ſimus, & alio loco. Si verè diuites eſſe cupitis, veras diuitias amate. Quare quidquid per ſe, vique ſua nunc Eccleſia poſtulat, quidquid quærit, & æſtimat, Deus eſt. Quocirca rectè ꝓpheta dicit; Ego ero gloria in medio eius; id eſt totum pondus eius; & quaſi anima eius, vt totam nominis vim amplectamur. Eſtque pulchra ſimilitudo ad hoc intelligendum. Vt enim anima tota corporis dignitas continetur, ita in Deo vniuerſam dignitatem; & amplitudinem ſuam Eccleſia poſitam habet.

Vt anima totam corporis dignitatem continet, ita Deus Eccleſiæ.

Eſai. 60. d. quod Eſaias etiam luculenter vaticinatus eſt, cum Ieruſalem loquens: Non erit tibi amplius Sol ad lucedum per diem, neq; ſplendor Lunæ illuminabit te: ſed erit tibi Dominus in lucem ſempiternam, & Deus tuus in gloriam. Quibus verbis apertè propheta declarat, hāc vrbem non materialem, ſed ſpiritualem eſſe; cum nihil Sole, & Luna materiali opus ſit, ſed ita totā ex Deo pēdere, vt ipſe ſit ei pro Sole, & pro Luna. Ac deniq; omnis erit gloria eius, id eſt, totum bonum eius (vt expoſuimus) quidquid ponderis, & momenti habebit, non Solis, non Lunę, nedum aliarum rerum ſubſidio indigebit: ſed omnia à me habebit. Certè huius vrbis legitimus ciuis erat Dauid, cùm dixit:

Pſalm. 3. a. Tu autem domine ſuſceptor meus es, gloria mea, exaltans caput meum. Cæterùm cùm noſter propheta ait; Et in gloria ero in medio eius: ad illud alludere videtur, quod Deus Iſraëli ſe daturum ſpopondit, ſi legem eius ſeruarent; Ponam tabernaculum

Leuit. 16. b meum in medio veſtri. quod de tabernaculo, in quo erat arca dicitur; quæ

1. Reg. 4. d. gloria Dei appellatur; vt 1. Reg. 4. Trāſlata eſt gloria Dñi de Iſrael; quia capta eſſet arca Dei. Videtur igitur propheta dicere, ego ero pro arca in medio veſtri. Deinceps ꝓpheta dicit.

6 *O, ô fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus; quoniam in quatuor ventos cœli diſperſi vos, dicit Dominus omnipotens.* Et Ieruſalem materialem, & ſpiritualem ædificādam eſſe paucis propheta prædixit: eiſdem iam verbis, & materiales, & veros Iſraelitas ad opus vtriuſque vrbis repetendum vrget & acutiſsimè vtriſque quid faciendum ſit, declarat, vt vrbe ſua fruantur. ait igitur, O, ô fugite de terra Aquilonis, id eſt. deſerite Babyloniam, quæ ab Ieruſalem ſpectata pertinet ad Aquilonem; & adhuc nōnulli Iudæi Babylonię detinebantur; ad quos hæc pertinet adhortatio, O, ô. in Hebræo eſt הוי *hoi*, quod & vocantis aduerbiū eſt, & dolentis interiectio. vt Eſai. 55. הוי *hoi*,

Eſai. 55. a. id eſt, ô omnis ſitiens venite ad aquas. & illud. 3. Reg. 13. Et planxerūt eum,

3. Reg. 13. a heu mi frater. Hebraicè הוי. & vtraque ſignificatio aptè in hunc locum cadit, vt ſit aduerbium reuocātis eos Babylonia, & interiectio dolentis qui adhuc Babyloniæ commorabantur.

Quoniam in quatuor ventos cœli diſperſi vos. In Hebræo eſt vox כי *qui*, quæ & quoniam, & quāuis ſignificat, & vtraque ſignificatio quadrat. id eſt, ea de cauſa voco vos, quoniam diſperſi vos in varias orbis partes; quas omnes vt comprehendat, nominat quatuor præcipuas, id eſt Orientem, Occidētem, Septentrionem, & Meridiē; quas quatuor vētos appellat; quia ex illis diſtinguūtur. quadrat etiā ſi quā-

uis

uis ſignificet: Volo vt Sion conueniatis, quamuis in varias vos mundi plagas diſperſerim. Sed faceſſat negotiũ quòd Septuaginta aliter, quàm eſt in Hebræo, & in vulgato noſtro hũc extremum articulum reddunt: habent enim, ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων τοῦ οὐρανοῦ συνάξω ὑμᾶς. id eſt, quoniã è quatuor ventis cœli congregabo vos. quæ ſententia rectè cũ ſuperiori cohæret, & cũ ea, quæ proximè ſequitur. Sed verbũ פָּרַשׂ *paras*, non congregare, ſed diſpergere, & expãdere ſignificat, vt vertit noſter interpres. quare Septuaginta nõ tam verba, quàm mentem prophetæ reddiderunt. Ea enim de cauſa eos Deus Babylonia reuocat, vt eos, qui diſperſi erant, ad Sionem ædificandam, & propugnandam venirẽt. & eadem ratione conciliatur verſio ſequentis ſententiæ.

Septuaginta interpretum editio differre videtur ab Hebræa, & vulgata editione, & conciliatur cum illis.

7 *O Sion fuge quæ habitas apud filiam Babylonis.* Quibus verbis declarat, quod antè dixerat; O, ô fugite de terra Aquilonis. Sed in Hebræo eſt הִמָּלְטִי *himaleti*, ſeruare; & in alijs libris editionis vulgatæ eſt fuge. & ita legitur in cõmentarijs Hieronymi, ex quo vulgata noſtra in prophetis ſumpta eſſe videtur: ſed hæc modica differentia eſt; maior eſſe videtur in ſeptuaginta, qui ita vertunt εἰς Σιὼν ἀνασώζεσθε οἱ κατοικοῦντες θυγατέρα Βαβυλῶνος, in Siõ ſaluabimini qui habitatis apud filiam Babylonis. ſed notio hæc eſſe videtur prophetæ potiùs quàm verba: volebat enim vt ij, qui pertinent ad Sion, ex Chaldæa fugerent, in qua idola colebantur, & Sion conuenirent, quæ verum Deũ colebat. & ideo quod propheta dicit, ô Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis; quia in vrbem Siõ oportebat cõfugere, Septuaginta verterunt; in Sion ſaluabimini, qui habitatis apud filiã Babylonis. Sed hæc aliquo modo Ieruſalẽ attingunt materialẽ, ad quã ædificandã Zacharias, vt eſt in Eſdra, hortabatur: & videtur eandẽ prope ſententiã declarare hæc verba Dei iuſſu à vate prædicta, quã illa iuſſu Cyri Regis per præconẽ prædicata, quæ narrãtur ab Eſdra. 1. li. c. 1. Quis eſt in vobis de vniuerſo populo eius? Sit Dominus illius cũ ipſo; aſcendat in Ieruſalem, quæ eſt in Iudæa, & ædificet domum domini Dei Iſrael; ipſe eſt Deus qui eſt in Ieruſalẽ. Et omnes reliqui in cunctis locis vbicunq; habitant, adiuuent eum viri de loco ſuo, argento, & auro, & ſubſtantia, & pecoribus. Perfectè tamẽ noſtri prophetæ verba ad vrbem ſpectant ſpiritualẽ, de qua proximè dixerat: & explicat acutiſsimè quid nos facere oporteat, vt tantorum ornamentorũ, & beneficiorum, quibus Eccleſiã augẽdam eſſe prædixerat, participes eſſe poſsimus. Semper enim illa primò poſita ſententia penſitur; Conuertimini ad me; & ego conuertar ad vos. Non enim nos ad tanta beneficia, & ornamenta capienda, tanquam lapides, & ligna eſſe vult; quæ artificis ſolùm opera dolãtur, & ſculpuntur: ſed non nihil etiam in tãto negotio nos habemus gerere, atq; iuuare, vt nõnihil ſaltẽ gloriæ, atq; laudis ex opere tam mirifico reportemus. Animaduertamus ergo quid propheta nobis præcipiat.

1. Eſd. 1.

1. Eſd. 5.

Cadunt prophetæ verba in Ieruſalem materialem ſed perfectius in ſpiritualem.

Quid nos agere oporteat vt ornamentorũ Eccleſiæ participes ſimus.

Zach. 1.

O, ô, *fugite de terra Aquilonis* &c. Aquilo ventus eſt à Septentrione flans; & hac de cauſa eſt reliquorum ventorum frigidiſsimus: ex quo factum eſt, vt vitia, atque peccata in Sacra ſcriptura ſignificet, quæ charitatis ardorem extinguunt, & faciũt vt homines in pietate colẽda frigeſcant. Aeris deniq; huius naturã deſcribit Eccl. c. 43.

Aquilo quòd omnium ventorũ ſit frigidiſsimus, vitia atque peccata in ſcriptura ſignificat.

Eccl. 43.

Frigidus ventus Aquilo flauit, & gelauit cryſtallus ab aqua, & ſuper omnem cõgregationem aquarũ requieſcet, & ſicut loricã induet ſe aquis, & deuorabit montes, & exuret deſertum, & extinguet viride, ſicut ignẽ. Similem rigorem, & ad officia torporem, dedecus, & turpitudinem in animum vitia inducunt. Quare qui in vrbem igne (vt expoſuimus) ſeptam intrati ſunt, oportet vt frigus excutiant, vt caleant. & non frigeãt in officio fungendo: alioqui viui in hac vrbe manere non poſſunt. Non enim ad eam vrbem, quam vndique flammæ circundant, frigidus vllus aër penetrare poteſt. Quamobrem eos, qui huius vrbis cupiditate ducũtur, rectè propheta monet; *O ô, fugite de terra Aquilonis*, emendate ſceleratam conſuetudinem, abijcite vitia, deponite ſcelera, & pœnitentiæ lachrymis abſtergite. Et hac de cauſa in Canticis ſponſa optat dicẽs; Surge Aquilo, veni Auſter, perfla hortum meum, & fluẽt aromata illius. Auſter enim, qui aër eſt calidus à meridie perflans, medicinã affert ijs, quæ aquilo frigore vaſtauit. Vt Eccleſiaſticus loco citato poſt ea, quæ antè dixi, ait; Medicina omnium in feſtinatione nebulæ, & ros obuians ab ardore venienti humilem effecit eum. Ita ſi lachrymis ab ardore charitatis allatis, vitijs atq; peccatis occurramus, omnia delebimus, & frigidum Aquilonis impetũ comprimemus.

Quale dedecus in animũ vitia inducant.

Qui viui in Eccleſia manere no poſſint.

Cant.4.d.

Auſter quid ſignificet in ſcriptura.

Eccle.43.

Quoniam in quatuor ventos cœli diſperſi vos. Vel quantuis, vt expoſuimus, id eſt, quãuis de terra Aquilonis fugere hortor, non eos ſolos me ad vrbẽ meã vocare putetis, qui ad Aquilonẽ ad illam relati habitãt: omnes voco quot quot ſunt per orbẽ terrarũ: non enim ſolum aditus patebit ijs, qui ad Aquilone ſpectãt; ſed illis etiã, qui reliquos tres ventos attingunt: nã diſperſi per orbem multos veros Iſraëlitas, quos omnes ad Eccleſiam confugere volo. quam explicationẽ vehementer illuſtrat Septuaginta, (quam ſuprà diximus) verſio: E quatuor ventis cœli congregabo vos. Iuxta Eſaiæ vaticinium. Noli timere, quia ego tecum ſum: ab Oriente adducam ſemen tuum, & ab Occidente congregabo te. dicã Aquiloni, da: & Auſtro, noli prohibere: affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ.

Omnes homines vult deus ad Eccleſiã venire.

Eſa.43.a.

O Sion fuge quæ habitas apud filiam Babel. Sed quò confugiet? in quẽ locũ ſe recipiet, niſi in vrbem Sion? quare locum etiã hunc illuſtrat verſio ſeptuaginta interpretum, quam ſuprà poſuimus: in Sion ſaluabimini, qui habitatis apud filiam Babylonis. Eccleſia eſt (vt explanabimus) tutiſſimus ad ſe quemq; recipiendum locus: quippe quę igne tota circũdata eſt, atq; adeo Deus ipſe murus eius. Eſt enim Eccleſia Dei arca illa Noe, in quam omnes qui nõ intrauerũt, aquis diluuij obruti ſunt. & eam ſic vocat Eſaias. Vrbs fortitudinis noſtrę Sion ſaluator (ait) ponetur in ea murus, & antemurale: Aperite portas, & ingrediatur gens iuſta cuſtodiens veritatem.

Eccleſia eſt arca Noe.

Eſa.26.a.

8 *Quia hæc dicit Dominus exercituum; Poſt gloriam miſit me ad gentes, quæ ſpoliauerunt vos.* Hæc verba non niſi in Chriſtũ cadũt ipſis Hebręis aſſentientibus, qui ſic hũc locũ explanãt. Poſt quã Romani adepti fuerint imperiũ totius orbis, veniet Meſsias. quare velint nolint ſua ſentẽtia conuincũtur. Quãdo enim Chriſtus ſeruator apparuit, tũ primum Romani adepti fuerũt totius orbis imperiũ: nũquã enim

populus

populus Romanus tantam pacem, quantam temporibus Auguſti traxit, ac de cuius edicto vniuerſus orbis (vt auctor eſt diuus Lucas) nomina dedit, quo tēpore Chriſtus ſeruator in Bethlehē natus eſt. Planiùs tamen interpretatur, poſt gloriā: ſi nō ad Romanorū gloriā, de qua nulla mentio facta eſt: ſed ad gloriā, de qua antè propheta dixit, referatur, id eſt, prætérquā q glōria ero Sion, veniā præterea ipſe miſſus à Deo patre, vt eius dux ſim: nō ſolùm murus ignis ero Sion, non ſolùm eius gloria, totúq; pódus, ac momentū; ſed etiā dux, & imperator ero eius aduerſus gentes eas, quę diſsipauerūt illam. Chriſtum verò à patre fuiſſe miſſum, vbiq; ipſe (vt Ioānes ſcribit) teſtatur. Sicut miſit me pater, & ego mitto vos: & alio loco: Sicut miſit me viués pater, & ego viuo propter patrē. rurſus: Sic Deus dilexit mūdū, vt filiū ſuū vnigenitū daret. quæ omnia eò ſpectant, quò omnes homines hortetur, vt ad Eccleſiā perfugiant tanto præſidio munitā, tanta gloria abūdantem, tāto Imperatore decoratā: & vt eius aduerſarios terreat, & illos omnes, qui aduerſus huius vrbis ciuē virum iuſtū, atq; probum pugnant, aut inimicitias gerunt; quibus omnibus notū ſit, ſe aduerſus Deū Opti. Maxi. omnipotētē, & Dominum exercituū bellum ſuſcepiſſe; qui tam vnicè huiuſmodi ciues amat, vt dicat. *Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.* Ex quo palàm fit eos, qui virū inſontem aut lædunt, aut ignominia afficiunt longè magis Deū, quantū in ſe eſt, & offendere, & ignominijs appetere. Nam cùm Deus bonorū patrocinium, & tutelam ſuſceperit; qui eis detrimētum afferre conatur, re probare molitur, neq; ſecurū eos patrocinium habere, neq; in tutum præſidiū cōfugiſſe quod quidem in Deū nimis iniurioſum, & contumelioſum eſt: cùm de nulla re magis glorietur, quàm quòd eos, qui ad ſe confugiunt, ſecuros ab omni reddat periculo: vt Dauid ait; Altiſsimum poſuiſti refugium tuū: non accedet ad te malum, & flagellū nō appropinquabit tabernaculo tuo, & in Deutero. Videte quòd ego ſim ſolus, & non ſit alius præter me; ego occidam, & viuere faciā, percutiā, & ego ſanabo: id eſt, ego ſolus bona, & mala recōdita habeo, ita vt nemo nequeat bonis frui, neq; mala inferre, niſi me volēte poterit. Quare ſtultiſsimi eſt, qui eum, quem Deus defendēdū ſuſceperit, incommodis afficere molitur. Cùm verò propheta dicit; *Tangit pupillam oculi mei;* ad illud alludere videtur, quod eſt in Deutero. de cura Dei erga populū dictū: Circunduxit eum, & docuit, & cuſtodiuit quaſi pupillam oculi ſui. Sed in Hebræo eſt tangit pupillā oculi ſui: & ita vertūt Septuaginta viri: ac eſt in cōmētarijs Diui Hieronymi, tangit pupillam oculi eius, & Plātinus teſtatur, ſe vidiſſe vulgatæ editionis exempla vidiſſe, in quibus erat, oculi ſui. quare vtroque modo poteſt legi. Quod ſi hoc ſecundo modo legatur, magnum etiā timorem verba vatis iniurioſis in proximos, & contumelioſis hominibus inijciunt. Scire enim debet, ſe longè maius damnum reportare, quàm inferant. Væ impio in malum; retributio enim manuum eius fiet ei, Eſa. inquit, quod de illis dicitur, qui alios lædūt; quibus longè maior gratia referenda eſt: & ob eam rem propheta dicit; Væ impio, &c. quæ interiectio ingentis cuiuſdam vltionis ſignificationē habet. Sequitur in propheta.

Luc. 2.

Chriſtus fuit à Deo miſſus vt dux eſſet Eccleſiæ.

Ioan. 16.

Ioan. 3.

Quantū eos propheta terreat, qui aduerſus Eccleſiam, vel virum iuſtum bellū gerūt.

Qui virū inſontem ignominia afficit, magis quantum in ſe eſt, Deum appetit ignominia.

Pſal. 90.

Deu. 32.

Deu. 32. b.

Iniurioſi in proximos, maius damnum reportant, quàm inferunt.

Eſa. 3. b.

9 *Quia ecce ego leuo manum meã ſuper eos,& erunt prædæ ijs qui ſeruiebant ſibi.* Leuo manum meam; habitus præliantis eſt, & hoſtes ferientis: vt illud Iere- (Iere.21.) miæ.21. Et debellabo ego vos in manu extẽta, & brachio forti. Sed iam videamus quo pacto ſit noſter imperator clariſsimus ſanctæ Eccleſiæ inimicos vlturus. Et erũt prædæ (ait) ijs, qui ſeruiebãt ſibi, hoc eſt, ſeruitutem ſeruient eis, quos antè dura ſeruitute opprimebãt: id eſt, Eccleſia eos ducet captiuos, quorũ antè ſeruitutẽ perpeſſa eſt. Imperator Romanus oppugnabat Eccleſiã; at poſtea Eccleſiæ ceſsit, & in eius poteſtatẽ veniẽs Eccleſiæ factus eſt Imperator. Eodẽ modo Rex Galliæ, Rex Hiſpaniæ, Rex AEthiopiæ, & alij reges potentiſsimi, duces, principes, & optimates, quos Eccleſia in poteſtatẽ redegit, cùm antè ab eis aut labefactata, aut cõtẽpta eſſet. Sed quæ tam magna trũculẽtiſsimorũ hoſtiũ vltio hæc eſt, vt Eccleſiæ obtẽperent, & in alijs eius ciuibus numerentur, & æquo iure cum eis viuant; atq; adeò nõ Eccleſiæ ſerui, sed filij cẽſeantur? cur eius vltionis hic mẽtio nulla fit, quã multi Eccleſiæ hoſtes æternis cruciatibus apud inferos cõficiẽtur? At nũquã planior, & illuſtrior victoria fit, quàm cũ hoſtis manus dat, & qui antè de victoria decertabat, victũ ſe fateatur, ſupplexq; ad pedes iaceat victoris: nam hoſte necato, nõ ita eminet, & apparet victoria: ſolet enim dici, occiſus, & nõ victus eſt. Et Eccleſia meritò gloriatur de martyrũ ſuorũ victoria, tametſi fuerint miſerabiliter cæſi. Illa tamẽ omniũ clariſsima, & excellẽtiſsima victoria eſt, qua nulla maior excogitari poteſt, cùm non ſolùm hoſtis cedit, manuſq; dat, ſed etiã eũ vſq; eò illati belli pœniteat, adeoque pro eo quẽ ante ducebat hoſtẽ, ex animo pugnet, vt ſeipſum vlciſcatur, maximiſq; pœnis multet, atque adeò ſi fas eſſet, ſe interficeret, cuius hoſtis fuerit, quem admirabili bonitate prę ditũ cognoſcit. Quæ victoria tãta eſt, vt nemo neq; Angelorũ, neq; hominũ, niſi ſolus Deus, de hoſte vnquã cõſecutus ſit. Hãc Deus paſsim victoriã prædicat, de hac vt ſua, & infinita potentia gloriatur, q eos, qui vrbi, & Eccleſiæ ſuæ infeſtiſsimi erant, Eccleſiæ ex animo, libentiſsimeq; ſeruire coegit. Sic Dauid canit, Et inimici eius terram lingent, (Pſal.71.) id eſt, humilitatem, & dimiſsionẽ ſummã profitẽtes, ei palmã concedẽt: ita in Eſaia dicit, ab ſpiritu (Eſa.61.) Dei, à quo vnctus eſt, ſe miſſum eſſe vt prædicarẽ (inquit) annũ placabilẽ Dño, & diẽ vltionis Deo noſtro. cuius vltionis modũ poſtea declarãs ait; Et ſtabũt alieni, & paſcent pecora veſtra, & filij peregrinorũ agricolę, & vinitores veſtri erunt: vos autẽ ſacerdotes Domini vocabimini, miniſtri Dei noſtri dicetur vobis. fortitudinẽ gentiũ comedetis, & in gloria eorũ ſuperbietis: pro cõfuſione veſtra duplici, & rubore laudabũt partem eorũ. Cùm alienos paſtores, vinitores, agricolas futuros dicit, alienas à fide gẽtes, & inimicas Eccleſiæ intelligit, quas Epiſcopos, præfectos, vicarios denique Apoſtolorũ futuras eſſe præſagit, neq; huiuſmodi munia ſe indigna iudicabũt: nec veluti mancipia ſe ijs muneribus, licet vilia videãtur, addictos putabũt; ſed plurimi hũc gradũ facient illi, qui vos antè irridebãt, & indignos vſu, & conſuetudine ſua iudicabant. Magna certè vltio, ac tã pręclaro Imperatore digniſsima! At illa non tam præclara hoſtium ſuorum victoria eſt, ſi illos in tartari carcerem cõijciat. Nõ enim tam

Eccleſia redi get in ſeruitutẽ eos, quorum eſt perpeſſa ſeruitutem.

Quæ eximia fuerit Chriſti hoſtiũ ſuorũ victoria.

tam præclarè cum iſtis agitur, vt ſe victos cognoſcant: perpetuò enim ſe Dei inimicos profitentur, ac regno ſuo, ſi poſſent, illum vellent ſpoliare: idcirco non hæc, ſed illa victoria proponitur, quæ planiùs, & excellentiùs Dei ſummam, & immenſam virtuté declarat. Quid enim mirùm, ſi Deus omnipotens inimicos perpetuò duraturos, æternis tenebris, vinculiſq; mādet, cùm paſsim videamus vel homines imbecillos in vinculis inimicos ſuos quamdiu vixiſſent, retinuiſſe: at illud quod ego ſciam poſt hominum memoriam nemo vidit, vt tam ex animo quiſquam ab inimicis ſuis diligatur, quàm Deus optimus ab eis, qui antea ei erant inimici, dilectus, & amatus eſt. & ideo additur.

Et cognoſcetis, quia dominus miſit me. Quod vel ad Chriſtum, vel ad vatem referri poteſt. Si ad vatem, hanc habet ſententiam: cùm hæc fieri videritis, cognoſcetis me verum fuiſſe prophetam. Sed meliùs eſt ad Chriſtum referri: nam parte antecedente, ac cōſequente capitis, quaſi Chriſti perſonam gerens loquitur vates. Quare ſignificat, quod ex tam admirabili victoria Dei filius eſſe intelligetur. Eſt enim ſummū diuinitatis Chriſti argumentum, non quòd hoſtes ſuos euerterit, ſed ꝙ conuerterit: nō ꝙ graues pœnas hoſtes ab eo pertulerint, ſed quòd grauiſsimas ipſe pro eis pertulit. Cùm exaltaueritis filium hominis (ait ipſe) tunc cognoſcetis quia ego ſum. quod de exaltatione illa miſerabili, quādo in crucem actus eſt, intelligit. Chriſtus enim crucifixus ipſis vocatis Iudæis, atq; Græcis Dei virtus atq; ſapiētia eſt, vt Paulus ſcribit: declarat enim tā admirabilis vincendi modus infinitā eius potētiā cū ſumma ſa-

Ioan. 8. d.

Nimis Chriſti diuinitatē declarans eius vincendi modus.

1. Cor. 1. d.

pietia cōiūctā. Sequitur in propheta:
10 *Lauda, & lætare filia Sion: quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus.* Totius huius capitis oratio eſt quidé alta, admirabilis, & ad cōſolandum ſuprà quàm dici, aut imaginari poteſt accōmodata, quæ grauiſsimis ingreſſa ſentētijs, tot ac tāta habet incremēta, vt nullū tantū ſit acúmen ingenij, quod illā non ſolùm cōplecti intelligēdo, verùm etiā neq; admirando perſequi poſsit. Eſt enim tanta luce, & diuina claritate perfuſa, vt niſi diuino auxilio acies humanæ mentis roboretur, eam planè perſtringat. Vt Deus populū iàcenté excitaret, anxiū conſolaretur, & ad opus vrbis ſtimularet, primùm promiſit vrbé inſtaurādam: deinde tam amplā futuram, vt nullis muris cōprehēdi poſſet: tertiò, muro ignis circundandā; quartò, tanta gloria inſigné futuram, quātus eſt ipſe Deus: nam ipſe gloria eius futurus eſt. quintò, Deū ipſum imperatorem aduerſus omnes eius hoſtes futurū, quò nihil maius accedere poſſe videbatur. Sed tāta fit acceſsio, vt quod ante non fecit propheta cùm lætiſsima nūciaret, nunc faciat, vt eam canere, & lætari iubeat, & quaſi [illegible] poſtulare videatur. Nihil eſt filia Siō, quod mœrore cōficiaris, debes mœſtitiā pellere, lætari vehemēter, & triūphare præ gaudio: quia ecce ego ad te venio, & habito in medio tui. quod quāuis nonnulli Hebræorū (vt refert Hieronymus) ſtultè tēporibus Zorobabel aliqua ex parte præſtitū eſſe putent: alij tamé, quos ego vidi, ad Meſſiæ tēpora omnino referendum aſſeuerant: chriſtiani tamen omnes ad vnum, quod ego ſciam, Meſsiæ, Chriſtiq; tēporibus ſine dubio impletum eſſe cenſent: quod vel ipſe contextus

Quam admirabilis oratione fuerit Zacharias vſus.

Non poteſt Zacharia locus niſi de Chriſto intelligi.

apertiſsimè docet. Nam poſtquam
Deum murum, gloriam, imperatoré-
que Ieruſalem futurum eſſe dixerat;
quid attinebat vltimo loco lóge ma-
iore verborũ pondere quàm antéa, &
quaſi Euangelia (vt dixi) petendo ad-
dere, Ecce ego venio, & habito in me
dio tui? Si ad Zorobabel, aut Nehe-
miam id ſpectaret; quæ tam magna,
& præclara ſponſio erát, quòd Zoro
babel, aut Dei templum futurũ erat
in Hieruſalem, ſi cum illis, quas dixi,
conferatur, vt ob talem nuncium fi-
liã Sion lætari, & canere iuberet. Qua
re pro explorato, & comperto habea
tur, tum primùm ſe Deum hac ſpon
ſione liberaſſe, cùm filius Dei homo
Baruc. 3. d. factus eſt, iuxta illud Baruc. Poſt hæc
in terris viſus eſt, & cum hominibus
cóuerſatus eſt. Cùm dicit propheta;
Christi quanta humanitas, & æquitas fuerit. *Habito in medio tui*; & Chriſti æqui-
tatem, & humanitaté ſignificat, qua
inter nos habitans erga omnes homi-
nes vſus eſt. AEquitas in eo cernetur;
quòd ius æquale omnibus dicet, ne-
que Reges, Principes, & optimates
verebitur, neque pauperum clamore
flectetur; ſed in medio tanquam per
pendiculum ſtans, in neutram extre-
mam partem inclinabit: ſed verũ ius,
Eſa. 16. b. ac verum ſpectabit, vt eſt ab Eſaia præ
dictum. Et præparabitur in miſericor
dia ſoliũ eius, & ſedebit ſuper eũ in ve
ritate, in tabernaculo Dauid iudicás,
& quærés iudicium; & velociter red
deñs, quod iuſtum eſt. In medio etiã
pro magna ſua humanitate poſitus
erat, quòd æquè omnibus ad ſe pate
bat aditus, neminem ſuo colloquio
Mat. 11. arcebat, imo ipſe prædicabat, Venite
ad me omnes, qui laboratis, & onera-
ti eſtis, & ego reficiam vos. & alio lo-
Mat. 19. b. co, Sinite paruulos venire ad me, quia
ipſorum eſt regnum cœlorum. Nec
vero putandum eſt hoc beneficium
Eccleſiæ præſtitiſſe eo tépore ſolùm,
quo inter homines verſabatur, ſed
ſemper, ait ipſe, vobiſcum ſum vſque
ad conſummationem ſeculi. Eſt Chri Mat. 28.
Christus lignum vitæ quod erat in medio Paradiſi. ſtus Eccleſiæ tanquam lignum illud
vitæ, quod erat in medio Paradiſi; Et
in medio plateæ eius ex vtraque par-
te fluminis lignum vitæ. vt ait Ioan- Gen. 2. b.
nes in Apocalypſi. Apoc. 22. a.
11 *Et applicabuntur gentes multæ ad Do-
minum in die illa, & erunt mihi in popu-
lum, & habitabo in medio tui.* Vaticiniũ
eſt, quo prædicitur nó ſolùm Iudæos,
ſed etiam homines alios omne genus
in Eccleſiam ſe recepturos: quod in
In Eccleſiæ principijs valde admirabile fuit gentiles participes Euangelij fieri. ipſis nouæ Eccleſiæ principijs, genti-
les ſcilicet non excludi; ſed Dei volũ
tate admitti, participeſq; eſſe Euange
lij fuit valde mirabile vel diſcipulis,
& Apoſtolis ipſis à Chriſto, & Spiri-
tu ſancto de omnibus rebus inſtru-
ctis, vt cognoſcitur ex Actis Apoſto- Act. 10. e.
lorum, quãdo diuino oraculo Petro
iuſſum eſt, vt gentibus etiam expone
ret Euangelium. Et obſtupuerunt (vt
ibi narratur) ex circunciſione fideles,
qui venerát cum Petro, quia & in na-
tiones gratia Spiritus ſancti effuſa eſt;
Et expoſtulabant cum illo alij fratres Act. 11. a.
de cómunicatione cum hominibus
præputium habétibus. & Paulus ait: Ephe. 3. a.
Quod alijs generationibus non eſt
agnitum filijs hominum, ſicuti nunc
reuelatũ eſt ſanctis Apoſtolis, & eius
prophetis in ſpiritu, gentes eſſe cohæ
redes, & cócorporales, & comparti- [illegible]
cipes promiſsionis in Chriſto Ieſu per
Euangeliũ. Et ita vt prophetæ noſtro,
reuelatũ etiã fuit Dauidi, qui ait: Re- Pſal. 71.
ges Tharſis, & Inſulæ munera offerét,
Reges Arabum, & Saba dona addu- [illegible]
cent: & adorabũt eum omnes Reges,
omnes gétes ſeruient ei. Studiũ vero
magnum

magnũ, & ardorẽ ingentẽ, quò gẽtes applicabuntur ad Chriſtum (vt noſter propheta dicit) luculenter expo- nit Eſaias. Leua in circuitu oculos tuos, & vide; omnes iſti congregati ſunt, & venerunt tibi: filij tui de longè venient, & filij tui de latere ſurgẽt. Tũc videbis, & afflues, mirabitur, & dilatabitur cor tuum, quando conuerſa fuerit ad te multitudo maris, & fortitudo gentium venerit tibi: inundatio camelorum operiet te, dromedarij Madian & Epha: omnes de Saba venient, aurum, & thus deferentes & laudem domino annunciantes. Et magnam quidem conſolationem Eccleſiæ attulerunt tot, tam egregijque viri ad eam confluentes. Quod verò dicit.

Eſai. 60. a.

11. *Habitabo in medio tui.* Id eſt, Deus ero vniuerſo populo ex Iudæis, & Gẽtibus congregato; vt ipſe dixit, Alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnum ouile, & vnus paſtor. Cæterùm ſeptuaginta interpretes vertũt, Habitabunt in medio tui, id eſt, Ieruſalem; quæ eſt Eccleſia; & fidelibus annumerabuntur.

Et ſciet, quia Dominus exercituum, miſit me ad te. Id eſt, cùm tot nationes, atque prouincias bello ſubactas videris; intelliges me duce, & Imperatore factum fuiſſe. Nam vt cætera taceam, magno quidem argumẽto eſt, fidem, religionemque noſtram non eſſe hominum commẽtum, ſed à Deo traditam fuiſſe; quòd tenues, & egeni homines nullis armis, nullis copijs adiuti, omni hominum præſidio deſtituti atque adeo nullis humanis diſciplinis, & ſcientijs apprimè imbuti; ſed è retibus, & telonio delecti, & à Chriſto vocati, tot Regibus, optimatibus, & philoſophis repugnantibus, bellumque aduerſus eos acerbiſsimum gerentibus, Eccleſiam, quæ res intellectu difficilimas profitetur, in orbe terrarũ firmiſsimè conſtituerunt, ac tot reges, & ſapientes homines in ditionem eius redegerunt.

Magnum argumentum ad intelligendum religionẽ noſtram à Deo fuiſſe traditam.

12. *Poſsidebit Dominus Iudam partem ſuã in terra ſanctificata: & eliget adhuc Ieruſalem.* Iuda pro Eccleſia hic vſurpatur ſicut antea filia Sion, & Ieruſalem; id eſt pars quæ in orbe terrarum Dei eſſe dicetur, erit Eccleſia. Alludere videtur ad illud Deut. Pars autem domini, populus eius Iacob, funiculus hæreditatis eius. Ex quo intelligi licet, quòd tametſi vniuerſum hominum genus à Deo imprimis ſit effectum, & omnes eius creaturæ ſimus; ſolos tamen viros bonos ſuos appellari vult; itaque cæteri ſunt alieni cenſendi, & dæmoni iniquo domino addicendi. Miſera quidẽ creaturæ cõditio, quæ à Deo alienatur, à quo tota pendet, & bonum manat vniuerſum! Vſq; adeò autem populos, & nationes omnes, quæ ad Eccleſiam non pertinẽt, Deus alienas ducit, vt dicat (teſte Amos) Vos tantùm cognoui ex omnibus cognationibus terræ. Quare qui in Dei poſſeſsionem venire cupiunt, debent eius præcepta tenere; ſecus eum patrem, aut dominum ſuum appellare vereantur. Nam & qui non obediũt ei, Deus ſatis ignominiosè conuincit apud Malach. Si ergo pater ego ſum, vbi eſt honor meus? & ſi Dominus ego ſum, vbi eſt timor meus? & Chriſtus apud Ioannem. Vos ex patre diabolo eſtis, cum improbis loquens dicit.

Deut. 32.

Solos bonos viros Deus ſuos appellari vult.

Amos. 3. a.

Eos qui non obediunt, Deus ſatis ignominioſè conuincit.

Malac. 1. b.

Ioan. 8.

13. *Sileat omnis caro à facie Domini: quia conſurrexit de habitaculo ſancto ſuo.* Plura

Sileat omnis caro phraſis hebraa. ſis Hebręa eſt, ſileat omnis caro: qua ſumma ſubiectio ſignificatur; ducta metaphora à ſeruis, qui dominis obiurgantibus loqui non audent, neq; pro ſe reſpondere, quamuis ſceleris arguantur: & ita de Alexandro dicitur; *1.Mac.1.a.* Cepit ſpolia multitudinis gentium: & ſiluit terra in conſpectu eius. id eſt, nemo ei potuit reſiſtere. Rurſus phraſis eſt illa Hebræa; *Conſurrexit de habitaculo ſuo phraſis Hebraa.* Dominus conſurrexit de habitaculo: quo ſignificatur, ipſum velle iam inimicos ſuos vlciſci, vt Dauid ait: *Pſal.67.a.* Exurgat Deus, & diſsipétur inimici eius; & fugiant, qui oderunt eum à facie eius. Videtur enim Deus quieſcere, & quaſi ſedere, dum impios, & ſceleratos patitur: contrà verò cùm eos punit, diſsipat, & euertit, quaſi ſurgere videtur, vt maiori vi percutiat, & feriat. Quare dubium non eſt; quin locus noſtri prophetæ ad id temporis pertineat, cùm Chriſtus vocaturus eſt in iudicium omnem carnem, id eſt, omnes homines: quo tempore ei vniuerſus orbis perfectè ſubiectus erit, ac poſitus (vt ait *Pſal.110.* Dauid) ſcabellum pedum eius. Et tūc exurget ille, qui ad id vſque tempus ſedet à dextris Dei, vt ipſe etiam Dauid teſtatur. *Quãdiu mundus durat, tacet Deus, & impij loquuntur: in die tamen iudicij è contrario accidet.* Ex quo orbis conditus eſt, vſque ad tempus illud, liberè loquitur, & effreni lingua mundus in Deū, & ſanctos eius blaterat, blaſphemijs, hæreſibus, & alijs multis fœdis indigniſq; modis Deum inceſſere audet, ſanctos iniurijs laceſſere, contumelijs, & ignominijs afficere minimè dubitat: at tacet Deus pro clementia ſua, & animi magnitudine, quòd tantas impietates non coercet; aggregat tamen iras, quas omnes tunc vno impetu effundet, vt ipſe ait per Eſaiam. *Eſai.42.b.* Dominus ſicut fortis egredietur, ſicut vir præliator ſuſcitabit zelum; vociferabitur, & clamabit, ſuper inimicos ſuos cōfortabitur. Tacui ſemper, ſilui, patiens fui, ſicut parturiens, loquar: diſsipabo, & abſorbebo ſimul. Tū ſilebit mūdus, qui hactenus tam petulanter locutus eſt: ſubijciet ſe inuitus Deo, qui tam rebellis antea, contumaxque fuit; neque valebit vllo modo Dei iracundiā reprimere; qui libidinem ſuam contempſit cohibere: obmuteſcet denique ſicut ſeruus ille, qui ad regiam menſam ſedere auſus eſt, non habēs veſtem nuptialem, nec exterioribus tenebris, & vinculis æternis mandatus, ſententiam recuſare, aut vllo modo potuit ſubterfugere. Huius ſilentij imaginem, quod *Matt.22.b.* Deus orbi terrarum impoſiturus eſt, deſcribit Sopho. dicens; Silete à facie *Sopho.1.b.* domini, iuxta eſt dies Domini: quia pręparauit Dominus hoſtiā, & ſanctificauit vocatos ſuos. Et erit: in die hoſtię Domini viſitabo ſuper principes, & ſuper filios regis, & ſuper omnes, qui induti ſunt veſte peregina (ſicut homo ille de quo proximè dixi.) Cōticuit omnis populus Chanaam, diſperierunt omnes inuoluti argento. Tum denique erit, cùm lapis abſciſus de monte ſine manibus, confringat ſtatuam ex auro, argento, ære, & ferro conflatam, id eſt, vniuerſa orbis regna, & imperia. *Totum ſeculi ſic progreſſum deſcribit Zacharias.* Quòd verò vulgatus, & Hebræus habet. Surrexit de habitaculo ſancto ſuo, Septuaginta viri vertunt. ἐξήγερται ἐκ νεφελῶν ἁγίων αὐτοῦ, id eſt ſurrexit è nubibus ſanctis ſuis. quod idem eſt: nam ſicut cœlum vocatur ab Eſaia, Sedes Dei; ita apud Eccleſiaſticum. 24. Sapientia ipſa Dei dicit: Thronus meus in colūna nubis. Cohęresque maximè verſio hæc cum illa Chriſti ſentētia, qua ſe apud Marcum. c. 13. & apud Lucam. 21. ad iudi- *Ma.c.13. Luc.21.*

candum

candum venientem deſcribit. Tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus cum poteſtate magna. Quare hoc caput totum Eccleſiæ progreſſum mirabili breuitate, & artificio deſcribit. Primùm Ieruſalem, id eſt, ſynagogam eſſe ædificandam certis terminis, certaque magnitudine, id eſt, quæ populum modò Iſraeliticum amplecteretur: deinde Eccleſiã nullis terminis comprehenſam eſſe ſtabiliendam, tanto præſidio munitam, tantaque gloria abundantem, vt Deus ipſe, & murus, & gloria eius eſſet, eoque duce, & gentes & nationes innumerabiles eſſe domandas, & in Eccleſiæ ditionem redigẽdas. Deum denique ipſum inter homines habitaturũ, & in iudicium omnes mortales, qui iam inde à mundi principio fuerũt, vocaturum, & grauiter in impios animaduerſurũ. Quocirca caput valde notãdum eſt, quippe quod rerum ampliſsimarum, & artificio ſingulari diſpoſitarum plenus ſit, ſic vt eius ſimile nullum fortè in diuinis oraculis reperire poſsitis.

Caput valde notandum.

CAPVT. III.

A 1 *ET oſtendit mihi Dominus Ie-*
ſum ſacerdotem magnum ſtan-
tem coram Angelo Domini: & ſatan
ſtabat à dexteris eius, vt aduerſare-
tur ei.
2 *Et dixit Dominus ad ſatan, Increpet Dominus in te ſatan: & increpet Dominus in te, qui elegit Ieruſalem: nunquid non iſte torris eſt, erutus de igne?*
3 *Et Ieſus erat indutus veſtibus ſordidis: & ſtabat ante faciem Angeli,*
4 *Qui reſpondit, & ait ad eos qui ſtabant coram ſe dicens, Auferte veſti-*
menta ſordida ab eo. Et dixit ad eum B
Ecce, abſtuli à te iniquitatem tuam,
& indui te mutatorijs.
5 *Et dixit, Ponite cidarim mundam ſuper caput eius. Et poſuerunt cidarim mundam ſuper caput eius, & induerunt eum veſtibus: & Angelus Domini ſtabat.*
6 *Et conteſtabatur Angelus Domini Ieſum, dicens.*
7 *Hæc dicit Dominus exercituum,*
Si in vijs meis ambulaueris, & custo- C
diam meam cuſtodieris: tu quoque iudicabis domum meam, & cuſtodies atria mea, & dabo tibi ambulantes de his qui nunc hic aſsiſtunt.
8 *Audi Ieſu ſacerdos magne, tu & amici tui qui habitant coram te, quia viri portendẽtes ſunt. ecce enim ego ADDVCAM SERVVM MEVM ORIENTEM.*
9 *Quia ecce lapis quem dedi coram*
Ieſu: ſuper lapidem vnum ſeptem
oculi ſunt. ecce ego cælabo ſculptu- D
ram eius, ait Dominus exercituum: & auferam iniquitatem terræ illius in die vna.
10 *In die illa, dicit Dominus exercituum, vocabit vir amicum ſuum ſubter vineam, & ſubter ficum.*

ET oſtendit mihi Dominus ſacerdotem magnum ſtantem. &c. Hoc caput vt à nobis commodiùs exponatur,

natur, in duas partes oportet diuidere; vna erit, quę attinet ad Ieſum ſacerdotem magnum; altera, quæ ad ſeruum Dei Orientē. Primæ partis duas

Hieronymus.

affert D. Hieronymus expoſitiones: Vnam Hebręorum, alteram Chriſtianorum. Hebræi Ieſum ſacerdotem magnum, Ieſum filium Ioſedec eſſe intelligunt: at chriſtiani filium Dei interpretantur, in eumque omnia, quæ hic dicuntur, quadrare aſſeuerāt. neutram tamen expoſitionem improbat Hieronymus; tantùm dicit eam, quæ chriſtianorum eſt, difficiliores habere explicatus in ijs verbis, quæ Ieſu ſacerdoti dicuntur, quæ non ita aptè in Chriſtum conueniunt; quorum ipſe vnam partem applicat, aliam miſſam facit, difficillimumque eſſe dicit in Chriſtum quadrare. Quare Hebræorum expoſitionem, quòd planior, & facilior ſit, libentiùs ipſe perſequitur. Quem tantum virũ nos imitabimur, qui facilitatem, cohærentiam, & perſpicuitatem in ſacris literis declarandis imprimis quærimus.

Cõtextus maximè in explicanda figura ſpectãdus eſt.

Nam illam huius loci expoſitionem, quam Rupertus Abbas docet, vt Ieſum ſacerdotem, Chriſtum explicet; verba tamen, quæ Ieſu ſacerdoti fiunt, non Chriſto, ſed filio Ioſedec fieri dicat, omnino mihi non probatur. Nam contextum, & cohærentiam negligere, quæ in exponenda figura maximè ſpectãda eſt, incommodum arbitror. Quare Ieſum ſacerdotē, Ieſum, filiũ Ioſedec eſſe declaremus, qui vnà cũ Zorobabel populo præfuit, vt narratur apud Eſdram.

Eſd. 3. 2.

Peccata malorum cauſa.

Totus autem propheta noſter in eo vertitur, vt populum à peccatis auocet; docens eam cauſam omnium præteritorum malorum fuiſſe: quare facilè ſi reſipiſcāt incommoda non modò Deum ſanaturum, ſed etiam lõgè maiora, quàm antea beneficia collaturum. De qua re vt Deus plenè prophetam doceret, quò ipſe poſtea populũ informaret, ei de nocte oſtendit exercitum Angelorum, ad opem contra inimicorum impetum ferendam paratorum: quorum opera cornua illa populo infeſta ſecabantur, vt capite primo narratur: quo impedimento detracto, capite ſecundo innumera ei beneficia declarantur, quibus dominus eſt populum affecturus.

Cõtextus prophetiæ declaratur.

Iam verò, quoniam Angelus ille, qui pro populo (vt dictũ eſt) capite primo, precabatur, precando dixit; Quòuſque tu non miſereberis Ieruſalem, & vrbiũ Iuda, quibus iratus es? iſte iam ſeptuageſimus annus eſt. Nunc prophetę ea viſa obijciuntur, quæ declarent, cur, quamuis eos libertate regnante Cyro donauit adhuc per quindecim annos, quibus ædificium intermiſſum eſt, ira Dei in populum deſæuiat: cuius mali culpa in ipſis Iudæis hærebat, quòd multis adhuc ſceleribus erant inquinati: illo imprimis flagitio, quòd filias hominum alienorum, & infidelium vxores duxiſſent: quod ne fieret, lege ſeueriſsima à Deo cautum erat; in qua culpa non ſolùm infimæ ſortis homines erant, ſed ipſi etiam Principes, & Sacerdotes, & Leuitæ, vt narratur Eſdræ. 10. quod crimen admiſerant filij Ioſue ſacerdotis magni ipſo conniuęte, & diſsimulante, vt narratur in Eſdra.

Scelus populi cauſa fuit cur non templi ædificium progrederetur.

A

1. Eſd. 10.

Quibus peccatis populus erat contaminatus.

1. Eſd. 10.

Et inuenti ſunt (inquit) de filijs ſacerdotum, qui duxerāt vxores alienigenas, de filijs Ioſue, filij Ioſedec, & fratres eius. Hæc igitur impedimento fuerunt, quò minùs Deus iracũdiam ſuam cohiberet. quod lõga oratione Eſdras cap. 9. perſequitur.

Eſd. 9.

Poſtquam verò negotiũ datum eſt certis hominibus,

nibus, qui curarēt omnes vxores alienigenas reijciendas: hoc officio Deus placatus, prophetæ rei imagine propoſita declarat, ſe hoſtium conatus compreſſurum, ita vt eos ab ædificio prohibere nō poſſint. Iam facilia omnia, & expedita erunt.

1 *Et oſtendit mihi Ieſum ſacerdotem magnum* (hoc eſt, Ieſum filium Ioſedec) *ſtantem coram Angelo Domini.* Quaſi in iudicium vocatum: ſecūdum eam dicēdi rationem, qua Paulus vſus eſt; Omnes ſtabimus ante tribunal Chriſti. Hunc Angelum Michaelem fuiſſe, qui Eccleſiæ præeſt, plerique arbitrantur.

Rom. 14. b.

Michael Angelus.

Et ſatan ſtabat à dextris eius vt aduerſaretur ei. Chaldaicus paraphraſtes hoc ita reddidit; Et peccatum eius dextræ aſtabat, vt aduerſaretur ei: quæ aptiſsima mihi videtur explanatio. Nam verè peccatum aduerſabatur ei: erat enim & ſuis, & populi, quē gubernabat, commodis (vt expoſuimus) obſiſtens. Peccati enim cauſa iratus Deus calamitates eorum non leuabat; Et peccatum meum contra me eſt ſemper, ait regius vates. & Eſaias; Iniquitates veſtræ diuiſerūt inter vos & Deum veſtrum, & peccata veſtra abſconderunt faciē eius à vobis. Hūc vnum aduerſarium vir iuſtus timere debet; is tantùm ei obeſſe, atque nocere poteſt; huius ictus tantùm declinare, & nefarios conatus reprimere curet; cætera Dei benignitati cōmittat, qui ſine dubio eum ab omni periculo ſecurum reddet. A dextris verò ſtabat peccatū: quia eo peccato tenebatur; rem enim illā, quā plurimi facimus, in dextera collocamus. ita pater æternus Chriſto dixit; Sede à dextris meis, id eſt, mecum æquo iure regna. Quare qui à Deo ad peccatum deficit, pluris peccatum, quàm Deum facit, peccatoque regnum defert, & obſequium profitetur: & ob eam rem Paulus monet; Non regnet peccatum in veſtro mortali corpore.

Peccatū aduerſarius noſter eſt.

Pſal. 50.

Eſai. 59.

Quid ſit à dextris ſtare.

Rom. 6.

Stabat ergo ſatan à dextris vt aduerſaretur ei. Ne Deus (inquā) in eum benignus eſſet miſerias eius leuando. Dirum & iniquum regē, qui nihil niſi damnū infert, & omnia emolumenta tollit.

2 *Et dixit Dominus ad ſatan.* Id eſt, Angelus ille, ante quem ſtabat Ieſus. In quo maximè eſt notandum, quod Angelus nomine Tetragrammatōn appellatur: quod Dei proprium exiſtimant Hebræi, ſaltem Dei naturam, vt in ſuperioribus diximus, maximè explicat; fortè quòd Dei perſonam iudicando ſuſtinebat, ita appellatur. cui ſimilis locus, aut nullus, aut certè pauci reperiuntur.

Angelus nomine Tetragrammaton appellatur.

Increpet Dominus in te ſatan: & increpet Dominus in te, qui elegit Ieruſalem. Verbum Hebræū eſt גער *gahar*, quod perdere verbis ſignificat גערה *gaharta.* Perdidiſti gentes, & perijt impius, nomen eorum deleſti in æternum, & in ſeculum ſeculi. ſed cùm conſtruitur cum ב prępoſitione, non omninò, ſed aliqua ex parte perdere ſignificat, ne ambiguè, vt Hebræi faciunt, exponatur: aptè tamen explicatur hoc verbo latino increpare, obiurgare, verbis cohibere ויגער בים סוף *igbar be iam ſuph*, Et increpuit mare rubrum, & exſiccatum eſt, id eſt, verbis cohibuit mare ne obrueret filios Iſraël: loquitur enim de via, quā Deus populo per mare muniuit. & Nahum גוער בים *goher*, increpans mare; eadem phraſi Lucas, de Chriſto dicit. Increpauit ventum, & tempeſtatem. ita hoc loco cū ב cōſtruitur, id eſt, cohibuit, deterruit ne Ieſum moleſtia tam

Pſal. 9.

Increpare quid propriè Hebræis ſignificat.

Pſal. 105. b.

Nahum. 1.

Luc. 8. d.

ta impediret; minimè tamen omninò perdidit: quia quamdiu in hoc ſeculo ſumus, in poteſtatem peccati venire poſſumus. Hoc verò facto ſignificauit peccatum Ieſu eſſe remiſſum. Nam Deum increpare peccatum, eſt parcere. Increpet igitur Dominus in te, qui elegit Ieruſalem, id eſt, ſuam dicit vult, multiſque eam modis illuſtrare decreuit, ita vt nihil ampliùs bonis eam prohibere poſsis.

Nunquid non iſte eſt torris, erutus de igne? Captiuitatem Babylonicam vocat ignem, qua Ieſus liberatus fuit. Cùm ergo Dei ope tantũ incendium effugerit, iјs etiã calamitatibus, quas modò patitur quę ita magnę nõ ſunt, eodẽ ſubueniẽte leuabitur, neq; vllo pacto vrbis ædificationem impediet.

3 *Et Ieſus indutus erat veſtibus ſordidis: & ſtabat ante faciem Angeli.* Veſtes ſordidas Vatablus Hebręos ſequẽs, peccata Ieſus interpretatur; quòd facilè patiebatur filios ſuos vxores alienigenas habere: ſed non aptè hæc interpretatio cohæret: nam non expellitur Satan vt dæmonem (ſicut ipſe vult) ſignificet; niſi peccatum priùs tollatur quod eſt eius domicilium. Cùm ergo Angeli increpatione Dæmon fuerit propulſus, & quaſi cauſa ceciderit; non ita bene conuenit, vt eo eiecto aliquid peccati relinquatur, ſed meliùs eſt, vt veſtibus ſordidis miſerias, & incommoda, in quibus verſabatur & luctum, atque ſqualorem vitæ ſignificari dicamus: quę meritò ob peccata perferebat. quam explicationem tangit Hieronymus. Veſtes autem ſordidæ in ſacris literis luctus, & mœroris indicium eſſe ſolent. ita. 2. Reg. dicitur de Miphiboſeth, quod veſtes ſuas nõ lauerat à die, qua egreſſus fuerat rex, vſq; ad diem reuerſionis eius in pace. Et qui attulit nuncium Heli arcam eſſe captam, ſciſſa veſte, & conſperſus puluere veniebat.

Veſtes ſordidæ Ieſu ſacerdotis quid ſignificent.

Veſtes ſordidæ in ſacris literis luctus & mœroris indicium eſſe ſolent.

2. Reg. 19. c

1. Reg. 4. c.

4 *Qui reſpondit, & ait ad eos, qui ſtabãt coram ſe.* Id eſt, ad inferiores Angelos, qui etiã Zacharię in viſione repræſentati ſunt: & fortè eũdẽ vidit Angelorũ exercitum, quẽ in priore viſione, de qua egimus in primo capite.

Dicens; Auferte veſtimenta ſordida ab eo. Et dixit ad eum, Ecce, abſtuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatorijs. Hac rerũ imagine declaratũ fuit, velle iam Deum Opti. Max. populum calamitate, & afflictione liberare, commodiſque multis, & ornamentis augere, vt magno ſe omnes, & erecto animo operi accingerent. nam hæc veſtium mutatio gaudium, & lætitiam ſignificat. ita. 4. Reg. narratur, quòd cùm eduxiſſet Euilmerodach Ioachim regem Iſrael de carcere, mutauit veſtes eius, quas habebat in carcere. idem de Ioſeph narratur in Geneſi. Et Eſaias fauſta, feliciaque nuntiãs Ieruſalem ait: Induere veſtimentis gloriæ tuæ Ieruſalem. Mutatoriæ veſtes dicuntur veſtes, quibus diebus feſtis vti ſolemus, quæ meliores, & pretioſiores eſſe ſolent. Quod verò dicitur.

Veſtium mutatio gaudiũ & lætitiam ſignificat.

4. Reg. 25 g

Gen. c. 41

Eſai. 52. a.

Quæ dicantur mutatoria veſtes.

Ecce abſtuli à te iniquitatem tuam. In Hebręo eſt עון *hauon*, quod verbum nõ ſolùm iniquitatem, ſed etiam pœnam iniquitatis Hebræis ſignificat: vt illud. 4. Reg. Si tacuerimus, & noluerimus nuntiare vſq; manè, ſceleris arguemur: in Hebræo eſt, inueniet nos עון iniquitas, id eſt, pœna iniquitatis. ita illud Pſal. 69. Appone iniquitatẽ ſuper iniquitatem eorũ, id eſt, pœnã iniquitatis ſuper iniquitates eorum. Ita etiã pleriq; explicant illud Geneſeôs. Nondum completæ ſunt iniquitates Amorrhæorum, id eſt, nõdum com-

4. Reg 7. c.

Iniquitas pœnam etiam iniquitatis Hebræis ſignificat.

Pſal. 69.

Gen. 15. d.

completū eſt tēpus ad eos puniēdos
vel nondū cōpletæ ſunt pœnæ, quas
mihi daturi ſunt: quia nondū ea effe-
cerunt ſcelera, quæ à me vno eodēq;
tēpore vindicāda ſunt. Iam facilè lo-
cus in quo verſamur, intelligitur; *Ec-*
ce, abſtuli iniquitatē tuā. id eſt, pœnā ini
quitatis tuæ, hoc eſt luctū, & ſqualorē
depuli, in quo propter peccata eras;
fac iā vt bono animo ſis, & vt magno
ſtudio opus intermiſſum repetas.

5 *Et dixit, Ponite cidarim mundā ſuper*
caput eius. Et poſuerunt, &c. Quo ſignifi
cabatur, liberè ſem eū ab hoſtibuſq;
Quam facilè Deus lāguores ſanet. ſecurū ſacerdotio functurū. Ex quo
intelligitur, quàm facilè Deus lāguo-
res ſanet, & è malis eripiat. Verè om-
nia in manu eius ſunt, vt ſeq; de illo ca
1.Reg.2. nit Anna, Dñs pauperē facit, & ditat,
humiliat, & ſubleuat. Illud etiam hic
Quam proximè peccatorum remiſſionem ſequatur felicitas. animaduertendū eſt, quàm proximè
peccatorū remiſſionē ſequatur felici
tas. Qua de cauſa qui voluerit ab ſeſe
calamitatē deprecari, veniā primùm
peccatorū impetret. ita Niniuitæ tan
tam Dei imminentē irā mitigârunt.

6 *Et conteſtabatur Angelus Domini Ie-*
ſum. Id eſt, tanquā teſtibus adhibitis
Deut.4. cōteſtabatur, vt Moyſes; Teſtes inuo
co hodie cœlū, & terrā. vel iureiuran
Gene.43.a. do cōteſtabatur: vt in Geneſi. Denun
tiauit nobis vir ille ſub atteſtatione
iuriſiurandi dicens. Eſtque idem ver-
bum in Hebræo quod hic יעד *iahad*;

7 *Dicens; Si in vijs meis ambulaueris, &*
Quis ambulet in vijs Dei. *cuſtodiam meā cuſtodieris*. Ambulat in
vijs Dei, qui tenet præcepta eius: per
huiuſmodi enim vias & Deū exquiri
mus, & ad Deū peruenimus. ab ijs vijs
cupiebat nūquā deerrare Dauid, qui
ita orabat; Vias tuas Dñe demonſtra
mihi, & ſemitas tuas edoce me. & cu-
iuſmodi ſint hæ viæ expoſuit dicens;
Pſal.118.a. Beati immaculati in via, qui ambulāt
in lege Dñi. Beati qui ſcrutantur teſti
monia eius, in toto corde exquirunt
eū: nō enī qui operātur iniquitatē in
vijs eius ambulauerūt. Viæ itaq; Dei
ſunt præcepta, iuſſa, & cōſilia eius. *Et*
cuſtodiā meā cuſtodieris. In Hebræo eſt
משמרת *miſmereth*, quæ vox quāuis cu
ſtodiā ꝓpriè ſignificet, ferè tamē ſem *Cuſtodia quid Hebræis ſignificet.*
per ad ſacerdotes, & Leuitas refertur,
quibus munia tabernaculi, & cultus
Dei mādabantur. itaq; ferè ſemper ſi-
gnificat munus cultus Dei, vt videre
eſt in Num.3. quo filijs Aaron, & reli Num.3.
quis Leuitis datur adminiſtratio ſa-
crorū: in quo frequēs eſt huius vocis
vſus, vt ver.28. Omnes generis maſcu
lini ab vno mēſe & ſuprà habebūt ex
cubias ſanctuarij. Hebr. cuſtodientes
משמרת *miſmereth*, id eſt, cuſtodiā ſan
ctitatis. idē verbū eſt verſ.38. Moyſes,
& Aarō cū filijs ſuis habētes cuſtodiā
ſanctuarij in medio filiorū Iſrael. idē
etiā apertiùs declaratur. 2. Paral. 3. Sa- 2.Paral.3.
cerdotes aūt ſtabāt in officijs ſuis. He
braicè eſt in cuſtodijs ſuis. & 2. Paral. 2.Paral.31.
31. verſ.16. Quidquid per ſingulos dies
conducebat in miniſterio, atq; obſer
uationibus ſuis iuxta diuiſiones ſuas.
Heb. atque in cuſtodijs ſuis. Significa
tur ergo his verbis. *Si cuſtodiā meam cu*
ſtodieris. Id eſt, ſi ꝓ dignitate munere *Sacerdotes præter alia communia mandata, debent quæ ad munus ſuum ſpectant præſtare.*
ſacerdotis functus fueris. Itaq; ſacer-
dotes, & ij quos attingit Dei cultus,
nō ſolū tenere debent cætera ꝑcepta,
quæ ad vulgus hominū pertinēt, quæ
viæ (vt diximus) Dei ſunt, ſed etiā ſoli
citè munus ſuū præſtare: quod ſi præ
ſtēt, meritò dicit Paulus; Qui bene præ 1.Timo.5.
ſunt presbyteri, duplici honore digni
habētur, maximè q laborāt in verbo,
ſicut ipſi duplicē legē ſeruant, & quæ
ad chriſtianū, & quę ad ſacerdotē ſpe *Sacerdotes magna afficiendi ſunt ignominia, ſi leges, quibus tenentur, violent.*
ctat. Contrà verò magna præter alios
homines afficiendi ſunt ignominia, ſi
leges, quibus tenentur violent. vt Ma
lac.2.c. dicitur; Labia ſacerdotis cuſto Malach. 2.

dient ſcientiam; & legem requirent ex ore eius: quia Angelus Domini exercituum eſt. Vos autem receſsiſtis de via, ſcandalizaſtis plurimos: in lege irritum feciſtis pactum Leui, dicit Dominus exercituum. Propter quod & ego dedi vos cõtemptibiles, & humiles omnibus populis, ſicut conſeruaſtis vias meas. Et hac de cauſa Ieſus ijs ſordidis veſtibus indutus erat, vt eius ignominiam & contemptum declararent. Sequitur in propheta.

Tu quoque iudicabis domum meam, & cuſtodies atria mea, & dabo tibi ambulantes de ijs, qui nunc hic aſsiſtunt. Docuit Angelus officia, quæ in Ieſu Deus requirit: iam illorũ prẽmiũ, & mercedẽ proponit: non enim pro ſua magna liberalitate, & benignitate vult, vt gratis ei ſeruiamus; tametſi omnia ei debeamus: ſed gratiã cumulatiſsimè referre, cẽtuplũq; reddere, & vitã præterea ęternã prẽſtare ſolet. Merces mea mecũ eſt dare vnicuiq; ſecũdum opera ſua, ait ipſe: quæ nullo certò numero cõprehẽdi poteſt. Proponit igitur mercedẽ & tẽporalẽ, & æternã. *Iudicabis domum meam.* id eſt, domui meæ præeris; ſummũ inquã ſacerdotiũ obtinebis: præſertim quod poſt captiuitatẽ Babylonicam ſacerdotiũ fuit cũ regno cõiunctũ; vt cognoſci licet ex libris Machabæorũ & Iudith; in quibus nulla Regis, ſed tantùm ſacerdotis populum adminiſtrãtis mẽtio fit. *Et cuſtodies atria mea.* id eſt, templi mei cura apud te excubabit, & arbitratu tuo gubernabitur. quæ omnia temporalia præmia ſunt: ijs tamen Deus non eſt contentus, ſed adiungit; *Et dabo tibi ambulantes de ijs, qui nunc hîc aſsiſtunt.* Ita vertit Hieronymus, & ipſe ita declarat; Succedẽt muneri tuo homines, ſicut Angeli iſti. quod propter

Apoc.22.c.

Non vult Deus vt gratis ei inſeruiamus.

Proponit Deus mercedem temporalem & æternam.

Apoſtolos dici putat, & aliòs ſanctos Epiſcopos, qui perpetuò virginitatẽ conſeruãrunt: qua nimirum Angelos imitantur. Vel aliter, vt exponit Liranus; Dabo tibi Angelos, qui tibi in munere exequẽdo ſubſidio ſint. Sed voci latinæ, ambulãtes, in Hebræo reſpõdit מַהְלְכִים *mahlecim*, ſignificat verò vias, trãſitus, deambulationẽ. Eze. 42. verſ. 4. Et ante gazophylatia מַהֲלַךְ *maalac*, decẽ cubitorũ, id eſt, ambulatio decem cubitorũ: ita vertit ibi vulgatus. Et Ionæ. c. 3. verſi. 3. Niniue erat ciuitas magna, מַהֲלַךְ *mahalac*, trium dierũ, id eſt, itinere. ita vertit ipſe Hieronymus. & verſ. ſequenti; Et cœpit Ionas introire ciuitatem itinere diei vnius. Heb. מַהֲלַךְ *mahalac*. Quare hęc ſententia ex Hebræo ita etiam reddi poteſt; Dabo tibi vias inter ſtantes iſtos, id eſt, faciam tibi poteſtatem incedẽdi, & verſandi inter Angelos, vt poſt præmium temporale, ponat etiã vitam æternã pro præmio; ſicut ipſe Chriſtus dixit diſcipulis; Centuplum accipiet, & vitam æternã poſsidebit. Septuaginta ita vertunt *δώσω σοι ἀναστρεφομένους ἐν μέσῳ τῶν ἑστηκότων τούτων*; dabo tibi conuerſantes in medio ſtantium iſtorum, quod ad explicationem ſuprà poſitam Hieronymi pertinet. Ezec.42.a.

8 *Audi Ieſu ſacerdos magne, tu, & amici tui, qui habitant coram te; quia viri portendentes ſunt.* Quoniam de rebus magnis dicturus eſt, eum priùs facit attẽtum. quod dicit; Amici tui; ſacerdotes, & prophetas intelligit. Quidã autẽ Hebræus dicit intelligere Ananiã, Azariam, & Miſaelem, qui ex captiuitate Babylonica cum Zorobabel, & Ieſu redierunt. *Quia viri portendentes ſunt.* ideſt, viri idonei, qui per vos prodigia, & miracula fiant: & nũtiũ accipiatis de aduentu Chriſti. in Hebræo eſt

viri prodigij, ad illá dicédi formá, qua Daniel. ca. 9. vocatur vir deſideriorú, id eſt, vir amabilis, & deſiderabilis.

Dan. 9.

Ecce enim ego adducam ſeruum meum Orientem. Explicauimus primam huius capitis partem; de ſecunda diſſeramus: in cuius explicatione differt etiá inter nos, & nonnullos Hebræos. Hebræi eam in Zorobabel, & eius tépora conferunt: chriſtiani ad Chriſtum totam pertinere dicunt: quos nos ſequemur: quoniam multò planior, & facilior explicatio eſt, & in eam nonnulli Hebrei volentes nolétes trahuntur, in magnaſq; difficultates cæteri incidunt. Nam quid attinet, quod angelus tam attentè audire petat, quod Deus populo Zorobabel præſtiturus erat, quem iam præſtiterat? quid attinet etiam ipſum, & amicos eius, viros prodigiorum appellare, ſi rem nullá eximiam, nullum prodigium declarádum erat? Sicut igitur propheta ſuperiori cap. Ieruſalem primùm materialem, deinde ſpirituale, in qua Chriſtus habitaturus erat, ædificandam dixit: ita hoc cap. primùm ſacerdotium temporale Ieſu pollicetur; deinde ei ſucceſſorem futurum Chriſtum dominum, qui ſit ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec: & ideo ait. *Ecce ego adducam ſeruũ meum Orientem.* Chaldaicus paraphraſtes diſertis verbis explicat; Adducam ſeruum meum Meſsiam. in Hebræo eſt צמח *zemah*, quod & oriens, & germé ſignificat, ſicut verbum צמח *zamah*, germinare, & oriri. & ita varijs modis ab interprete noſtro vulgato vertitur. Nam hîc, & cap. 6. huius prophetæ vertit oriens. c. 4. Eſa. verſ. 2. & Ieremię. 33. verſ. 15. transfert germen. Locus Eſaiæ eſt: In die illa erit germé Domini in magnificétia, & gloria, & fructus terræ ſublimis. Locus verò Ieremiæ eſt; In tempore illo germinare faciá Dauid germen iuſtitię, & faciet iudicium, & iuſtitiá in terra. quibus locis Ionathas Chaldæus reddit, Meſsiás. Ex quo intelligitur, hanc explicationé, vt hoc nomine Meſsiá ſignificari dicamus, non eſſe inſolétem, ſed ſæpe vſu venire. Germé hoc, ſiue oriés, tangút etiá illa verba Zachariæ apud Lucam; Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri, in quibus viſitauit nos oriens ex alto. Transfertur verò aptè nomé hoc in Chriſtú, quòd ſicut arbor, in quod primum erumpit, eſt germen: quia germen Hiſpanè eſt *la yema delos arboles:* eſtq; quaſi primum fundamétum foliorum, florum, ac fructuum, totiuſq; amœnitatis arboris: ita Chriſtus fuit vniuerſum fundamétú iuſtitiæ, & bonitatis noſtrę. Facti enim eramus vt immundi omnes nos, & quaſi pannus méſtruatæ omnes iuſtitiæ noſtræ Eſá. ca. 64. Nullus enim niſi Chriſti filius, ab eóq; quaſi ortus, poteſt veram iuſtitiam, & perfectá germinare. Vt enim poſt hyemem appetéte vere horridæ arbores, & omni amœnitate ſpoliatæ; quod primum emittunt, vnde reliqua oritur pulchritudo, germé eſt: ita terra arens, & inculta omni iuſtitiæ, virtutiſq; nitore deſtituta, primú quod tulit germen, Chriſtus fuit, vnde quidquid boni habet, manauit. Itaq; ſicut germen omné arboris pulchritudiné amplectitur; ita Chriſtus eſt omne terrę, & Eccleſię decus: ideo vocatur germé iuſtitiæ à Ieremia. Eſt enim Chriſtus totius gratiæ fons; de ipſoque Dauid canit; Orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pacis, donec auferatur luna. Minimè tamen hoc intelligédum eſt, vt Luterani intelligunt, totam iuſtitiam ita in

Oriens Chriſtum ſignificat.

Eſa. 4. a.

Iere. 33. c.

Chriſtus fuit vniuerſum fundamentũ bonitatis, & iuſtitiæ noſtræ.

Eſa. 64. c.

Cur Chriſtus vocetur germen ſiue oriens.

Pſal. 71.

Nos non eſſe iuſtos iuſtitia tantum quæ in Chriſto eſt ſed etiã quæ in nobis ſit. Chriſto eſſe, vt nulla eius pars ad nos deriuetur: ſed nos iuſtos eſſe iuſtitia, quæ in Chriſto eſt. Nam vt germinis exẽplo perſiſtamus; quãuis ſit totius viroris, qui in arbore eſt, principiũ, & cauſa; viridia tamen folia ſunt, & flores, fructuſque amœni; non viriditate, neque amœnitate, quæ eſt in germine, ſed ea, quę in ipſis eſt. ita Dauid ait, Reddet mihi Dominus ſecũdum iuſtitiam meam, & ſecundum puritatem manuum mearum: non ſecundũ iuſtitiam, quæ in Chriſto eſt: nam omnes æquali præmio munerarentur, & omnes æquè iuſti eſſent, neq; præſtare opus eſſet, quod Ioan. in Apocalypſi præcipit. c. 22. Qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc; & ſanctus, ſanctificetur adhuc. de qua re nos multis egimus lib. noſtro ſecundo de vera religione ca. 3. Vocat autem ſeruũ ſuum Orientẽ, quia qua ex parte homo eſt, multò inferior eſt patre, eique factus eſt obediens vſq; ad mortem, vt Paulus ait. *Pſal. 17.* *Apoc. 22. c.*

9 *Quia ecce lapis quem dedi coram Ieſu: ſuper lapidem vnum ſeptem oculi ſunt.* Quoniam Iudæi valde ſoliciti erãt de muro ædificando, quia premebãt vndique hoſtes ędificium impedientes; vt narratur. 1. Eſdræ. 4. perſiſtens propheta in ea ſententia, in qua ſemper verſatus eſt; vt non ſolùm materialis, ſed etiam ſpiritualis Ieruſalem ædificanda ſit: ſumpta occaſione ex lapidibus materialibus, quos tractabant, ſermonem facit de lapide illo ſpirituali eximio totius vrbis ſpiritualis fundamento, qui eſt Chriſtus Ieſus. Quia ecce lapis quem dedi coram Ieſu, id eſt, lapis de quo locutus ſum, cùm de Ieſu dicerem, & quem ab ipſo ſpectã rivolo. Quem antè vocauit germen; modò vocat lapidem, eadem prope ratione. Sicut enim germen eſt totius *Cur lapis Chriſtus dicatur.* amœnitatis fundamentum: ita & lapis de quo hic loquimur, totus ſpiritualis ædificij. Et quemadmodũ ablato germine, tollitur vna & folium, & flos, & fructus: ita ſublato lapide fundamenti, ruinę periculum ſtruitur. Et quemadmodum reliqui lapides omnes, lapide fundamenti diriguntur ita; vt omnes illo nitantur: ita omnis ædificij ſpiritualis ſtructura Chriſto, ne ruat, niti debet. ita Paulus dicit; Eſtis ciues ſanctorum, & domeſtici Dei, ſuperædificati ſupra fundamentũ Apoſtolorum, & prophetarum, ipſo ſummo angulari lapide Chriſto Ieſu, in quo omnis ædificatio conſtructa creſcit. Differt tamen inter germen, & lapidem: quòd germen molliſsimum eſt, lapis duriſsimus. Ita Chriſtus vna ex parte ſuauiſsimus eſt, ſi iuſtis, & pœnitentibus, licet quaſſatis, & fumigantibus conferatur: at alia ex parte duriſsimus; ſi cum inimicis comparetur: ita ipſe apud Lucam de ſe lapide dicit; Omnis qui ceciderit ſuper illũ lapidem, cõquaſſabitur: ſuper quem autem ceciderit, comminuet illum, id eſt, qui lapidem ferro, & inſidijs appetierit, illum comminuere cupiens, ipſe damnum accipiet: conquaſſabitur enim: in quos verò lapis corruerit, ſine dubio ab ipſo etiam comminuentur. Semper enim Chriſtus vincit, ſiue bellum ſuſtineat, ſiue inferat: eſt enim lapis ille ſine manibus abſciſus, qui teſte Daniele infregit ſtatuã: id eſt, omnia mundi regna. *Super lapidem vnum ſeptem oculi ſunt.* Quidam volunt hos ſeptem oculos, ſeptẽ Spiritus ſancti chariſmata ſignificare, de quibus diſſerit Eſaias capitulo. 11. Sed non in promptu eſſe videtur, in quo oculis cum illis ſeptem chariſmatis conueniat, niſi in numero: nam illa ſeptem

Omnis ædificij ſpiritualis ſtructura Chriſto ne ruat niti debet. *Epheſ. 2. b.* *Chriſtus vna ex parte do-riſſimus, ex alia vero molliſſimus.* *Eſai. 42. c.* *Luc. 20. b.* *Semper Chriſtus vincit ſiue bellum ſuſtineat ſiue inferat.*

Septem oculi non ſunt ſeptem Spiritusſancti charismata. ſeptem charismata, varias prærogatiuas, & excellentias ſpiritus, quibus Christus præ cæteris præditus erat, importare videntur. Et ita Theologi aliam rationem intellectus, aliam ſapientiæ, aliam fortitudinis eſſe docent. At ſeptem oculi, licet numero inter ſe differant, natura tamen côueniunt. Iam verò licet apud Latinos idem ſit numerus oculorum, qui & chariſmatum; apud Hebræos nô itê. Nam in Hebræo Eſaia ſex tantùm ponuntur chariſmata; ſiquidem chariſma pietatis non diſtinctè ponitur, ſed timoris chariſmate comprehêditur. Ita verò debemus vnam editionê explicare, vt alteram non omnino excludamus. *Vatablus et prehêditur.* Vatablus eſſe infinitos oculos, qui Christum ſeruatorem reſpiciunt interpretatur: ſed inuſitata ratio dicendi eſt in ſacra ſcriptura, & in alia, quod ego ſciâ doctrina, vt oculi in aliquo eſſe dicantur, quòd eum alij ſpectent. Quare cùm oculi Dei in ſacra ſcriptura eius infinitam ſcientiam, & prouidentiam ſignificêt, qua res omnes ei curæ ſunt, ac ſemper quaſi vigilat, & rebus omnibus quod neceſſarium eſt, adminiſtrat. *2. Paral. 16.* Oculi Domini contemplantur vniuerſam terram, & præbent fortitudinem iis, qui corde perfecto credunt in eum, ſcribitur in Paral. *Septem oculi infinitã Christi ſcientiam ſignificant.* rectè hos ſeptem oculos, infinitam Christi ſciêtiam, & prouidentiam ſignificare dicemus; qua orbi terrarû prouidet, & omnibus, qui ſperant in eo, commoda procurat. & cap. ſequenti dicit propheta; Septem iſti oculi ſunt Domini, qui diſcurrunt in vniuerſam terram, id eſt, qui omnia proſpiciunt, & omnibus prouident. Et ita intelligendum puto *Apoca. 5. b.* illud Apoc. 5. Et vidi agnum ſtantem, tanquam occiſum, habentem oculos ſeptem, qui ſunt ſeptem ſpiritus Dei, miſsi in omnem terram, id eſt, multi Angeli per quos omnibus mortalibus prouidens, eorum emolumenta procurat. Numerus enim ſeptenarius pro infinito ſæpè vſurpatur: vt; Septies in die cadit iuſtus. Septies in die laudem dixi tibi. Hanc etiam prouidentiam Dauid ſic exponit in Pſalmo; Ecce oculi Domini ſuper metuêtes eum & in eis, qui ſperant ſuper miſericordia eius. *Pſal. 32. b.*

Ecce ego cælabo ſculpturam eius, ait Dominus exercituum. Explicauit. Christi in rebus noſtris tuendis erga nos curam, & induſtriam ſummam: nam vnde tot oculi in eo fuerint, vnde tanto ſtudio erga nos affectus ſit, explanat; ac denique quis tam infinitos oculos in lapide hoc ſculpſit. *Ecce ego cælabo.* Hebræi nimis abſurdè hunc locum exponunt: aiunt enim de lapidibus hoc dici, quibus murus muniebatur. hoc eſt, quòd tam accuratè ipſo iuuante murus fabricabitur, vt lapides cælentur: quod extrema lapidis expolitio eſt. Sed quis murum, qui ad impetus hoſtium opponitur, de lapide cælato vnquã fecit? præſertim quòd in Eſdra narratur, quòd domus Dei ædificabatur ex lapide impolito: quò magis de muro id eſt credendum. *Eſd. cap. 5. & 6.* Quare hunc locum interpretari oportet, vt interpretatur Hieronymus; has cælaturas, vulnera eſſe Christi, quando pro nobis paſſus eſt, accepta: quo tempore lapis hic vniuerſas æquans Dei diuitias, colaphis, verberibus, ſpinis, clauis, lancea miſerabiliter ſculptus eſt. *Sculptura lapidis vulnera ſunt Christi.* Quem Deus ipſe cælaſſe dicit: quia ipſo permittente, atque volente res tam indignas pertulit. *Cur Deus lapidem cælaſſe dicatur.* Nam Christus ipſe de hac re loquens patri dixit orâdo; Fiat voluntas tua: & per *Matth. 26.*

Pſal.88.f. regium vatem, Exaltaſti dexteram de primentium eum, lætificaſti omnes inimicos eius. Quod ſi Chriſtus, verus Dei filius, iјs acerbiſsimis modis eſt à patre ſuo cæſatus; non debent cæteri homines, qui huius ædificij lapides eſſe cupiũt, graui, & iniquo animo ferre, quòd ita tractetur: imo maximè lætari cùm ærumnis, & miſerijs conflictentur, exiſtimantes, hoc modo lapides cœleſtis Ieruſalem dolari ſolere. Rudes, & impoliti naſcimur; non poſſumus dolari, non poſſumus expoliri, & imago Chriſti in nobis; niſi contundendo, & incidendo ſculpi. & ita canit Eccleſia; Tunſionibus, preſſuris expoliti lapides, ſuis coaptãtur locis. Quare Paulus vehementer gloriatur, quòd ſtigmata Chriſti in corpore ſuo portet; plagas, & vulnera intelligit, quæ propter Chriſtum ſuſcepit.

Miſerijs & ærumnis lapides cæleſtes Ieruſalem dolantur.

Galat.6.

Et auferam iniquitatem terræ illius in die vna. Quod accidit die illa, qua Chriſtus ignominioſiſsimè, & crudeliſsimè occidit. Significat enim עון *havon*, & peccatum, & peccati pœnam: & vtraque ſignificatio huic loco ſubijcienda eſt, vt Chriſtus & peccatum, & peccati pœnam cruce, & morte ſua ſuſtulerit. Nam factum eſt id pro peccato ſacrificij, quod Deus tanti fecit, vt omnia pro illo hominum, non modò qui fuerunt, aut erant futuri, ſed etiam infinitorum, ſi fuerint, peccata, & ſcelera condonauerit. Sic Paulus ait; Qui non nouerat peccatũ, pro nobis peccatum fecit; vt nos efficeremur iuſtitia Dei in ipſo, id eſt, fecit ſacrificium pro peccato: eſt enim hebraiſmus; vt illud Oſeæ.4. Peccata populi mei comedẽt, id eſt, ſacrificia pro peccato. Tum illud præſtitum fuit, quod erat Danieli prędictum; Septuaginta hebdomades abbreuiatæ ſunt ſuper populum tuum, & ſuper vrbẽ ſanctam tuam, vt conſummetur præuaricatio, & finem accipiat peccatũ, & deleatur iniquitas, adducatur iuſtitia ſempiterna. Nam fuit Chriſtus ſacrificium pro peccato; cuius imago deſcribitur Leuiti. 4. quod extra caſtra cremabatur. ita Paulus; Propter quod & Ieſus vt ſanctificaret per ſuũ ſanguinem populum, extra portam paſſus eſt. Exeamus igitur ad eum extra caſtra, improperium eius portantes. Ita tamen intelligi oportet, iniquitatem ablatam, atque deletam fuiſſe; vt noſter vates, & Daniel aiunt; vt pretium omne, quo mundo opus ſit pro peccatis, atq; adeò infinitis remittendis, tum Chriſtus cõparauerit, apud ſeq; ſeruauerit ſoluẽdum poſtea æterno patri, pro iјs tantùm, qui & fidẽ, & charitatem erga eum habuerint; ita vt quò maiori fide, & charitate fuerint, eò maiorem vtilitatem ex Chriſti immenſo theſauro percipiant.

1.Cor.5.

Peccatum ſignificat etiã ſacrificiũ pro peccato.

Oſeæ.4.

Dan.9.

Chriſtus fuit ſacrificiũ pro peccato.

Heb.13.c.

Quo pacto intelligendum ſit, ablatam eſſe iniquitatem per Chriſtum.

10 *In die illa vocabit vir amicum ſuum ſubter vineam, & ſubter ficum.* Vinea, & ficus ſæpe in ſcriptura cõiunguntur. Corrumpam vineam, & ficum, ait Oſeas ca.2. Comedet vineam, & ficum Ieremias cap.5. quare ad eandem rem pertinere videntur. Vinea verò, Synagogam, populumque Iſraeliticum, quo Eccleſia cõtinebatur olim, ſignificabat. Vinea Domini exercituum domus Iſrael eſt, ait Eſaias. & Dauid; Vineam de AEgypto tranſtuliſti, deieciſti gentes, & plantaſti eam. Ficus etiam parabolicè apud Marcũ Synagogam ſignificauit, cùm Chriſtus ficui illi folijs exultãti, & omni fructu vacãti eſt dira precatus; quò Synagogã ceremonijs plenã, & charitate vacantẽ adũbrauit. Quare vineã, & ficũ arbitror

Oſeæ.2.g.

Iere.5.d.

Eſai.5.

Pſal.79.

Marc.11.

Vinea & ficus Eccleſiã ſignificat.

arbitror hoc loco de Eccleſia dici; ſicut olim ſynagoga. Nuntiat ergo vates, quod homines tum fideles tanta copia, & rerum omnium affluentia ditati, amicos ſuos inuitabunt, vt tantorum bonorum velint eſſe participes. Solent enim bona iucundiora eſſe, ſi cum alijs etiam communicentur: præſertim ſi quod vni datur, nemini detrahatur, vt ſcientia, atque lux, & id genus alia: cuiuſmodi ſunt bona, quibus in Eccleſia chriſtiani abundant. Hac ergo ratione dicendi ſignificatur ſtudium maximum, quo Apoſtoli, & perfecti Chriſtiani ardebunt prædicandi, & promulgandi Euangelium; quod verè indicium præſtantiſſimæ, & feruentiſſimæ charitatis eſt; & quod tantam in doctrina Dei ſuauitatem, & iucunditatem experiantur, vt ex animo doleãt, cæteros homines tantis bonis ſua culpa priuari. Hoc etiam ſtudium inuitandi ad vineam, id eſt, ad Eccleſiam Dei, clariùs docet Eſaias dicens; Et ibunt populi multi, & dicent, venite aſcendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias ſuas, & ambulabimus in ſemitis ſuis. Eadem etiam metaphora, qua propheta noſter, Spõſus in Canticis deſcribit diuitias innumerabiles, & bonorum omnium affluentiam à ſe præſtitam, ad eãq; inuitans ait; Ficus protulit groſſos ſuos, vineæ florentes dederũt odorem ſuum. Surge, propera amica mea. Ex quo licet cognoſci, quãta ſit ignauia, & ſocordia noſtra, qui tam nullo mouemur ſtudio alliciendorum hominum ad doctrinam Euangelij, & tenendam, & re ipſa præſtandam, eo præſertim tẽpore, quo tãti Sycophantæ, atque heretici cunctos Dei populos ſeducere, & circũuenire ſtudent.

Studio maximo chriſtiani ardebãt prædicandi Euãgelium.

Eſai.c.2.a.

Cant.1.

Ex metaphora vineæ, & ſicut dom[illegible] ſignificatur Eccleſia.

CAPVT. IIII.

1 *ET reuerſus eſt Angelus qui* A
loquebatur in me: & ſuſcitauit me, quaſi virum qui ſuſcitatur de ſomno ſuo.
2 *Et dixit ad me, Quid tu vides? Et dixi, Vidi & ecce candelabrum aureum totum, & lampas eius ſuper caput ipſius: & ſeptem lucernæ eius ſuper illud: & ſeptem infuſoria lucernis quæ erant ſuper caput eius.*
3 *Et duæ oliuæ ſuper illud: vna à dextris lampadis, & vna à ſiniſtris eius.*
4 *Et reſpondi, & aio ad Angelum qui loquebatur in me: dicens, Quid ſunt hæc, Domine mi?*
5 *Et reſpondit Angelus qui loque-* B
batur in me, & dixit ad me, Nũquid neſcis quid ſunt hæc? Et dixi, Non Domine mi.
6 *Et reſpondit, & ait ad me, dicens,*
Hoc eſt verbum Domini ad Zoro- C
babel, dicens, Non in exercitu, nec in robore: ſed in ſpiritu meo, dicit Dominus exercituum.
7 *Quis tu mons magne coram Zorobabel? in planũ: & educet lapidem primarium, & exæquabit gratiã gratiæ eius.*
8 *Et factum eſt verbum Domini ad me, dicens.*
9 *Manus Zorobabel fundauerunt domum iſtam, & manus eius perficient eam: & ſcietis quia Dominus exercituum miſit me ad vos.*
10 *Quis enim deſpexit dies paruos?*

& lætabantur & videbunt lapidem
ſtanneum in manu Zorobabel. Se-
ptem iſti oculi ſunt Domini, qui diſ-
currunt in vniuerſam terram.
11 *Et reſpondi, & dixi ad eum, Quid*
D *ſunt duæ oliuæ iſtæ ad dexteram can-*
delabri, & ad ſiniſtram eius?
12 *Et reſpondi ſecundò, & dixi ad*
eum, Quid ſunt duæ ſpicæ oliuarum,
qui ſunt iuxta duo roſtra aurea, in qui
bus ſunt ſuffuſoria ex auro?
13 *Et ait ad me, dicens, Nunquid*
neſcis quid ſunt hæc? Et dixi, Non
Domine mi.
14 *Et dixit, Iſti ſunt duo filij olei*
ſplendoris qui aſſiſtũt dominatori vni
uerſæ terræ.

E*T reuerſus eſt Angelus qui loquebatur in me, & ſuſcitauit me, quaſi virũ, qui ſuſcitatur de ſomno ſuo.* Caput hoc tum per ſe difficile eſt, tum propter varias, & confuſas eius explicationes, quas interpretes afferũt, adeò difficile redditur, vt vix in quo acquieſcat animus inueniat: nos autem eam expoſitionẽ perſequemur, quæ plana, facilis, & in promptu eſt, & quæ omnẽ, meo iudicio, hauriat difficultatem. Si cui tamen non probabitur, quam velit amplectatur per me integrum erit. *Et reuerſus Angelus.* Ex quo intelligi licet, hanc viſionem non fuiſſe cum ea, quæ ſuperiori capite narratur, coniunctam. Nam ſi Angelus reuerſus eſt, abierat ergo. Non patitur enim imbecillitas ingenij noſtri quamdiu in hoc corpore ſubmerſa eſt, diutiùs in contemplatione altiſsimarum rerum detineri; quædam relaxatio neceſſaria eſt: dantur enim ad huiuſmodi præclariſsima ſtudia reditus. Ita Moyſes non ſemel vniuerſa ad Pharaonem accepit mandata, ſed ſæpiùs ad Deum reuerſus eſt. Sic ergo propheta noſter de ijs rebus, quas nobis tradit per partes, vt diſcipulus, edoctus eſt. *Reuerſus igitur Angelus ſuſcitauit me, quaſi virum, qui ſuſcitatur de ſomno ſuo.* Si mentis humanæ noſtræ habitus, cùm res humanas tractat, cum ea contẽtione ingenij comparetur; quam in diſcendis, & accipiẽdis à Deo ipſo diuinis oraculis habet; nõ minor differentia reperietur, quàm ſi ſomnus cum vigilia confeߋretur. Ita enim ſe mens ex corporis laqueis exuit, vt per ſe conſiſtere videatur. Sic Paulus de viſionibus ſuis loquens ignorare ſe ait, an in corpore, an extra corpus illas excepiſſet. Ex quo fit, vt homines Deo deuoti, totique dediti, qui denique ſpirituales dicuntur, quò propiùs ad illam mentis contentionẽ accedunt, eò minùs res quę ad corpus attinent, curent, atque adeò rerum ei neceſſariarũ nonnunquam obliuiſcantur.

Caput Zachariæ valde difficile.

Imbecillitas ingenij noſtri non patitur diutius in contẽplatione altiſsimarum rerũ detineri.

Quanta ingenij contentione ſit opus ad res diuinas diſcendas.

2.Cor.12.a

2 *Et dixit ad me, Quid tu vides? Et dixi,*
Vidi, & ecce candelabrum aureum totũ,
& lampas eius ſuper caput ipſius: & ſeptẽ
lucernæ eius ſuper illud, & ſeptem infuſo-
ria lucernis quæ erant ſuper caput eius.
3 *Et duæ oliuæ ſuper illud: vna à dextris*
lampadis, & vna à ſiniſtris eius. Tota huius capitis difficultas in expoſitione huius viſionis conſiſtit: id eſt quod tantum (vt diximus) interpretibus faceſsit negotium: quam vt nos intelligamus, illius rei, quam in expoſitione primæ viſionis commemoraui, memoriam repetere debemus. Ea de cauſa præter alias, vatem noſtrum fuiſſe

Cõtextus prophetæ exponitur.

vati-

vaticinatum, vt populum timore perculſum excitaret, & ad opus vrbis, & templi intermiſſum reuocaret. quod vt faceret, primùm narrauit ſe vidiſſe exercitum Angelorum eis ſubſidio venientem: deinde fidem verbis Dei populo dedit, ædificium eſſe complendum, vrbemque eſſe maximè frequentandam. Et quemadmodum vt vrbem ædificādam eſſe Deus per prophetam doceret, Angelum ei cum perpendiculo oſtendit: ita modò vt templū conſummādum eſſe doceat, in eoq; ſacerdotes munus ſuum obituros, candelabrum ei templi cum lucernis oſtendit. Deſcribitur enim candelabrum eadem forma, qua candelabrum ædis Dei, Deus in Exodo eſſe præcepit. Quòd verò lucernę candelabri ardere iam, & lucere dicantur; aſtare iam candelabrum ante adytum ſiue oraculum, munereque ſuo fungi ſignificatur: quod niſi æde perfecta, miniſtrantibuſque in ea ſacerdotibus non fieret. Nam huiuſmodi lucernæ (vt præcipitur in Exodo) appetente nocte accendebantur, & manè quotidie à ſacerdotibus extinguebātur. Quòd verò lucernæ huius candelabri, quod vidit propheta, accenſarum ſpeciem præ ſe ferrent, ex fine capitis (vt poſtea declarabimus) apertè cognoſcitur. Quare candelabrum ita comparatum, templum eſſe perficiendum ſignificat, quod non menſa panum, non altari thuris, quæ ante adytum etiam collocabātur, ſed candelabro declaratur: quia tenebris (vt primo capite expoſui) anguſtiæ, & ærūnæ ſignificantur in ſcriptura: ob eamq; rē nocte prima viſio prophetę obiecta eſt. Vt ergo has tenebras, & calamitates Deū iam velle depellere declaretur, candelabrū cum ſeptē lucernis repræſentatur; vt numerus ſeptenarius infinitam lucem, & felicitatem præſagiret, qua Deus populum ſiuę Eccleſiam illuſtraturus erat. Has Deus lucernas extinxit, cùm propter populi peccata tāta intulit detrimenta: ſecundum illud Prouerbiorum: Lucerna impiorū extinguetur. quod Deus per Ieremiā minatus eſt dicens; Perdam ex eis vocem gaudij, & vocem lætitiæ; & lumen lucernæ. Sed hanc iram pacatā iam eſſe docet, candelabrū lucernis accenſis oſtendens: Exortum eſt in tenebris lumen rectis corde, ait Dauid: id eſt, in malis, & anguſtijs iacentibus recreatio, atque lætitia tributa eſt. & ita Dauid ait: Quoniam tu illuminans lucernam meam: Domine Deus meus illumina tenebras meas; quod ſtatim declarat ſubijciens; Quoniam in te eripiar à tentatione. Iam ergo formam candelabri declaremus. *Lāpas eius ſuper caput eius.* ſingularis pro plurali. Sicut illud Exodi; Venit muſca grauiſsima: nam vnicuique lucernæ lampas vna erat attributa. *Et ſeptem lucernæ eius ſuper illud: & ſeptem infuſoria lucernis.* A lampadibus oleum deriuabatur in infuſoria verſus: ex eo, quod erat in infuſorijs, alebantur lucernæ. *Dicit ergo: ſeptem lucernas. &c.* Id eſt, in ſummitate ſtipitis, & ſex calamorū erāt infuſoria ſingula, & in infuſorijs lucernæ. Quidā Hebræus non indoctus dicit, vnicuique lucernæ ſeptem infuſoria fuiſſe: idque verba Hebræa ſignificare videntur: nam ad verbum ſi vertamus in Hebræo eſt, ſeptem, & ſeptem infuſoria lucernis. Eſt phraſis Hebræa, pro vnicuiq; ſeptem. Vel poſſumus interpretari, ſeptem, & ſeptem, id eſt, ſeptem infuſoria, & ſeptem lucernæ. 3 *Et duæ oliuæ ſuper illud.* Hebraiſmus eſt,

Quid ſignificet candelabrum Zacharię oſtenſum.

Exod. 25.

Exod. 27.

Cur candelabrum potius Zacharię oſtenſum eſt.

Quid ſeptem lucernæ candelabri ſignificent.

Prou. 23. b.

Iere. 25. c.

Pſal. 111.

Pſal. 17.

eſt,pro eo quod latinus diceret,iuxta illud,vt ſtatim declaratur. *Vna a dextris lampadis,& vna à ſiniſtris eius*.Duæ oliuæ ſignificant duos illos viros præclaros,qui populo præerant,Zorobabel,& Ieſum;quos illuſtrabant lucernæ, id eſt, ſubſidium à Deo miſſum, quod eos in tanta calamitate ſubleuaret, & quaſi in tenebris iacétes excitaret,ac illuſtres,&claros redderet. Vſu enim in ſacra ſcriptura venit, vt viri præclari,& excellentes in Eccleſia,oliuæ appellētur. Sic in Apocalypſi Ioānis de duobus illis eximijs prophetis, atq; concionatoribus,qui pro Eccleſia contra immanē, & truculentā beſtiā pugnaturi ſunt, dicitur; Hi ſunt duæ oliuæ in conſpectu Domini terræ aſtantes. Dauid etiam de ſe dicit; Ego autē ſicut oliua fructifera in domo Dei.Oliuæ etiā appellantur, quia Zorobabel munus regis:nam erat ex Dauide ortus,vt conſtat ex Matt.1.c. Ieſus munus ſacerdotis gerebat:at & rex,& ſacerdos oleo vngebātur, quapropter in fine huius capitis duo filij olei appellantur. Rectè etiam oliuæ Principes in Eccleſia ſignificant; quoniam quemadmodum oliuæ fructus afferunt, ex quibus oleum exprimitur, quo aluntur lucernæ,vt ſplendeant: ita Principes in Repub.cauſæ ſunt,& quaſi auctores diuinæ lucis in populum, quòd inquam ei Deus beneficia conferat,quòd eum libertate fruentem, & bonis affluentem efficiat. Id quod facilè cognoſci licet ex libris Regum.Quotiens enim ipſi pietatem colebant, populum in officio continebant,& à Deo maxima accipiebant beneficia: quoties verò ipſi religionem,& pietatem abijciēbant, ſtatum & populus ab officio deſciſcebat,& incommodis magnis tenebris

Duæ oliuæ quid ſignificent Zachariæ.

Apoc. 11.a.

Oliuæ ſignificant in ſcriptura viros præclaros.
Pſal. 51.

Quantū Reipub. vtilitatem afferant optimi Principes.

offuſus afficiebatur. Oleum enim bona opera in ſcriptura ſignificat; quæ verè lumen Dei in cordibus noſtris ſuſtentant.Ita in Parabola illa decem Virginum, quæ acceperūt lampades ſuas, quam narrat Matt. oleum bona opera ſignificat. Vt ergo ad propoſitum redeamus; Principes in populo oliuæ ſunt: quia populum in officio retinendo, quaſi auctores ſunt benignitatis, & clementiæ Dei erga populum.

Alij alijs modis hanc viſionem explicant.Quidam dicūt candelabrum eſſe Chriſtum, aurum humanitatem: quod vt verum ſit (vt nos aptiori loco poſtea explanabimus) cōtextum tamen non explicant, neque quò hęc repręſentatio ſpectet. Alij dicūt candelabrum eſſe Eccleſiam, lampadem Chriſtum: duas oliuas, duo teſtamenta. Quidam Hebræus magni nominis inter eos dicit; ſeptem lucernas eſſe ſeptem planetas: alij eſſe ſeptem Spiritus ſancti chariſmata,quibus Chriſtus præditus fuit, quibus omnibus, quamuis non abſurdè dicta ſint, minimè tamen animus acquieſcit, quoniam contextum,& propoſitum prophetiæ adhuc requirit. Sed hæc viſio ab Angelo declaratur: quòd ſi eius declaratio haud diſſimilis à noſtra videatur, imò maximè expoſitione noſtra, quę ab Angelo allata eſt, declaretur, magno argumento erit, nos non multùm aberraſſe:

4 *Et reſpondi,& aio ad Angelum qui loquebatur in me, dicens, Quid ſunt hæc Domine mi?*

5 *Et reſpondit Angelus qui loquebatur in me, & dixit ad me, Nunquid neſcis quæ ſunt hæc? Et dixi, Non Domine mi.*

Reſpondi & aio; Hebraiſmus eſt, vt in primo cap. pluribus explicauimus.

Oleum ſignificat opera bona.

Matt. 24.

Variè à multis explicatur candelabrum Zachariæ

Sed operæpretium eſt conſiderare, quòd antequam vati obiectam imaginem declaret; priùs ab eo ignorantiæ ſuæ confeſsionem elicit: priùs vult vt fateatur ſe planè neſcire, quid ſibi repræſentetur. Quare qui à Deo imbui, & doceri cupit, omnino neſcientem ſe eſſe cognoſcat, ignarumque rerum: ſecus enim nunquam verus, & perfectus erit Dei diſcipulus: nunquam veram ſapientiam adipiſcetur: ita Paulus monet. Nemo ſe ſeducat: ſi quis videtur inter vos ſapiens eſſe in hoc ſeculo, ſtultus fiat, vt ſit ſapiẽs. Ex quo factum eſt, vt nemo ferè eorum, qui docti, atq; ſapientes in hoc ſeculo habebantur, fidem, & religionẽ Christi ſuſceperint. Sic Paulus teſtatur: Videte vocationem veſtram fratres; quoniam non multi ſapiẽtes ſecundum carnem; ſed quæ ſtulta ſunt mundi elegit Deus, vt confundat ſapientes. Sequitur in propheta.

Qui à Deo doceri cupit fateatur ſe ignorare ipſum.

1.Cor.3.

1.Cor.1.

6. *Et reſpondit, & ait ad me, dicens; Hoc eſt verbum Domini ad Zorobabel, dicens; Non in exercitu, neque in robore: ſed in ſpiritu meo, dicit Dominus exercituum.* Nonnulli putant ijs verbis contineri totius imaginis candelabri explicationem: ſed qua ratione ducti, quæ ſequuntur, eòdem pertinere non putent, non docent. Quare arbitror ego omnia quæ ſequuntur, vſque ad oliuarum declarationem, candelabrum attingere. Vt enim Angelus vatẽ petentem propoſitæ imaginis declarationem, in ea re erudiret, omnem ſequentem ſermonem induxit, & in extremo propè capite quid lucernæ ſignificent, declaratur. quare ſi primæ, & extremæ partes narrationis ad idẽ propoſitũ ſpectant, cur quod interiectum eſt, ab eodẽ propoſito diuellemus? Præſertim cùm tam aptè, quàm cætera cadat. Cũ verò dicit Angelus: *Hoc eſt verbũ Domini ad Zorobabel.* Apertè indicat, hanc repræſentationem Zorobabel populi præpoſitum attingere, propter eumq; eſſe factam: cumque id muneris, tum ab eo imprimis deſideraretur, vt operi inſtaret, vt ei fieret animus, & ſpem bonam ædis haberet conſummandæ; hæc videtur imago prophetæ eſſe repræſentata, vt iam declarauimus.

Non in exercitu, neque in robore: ſed in ſpiritu meo. Hoc eſt; quemadmodũ has lucernas vides accenſas, ſine vlla ſacerdotis opera, oleumque abundè illis ſuppeditari, quamuis à nullo fuerit immiſſum, ſed ſolo ſpiritu, id eſt, voluntate, & arbitratu meo; me denique ſolùm aſpirãte id eſſe præſtitum; ita nullæ mihi hominum copiæ, nulla auxilia neceſſaria ſunt ad templum conſummandũ; me adiuuante nemo ædificium diſturbare poterit, nemo templi cultum, & legitima eius obſequia prohibebit.

7. *Quis tu mons magne coram Zorobabel? in planum, & educet lapidem primarium, & exæquabit gratiam gratiæ eius.* Eo dicuntur, vt probet quod dixerat ſolum Dei auxilium ſufficere ſine vllis humanis præſidijs ad templum perficiendum. nam, *Quis tu mons magne.* id eſt, diabole; vel Rex Perſarum, eſt quãti te æſtimas, vt cum Zorobabel, me fulto conferre te audeas? quantas vires habere putas, cùm ei, cui ego adſum, te audes opponere? *Ad planum.* Perſiſtit in montis metaphora, id eſt, ſolo æquaberis, humiliabis animos, & arrogãtiã depones, cum Zorobabeli ſuccũbas, & illius opus impedire non poſsis. Per irriſionem, & contemptũ hæc verba dici videntur. Et quidem valde ridiculum eſt, cum viro ſancto, atque

Ridiculũ eſt velle cũ ſancto viro pugnare.

atque virtute prædito, cui Deus ſemper opem fert, pugnare. Quas clades accepit Pharao, quia populo Dei auſus eſt reſiſtere? quid perfecit Saul rex, cum vnum Dauidem tanto ſtudio perdere conatus eſt? quid vtilitatis tot Reges Paleſtinam incolẽtes reportarunt bello de rebus ſuis cum Ioſue contendentes? quid Senacherib cùm auſus eſt Ieroſolymam regnante Sedechia obſidere? ac denique tot immanes, & truculẽti hoſtes, qui tanta rabie aduerſus Chriſtum, & eius Eccleſiam bella geſſerũt, quid laudis? quid gloriæ conſecuti ſunt? quapropter rectè Dauid dicit, *Pſal. 26. b.* Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? dũ appropiant ſuper me nocẽtes vt edãt carnes meas, qui tribulant me inimici mei, ipſi infirmati ſunt, & ceciderunt. Et quidẽ ſemper debilitãtur, & cadunt, qui cũ viro iuſto cõtendunt.

Lapis primarius quid ſignificet. *Et educet lapidem primarium.* Id eſt, lapidem in culmine, & ſummo faſtigio poſitum. nam in Hebræo eſt ראש *ros*, quod propriè caput ſignificat. Per tranſlationem præter alia ſignificat culmen, ſiue faſtigium operis, vt in *Gen. 11.* Geneſi. Faciamus nobis ciuitatem, & turrim, & ראשו *roſo*, id eſt, culmen eius pertingat ad cœlũ. ita vertit vulgatus. & *2. Reg. 15.* 2. Reg. 15. Cumque aſcenderet Dauid ſummitatem mõtis, in Hebræo eſt הראש *ha ros*. eam igitur habet locus hic ſententiam. Zorobabel qui templum cœpit ædificare, ipſe abſoluet, extremamque manum, & faſtigium imponet. Septuaginta vertũt ἐξοίσω τὸν λίθον τῆς κληρονομίας. Educam lapidem hæreditatis, id eſt, termini: nam termini lapidibus definiri ſolent, hoc eſt, ad finem perducam opus eius. *Optandũ eſt non ſolùm vt rectè agamus ſed etiã vt peragamus.* Id enim nos vehementer optare debemus, non ſolùm vt rectè agamus, ſed etiam vt peragamus. Nam labor in colenda virtute ſuſceptus, exitum non habebit, ſi ad finem vſque perſeuerantes non ſimus: imò irridebimur, vt ille, de quo narratur Lucæ. 15. *Luc. 15.* qui cœpit ædificare, & non potuit conſummare. Et Chriſtus eos ſolos ſeruandos eſſe dicit, qui perſeuera- *Matt. 10. e.* uerint vſque in finem. Nihil ergo eſt quod ſibi quiſquam polliceatur quouſque ad vitæ terminum perueniat: qui ſi optabilem exitum habuerit, tum præclarè huius vitæ fabulam ſe peregiſſe putet. Diſertiſſimè enim beatus Ambroſius ait, *Ambroſius.* Lauda poſt vitam, magnifica poſt conſummationem, lauda nauigantis felicitatẽ, ſed cũm peruenerit ad portũ.

Et exæquabit gratiam gratiæ eius. Id eſt, non minore gratia, & decore augebit domum ab Zorobabele ædificatã, in quàm eam, quæ fuit à Salomone conſtructa. Eandem habet ſententiam ſeptuaginta interpretum verſio: Educet æqualitatem gratiæ eius, id eſt, non ſolùm educet lapidem termini, & faſtigij eius, ſed etiã tãto eam decore illuſtrabit, quanto antè fuit. Sed in Hebræo eſt תְּשֻׁאוֹת חֵן חֵן לָהּ *teſuoth hen hen la*, quod Pagninus, & Vatablus, & Hebræi vertunt cum acclamationibus, gratia, gratia illi: quidam Hebręus interpretatur, cum turbis, & multitudine populi. Et dicet populus gratia, gratia illi, hoc eſt, lapidem faſtigij cum magna populi lætitia ponet, vt fieri ſolet cùm opus diu deſideratum, in quo multum laboris collocatum eſt, abſoluitur: populuſque omnis plaudet ei, & eius opus approbantes acclamabunt gratiam, ſiue decus, decuſque habet decus per ſe, & cum ſuperiori domo comparata. Quare in

eandem ſententiam, quàm habet ver
ſio vulgata; & Hieronymi verba He-
bræa recidunt. Non enim dubiũ eſt,
quin non ſolùm æquali, ſed etiam
multò maiore ſplẽdore decorata fue
rit ædes ſecunda, quàm prima, di-
Aggæ.2. cente Aggæo. Magna erit gloria do-
mus iſtius nouiſsimæ, plusquàm pri-
Maior dignitas fuit templi ſecundi quàm primi. mæ dicit Dominus. Præſentia enim
Chriſti tantum decus, & ſplendo-
rem ſuſcepit, quo maius excogitari
non poteſt: fuit enim verus lapis ille
faſtigij, qui omnia, quæ in lege vete-
ri inchoata, atque adumbrata erant,
abſoluit, atque perfecit, vt ipſe teſta-
tur; Non veni ſoluere legem, ſed ad-
implere. qui etiam magno plauſu,
Mat.21. & approbatione multitudinis exce-
ptus eſt, quando vniuerſa Hieroſo-
lyma ei ſe obuiam effudit gratulan-
tes, atque dicentes, Benedictus qui
venit in nomine Domini, oſanna in
excelſis.

8 *Et factum eſt verbum Domini ad me, dicens:*

9 *Manus Zorobabel fundauerunt domum iſtam, & manus eius perficient eam: & ſcietis quia Dominus exercituum miſit me ad vos.* Planiùs adhuc facit quæ
dixerat, & ſignificationem cande-
labri magis illuſtrat: ex quo cogno-
ſcetis, interpretationem noſtram ap-
tiùs quadrare, cùm omnia conuẽ-
nire videatis. *Manus Zorobabel.* Hoc
eſt, quod dixi educturum eſſe Zo-
robabel lapidem primarium, ita in-
telligi volo, quod quemadmodum
domus mea eſt à Zorobabel fun-
data: ita & ab ipſo perficietur. Quod
ſpectat etiam ad declarationem can-
delabri, vt diximus: imo his ver-
bis clariùs, quàm antea explanatur.
Quare vehementer ad opus excita-
ri debebant, quippe qui certam
ſpem haberent, non fruſtra ſe labo-
res ædificandi ſuſcepturos, ſed ope-
ræ, & ſolicitudinis ſuæ fructus ipſoſ-
met percepturos, cùm lucernas in
ipſo lucere, & reliquum cultum ad-
hiberi viderint: qui quidem nuncius
lætiſsimus erat. Vade enim iucun- Iucũdum eſt ea re frui, in qua labores collocamus.
dum eſt ea re frui, in qua labores, &
operas noſtras collocamus: hac enim
ſpe nixi libenter operæ, & labori in-
cumbimus. Ita Amos magnæ mer- Amos.9.d.
cedis loco populo ex captiuitate re-
ducto promittit; Et ædificabunt ci-
uitates deſertas, & inhabitabunt, &
plantabunt vineas, & bibent vinum
earum, & facient hortos, & come-
dent fructus eorum. Quo loco vti
poſſumus ad probandum, magno
nos, & erecto animo debere Deo
inſeruire, & virtutem colere, ſcien-
tes, quòd fructum percipiemus. Con
trà verò angoris, & doloris eſt ple-
num, ſi fructus, & vtilitates eius
rei, in qua ego vehementer labo-
raui, quam colui, atque nutriui, ad
alium transferri videam, qua pœna
ſcelera populi ſui Deus vindicatu-
rum per Amos minatur dicens; Do- Amos.5.c.
mos quadro lapide ædificabitis, &
non habitabitis in eis: vineas plan- Magnã triſtitiã affert ſi alius meo laboris fructum percipiat.
tabitis amantiſsimas, & non bibe-
tis vinum earum. Quod modò non
ſic futurum Deus per vatem noſtrũ
recipit dicens; *Manus Zorobabel fundauerunt, &c.*
Quo facto aliqua ex parte præſti-
tum fuit illud, quod Amos futurum Amos.9.
præſagiuit dicens, In die illa ſuſcita-
bo tabernaculum Dauid, quod ce-
cidit, & reædificabo aperturas muro-
rũ eius, & ea quæ corruerant, inſtaura
bo, & reædificabo eũ ſicut in diebus
antiquis. *Et ſcietis quia dominus exercituum miſit me ad vos.* Id eſt, ſcietis me

F verum

verum fuiſſe prophetam, nó falſum, neque eum qu hoc ſibi munus arrogauerit, ſed cu maximam fidem habere debeatis. Alludit ad præceptum illud Deuteronomij, ad diſtinguendum inter falſum, & verum per prophetam.

Deut.18.

Quo populus ex præcepto Dei diſtinguebat inter verũ & falſum per prophetam.

Quòd ſi tacita cogitatione reſponderis (ait Moyſes) quomodo poſſum intelligere verbum, quod Dominus non eſt locutus? hoc habebis ſignum: quod in nomine Domini propheta ille prædixerit, & non euenerit: hoc dominus non eſt locutus; ſed per tumorem animi ſui propheta confinxit, & idcirco non timebis eum. Deus enim mentiri, & fallere nullo modo poteſt. Quare qui nomine Dei mendacium loquitur, nefarius ille eſt, atque blaſphemus; qui rem indigniſsimam, & turpiſsimam Deo attribuit. quocirca aſpernendum, & abijciendum eius vaticinium eſt, de ſuoque dictum putandum. quod maximè fidem noſtram conſolatur, licet difficilis nonnunquam videatur; cùm omnia quæ vates noſtri per Chriſtum hactenus euentura dixerunt, ad vnum contigerint. Tanta verò veritatis conſtantia, futurarum præſertim rerum, non hominis, neque vllius creaturæ, ſed Dei putanda eſt. Sequitur in propheta.

Quid fidem noſtram maxime conſolatur.

10 *Quis enim deſpexit dies paruos? & lætabũtur. & videbunt lapidem ſtanneum in manu Zorobabel.* Primo Eſdræ capit. 3. narratur, Principes patrum, & ſeniores, qui viderãt templum priùs quàm fundatum eſſet, & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna. Et multi vociferantes in lætitia eleuabãt vocem, neq; poterat cognoſcere quiſquam vocè clamoris lætãtium, & vocem fletus populi: quod ijs verbis perſtringere videtur propheta. Nã quod latinus interpres conuertit, dies paruos; in Hebræo ſcribitur יוֹם קְטַנּוֹת *iom quetunoth*, quod ad verbum exprimentes ita latinè dicemus; Diem paruarum. Eſt enim adiectiuum ſine ſubſtantiuo, quod Hebræi vſurpare ſolent. quare ſubaudiendum eſt (vt quidam Hebræi magni nominis inter eos ſubaudiunt) תְּשֻׁאוֹת *teſuoth*, acclamationum: paruæ acclamationes, parui plauſus, paruique dies in principio fuère, quòd non omnium fuit lætitia, & approbatio: atque adeò vix, vt narratum eſt, cognoſci poterat, anne clamor, & voces illæ erant plaudẽtium, an verò plorantiũ: vel quòd eos ædes illa ad memoriam excitabat vaſtitatis, & euerſionis ſuperioris tẽpli: vel quòd primam opere ædem videbant longe præſtare ædi ſecundæ. Hanc ergo verba prophetæ habent ſententiam; quis flendo deſpexit plauſus illos, quos dabant nonnulli eo die, quo fundamenta templi dicata ſunt: is, licet tũc fleuerit, modò lætabitur, cùm viderit ſtanneũ in manu Zorobabel, id eſt, magno ſtudio, magnaque cura operi inſtare, neminemque opus eius impedire. Dies ergo paruos noſter, & Græcus interpres vocãt dies illos paruæ lætitiæ, quibus ædes fundata, & dicata fuit: non enim (vt dixi) illa lætitia manabat ad omnes. Ita enim cõparatum à Deo eſt, vt quod ipſe magnum, & excellens manu, & opera ſua præſtare decreuit, ab exiguis, & humilibus oriatur principijs, vt omnis poſtea magnitudo ipſi accepta referatur. Sic Saul Regem fecit, qui principio ita deſpiciebatur, vt nõnulli dicerent. Num ſaluare nos poterit iſte? Dauidi regnũ contulit perpetuis temporibus ampliſsimum, quem vel

1.Eſd.3.

Quod Deus magnum efficere vult, ab exiguis oritur primordijs.

1.Reg.10.d

pater

pater eius ſic aſpernabatur, vt cùm
vnus filiorum ſuorum ad regnum
poſtularetur, Dauidem quòd puer
erat, & oues agebat, in filijs ſuis non
3. Reg. 16. numeraret. Quod adhuc multò cla-
riùs in Chriſto eminet, & elucet: qui
ſe cum lapide ab ædificantibus repro
bato comparat, qui poſtea caput an-
Dan. 2. guli factus eſt, atque vt Daniel dicit,
Creuit ad magnitudinem vſq; mon-
tis. Ipſeque regnum ſuum grano con
fert ſinapis. Ac denique Apoſtoli, qui
principes Eccleſiæ per orbem terra-
rum propagatæ fuerunt, qua ſorte,
qua conditione antequam à Chri-
ſto deligerentur, erant? Eſt enim ve-
Iob. 5. b. riſsimum illud, quod eſt in Iob. Po-
nit humiles in ſublime, & mœren-
tes erigit ſoſpitate. Sequitur in pro-
pheta.

***Septem iſti oculi ſunt Domini, qui di-
ſcurrunt in vniuerſam terram.*** Quemad
modum capitibus ſuperioribus non
ſolùm de Ieruſalem materiali, ſed
etiã de ſpirituali propheta diſſeruit;
ita hoc capite idem inſtitutum tenẽs
non modò de pace, tranquillitate, ac
ſecuritate, quam præſtaturus erat Ie-
ruſalem, ſed etiam decus, & ſplendo-
rem, qui Eccleſiæ per Chriſtum erat
conferẽdus, paucis perſtringit, altiùs
atque ſubtiliùs declarans, quid illæ
ſeptem lucernæ ſignificent. Dicit er-
Quid ſeptem lucernæ ſignificent. go Angelus, ***Iſti ſunt.*** Id eſt, vt ſeptem
lucernæ hæ illuſtrant vniuerſam do-
mum, ita Deus illuſtraturus eſt or-
bem terrarum, & omnium homi-
num ſaluti, & felicitati prouiſurus:
ita vt eius doctrinæ lux non ſolum
ad Iudæos pertineat, ſed etiam longè
lateque ad vniuerſas manet mundi
nationes. quod verè, perfectiſsimeq́;
vſu venit, quando Euangelium Chri-
ſti per orbem terrarũ manauit, quo

ſingulariter ſaluti hominum prouiſ-
ſum eſt. Itaque Chriſtum etiam can- *Chriſtũ candelabrum ſignificabat.*
delabrum illud ſignificabat, quo tan-
quam capite totum Eccleſiæ corpus,
& opus perfectum fuit: ipſeque de ſe
dicit; Ego ſum lux mundi. & cap. pri-
mo Ioannes ait; Erat lux vera, quæ il- Ioan. 8.
luminat omnem hominẽ venientem
in hunc mundum. Diximus autẽ capi *Oleum quo tanta lux alitur Chriſti fuit illa infinita gratia.*
te ſuperiori cur hoc ſeptenario numẽ
ro infinita Dei prouidentia in ſcriptu
ra declaretur. Oleum verò, quo tanta
lux, tãta claritas in Chriſto alitur, fuit
illa infinita gratia Spiritus ſancti, qua
ipſe præter cæteros vnctus, ac prædi-
tus fuit. Ille enim regius vates canit
Pſal. 44. Vnxit te Deus Deus tuus Pſal. 44.
oleo lætitiæ præ conſortibus tuis. Ve
rè etiam cadit in Chriſtum illa Ange
li candelabri explicatio: Non in exer-
citu, neque in robore, ſed in ſpiritu
meo. Chriſtus enim luce ſua vniuer-
ſum orbem occupauit, ac longè latè-
que ſplendor eius diffuſus eſt. Datus
enim eſt (vt ait Eſaias) in lucem gen- Eſa. 49. c.
tium, vt ſalus Dei ſit, vſque ad extre-
mum terræ. Id autem factum eſt non
copijs, non exercitu vllo, non homi-
num robore, atque viribus, ſed Spiri-
tu Dei, hoc eſt, ipſo aſpirante. Itaque *Ad eum modum quo Sol lucet in orbe terrarum, illuxit Chriſti Euãgelium.*
quemadmodum ſol in toto orbe nul
la vi adhibita lucet, ſed per aëra ſe
magna quadam ſuauitate, atque fa-
cilitate longè lateque diffundit: ita
lucem Euangelij per orbem terra-
rum manaſſe putandum eſt. Hunc
Solem in Eccleſia futurum eſſe, olim
prædixit Eſaias. Non occidet vltra Eſa. 60. d.
Sol tuus, & Luna tua non minuetur: *Cãdelabrum de quo narratur in Exodo, lucis quã Chriſtus per Euangelium attulit imago fuit.*
quia erit tibi Dominus in lucem ſem
piternam. Ex hoc loco planè probari
poteſt, candelabrum illud iuſſu Dei
fabricatum (vt narratur in Exodo) fu
turæ lucis per Chriſtum imaginẽ, & Exod. 25.

figuram fuiſſe. Propter Chriſtú etiam quærere poſſumus.

Quis tu mons magne corã Zorobabel? id eſt, quis tu munde, qui tot bella aduerſus Chriſtum; & eius Eccleſiá conflâſti? an victurũ te putas Zorobabel,
Mūdus Chriſti inimicus. id eſt Chriſtum? Vbique enim Chriſtus mundum inimicum, & hoſtem ſuum prædicat, & aduerſus illum bellum ſuſcepiſſe, atque eum viciſſe gloriatur. & apud Ioannem ait; Si mundus vos odit, ſcitote, quia me prioré vobis odio habuit. & alio loco, In mundo erat, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit. Et in mundo preſſuram habebitis, ſed confidite, ego vici mundum. In Euangelio etiam, & in Actis narratur, mundum totis ſuis viribus cum Chriſto, & Apoſtolis certâſſe, odiá Regum, Principum, & Imperatorú in Chriſtum, & Eccleſiam incitando, vt eius ædificium diſturbaret. qui homines, quantas excitarint, & excitẽt tragœdias, vt omnes deleãt Chriſtianos, infinitæ narrant hiſtoriæ. *In planum* Id eſt proſterneris, humiliaberis, nec poteris impedire, quò minùs nomen Chriſti vniuerſas peragret mundi regiones. Eadem, ſed expreſsiori metaphora, idem oraculum ſcribit Eſaias; Omnis vallis exaltabitur, omnis mons, & collis humiliabitur: & erũt praua in directa, & aſpera in vias planas. Vallis, humiles, & abiectos homines declarat: mons verò, & collis, qui explanandi ſunt, Reges, Principes, & Optimatés, qui proſternendi, & humi deprimendi ſunt, ſecundum illud Virginis; Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.

Ioan. 15. c.

Ioan. 1. b.

Ioan. 16. g.

Eſa. 40. a.

11 *Et reſpondi, & dixi ad eum, Quid ſunt duæ oliuæ iſtæ ad dexteram candelabri?* Poſtquam prophetæ declaratum eſt, quid ſibi candelabrum velit, quidq; protendat: quærit de oliuis, quas ſuprà dixerat ſtare ad dexteram, & ad ſiniſtram lampadis: nunc dicit candelabri, quod idem eſt. Sed hanc imaginem adhuc expreſsiùs, & planiùs declarat cuiuſmodi fuerit, vt curioſiùs de eius ſignificatione quærat. & adijcit.

12 *Et reſpondi ſecundò, & dixi ad eum, Quid ſunt duæ ſpicæ oliuarum, quæ ſunt iuxta duo roſtra aurea in quibus ſunt ſuffuſoria ex auro?* Quidam Hebræi volunt ſpicas iſtas, alias ab oliuis fuiſſe, de quibus priùs rogarat: quare aliter interpretantur oliuas, aliter verò ſpicas, & oliuarum ſpicas in oliuis fuiſſe dicũt; ſed meliùs eſt, vt oliuas ad maiorem declarationem, ſpicas poſtea oliuarũ nuncupatas eſſe putemus, vt baccas conferat granis, ramum culmo. Nam vno reſponſo Angelus has duas quæſtiones expediuit; quare vna eſſe videtur magis ac magis explicata. Roſtris verò in Hebræo reſpondet צַנְתְּרוֹת *zanteroth*. quidã vaſa inſtar cyphi eſſe declarant. Abrahamus Hebræus vaſa eſſe dicit, in quibus calcantur oliuæ. Chimhi dicit eſſe fiſtulas. quam interpretationé amplectitur Pagninus. Sed quia huiuſmodi fiſtulæ, ſiue vaſa acuminata eſſe oportebat ea parte, qua oleum fundebãt, rectè vertit Vulgatus cum Hieronymo, roſtra. Ita Septuaginta viri *μυξωτήρων* nares. Quod verò dicit noſter interpres, iuxta, in Hebræo eſt בְּיַד *beiad*, id eſt, latere. Sed Chimhi latus, pro medio vſurpandum eſſe exiſtimat, & ità totam imaginem diſponit, vt medio inter fiſtulas, ſiue roſtra loco, duæ extenderentur oliuæ. è fiſtulis oleũ in lenticulas, ſiue lampades deſtillabat: è lãpadibus in infuſoria; ex infuſorijs ad lucernas mana-

Diſpoſitio totius imaginis candelabro oſtenſa Zachariæ.

manabat, & ita vbi nos habemus, in quibus ſunt ſuffuſoria ex auro; in Hebræo eſt הַמְּרִיקִים מֵעֲלֵיהֶם הַזָּהָב *hame riquim me haleem azahab*, id eſt, effundentes ex ſe aurum, hoc eſt oleű adeò purum, vt auri colorem imitaretur. Quòd ſi oleum ex ſe effundebant, cõſumebatur tandem à lucernis: quare erant accẽſæ, vt in principio diximus. Quòd ſi è fiſtulis, ſiue roſtris manabat oleum ad omnes lucernas, fiſtulæ oleum excipere videbantur ab ipſis oliuis: ob eamq; rem ita baccis refertæ ponűtur, vt tritici ſpicam prę baccarű multitudine ramus referret: præſertim quòd Abrahamus Hebræus (vt diximus) roſtra illa vaſa fuiſſe putat, in quibus oleum ex baccis exprimitur. Ex quo perſpici licet, rectè nos ſuprà declaraſſe, oleis principes, & magiſtratus declarari, quòd opera ſua populű in officio cõtinẽt: quo fit vt Deus illű cõmoda, & emolumẽta ſuppeditando illuſtret. Ita enim oliuas Angelus interpretatur dicens;

Demonſtratur lucernas candelabri oſtẽſi Zacharia fuiſſe accenſas.

13 *Et ait ad me, dicens, Nunquid neſcis, quæ ſunt hæc? Et dixi, Non Domine mi. Et dixit, Iſti ſunt duo filij olei ſplendoris, qui aßiſtunt dominatori vniuerſæ terræ.*

Filios olei vocat Regem, & Sacerdotem: quia oleo illo excellentiſsimo vnctionis vngebantur. quare illæ duæ oliuę Zorobabel, & Ieſum ſignificabant: quorum ille Regis, hic ſacerdotis munus obibat. Ij ergo qui antea in tenebris iacebãt ab hoſtibus oppreſsi, in captiuitate detenti, ædificio vrbis, & templi interdicti, à Deo iam illuſtrantur, recreãtur, & ad opus excitantur. Quòd vero dicuntur filij olei ſplendoris; illud ſplendoris non eſt in Hebræo, ſed ad maiorem explicationẽ additur ab interprete noſtro; id eſt, qui ferunt oleű, quo ſplendent lucernæ; maximèq; cum à nobis allata explicatione de oleis, exprimentibus oleum conuenit. Filij etiam olei, hebraiſmus eſt, quo oleo imbuti ſignificãtur. Ita illud Eſaiæ intelligitur; Vinea facta eſt dilecto meo in cornu filio olei, id eſt, terra ita pingui, & feraci, vt oleo infecta eſſe videretur. Eadẽ phraſi dicunt Hebræi, filium mortis, id eſt, morte dignum. Aſsiſtit verò aliquis Deo cùm eius tenet præcepta, & ei obtẽperat: quemadmodum famuli ſtant ante herum. ita Elias dixit; Viuit Dominus in cuius conſpectu ſto, id eſt, cui ſeruio. in eadẽ ſignificatione dicitur, Ambulare in conſpectu Dei, & coram Deo. Iniqui enim lucẽ diuinam effugere, & tenebras amare videntur; & ita in tenebras ipſi perpetuas incurrent: contrà verò probæ, & incorruptæ vitæ certiſsimű argumentum eſt, cùm quis nullo punctus conſcientiæ morſu, Deo ſiſti, & in luce eius verſari non dubitat. Qui enim auro, gemmis, veſtibuſq; pretioſis ornatus eſt, diem amat; & lumen quærit. Id Iob vehementer optabat; quoniã calamitatis, & anguſtiæ quaſi tenebris circumfuſus, cæco amicorum iudicio frugi eius, & elegantiſsima vita reprehendebatur. Quis mihi tribuat (dicebat) vt cognoſcam, & inueniam illum, & veniam vſq; ad ſolium eius? Ponam coram eo iudiciű, & os meű replebo increpationibus. Virque Sapiens ita vitam colat ſuã, vt ſciat ſplendorẽ diuinæ lucis, qui omnia luſtrat, ad omnia penetrat, effugere nullo pacto poſſe, tandemq; ſe ante Chriſti tribunal ſiſtẽdum. ita ſe Paulus gerebat cùm Corinthijs ſcriberet. Contendimus ſiue abſentes, ſiue præſentes placere illi: omnes enim nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti.

Cur filios olei vocet Regem & Sacerdotem.

Filius olei hebraiſmus.

Eſa. 5. a.

Quis aßiſtere dicatur Deo.

3. Reg. 17.

Iniqui lucem effugiunt diuinam cõtra vero probi eam vehemẽter amant.

Iob. 23.

Quomodo vir Sapiens debeat vitã ſuam colere.

2. Cor. 5.

CAPVT. V.

A 1 *ET conuerſus ſum, & leuaui ocu*
los meos: & vidi, & ecce volu-
men volans.
2 *Et dixit ad me, Quid tu vides? Et*
dixi, Ego video volumen volans. lon-
gitudo eius viginti cubitorum, & la-
titudo eius decem cubitorum.
3 *Et dixit ad me, Hæc eſt maledi-*
ctio quæ egreditur ſuper faciem om-
nis terræ: quia omnis fur, ſicut ibi ſcri
ptum eſt, iudicabitur: & omnis iurãs,
ex hoc ſimiliter iudicabitur.
4 *Educã illud, dicit Dominus exer*
cituum: & veniet ad domum furis &
B *ad domum iurantis in nomine meo*
mendaciter: & commorabitur in me-
dio domus eius, & conſumet eum, &
ligna eius, & lapides eius.
5 *Et egreſſus eſt Angelus qui lo-*
quebatur in me: & dixit ad me, Le-
ua oculos tuos, & vide quid eſt hoc
quod egreditur.
C 6 *Et dixi, Quidnã eſt? Et ait, Hæc*
eſt amphora egrediens. Et dixit,
Hæc eſt oculus eorum in vniuerſa
terra.
7 *Et ecce talentum plumbi portabã*
tur, & ecce mulier vna ſedens in me-
dio amphoræ.
8 *Et dixit, Hæc eſt impietas. Et*
D *proiecit eam in medio amphoræ, &*
miſit maſſam plumbeam in os eius.
9 *Et leuaui oculos meos, & vidi; &*
ecce duæ mulieres egredientes, &
ſpiritus in alis earum, & habebant
alas quaſi alas milui: & leuauerunt
amphoram inter terram & cælum.
10 *Et dixi ad Angelum qui loqueba*
tur in me, Quò iſtæ deferunt am-
phoram?
11 *Et dixit ad me. Vt ædificetur ei*
domus in terra Sennáar, & ſtabi-
liatur, & ponatur ibi ſuper baſem
ſuam.

ET conuerſus ſum, & leuaui 1
oculos meos: & vidi, & ec-
ce volumen volans. Capitu
lis ſuperioribus nunciauit propheta, quantum Deus Iſraeli commodaturus ſit, quantaque eum gloria cumulaturus: nunc quas pœnas ſit ab improbis, & ſceleratis hominibus petiturus prædicit. Ex quo licet cognoſcere, operæpretium eſſe ad vitam noſtram pro dignitate inſtituendam, non ſolùm Dei miſericordiam, & benignitatem, ſed etiam grauitatem, & ſeueritatem. nobiſcum recordari. Miſericordiam, & iudicium cantabo tibi Domine, ait regius vates. Nam æquè Deus Opti. Max. celebratur, eius in bonos viros miſericordia, & in impios ſeueritate commemoranda. Ex quo fit, vt non minus accuratè eius iras, quàm eius miſericordias ſacroſancta ſcriptura narret. Si Dei clementiam mente repetamus, fiet, vt minimè aduerſis frangamur: ſin autem eius ſeueritaté, fiet, ne proſperis efferamur. ait ergo propheta. *Et conuerſus ſum.* Id eſt: me vocáte Angelo, & vt animaduerteré monéte. *Et leuaui oculos meos.* Vt ſignificet è cœlo ſe oraculũ hoc accepiſſe & non ab ſpiritu pythonico incitatũ. Pythonicus enim humi depreſſus, diuina-

Oportet non ſolùm Dei miſericordiã ſed etiam ſeueritatẽ nobiſcum recordari.

Pſal. 100.

Pythonicus humi depreſſus diuinationes loquebatur.

Eſai. 29.
Quid inter verum concionatorem & Sycophantam interſit.

diuinationes loquebatur, vt Eſaias teſtatur, dicens; Erit quaſi pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuū muſsitabit. Verus enim propheta, veruſq; concionator, cœlū, id eſt, voluntatem diuinam ſpectans verba facit: at Sycophantæ, & improbi hæretici terram ſpectātes ſermonem inſtituunt: nihil enim niſi vt libidinem ſuam expleant, & vt populo, & terrenis hominibus blandiantur, loquuntur. Felix tamen ille vates, & ille concionator eſt, qui vnius Dei rationem ducens, iniquorum hominum vitia increpare, & illis dira minari non veretur. *Et vidi, & ecce volumen volans.* Nomen Hebræum quod volumini reſpondet, eſt מְגִלָּה *migla*, quod vos lumen ſignificat à verbo גלל *galal*, volui. eſt itaq; charta, quæ in rotūdū complicatur, & ob eam rem vocatur volumē: cæterùm prophetæ explicata, & euoluta apparuit. In hoc volumine ſcripta erat ſententia Dei in impios, & flagitioſos homines, ſicut in Balthaſarem ſcripta fuit in pariete, vt narratur Danielis ca. 5. Sed ſeptuaginta vertūt non volumē, ſed δρέπανον falcem, quam verſionem, vt Græcus, amplectitur Chriſoſtomus homilia. 13. ad populum Antiochenum, & 19. & 27. quam verſionem verbū Hebræū nō reſpuit: nam idem illud verbum, quod volumen ſignificare diximus, alijs punctis, vt מַגָּל *magal*, dicamus, falcem ſignificat: puncta verò extra dictionem ſunt, neque ei ita neceſſariò adhærent, vt commutari nō poſſint: ſiquidem appoſita fuiſſe creduntur ab recentioribus Hebræis. recentiores inquam, id eſt, qui poſt Chriſtum ſunt conſecuti. quare alij alia puncta antea legentes apponebant ה verò finale, quod etiā tollimus, cum

Dan. 5.
Cur quod volumen vulgata interpres, ſeptuaginta interpretes falcem vertunt.
Chriſoſtomus.

falcem dictionem מגל *magal*, ſignificare dicimus, pro comperto eſt Hebræis eſſe accidētale, ex ijs literis, quas hemāticas grāmatici vocāt, & eidem dictioni & additur nonnunquam, & detrahitur: Quare non malè conuenit hæc ſeptuaginta virorum interpretatiō, ſi verba ſolùm conſideremus: ſin autem ad ſententiam mentem referamus, multò aptiùs conuenit, vt ſententia, & animaduerſio in improbos falx appelletur; quia ea ſuccisi ſunt, atque deleti. Et huiuſmodi ſententia, gladius in ſacra ſcriptura diſertis, & apertis verbis nominatur: vt Apocalypſi capitul. 1. deſcribens Chriſtum iudicem Ioannes ait. Et de ore eius gladius vtraq; parte acutus exibat: & hac eadem ſententia Apocalyp. 14. vocatur falx, ait enim. Et reſpondit Angelus, & dixit ei, qui ſedebat ſuper equum; Mitte falcem tuam acutiſsimam, & mete vineam ſuam, quoniā maturæ ſunt vuæ eius. *Volans* dicitur, tum vt è cœlo, è tribunali altiſsimi, & æquiſsimi iudicis venire intelligatur: tum vt celeritatem diuini iudicij, ſeueriſsimæque ſententiæ intelligamus: vt declarat Chriſoſtomus homilia. 27. quæ citiùs opprimet impios, quàm ipſi opinantur: quod luculenter Petrus explicat dicens: Vnum verò hoc non lateat vos chariſsimi, quia vnus dies apud Dominum mille anni, & mille anni ſicut vnus dies. Non tardat Dominus promiſsionem ſuam, ſicut quidam exiſtimant; ſed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, ſed omnes ad pœnitentiam reuerti. Aduenit autem dies Domini vt fur: quod diligēter, & attentè conſiderare, & ob oculos habere debemus, ne largam nobis peccandi licentiam permittamus.

Sententia in improbos rectè falx appellatur.
Apocaly. 1.
Apocal. 14.
Chriſoſtomus.
Celeritas diuini iudicij ſignificatur.
2. Petr. 3. d.
Oportet conſiderare celeritatem iudicij diuini.

Eſt enim hominis iniqui procraſtinatio, putantis multum ſibi vitæ tempus reliquum eſſe, ex quo illud incur- Pſal 9. rit, quod Dauid teſtatur: In operibus manuum ſuarum comprehenſus eſt peccator. Sapientis verò eſt ſemper eſſe paratum, & ita vitam ſuam comparare, quaſi ſtatim ſit in Dei iudicium vocandus. itaque nunquam ei dies Domini vt fur accidit, ſed vt hoſpes expectatus. Hac eadem conſideratione volantis voluminis, aut ſecuris, à cœtu nos, & congregatione im- Eccle.7. piorum Eccleſiaſticus reuocare co- *Cur volũs repræſentetur ſententia in improbos.* natur dicens; Non te reputes in multitudine indiſciplinatorum: memento iræ, quoniam non tardabit. Volãs etiã repræſentatur, ne vllus eam ſententiã ſubterfugere poſſe putet, quia ne- Pſal.74. q; ab Oriente, neq; ab Occidente, neque à deſertis montibus; id eſt, nulli bi vlli patet perfugium: quoniã Deus (inquit) iudex eſt.

2 *Et dixit ad me, Quid tu vides? Et dixi, Ecce ego video volumen volans, longitudo eius viginti cubitorum, & latitudo eius decem cubitorum.* Multi, multa dicunt, hunc numerum viginti & decem cubitorum in rem aliquam eiuſdem numeri ad noſtram attinentem theologiam accommodare cupientes: illa *Chriſoſtomus* tamen Chriſoſtomi harum parabolarum interpretis optimi explicatio vehementer probatur, homilia illa citata: vt longitudo, & latitudo tot cu- *Lõgitudo & latitudo voluminis magnitudinem ſuppliciorum ſignificat.* bitorum, vehementiam, & magnitudinem ſuppliciorum ſignificet, quæ ſunt iniquis hominibus conſtituta, neque opus eſt alia ſubtiliore explicatione, ne puerilis eſſe videatur. Nã quod Vatablus dicit illa menſura ſi- *Vatablus reprehenditur.* gnificari habitabilem orbis partem, cuius longitudo longè maior eſt latitudine; noua coſmographia refellit: ex qua conſtat, omnes mundi partes eſſe habitabiles, nec breuiorem latitudinem, quàm longitudinem eſſe; quippe ſit orbis terrarum ſpherica figura compoſitus. Gregorius lib. 15. *Gregorius.* moral. c.7. ad præmium in hac vita legem conſeruãtibus præſtitum refert, quod ſimplum vocat, & ad illud æternæ vitæ, quod duplũ eſſe dicit. Quare illud numero decimo, hoc verò vigeſimo declarari arbitratur. Nam hoc volumen, vniuerſa ſacra ſcriptura illi eſt: quod totum mihi certè nõ probatur. Robertus Abbas, per numerũ decimum, & vigeſimum, ex quibus ſumma facta trigeſimus ſubducitur; triginta maledictiones cap. 28. Deut. quibus peccata Iudæorum Deus ſe vindicaturum minatur ſignificari dicit. Sed ſi rectè rationem ſubducat; minimùm pluſquàm quadraginta inueniet. quare illam planam, faciliemque interpretationem Chriſoſtomi teneamus. Cui poſſumus addere; *Determinatum ſupplicium vnicuique flagitio comparatum eſt.* ideò certam, præſcriptamque huius voluminis, quo ira Dei continetur, poni menſuram, vt determinatũ, certumq; vnicuiq; flagitio ſupplicium comparatum eſſe ſciamus: id quod Eſaias teſtatur dicens; Et ponam in *Eſai.28.* pondere iudicium, & iuſtitiam in menſura, & ſubuertet grando ſpem mendacij, & protectionem aquæ inundabunt: cohæretque maximè cum intimo capite, in quo dicitur, vidiſſe iniquitatem in medio amphoræ ſedentem: quod eſt genus menſuræ: & in Deuteronomio præcipitur, vt *Deut.25.a.* pro menſura peccati, ſit & plagarum modus. Sequitur in propheta.

3 *Et dixit ad me, Hæc eſt maledictio quæ egreditur ſuper faciem omnis terræ.* Male- *Cur vocet maledictionem ſententiam in impios latã.* dictionem vocat ſententiam contra impios latam: nam & ea, ipſi maledi-

ctı

Matt.15. *Idem Deo eſt maledicere & malefacere.*

cti appellantur, vt eſt apud Matth. Diſcedite à me maledicti in ignè æternum. Etenim Deo idem eſt maledicere, & malefacere cuipiam: nam in ipſo dicere, & facere idem eſt. Ipſe dixit, & facta ſunt, ait Dauid. *Quæ egreditur, ſuper faciem omnis terræ.* Hoc eſt, quæ mox egredietur, vel nunc ſcripta egreditur, & poſtea exprometur.

Sententia quã vidit Zacharias nõ ſolum pertinet ad terram Iſraeliticam.

Super faciem omnis terræ. Quidam Hebræus interpretatur omnis terræ Iſraeliticæ: ſed ad alias etiam terras, & nationes pertinere poteſt. Nam vt dicit Paulus: Reuelatur ira Dei de cœlo ſuper omnem impietatem, & iniuſtitiam hominum: præſertim quòd peccata, quæ hac ſententia vindicantur, non ſolùm in legem Moſaycam, ſed etiam in legem naturæ ſunt, qua omnes homines tenentur.

Roma. 1.

Quia omnis fur, ſicut ibi ſcriptum eſt, iudicabitur: & omnis iurans, ex hoc ſimiliter iudicabitur. Iudicari, pro condemnari accipiendum eſt; ſicut etiam dixit Paulus; Quicunque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur, cætera plana ſunt. Sed in Hebræo obſcurè efferuntur, quod cauſa eſt valde diuerſarum huius loci tranſlationũ. verba Hebrea ſunt כִּי כָל הַגֹּנֵב מִזֶּה כָּמוֹהָ נִקָּה וְכָל הַנִּשְׁבָּע מִזֶּה כָּמוֹהָ נִקָּה *qui cal hagoneb mi ze camoha nica vecal ha nisbah mi ze camoha nica*, quod ad verbũ ſi reddamus id ſonat. Quoniã omnis fur, ex hoc ſicut ex ipſo ſucciſus eſt: & omnis iurans ex hoc ſicut ex ipſo ſucciſus eſt. Eſt phraſis Hebræa, qua ſignificatur, ex vtroque latere volumen ſcriptum eſſe. Hiſpanè *anſi de aqui como de alli*; ſubaudi ſcriptum erat. Eadem phraſis eſt. 3. Reg. 22. verſ. 24. Ait Achab ad Ioſaphat; ſicut ego ſum, ita & tu. Hebraicè ad verbum, Ego ſicut tu, & tu ſicut

Iudicari pro condemnari.

Rom. 3.

3. Reg. 22. a

ego, & Iudicum. 8. verſ. 18. Quales fuerunt viri, quos occidiſtis in Thabor? Qui reſponderunt, ſimiles tui. in Hebræo eſt ad verbum, ſicut tu, ſicut ipſi: id eſt, tu, ſicut ipſi, & ipſi, ſicut tu. Eadem phraſi vſus eſt Petrus. 2. Epiſtola loco proximè citato; Quia vnus dies apud Dominum ſicut mille anni & mille anni, ſicut vnus dies. Hebræus enim erat, quamuis Græcè ſcripſerit. Itaque in hoc omnes Hebræi conueniunt, ſignificari hac dicendi ratione, librum ex vtraq; parte ſcriptum fuiſſe. Differt tamen inter illos: nam quidam putant ex vna parte ſcriptum fuiſſe; Omnis furans ſucciſus eſt: ex altera verò, Omnis iurans ſucciſus eſt. quos ſequens Pagninus ita vertit: Quia omnis fur, ſicut ſcriptum eſt ex vna parte ipſius, ſucciſus eſt; & omnis iurans, ſicut ſcriptum eſt ex altera parte ipſius, ſimiliter ſucciſus eſt. Sed Vatablus putat ex vtraque parte ſcriptum eſſe, Omnis fur ſucciſus eſt, & omnis iurans ſucciſus eſt. Cui ego magis aſſentior: id enim verba Hebræa apertè indicant; nec in ea Pagnini interpretatio cadere vllo modo poteſt: nam in Hebræo eſt; omnis fur ex hoc, ſicut ex ipſo ſucciſus eſt: & omnis iurans: &c. Cùm ergo vnicuique articulo apponitur, ex hoc, ſicut ex ipſo, planè ſignificatur, ex vtraque parte vtrunq; ſcriptum eſſe: alioqui tantùm diceretur, omnis fur ex hoc ſuccidetur; & omnis iurans ex ipſo ſuccidetur. Septuaginta verò hanc phraſim valde obſcuram ita reddũt; διότι πᾶς ὁ κλέπτης ἐκ τούτου ἕως θανάτου ἐκδικηθήσεται id eſt, quia omnis fur ex hoc vſque ad mortem punietur. quæ verſio nihil, aut parùm à noſtra vulgata differre videtur, quæ facilis eſt. Illud rectè notat Vatablus, fure omnes

Iud. 8. c.

2. Petri. 3.

Pagninus reprehenditur.

Quod notat Vatablus laudatur.

nes in proximos peccantes compre-
hendi: iuranti falſo inquam impios
Ezech.2. in Deum. Ezechieli etiam liber oſtẽ
ſus eſt, vt ipſe narrat. c.2. qui erat ſcri-
ptus intùs, & foris; Et ſcriptæ erant in
eo lamentationes, & carmen væ, hoc
eſt, minæ in populum Iudaicum, &
luctus in quos ob ſcelera ſua erat in
curſurus. Sed quæri meritò poteſt,
cur tam breuis ſentẽtia in tam grãdi
volumine ſcripta erat? Ad ſignifican-
dam exiſtimo criminis, & ſupplicij
magnitudinem, grauitatemque: ſi-
Eſai.17. cut etiam Eſaiæ præceptum eſt, vt in
libro grandi ſcriberet ſtylo hominis,
id eſt, plano, atque perſpicuo hæc ver
Cur tam breuis ſententia in tam grandi volumine ſcripta erat. ba tantùm: Velociter ſpolia, detrahe
citò prędare: quo nomine Chriſtum
appellari poſtea voluit: quia verò ſi-
gnificabat præclariſsimum, & excel-
lentiſsimũ eximij ducis opus, in gran
di libro ſcribi voluit, quaſi diceret,
nullis neque verbis, neque literis, tam
magnifica facta, quę nomine illo cõ
Res grauiſsima eſt ſcelus admittere. tinentur, exprimi poſſe. Ita ſi ſcirent
mortales quanta res ſit crimen ali-
quod, aut ſcelus admittere, quantaq;
peccantem pœna maneat, exiguum
valde putarent volumen illud ad res
huiuſmodi ſcribendas. Si verò pecca
to attenderimus Dei legem violari,
qua nihil excellẽtiùs, ſi à Chriſto diſ-
cedamus, eſt hominibus, neq; à Deo,
neque à natura datum, in grauiſsimũ
Dei Opti. Max. odium incurrere, di-
ris, & æternis ſupplicijs mãdari: ſi tot
tantaſq; mũdi ruinas propter flagitia
recordemur, ac deniq; ſi quàm acer-
bus Deus fuerit in verũ, naturalẽ, cha
riſsimumq; filium ſuum, ꝙ hominũ
voluerit culpam præſtare, ijs fortaſſe
vijs odorabimur, atque nonnullam
coniecturam faciemus, quanti pon-
deris ſit flagitium, quantoque ſit ſup
plició cõſtringendũ. Has rẽs, & alias
animo viri ſancti repetentes, millies
mortem perpeti mallent, quàm ſe-
mel peccare: at verò homines iniqui
qui & ſtulti propterea appellantur;
id totum leue, & pro nihilo ducunt,
dum libidinem ſuam expleant: quo-
rum deprauatum ingenium Salomõ Prou.10.d.
deſcribens ait. Quaſi per riſum ſtul-
tus operatur ſcelus: ijs fortaſſe maius
volumẽ hoc videbitur, quàm rei ma
gnitudo poſtulat. Eſt ẽtiam volumen *Cur ex vtraque parte volumen erat ſcriptum.*
tam magnum, & ex vtraq; parte ſcri-
ptum, vt neminem lateat, vt ab om-
nibus & videatur, & legatur, neque
vllus dicere poſsit, non putaram: ſi-
cut & ipſa Dei lex, de qua hoc volu-
mine mentio fit, patens & omnibus
ita expoſita eſt, vt vel natura magi-
ſtra teneatur: ait enim Paulus, Quum Rom.2.c.
enim gentes, quæ legem non habẽt,
naturaliter ea, quæ legis ſunt, faciunt,
eiuſmodi legem non habentes, ipſi ſi
bi ſunt lex, qui oſtendunt opus legis
ſcriptum in cordibus ſuis, teſtimo-
nium reddente illis conſcientia ipſo
rũ. Ipſa etiã natura docet Deũ iuſtiſsi
mum, & æquiſsimũ, ſcelera, atq; pec-
cata inulta abire nũquam paſſurum:
Nã timor numinis eſt omnibus homi
nibus natura inſitus: ob eamq; rẽ Pau
lus philoſophos multis conſectatur
cõuitijs; Quoniã cum iuſtitiã Dei (in
quit) cognouiſſent, nõ intellexerunt: Rom.1.
quoniam qui talia agunt, digni ſunt
morte: nõ ſolũ qui ea faciunt, ſed etiã
qui cõſentiunt facientibus. Vt igitur
res notiſsima ſignificaretur eo volu-
mine cõtineri, tã magnũ oſtẽſum eſt.
4 *Et educam illud, dicit Dominus exerci-
tuum; & veniet ad domum furis, & ad do
mum iurantis in nomine meo mendaciter:
& cõmorabitur in medio domus eius, &
cõſumet eũ, & ligna eius, & lapides eius.*

Educit

Educit maledictionem Deus cū exequitur eam.

Educit maledictionem Deus, cùm exequitur eam: antè enim quaſi incluſa eſſe videbatur, irā Deo pro ſui animi magnitudine reprimente. In eandem ſententiam ipſe dicit: Et euaginabo gladium meū, & interficiet eos manus mea; vt cum verſione ſeptuaginta virorum etiam conueniat; qui (vt docuimus) falcem pro volumine reddunt. Ita cùm peſtis illa grauiſsima graſſabatur in populum ob ſcelus Dauidis, vidit ipſe Angelum euaginatum gladium in manu tenetem. Itaque educere maledictionem, idē eſt, quod venire ipſam ad domum furis. &c. Non dicit, veniet ad furem: ſed ad domum furis; quò maior vaſtitas ſignificetur: ita vt non ſolùm impius, ſed quæ ad ipſum pertinēt, euertenda ſint. Et ob eam rem diluuio, nō ſolùm omnes ferè homines, ſed etiā omnia animalia, omnes arbores, & plātæ fuerūt deletæ: & nouos cœlos, nouamque terram Petrus Apoſtolus futurā eſſe poſt iudicium dixit, ꝙ omnia conflagratione generali renouabūtur. Sed imprimis domū nominat impij, quòd Deo maiori odio, quàm alia eius res eſſe videatur; quippe quæ inimicum ſuum ab iniurijs cœli tueatur, & perfugium, & quaſi arx eius ſit, qui cum Deo non dubitat inimicitias gerere. Hac de cauſa Deus non ſolùm domos impiorum, ſed domum ſuam, templum ſuum ſacroſanctum diruit, atq; vaſtauit: propterea quòd homines iniqui illud commune perfugium, & quaſi portum exiſtimabant, ita vt ad illum venientes, tametſi peccaſſent, ſecuros ab ira Dei eſſe opinabantur. quod luculenter tractat Ieremias dicens, Furari, occidere, adulterari, iurare mēdaciter &c. & veniſtis, & ſtetiſtis corā me in domo hac, in qua inuocatum eſt nomē meum, & dixiſtis: liberati ſumus, eò quòd fecerimus omnes abominationes iſtas. Ergo ſpelunca latronū facta eſt domus iſta, in qua inuocatū eſt nomen meū. Ite ad domū meam in Silo, vbi habitauit nomē meū à principio, & videte quid fecerim ei propter malitiā populi mei Iſrael. id eſt, ſicut ex ciſa atq; diruta à me eſt propter ſceleſ ra veſtra; ſic & domum hanc, ad quā tot iniqui homines confugiunt excidam. An æquo animo feram domum vllam eſſe ſpeluncam latronum? Et ita euenit; nam funditus templum euertit. quare rectè nos Eccleſiaſticus admonet dicēs, Si non in timore Domini tenueris te, citò ſubuertetur domus tua. *Et commorabitur in medio domus eius.* Phraſis eſt vſitatiſsima Hebræis, eſſe in medio alicuius rei, ad ſignificandum plenè, atque perfectè in aliqua re eſſe incluſum. Lex tua in medio cordis mei. & ſi ambulauero in medio tribulationis. Et ſicut impij plenè peccatis, atque delictis tenentur; ita æquum eſt vt eos plenè maledictio Dei comprehendat: & ſicut ædes illorum quaſi quædam officinę impietatis eſſe ſolent: ſic conſentaneum eſt vt execratio, & ſupplicium Dei in domos illorum omnino includatur. Veniat mors ſuper illos, deſcēdāt in infernum viuentes, quoniam nequitiæ in tabernaculis eorū in medio eorum ait Dauid. *Et conſumet eum, & ligna eius, & lapides eius.* Adeò Deus deteſtatur impium, vt nullum eius veſtigium reliquum eſſe velit. Vidi impium ſuperexaltatum, & eleuatum ſicut cedros libani, tranſiui, & ecce non erat; quæſiui eum; & non eſt inuentus locus eius. Quare nequaquam mortales in-

ſtructas

Deut. 32.

Non ſolū impius ſed etiā quæ ad eum ſpectant euertenda ſunt.

Domus impij Deo maiori odio quā alia eius res eſſe videtur.

Iere. 7. b.

Eccle. 27. &

Phraſis Hebrea eſt, eſſe in medio.

Pſal. 39.

Pſal. 137.

Pſal. 54.

Nullū Deus veſtigiū impij reliquum eſſe vult.

Pſal. 36.

ſtructas, & amplas domos ædificant, ſola marmorea, & tecta laqueata, & magnifica faciunt, vt perpetuam ſui memoriam relinquant: nam niſi virtutis fundamenta iaciant, omnia citò corruent.

Fruſtra magnificis ædificijs perpetua memoria quæritur.

Quantis, & quàm magnificis ædificijs olim Roma abundabat, quorum vix nunc ruinæ extant! Diſcipulis admirantibus nobile templi Ieroſolymitani ædificium, tam egregiè cælatum, tanto fulgens auro,

Matt. 24.c.

Chriſtus dixit, vt Matth. narrat: Amen dico vobis, non relinquetur hic lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur. Quare rectè quidem illud à

Prou. 14.b.

Salomone dictum eſt in Prouerbijs. Domus impiorum delebitur, tabernacula iuſtorum germinabũt, id eſt; diutiùs permanebunt viles piorum ædes, quàm domus impiorum magnificæ: illę enim indies meliores, & ornatiores fient: hæ ſemper in deteriùs ruẽt, ac tandem penitus corruẽt. *Et egreſſus eſt Angelus.* Id eſt, ſe ad tempus ſubduxit, & poſtea reuerſus eſt.

7 *Hæc eſt amphora egrediens, Et dixit; Hic eſt oculus eorum in vniuerſa terra; Et ecce talentum plumbi portabatur. &c.* Hæc viſio etſi nonnihil obſcuritatis habeat, non tam obſcura tamen eſt, quàm obſcura redditur à Vatablo;

Vatablus reprehenditur.

cætera facili, & docto auctore, hoc tamen loco Hebræum quendã ſequẽs, quem ipſe magni facit, ita vt ferè nunquam ab eo diſſentire audeat, ſic locum hunc implicat, atque cõfundit, vt difficilis valde ſit. Dicit duas populi Iſraelitici tranſmigrationes hic ſignificari; & eam, quæ facta fuit per Salmanaſar Regem Aſſyriorum, qui occupata Samaria decem tribus vnà cum rege ſuo Oſea captiuos duxit in Mediam; de qua narratur Regum 18.c. alterã eam eſſe, quæ facta fuit per Nabuchodonoſor, qua duæ reliquæ tribus ſunt ductæ captiuæ in Babyloniam. Primam ſignificari dicit amphora, ac muliere in ea ſedente, ac maſſa plumbi: muliere verò vna ſignificari putat decem tribus; quòd vno conſenſu Deum relinquentes, vitulos coluerant. amphoram pœnam commeritam: plumbum diuturnitatem captiuitatis. Alteram, duabus mulieribus, quæ amphoram in terrã Senaar exportârunt: terra enim Senaar, Babylonia eſt. nam primi qui Babel ædificarunt, in campo Senaar habitaſſe dicuntur. Sed quomodo hæc cohærent? nam ſi mulier in amphora decem tribus ſignificat, & duę mulieres amphoram vnà cum muliere aſportârunt; quomodo decem tribus à duobus ductæ in exilium ſunt? Iam verò mulierem illam in amphora ſedentem Angelus interpretatur eſſe impietatem. non ergo rectè interpretatur Vatablus dicens, decem eſſe tribus: præſertim quòd nullo ſacroſanctæ ſcripturæ loco hoc nomine decem tribus appellari probabit: & eò magis, quòd ipſe propheta de ea muliere non dubitarit, ſed contentus fuit explicatione ab Angelo poſita: tantùm quæſiuit, quò à duabus mulieribus amphora portaretur: quamobrem hæc Vatabli, & cuiuſdam Hebræi magni nominis inter illos expoſitio, mihi certè non probatur. Sed hac ratione facilem hanc viſionem præſtari puto. Poſtquam ſuperiori parte huius capitis Deus prophetam docuit periuros, atque fures, & vno nomine ſceleratos omnes graui ſupplicio eſſe coercẽdos; quòd generaliter enũnciauit modò ſpeciatim in populo Iſrael factum eſſe exponit, narratque & illorum peccatũ, & pœ

nam

nam, quam dederunt. ſic primùm vati oſtendit amphoram. Cùm verò dicit amphoram egredientem ex vrbe, vel templo, intelligit, vt vult Vatablus: aut vt mihi magis placet, egredientem; id eſt, apparentem, cùm antè non videretur; quaſique è tenebris egredientem. Quid autem huiuſmodi amphora ſignificet, ſtatim Angelus explanat dicens;

Hic eſt oculus eorum in vniuerſa terra. Oculus iudicium in ſacris oraculis ſignificare ſolet, vt apud Matth. Lucerna corporis tui eſt oculus tuus: ſi oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebroſum erit. & capitulo vigeſimo. An oculus tuus nequam eſt, quia ego bonus ſum? Dicit ergo Angelus, amphoram eſſe iudicium eorum, id eſt, menſuram, quâ ipſi iudicantur. Eſt enim menſura id, quo rectè de rerum quantitate iudicamus. Illud vero relatiuum, eorum, quod dicimus, magis explicat: nihil enim referre poteſt, niſi peccata, aut homines ſceleratos, de quibus paulò antè dixerat. quare connectit hanc partem cum ſuperioris capitis parte. Sed Septuaginta interpretes transferunt, non oculum eorum, ſed ἀδικίαν αὐτῶν; iniquitatem eorum, cuius rei cauſam optimè Hieronymus in commentarijs declarat. Nam verbum Hebræum hic vertendum. עין. *hen* eſt; cuius media litera. י. nulla re differt à ו. niſi in magnitudine; quòd י. ſit minor, eadem tamen figura quã ו; quare quod valde ſimiles ſint, contingit ſæpè in editione Hebræa, vt vna pro altera irrepat. at ſi media litera nominis עין *hen*, ו. fit (vt fortè fuit in codice, ex quo Septuaginta viri verterunt) nomen hoc iniquitatem ſignificat; eadem tamen ſententia vtrique verſioni ſubijcienda eſt. Hæc igitur eſt iniquitas eorum, id eſt; menſura, qua Deus eorum iniquitates metitur; per metonymiam, cùm côtentum pro continente vſurpatur.

Oculus iudicium in ſcriptura ſignificat.

Matt. 6.

Matt. 20. b.

Cur quod nos oculũ, Septuaginta verterunt iniquitatem.

7 *Et ecce talentum plumbi portabatur, & ecce mulier vna ſedens in medio amphoræ.* Mulierem hanc Hieronymo, & alijs placet eſſe idololatriam: ſed ego non aliter interpretor quàm Angelus ipſe interpretatus eſt, vt ſtatim ſubijcitur.

Quid mulier in amphora ſignificet.

8 *Et dixit, Hæc eſt impietas.* Nam non ſolùm propter idololatriam, ſed etiã propter alia ſcelera, Iſraeliticus populus in hoſtium poteſtate fuit: quæ omnia ſcelera, vno impietatis nomine comprehenduntur. tantum addamus cauſæ explicationis. Hæc eſt impietas Iſraelitici populi. Hæc verò ſedebat in medio amphoræ. quã ob rem aliquid eius intra amphoram, aliquid extra eſſe oportebat, vt habitum ſedentis præſeferret. itaque neque amphora eam totam capiebat, neque ipſa amphoram totam occupabat: quapropter vt iudicaretur, vtrum tanta eſſet, vt totam amphoram impleret, oportebat totam in amphora includi: & idcirco ſtatim dicitur;

Et proiecit eam in medio amphoræ. Quid verò ſit iniquitatem amphora metiri, partim capite primo declarauimus, vbi expoſuimus, eſſe nonnullam, certamque peccatorum menſuram, Dei iudicio cognitam, quam ſi cõpleuerint homines peccando, nunquam eis Deus pœnã in hac vita ſoluendam ignoſcet. quod exemplis, &

Quid ſit iniquitatẽ amphora metiri.

quibuſdã ſacræ ſcripturæ locis comprobauimus: cuius rei imago nunc vati noſtro proponitur. qui locus maximè notandus eſt: nam & hac doctrina ipſe apertè declaratur, & ipſa viciſsim doctrina vehementer hoc loco illuſtratur. Hanc mẽſuram Chriſtus ſeruator reſpiciens dixit Hieroſolymitanis; Implete menſuram patrum veſtrorum. quod duobus modis maximè huic doctrinæ conſentaneis intelligitur; admittite peccata, quæ reliqua ſunt ad eam menſuram complendam, qua completa, Deus populum tam nefarium abijciet, dignaque pœna multabit, & alium deliget. Sequitur enim; Vt veniat ſuper vos ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt ſuper terram à ſanguine Abel iuſti, vſque ad ſanguinem Zachariæ, filij Barachiæ: hoc eſt, vt pœnas tantas pendatis, ac ſi omnes iuſtos necaſſetis, ab Abel, vſque ad Zachariam. vel implete menſuram illam, quam implẽtes patres veſtri exciſi propè ſunt, atque agro, & patria ſua exterminati, & hæc vrbs, atque Samaria floꝛentiſsimæ, bello ſunt, & incendio vaſtatæ. Sequitur enim; Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta. Igitur Angelus prophetam cauſam docet, cur Iſraelitæ fuerint è patria pulſi, & in tam graue exilium proiecti.

Locus Matthæi exponitur.

Matt.23.d.

Et miſit maſſam plumbeam in os eius. Hoc relatiuum, eius; vel referre poteſt amphoræ os, vel mulieris: ſi amphoræ (vt placet Lirano) optimè quadrat ad ſignificandum eam fuiſſe impletam; vt alludatur ad rationem agendi eorum, qui poſtquam vas nihil ampliùs capit, os eius operiunt. Ita vt minimè iniquitatem patiatur Deus vltrà progredi. Si mulieris referat os; ſignificat coercitam fuiſſe iniquitatem pœnis, atque ſupplicio; ſic vt loqui, aut agere quidquam contra Deum nõ ita temerè audeat: nam quaſi tacere videtur Deus cùm iniquitates, & peccata tolerat: at impietas loqui, & ſe iactare videtur, cùm res pro libidine ſua gerat: contrà verò Deum profari, & impietatem conticere conuictam, cùm pœnas ab iniquis flagitiorum repetat. ita Dauid narrans impios vexatos ob ſcelera fuiſſe ſubijcit; Omnis iniquitas oppilabit os ſuum. & Eſaias deſcribẽs pœnas è Chaldæis ſumendas, efficitionẽ perſonæ cum Babylonia loquitur, & ait; Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum. Quòd verò interpres dicit, maſſam plũbi; in Hebræo eſt אֶבֶן *eben*, lapis plumbi: & ita vertũt Septuaginta interpretes. Sed Hieronymus in commentarijs dicit, conſultò maſſam tranſtuliſſe, quòd magis accommodatum eſſe videtur ad intelligendum, lapidem illum plumbeum fuiſſe. Aptè etiam plumbo os eius claudi narratur; quia ad ſupplicium depreſſa, nihil reſiſtere, nihil excuſare, nihil denique loqui poteſt. Aptè etiam plumbum congruit iniquitati, quod grauiſsimum eſt, & ad ima protrahit: ita iniquitas homines ad inferos deprimit. Sic Eccleſiaſticus de ſcelerato, & nequam homine loquens ait: Super plumbum quod grauabitur? & quod illi aliud nomen, quàm fatuus? Arenam, & ſalem, & maſſam ferri faciliùs eſt ferre, quàm hominem imprudentem, & fatuum, & impium. Eſaias etiam ait, Grauabit eam iniquitas ſua, corruet, & non adijciet vt reſurgat.

Iniquitas cõuicta cõticet cum pœnas Deus repetit ab iniquis.

Pſal.116.d.

Eſai.47.a.

Cur plumbo os mulieris clauditur.

Cur plumbũ iniquitati congruat.

Eccle.22.b.

Eſai.24.b.

9 *Et leuaui oculos meos, & vidi; & ecce duæ mulieres egredientes.* Hæc duæ

mulieres,

Quid nã ſint mulieres duæ quas egredi-ẽtes propheta vidit.

mulieres, ſunt duo regna, Iſrael, ſiue Samariæ, & Iudæ; quæ Deo tanquam ſponſo cùm fuiſſent collocata, mulieres appellantur: quæ quidem ſponſum ſuum relinquentes, & ad idola deficientes, quaſi adulterium cómiſiſſe videntur. Nam idololatria paſsim in ſcriptura fornicatio appellatur; præſertim in prophetis, vt Oſea. Spiritus fornicationum decepit eos, & fornicati ſunt à Deo ſuo: quod ſtatim declaratur; nam ſequitur; Super capita montium ſacrificabant, & ſuper colles accendebant thymiama, &c. ideo fornicabantur filiæ veſtræ; & ſponſæ veſtræ adulteræ erãt. Mulieres etiam hæc duo regna ab Ezechiele vocantur capite .23. quod caput, magnum huic viſioni lumen affert: dicit enim Ezechieli Deus; Fili hominis duæ mulieres filiæ matris vnius fuerunt, &c. nomina autem earum Oola maior, & Ooliba ſoror eius minor. Porrò eorum nomina Samaria Oola, & Ieruſalem Ooliba: quarum ſtatim numerat infinita peccata. Hæ igitur mulieres, quas Zacharias vidit, ſunt hæ duæ ſorores.

Idololatria in ſcriptura fornicatio appellatur. — *Oſeæ. 4. c.* — *Regna duo Iſraelitarum mulieres ab Ezechiele vocantur.* — *Ezech. 23.*

Et Spiritus in alis earum. Hoc dicitur; quoniam captiuæ ductæ ſunt, & migrarunt è patria ſua: nam iiſdem propè verbis Oſeas tranſmigrationem, & captiuitatem populi ſignificauit dicens; Ligauit eum ſpiritus in alis ſuis. & confundetur ab idolis ſuis: quod literaliter migrationem, & captiuitatem populi ſignificat. id eſt, tam facilè, celeriterque populus Iſrael è terra tolletur, quamuis nimis ſibi firmus videatur, quàm à vento vel puluis, vel feſtuca tollitur. Idem igitur propheta ſignificat, cùm has mulieres alas ventis expanſas habere dicit, id eſt, celerrimè euolaſſe è patria, & agro ſuo. Spiritus hoc loco pro aëre vſurpatur, ſicut in illo proximè citato Oſeæ loco. neque oportet ſpiritum diabolicum quærere: vt quidam interpretes opinantur: in quo hic ſpiritus dicatur. Hac eadem metaphora Dauid ſummam impiorum leuitatem, ac infirmitatem explicat dicens; Non ſic impij, non ſic, ſed tanquam puluis, quem proijcit ventus à facie terræ. Facilè loco mouentur impij vel leui vrgente calamitate: at iuſtitia firmas radices agit: Deo enim nixa nullo vincitur tempeſtatis impetu.

Oſeæ. 4. d. — *Oſea locus declaratur.* — *Pſal. 1.* — *Facilè loco mouentur impij vel leui calamitate.*

Et habebant alas quaſi alas milui. In Hebræo eſt חסידה *hacida*, quod Hebræi ciconiam ſignificare dicũt, à nomine חסיד *haſid*, id eſt miſericors: quia ciconia miſericordiam, & humanitatem præſtet parentibus. Talmudiſtæ Hebræorum dicunt miluum ſignificare album, quòd prædam cum ſocijs cómunicet. Hieronymus in commentarijs de huius nominis ſignificatione copioſè diſſerit, prolatis multorum auctorum verſionibus: ſed re vera nomen eſt ambiguum, neque vna eius interpretatio in omnia ſacræ ſcripturæ loca cadit. Nam capite Iob. 39. niſi ſtrutionem interpretemur, nullo modo quæ ibi attribuuntur ei, intelligemus. Sed quidquid hoc loco ſignificet, eadé quam ſuprà diximus ſententia ſubijcienda eſt.

Iob. 39.

Et leuauerunt amphoram inter cælum & terram. Alludit ad earum volatum: nã ſemper per aëra fit: nec oportet accuratiùs id tractare, vt tractat Robertus Abbas, ne affectare potiùs quàm explanare videamur.

10 *Et dixi ad Angelũ qui loquebatur in me; Quò iſtæ deferũt amphoram?* Cætera

 intelle-

intellexiſſe propheta videtur; tātùm quęrit, quò amphora illa portetur: & quaſi de populo ſuo ſolicitus rogat, quàm procul exulaturus patria ſit. Cæterùm cùm mulieres hæ impietatem in amphora portent, pœnas pro magnitudine peccatorum pendere ſignificatur. Eſt enim modus dicendi Hebræus, portare iniquitatem, pro pœnam iniquitatis ſubire: vt Nume. capitulo. 14. Filij veſtri erunt vagi in deſerto annis quadraginta, & portabunt fornicationem veſtram. Non cognoſcunt flagitioſi, quàm graue ſit onus, ſcelus, atque flagitium, quantóque pondere deprimantur, quòuſque illud portent, id eſt, pœnas perſoluant. Idemque quòd hac imagine prophetæ traditur, verbis apertis, & ex hac ſimilitudine petitis, atq; tranſlatis, Ezechieli Deus prædicit populo minans, ſe ſcelera eius vindicaturum: Et auferam ſcelus (ait) de terra, & diſcent omnes mulieres ne faciant ſecundum ſcęlus earum. Et dabunt ſcelus veſtrum ſuper vos, & peccata idolorum veſtrorum portabitis. & alio loco eiuſdem capitis. Quia oblita es mei, & proieciſti me poſt corpus tuum; tu quoque porta ſcelus tuum, & fornicationes tuas.

Modus dicēdi Hebræus portare iniquitatē, pro pœnam iniquitatis ſubire.

Num. 14. c.

Ezec. 23. g.

11 ***Et dixit ad me, Vt ædificetur ei domus in terra Sennaar.*** Diximus ſuprà Sennaar agrum eſſe, in quo ædificata fuit turris Babel, qui ad Salmanaſar pertinuiſſe videbatur: qui captiuas abduxit decem tribus: ſicut poſtea pertinuit ad Nabuchodonoſor, qui reliquas duas captiuas abduxit. Nam Salmanaſar totius ferè Aſiæ Imperium obtinuit: fuit enim Aſſyrius. Aſſyrij autem (vt narrat Iuſtinus lib. primo) mille & tercentos annos Imperium poſſederunt. Nabuchodonoſor autem fuit primus Rex Chaldæorum, qui eis regnum eripuit. quare ad idē & æquè patēs imperium omnes duodecim tribus migrarunt. Cùm dicit,

Nabuchodonoſor fuit primus rex Chaldæus, qui regnū eripuit Aſſyrijs.

11 *Vt ædificetur ei domus, & ſtabiliatur, & ponatur ſuper baſem ſuam*, diuturnam fore captiuitatem ſignificat, & per longum tempus in poteſtate inimicorum futuras. Eodem enim modo idē docetur à Hieremia. 29. Hæc dicit Dominus exercituum, ait Deus Iſrael, omni tranſmigrationi, quam tranſtuli de Ieruſalem in Babylonem. Ædificate domos, & habitate, & plantate hortos, & comedite fructum eorum, &c. id eſt, ne ſeducant vos prophetæ falſi (vt mox ſubijcit) ne vos inani ſpe ſuſtentent, pollicentes quod citò in patriam redibitis: diu enim morabimini, diu manebitis, quare domos potiùs ædificare cogitate, in quibus habitetis, quàm vehicula ad reuertendum parare.

Iere. 29.

CAPVT. VI.

1 *Et conuerſus ſum, & leuaui oculos meos, & vidi: & ecce quatuor quadrigæ egredientes de medio duorum montium: & montes, montes ærei.* A.
2 *In quadriga prima equi rufi, & in quadriga ſecunda equi nigri.*
3 *Et in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varij fortes.*
4 *Et reſpondi, & dixi ad Angelum qui loquebatur in me, Quid ſunt hæc Domine mi?*
5 *Et reſpondit Angelus, & ait ad me, Iſti ſunt quatuor venti cæli, qui egre-*

egrediuntur vt ſtent coram domina-
tore omnis terræ.
B 6 *In qua erant equi nigri, egredie-*
bantur in terram Aquilonis: & albi
egreſſi ſunt poſt eos: & varij egreſſi
ſunt ad terram Auſtri.
7 *Qui autem erat robuſtiſſimi, exie-*
runt, & quærebant ire & diſcurrere
per omnem terram. Et dixit, Ite, per-
ambulate terram, & perambulaue-
runt terram.
8 *Et vocauit me, & loquutus eſt ad*
me, dicens, Ecce, qui egrediuntur in
terram Aquilonis, requieſcere fece-
runt ſpiritum meum in terra Aqui-
lonis.
9 *Et factum eſt verbum Domini*
ad me, dicens.
10 *Sume à transſmigratione ab Hol-*
dai, & à Tobia, & ab Idaia: & venies
tu in die illa, & intrabis domum Io-
ſiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de
Babylone.
C 11 *Et ſumes aurum & argẽtum, &*
facies coronas: & pones in capite Ieſu
filij Ioſedec ſacerdotis magni.
12 *Et loqueris ad eum, dicens, Hæc*
ait Dominus exercituum dicẽs, E C-
D *CE VIR ORIENS NO-*
MEN EIVS: & ſubter eum
orietur, & ædificabit templum Do-
mino.
13 *Et ipſe extruet templum Domi-*
no: & ipſe portabit gloriam, & ſede-
bit, & dominabitur ſuper ſolio ſuo: &
erit ſacerdos ſuper ſolio ſuo, & conſi-
lium pacis erit inter illos duos.
14 *Et coronæ erunt Helem, & To-*
biæ, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ,
memoriale in templo Domini.
15 *Et qui procul ſunt, venient, &*
ædificabunt in templo Domini, &
ſcietis quia Dominus exercituum mi-
ſit me ad vos. Erit autem hoc, ſi au-
ditu audieritis vocem Domini Dei
veſtri.

ET conuerſus ſum, & leuaui I
oculos meos, & ecce qua-
tuor quadrigæ egredientes.
Significatum eſt prophe-
tæ ſuperiori capite, populum ſuum
in hoſtium poteſtate, non ad breue,
ſed ad longum tempus futurũ. Oſten-
dit hoc capite, hanc poteſtatem non
vi ſua hoſtes ſibi comparaſſe, ſed vo- *Omnis pote-*
luntate Dei eis vires, & potentiã ſup- *ſtas ex Deo*
peditantis: & non ſolùm horum, ſed *manat.*
etiam omnem poteſtatem, quæ am-
pliſſima in orbe terrarum ſequẽtibus
tẽporibus futura eſt, ex ipſo manâſſe;
& ob eam rem totius mortalis, & ca- *Totius mor-*
duci ſeculi formam ei, & figurã pro- *talis ſeculi*
ponit. Paſsim enim in ſacris oraculis *formã Deus*
Deus docet fideles ſuos, omnia Dei *propheta pro-*
arbitratu fieri, atque gubernari: nihil *ponit.*
fortè, & temerè ei, ſed omnia conſi-
lio cadere. Sicut Chriſtus apud Mat- Mat. 10.
thæum ait; Nonne duo paſſeres aſſe *Nihil fortè,*
væneunt, & vnus ex illis non cadet in *& temerè*
terram ſine patre veſtro? ſi ergo paſ- *Deo, ſed om-*
ſeres laqueis non capiuntur: niſi vo- *nia conſilio*
luntate, & conſilio Dei; quò magis *cadunt.*
homines in aliorum poteſtatem, &
ditionem venire ſine Dei conſilio mi-
nimè credendũ eſt. Sicut etiam Pau-
lus ait. Non eſt poteſtas niſi à Deo: Rom. 13. a.
quod ad fidem, quam Deo debemus

informandam maximè attinet, cùm reges, atq; truculentos tyrannos omnia iura diuina, & humana peruertere viderimus, alios homines fortunis ſpoliare, alios necare, alios exilio mulctare, ac deniq; Deo, & ſanctis eius cultoribus bellum ſæuiſsimum inferre, legibus, & voluntati eius impudenter reſiſtere, omnia pro libidine ſua moderari, vt Deum harum rerum gerendarum eis poteſtatem feciſſe ſciamus; qui cùm facilè eos delere, atque perdere poſſet, vires eis contra ſe ſubminiſtrat: non quòd vitijs, & ſceleribus faueat, aut ſibi contrarius ſit; ſed exquiſito, & immenſo conſilio ſuo hæc eos conari, & moliri patitur. Ex quo optimè intelligitur illud Exodi; Ego indurabo cor Pharaonis, & multiplicabo ſigna, & oſtenta mea in Aegypto; id eſt, ego cor Pharaonis roborabo; forteque ad mihi reſiſtendum reddam; egoque ei poteſtatem, & vires ad mihi repugnandum concedã; iniquus tamen eius animus non Deo, ſed ipſi Pharaoni debet aſcribi. Sed illud conſiderare oportet, quod ſequitur, Et multiplicabo ſigna. id eſt, hac vi, quam illi præbeant; non ipſe, ſed ego illuſtris, & glorioſus euadam, qꝫ hoſtem potentiſsimum ſuperaui. Ita omnis regum immanium potentia, rectè computata ratione, in Dei laudem, & gloriam reducitur. Sic ipſe apud Eſaiam Nabuchodonoſor irridet, & in illo eos omnes, qui ſibi vires ſuas, & potentiam arrogant, reſq; ſuo conſilio proſperè euenire putant, dicens; In fortitudine manus meæ feci, & in ſapientia mea intellexi, & abſtuli terminos populorum, & principes eorum deprędatus ſum, &c. Núquid glorificabitur ſecuris contra eum, qui ſecat in ea? aut exaltabitur ſerra cõtra

Vires Deus nonnunquã ſceleratis contra ſe ſubminiſtrat.

Exod. 7. 2.

Exodi locus declaratur.

Regum immanium potẽtia in Dei laudem reducitur.

Eſai. 10. c.

eum, à quo trahitur? quomodo ſi eleuetur virga contra eleuantem ſe, & exaltetur baculus, qui vtique lignum eſt. Locus eſt apertiſsimus ad hac nos doctrina imbuendos: cuiuſque nunc imago, atque figura viri noſtro repręſentatur: cùm eo omnem incertã nobis fortunæ varietatem, atque viciſsitudinem deſcribit, quæ tota quatuor regnis ampliſsimis comprehenditur. Sicut etiam nonnulli deſcribẽtes his temporibus orbem, in quatuor eum partes diuidunt. His etiam quatuor partibus diſtincta erat illa ſeculi perituri ſtatua, atque figura Danieli propoſita: eademque partitio, atq; deſcriptio Danieli in figura quatuor beſtiarum capitulo. 7. oſtenſa eſt, ait igitur propheta. B

Fortunæ varietas quatuor regnis ampliſsimis comprehenditur.

Dan. 2. c.

Dan. 7.

Et conuerſus ſum, & leuaui oculos meos. Id eſt, rurſus leuans oculos meos vidi, *Et ecce quatuor quadrigæ.* Quæ quatuor quadrigæ ex ſententia Hieronymi, & omnium ferè Latinorũ & Hebræorum interpretum, quatuor imperia, quæ rerum potitura erant, ſignificãt. Robertus Abbas aliter interpretatur; ſed eius interpretatio mihi certè non probatur, quare communem ſequamur. Quadrigis autem hæc quatuor regna ſignificantur, quoniã bello, & armis tantam poteſtatem ſunt adepti: quadrigis enim olim in prælijs frequenter vtebantur. Ex quo fit, vt ſæpe in ſcriptura cùm bellicus apparatus narratur, earum mentio fiat. Ita Naum deſcribẽs exercitum Chaldæorum ad Niniuem oppugnãdam; Vox flagelli (ait) vox impetus rotę, & equi frementis, & quadrigę feruẽtis, & equitis aſcẽdentis. At Chriſtus vt triũphum ſuũ celebraret, non quadrigis, nõ equo, ſed aſina vehebatur; animali ad dimicandũ ineptiſsimo: vt oſtenderet, C D

Cur quatuor quadrigis quatuor regna ſignificentur.

Naum. 3. c.

Cur Chriſtus aſina vectus triumphum celebrauit ſuum.

deret, regnũ ſuum lõgè ab alijs huius ſeculi imperijs diſcrepare. Nã reliqui ſanguinarij, & cruentiſsimi eſſe ſolent; imperium autem Chriſti mitiſſimum, & æquiſsimum fuit; reliqui reges bellum inferendo prouincias, atque nationes domuerunt, Chriſtus verò pacem omnibus afferendo tot regna ſibi ſubiecit: reliqui incommodis afficiendo inuitos ſibi obedire cogunt; Chriſtus autem cõmoda multa, & emolumenta præſtando; quæ optimè propheta noſter declarat, dicens: Exulta ſatis filia Sion, iubila filia

Zach. 9. b.

Ieruſalem: Ecce Rex tuus veniet tibi iuſtus, & ſaluator: ipſe pauper, & aſcendens ſuper aſinam, & ſuper pullum filium aſinæ. Et diſperdam quadrigam ex Ephraim, & equum ex Ieruſalem, & diſsipabitur arcus belli, & loquetur pacem gentibus.

Cur è mõtibus æreis egredi quadrigæ dicantur.

Et egrediebãtur de medio duorum montium: & montes, montes æris. Hoc, vt placet Hieronymo, & cuidam Hebræo, & Vatablo, dicitur ad ſignificãdum horum imperiorum potentiam, atq; robur, quòd vndique muniti inſuperabiles viderentur. Qui mõtes ærei dicuntur, vt intelligatur, eos acerbos, duros, indomitos futuros, animi impotes, qui nec ad humanitatem, nec ad æquitatem flecti poſsint. Sic Ieremias 6. c. dicit; Ambulantes fraudulenter, vt æs, & ferrũ; id eſt, impudentiſsimi, & effrenes ſunt: at Chriſtus, propter eius comitatem, & humanitatem eximiam, non inter montes æreos, (vt dicitur in Cant.) ſed inter lilia paſcitur, & ſimilis eſto dilecte mi, capreæ, hinnuloque ceruorum ſuper montes Betel. Super mõtes Chriſtus ambulat, nõ inter montes: amat lucẽ, palàm loquitur, omnibus ſe aſpectandũ proponit; nihil per fraudẽ, per inſidias gerit. Præparatus mons domus domini in vertice montium: & eleuabitur ſuper colles, dicit de Chriſto Eſaias. Contrà iſti immanes reges vmbram ſequuntur, tenebras quærunt, ex inſidijs adoriuntur, fraude, atque dolo alios debilitant, atque frangũt; quorum denique (vt ait Eſaias) ſunt in tenebris opera, & dicunt; quis videbit nos; & quis nouit nos?

Iere. 6. c.

Cur Chriſtus inter lilia paſci, & ſuper montes ambulare dicatur.

Cant. 4.

Eſai. 2. a.

Eſai. 29. g.

Cur quadrigæ ab equis tantum trahi dicantur.

Et in quadriga prima equi rufi. Valde notãdum eſt, quod nulla hominum hic mentio fit, qui has agerent quadrigas, ſed tantùm ab equis trahi, ponuntur. Sic enim Reges iſti ferino potiùs ac belluino, quàm humano, ac rationali impetu agebantur, omnia humanitatis iura violãtes: quidquid poterant rapientes, alios vita, & bonis omnibus ſpoliantes, vrbes frequentiſsimas, atque adeò regna florentiſsima flamma, atque ferro vaſtantes, ac denique faciliùs ſtellas cœli numeretis, quàm eorum rapinas, cædes, & incẽdia narrabitis. Et hac de cauſa apud Danielem beſtijs atrociſsimis conferuntur. Erant igitur in quadriga prima, equi rufi, hiſpanè *alazanes*. Hæc quadriga repræſentat imperiũ Chaldæorum, ſicut apud Danielem ſignificatur capite aureo. Color enim fuluus in equis, imitatur auri colorem; quo colore propter ſummum huius imperij ſplendorem ſignificari dicit Daniel. Vel ſi verbũ hoc ad fontem Hebræũ referamus; in quo eſt אֲדֻמִּים *adumim*, rubri; quia ſe multorum hominum occiſione cruentauit. Bello enim ſuperauit regem magnum Aſſyriorum, vaſtauit Niniuem ciuitatem vaſtiſsimam, Ieruſalem diripuit, & exinaniuit, Ægyptum excidit, innumerabiles deniq; nationes, atque prouincias ferro, ac viribus ab eo debilitatæ,

Dan. 7. c.

Quadriga prima quid Imperium repreſentet.

Dan. 2. c.

tatæ, fractæque ſunt: adeò vt ei dixerit Daniel: Omnia in quibus habitãt filij hominum, & beſtiæ agri, volucres quoque cœli dedit in manu tua, & ſub ditione tua vniuerſa cõſtituit.

Dan.2.f.

Quadriga ſecunda quod imperium repræſentarit.

In quadriga ſecunda equi nigri. Hi repræſentabãt imperium Perſarũ: nam licet non tantam cædem in Eccleſia feciſſe legantur, grauiſsimi tamen luctus, atque triſtitiæ cauſa fuerunt, cu ius ſymbolum eſt niger color. Nam primùm rex Aſſuerus edixit, vt omnes Iudæi in vniuerſo regno ſuo ad vnum vno die interficerentur: quod dubium non eſt, quin ſummum metum, & acerbiſsimum dolorem vniuerſis Iudæis attulerit. Edicto etiam impediuit, quò minùs vrbis, & templi ædificium vltrà progrederetur: & ob eam rem vrſo, ferociſsimæ & triſtiſsimæ beſtiæ confertur, apud Danielem.

Perſæ grauiſsimi luctus Iudæis, Eccleſiæ attulerunt.

Cur Perſæ vrſo conferantur.

Dan.7.

Quadriga tertia quod imperium repræſentarit.

3 *In quadriga tertia equi albi.* Significat Alexandri imperium, qui mitiſsimus erga Iudæos in hiſtoria ſcholaſtica fuiſſe traditur, magnamq; aduerſus Pontificem Maximum reuerentiã exhibuiſſe. *In quadriga quarta equi varij.* Hiſpanè *remendados o tordillos*, & fortes, quod indicat imperiũ Romanorum. *Varij*, propter varia Imperatorum ingenia: alij mites in Eccleſiam Dei fuerunt, vt Auguſtus Cæſar Tyberius, Titus, Conſtãtinus, Theodoſius: alij truces, & immanes, vt Caligula, Nero, Diocletianus, & Maximianus. *Fortes* verò dicit: fuit enim omnium potentiſsimum Romanorum imperium: nam & longè diutiùs cæteris durauit, & plures, & maiores ſibi victorias peperit. De hoc enim Imperio, quod quarta beſtia apud Danielem ſignificabatur, ipſe dicit. Et ecce beſtia quarta terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis, dentes ferreos habebat magnos, comedenſque atque comminuens, & reliqua pedibus ſuis conculcans.

Quadriga quarta quod imperium repræſentarit.

Romanorum imperiũ fuit omnium potẽtiſsimum.

Dan.7.

4 *Et reſpondi, & dixi ad Angelum qui loquebatur in me.*

5 *Quid ſunt hæc Domine mi? Et reſpondit Angelus, & ait ad me, Iſti ſunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur vt ſtent coram dominatore omnis terræ.* Ex eo quòd Angelus has quatuor quadrigas, quatuor ventos appellet, facilè intelligitur, quatuor illa eſſe regna, quę à nobis explicata ſunt. Nam Danielis 7. capite, quatuor venti, hæc quatuor regna nominãtur. ait enim. Videbam in viſione mea nocte, & ecce quatuor venti cœli pugnabãt in mari magno, & quatuor beſtiæ grandes aſcendebant de mari diuerſæ inter ſe. & poſtea eodem capite Angelum ſibi dixiſſe narrat, Hæ quatuor beſtiæ magnæ, quatuor ſunt regna, quæ conſurgent de terra. Vt igitur illi quatuor venti, illas quatuor attulerũt beſtias; ita & has quatuor quadrigas: & vt illæ beſtiæ, quatuor (Angelo interprete) ſignificârunt imperia; eadem & has quatuor quadrigas ſignificare exiſtimandum eſt. Pulchrè autem quatuor hæc regna quatuor ventis conferuntur. Nam ſicut licet ab infinitis mundi angulis infiniti perflent venti; omnes tamen ad illos quatuor reuocantur; Septentrionem, Auſtrum, Subſolanum, & Zephyrum; qui à principalibus mundi angulis perflãt: ita quamuis infinita propè fuerint in orbe terrarum Regna; omnia tamen ad hæc quatuor principaliſsima reuocantur. Et vt hi venti inter ſe pugnare ſolent, ingenteſque in mari vaſto excitare procellas: ita hi Reges inter ſe ingentibus copijs conflixère, & vniuerſum

Dan.7.

Cur quatuor ventis quatuor regna comparentur.

uerſum terrarum orbem bellis conturbarũt. Et vt venti tanta vi flare ſolent, vt arbores conuellant, tecta diruant, ac magnum terrorem inijciãt, ſed citò ſedãtur: ſic & hęc regna quãuis potentiſsima initio viſa ſunt, viq; inſuperabili orbem premere, citò tamen remiſerunt ſpiritus, & ſedarunt arrogantiam. Quòd ſi omnes huius ſeculi opes, diuitiæ, & honores ventis conferuntur, qui citò de manibus effluunt, quid (malum) tanto ſtudio illa cõparare, & acquirere molimur, atque adeò omnem curam, cogitationem in his rebus collocamus? Nonnè ſtultus videretur is, qui vẽtos tenere conaretur? extremæ etiam dementiæ eſt his rebus fluxis, fugacibus, & caducis ſtudere. Ita Sapiens ait Eccleſiaſtes: Miſerabilis prorſus infirmitas, quomodo venit, ſic reuertetur. Quid ergo prodeſt ei, quod laborauit in ventum? & Iob ait: Memento mei Domine quia vẽtus eſt vita mea. Charitas verò erga Deum, & proximos, eſt altiſsimis defixa radicibus, quam nulli fortunæ flatus, nulla tempeſtas, nec mors denique ipſa conuellet: reliquæ res omnes ſeculi huius incertæ ſunt, fragiles, atque mobiles. Quod verò dicit propheta, hos ventos egredi,

Vt ſtẽt coram dominatore omnis terræ. Illud ſignificat, quod huius viſionis initio diximus, à Deo huiuſmodi regna accepiſſe, de qua gloriabantur, poteſtatem. Illud verò hoc loco non prætermittam, quod ex hac viſione, & ex locis à Daniele citatis, mihi vehementer perſuadeo, inſtare iam huius ſeculi caduci finem: ſiquidem totum hoc ſeculũ his viſionibus comprehenſum eſſe puto, quatuorq; his partibus ita contineri, vt nullum imperium cum his comparandum reliquum ſit, quòd cùm hæc imperia ferè iam effluxiſſe cernamus, opinor hoc mortale ſeculum iamiam delabi, & prope interitum eſſe.

Quã ſit ſtultũ ſolicitè huius ſeculi bona quærere.

Eccl. 5. d.

Iob. 7. b.

Inſtare videtur iam ſeculi huius caduci finis.

6 *In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: & albi egreßi ſunt poſt eos: & varij egreßi ſunt ad terrã Auſtri.* Nihil de rufis equis dicit, quòd imperium Chaldæorũ ſignificabant, quod iam fuerat elapſum cùm hoc vaticinium editum fuit. Auſter autem, & Aquilo, Oriens, & Occidens ex relatione ad terrã ſanctam in ſcriptura ſacra ponuntur. Equi nigri, vt diximus, imperium indicãt Perſarum, qui inuaſerũt Babylonios, eoſq; ſubegerunt. Babylonia verò Paleſtinæ relata, vergit ad Aquilonẽ: Perſia verò ad Orientẽ, Media autẽ ad Auſtrum. Hanc autem aduerſus Babylonios expeditionem ſuſcepit Darius Medus, & Cyrus Perſa, filius ſororis Darij Medi. *Et albi egreßi ſunt poſt eos.* Diximus albos repræſentare Græcos. Alexander enim Græcus bellum aduerſus Perſas, ac Medos, qui imperium obtinebant, iniuit, & tribus prælijs Dario rege victo, atque fuſo, imperij potitus fuit. *Et varij egreßi ſunt ad terrã Auſtri.* Varij ſuſtinent (vt expoſuimus) perſonam Romanorum, qui rerum potiti ſunt. Quos ob eam rem ad Auſtrum egreſſos fuiſſe dici nonnulli exponunt, quòd Cæſar ſuperato Pompeio, ſtatim eſt AEgyptum aggreſus, quæ ad Auſtrum vergit terræ ſanctæ.

7 *Qui autem erant robuſtißimi, exierũt, & quærebant ire, & diſcurrere per omnem terram, Et dixit, Ite, & perambulate terram; & perambulauerunt terram.* Id eſt, Romani, qui robuſtiſsimis equis ſignificabantur, moliebantur vni-

vniuerſam terrã debellare, omneſq; nationes in poteſtatem redigere. Magna enim fuit Romanorum potẽtia, vehementer ſuum dilatârunt imperium; ita vt ferè totam Europam, & omnem Africæ partem, quæ tum nota erat, & Traiani temporibus omnem ferè Aſiam domuerunt, ſic vt neminem iam Traianus in ea inueniret, qui ei bello reſiſteret. Et ob eam rem dicit.

Infatiabilem eſſe dominandi cupiditatem.

Quærebant ire, & diſcurrere per vniuerſam terram. Inſatiabilis enim eſt dominandi cupiditas, neque vllis terminis acquieſcit. Alexander magnus optabat mundos eſſe infinitos, vt cenſebat Democritus, quò ſibi vniuerſos bello pareret. Rectè ergò illud eſt ab

Iſocrates.

Iſocrate in orationę de pace dictum: Poteſtatem intractabilem eſſe rem; nec fieri poſſe, vt qui eius cupiditatẽ teneantur, ab ſtatu mentis non diſcedant: vt idem ſit imperij, ac poteſtatis, quod meretricularum ingenium; quæ ſui amatores perdunt: altèque huius rei narratione petita, probat eos, qui maioribus imperijs valuerũt, in maiores calamitates incurriſſe. quod vel ex vno Dauide intelligi licet, qui tum vrbe à filio Abſalonę pulſus eſt, & extremum propè vitæ periculum ſubijt, cùm omnes ferè nationes circumuicinas vſque ad Eufratem ſubegiſſet. Alexander Magnus ſimul ac orbis imperium eſt conſecutus, cùm è tantis ſe bellis Babyloniæ recrearet, à ſocijs eſt veneno necatus. Iulius Cæſar rerum dominus ab ijs interfectus eſt, quibus beneficia tribuerat. Roma denique ipſa, orbis Regina, quæ tandem mala non eſt perpeſſa? poſſem etiam tyrannos potentiſſimos commemorare, alios à parentibus, alios à liberis, alios ab vxoribus, alios à fratribus interfectos. Quare ſapientiùs ille facit, qui parta tueri, & optimè potiùs adminiſtrare, quàm ſinitimos aggredi, & bello tentare ſtudet.

Chriſtus dominandi cupiditatem ab Eccleſiæ præpoſitis alienã eſſe voluit. Luc. 22. c.

Chriſtuſque ſuam ita inſtituit Eccleſiam, vt hãc dominandi cupiditatem valde alienam eſſe vellet ab eis, qui ei præeſſent: & ob hanc cauſam dixit Apoſtolis; Principes gentium dominantur eorum, & qui poteſtatem habent inter eos benefici vocantur: vos autem non ſic; ſed qui maior eſt inter vos, fiat ſicut minor. Quod verò dicit vates Deum dixiſſe. *ite.* Ad illud pertinet, quòd ſuperiùs à nobis dictum eſt; omnem poteſtatem (teſte Paulo) à Deo eſſe: neque poſſe quemquam ditionem, & imperium adipiſci, aut vllo pacto dilatare, niſi Deo facultatem, vel licentiam potiùs concedente.

Valde timendum eſt ne dominari optãtes à Deo licẽtiam impetremus.

Valde tamen timendum eſt nę, dominari optantes, hanc à Deo licentiam impetremus: nam incommodo nõnunquam noſtro nobis conceditur. Ex quo factum eſt, vt mater filiorum Zebedæi filijs ſuis altiſſimum dignitatis gradum petens, non eum fuerit adepta: Romani autem imperium orbis poſtulantes, facilimè (vt noſter narrat propheta) id à Deo ſunt conſecuti. Nam illa dicendi ratione. *ite.* maxima, & expedita ſignificatur facilitas: nihil enim eſt tergiuerſatus, nihil excuſauit; ſed dixit, ite.

Quam parui Deus ſeculi potentiam faciat.

Illud etiam hoc loco notandum, quàm parui Deus hanc ſeculi potentiam, & opes eius faciat, cùm tam copioſè eam iniquis, & idololatris diſtribuat, & tanquam ſordes canibus dilaniandas, & ſuibus conculcandas proijciat.

Indignæ ſunt ſeculi opes quæ tãto ſtudio expetantur. Eccle. 8.

Quare indignæ ſunt, quæ tanto ab hominibus ſtudio expetantur: præſertim quòd Sapiens ait Eccleſiaſtes, Interdum dominа

minatur homo homini in malum.

8 *Et vocauit me, & loquutus eſt ad me, dicens, Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis, requieſcere fecerunt ſpiritum meum in terra Aquilonis.* Hominis irati affectum exprimit, qui vehementer acquieſcit in hoſtis vltione. Quia verò per Medos, qui terram Aquilonis, id eſt, in Chaldæos (vt expoſuimus) aggreſſi ſunt, iniurias, quas Chaldæi fecerunt Iudæis, vltus eſt Deus: ideo dicit. *Requieſcere fecerunt ſpiritum meum in terra Aquilonis.* Secúdú illud

Eſai. 1. f.

Eſaiæ: Conſolabor ſuper hoſtibus meis, & vindicabor de inimicis meis.

9 *Et factum eſt verbum Domini ad me, dicens:*

10 *Sume à transmigratione ab Holdai, & à Tobia, & ab Idaia: & venies tu in die illa, & intrabis in domum Ioſiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de Babylone.*

11 *Et ſumes aurum & argentum, & facies coronas: & pones in capite Ieſu filij Ioſedec ſacerdotis magni.* Differuit de regnis in orbe terrarum futuris: iam ad regnum Iudæ orationem conuertit, quod erigendum, & ſtabiliedum vaticinatur. Quod quidem optimè cũ ſuperiori capitis parte cohæret: nam vltimo loco tetigit excisionem regni Chaldæorum, qui Iudæos vaſtârunt, ac regno ſpoliârunt, cùm dixit (vt expoſuimus) per Medos eos Deum fuiſſe vltum: aptè ergo bonorum reſtitutio cónectitur cum inimicorum ſuorum interitu. Magnum enim beneficium, ingens amoris ſignificatio eſt, quòd Deus ira aduerſus hoſtes noſtros commoueatur, quòd non ſedetur, quouſque mala, quæ pertulimus vlciſcatur: quòd ipſe beneficij loco promittit, dicens. Inimicus ero inimicis tuis, & affligam affligentes te. Sed tum ab eo cumulatè beneficium præſtatur, cùm poſtquam vltus ſit iuſtorum inimicos, iuſtos ipſos in integrũ reſtituit. Et in hoc diſcrimen, ac differentia magna eſt inter iuſtorum, & improborum calamitates: quòd iuſti, licet ſæpè malis merſi videantur, emergunt tamen: improbi verò ita obruuntur, vt nunquam appareant; bonorum inimici puniuntur, & boni reparantur: at licet in improborum inimicos Deus etiam animaduertat, ipſi improbi non inſtaurantur. Fregit Deus Chaldæos, aduerſus Iudæos infeſtos; & ipſos Iudæos in libertaté aſſeruit, multiſque beneficijs auxit. idem & Eccleſiæ, & eius hoſtibus frequenter accidit: at Medos, Chaldæorum hoſtes, ſupplicio etiam digno conſtrinxit; ipſos tamen Chaldæos non reſtituit. idem & Græcis, Medorum euerſoribus, contigit: nunquam tamen è malis Medi emerſerũt. idem & alijs iniquis hominibus accidit. Quòd luculenter tractatur apud Iob, licet valde obſcurè: comparat enim conſilia, ſpes, & conatus impiorum cum telis aranearum, quibus ſi quis innitatur, ita conſcinduntur, vt reſarciri non poſſint: at iuſtos plantę inſito, & naturali humore præditæ, quæ licet è loco ſuo conuellatur, ita vt neque vllum eius veſtigium relinquatur, in alium locum tranſlata rurſus vberiùs germinat, & firmas radices agit. ait ergo Baldad: Non ei placebit vęcordia ſua, & ſicut tela aranearum fiducia eius. Innitetur ſuper domum ſuam, & non ſtabit: fulciet eam, & non conſurget. hæc de impio. de pio verò ſic ait, Si abſorbuerit eum de loco ſuo, negabit eum, & dicet. Non noui te, id eſt, ſi hoc pacto ab agricola conuellatur, vt ipſe locus in quo erat, negans talem vidiſſe plantam, dicat,

Magna amoris ſignificatio eſt, quod Deus aduerſus hoſtes noſtros commoueatur.

Exod. 23. e.

Quid differat inter iuſtorum, & improborum calamitates.

Iob. 8.

Iob locus explicatur.

dicat,

dicat, non noui te, hoc eſt, funditùs euellatur. Hæc eſt lætitia viæ eius, vt rurſum de terra alij germinentur, id eſt, non ſolùm planta minimè moleſtè feret ſe eſſe conuulſam, ſed etiam lætabitur, quòd rurſus in alium tranſlata locum, alios ramos, ac radices germinabit. Sequiturq; ſtatim; Deus non proijciet ſimplicem, neque porriget manum malignis, donec impleatur riſu os tuum, & labia tua iubilô. Qui oderunt te, induentur confuſionē, & tabernaculum impiorum non ſubſiſtet. & ità intelligitur illud

Prou.24 b. *Prouerbiorū locus explicatur.* Prouerb. Septies in die cadet iuſtus, & reſurget: impij autem corruent in malū, id eſt ſæpè iuſti in calamitates incurrent, at liberabuntur: impij autē obruentur calamitate. Id ergo Deus ſignificat cùm poſt excidionem Chaldæorū Prophetæ coronas facere præcipit, quòd regnum, & ſacerdotium reſtituendum erat; quæ accidiſſe ità

Lament.5.a Ieremias lamentabatur. Defecit gaudium cordis noſtri, verſus eſt in luctum chorus noſter, cecidit corona capitis noſtri. quare fieri coronæ præcipiuntur, quòd Deus luctum, & triſtitiam è populo tollere, & gaudium, ac cōſolationem afferre decreuerat. Nam olim portabantur coronæ ad lætitiam etiam ſignificandam: ſi-

Eſai.61. quidem Eſaias de reſtitutione populi verba faciens, ita loquitur; Gaudens gaudebo in domino, & exultabit anima mea in Deo meo: quia induit me veſtimentis ſalutis, indumento iuſtitiæ circundabit me, & quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis. Sicut enim terra profert germen ſuum, & ſicut hortus ſemen ſuum germinat: ſic dominus germinabit iuſtitiam, & laudem co-

ram vniuerſis gentibus. Quo loco ad illam plantæ comparationem alludere videtur, quam ex dictis libri Iob proximè explicauimus. Quòd verò huiuſmodi coronæ conflari iubentur ex auro, & argento, à viris illis ex captiuitate reductis petito, fabricarique in domo Ioſiæ, declarat officijs, & pietate iuſtorum, Rempub. ſtabiliri, regnum erigi, ac in populo lætitiam oriri. Ita in *Officia iuſtorum magna Rempub. commoda afferūt*

Exodo narratur, Deo præcipiente tabernaculum, ac omnia vaſa, & inſtrumenta, vniuerſa denique eius ſupellex ex donis populi eſſe facta. Exod.28.

Hinc illud eſt quod Eſaias de Ieruſalem pietatis officia præſtante; & in integrum reſtitutā differens ait; Et eris corona gloriæ in manu Domini; & diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis vlterà derelicta: & terra tua non vocabitur ampliùs deſolata: ſed vocaberis voluntas mea in ea: id eſt, in qua Dei voluntas præſtatur, ac fit: & ob eam rem eris corona gloriæ, & diadema regni. Rectè autem ex argento, & auro coronæ fieri iubentur: ſiquidem argentum ſacra doctrina in literis ſacroſanctis appellatur. ait enim Dauid; Eloquia Domini, eloquia caſta, argentum igne examinatum, purgatum terræ, purgatum ſeptuplum. Sacra enim doctrina chriſtianæ, veræque pietatis officia docet credentes, quæ antea falſis, & iniquis ſcribarum præceptis, flagitioſoque populi vſu inquinata, atque corrupta erat. quod Eſaias acriter reprehendit dicens; Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam: quod literaliter, & hiſtoricè de vera doctrina dicitur. Vt ergo ſignificaretur argentum, id eſt, ſacra doctrina eſſe præteritatum calami- Eſai.62.a. Pſal.11.b. Eſai.1. *Eſaiæ locus declaratur.*

ronam

calamitatum, & ærumnarum igni repurgata, populumque iniquas abieciſſe rationes viuendi; coronæ ex argento fieri præcipiuntur. quam purgationem adhibendam Deús per Eſaiam recepit dicens; Et conuertam manum meam ad te: & excoquam ad purum ſcoriam tuam, & auferam omne ſtannum tuum, & conſtituam iudices tuos, vt fuerunt priùs, &c. quę aliqua ex parte noſtri prophetæ temporibus expleta ſunt; ſed perfectè per Chriſtum: & ob eam rem, hæ coronæ imprimis Chriſto fabricantur, vt mox dicemus. Sed ſeptuaginta locum poſitum ita vertunt λάβε τὰ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων καὶ παρὰ τῶν χρησίμων αὐτῆς, καὶ παρὰ τῶν ἐπεγνωκότων αὐτήν. Id eſt, ſume ex captiuitate à principibus, & ab vtilibus eius, & à cognoſcentibus eam. quod nihil aliud eſt, quàm nomina virorum, à quibus aurum, & argentum ſumendum erat, Græcè interpretari: quemadmodũ & Petrus, & Græcè, & Latinè dicitur; cùm Hebraicè Cephas à Chriſto fuerit appellatus. Nominum autem interpretatio maximè illuſtrat eam cauſam, quam adhibuimus, cur ex argento, atque auro ab his accepto coronæ confectæ fuerint. Principes enim, & vtiles, ac cognoſcentes in populo aurum, & argentum, id eſt, virtutis munera præſtant, quibus populus corona fit (vt ait Eſaias) in manu Domini.

Eſai. 1.

Et pones in capite Ieſu filij Ioſedec ſacerdotis magni. Hebræi volunt harum coronarum vnam tantùm impoſitam fuiſſe Ieſu: alteram verò Zorobabel, qui princeps tum populi habebatur. & ita interpretantur illud, quod paulò infrà ſcribitur; Et ipſe portabit gloriam, id eſt, ipſe Zorobabel portabit coronam. quæ declaratio non diſplicet Hieronymo in huius prophetę commentarijs: ſed mihi multò magis probatur Vatabli, & Lirani expoſitio, qui vtramque coronam filio Ioſedec impoſitam fuiſſe declarant: nam nulla hoc capite Zorobabelis mentio fit. Quod enim Hebræi exiſtimant Orientem Zorobabel hic appellari, vt huius prophetæ capite tertio; ſicut nos illo capite huiuſmodi opinionem reſpuimus, ita & hic reſpuemus. Cùm verò exponunt, portabit gloriam, id eſt, portabit coronam; probare deberent ex alio ſacræ ſcripturæ loco, nomen הוד *hod*, quod ibi ponitur, aliquando coronam ſignificaſſe; ſed cùm iſtiuſmodi ſignificationis veſtigium nullibi reperiatur, ficta, & ad tempus accommodata exiſtimanda eſt: præſertim quod ex verſione ſeptuaginta vna tantùm corona facta fuiſſe intelligitur. Nam vertunt illi illud, Facies coronas, ποιήσεις στεφάνους, rurſus quod ſtatim ſequitur; *Et coronæ erunt Helem, &c.* Reddũt ſeptuaginta ὁ δὲ στέφανος ἔσται. quare verſio ſeptuaginta non tam facilis, & expedita erit ijs, qui hanc probant ſententiam: nobis autem non eſt difficilis; quoniam ob eam rem vnam coronam vertiſſe dicemus, quòd vni capiti ambæ fuerint impoſitæ, & vnius hominis poteſtatem, ac principatum ſignificabant. Igitur has duas coronas Ieſu impoſitas fuiſſe dicamus, ad ſignificandum, cum regno ſacerdotium deinceps copulandum eſſe, vnique perſonæ vtrumque attribuendum; quod ita factum fuiſſe videmus. Nam poſt captiuitatem Babylonicam ijdem Reges, qui Sacerdotes fuerunt. Non diſputo

Vtramque coronam fuiſſe impoſitam filio Ioſedec.

Cur duæ coronæ impoſitæ fuerint Ieſu.

Poſt captiuitatem Babylonicã ijdem reges qui ſacerdotes fuerunt.

vtrùm Zorobabel regnum geſſerit; vt enim geſſerit, ſatis eſt ad hoc probandum, quod qui deinceps fuere conſecuti Reges, & Sacerdotes fuerunt. Quod probatur ex hiſtoria Iudit, in qua nulla Regis, ſed tantùm ſacerdotis magni mentio fit. Ex libro item Machabæorum, præſertim ex libro ſecundo, in quo nulla regni vel leuis mentio eſt; ſed magna ſacerdotij contentio, ambitio, atque petitio fuiſſe narratur. Ex hiſtoria item Iuſtini hiſtorici in principio libri trigeſimiſexti, quo dicit, ſemper Iudæos eoſdem & Reges, & Sacerdotes habuiſſe: quod ad tempus poſt captiuitatem conuenit, quo tempore & ipſe Iuſtinus hiſtoriam compoſuit: nam ante captiuitatem ex ſacris literis falſiſsimum eſſe probabitur. Vt igitur id futurum ſignificaretur, vtramque coronam Ieſu ſacerdoti imponere iuſſum eſt propheta. Sed ob eam rem imprimis factum eſſe duco, vt Chriſtum Ieſum ſeruatorem noſtrum, cuius perſonam, & imaginem Ieſus filius Ioſedech ſuſtinebat, & Regem, & Sacerdotem futurum eſſe Deus indicaret; idque ex eis mandatis facilè cognoſcitur, quæ vati ad Ieſum data ſunt, cùm has ei coronas iuberetur deferre. Sequitur enim.

Chriſtum Regem & ſacerdotem futurum eſſe propheta vaticinatur.

12 *Et loquêris ad eum, dicens: Hæc ait Dominus exercituum, dicens. Ecce vir Oriens nomen eius: & ſubter eum orietur, & ædificabit templum Domino.* Semper propheta à minoribus bonis profectus ad maiora progreditur; à Ieruſalem materiali, ad ſpiritualem; à bonis terrenis, atque caducis, ad cœleſtia, atque perpetua: ita hoc loco à Rege, ſacerdoteque perituro, ad Regem, Sacerdotemque æternum. Solliciti erant Hieroſolymitani de regno, ſacerdotioque ſuo tuendo, ac conſeruando; quibus vt Deus ſpem ſubminiſtret, prophetæ iubet, vt Regni, & Sacerdotij coronas imponat capiti filij Ioſedec: quo certam faciebat ſpem, eos vel inuitis hoſtibus ſacerdotem ſuum, regemque habituros. Nec eo beneficio Deus benignus, atque miſericors contentus eſt, ſed eis verbis propoſitis, Regem, & Sacerdotem æternum, & homine maiorem præterea pollicetur. Non enim mihi perſuadeo hæc verba ad Zorobabel conuenire, vt omnes propè Hebræi affirmant, quibus etiam aſſentitur Hieronymus, & nonnulli alij chriſtiani interpretes: ſed vt illa, quæ dicta ſunt capite tertio eiuſdem prophetæ, in Chriſtum tantummodò cadere diximus: ita & quæ modò dicuntur. Nam perpetua oratione ſtatim narrantur huius Orientis attributa; in quibus ponitur eum futurum ſacerdotem, Cùm dicitur præter alia;

Zacharias à minoribus bonis ad maiora progreditur.

Regē Deus, & Sacerdotem pollicetur æternū.

Zach. 3. Non cadunt in Zorobabel quæ ei attribuunt Hebræi.

Et erit ſacerdos ſuper ſolio ſuo. At Zorobabel nec fuit, neque eſſe poterat ſacerdos; erat enim ortus ex tribu Iuda: at ſacerdotes non ſolùm ex tribu Leui, ſed etiam ex genere Aaron naſci oportebat. quare ad illum non pertinent, quæ de Oriente dicuntur. Chaldæus præterea interpres magnæ autoritatis vir, hæc omnia attribuit non Zorobabeli, ſed Meſsiæ. Oriens etiam Chriſtus à Zacharia vocatur, patre, inquam, Baptiſtæ, apud Lucam ca. 1. Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri, in quibus viſitauit nos Oriens ex alto: quo loco ad prophetam noſtrū eum ſic nominando Zacharias alludere videtur. Vnde non dubito quin iſta de Chriſto dicātur. Quare autem

Oriens Chriſtus vocatur.

vocetur Chriſtus Oriens, ſiue germen: nam vtrumque verbum Hebræum (vt diximus ſignificat) expoſuimus cap. 3. cum de Oriente etiam ageremus.

Zach. 3.

Et ſubter eum orietur. Hebraicè clarius hoc dicitur, & ſubter ſe orietur, vel germinabit, id eſt, nullis humanis ſubſidijs nixus ſuum propagabit imperium: aut ipſe per ſe, vique ſua tantum honorem adipiſcetur. quare nullus in ſuæ ſe gloriæ ſocietatem admiſcebit, nihil mundus, nullam partem humana vis ex tanta rerum, quas geret, magnitudine ſibi vnquam vendicabit. & ita de Chriſto dicitur apud Lucam. Proficiebat ætate, & ſapientia apud Deum, & homines, cùm nullos ſibi literarum magiſtros vnquam adiunxiſſet, illumque (vt Marcus teſtatur) admirabantur omnes dicentes, Vnde huic hæc omnia? & quæ eſt ſapientia, quæ data eſt illi, & virtutes tales, quæ per manus eius efficiuntur?

Chriſtus nullis humanis ſubſidijs nixus ſuũ propagabit imperium.

Luc. 2.

Marc. 6. a.

Et ædificabit templum Domino. Id eſt, Eccleſiam, quæ eſt credentium concio, ſtabiliet, in qua verus Deus adoratur, & colitur. Et ſicut Deus in illo templo à Solomone, & Zorobabel poſtea ædificato, reſponſa dabat quaſi ſedens inter Cherubim (vt ait Dauid) qui propitiatorio, quod erat quaſi ſedes Dei, adhærebant: ita huic Eccleſiæ, & fidelium congregationi cùm præſideat, ei legitimè in concilijs congregatæ reſponſa dat. De hac enim Eccleſia Paulus loquens dicit; Vos eſtis templum Dei viui; ſicut dicit Deus: Quoniam in habitabo in illis, & ambulabo inter eos, & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus. Locus autem, quem citat hæc dicens Paulus, ſumptus eſt ex Leuitico. Sequitur in Propheta.

Templũ à Solomone, & à Zorobabel conſtructum repræſentabat Eccleſiã.

2. Cor. 6. d.

Leuit. 26. b

13 *Et ipſe extruet templum Domino: & ipſe portabit gloriam, & ſedebit, & dominabitur ſuper ſolio ſuo.* Magnam, & ſolidam gloriam Chriſtus conſecutus eſt, propter res ſuas clariſsimè geſtas, & à Deo, & ab omnibus hominibus. ita Dauid ait; Gloria, & honore coronaſti eum; quod de Chriſto, propter paſsionem mortis gloria, & honore coronato Paulus interpretatur in Epiſtola ad Hebræos; & ad Philippenſes ſcribens ait; Propter quod, & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen. Sed in Hebræo eſt nomen הוד *hod*, quod varijs modis à Diuo Hieronymo atque Vulgato noſtro, & à ſeptuaginta redditur: nunc gloriam, nunc honorem, nunc laudem, nunc confeſsionem, nunc ſpeciem, nunc decorem. Hebræis etiam vox ambigua eſt: ſed potentiam, & fortitudinem propriè mihi ſignificare videtur: quæ ſignificatio aptiſsimè ad omnia ſacræ ſcripturæ loca conuenit, in quibus reperitur. & ita huius noſtri prophetæ capitulo decimo, de Iudæ domo, id eſt de Eccleſia loquens, quam roborandam, & ad bellum confirmandam pollicetur, dicit; Et poſuit eos quaſi equum הודו *hodo*, id eſt, potentiæ, hoc eſt, quo ſuam vim, & potentiam oſtentabit. & illud Pſalmi 104. Confeſsionem, & decorem induiſti: clariùs interpretatur hoc pacto, potentiam, & decorem induiſti, id eſt, potẽtiã habes cum decore magno coniunctam. Septuaginta quoq; hunc locũ, quẽ in manibus habemus, ita transferunt, καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν.

Magnã Chriſtus gloriam cõſecutus eſt & à Deo, & ab hominibus propter res ſuas clariſsimè geſtas.

Pſal. 8.

Heb. 2.

Philip. 2.

הוד quid propriè ſignificet.

Zach. 10.

Pſal. 104.

Id eſt, ipſe ſuſcipiet virtutem, atque potentiam. Quare rectè etiam hunc locum ita vertemus: Ipſe portabit potentiam, id eſt, non ſolum templum, & Eccleſiam Chriſtus ædificabit, ſed magnam potentiam ad eam defendendam, & ad eius hoſtes debellãdos ſecum afferet: quod

Chriſtus magna vi Eccleſiam defendit.

Virgo ſanctiſsima in Cantico ſuo expoſuit dicens; Fecit potentiam in brachio ſuo, diſperſit ſuperbos mente cordis ſui.

Brachiũ Dei Chriſtus.

Brachium Dei, Chriſtus eſt, qui eſt verbum patris, per quod

Ioan.1.a.

(vt Ioannes teſtatur) omnia facta ſunt. Ex quo fit, vt brachium Dei

Eſai.53.a.

Eſaias Chriſtum etiam appellet dicens; Domine, quis credit auditui noſtro, & brachium Domini cui reuelatum eſt? Sed operæpretium eſt

Qualis cuiuſq; modi Chriſti potentia fuerit.

intelligere, qualis, cuiuſque modi ea potentia ſit, quam Chriſtus portauit, vt noſter dicit propheta: in quo ſummam Dei ſapientiam, quæ ſuauiter omnia diſponit, aptiſsimeque coniungit, admirabimur. Sicut enim Deus pater verbo ſuam expreſsit, & declarauit potentiam, verbo om-

Vt pater verbo, ita Chriſtus filius Dei verbo ſuam applicuit potẽtiã.

nia faciendo: ita & verbum ipſum Deus filius verbo ſuo, ſuam etiam aperuit, & explicauit potentiam, Nam quibus armis, quibus auxilijs, quibus denique viribus Chriſtus Eccleſiam ſtabiliuit, mundum ſubegit, & tot aduerſarios in poteſtatem redegit, niſi doctrina, & Euangelio

Rom.1.

ſuo: quod Paulus docet, dicens; Non erubeſco Euangelium: virtus enim Dei eſt in ſalutem omni credenti. &

Pſal.44.a.

Dauid in Pſalmo quadrageſimoquarto, vires Meſsiæ deſcribens id ipſum luculenter exponit dicens; Accingere gladio tuo ſuper fœmur tuum potentiſsime, ſpecie tua, &c. in Hebræo eſt nomen הוד *hod*, de quo hic loquimur, id eſt, potentia tua. quaſi dicat, accingere gladio tuo appoſitiuè, qui eſt potentia tua; qui gladius cuiuſmodi ſit, declarans addit: Intende proſperè, procede, & regna, in Hebræo eſt צְלַח רְכַב עַל דְּבַר אֱמֶת וְעַנְוָה צֶדֶק *zelah recab hal debar emet vehanua zedec*, quod verbum de verbo conuertentes ita vertemus: proſpere age, aſcende ſuper verbum veritatis, & manſuetudinis iuſtitiæ. quem locum ita ferè reddit Hieronymus in Pſalmis. Potẽtia ergo Chri-

Potẽtia Chriſti eius eſt Euangelium.

ſti eſt verbum veritatis, manſuetudinis, iuſtitiæ, quod eius Euangelium eſt, docens veritatem, ac manſuetudinem cum iuſtitia coniũctam: hac Dei potentia, vniuerſum Eccleſiæ robur, & præſidium continetur. quamobrem vehementer eam optabat Eſaias dicens; Conſurge, conſur-

Eſai.51.a.

ge, induere fortitudinem brachium Domini. Ex quo intelligitur quanti facere Euangelium Chriſti, quantum amplexari, in manibus, & in delicijs habere debeamus; rectèque de illo à Paulo dici; Virtus Dei eſt in ſalutem omni credenti. Et hac potentia (vt ſequitur in Propheta.)

Sedebit, & dominabitur ſuper ſolio ſuo. Id eſt; regnum ſibi firmum, &

Rom.1.

ſtabile conſtituet. Id enim illa ratione dicendi, ſedebit, ſignificatur; &

Quanti Euãgelium facere debeamus.

ita ei pater (vt Dauid teſtatur) dixit; Sede à dextris meis, id eſt, mecum ſecurus perpetuò regna. & An-

Pſal.110.

Luc.1.

gelus Virgini ſanctiſsimæ prædixit; Dabit illi Dominus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum.

Et erit ſacerdos ſuper ſolio ſuo. Chriſtus etiam fuit ſacerdos perpetuò duraturus, vt & Dauid teſtatur dicens;

Chriſtum ſacerdotẽ fuiſſe.

Pſal.110.

Tu es ſacerdos in æternum ſecundum

Chriſtus ſe dupliciter patri obtulit.

dum ordinem Melchiſedec. Qui ſeipſum dupliciter patri æterno obtulit pro hoſtia, primùm, ſecundum ordinem Melchiſedech; quando ſub ſpecie panis, & vini ſeipſum in vltima cœna obtulit. qua ratione quotidiè offertur in Eccleſia: deinde ſemel ſe obtulit ſecundum ordinem, ac rationem, qua Aaron ſacrificia facere conſueuit; ſeipſum faciens hoſtiam pro peccato; quando ſe in ara Crucis crudeliſsima morte tradidit mactandum; vt Paulus ait; Eum, qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit. Hoc eſt, fecit vt eſſet hoſtia pro peccato. Sed quod in vulgato, & in Hebræo eſt; Erit ſacerdos ſuper ſolio ſuo; Septuaginta viri transferunt; Erit ſacerdos à dextris eius ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ: vt ſit more Hebræorum relatiuum pro antecedenti, id eſt, à dextris Dei: quod ad Aſcenſionem Chriſti in cœlum pertinet. Nam quemadmodum priſcus ſacerdos intrabat ſemel in anno in ſancta ſanctorum mactatis hircis: ita & Chriſtus ſemel in cœlum ingreſſus eſt, vt Paulus ad Hebræos capite nono ait. Neque per ſanguinem hircorum, aut vitulorum; ſed per proprium ſanguinem introiuit ſemel in ſancta, æterna redemptione inuenta; ibique (vt Marcus ait) ſedet à dextris virtutis Dei. & Paulus ad Hebræos capite octauo. ſcribit. Talem habemus Pontificem, qui conſedit in dextra ſedis magnitudinis in cœlis.

2. Cor. 5. d.

Chriſtus ſemel in cœlũ ingreſſus eſt, vt priſcus ſacerdos ſemel in anno in ſancta ſanctorum.

Et conſilium pacis erit inter illos duos. Quidam non malè interpretantur; nulla diſcordia erit inter Regem, & Sacerdotem: quoniam idem & Rex, & Sacerdos erit. Alij; Conciliabuntur inter ſe populus Iudaicus, atque Gentilicus, fietque ex eis duobus vnus populus, pari, eodemque iure viuens. Non incommodè, vt ego cenſeo, ita etiam explicari poteſt; vt quia Chriſtus dicitur ſacerdos, cuius munus erat Deum placare, atque populo reconciliare, ſicut Paulus ait; Omnis pontifex, ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur in iis, quæ ſunt ad Deum, vt offerat dona, & ſacrificia pro peccatis: dicat hoc loco Propheta, conſilium pacis futurum inter Chriſtum ſacerdotem, ac Pontificem noſtrum, & Deũ; quòd ipſe Deum nobis pacatum, atque benignum præſtiterit, & omnem eius iram in peccata noſtra mitigauerit, pacem denique inter homines, Deumque fecerit; ſicut dicit Eſaias; Diſciplina pacis noſtræ ſuper eum; vt illud perfectè expletum, ac redditum ſit, quod Malachias de Aaron nomine Dei dicit; Pactum meũ fuit cum eo vitæ, & pacis.

Heb. 5. a. 14

Chriſtus Dei iram mitigauit.

Eſai. 53.

14 *Et coronæ erunt Helem, & Tobiæ, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini.* Hoc eſt; poſtquam huiuſmodi coronas impoſueris capiti Ieſus, ad ea quæ dicta ſunt ſignificanda, eas deinde tolles, & in templo collocabis, vt memoriam eorum repræſentent, qui aurum, & argentum, & locum ad eas fabricandas præſtiterunt. Sed nonnulla nomina mutata ſunt eorum, quos antè nominauit: nam quem priùs appellauit Heldai, núnc vocat Helem; & quem antè appellauit Ioſiã, in cuius domo coronæ ſunt factæ, nũc vocat Hen. Ex hoc verò mandato facilè cognoſci licet, quidquid obſequij atque officij Deo præſtamus, ad nos tandem redire, & ad gloriam, & dignitatem noſtram manare. Modicò

Quidquid obſequij Deo præſtamus, ad nos tandẽ redire.

hi homines auro, atque argento diuturnam, honorificamq́; memoriam ſibi pepererunt, & in templo Dei ſcribi, & aliquid ſibi dicatum habere meruerunt. Ita Apoſtolis, qui ſe totos Chriſto deuouerunt, ipſe dicit, nomina ſua in cœlis ſcripta eſſe. Quare fœnori magno ſe dare putent omnes, qui Deo aliquid præſtant.

Matt. 5. Fœnori dat qui Deo aliquid præſtat.

15. *Et qui procul ſunt venient, & ædificabunt in templo Domini.* Id eſt, gentiles, qui valde alienati à Deo multùm aberant, vt ponerentur in populo Dei, venerunt non ſolùm ad habitandum in Eccleſia, ſed etiam ad illam ædificandam. Multi enim gentiles fidem, & religionem noſtram profitentes, nimis eam doctrina, & prædicatione ſua illuſtrarunt, vt Auguſtinus, Hieronymus, Gregorius, Ambroſius, Chriſoſtomus, Baſilius, & alij præclari ſanctæ Eccleſiæ Doctores, atque magiſtri, qui Eccleſiam vehementer verbo, & ſcriptis iuuarunt, cùm eſſent ex gentibus orti: quod Paulus clariùs dixit Epheſijs gentilibus ſcribés; Nunc autem (ait) in Chriſto Ieſu vos, qui aliquando eratis longè facti, eſtis propè in ſanguine Chriſti: ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum.

Gentiles venerunt nō ſolum ad habitandum in Eccleſia, ſed etiam ad illam ædificandam.

Et ſcietis quia Dominus exercituum miſit me ad vos. Id eſt, cum hæc ita, vt dico, euenire videritis, ſcietis apertè me verum Dei fuiſſe prophetam: nō enim potuiſſem res tam longè diſtantes, tam procùl à noſtra cognitione remotas, niſi numine diuino præſenſiſſe.

Erit autem hoc, ſi auditu audieritis vocem Domini Dei veſtri. Nonnihil difficultatis locus hic habere videtur: nā ea lege Chriſtus venturus his verbis promitti videtur, dum Iudæi præcepta Dei tenerent, & eius iuſsis obtemperarent. Nunquid igitur ita eſt vt Chriſti aduentus ex Iudæorum, aut vllorum hominum pietate, ac bonitate pependerit? Sed ſimpliciter Abrahæ, Dauidi, atque vniuerſo populo per prophetas Chriſtus venturus promiſſus eſt. quare nulla conditione tam magnifica, ac liberalis promiſsio reuocari potuit: neque is, qui propter peccata delenda venerat, poterat peccatis, quò minùs veniret, detineri. Pro ſua etiam immenſa clementia, & benignitate nobis voluit ſubſidio venire. Quare tanta perſiſtente bonitate, nihil nobis vlla, vel innumerabilia hominum peccata nocere, aut tanto nos ſubſidio diſturbare poterant. Ego ſum (ait ille per Eſaiam) ego ſum ipſe, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, & iudicemur ſimul: narra, ſi quid habes, vt iuſtificeris. Quibus verbis manifeſtò Deus probare nititur, nullum bonum à nobis præſtitum, nullum pactum, aut conditionem ſeruatam cauſam fuiſſe cur ipſe fuerit è cœlo ad nos curandos elapſus: ſed propter ſe tantùm veniſſe: quia ſua infinita miſericordia, tantum beneficium vt nobis daret, poſtulabat. Et hoc magis, quòd Iudæi, quibus hæc à vate noſtro dicuntur, vocem Dei non audierunt, ſed rebelles, & pertinaces fuerunt: & hac de cauſa Deus illos à populo ſuo reiecit. Nam pauci admodum Chriſto veniente, qui obedierunt ei, relicti ſunt: tamen Deus venit, & ſeruauit mundum. Non igitur ea conditione dum Iudæi legem ſeruent, tanta mundus à Deo bona recepit. Sed intelligit noſter propheta, tantorum bono-

Aduentus Chriſti ex nullius hominis bonitate pependit.

Eſa. 43. d.

bonorum participes futuros, ſi Deo audientes fuerint. Nemo enim, niſi Dei præceptis, & iuſsis obediat, vllam ex aduentu Chriſti vtilitatem percipiet: & hac lege, ac conditione intelligi oportet, quidquid boni Deus in ſcripturis mundo ſe præſtaturum recipit. In propria venit, & ſui eum non receperunt; quotquot autem receperunt, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri. Ioãnes ait. Is autem recipit eum, qui iuſsis eius paret. Ioan. 1.

CAPVT. VII.

A 1 *ET factum eſt in anno quarto*
Darij regis, factum eſt verbũ
Domini ad Zachariam, in quarta
menſis noni, qui eſt Caſleu.
2 *Et miſerunt ad domum Dei Sa-*
raſar & Rogommelech, & viri qui
erant cum eo, ad deprecandam faciẽ
Domini.
3 *Vt dicerent ſacerdotibus domus*
Domini exercituum & prophetis, lo
quentes, Nunquid flendum eſt mi-
hi in quinto menſe, vel ſanctificare
me debeo, ſicut iam feci multis an-
nis?
4 *Et factum eſt verbum Domini*
exercituum ad me, dicens,
5 *Loquere ad omnem populum ter-*
B *ræ: & ad ſacerdotes, dicens, Cùm ie-*
iunaretis, & plangeretis in quinto &
ſeptimo per hos ſeptuaginta annos:
nunquid ieiunium ieiunaſtis mihi?
6 *Et cùm comediſtis & bibiſtis: nũ*
quid non vobis comediſtis, & vobiſ-
metipſis bibiſtis?
7 *Nunquid non ſunt verba, quæ lo-*
quutus eſt Dominus in manu prophe
tarum priorũ, cùm adhuc Ieruſalem
habitaretur, & eſſet opulenta, ipſa
& vrbes in circuitu eius, & ad Au-
ſtrum, & in campeſtribus habita-
retur?
8 *Et factum eſt verbum Domini*
ad Zachariam, dicens,
9 *Hæc ait Dominus exercituum,*
dicens, Iudicium verum iudicate &
miſericordiam & miſerationes faci- C
te vnuſquiſq; cum fratre ſuo.
10 *Et viduam, & pupillum, & ad-*
uenam, & pauperem nolite calumnia
ri: & malum vir fratri ſuo non cogi-
tet in corde ſuo.
11 *Et noluerunt attendere, & auer*
terunt ſcapulam recedentes: & au-
res ſuas aggrauauerunt, ne audirent.
12 *Et cor ſuũ poſuerũt vt addaman-*
tem, ne audirent legem & verba quæ
miſit Deus exercituum in ſpiritu ſuo
per manum prophetarum priorum:
& facta eſt indignatio magna à Do- D
mino exercituum,
13 *Et factum eſt ſicut locutus eſt,*
& non audierunt: ſic clamabunt, &
non exaudiam, dicit Dominus exer-
cituum.
14 *Et diſperſi eos per omnia regna*
quæ neſciunt: & terra deſolata eſt ab
eis, eò quòd non eſſet tranſiens & re-
uertens: & poſuerũt terram deſyde
rabilem in deſertum.

intellexiſſe propheta videtur; tātùm quęrit, quò amphora illa portetur: & quaſi de populo ſuo ſolicitus rogat, quàm procul exulaturus patria ſit. Cæterùm cùm mulieres hæ impietatem in amphora portent, pœnas pro magnitudine peccatorum pendere ſignificatur. Eſt enim modus dicendi Hebræus, portare iniquitatem, pro pœnam iniquitatis ſubire: vt Nume. capitulo. 14. Filij veſtri erunt vagi in deſerto annis quadraginta, & portabunt fornicationem veſtram. Non cognoſcunt flagitioſi, quàm graue ſit onus, ſcelus, atque flagitium, quantóque pondere deprimantur, quouſque illud portent; id eſt, pœnas perſoluant. Idemque quod hac imagine prophetæ traditur, verbis apertis, & ex hac ſimilitudine petitis, atq; tranſlatis, Ezechieli Deus prædicit populo minans, ſe ſcelera eius vindicaturum. Et auferam ſcelus (ait) de terra, & diſcent omnes mulieres ne faciant ſecundum ſcelus earum. Et dabunt ſcelus veſtrum ſuper vos, & peccata idolorum veſtrorum portabitis. & alio loco eiuſdem capitis. Quia oblita es mei, & proieciſti me poſt corpus tuum; tu quoque porta ſcelus tuum, & fornicationes tuas.

Modus dicendi Hebræis portare iniquitatē, pro pœnam iniquitatis ſubire.

Num. 14. c.

Ezec. 23. g.

Et dixit ad me, Vt ædificetur ei domus in terra Sennaar. Diximus ſuprà Sennaar agrum eſſe, in quo ædificata fuit turris Babel, qui ad Salmanaſar pertinuiſſe videbatur: qui captiuas abduxit decem tribus: ſicut poſtea pertinuit ad Nabuchodonoſor, qui reliquas duas captiuas abduxit. Nam Salmanaſar totius ferè Aſiæ Imperium obtinuit: fuit enim Aſſyrius. Aſſyrij autem (vt narrat Iuſtinus lib. primo) mille & tercentos annos Imperium poſſederunt. Nabuchodonoſor autem fuit primus Rex Chaldæorum, qui eis regnum eripuit. quare ad idē & æquè patēs imperium omnes duodecim tribus migrarunt. Cùm dicit,

11 *Vt ædificetur ei domus, & ſtabiliatur, & ponatur ſuper baſem ſuam*, diuturnam fore captiuitatem ſignificat, & per longum tempus in poteſtate inimicorum futuras. Eodem enim modo idē docetur à Hieremia. 29. Hæc dicit Dominus exercituum, ait Deus Iſrael, omni tranſmigrationi, quam tranſtuli de Ieruſalem in Babylonem. Aedificate domos, & habitate, & plantate hortos, & comedite fructum eorum, &c. id eſt, ne ſeducant vos prophetæ falſi (vt mox ſubijcit) ne vos inani ſpe ſuſtentent, pollicentes quod citò in patriam redibitis: diu enim morabimini, diu manebitis, quare domos potiùs ædificare cogitate, in quibus habitetis, quàm vehicula ad reuertendum parare.

Nabuchodonoſor fuit primus rex Chaldæorum, qui regnū eripuit Aſſyrijs.

Iere. 29.

CAPVT. VI.

1 *ET conuerſus ſum, & leuaui oculos meos, & vidi: & ecce quatuor quadrigæ egredientes de medio duorum montium: & montes, montes ærei.*
2 *In quadriga prima equi rufi, & in quadriga ſecunda equi nigri.*
3 *Et in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varij fortes.*
4 *Et reſpondi, & dixi ad Angelum qui loquebatur in me, Quid ſunt hæc Domine mi?*
5 *Et reſpondit Angelus, & ait ad me, Iſti ſunt quatuor venti cæli, qui egre-*

egrediuntur vt ſtent coram domina-
tore omnis terræ.
B 6 *In qua erant equi nigri, egredie-*
bantur in terram Aquilonis: & albi
egreſſi ſunt poſt eos: & varij egreſſi
ſunt ad terram Auſtri.
7 *Qui autem erant robuſtiſſimi, exie-*
runt, & quærebant ire & diſcurrere
per omnem terram. Et dixit, Ite, per-
ambulate terram; & perambulaue-
runt terram.
8 *Et vocauit me, & loquutus eſt ad*
Dan.2.c *me, dicens, Ecce, qui egrediuntur in*
Dan.7. *terram Aquilonis, requieſcere fece-*
runt ſpiritum meum in terra Aqui-
lonis.
9 *Et factum eſt verbum Domini*
ad me, dicens.
10 *Sume à tranſmigratione ab Hol-*
dai, & à Tobia, & ab Idaia: & venies
tu in die illa, & intrabis domum Io-
ſiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de
Babylone.
C 11 *Et ſumes aurum & argẽtum, &*
facies coronas: & pones in capite Ieſu
filij Ioſedec ſacerdotis magni.
12 *Et loqueris ad eum, dicens, Hæc*
ait Dominus exercituum dicẽs, E C-
D *CE VIR ORIENS NO-*
MEN EIVS: & ſubter eum
orietur, & ædificabit templum Do-
mino.
13 *Et ipſe extruet templum Domi-*
no: & ipſe portabit gloriam, & ſede-
bit, & dominabitur ſuper ſolio ſuo: &
erit ſacerdos ſuper ſolio ſuo, & conſi-
lium pacis erit inter illos duos.
14 *Et coronæ erunt Helem, & To-*
biæ, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ,
memoriale in templo Domini.
15 *Et qui procul ſunt, venient, &*
ædificabunt in templo Domini, &
ſcietis quia Dominus exercituum mi-
ſit me ad vos. Erit autem hoc, ſi au-
ditu audieritis vocem Domini Dei
veſtri.

ET conuerſus ſum, & leuaui 1
oculos meos, & ecce qua-
tuor quadrigæ egredientes.
Significatum eſt prophe-
tæ ſuperiori capite, populum ſuum in hoſtium poteſtate, non ad breue, ſed ad longum tempus futurũ. Oſtendit hoc capite, hanc poteſtatem non vi ſua hoſtes ſibi comparaſſe, ſed voluntate Dei eis vires, & potentiã ſuppeditantis: & non ſolùm horum, ſed etiam omnem poteſtatem, quæ ampliſsima in orbe terrarum ſequẽtibus tẽporibus futura eſt, ex ipſo manâſſe; & ob eam rem totius mortalis, & caduci ſeculi formam ei, & figurã proponit. Paſsim enim in ſacris oraculis Deus docet fideles ſuos, omnia Dei arbitratu fieri, atque gubernari: nihil fortè, & temerè ei, ſed omnia conſilio cadere. Sicut Chriſtus apud Matthæum ait; Nonne duo paſſeres aſſe væneunt, & vnus ex illis non cadet in terram ſine patre veſtro? ſi ergo paſſeres laqueis non capiuntur: niſi voluntate, & conſilio Dei; quò magis homines in aliorum poteſtatem, & ditionem venire ſine Dei conſilio minimè credendũ eſt. Sicut etiam Paulus ait. Non eſt poteſtas niſi à Deo: quod ad fidem, quam Deo debemus

Omnis poteſtas ex Deo manat.

Totius mortalis ſeculi formã Deus propheta proponit.

Mat.10.

Nihil fortè, & temerè Deo, ſed omnia conſilio cadunt.

Rom.13.a

informandam maximè attinet, cùm reges,atq; truculentos tyrannos omnia iura diuina, & humana peruertere viderimus, alios homines fortunis ſpoliare,alios necare,alios exilio mulctare,ac deniq; Deo,& ſanctis eius cultoribus bellum ſæuiſsimum inferre, legibus, & voluntati eius impudenter reſiſtere, omnia pro libidine ſua moderari, vt Deum harum rerum gerendarum eis poteſtatem feciſſe ſciamus; qui cùm facilè eos delere, atque perdere poſſet,vires eis contra ſe ſubminiſtrat:non quòd vitijs, & ſceleribus faueat,aut ſibi contrarius ſit; ſed exquiſito, & immenſo conſilio ſuo hæc eos conari, & moliri patitur. Ex quo optimè intelligitur illud Exodi; Ego indurabo cor Pharaonis, & multiplicabo ſigna,& oſtenta mea in Aegypto,id eſt,ego cor Pharaonis roborabo, forteque ad mihi reſiſtendum reddam;egoque ei poteſtatem, & vires ad mihi repugnandum concedã; iniquus tamen eius animus non Deo, ſed ipſi Pharaoni debet aſcribi. Sed illud conſiderare oportet, quod ſequitur,Et multiplicabo ſigna. id eſt, hac vi,quam illi præbeant; non ipſe, ſed ego illuſtris, & glorioſus euadam, ꝙ hoſtem potentiſsimum ſuperaui. Ita omnis regum immanium potentia, rectè computata ratione, in Dei laudem, & gloriam reducitur. Sic ipſe apud Eſaiam Nabuchodonoſor irridet,& in illo eos omnes,qui ſibi vires ſuas,& potentiam arrogant,reſq; ſuo conſilio proſperè euenire putant, dicens; In fortitudine manus meæ feci, & in ſapientia mea intellexi,& abſtuli terminos populorum,& principes eorum deprædatus ſum,&c. Nũquid gloriabitur ſecuris contra eum, qui ſecat in ea? aut exaltabitur ſerra cõtra eum,à quo trahitur? quomodo ſi eleuetur virga contra eleuantem ſe, & exaltetur baculus,qui vtique lignum eſt. Locus eſt apertiſsimus ad hac nos doctrina imbuendos: eiuſque nunc imago,atque figura vati noſtro repræſentatur: cùm eſt omnem incertam nobis fortunæ varietatem,atque viciſſitudinem deſcribit,quæ tota quatuor regnis ampliſsimis comprehenditur. Sicut etiam nonnulli deſcribẽtes his temporibus orbem, in quatuor eum partes diuidunt. His etiam quatuor partibus diſtincta erat illa ſeculi perituri ſtatua, atque figura Danieli propoſita: eademque partitio,atq; deſcriptio Danieli in figura quatuor beſtiarum capitulo.7.oſtenſa eſt, ait igitur propheta.

Vires Deus nonnunquã ſceleratis contra ſe ſubminiſtrat.

Exod.7.a.

Exodi locus declaratur.

Regum immanium potẽtia in Dei laudem reducitur.

Eſai.10.c.

Fortunæ varietas quatuor regnis ampliſsimis comprehenditur.

Dan.2.c.

Dan.7.

Et conuerſus ſum, & leuaui oculos meos. Id eſt,rurſus leuans oculos meos vidi, *Et ecce quatuor quadrigæ.* Quæ quatuor quadrigæ ex ſententia Hieronymi, & omnium ferè Latinorũ & Hebræorum interpretum, quatuor imperia,quæ rerum potitura erant,ſignificãt. Robertus Abbas aliter interpretatur; ſed eius interpretatio mihi certè non probatur, quare communem ſequamur. Quadrigis autem hæc quatuor regna ſignificantur, quoniã bello, & armis tantam poteſtatem ſunt adepti: quadrigis enim olim in prælijs frequenter vtebantur. Ex quo fit, vt ſæpe in ſcriptura cùm bellicus apparatus narratur, earum mentio fiat. ita Naum deſcribẽs exercitum Chaldæorum ad Niniuem oppugnãdam; Vox flagelli(ait)vox impetus rotę,& equi fremẽtis,& quadrigę feruẽtis,& equitis aſcẽdentis. At Chriſtus vt triũphum ſuũ celebraret, non quadrigis, nõ equo,ſed aſina vehebatur; animali ad dimicandũ ineptiſsimo: vt oſtenderet,

Cur quatuor quadrigæ quatuor regna ſignificentur.

Naum.3.c.

Cur Chriſtus aſina vectus triumphum celebrauit ſuum.

deret, regnũ ſuum lõgè ab alijs huius ſeculi imperijs diſcrepare. Nã reliqui ſanguinarij, & cruentiſsimi eſſe ſolent; imperium autem Chriſti mitiſſimum, & æquiſsimum fuit: reliqui reges bellum inferendo prouincias, atque nationes domuerunt, Chriſtus verò pacem omnibus afferendo tot regna ſibi ſubiecit: reliqui incommodis affligendo inuitos ſibi obedire cogunt; Chriſtus autem cõmoda multa, & emolumenta præſtando; quæ optimè propheta noſter declarat, dicens: Exulta ſatis filia Sion, iubila filia

Zach.9.b. Ieruſalem: Ecce Rex tuus veniet tibi iuſtus, & ſaluator: ipſe pauper, & aſcendens ſuper aſinam, & ſuper pullum filium aſinæ. Et diſpergam quadrigam ex Ephraim, & equum ex Ieruſalem, & diſsipabitur arcus belli, & loquetur pacem gentibus.

Et egrediebãtur de medio duorum montium: & montes, montes ærei. Hoc, vt placet Hieronymo, & cuidam Hebræo, & Vatablo, dicitur ad ſignificãdum horum imperiorum potentiam, atq; robur, quòd vndique muniti inſuperabiles viderentur. Qui mõtes ærei dicuntur, vt intelligatur, eos acerbos, duros, indomitos futuros, animi impotes, qui nec ad humanitatem, nec ad æquitatem flecti poſsint. Sic Ieremias.6.c. dicit; Ambulantes fraudulenter, vt æs, & ferrũ, id eſt, impudentiſsimi, & effrenes ſunt: at Chriſtus, propter eius comitatem, & humanitatem eximiam, non inter montes æreos, (vt dicitur in Cant.) ſed inter lilia paſcitur, & ſimilis eſto dilecte mi, capreæ, hinnuloque ceruorum ſuper montes Betel. Super mõtes Chriſtus ambulat, nõ inter montes: amat lucẽ, palàm loquitur, omnibus ſe aſpectandũ proponit; nihil per fraudẽ, per inſidias gerit. Præparatus mons domus domini in vertice montium: & eleuabitur ſuper colles, dicit de Chriſto Eſaias. Contrà iſti immanes reges vmbram ſequuntur, tenebras quærunt, ex inſidijs adoriuntur, fraude, atque dolo alios debilitant, atque frangũt; quorum denique (vt ait Eſaias) ſunt in tenebris opera, & dicunt, quis videbit nos, & quis nouit nos?

Cur è mõtibus æreis egredi quadrigæ dicantur.

Cur Chriſtus inter lilia paſci, & ſuper montes ambulare dicatur.

Iere.6.c. — Cant.4. — Eſai.2.a. — Eſai.29.d.

Et in quadriga prima equi rufi. Valde notãdum eſt, quod nulla hominum hic mentio fit, qui has agerent quadrigas, ſed tantùm ab equis trahi, ponuntur. Sic enim Reges illi ferino potiùs ac belluino, quàm humano, ac rationali impetu agebantur, omnia humanitatis iura violãtes: quidquid poterant rapientes, alios vita, & bonis omnibus ſpoliantes, vrbes frequentiſsimas, atque adeò regna florentiſsima flamma, atque ferro vaſtantes, ac deniq; facilius ſtellas cœli numeretis, quàm eorum rapinas, cædes, & incẽdia narrabitis. Et hac de cauſa apud Danielem beſtijs atrociſsimis conferuntur. Erant igitur in quadriga prima, equi rufi, hiſpanè *alazanes*. Hæc quadriga repræſentat imperiũ Chaldæorum, ſicut apud Danielem ſignificatur capite aureo. Color enim fuluus in equis, imitatur auri colorem; quo colore propter ſummum huius imperij ſplendorem ſignificari dicit Daniel. Vel ſi verbũ hoc ad fontem Hebræũ referamus, in quo eſt אֲדֻמִּים *adumim*, rubri; quia ſe multorum hominum occiſione cruentauit. Bello enim ſuperauit regem magnum Aſſyriorum, vaſtauit Niniuem ciuitatem vaſtiſsimam, Ieruſalem diripuit, & exinaniuit, Aegyptum excidit, innumerabiles deniq; nationes, atque prouincias ferro, ac viribus ab eo debi-

Cur quadriga ab equis tantum trahi dicantur.

Dan.7.c.

Quadriga prima quid imperium repreſentet.

Dan.2.c.

litatæ,

tatæ, fractæque ſunt: adeò vt ei dixerit Daniel: Omnia in quibus habitãt filij hominum, & beſtiæ agri, volucres quoque cœli dedit in manu tua, & ſub ditione tua vniuerſa cõſtituit.

Dan.2.f.

Quadriga ſecunda quod imperium repræſentarit.

In quadriga ſecunda equi nigri. Hi repræſentabãt imperium Perſarũ: nam licet non tantam cædem in Eccleſia feciſſe legantur, grauiſsimi tamen luctus, atque triſtitiæ cauſa fuerunt, cuius ſymbolum eſt niger color. Nam primùm rex Aſſuerus edixit, vt omnes Iudæi in vniuerſo regno ſuo ad vnum vno die interficerentur: quod dubium non eſt, quin ſummum metum, & acerbiſsimum dolorem vniuerſis Iudæis attulerit. Edicto etiam impediuit, quò minùs vrbis, & templi ædificium vltrà progrederetur: & ob eam rem vrſo, ferociſsimæ & triſtiſsimæ beſtiæ confertur, apud Danielem.

Perſæ grauiſsimi luctus cauſam Eccleſiæ attulerunt.

Cur Perſæ vrſo conferantur.

Dan.7.

Quadriga tertia quod imperium repræſentarit.

3 *In quadriga tertia equi albi.* Significat Alexandri imperium, qui mitiſsimus erga Iudæos in hiſtoria ſcholaſtica fuiſſe traditur, magnamq; aduerſus Pontificem Maximum reuerentiã exhibuiſſe. *In quadriga quarta equi varij.* Hiſpanè *remendados o tordillos*, & fortes, quod indicat imperiũ Romanorum. *Varij*, propter varia Imperatorum ingenia: alij mites in Eccleſiam Dei fuerunt, vt Auguſtus Cæſar Tyberius, Titus, Conſtãtinus, Theodoſius: alij truces, & immanes, vt Caligula, Nero, Diocletianus, & Maximianus. *Fortes* verò dicit: fuit enim omnium potentiſsimum Romanorum imperium: nam & longè diutiùs cæteris durauit, & plures, & maiores ſibi victorias peperit. De hoc enim Imperio, quod quarta beſtia apud Danielem ſignificabatur, ipſe dicit. Et ecce beſtia quarta terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis, dentes ferreos habebat magnos, comedenſque atque comminuens, & reliqua pedibus ſuis conculcans.

Quadriga quarta quod imperium repræſentarit.

Romanorum imperiũ fuit omnium potẽtiſsimum.

Dan.7.

4 *Et reſpondi, & dixi ad Angelum qui loquebatur in me.*

5 *Quid ſunt hæc Domine mi? Et reſpondit Angelus, & ait ad me, Iſti ſunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur vt ſtent coram dominatore omnis terræ.* Ex eo quòd Angelus has quatuor quadrigas, quatuor ventos appellet, facilè intelligitur, quatuor illa eſſe regna, quę à nobis explicata ſunt. Nam Danielis 7. capite, quatuor venti, hæc quatuor regna nominãtur. ait enim. Videbam in viſione mea nocte, & ecce quatuor venti cœli pugnabãt in mari magno, & quatuor beſtiæ grandes aſcendebant de mari diuerſæ inter ſe. & poſtea eodem capite Angelum ſibi dixiſſe narrat; Hæ quatuor beſtiæ magnæ, quatuor ſunt regna, quæ conſurgent de terra. Vt igitur illi quatuor venti, illas quatuor attulerũt beſtias; ita & has quatuor quadrigas: & vt illæ beſtiæ, quatuor (Angelo interprete) ſignificârunt imperia; eadem & has quatuor quadrigas ſignificare exiſtimandum eſt. Pulchrè autem quatuor hæc regna quatuor ventis conferuntur. Nam ſicut licet ab infinitis mundi angulis infiniti perflent venti; omnes tamen ad illos quatuor reuocantur; Septentrionem, Auſtrum, Subſolanum, & Zephyrum; qui à principalibus mundi angulis perflãt: ita quamuis infinita propè fuerint in orbe terrarum Regna; omnia tamen ad hæc quatuor principaliſsima reuocantur. Et vt hi venti inter ſe pugnare ſolent, ingenteſque in mari vaſto excitare procellas: ita hi Reges inter ſe ingentibus copijs conflixére, & vniuerſum

Dan.7.

Cur quatuor ventis quatuor regna comparentur.

uerſum terrarum orbem bellis conturbarũt. Et vt venti tanta vi flare ſolent, vt arbores conuellant, tecta diruant, ac magnum terrorem inijciãt, ſed citò ſedãtur: ſic & hęc regna quãuis potentiſsima initio viſa ſunt, viq; inſuperabili orbem premere, citò tamen remiſerunt ſpiritus, & ſedarunt arrogantiam.

Quã ſit ſtultũ ſolicitè huius ſeculi bona quærere.

Quòd ſi omnes huius ſeculi opes, diuitiæ, & honores ventis conferuntur, qui citò de manibus effluunt, quid (malum) tanto ſtudio illa cõparare, & acquirere molimur, atque adeò omnem curam, cogitationem in his rebus collocamus? Nonnè ſtultus videretur is, qui vẽtos tenere conaretur? extremæ etiam dementiæ eſt his rebus fluxis, fugacibus, & caducis ſtudere.

Eccl.5.d.

Ita Sapiens ait Eccleſiaſtes: Miſerabilis prorſus infirmitas, quomodo venit, ſic reuertetur. Quid ergo prodeſt ei, quod laborauit in ventum?

Iob.7.b.

& Iob ait: Memento mei Domine quia vẽtus eſt vita mea. Charitas verò erga Deum, & proximos, eſt altiſsimis defixa radicibus, quam nulli fortunæ flatus, nulla tempeſtas, nec mors denique ipſa conuellet: reliquæ res omnes ſeculi huius incertæ ſunt, fragiles, atque mobiles. Quod verò dicit propheta, hos ventos egredi,

Vt ſtẽt coram dominatore omnis terræ. Illud ſignificat, quod huius viſionis initio diximus, à Deo huiuſmodi regna accepiſſe, de qua gloriabantur, poteſtatem.

Inſtare videtur iam ſeculi huius caduci finis.

Illud verò hoc loco non prætermittam, quod ex hac viſione, & ex locis à Daniele citatis, mihi vehementer perſuadeo, inſtare iam huius ſeculi caduci finem: ſiquidem totum hoc ſeculũ his viſionibus comprehenſum eſſe puto, quatuorq; his partibus ita contineri, vt nullum imperium cum his comparandum reliquum ſit; quòd cùm hæc imperia ferè iam effluxiſſe cernamus, opinor hoc mortale ſeculum iamiam delabi, & prope interitum eſſe.

6. *In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: & albi egreſſi ſunt poſt eos: & varij egreſſi ſunt ad terrã Auſtri.* Nihil de rufis equis dicit, quòd imperium Chaldæorũ ſignificabant; quod iam fuerat elapſum, cùm hoc vaticinium editum fuit. Auſter autem, & Aquilo, Oriens, & Occidens ex relatione ad terrã ſanctam in ſcriptura ſacra ponuntur. Equi nigri, vt diximus, imperium indicãt Perſarum, qui inuaſerũt Babylonios, eoſq; ſubegerunt. Babylonia verò Paleſtinæ relata, vergit ad Aquilonẽ: Perſia verò ad Orientẽ, Media autẽ ad Auſtrum. Hanc autem aduerſus Babylonios expeditionem ſuſcepit Darius Medus, & Cyrus Perſa, filius ſororis Darij Medi. *Et albi egreſſi ſunt poſt eos.* Diximus albos repręſentare Græcos. Alexander enim Græcus bellum aduerſus Perſas, ac Medos, qui imperium obtinebant, iniuit, & tribus prælijs Dario rege victo, atque fuſo, imperij potitus fuit. *Et varij egreſſi ſunt ad terrã Auſtri.* Varij ſuſtinent (vt expoſuimus) perſonam Romanorum, qui rerum potiti ſunt. Quos ob eam rem ad Auſtrum egreſſos fuiſſe dici nonnulli exponunt, quòd Cæſar ſuperato Pompeio, ſtatim eſt AEgyptum aggreſſus, quæ ad Auſtrum vergit terræ ſanctæ.

7. *Qui autem erant robuſtiſsimi, exierũt, & quærebant ire, & diſcurrere per omnem terram, Et dixit, Ite, & perambulate terram; & perambulauerunt terram.* Id eſt, Romani, qui robuſtiſsimis equis ſignificabantur, moliebantur

vni-

vniuerſam terrã debellare, omneſq; nationes in poteſtatem redigere. Magna enim fuit Romanorum potẽtia, vehementer ſuum dilatârunt imperium; ita vt ferè totam Europam, & omnem Africæ partem, quæ tum nota erat, & Traiani temporibus omnem ferè Aſiam domuerunt, ſic vt neminem iam Traianus in ea inueniret, qui ei bello reſiſteret. Et ob eam rem dicit.

Quærebant ire, & diſcurrere per vniuerſam terram. Inſatiabilis enim eſt dominandi cupiditas, neque vllis terminis acquieſcit. Alexander magnus optabat mundos eſſe infinitos, vt cenſebat Democritus, quò ſibi vniuerſos bello pareret. Rectè ergo illud eſt ab Iſocrate in oratione de pace dictum: Poteſtatem intractabilem eſſe rem; nec fieri poſſe, vt qui eius cupiditatẽ teneantur, ab ſtatu mentis non diſcedant: vt idem ſit imperij, ac poteſtatis, quod meretricularum ingenium; quæ ſui amatores perdunt: altèque huius rei narratione petita, probat eos, qui maioribus imperijs valuerũt, in maiores calamitates incurriſſe. quod vel ex vno Dauide intelligi licet, qui tum vrbe à filio Abſalone pulſus eſt, & extremum propè vitæ periculum ſubijt, cùm omnes ferè nationes circunuicinas vſque ad Eufratem ſubegiſſet. Alexander Magnus ſimul ac orbis imperium eſt conſecutus, cùm è tantis ſe bellis Babyloniæ recrearet, à ſocijs eſt veneno necatus. Iulius Cæſar rerum dominus ab ijs interfectus eſt, quibus beneficia tribuerat. Roma denique ipſa, orbis Regina, quæ tandem mala non eſt perpeſſa? poſſem etiam tyrannos potentiſſimos commemorare, alios à parentibus, alios à liberis, alios ab vxoribus, alios à fratribus interfectos. Quare ſapientiùs ille facit, qui parta tueri, & optimè potiùs adminiſtrare, quàm finitimos aggredi, & bello tentare ſtudet. Chriſtuſque ſuam ita inſtituit Eccleſiam, vt hàc dominandi cupiditatem valde alienam eſſe vellet ab eis, qui ei præeſſent: & ob hanc cauſam dixit Apoſtolis; Principes gentium dominantur eorum, & qui poteſtatem habent inter eos benefici vocantur: vos autem non ſic: ſed qui maior eſt inter vos, fiat ſicut minor. Quod verò dicit vates Deum dixiſſe. *ite.* Ad illud pertinet, quòd ſuperiùs à nobis dictum eſt; omnem poteſtatem (teſte Paulo) à Deo eſſe: neque poſſe quemquam ditionem, & imperium adipiſci, aut vllo pacto dilatare, niſi Deo facultatem, vel licentiam potiùs concedente. Valde tamen timendum eſt ne, dominari optantes, hanc à Deo licentiam impetremus: nam incommodo nõnunquam noſtro nobis conceditur. Ex quo factum eſt, vt mater filiorum Zebedæi filijs ſuis altiſsimum dignitatis gradum petens, non eum fuerit adepta: Romani autem imperium orbis poſtulantes, facilimè (vt noſter narrat propheta) id à Deo ſunt conſecuti. Nam illa dicendi ratione. *ite.* maxima, & expedita ſignificatur facilitas: nihil enim eſt tergiuerſatus, nihil excuſauit, ſed dixit, ite. Illud etiam hoc loco notandum, quàm parui Deus hanc ſeculi potentiam, & opes eius faciat, cùm tam copioſè eam iniquis, & idololatris diſtribuat, & tanquam ſordes canibus dilaniandas, & ſuibus conculcandas proijciat. Quare indignæ ſunt, quæ tanto ab hominibus ſtudio expetantur: præſertim quòd Sapiens ait Eccleſiaſtes, Interdum dominatur

Inſatiabilem eſſe dominandi cupiditatem.

Iſocrates.

Chriſtus dominandi cupiditatem ab Eccleſia præpoſitos alienã eſſe voluit. Luc. 22. c.

Valde timendum eſt ne dominari optãtes à Deo licentiam impetremus.

Quàm parui Deus ſeculi potentiam faciat.

Indignæ ſunt ſeculi opes quæ tãto ſtudio expetantur. Eccle. 8.

minatur homo homini in malum.
8 *Et vocauit me, & loquutus eſt ad me,*
dicens, Ecce qui egrediuntur in terram
Aquilonis, requieſcere fecerunt ſpiritum
meum in terra Aquilonis. Hominis ira-
ti affectum exprimit, qui vehemen-
ter acquieſcit in hoſtis vltione. Quia
verò per Medos, qui terram Aquilo-
nis, id eſt, in Chaldæos (vt expoſui-
mus) aggreſſi ſunt, iniurias, quas Chal
dæi fecerunt Iudæis, vltus eſt Deus:
ideo dicit. *Requieſcere fecerunt ſpiritum*
meum in terra Aquilonis. Secūdū illud
Eſai. 1. f. Eſaiæ: Conſolabor ſuper hoſtibus
meis, & vindicabor de inimicis meis.
9 *Et factum eſt verbum Domini ad me,*
dicens:
10 *Sume à tranſmigratione ab Holdai,*
& à Tobia, & ab Idaia: & venies tu in
in die illa, & intrabis in domum Ioſiæ filij
Sophoniæ, qui venerunt de Babylone.
11 *Et ſumes aurum & argentum, & fa-*
cies coronas: & pones in capite Ieſu filij Io
ſedec ſacerdotis magni. Differuit de re-
gnis in orbe terrarum futuris: iam ad
regnum Iudæ orationem conuertit,
quod erigendum, & ſtabiliēdum va-
ticinatur. Quod quidem optimè cū
ſuperiori capitis parte cohæret: nam
vltimo loco tetigit exciſionem regni
Chaldæorum, qui Iudæos vaſtârunt,
ac regno ſpoliârunt, cùm dixit (vt ex
poſuimus) per Medos eos Deum fuiſ
ſe vltum: aptè ergo bonorum reſtitu
tio cōnectitur cum inimicorum ſuo-
Magnus amoris ſignificatio eſt, quod Deus aduerſus hoſtes noſtros commoueatur. rum interitu. Magnum enim benefi-
cium, ingens amoris ſignificatio eſt,
quòd Deus ira aduerſus hoſtes no-
ſtros commoueatur, quòd non ſede
tur, quouſque mala, quæ pertulimus
vlciſcatur: quòd ipſe beneficij loco
Exod. 23. e. promittit, dicens. Inimicus ero inimi
cis tuis, & affligam affligentes te. Sed
tum ab eo cumulatè beneficium præ
ſtatur, cùm poſtquam vltus ſit iuſto-
rum inimicos, iuſtos ipſos in integrū
reſtituit. Et in hoc diſcrimen, ac diffe *Quid differat inter iuſtorum, & improborum calamitates.*
rentia magna eſt inter iuſtorum, &
improborum calamitates: quòd iu-
ſti, licet ſæpè malis merſi videantur,
emergunt tamen: improbi verò ita
obruuntur, vt nunquam appareant;
bonorum inimici puniuntur, & boni
reparantur: at licet in improborum
inimicos Deus etiam animaduertat,
ipſi improbi non inſtaurantur. Fre-
git Deus Chaldæos, aduerſus Iudæos
infeſtos, & ipſos Iudæos in libertaté
aſſeruit, multiſque beneficijs auxit.
idem & Eccleſiæ, & eius hoſtibus fre
quenter accidit: at Medos, Chaldæo-
rum hoſtes, ſupplicio etiam digno
conſtrinxit, ipſos tamen Chaldæos
non reſtituit. idem & Græcis, Medo-
rum euerſoribus, contigit: nunquam
tamen è malis Medi emerſerūt. idem
& alijs iniquis hominibus accidit.
Quòd luculenter tractatur apud Iob, Iob. 8. a.
licet valde obſcurè: comparat enim
conſilia, ſpes, & conatus impiorum
cum telis aranearum, quibus ſi quis
innitatur, ita conſcinduntur, vt reſar-
ciri non poſsint: at iuſtos plantæ inſi- *Iob locus explicatur.*
to, & naturali humore præditæ, quæ
licet è loco ſuo conuellatur, ita vt ne
què vllum eius veſtigium relinqua-
tur, in alium locum tranſlata rurſus
vberiùs germinat, & firmas radices
egit. ait ergo Baldad: Non ei placebit
vęcordia ſua, & ſicut tela aranearum
fiducia eius. Innitetur ſuper domum
ſuam, & non ſtabit: fulciet eam, &
non conſurget. hæc de impio. de pio
verò ſic ait, Si abſorbuerit eum de lo-
co ſuo, negabit eum, & dicet. Non
noui te, id eſt, ſi hòc pacto ab agrico-
la conuellatur, vt ipſe locus in quo
erat, negans talem vidiſſe plantam,
dicat,

dicat, non noui te, hoc eſt, funditùs euellatur. Hæc eſt lætitia viæ eius, vt rurſum de terra alij germinentur, id eſt, non ſolùm planta minimè moleſtè feret ſe eſſe conuulſam; ſed etiam lætabitur, quòd rurſus in alium tranſlata locum, alios ramos, ac radices germinabit. Sequiturq; ſtatim; Deus non proijciet ſimplicem, neque porriget manum malignis, donec impleatur riſu os tuum, & labia tua iubilō. Qui oderunt te, induentur confuſionē, & tabernaculum impiorum non ſubſiſtet. & ità intelligitur illud
Prou.24 b. *Prouerbiorū locus explicatur.* Prouerb. Septies in die cadet iuſtus, & reſurget: impij autem corruent in malū; id eſt ſæpe iuſti in calamitates incurrent, at liberabuntur: impij autē obruentur calamitate. Id ergo Deus ſignificat cùm poſt excisionem Chaldæorū Prophetæ coronas facere præcipit, quòd regnum, & ſacerdotium reſtituendum erat; quæ accidiſſe ità
Lamē. 5. Ieremias lamentabatur. Defecit gaudium cordis noſtri, verſus eſt in luctum chorus noſter, cecidit corona capitis noſtri. quare fieri coronæ præcipiuntur, quòd Deus luctum, & triſtitiam è populo tollere, & gaudium, ac cōſolationem afferre decreuerat. Nam olim portabantur coronæ ad lætitiam etiam ſignificandam: ſi-
Eſai.61. quidem Eſaias de reſtitutione populi verba faciens, ita loquitur; Gaudens gaudebo in domino, & exultabit anima mea in Deo meo: quia induit me veſtimentis ſalutis, indumento iuſtitiæ circundabit me, & quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis. Sicut enim terra profert germen ſuum, & ſicut hortus ſemen ſuum germinat: ſic dominus germinabit iuſtitiam, & laudem coram vniuerſis gentibus. Quo loco ad illam plantæ comparationem alludere videtur, quam ex dictis libri Iob proximè explicauimus. Quòd verò huiuſmodi coronæ conflari iubentur ex auro, & argento, à viris illis ex captiuitate reductis petito, fabricarique in domo Ioſiæ, declarat officijs, & pietate iuſtorum, Rempub. ſtabiliri, regnum erigi, ac in populo lætitiam oriri. Ita in *Officia iuſtorum magna Repub. commoda afferūt.*
Exodo narratur, Deo præcipiente tabernaculum, ac omnia vaſa, & inſtrumenta, vniuerſa denique eius ſupellex ex donis populi eſſe facta. Exod.28.
Hinc illud eſt quod Eſaias de Ieruſalem pietatis officia præſtante, & in integrum reſtitutā differens ait; Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis vltrà derelicta: & terra tua non vocabitur ampliùs deſolata: ſed vocaberis voluntas mea in ea. id eſt, in qua Dei voluntas præſtatur, ac fit: & ob eam rem eris corona gloriæ, & diadema regni. Rectè autem ex argento, & auro coronæ fieri iubentur: ſiquidem argentum ſacra doctrina in literis ſacroſanctis appellatur. ait enim Dauid; Eloquia Domini, eloquia caſta, argentum igne examinatum, purgatum terræ, purgatum ſeptuplum. Sacra enim doctrina chriſtianæ, veræque pietatis officia docet credentes, quæ antea falſis, & iniquis ſcribarum præceptis, flagitioſoque populi vſu inquinata, atque corrupta erat. quod Eſaias acriter reprehendit dicens; Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam: quod literaliter, & hiſtoricè de vera doctrina dicitur. Vt ergo ſignificaretur argentum, id eſt, ſacra doctrina eſſe præteritarum Eſai.62.a. Pſal.11.b. Eſai.1. *Eſaia locus declaratur.*

calami-

calamitatum,& ærumnarum igni repurgata, populumque iniquas abiecisse rationes viuendi; coronæ ex argento fieri præcipiuntur. quam purgationem adhibendam Deus per Eſaiam recepit dicens; Et conuertam manum meam ad te: & excoquam ad purum ſcoriam tuam, & auferam omne ſtannium tuum,& conſtituam iudices tuos, vt fuerunt priùs,&c. quę aliqua ex parte noſtri prophetæ temporibus expleta ſunt; ſed perfectè per Chriſtum: & ob eam rem, hæ coronæ imprimis Chriſto fabricantur, vt mox dicemus. Sed ſeptuaginta locum poſitum ita vertunt λάβε τὰ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων καὶ παρὰ τῶν χρηςίμων αὐτῆς, καὶ παρὰ τῶν ἐπεγνωκότων αὐτήν. Id eſt; ſume ex captiuitate à principibus,& ab vtilibus eius,& à cognoſcentibus eam. quod nihil aliud eſt, quàm nomina virorum, à quibus aurum, & argentum ſumendum erat, Græcè interpretari: quemadmodũ & Petrus, & Græcè, & Latinè dicitur; cùm Hebraicè Cephas à Chriſto fuerit appellatus. Nominum autem interpretatio maximè illuſtrat eam cauſam, quam adhibuimus, cur ex argento, atque auro ab his accepto coronæ confectæ fuerint. Principes enim, & vtiles, ac cognoſcentes in populo aurum, & argentum, id eſt, virtutis munera præſtant, quibus populus corona fit (vt ait Eſaias) in manu Domini.

Et pones in capite Ieſu filij Ioſedec ſacerdotis magni. Hebræi volunt harum coronarum vnam tantùm impoſitam fuiſſe Ieſu: alteram verò Zorobabel, qui princeps tum populi habebatur. & ita interpretantur illud, quod paulò infrà ſcribitur; Et ipſe portabit gloriam, id eſt, ipſe Zorobabel portabit coronam. quæ declaratio non diſplicet Hieronymo in huius prophetę commentarijs: ſed mihi multò magis probatur Vatabli, & Lirani expoſitio, qui vtramque coronam filio Ioſedec impoſitam fuiſſe declarant: nam nulla hoc capite Zorobabelis mentio fit. Quod enim Hebræi exiſtimant Orientem Zorobabel hic appellari, vt huius prophetæ capite tertio; ſicut nos illo capite huiuſmodi opinionem reſpuimus, ita & hic reſpuemus. Cùm verò exponunt, portabit gloriam, id eſt, portabit coronam; probare deberent ex alio ſacræ ſcripturæ loco, nomen הוד *hod*, quod ibi ponitur, aliquando coronam ſignificaſſe; ſed cùm iſtiuſmodi ſignificationis veſtigium nullibi reperiatur, ficta, & ad tempus accommodata exiſtimanda eſt: præſertim quod ex verſione ſeptuaginta vna tantùm corona facta fuiſſe intelligitur. Nam vertunt illi illud; Facies coronas, ποιήσεις στέφανον, ſurſus quod ſtatim ſequitur; *Et coronæ erunt Helem,&c.* Reddũt ſeptuaginta ὁ δὲ στέφανος ἔσται. quare verſio ſeptuaginta non tam facilis, & expedita erit ijs, qui hanc probant ſententiam: nobis autem non eſt difficilis; quoniam ob eam rem vnam coronam vertiſſe dicemus, quòd vni capiti ambæ fuerint impoſitæ, & vnius hominis poteſtatem, ac principatum ſignificabant. Igitur has duas coronas Ieſu impoſitas fuiſſe dicamus, ad ſignificandum, cum regno ſacerdotium deinceps copulandum eſſe, vnique perſonæ vtrumque attribuendum; quod ita factum fuiſſe videmus. Nam poſt captiuitatem Babylonicam ijdem Reges, qui Sacerdotes fuerunt. Non diſputo

Eſai. 1.

Vtramque coronam fuiſſe impoſitam filio Ioſedec.

Cur duæ coronæ impoſitæ fuerint Ieſu.

Poſt captiuitatem Babylonicã ijdem reges qui ſacerdotes fuerunt.

H vtrùm

vſtùm Zorobabel regnum geſſerit: vt enim geſſerit, ſatis eſt ad hoc probandum, quod qui deinceps fuere conſecuti Reges, & Sacerdotes fuerunt. Quod probatur ex hiſtoria Iudit, in qua nulla Regis, ſed tantùm ſacerdotis magni mentio fit. Ex libro item Machabæorum, præſertim ex libro ſecundo, in quo nulla regni vel leuis mentio eſt; ſed magna ſacerdotij contentio, ambitio, atque petitio fuiſſe narratur. Ex hiſtoria item Iuſtini hiſtorici in principio libri trigeſimiſexti, quo dicit, ſemper Iudæos eoſdem & Reges, & Sacerdotes habuiſſe: quod ad tempus poſt captiuitatem conuenit, quo tempore & ipſe Iuſtinus hiſtoriam compoſuit: nam ante captiuitatem ex ſacris literis falſiſſimum eſſe probabitur. Vt igitur id futurum ſignificaretur, vtramque coronam Ieſu ſacerdoti imponere iuſſum eſt propheta. Sed ob eam rem inprimis factum eſſe duco, vt Chriſtum Ieſum ſeruatorem noſtrum, cuius perſonam, & imaginem Ieſus filius Ioſedech ſuſtinebat, & Regem, & Sacerdotem futurum eſſe Deus indicaret; idque ex eis mandatis facilè cognoſcitur, quæ ei ad Ieſum data ſunt, cùm has ei coronas iuberetur deferre. Sequitur enim.

Chriſtum Regem & ſacerdotem futurum eſſe propheta vaticinatur.

12 *Et loqueris ad eum, dicens: Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Ecce vir Oriens nomen eius: & ſubter eum orietur, & ædificabit templum Domino.* Semper propheta à minoribus bonis profectus ad maiora progreditur, à Ieruſalem materiali, ad ſpiritualem; à bonis terrenis, atque caducis, ad cœleſtia, atque perpetua: ita hoc loco à Rege, ſacerdoteque perituro, ad Regem, Sacerdotemque æternum. Solliciti erant Hieroſolymitani de regno, ſacerdotioque ſuo tuendo, ac conſeruando; quibus vt Deus ſpem ſubminiſtret, prophetæ iubet, vt Regni, & Sacerdotij coronas imponat capiti filij Ioſedec: quo certam faciebat ſpem, eos vel inuitis hoſtibus ſacerdotem ſuum, regemque habituros. Nec eo beneficio Deus benignus, atque miſericors contentus eſt, ſed eis verbis propoſitis, Regem, & Sacerdotem æternum, & homine maiorem præterea pollicetur. Non enim mihi perſuadeo hæc verba ad Zorobabel conuenire, vt omnes propè Hebræi affirmant, quibus etiam aſſentitur Hieronymus, & nonnulli alij chriſtiani interpretes: ſed vt illa, quæ dicta ſunt capite tertio eiuſdem prophetæ, in Chriſtum tantummodò cadere diximus: ita & quæ modò dicuntur. Nam perpetua oratione ſtatim narrantur huius Orientis attributa, in quibus ponitur eum futurum ſacerdotem. Cùm dicitur præter alia;

Zacharias à minoribus bonis ad maiora progreditur.

Regē Deus, & Sacerdotem pollicetur æternū.

Zach. 3. Non cadunt in Zorobabel quæ ei attribuunt Hebræi.

13 *Et erit ſacerdos ſuper ſolio ſuo.* At Zorobabel nec fuit, neque eſſe poterat ſacerdos: erat enim ortus ex tribu Iuda: at ſacerdotes non ſolùm ex tribu Leui, ſed etiam ex genere Aaron naſci oportebat. quare ad illum non pertinent, quæ de Oriente dicuntur. Chaldæus præterea interpres magnæ autoritatis vir, hæc omnia attribuit non Zorobabeli, ſed Meſſiæ. Oriens etiam Chriſtus à Zacharia vocatur, patre, inquam, Baptiſtæ, apud Lucam ca. 1. Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri, in quibus viſitauit nos Oriens ex alto: quo loco ad prophetam noſtrū eum ſic nominando Zacharias alludere videtur. Vnde non dubito quin iſta de Chriſto dicātur. Quare autem

Oriens Chriſtus vocatur.

vocetur Chriſtus Oriens, ſiue germen: nam vtrumque verbum Hebræum (vt diximus ſignificat) expoſuimus cap. 3. cum de Oriente etiam ageremus.

Zach. 3.

Et ſubter eum orietur. Hebraicè clariùs hoc dicitur, & ſubter ſe orietur, vel germinabit, id eſt, nullis humanis ſubſidijs nixus ſuum propagabit imperium: aut ipſe per ſe, viq; ſua tantum honorem adipiſcetur. quare nullos in ſuæ ſe gloriæ ſocietatem admiſcebit, nihil mundus, nullam partem humana vis ex tanta rerum, quas geret, magnitudine ſibi vnquam vendicabit. & ita de Chriſto dicitur apud Lucam. Proficiebat ætate, & ſapientia apud Deum, & homines, cùm nullos ſibi literarum magiſtros vnquam adiunxiſſet, illumque (vt Marcus teſtatur) admirabantur omnes dicentes, Vnde huic hæc omnia? & quæ eſt ſapientia, quæ data eſt illi, & virtutes tales, quæ per manus eius efficiuntur?

Chriſtus nullis humanis ſubſidijs nixus ſuum propagabit imperium.

Luc. 3.

Marc. 6. a.

Et ædificabit templum Domino. Id eſt, Eccleſiam, quæ eſt credentium concio, ſtabiliet, in qua verus Deus adoratur, & colitur. Et ſicut Deus in illo templo à Solomone, & Zorobabel poſtea ædificato, reſponſa dabat quaſi ſedens inter Cherubim (vt ait Dauid) qui propitiatorio, quod erat quaſi ſedes Dei, adhærebant: ita huic Eccleſiæ, & fidelium congregationi cùm præſideat, ei legitimè in concilijs congregatæ reſponſa dat. De hac enim Eccleſia Paulus loquens dicit; Vos eſtis templum Dei viui; ſicut dicit Deus: Quoniam in habitabo in illis, & ambulabo inter eos, & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus. Locus autem, quem citat hæc dicens Paulus, ſumptus eſt ex Leuitico. Sequitur in Propheta.

Templũ à Solomone, & à Zorobabel constructum repræſentabat Eccleſiã.

2. Cor. 6. d.

Leuit. 26. b

13 *Et ipſe extruet templum Domino: & ipſe portabit gloriam, & ſedebit, & dominabitur ſuper ſolio ſuo.* Magnam, & ſolidam gloriam Chriſtus conſecutus eſt, propter res ſuas clariſsimè geſtas, & à Deo, & ab omnibus hominibus. ita Dauid ait; Gloria, & honore coronaſti eum; quod de Chriſto, propter paſsionem mortis gloria, & honore coronato Paulus interpretatur in Epiſtola ad Hebræos; & ad Philippenſes ſcribens ait; Propter quod, & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen. Sed in Hebræo eſt nomen הוד *hod*, quod varijs modis à Diuo Hieronymo atque Vulgato noſtro, & à ſeptuaginta redditur: nunc gloriam, nunc honorem, nunc laudem, nunc confeſsionem, nunc ſpeciem, nunc decorem: Hebræis etiam vox ambigua eſt: ſed potentiam, & fortitudinem propriè mihi ſignificare videtur: quæ ſignificatio aptiſsimè ad omnia ſacræ ſcripturæ loca conuenit, in quibus reperitur. & ita huius noſtri prophetæ capitulo decimo, de Iudæ domo, id eſt de Eccleſia loquens, quam roborandam, & ad bellum confirmandam pollicetur, dicit; Et poſuit eos quaſi equum הודו *hodo*, id eſt, potentiæ, hoc eſt, quò ſuam vim, & potentiam oſtentabit. & illud Pſalmi 104. Confeſsionem, & decorem induiſti: clariùs interpretatur hoc pacto; potentiam, & decorem induiſti, id eſt, potẽtiã habes cum decore magno coniunctam. Septuaginta quoq; hunc locũ, quẽ in manibus habemus, ita transferunt, καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετήν,

Magnã Chriſtus gloriam cõſecutus eſt & à Deo, & ab hominibus propter res ſuas clariſsimè geſtas.

Pſal. 8.

Heb. 2.

Philip. 2.

הוד quid propriè ſignificet.

Zach. 10.

Pſal. 104.

Id eſt, ipſe ſuſcipiet virtutem, atque potentiam. Quare rectè etiam hunc locum ita vertemus: Ipſe portabit potentiam, id eſt, non ſolum templum, & Eccleſiam Chriſtus ædificabit, ſed magnam potentiam ad eam defendendam, & ad eius hoſtes debellãdos ſecum afferet: quod Virgo ſanctiſsima in Cantico ſuo expoſuit dicens; Fecit potentiam in brachio ſuo, diſperſit ſuperbos mente cordis ſui. Brachium Dei, Chriſtus eſt, qui eſt verbum patris, per quod (vt Ioannes teſtatur) omnia facta ſunt. Ex quo fit, vt brachium Dei Eſaias Chriſtum etiam appellet dicens; Domine, quis credit auditui noſtro, & brachium Domini cui reuelatum eſt? Sed operæpretium eſt intelligere, qualis, cuiuſque modi ea potentia ſit, quam Chriſtus portauit, vt noſter dicit propheta: in quo ſummam Dei ſapientiam, quæ ſuauiter omnia diſponit, aptiſsimeque coniungit, admirabimur. Sicut enim Deus pater verbo ſuam expreſsit, & declarauit potentiam, verbo omnia faciendo: ita & verbum ipſum Deus filius verbo ſuo, ſuam etiam aperuit, & explicauit potentiam. Nam quibus armis, quibus auxilijs, quibus denique viribus Chriſtus Eccleſiam ſtabiliuit, mundum ſubegit, & tot aduerſarios in poteſtatem redegit, niſi doctrina, & Euangelio ſuo? quod Paulus docet, dicens; Non erubeſco Euangelium: virtus enim Dei eſt in ſalutem omni credenti. & Dauid in Pſalmo quadrageſimoquarto, vires Meſsiæ deſcribens id ipſum luculenter exponit dicens; Accingere gladio tuo ſuper fœmur tuum potentiſsime, ſpecie tua, &c. in Hebræo eſt nomen הוד *hod*, de quo hic loquimur, id eſt, potentia tua. quaſi dicat, accingere gladio tuo appoſitiuè, qui eſt potentia tua; qui gladius cuiuſmodi ſit, declarans addit: Intende proſperè, procede, & regna; in Hebræo, eſt צְלַח רְכַב עַל־דְּבַר אֱמֶת וְעַנְוָה צֶדֶק *zeſah recab hal debar emet, vehanua zedec*, quod verbum de verbo conuertentes ita vertemus: proſpere age, aſcende ſuper verbum veritatis, & manſuetudinis iuſtitiæ. quem locum ita ferè reddit Hieronymus in Pſalmis. Potẽtia ergo Chriſti eſt verbum veritatis, manſuetudinis, iuſtitiæ, quod eius Euangelium eſt, docens veritatem, ac manſuetudinem cum iuſtitia coniũctam: hac Dei potentia, vniuerſum Eccleſiæ robur, & præſidium continetur. quamobrem vehementer eam optabat Eſaias dicens; Conſurge, conſurge, induere fortitudinem brachium Domini. Ex quo intelligitur quanti facere Euangelium Chriſti, quantum amplexari, in manibus, & in delicijs habere debeamus; rectèque de illo à Paulo dici; Virtus Dei eſt in ſalutem omni credenti. Et hac potentia (vt ſequitur in Propheta.)

Chriſtus magna vi Eccleſiam defenſurus. *Brachiũ Dei Chriſtus.* *Ioan. 1. a.* *Eſai. 53. a.* *Qualis cuiuſque modi Chriſti potentia fuerit.* *Vt pater verbo, ita Chriſtus filius Dei verbo ſuam aperuit potẽtiã.* *Rom. 1.* *Pſal. 44. a.* *Potẽtia Chriſti eius eſt Euangelium.* *Eſai. 51. a.*

Sedebit, & dominabitur ſuper ſolio ſuo. Id eſt, regnum ſibi firmum, & ſtabile conſtituet. Id enim illa ratione dicendi, ſedebit, ſignificatur; & ita ei pater (vt Dauid teſtatur) dixit; Sede à dextris meis, id eſt, mecum ſecurus perpetuò regna. & Angelus Virgini ſanctiſsimæ prædixit; Dabit illi Dominus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum.

Rom. 1. *Quanti Euangelium facere debeamus.* *Pſal. 110.* *Luc. 1.*

Et erit ſacerdos ſuper ſolio ſuo. Chriſtus etiam fuit ſacerdos perpetuò duraturus, vt & Dauid teſtatur dicens; Tu es ſacerdos in æternum ſecundum

Chriſtum ſacerdotẽ fuiſſe. *Pſal. 110.*

Chriſtus ſe dupliciter patri obtulit.

dum ordinem Melchiſedec. Qui ſeipſum dupliciter patri æterno obtulit pro hoſtia, primùm, ſecundum ordinem Melchiſedech; quando ſub ſpecie panis, & vini ſeipſum in vltima cœna obtulit. qua ratione quotidiè offertur in Eccleſia: deinde ſemel ſe obtulit ſecundum ordinem, ac rationem, qua Aaron ſacrificia facere conſueuit; ſeipſum faciens hoſtiam pro peccato; quando ſe in ara Crucis crudeliſsima morte tradidit mactandum; vt Paulus ait; Eum, qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit. Hoc eſt; fecit vt eſſet hoſtia pro peccato. Sed quod in vulgato, & in Hebræo eſt; Erit ſacerdos ſuper ſolio ſuo; Septuaginta viri transferunt; Erit ſacerdos à dextris eius ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ; vt ſit more Hebræorum relatiuum pro antecedenti, id eſt; à dextris Dei: quod ad Aſcenſionem Chriſti in cœlum pertinet. Nam quemadmodum priſcus ſacerdos intrabat ſemel in anno in ſancta ſanctorum mactatis hircis: ita & Chriſtus ſemel in cœlum ingreſſus eſt, vt Paulus ad Hebræos capite nono ait. Neque per ſanguinem hircorum, aut vitulorum, ſed per proprium ſanguinem introiuit ſemel in ſancta, æterna redemptione inuenta; ibique (vt Marcus ait) ſedet à dextris virtutis Dei. & Paulus ad Hebræos capite octauo. ſcribit. Talem habemus Pontificem, qui conſedit in dextra ſedis magnitudinis in cœlis.

2. Cor. 5. d.

Chriſtus ſemel in cœlũ ingreſſus eſt, vt priſcus ſacerdos ſemel in anno in ſancta ſanctorum.

Et conſilium pacis erit inter illos duos. Quidam non malè interpretantur; nulla diſcordia erit inter Regem, & Sacerdotem: quoniam idem & Rex, & Sacerdos erit. Alij; Conciliabuntur inter ſe populus Iudaicus, atque Gentilicus, fietque ex eis duobus vnus populus, pari, eodemque iure viuens. Non incommodè, vt ego cenſeo, ita etiam explicari poteſt; vt quia Chriſtus dicitur ſacerdos, cuius munus erat Deum placare, atque populo reconciliare, ſicut Paulus ait; Omnis pontifex, ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur in iis, quæ ſunt ad Deum, vt offerat dona, & ſacrificia pro peccatis: dicat hoc loco Propheta, conſilium pacis futurum inter Chriſtum ſacerdotem, ac Pontificem noſtrum, & Deũ; quòd ipſe Deum nobis pacatum, atque benignum præſtiterit; & omnem eius iram in peccata noſtra mitigauerit, pacem denique inter homines, Deumque fecerit; ſicut dicit Eſaias, Diſciplina pacis noſtræ ſuper eum; vt illud perfectè expletum, ac redditum ſit, quod Malachias de Aaron nomine Dei dicit; Pactum meũ fuit cum eo vitæ, & pacis.

Heb. 5. A

Chriſtus Dei iram mitigauit.

Eſai. 53.

14 *Et coronæ erunt Helem, & Tobiæ, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini.* Hoc eſt; poſtquam huiuſmodi coronas impoſueris capiti Ieſus, ad ea quæ dicta ſunt ſignificanda, eas deinde tolles, & in templo collocabis, vt memoriam eorum repræſentent, qui aurum, & argentum, & locum ad eas fabricandas præſtiterunt. Sed nonnulla nomina mutata ſunt eorum, quos antè nominauit: nam quem priùs appellauit Heldai, nunc vocat Helem; & quem antè appellauit Ioſiã, in cuius domo coronæ ſunt factæ, nũc vocat Hen. Ex hoc verò mandato facilè cognoſci licet, quidquid obſequij, atque officij Deo præſtamus, ad nos tandem redire, & ad gloriam, & dignitatem noſtram manare. Modicò

Quidquid obſequij Deo præſtamus, ad nos tandẽ redire.

bonorum participes futuros, ſi Deo
audientes fuerint. Nemo enim, niſi
Dei præceptis, & iuſsis obediat, vllam
ex aduentu Chriſti vtilitatem perci-
piet: & hac lege, ac conditione intelli
gi oportet, quidquid boni Deus in
ſcripturis mundo ſe præſtaturum re-
Ioan. 1. cipit. In propria venit, & ſui eum non
receperunt; quotquot autem recepe
runt, dedit eis poteſtatem filios Dei
fieri. Ioãnes ait. Is autem recipit eum;
qui iuſsis eius paret.

CAPVT. VII.

A 1 ET factum eſt in anno quarto
Darij regis, factum eſt verbũ
Domini ad Zachariam, in quarta
menſis noni, qui eſt Caſleu.
2 Et miſerunt ad domum Dei Sa-
raſar & Rogommelech, & viri qui
erant cum eo, ad deprecandam faciẽ
Domini.
3 Vt dicerent ſacerdotibus domus
Domini exercituum & prophetis, lo
quentes, Nunquid flendum eſt mi-
hi in quinto menſe, vel ſanctificare
me debeo, ſicut iam feci multis an-
nis?
4 Et factum eſt verbum Domini
exercituum ad me, dicens,
5 Loquere ad omnem populum ter-
B ræ: & ad ſacerdotes, dicens, Cùm ie-
iunaretis, & plangeretis in quinto &
ſeptimo per hos ſeptuaginta annos:
nunquid ieiunium ieiunaſtis mihi?
6 Et cùm comediſtis & bibiſtis: nũ
quid non vobis comediſtis, & vobiſ-
metipſis bibiſtis?
7 Nunquid non ſunt verba, quæ lo-
quutus eſt Dominus in manu prophe
tarum priorũ, cùm adhuc Ieruſalem
habitaretur, & eſſet opulenta, ipſa
& vrbes in circuitu eius, & ad Au-
ſtrum, & in campeſtribus habita-
retur?
8 Et factum eſt verbum Domini
ad Zachariam, dicens,
9 Hæc ait Dominus exercituum,
dicens, Iudicium verum iudicate &
miſericordiam & miſerationes faci- C
te vnuſquiſq; cum fratre ſuo.
10 Et viduam, & pupillum, & ad-
uenam, & pauperem nolite calumnia
ri: & malum vir fratri ſuo non cogi-
tet in corde ſuo.
11 Et noluerunt attendere, & auer
terunt ſcapulam recedentes: & au-
res ſuas aggrauauerunt, ne audirent.
12 Et cor ſuũ poſuerũt vt addaman-
tem, ne audirent legem & verba quæ
miſit Deus exercituum in ſpiritu ſuo
per manum prophetarum priorum:
& facta eſt indignatio magna à Do- D
mino exercituum.
13 Et factum eſt ſicut locutus eſt,
& non audierunt: ſic clamabunt, &
non exaudiam, dicit Dominus exer-
cituum.
14 Et diſperſi eos per omnia regna
quæ neſciunt: & terra deſolata eſt ab
eis, eò quòd non eſſet tranſiens & re-
uertens: & poſuerunt terram deſyde
rabilem in deſertum.

SEQVITVR SECVNDA PARS NOSTRI PROPHETAE.

Nam in duas partes eius vaticinium diuiditur; primam expoſuimus, quam vno, & perpetuo contextu tractatam fuiſſe docuimus. Iam ergo de ſecunda diſſeramus. Prius autem Propheta exponit, cuius rei occaſione ei à Deo hoc vaticinium traditum fuerit, dicens.

1 *ET factum eſt in anno quarto Darij regis, factum eſt verbum Domini ad Zachariam, in quarta menſis noni, qui eſt Caſlen.*

2 *Et miſerunt ad domum Dei Sarâſar & Rogom melech, & viri qui erant cum eo.*

In duas partes Zacharia vaticiniū diuiditur.

Duo ferè anni interiecti fuere inter primam noſtræ prophetæ viſionem, & hanc: nam illa accidit, vt cap. primo dicitur, anno ſecundo Darij, hæc verò anno quarto. Menſis nonus eſt Nouember. Hi verò legati miſſi fuerunt cum mandatis, de quibus mox dicemus, ab ijs Iudæis, qui adhuc cōmorabantur Babyloniæ. Sed legatorum nomina nonnihil difficultatis habent propter varias verſiones. Primùm, quē noſtra vulgata vocat Rogom melech, in Hebræo vocatur, Regem melech; & ita eſt in commentarijs Hieronymi: & ita putat Pagninus in lexico in vulgata noſtra legi oportere. Sed longè maiorem difficultatem afferunt ſeptuaginta viri: nam quod noſter vulgatus dicit hos nuncios miſſos fuiſſe in domum Dei, ſeptuaginta interpretes dicunt miſſos fuiſſe in Bethel. Quem vulgatus vocat Rogom, vel Regemmelech: ſeptuaginta viri vocāt Sager rex. Additur prætereà alius à ſeptuaginta, quē

Verſio difficilis ſeptuaginta interpretum.

neque Hebræus, nec noſter vulgatus nominat, Arbath. Circa quam differentiam, non poſſum non mirari Hieronymum, qui cum cæteris locis pulrimi faciat ſeptuaginta viros, illoſq; A
ſemper explicet, hoc loco eos contemnit, atque reijcit: dicitq; nullum noſtrorum interpretum eos hoc loco explanare potuiſſe: Nec enim (inquit ille) quod malè verſum eſt, ex Hebræo vlla ratione explanari poteſt. Sed non tam facilè auderem ſeptuaginta viros reijcere, quos tanti faciunt Euangeliſtę: præſertim cùm nō adeò difficiles habeant explicatus, vt exponi, & cùm Hebræo, & vulgato noſtro cōciliari nō poſsint. Nā quod ait Hieronymus, quis eſt iſte Sager rex? dico eūdē fuiſſe, qui Regemmelech. Nam nō eſt inſolēs in ſeptuaginta viris, quod vel capite proximè ſuperiori vidimus, nomina propria alijs nominibus vel Græcis, vel Hebræis, idem ſignificantibus declarari. Regemmelech autem idem ſignificat, quod Seger rex. D
Regem enim idem declarat quod Princeps, vt dicit Rabbi Abraham. Pſal. 68. verſ. 28. ad quod probandum citat hunc noſtræ prophetæ locum. Sager autem idem etiam declarat quod princeps, à verbo סָגַר *ſagar*, claudit; quod principes intùs quaſi claudi

Septuaginta interpretum verſio cum noſtra conciliatur.

Pſal. 68.

çlàudi ſoleant, paucisq́ue pateat ad ços aditus. & ita מַסְגֵּר *masger*, quòd 4. Reg. 24. Hieronymus vertit artifex incluſor Rabbi Dauid in libr. Radicum dicit eſſe hominem optimatem, atque magnæ æſtimationis. Melech verò vulgare eſt, nihil aliud quã regẽ ſignificans. quare Sager rex idẽ eſt quod Regemmelech: quem exiſtimo (vt putat Rabbi Abraham loco citato) principem, & magnæ dignitatis virum in domo regis Babyloniæ fuiſſe, ita appellatum, non quòd rex fuerit Bethel: quo etiam arguit erroris Hieronymus ſeptuaginta interpretes; quaſi illi dixerint regem fuiſſe Bethel. Quærit etiam Hieronymus ad quam Bethel miſsi ſunt, cùm Bethel vrbs illa, de qua mentio in ſcriptura fit, Bethauen iam vocaretur. At in Hebręo eſt miſſos fuiſſe Bethel: quod quamuis domum Dei ſignificet, vt vertit Hieronymus, & vulgatus: Ionathas tamen Chaldæus interpres, vertit Bethel: quod probat Rabbi Chimi in commentarijs; aitq́ue aptiſsimum, & diſertiſsimum eſſe ſimplicis vocis ſignificatione declarari, neque vetus & gẽnuinum nomen Bethel amiſit, quando nouum per irriſionem ei eſt à prophetis impoſitum, vt patet ex Amos 4. 5. & 7. capite, cùm antea fuerit Bethauen ab Oſea vocata. Quod autem addant ſeptuaginta viri nomen illud Arbath, non propterea reprobandi ſunt. Nam etiam cùm narratur genus Abrahæ Geneſeôs. 11. additur à 70. Cainam, quem Arphaxat filium eſſe dicunt, patremq́ue Sale; quod neque in Hebræo, neque in vulgato noſtro reperitur; ſed in vtraque editione ponitur Arphaxad genuiſſe Sale: impium tamen eſſet hac de cauſa reijcere ſeptuaginta viros. Nam eos Lucas genus Chriſti declarans cap. tertio ſequitur. Quare non eſt cur hoc loco non probemus ſeptuaginta, quos tanti Euangeliſtæ faciunt. Miſsi igitur ſunt hi viri ad deprecandum faciem Domini: quid autẽ precari volebant?

3 *Vt dicerent* (inquit) *ſacerdotibus Domini exercituum, & prophetis, loquentes, Nunquid flendum eſt mihi in quinto menſe, vel ſanctificare me debeo, ſicut iam feci multis annis?* Quoniam quinto menſe, id eſt, Iulio vrbs vna cùm templo incenſa eſt, inſtituerunt illo menſe Iudæi ieiunium, quod toto captiuitatis tempore ſeruârunt. Cùm verò fama iam eſſet de felici vrbis, ac templi ædificatione, ſui deſiderij compotes, quęrebant ex ſacerdotibus, & prophetis, an ne vltrà ſibi flendum, id eſt, ieiunandum à cibo, & delicijs, & alijs rebus eſſet abſtinendum, ſicut annis ſuperioribus abſtinuerant. Id enim ſignificat ſanctificare ſe, religioſè ab aliquibus rebus, ne ſe contaminent, abſtinere. eſt enim in Hebręo נָזַר *nazar*, quod eſt diuidere, ac ſeparare ſe. Ex quo Nazaræi vocantur, quòd ſe à delitijs ſeparent. Septuaginta verò hunc locũ ita transferunt *εἰσελήλυθεν ὧδε ἐν τῷ μηνὶ τῷ πέμπτῳ τὸ ἁγίασμα, καθότι ἐποίησαν ἤδη ἱκανὰ ἔτη*. Ingreſſa eſt huc in mẽſe quinto ſanctificatio, iuxta quod fecerunt annis pluribus. Quę trãſlatio valde diſciplicet Hieronymo: dicit enim ex huius interpretationis errore, alios in errorem incidiſſe: ſed equidem licet non ſit verbum de verbo verſum, eãdem omnino habet ſententiam, quã Hebraica, vulgata, Hieronymi, hoc eſt; num appetente menſe quinto ingredietur etiam ſanctificatio? id eſt, incipiemus ieiunare, & flere, & à delitijs abſtinere? quod vno ſanctificationis

Sãctificare ſe quid ſignificet.

Septuaginta verſio cũ noſtra conciliatur.

Humanū ingeniū diuerſiſsime exponitur.

cationis nominé (vt iá explicauimus) comprehenditur, vt multis iam annis fecimus. Quare non puto erraſſe ſeptuaginta, vt Hieronymus exiſtimat. Hic tamé animaduertere licet hominú ingeniũ, qui ferè ſemper aduerſa fortuna cómouentur, vt ſibi in voluptatibus, & delicijs téperét, vt lachrymis, & pœnitentiæ ſqualori ſe dedát: rebus autem proſperè fluétibus ſe ad luxuriam conuertunt, pœnitentiamque, ieiunium, & vitæ parſimoniam abijciunt. Ita Dauid quòd puerum, quem vehementer amabat, morientem vidit, plorabat, cibum repudiabat, in cinere, ſordibuſque iacebat. Id quod etiá fecit cùm peſtem graſſantem videret, & cùm vrbe ab Abſalone pelleretur: cùm tamen grauiſſima peccata admiſiſſet, nihil ſimile feciſſe dicitur. Ita Achab de ſcelere illo truculentiſsimo, quo Naboth indignam mortem conflauit, non doluit, quouſque Elias ei grauiſsimas pœnas pendendas eſſe dixit. Idem ex Niniuitis, & multis alijs cognoſcitur. Ac denique populus inſtituit ieiunium, atque ſanctificationem, & continentiá eo menſe ſeruandam, quo templum eſt vaſtatum, & vrbs: non quò tempore ſcelera grauiſsima fecit: quàm primùm verò templum, & vrbem felici terreſtitui audiuit, quærit vtrum ſit inſtitutum illud reuocandum? Quod quidem coniecturam facit, non tam Dei offenſa eos, quàm pœnæ metu ad pœnitendum dolédum, & ſe continédũ moueri. Differt tamé inter bonos, & iniquos huiuſmodi pœnitentes: quòd hi ſupplicium tátum pœnitentia volunt auertere, neq; Dei offenſioné admodũ curát, vt Saul, qui ne regno ſpoliaretur, peccaſſe confeſſus eſt: illi verò, licet terrore pœnarũ

2. Reg. 12.
2. Reg. 15.
3. Reg. 21.

Quid differat inter bonos & iniquos pœnitentes.
1. Reg. 15.

moueátur, in eis tamé non perſiſtũt, ſed imprimis dolent propter Deum, quem cum vnicè diligant, grauiter illum offendiſſe ferunt. Verùm enimuerò illa perfectiſsima pœnitentiæ ratio eſt, cùm peccator, antequam quidquam pœnarum impendere ſentiat, propter vnam Dei offenſam graui có mouetur dolore, lachrymas effundit, magnoque ſeipſum ſupplicio coercet: vt Petrus Apoſtolus, & Maria Magdalena fecerunt. huiuſmodi Deus viros inſigni quadam beneuolentia, ac miſericordia complectitur. Expoſita populi quæſtione, quid eis noſter propheta nomine Dei reſponderit, videamus.

Quænam perfectiſsima pœnitentia ſit.

4 *Et factum eſt verbum Domini exercituum ad me, dicens,*

5 *Loquere ad omnem populum terræ, & ad ſacerdotes, dicens, Cùm ieiunaretis, & plangeretis in quinto & ſeptimo per hos ſeptuaginta annos: nunquid ieiunium ieiunaſtis mihi?* Septimo menſe ieiunium fuit inſtitutum, quod eo fuerit Godolias ab Iſmaele interfectus, & populus, qui poſt vrbis incendium reliquus fuerat in Ægyptum fugiens diſperſus, quærebant etiam, num hoc ieiunium ſeruandum eſſet? quoniam audierant Iudæos Ieroſolymam redire. Quare de vtroque ieiunio propheta eis Dei verbis reſpondit, oſtendens quàm parui apud Deum momenti eorum ieiunium foret, quaque ratione Deus potiſsimùm placetur. Parui autem autem momenti ob eam rem erat ieiunium, quòd non Deo, ſed ſibi ieiunabant. id eſt, non Dei amore ducti, & eum offendiſſe dolentes, ſed vt exilij, euerſioniſq; patriæ, & aliarum pœnarum, quas ob ſua ſcelera perferebant, veniam impetrarent. Itaque nó tam peccatum, quàm ſupplicium tollere

Quòd ieiuniũ parum apud Deum momẽti ſit.

tollere ieiunio nitebantur. Quare parſimoniam, & continentiam potiùs ad ſuam vtilitatem, quàm ad Dei gloriam referebant: opportunèq; eos propheta de hac re increpat. Ipſo enim facto ſuo conuincebantur, qui quàm primùm calamitatem depulerunt, nolebant parcè, ac continenter viuere. Quocirca ſola calamitas ſuperioris ieiunij cauſa eſſe apertè ſignificabatur. Ex quo intelligitur eos, qui dum priuatam vitam agunt, parcè, ſobriè, & continenter viuunt, poſtea verò altiorem in Republica gradum conſecuti, genus vitæ commutantes, effuſè, molliter, & delicatè vitam traducunt; non leui eſſe argumento antea non Deo, ſed ſibi ſobrietatem, & parſimoniam ſeruaſſe. Vir enim virtute præditus, quò magis ei arridet fortuna, eò ſibi magis in rebus omnibus temperat, ne blāda illa aura negligentior factus, de virtutis gradu deijciatur. Ita Dauid de ſe dicit poſtquam regnum eſt conſecutus; Domine non eſt exaltatum cor meum, neque elati ſunt oculi mei: Si non humiliter ſentiebam, ſed exaltaui animam meam; ſubaudi, mihi iraſcaris, aut in me animaduertas.

Qui correcturam afferāt non Deo, ſed ſibi parſimoniam ſeruare.

Vir optimus quò magis ei arridet fortuna ſibi magis in rebus omnibus temperat.

Pſal. 131.

6. *Et cùm comediſtis, & bibiſtis: nunquid non vobis comediſtis, & vobiſmetipſis bibiſtis?* Id eſt, omnia ad veſtram vtilitatem refertis. Vt enim comeditis, & bibitis, non vt mihi, & ad meam gloriā alamini; ſed vt famem, & ſitim depellatis: ſic ieiunatis non mihi, ſed vt malis liberemini. Eſt pulchra comparatio ſine nota comparationis; quod frequenter vſu venit in ſacris literis, vt illud Iob, Homo naſcitur ad laborem, & auis ad volatum, id eſt, ſicut auis ad volatum naſcitur, ita & homo ad laborem. Quibus verbis eis propheta ſignificat, nō magis eos irā Dei ieiunando, quàm comededo placare: quippe qui vtraque re ſuum tantùm commodum ſpectabant. Nam ſi Dei gloriam quærerent, & eius of‑fenſionem ieiunij pœna compēſarent, nunquam reliqua eius iuſſa, atq; præcepta nefariè violarent. Quo loco optimè explicatur alius Eſaiæ locus: capi. 58. quo populi etiam ieiunandi rationem reprehendit, Ecce (ait) in die ieiunij veſtri inuenitur voluntas veſtra; quod nonnihil difficultatis habere videtur, quæ ſit voluntas hæc, quæ ieiunium contaminat; & parum gratum Deo altiſsimo reddit; quā nihil aliud eſſe duco, niſi quod incommoda ſua propellere potiùs, quàm Deo ſatisfacere ieiunando ſtudebant. Quare hęc duo loca vim habēt admirabilem ad eos reprehendendos, qui ieiunant, & alijs ſe ſupplicijs coercent, vota nūcupant, preces & ſacrificia faciūt, non vt Deo gratum faciant, pietatemque aduerſus eum, & reuerentiam præſtent; ſed vt damna, quæ timent, & incōmoda vitent; vel vt res, quas ardenter cupiunt, & in votis habent, adipiſcantur. Quare veri ieiunij eis rationem exponit, ex quo aliorum etiam officiorum erga Deum rationē, modumque intelligemus: citans in hanc rem prophetas eos, qui ante captiuitatem fuerunt, per quos verum eis ieiunandi modum expoſuit: quod hanc noſtram Eſaiæ explicationem probabiliorem facit.

Iob. 5.

Vehemēs propheta argumentum ad quoſdam homines conuincendos nō magis eos ieiunādo, quam comedēdo Dei iram placare.

Eſaiæ locus exponitur.

Eſai. 58.

Vehemens locus ad quorūdam hominū officia reprehendenda.

7. *Nunquid non ſunt verba, quæ loquutus eſt Dominus in manu prophetarum priorum, cùm adhuc Ieruſalem habitaretur, & eſſet opulenta, ipſa & vrbes in circuitu eius, & ad Auſtrum, & in campeſtribus habitaretur?* Prophetas priores vocat eos, qui ante captiuitatem, vt dixi, fuerunt;

runt: quod ipſe declarat adiungens.

Quum adhuc. Ieruſalem habitaretur, & eſſet opulēta, &c. Illud verò. *Ad Auſtrum, & in campeſtribus habitaretur;* Ad magnam eam tranquillitatem, & ſecuritatem ſignificādam dicit, qua tunc fruebantur. Ciuitates enim quæ ſunt in locis planis, olim minùs tutæ habebantur: quippe quæ non eſſent natura munitæ: & quia hæc loca plana ad Ieruſalem relata, ad Auſtrū vergebant; ob eam rem dicit, cùm habitaretur ad Auſtrū, cùm eſſet adeò potens, & cæteris regnis adeò terribilis, vt nullis muris eius coloni ad habitandum egerēt, ſtatum ciuitatis cùm eam prophetæ monerēt, ſcripſit. iam quid dixerint videamus.

8 *Et factum eſt verbum Domini ad Zachariam, dicens,*

9 *Hæc ait Dominus exercituum, dicens, Iudicium verum iudicate: & miſericordiā & miſerationes facite vnuſquiſque cum fratre ſuo.* Hæc ſunt mādata, quæ alijs prophetis à Deo ad populum data ſunt, vt ex fine clauſulæ intelligitur, quæ identidem à noſtro propheta dici, atque nuntiari iubentur. Semper enim id præſtare oportet eos, qui Deo placere cupiunt.

Iudicium verum iudicate. Hoc pertinet ad iuſtitiam, virtutem ſpecialem: id eſt, ius æquale omnibus dicite, nec diuites, aut amicos reuereamini, neque pauperum clamore flectamini, ſed vnam æquitatem ſequimini.

Iudicium verum quando redditur.

Quod autem dicit, *Verum,* Id eſt, ne mentiatur iudicium: quod fiet, aut tribuendo alicui, quod ſuum nō erat, aut detrahendo, quod erat ſuum; ſed æqualitatem conſtituat. vt in Exodo præcipit. Nec in iudicio plurimorū acquieſces ſententię, vt à vero deuies: pauperis quoque non miſereberis in iudicio. & paucis interiectis adiungitur; Non declinabis in iudiciū pauperis, id eſt, ne ab eo propter paupertatē eius declines, & ad diuitē inclines. hoc ipſum eos antè monuit Eſaias; Quærite iudicium (dicens) ſubuenite oppreſſo, iudicate pupillo, defendite viduam. Sed huiuſmodi iudicium ab eis eſſe corruptum clamat eodem capite dicens; Principes tui infideles, ſocij furum, omnes diligunt munera, ſequūtur retributiones: pupillo non iudicant, & cauſa viduæ non ingreditur ad illos. & luculenter Dauid; Vſquequo iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum ſumitis. Iudicate egeno, & pupillo: humilem, & pauperem iuſtificate. Eripite pauperem, & egenum de manu peccatoris liberate. Neſcierunt, neque intellexerunt, in tenebris ambulant.

Exod. 23. a.
Eſai. 1. f.
Pſal. 81.

Et miſericordiam, & miſerationes facite vnuſquiſque cum fratre ſuo. Non ſolùm præcepta iuſtitiæ, ſed etiam miſericordiæ oportet tenere eos, qui Deo grata obſequia exhibere deſiderant. Vt enim ipſe miſericordiam ſuam erga nos, præter cæteras virtutes ſuas, oſtendit: ita ei miſericordes, & humani viri gratiſsimi ſunt: contrà verò nullos magis execratur, quàm crudeles, & immanes homines, qui nihil alienis lachrymis, & miſerijs mouentur. & ita Salomon ait in Prouerbijs; Qui ſeminat iniquitatem, metet mala, & virga iræ ſuæ conſummabitur. quod de illis intelligit, qui ſunt immites in proximos ſuos. Sequitur enim; Qui pronus eſt ad miſericordiam, benedicetur: de panibus enim ſuis dedit pauperi. Per Oſeam enim hoc etiam populo prædixit; Miſericordiam volui, & non ſacrificium, id eſt, ſi alterum

Miſericordiæ præcepta oportet tenere eos qui Deo placere volūt.
Nullos magis execratur Deus quàm crudeles & immanes homines.
Prou. 22. b.
Oſee. 6. c.

præ-

prætermittendum eſt, malo vt ſacrificium prætermittatur. *Magis Deus amat hoſtia famelicũ ali quàm ſibi offerri.* Magis enim Deus amat hoſtia famelicũ ali, quàm ſibi offerri. quòd longè pluris miſericordiam faciat, quàm ieiunium, *Eſa. 58.* apertiſsimè per Eſaiam oſtendit di- *Pluris Deus facit miſericordiã quam ieiunium.* cens; Nonne hoc eſt magis ieiunium quod elegi? diſſolue colligationes impietatis, ſolue faſciculos deprimentes, dimitte eos, qui confracti ſunt liberos, & omne onus dirumpe: frange eſurienti panem tuum, & egenos, vagoſque induc in domum tuã. quum videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne deſpexeris. Tunc erumpet quaſi manè lumen tuum, & ſanitas tua citiùs orietur. id eſt, calamitatis tenebris liberaberis, ac damna, & detrimenta omnia reſarciẽtur. *Nulla re magis ira Dei quam benignitatis officijs mitigatur.* Nulla enim re magis ira Dei punientis, & pœnas ſcelerum repetentis, quàm miſericordiæ, & benignitatis officijs mitigatur. Et ita Daniel Na- *Dan. 3.* buchodonoſori, iamiam pœnas flagitiorum eius Deo minante daturo conſuluit, vt eas eleemoſyna, & beneficijs erga pauperes compenſaret.

10 *Viduam, pupillum, & pauperem nolite calumniari.* Et hoc ad iuſtitiã pertinet: *Singularis quædam diuinũ in pauperes iniquitas.* quod ſingulariter cõmẽdat; quoniam frequẽter vſu venit, vt homines audeant lites iniuſtas pauperibus, & præſidio deſtitutis intẽdere; quò illorum bona diripiãt, ſcientes, ꝙ ope & opibus careant ad ſuũ ius perſequendũ: & ob hanc rem ſciẽtes ſe iure eſſe inferiores, varijs calumnijs cauſam extrahunt, vt nõ iure, ſed paupertate *Quid ſit pauperem calũniari.* oppreſsi cauſa cadant. Hoc igitur eſt pauperem calumniari, per calumniam, & malitioſam iuris interpretationem, falſamque allegationem, vel per fraudem quamcumque aliquid ab eo petere, vel ei negare. id quod Paulus, ne fiat, monet. Et ne quis ſupergrediatur, neque circunueniat in *1. The. 4. b* negotio fratrem ſuum: quoniam vindex eſt Dominus de his omnibus, ſicut prædiximus vobis, & teſtificati ſumus. Hunc verò locum citare videtur primæ Corinthiorum ſexto, *1. Cor. 6.* quo eos reprehẽdit, qui iudicio cum alijs contendunt. Verbum autem Hebræum eſt עשק *haſic*, quod latiùs patet quàm calumnior: quãquam ferè ſemper ita redditur à Hieronymo, atq; vulgato noſtro. Nam calũniari eſt in litibus per fraudẽ, aut ſubdolã rationẽ aliquẽ vexare: illud verò quãcunq; oppreſsionẽ, etiam extra litẽ, qua alterius bona aut occupãtur, aut fraudulenter capiũtur. De his igitur *Quàm graue crimen ſit pauperem calumniari.* omnibus noſter propheta loquitur, prohibens vllo modo iniuriã pauperi fieri. & Sapiens in Prouerbijs hoc ver- *Prou. 14. d.* bo vtens, Qui calumniatur (ait) egentem, exprobrat factori eius: vel quòd eum talem fecerit; vel quòd putet talem curæ non eſſe ei. quæ vna res vel maximo omnibus terrori futura erat, ne pauperes calumniarentur, & opprimerent: præſertim cum mox idem Sapiens adiungat; Honorat autem eum, qui miſeretur pauperis: ſicut patrem honoraret quiſpiam, ſi oppreſſo filio ferret opem.

Et malum vir fratri ſuo non cogitet in corde ſuo. Sicut improba facta diſplicent Deo; ita & cogitationes iniquæ. Eſt enim mala mens omnium crimi- *Mala mens omnium criminum fons, & origo eſt.* num fons, & origo; neque tam facta ipſa, licet impia, & ſceleratiſsima ſint, quàm iniquum, & ſceleratũ animũ, à quo ſunt profecta, execramur: adeò vt Seruator noſter dicat; Non quod intrat per os, coinquinat hominẽ, ſed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominẽ. quod ipſe paucis interie

I ctis

Matt.15.b. ctis declarans ait, Quæ procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem: de corde enim exeũt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falſa teſtimonia, blaſphemiæ; hæc ſunt quæ coinquinant hominem. Quare ſi recti eſſe cupimus, priùs nobis animus confirmandus eſt: fieri enim non poteſt, vt qui improbo ſit animo, à ſcelere ſe diu cohibere poſsit, vt Chriſtus ait: Non poteſt arbor mala fructus bonos facere. quod de mala mẽte plerique interpretantur. Et ob eam rem Eſaias populum monens, vt deſinat iniquus eſſe, frugique fiat, docens quomodo id agendum ſit, à capite orditur dicens; Auferte malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis: quieſcite agere peruerſè: diſcite benefacere. His tamen locis operæpretium eſt animaduertere, quomodo duabus virtutibus, iuſtitia, atque miſericordia erga proximos, vniuerſam legem comprehendit: de pietate verò, & religione erga Deum, nullam mentionem facit. Nam fieri non poteſt, vt qui erga proximos bonus ſit, erga Deum ſit iniquus. Talem enim virum Deus ſibi cõciliabit: & quamuis de Deo nihil audiuerit, ipſe ei ſui notitiam præbebit. Ita Salomon in Prouerbijs totam officij vim his duabus partibus amplexus eſt dicẽs; Qui ſequitur iuſtitiam, & miſericordiã, inueniet vitam, iuſtitiam, & gloriam. & Paulus idipſum diſertiſsime probat, Qui diligit (inquiẽs) proximum, legem impleuit. Nam non adulterabis, non occides, &c. & ſi quod eſt aliud mandatum, in hoc verbo inſtauratur; Diliges proximum tuum ſicut te ipſum. Plenitudo ergo legis eſt dilectio. At dilectio, & charitas erga proximum, iuſtitia, & miſericordia tota continetur. Quare magno ſtudio his duabus virtutibus operam dare debemus: in quibus docendis, monendis, ſuadendis, tota ferè ſacroſancta ſcriptura verſatur. Nemo mihi vnquam probabit Deum ab eo diligi, qui proximum, quem nobis ipſe ita commendat, nõ diligat? Sed nulla maior harum virtutum commendatio cõmemorari poteſt, quàm quòd Deus ſummam faciens hoc loco omnium ſermonum, orationum, narrationum, rerum denique omnium, quas populo per prophetas, & ſanctos viros ſuos nuntiari voluit, has tantùm virtutes ſubducat. Sed quàm bene populus his duobus iuſſis obtemperauerit, atque hæc duo breuiſsima præcepta tenuerit, declarat mox propheta noſter dicens;

Qui improbo ſit animo à ſcelere ſe diu cohibere non poteſt.

Matt.7.

Eſa.1.c.

Duabus virtutibus iuſtitia, atque miſericordia vniuerſam legem propheta compediũ dit.

Pro.21.c.

Rom.13.

Charitas erga proximũ iuſtitia & miſericordia tota continetur.

Iuſtitia atque miſericordia ſummam Deus facit omniũ verborum ſuorum.

11 *Et noluerunt attendere, & auerterunt ſcapulam recedentes: & aures ſuas aggrauauerunt, ne audirent.*

12 *Et cor ſuum poſuerunt vt adamantem ne audirent legem, & verba, quæ miſit Dominus exercituum in Spiritu ſuo ſancto per manus prophetarum priorum.* Ad mirabili ac diuina prorſus dicendi ratione populi contumaciã, & inſolentiã amplificat, diſertiſsimaſq; in oratione acceſsiones facit, ex quibus eorũ hominũ progreſſum, qui Dei verba incipiunt repudiare, intelligemus.

Progreſſus eorum hominum qui Dei verba incipiunt repudiare.

Noluerunt, inquit, attendere. Id eſt, res alias agebãt cùm eis prophetæ loquebantur, non magnopere quæ dicebãtur curantes: ita vt quamuis corpore loquentibus adeſſent præſentes, longè tamen mente aberant. Quorum ſimiles ſunt, qui conciones quidem audiunt, nihil tamen minùs attendunt, nihil minùs cogitant, quàm quæ à concionatoribus prędicantur: de qui-

Cuiuſmodi crimen ſit cõciones licet audiantur, non attendere.

Eſa.43.b.

de quibus dicit Eſaias. Surdi ſunt, & aures eis ſunt: quamuis enim aures habeant patefactas, quia nolunt attendere, ſurdi habentur: cui rei ſi non medeantur, citò ad alium longè deteriorem contumaciæ gradum peruenient, vt non ſolùm non attendant, ſed etiã audire nolint. quem gradum propheta declarat dicens,

Auerterunt ſcapulam recedentes. Iniquum eſt non attendere animum ad recta monentem, ſed longè iniquiùs nolle talem virum audire, fugere prophetam, & concionatorem monentem, nec velle intereſſe orationi de lege Dei diſſerenti: quos imitantur, qui nunquam concionibus adeſſe volũt, quos tam difficilè eſt fructum vllum pietatis ferre, quàm hortos, qui non ſunt irrigui. tam difficilè ſuorum peccatorum ægritudines curabũt, quàm ægroti periculoſo morbo laborantes, ſi medicos omnes reſpuant. De quibus dicit Oſeas, Sicut vacca laſciuiens declinauit Iſrael, id eſt, quæ ſubterfugit eum, qui ei iugum imponere conatur. quare verè iſti vocantur rebelles, & indomiti. Eſt & alius pertinaciæ gradus his duobus deterior: nam licet ſit improbum fugere eum, qui de doctrina Dei verba facit: magis tamen improbum eſt non ſolùm fugere, ſed ne fugiẽtem voce aſſequamur, aures claudere, ac planè nolle ſcire legem Dei, quos noſter propheta deſcribit dicens,

Cuiuſmodi crimen ſit ſacris concionibus adeſſe nolle.

Quam difficile peccatis leuentur qui concionibus adeſſe nolũt.

Oſeæ.4.d.

Et aures ſuas aggrauauerunt ne audirent. Scelus quidem deteſtabile. hanc vocant Theologi ignorantiam affectatã, id eſt, quæſitam, qua vult peccator ignorare, & erudiri recuſat: quã meritò dicunt crimen ex ſe natũ longè deterius facere. iſtiuſmodi homines Dauid comparat aſpidi ſurdæ obturanti aures ſuas: qui verè ſunt nefarij, & profligatiſsimi homines, & ad omne facinus immane proiecti. huiuſmodi homines impiè interfecerũt Protomartyrem Stephanum: de inimicis enim eius dicitur in Actis, ꝗ ipſo de Chriſto diſſerente, obturârũt aures ſuas: & impetum fecerunt vnanimiter in eum. Sed ſunt alij longè deteſtabiliores omnibus ijs, qui non ſolùm verbis, ſed neque verberibus corrigi à Deo poſſunt: quamuis denique omnem lapidem (vt dicitur) in illis ſuadendis moueas, citiùs marmor dicendo confringas, quàm illis quidquam perſuadeas. de quibus noſter propheta dicit,

Quantũ crimen ſit ignorantia affectata.

Pſal.57.a.

Acto.7.

Cor ſuum poſuerunt vt adamantem. Vt enim adamas nulla re mollitur, ita iſti neque ſermonibus vllis, nec plagis, neque beneficijs in officio teneri poſſunt. Hi Pharaonem illum incredibili contumacia, & petulantia inſignem ſequuntur, qui tot, tamq; extremis, peſtiferiſque plagis nunquam fuit commotus, ſed corde tam ſtupido fuit, vt Deo poſſe reſiſtere putauerit. de eiſdem ita loquitur Eſaias, Sciui, quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea. Frontẽ æream habere dicuntur, quia nullo pudore afficiuntur, vt dicit Ieremias, Frons mulieris meretricis facta eſt tibi, noluiſti erubeſcere, id eſt, nullis contumelijs, nullis ignominijs vllam facis ſignificationem pudoris. Contumacia igitur à parùm attenta conſideratione doctrinæ, & præceptorum Dei incipiens extrema fit, cùm nullis plagis, nullis verberibus, nulla denique vi homo adducitur, vt Dei iuſsis obediat, ex quiſque gradibus, quos ſapientiſsimè vates noſter hoc loco ponit, quãtùm quiſq; in ea profe-

Cuiuſmodi malum animi obduratio ſit.

Eſa.48.b.

Iere.3.b.

Contumacia à quo incipiat, & quò de extremo fiat.

Quantum crimen ſit non audire verbum Dei.

profecerit, intelliget. Auget etiã ſcelus contumaciæ Iudæorum ex adiunctis verbi Dei; quòd inquam non fuerit ab hominibus, ſed à Deo, cui omnes natura dicto audientes eſſe debemus: quippe qui ſit totius mundi Rex, & Imperator, à quo creati, & in vitam editi ſumus; à quo alimur, & quidquid boni habemus, accepimus. Ac denique extremæ dementiæ eſt, ei non obedire, qui ſit Dominus exercituum, id eſt, tantis copijs munitus ad eos delendos, qui ei repugnabunt: qui eſt tandem omnipotens, vt Septuaginta interpretes conuertunt. Quare facilè rebelles, & repugnantes perdere, ac diſsipare poteſt. Quod optimè intellexit Regum potentiſsimus Nabuchodonoſor, re ipſa doctus, cùm ſanus factus dixit; Non eſt qui reſiſtat manui eius, & dicat quare feciſti ſic. Cùm dicit;

Dan. 4.

In Spiritu ſancto ſuo per manum prophetarum priorum. De Spiritu illo loquitur, quo agebantur prophetę Dei oracula efferentes: hoc eſt, eis verbis auſi ſunt nõ obedire, quæ licet ab hominibus enuntiarentur, erant tamen Dei ſententiæ, quas per os prophetarum priorum loquebatur. quemadmodum Paulus dicit; Multifariam, multiſque modis olim Deus loquẽs patribus in prophetis.

Hebr. 1.

Et facta eſt indignatio magna à Domino exercituum. Egit de culpa, & ſcelere populi; nunc de pœna, atque ſupplicio, id eſt, vehementer eos vltus eſt, atque puniuit, vt ipſe ſtatim declarat, mox huius indignationis modũ narrans, cùm in exilium pulſos, ac patria eorum vaſtatam eſſe dicit. Quare cũ Deus pœnas repetit, iraſci dicitur: nõ quòd vlla perturbatione ipſe commoueatur; ſed quòd ſpeciem irati hominis exhibere videatur. quomodo autem locus hic conciliãdus ſit cum illo primi capitis; Ego iratus ſum parùm: tum, cùm à nobis tractaretur, expoſitum eſt.

Qua ratione Deus iraſci dicatur.

Zach. 1.

Et factum eſt ſicut locutus eſt, & ſicut non audierunt, ſic clamabunt, & nõ exaudiam, dicit Dominus exercituum. Correctiùs hũc locum legit Plantinus, qui ita legit; Sicut locutus eſt, & non audierunt, &c. & ita eſt in Hebræo, & in Septuaginta. Et eſt quidem tanto ſcelere digna, & aptiſsimè accommodata pœna, vt is, qui Deum cùm clamaret recta monendo, non audiuit, nec ipſe viciſsim audiatur, cùm clamauerit ab eo auxilium petendo. Eſt enim inſignis impudentia, vt is non vereatur in anguſtia poſitus ad eum confugere, eius auxilium implorare, quem ſaluis, integriſq; rebus ſuis ſemper contempſit, & pro nihilo duxit. Idipſum magno verborum pondere Sapiens docet in Prouerbijs dicẽs verbis Dei; Quia vocaui, & renuiſtis: extendi manum meam, & non fuit qui aſpiceret. Deſpexiſtis omne cõſilium meum, & increpationes meas neglexiſtis. Ego quoque in interitu veſtro ridebo, & ſubſannabo, quum vobis id, quod timebatis, aduenerit. Cuius rei mirabile extat exẽplum in 2. Machabæorum vndecimo capite; quo loco miſerabilis Antiochi Regis immaniſsimi mors narratur: qui viuens fuit à vermibus confectus: cùmque acerbiſsimo dolore, & intolerabili affectus cruciatu Deum anxiè precaretur; dicit ſcriptura: Orabat hic ſceleſtus Dominum, à quo non eſſet miſericordiam conſecuturus. Quemadmodum ergo, vt interiori capite noſter vates narrat, cùm eſſet vrbs opulenta, & ab hoſtibus tuta, Deus non deſine-

Pœna eius qui Deũ recta monentẽ non audit.

Prou. 1. 6.

2. Mac. 11.

deſinebat monere, denunciare, ac cœlos deníque ipſos per prophetas ſuos teſtari, ipſique rebus ad voluntatem fluentibus elati, tantos clamores, aſsi duaſque voces deſpiciebant: quo factum eſt, vt poſtea inclinatis iam rebus, viribuſque deſtituti; quamuis Dei opem, & patrocinium implorabant, nunquam eis auxilio fuit, neq; eorum preces audiſſe vnquam ſignificauit; ita vt Ieremias dicat cùm tantas ſui populi miſerias videret; Oppoſuiſti nubem tibi, ne tranſeat oratio: ita rebus noſtris ſaluis, & integris, bonaque valetudine fruentibus, Deus per concionatores non deſinit nos monere, ſuadere, deterrere. Valde ergo timere debemus, ne ſi claudamus aures eius monitis, conſilijs, obiurgationibus, atque præceptis, cùm calamitate aliqua iactati, aut à morte (quod eſt grauiſsimum) circunuenti ipſius ope egeamus, viciſsim etiam ipſe aures ſuas claudat, noſque de ſalute certantes irrideat, ac inimicorum libidini relinquat. Rectè ergo monet Dauid dicẽs; Hodie ſi vocẽ eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra: cras enim neſcimus quid nobis futurum ſit. Si autem Deum audiamus, & eius iuſsis obtemperemus, ac præcepta teneamus; ſine dubio ipſe preces noſtras audiet, in calamitatibus aderit, ſecuroſque ab omni reddet periculo, vt ipſe in Prouerbijs pollicetur; Qui me audierit, abſque terrore requieſcet, & abundantia perfruetur, timore malorum ſublato.

Thren. 3. e.

Pſal. 94. b.

Si Deũ nos audiamus vi ciſſim & ipſe preces noſtras audiet.

Pro. 1. d.

14 ***Et diſperſi eos per omnia regna, quæ neſciunt: & terra deſolata eſt ab eis, eò quòd non eſſet tranſiens, nec reuertens: & poſuerunt terram deſiderabilem in deſertum.*** Par pari relatum eſt, vt ij, qui mitiſsimum Dei regnum deſpexerunt, in alia regna varia diſpergantur: & ij, qui Deo, quem Regem verum ſuum nouerant, obedire noluerunt, incidãt in manus Regum crudeliſsimorum, vt ex aliorum tyrannide diſcant facilitatem, & humanitatẽ Dei. Ita Eſaias anxiè queritur dicens; Domine Deus noſter poſſederũt nos Domini abſq; te. Dici verò non poteſt, quàm intolerabiles, & immanes ſint omnes ij, qui abſque Deo dominantur; quamque miſerum ſit eorum imperium, quod non vt ratio, ſed vt libido poſtulat, adminiſtratur.

Qua pœna afficiantur qui Deo regi noluerunt obedire.

Eſa. 25.

Quam intolerabiles ſint qui abſque Deo dominantur.

Et terra deſolata eſt ab eis, eò quòd non eſſet tranſiens, nec reuertens. Solẽt homines vt vrbes firmas, & ab hoſtibus tutas efficiãt, eas mœnibus, ampliſsimis foſsis, turribuſque cingere: at nulla re firmior, tutiorque redditur, quàm iuſtitia, ac pietate: contrà verò nihil eſt quod ita vaſtet, & exinaniat non ſolùm vrbes, ſed etiam prouincias, quã vitia, atq; ſcelera. Eſt enim vitium ſerpens, lateque manans, quaſi turbo, ac tẽpeſtas regni, contra quod nullo certo, firmoque præſidio muniri poſſumus. Quis enim exinaniuit Sodomã, niſi vitia, atque peccata? quis ita vaſtauit Iudæam, prouinciã frequẽtiſsimã, vt non eſſet tranſiens, nec reuertens, (vt hic noſter dicit vates) niſi vitia atque peccata? hoc eis prædixerat futurũ Eſaias; Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, ſemini nequã. Terra veſtra deſerta, ciuitates veſtræ ſuccẽſæ igni, regionẽ veſtrã corã vobis alieni deuorãt, & deſolabitur ſicut in vaſtitate hoſtili. Et derelinquetur filia Siõ ſicut vmbraculum in vinea, & ſicut tugurium in cucumerario, id eſt, ferè ciuibus omnibus, & oppidanis orbabitur: cuius rei peccata in cauſa

Nihil eſt quod ita vaſtet prouincias quam vitia atque ſcelera.

Eſa. 1. b.

eſſe ſignificauit, cùm priùs peccata obiurgauit. Dauid quandiu vitam ſine crimine egit, latè propagauit fines imperij ſui, nedum ſe à Philiſtæis, & hoſtibus finitimis defendit: at poſtquam ſcelus illud admiſit, parùm abfuit, quò minùs res ſua funditus euerſa periret.

Nulla re ſe melius Rex Sapiens munit quàm iuſtitia.

Quare nulla re ſe meliùs Rex ſapiens muniet, quàm iuſtitia, & æquitate; neque vllos maiori ſtudio hoſtes regno ſuo pellere, quàm iniquos, & ſceleratos homines debet. id quod Salomon in Prouerbijs monet dicens; Diſsipat impios Rex Sapiens, & incuruat ſuper eos fornicem. Fornix, ſiue rota eſt genus ſupplicij, quo vtebantur Hebræi. quod conſilium ſuſcipiens ſanctiſsimus ille Rex Ioſias, Dei iram, de qua noſter propheta diſſerit, in populum propter ſcelera ſua impendentem, ac iamiam venturam, per totum ſuæ vitæ tempus ſuſtinuit. Ac præterquam quòd terra incolis ſpoliata, vaſtaque omnis facta eſt, inculta præterea, & ita ſterilis reddita fuit, vt cùm antè amœniſsima & fertiliſsima fuiſſet, de ſertiſsima videretur ſolitudo: eoque noſter propheta adiunxit.

Prou.20.d.

4.Reg.23.

Poſuerunt terram deſiderabilem in deſertum. adeò vt beſtijs efferata fuerit, vt narratur quarto Regum decimoſeptimo. Ex quo illud cognoſcitur, quod Dauid ait; Terram fructiferam in ſalſuginem à malitia inhabitantium in ea. adeò peſtifer turbo, ac dira tempeſtas eſt ſcelus, atque flagitium, vt non ſolùm homines infinitos enecet, innumerabiles per varias mundi partes diſpergat, vrbes diruat, agros populetur, atque vaſtet; ſed etiam pauimentum ita inficiat, atque contaminet, vt ex fertiliſsimo ſterelliſsimus fiat.

4.Reg.17.

Quantū malum ſcelus ſit

Pſal.106.d.

CAPVT. VIII.

1 *ET factum eſt verbum Domini* A
exercituum, dicens,
2 *Hæc dicit Dominus exercituum,*
Zelatus ſum Sion zelo magno, & in
dignatione magna zelatus ſum eam.
3 *Hæc dicit Dominus exercituum,*
Reuerſus ſum ad Sion: & habitabo
in medio Ieruſalem: & vocabitur Ie-
ruſalem Ciuitas veritatis, & Mons
Dñi exercituum, mons ſanctificatus.
4 *Hæc dicit Dominus exercituum:*
Adhuc habitabunt ſenes, & anus in
plateis Ieruſalem: & viri baculus in
manu eius præ multitudine dierum.
5 *Et plateæ ciuitatis complebuntur*
infantibus & puellis ludentibus in
plateis eius.
6 *Hæc dicit Dominus exercituum,*
Si videbitur difficile in oculis reli-
quiarum populi huius in diebus illis,
nunquid in oculis meis difficile erit,
dicit Dominus exercituum?
7 *Hæc dicit Dominus exercituum:*
Ecce ego ſaluabo populū meū de ter-
ra Orientis, & de terra Occaſus ſolis.
8 *Et adducam eos, & habitabunt*
in medio Ieruſalem: & erunt mihi in
populum, & ego ero eis in Deum in
veritate, & in iuſtitia.
9 *Hæc dicit Dominus exercituum,* B
Confortentur manus veſtræ, qui audi
tis in his diebus ſermones iſtos per os
prophetarum in die, qua fundata eſt
domus Domini exercituum, vt tem-
plum ædificaretur.

10 Siqui-

10 *Siquidem ante dies illos merces*
hominum non erat,nec merces iumen
torum erat, neque introeunti neque
exeunti erat pax præ tribulatione: &
dimiſi omnes homines vnumquemque
contra proximum ſuum.
11 *Nunc autem non iuxta dies prio-*
res ego faciam reliquijs populi huius,
dicit Dominus exercituum.
12 *Sed ſemen pacis erit: vinea dabit*
fructum ſuum, & terra dabit germẽ
ſuum,& cœli dabunt rorem ſuum: &
poßidere faciã reliquias populi huius
vniuerſa hæc.
13 *Et erit: ſicut eratis maledictio in*
Gentibus, domus Iuda & domus Iſ-
C *rael: ſic ſaluabo vos, & eritis benedi-*
ctio: nolite timere, confortentur ma-
nus veſtræ.
14 *Quia hæc dicit Dominus exerci-*
tuum,Sicut cogitaui vt affligerẽ vos,
cùm ad iracundiam prouocaſſent pa-
tres veſtri me,dicit Dominus,& non
ſum miſertus.
15 *Sic conuerſus cogitaui in diebus*
iſtis vt benefaciam domui Iuda & Ie
ruſalem: nolite timere.
16 *Hæc ſunt ergo verba quæ facie-*
tis, Loquimini veritatem vnuſquiſq;
cum proximo ſuo: veritatem & iudi-
cium pacis iudicate in portis veſtris.
17 *Et vnuſquiſque malum contra*
amicum ſuum ne cogitetis in cordi-
bus veſtris: & iuramentum mendax
ne diligatis: omnia enim hæc ſunt quæ
odi, dicit Dominus.

18 *Et factum eſt verbum Domini*
exercituum ad me, dicens.
19 *Hæc dicit Dominus exercituũ,*
Ieiunium quarti, & ieiunium quinti,
& ieiunium ſeptimi, & ieiunium deci
mi erit domui Iudæ in gaudiũ, & læti
tiam, & in ſolennitates præclaras: ve D
ritatem, tantùm & pacem diligite.
20 *Hæc dicit Dominus exercituũ,*
Vſquequo veniant populi, & habitẽt
in ciuitatibus multis.
21 *Et vadant habitatores vnus ad*
alterum, dicentes, Eamus & deprece
mur faciẽ Domini, & quæramus Do
minum exercituum, vadam etiã ego.
22 *Et venient populi multi, & gen*
tes robuſtæ ad quærẽdum Dominum
exercituum in Ieruſalem, & depre-
candam faciem Domini.
23 *Hæc dicit Dominus exercituũ,*
In diebus illis, in quibus appreben-
dent decem homines ex omnibus lin-
guis Gentium, & apprehendent fim-
briam viri Iudæi, dicentes, Ibimus vo
biſcum: audiuimus enim quoniã Deus
vobiſcum eſt.

E*T factum eſt verbum Domi* 1
ni exercituum, dicens,
2 *Hæc dicit Dominus exer-*
cituum, Zelatus ſum Sion
zelo magno, & indignatione magna zela
tus ſum eam. Deus ſibi Sion deſponſa-
uerat: nam quemadmodum vir, qui
vxorem ducit, ferit cum ea huiuſmo-
di fœdus, vt ſua ipſa, viciſsimq́ue ipſe
eius ſit: ita & Deus cùm populo fœ-
dus icit, vt narratur Exodi vigeſimo- Exod.24.

quarto, vt ſe, & non alium haberent pro Deo; ipſeque viciſsim omnia eis ad vitam degendam neceſſaria cumulatè præbiturum ſpondet: Deuſque pro ſua miſericordia populum hunc tam ardenter amabat, quàm vir ſponſam, quam vnicè diligit. Nulla verò pulchritudine, nullis eius diuitijs cõmotus eã ſibi locauit. Erat enim omnibus parentum præſidijs orbata, captiua, neglecta, ac deniq; veſtibus nuda: ſiquidem erat in poteſtate Pharaonis, velut mancipiũ vile, obſequijs viliſsimis addicta: eam tamen Deus redemit, reſtituit, veſtiuit, ornauit, dotemque ei maximam dixit, ac deniq; ſibi duxit, cuius matrimonij ratione copioſiſsimè, illuſtribuſq; verborum & ſententiarum figuris perſequitur Ezechiel vigeſimoſeptimo capite: ſed ipſa promiſsis non ſtetit; quamuis tot accepiſſet beneficia, virum ſuum negauit, & multis alijs ſui poteſtatem fecit; ad idola defecit, idola habuit pro Deis, idolis officia, quæ Deo debebãtur, præſtitit. Hinc Dei zelus vehemẽter comotus eſt: quò enim maiori eã amore proſequebatur, eò maiori fuit elatus ira: quod cuique viro vſu veniret, qui tam anxiè vxorem ſuam deperiret, & ob eam rem dicit,

Cuiuſmodi fœdus Deus cũ populo icerit.

Quam vnicè Deus populũ ſuũ diligebat

Ezech. 16.

Et indignatione magna zelatus ſum eã. Id eſt, vehementer tantam perfidiam vltus eſt, totque homines fame, peſte, ac ferro cædi permiſit, vrbem incendio vaſtari, templum dirui, reges, & hominum magnam vim per tot annos in hoſtium poteſtate eſſe. Hinc intelligitur non minùs diligendum, & amandum eſſe Deum incommodis afficientem, quàm beneficia præſtantem. Vt enim beneficentia eius; ita & punitio ab eximio, & ardenti amore proficiſcitur; quòd fidem, quam ei in baptiſmo dedimus, impudenter violemus: cum ipſe etiam nos captiuos in Dæmonis vinculis detentos, omni præſidio ſpoliatos, ac planè nudos, ac deſpectos, Dæmonis poteſtate liberauerit, gratiæ, fidei, ſpei, charitatiſque donis decorauerit, ſibique noſtras animas deſponſauerit. Quare ſi nos aliquãdo calamitatibus conflictari patitur, ſi ſupplicijs afficit, nõ id cõtingit quòd nos perdere cupiat, quos tã vnicè iã inde ab incunabulis dilexit, ſed vt meliores efficiat, aut nos ad ſe, ſi ab eo defecimus, conuertat. Ita Paulus conſolatur chriſtianos varijs modis vexatos, poſtulatq; ne deſpondeant animũ: nam pœnæ, & calamitates eorum nõ ex ira, ſed ex amore Dei erga eos naſcuntur: quod vt perſuadeat, proponit, quàm acerbis ærumnis ſanctiviri, & amici Dei conflictati ſint; præcipitque vt illius ſententiæ, quæ eſt in Prouerbijs, nunquam memoriã deponamus. Obliti eſtis (ait) conſolationis, quæ vobis tanquam filijs loquitur dicens; Fili mi, noli negligere diſciplinam Domini: neque fatigeris dum ab eo argueris: quem enim diligit Dominus, caſtigat; flagellat autem omnem filium, quem recipit. in diſciplina perſeuerate, tanquam filijs vobis offert ſe Deus. Quis enim filius, quem non corripit pater? & ob eam rem parùm huiuſmodi incommoda durant, & multis bonis ſæpe commutantur: fit denique quod noſter propheta mox dicit.

Nõ minùs diligendũ eſſe Deum incõmodis afficiẽtem quã beneficia præſtantem.

Heb. 12.

3 *Reuerſus ſum ad Sion, & habitabo in medio Ieruſalem.* Deſeruit Deus Siõ, & ob eã rem ingreſsi ſunt hoſtes eius, tãtaq; ei damna, ac detrimenta intulerunt: nunc reuerſurũ ſe eſſe dicit. quare egredientur hoſtes, atque omnia

damna,

Vt omni bono priuatur qui à Deo deſtituitur, ita cui Deus adeſt omnibus bonis abundat.

damna, ac detrimenta cũ eis. Vt enim omni bono priuatur is, qui à Deo Opt. Max. deſtituitur: ita cui Deus adeſt, omnibus bonis abundat. quapropter bona, quæ ſecum vrbi Deus allaturus eſt, ſtatim numerat: quę omnia eò ſpectant, vt hos nuncios ab eis, qui erant Babyloniæ, miſſos, de quibus capite ſuperiori diximus, conſoletur, & omnem luctum, atque mœrorem, in quo ſuperioribus annis iacebant, deponere iubeat. Sed magnopere conſiderandum eſt, quanto ſtudio Deus populi arrogantiam comprimat: nam antequam ea immenſa beneficia narret, quæ ei præſtaturus eſt, ne ſuo putaret eam ieiunio, & vitæ auſteritate meruiſſe, docuit ſuperiori capite, nihil laudis apud Deum, nihil commẽdationis ieiunium eius, & parſimoniam habuiſſe, quòd ſuam magis vtilitatem ieiunando, ſicut comedendo, & bibendo, quàm Dei gloriam quærebant. quare non ſuis meritis debet putare hæc beneficia ſe fuiſſe conſequutum, ſed Dei vniuerſa benignitati, ac liberalitati accepta referre.

Quanto ſtudio Deus populi arrogantiam comprimat.

[Quo] pacto docent Deum beneficia ipſe non promeritis noſtris ſed pro ſua benignitate præſtare.

Eſai. c. 1.

Similis locus eſt in Eſaiæ capite primo, in quo magna populi ſcelera, multaque vitia commemorat, quæ magno quodam ſupplicio coercẽda videbantur: at non ſupplicia, ſed magna beneficia populo exhibenda adiungit; Væ (ait) genti peccatrici, populo graui iniquitate. &c. cui exprobrationi ſubiungit. Et cõuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum ſcoriam tuam, & reſtituam iudices tuos, vt fuerunt prius. Ita ipſe Eſaias capite ſexageſimo quarto Dei patrocinium implorat, anxieque petit, vt cœlos Deus dirumpat, & ad nos tãtis malis liberandos veniat. quàm verò indigni tanto beneficio ſimus, ita fatetur dicens; Ecce tu iratus es, & nos peccauimus, in ipſis fuimus ſemper, & ſaluabimur. Et facti ſumus vt immundi omnes nos, & quaſi pannus menſtruatæ vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ. Nam quòd Deus homo fieret, quòd nos peccatorum vinculis liberaret, quòd ſacramenta totius gloriæ, dignitatis, clementiæ, bonitatiſque diuinæ fontes nobis perpetuis temporibus duraturos relinqueret, non modò nullus vnquam homo meruit, ſed infinitis peccatis id fieri prohiberemus, niſi eam immenſa, infinitaque Dei benignitas, & clementia fuiſſet. Ita cùm vllum lethale crimen fecerimus, ne vllis meritis noſtris fidamus, ſed ad vnam Dei benignitatem, & miſericordiam confugiamus, per quam plurimi ſcelerati, & profligati homines ſunt conſeruati, ac ex ipſis tartari faucibus erepti. Iam ad immenſa hæc, & innumerabilia beneficia accedamus, ac tantas conſolationes, quas hic propheta Eccleſiæ proponit, tractemus.

Eſai. 64.

Quæ nobis beneficia Deus ſine vllis noſtris meritis contulerit.

II. *Et habitabo in medio Ieruſalem.* Hinc omnia reliqua bona manãt: cui enim Deus adeſt, quid boni deeſſe poteſt? aut quæ eſt alia ætheris præſtantia, & excellentia, niſi quòd ibi ſit habitatio Dei? Quare ſi Deus habitet in medio Ieruſalem, vniuerſas ætheris diuitias, vniuerſaq; ornamenta Ieruſalem habebit. quod poteſt ad templum in vrbe ædificatum referri, quod domus Dei in ſcripturis dicitur, & quod à gloria Dei completũ fuiſſe narratur in Paralypomenis. & de tabernaculo quod erat in Silo, Dauid dicit; Tabernaculũ ſuum vbi habitauit in hominibus; quia enim in eo tantùm tabernaculo, vbi erat arca, Deus edebat oracula, ibi ipſe ſingulariter habitare dicitur. Sed perfectiùs Ieruſalem ſpiritualem

Ex quo reliqua bona noſtra manent.

2. Paral. 5. d & 7. a.

Pſal. 77. g.

Corpus Chriſti Dei templum perfectiſsimũ fuit. Ioan.1.

tualem, id eſt, Eccleſiam innuit, quando verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis. Corpus enim eius fuit perfectiſsimum Dei templum. hanc habitationem promiſit ipſe per Ezechielem, poſtquam ei formam templi futuri propoſuerat, & habitabo, dicens, in medio eorum ſemper.

Ezech.43.

Et vocabitur Ieruſalē ciuitas veritatis. Id eſt, quæ veram doctrinam teneat, quã populum repudiaſſe dixerat Oſeas his verbis. Non eſt veritas, nõ eſt miſericordia, & non eſt ſcientia Dei in terra. Maledictum; & mendacium & homicidium, & furtum, & adulterium inundauerunt. quæ omnia ſupplicio illo grauiſsimo, quo Ieruſalem eſt euerſa, conformata eſſe putãdum eſt. Fortè huiuſmodi ſupplicium fuit ignis, quo ab ſcoria repurgatum fuit argentum; de quo mentionem facit Eſaias primo capite; quod literaliter doctrinam veram ſignificat. Sed quãuis hæc expoſitio nõ ſit aliena ab hoc noſtræ prophetę loco, eius tamen ſententiam vniuerſam minimè declarat. quare vt plenè intelligatur, ad Ieruſalem ſpiritualem referri oportet. Nam veritas temporibus Chriſti expreſſa fuit; antè vmbra quædam, & imago erat offuſa Eccleſiæ. & ita de illo dicit Ioannes; Lex per Moyſen data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt. Tum orta eſt de terra veritas, vt ait Dauid, cùm apparuit ille plenus gratiæ, & veritatis Chriſtus Ieſus; vt Ioannes teſtatur.

Oſeæ.5.

Eſa.1.c.

Veritas temporibus Chriſti expreſſa fuit. Ioan.1.

Pſal.84.

Ioan.1.

Mons Domini exercituum. Alludit ad montem Moria, in quo erat poſita Ieruſalem: eadem ratione dicẽdi, quã templum ædes Dei appellatur: quia in eo verus Deus colebatur. Eadem etiam ratione & Ieruſalem vrbs, vel mõs Domini appellatur: quia verum Deum eius ciues obſeruabant. Sed imprimis pertinet ad Eccleſiam hæc ſententia, quæ mons Domini in ſcripturis appellatur: quòd ſit vera corporis effigies illius imaginis, (Ieruſalem inquam) quæ in monte ſita erat: de qua ita loquitur Paulus; Acceſsiſtis ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuẽtis Ieruſalem cœleſtem, & multorum millium Angelorum frequentiam, & Eccleſiam primitiuorũ, qui cõſcripti ſunt in cœlis. Et vt vrbes natura munitæ in montibus, & locis editis ædificari ſolẽt: ita cùm Eccleſia ſit non hominum manu, & artificio, ſed per ſe, viq́ue ſua ei à Deo tributa ſatis munita, mons meritò nominatur. Mons etiam, quia propiùs quàm reliquæ orbis partes ad cœlum accedit: eòque dicit Micheas; In nouiſsimo dierum erit mons domus Domini præparatus in vertice montium, & ſublimis ſuper omnes colles. Aliud nomen videamus, quo Ieruſalem eſt vocanda.

Cur Ieruſalē mons Domini appellatur.

Eccleſia imprimis mons Domini eſt.

Heb.12.f.

Cur mons Eccleſia nominatur.

Mich.4.

Mons ſanctificatus. Magna cura lex illa antiqua cauebat, ne immundi eſſent in populo Dei: & ob eam rem, qui immundiciem aliquam contraxiſſent; quod multis modis vſu ueniebat, niſi priùs ſe purgaſſent, templum ingredi ſine magno crimine non poterant. itaque vniuerſa ferè lex illa in nitore, non mentis, ſed corporis præcipiẽdo verſatur. Significat ergo propheta; homines tum magna diligentia legem ſeruaturos. Sed vt illa legis antiquæ puritas erat imago illius puritatis, quæ tam mirificè in Euangelio proponitur, quam boni viri tenentes, ſoliciti admodum ſunt de mentis puritate, atq; nitore, vt nullo (inquam) peccato teneantur: ita & hoc loco noſter propheta imprimis illam tangit puritatem: nam verè, atque germane

Legis antiquæ puritas erat imago illius puritatis quæ noua lege præcipitur.

Vere Eccleſia ſancta eſt.

Eccleſia

Eccleſia ſancta dicitur. Etenim (vt Paulus Epheſijs ſcribit) Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſeipſum tradidit pro ea, vt illam ſanctificaret, mundans eã lauacro aquæ in verbo vitæ: Aquæ enim illi cineribus vitulæ rufæ infectæ, ad homines mundandos inſtitutæ, ſucceſsit aqua Baptiſmi, verbis ſacroſanctis roborata, quæ valet ad omnia hominum peccata purganda: quę verba hoc loco Paulus vocat verbũ vitæ. Nam licet multi iniqui homines in chriſtianis numerẽtur, ob eam rem non contaminatur Eccleſia, vt ſancta, & pura eſſe deſinat: ſiquidem ſemper ſupereſt aliqua hóminũ multitudo, concioque fidelium, quam propriè, legitimèq; Deo chariſsimã dicemus: nihil verò ſordidum, & iniquum Deus amaret. Ex amore ergo quo Deus Eccleſiam ſuam proſequitur, quem nunquam neque abijciet, neque interrumpet; facilè probatur eam ſanctiſsimam eſſe, perpetuiſque temporibus futuram. Quare rectè Eſaias de illa dicit; Induere veſtimentis gloriæ tuæ Ieruſalem ciuitas ſancti: quia non abijciet vltrà, vt pertranſeat per te incircuncifus, & immundus, id eſt, homines alieni nunquam tui potientur, ita vt ſub illorum ditionem cadas, nitoremque, & munditiam amittas.

Ephe. 5. c.

Aqua vitulæ rufæ ſucceſsit aqua baptiſmo.

Iniqui Chriſtiani impedimento non ſunt quo minus Eccleſia ſancta ſit.

Eſai. 52. a.

4 *Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc habitabunt ſenes, & anus in plateis Ieruſalem: & viri baculus in manu eius præ multitudine dierum.*

5 *Et plateæ ciuitatis complebuntur infantibus & puellis ludentibus in plateis eius.* Qua dicendi ratione ex effectis firmiſsima pax ſignificatur, qua Eccleſia erat vſura. Nam bello inſtante res imbecillæ, vt minùs ſe defendere, ac tueri poſſunt: ita faciliùs, citiùſq; occumbunt. Quid autem imbecilliùs, quàm ſenex, qui non niſi baculo, ſcipioneve innixus incedere poteſt? aut puer, qui quòd robore ad vllum ferendũ onus careat, de laboribus exemptus in plateis ludere permittitur? Quare cùm multi horum ſimiles ſalui, ſuperſtiteſq; ſunt, ſummæ tranquillitatis eſt ſignificatio. quod & ad Ieruſalem, & ad Eccleſiam ſpectat. Nam Ieruſalem magnam pacẽ multos annos traxit: neque enim rex Perſarum, neque nationes finitimæ eam vſque ad Holophernem vllo bello tentarunt. Si autem id Eccleſiæ attribuatur, ita accidiſſe facilè cognoſcetur, quod magna copia perſequi poſſem, niſi eam alij meliori loco ſeruarem: ſed ſatis nobis nunc ſit illud Eſaiæ de hac re teſtimonium dicentis verbis Dei; Ecce ego declinabo ſuper ipſam quaſi fluuium pacis, & quaſi torrentem inundantem melle ſuauiſsimo. id eſt, non ſolùm ei pacem, ſed ſummam etiam iucunditatem tribuam. Sed mihi non placet vt ſenes hi, de quibus hic propheta loquitur, ſint homines prudentia, & magna virtute præditi, iuxta illud Eccleſiaſtici; Cani ſunt ſenſus hominis: nam tales robuſtiſsimi viri in Eccleſia habentur, qui non ſolùm ſi pax in Ecccleſia fuerit, ſed etiam vt bellis acerbiſsimis, & magnis perturbationibus agitetur, ſuperſtites erũt: neque vllis hoſtium viribus cædent: præſertim quòd vbi propheta eos ſolùm ſenes commemorat, qui vtuntur ſcipione, decrepitos potiùs, qui nõ ita conſilio valent, ſignificare videtur. Quare magis mihi probatur, vt pueri, ac ſenes hoc loco ſignificent eos, qui infirma virtute ſunt; quorũ magnus numerus in Eccleſia vitam agit: ita vt neque rerum, quæ credi iubentur magnitudine

Eccleſia magnam pacem trahit.

Quos ſenes in Eccleſia futuros propheta ſignificet.

gnitudine, neque earum, quæ cohibe ri præcipiuntur difficultate terreantur: quemadmodũ Eſaias ſummam in Eccleſia concordiam, quæ eſt pacis alumna, amplificans ait; Et delectabitur infans ab vbere ſuper foramina aſpidis, & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit manum ſuam mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerſo monte ſancto meo: quia repleta eſt terra ſcientia Domini, id eſt, homines antè infeſti, atque truculenti, nullis vel imbecillis hominibus dãnum inferent; ſed omnes pacem trahent, nihil incommodi, ac detrimenti timentes.

Eſai. 11.b.

Eſaiæ locus declaratur.

6 *Hæc dicit Dominus exercituum, Si videtur difficilè in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis, nunquid in oculis meis difficilè erit, dicit Dominus exercituum?* Solent homines ſtulti, & arrogantes omnia viribus ſuis metiri, vt quod ipſi non intelligant, putẽt eſſe incredibile; quod ipſi, neque vlla humana vis faceret, exiſtiment fieri non poſſe: quorum temeritas, vt vehemẽter diſplicet omnipotenti Deo; ita exitus habet plerumq; calamitoſos. Vt ille, de quo narratur in quarto libro Regum; qui cùm vrbi penè fame confectę Eliſeus magnam ſequẽti die ciborum copiam futuram nuntiaret; dixit, Si Dominus fecerit cataractas in cœlo, nunquid poterit eſſe quod loqueris? qua de cauſa cũ eam ſequenti die vſu euiſſe videret, hominum tamen cõcurſu conculcatus animam egit, ac eius particeps non fuit. Huius ſimiles homines hoc loco noſter propheta coercet. Nam qui ingentes ruinas ſolùm vrbis attenderent, paucitatemque hominum, exigua præſidia, tenues, & infirmas opes, atque adeò terrorem, qui homines tot, tantaſque calamitates perpeſſos occuparet, omnino id poſſe fieri deſperaret. ſed hæc omnia miſſa fieri oportebat, ac prophetam modò verbis Dei loquẽtem attendere. Cùm dicit;

Quorum hominum temeritas exitus plerunq; habeat calamitoſos.

4. Reg. 7. a.

Si videtur difficile in oculis reliquiarum populi. Eò dicit, quòd pauci admodũ ex captiuitate redierunt, & innumerabilis multitudo bello perijt: ſicut vaticinatus eſt Ieremias, Vſque ad racemum colligẽt quaſi in vinea reliquias populi. Eodem modo infinita Iudæorum multitudo incredulitate ſua concidit, & in diaboli ditionem redacta fuit, Chriſto prædicante, & Eccleſiam labefactatam reſtituente, vt Paulus, Eſaia teſte citato, ita futurum probat. Eſaias (ait) clamat pro Iſrael; Si fuerit numerus filiorũ Iſrael tãquam arena maris, reliquiæ ſaluæ fient. Verbum enim conſummãs, & abbreuiãs in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus ſuper terram, & ſicut prædixit Eſaias: Niſi Dominus Sabbaoth reliquiſſet nobis ſemen: ſicut Sodoma facti eſſemus, & ſicut Gomorrha ſimiles fuiſſemus. hęc Paulus. Quod ſi tam exiguas reliquias quiſpiam temerarius deſpiceret; tantaſq; in eas excitatas potentiſsimorum hoſtium procellas, cuſtodias martyrum plenas, chriſtianorum greges, veluti mancipia viliſsima, metallis, & ergaſtulis, & muniendis vijs, & alijs ignominioſis vſibus addicta, nefanda ſuppliciorum genera eis inſtituta, libros ſacroſanctos publico edicto igni traditos; ridiculũ eſſe duceret; ſi quiſpiam ei affirmaret, Eccleſiam per orbem terrarum eſſe propagandam, tot Reges, Imperatores, & optimates in eius poteſtatem venturos, & in eiſdem locis, quibus martyres ignominijs omnibus, & exquiſitis cruciatibus tru-

Iere. 6. b.

Rom. 9. f.

Quantis difficultatibus Eccleſia principio conflictata fuerit.

trucidabantur, magna eſſe populi reuerentia, ac religione colendas, tẽpla, adytaque eſſe Chriſto, & ſanctis eius ſeruis ędificanda ab eiſdem, qui Chriſti memoriam pro virili parte delere conabantur. quę omnia longę magis incredibilia naſcente Eccleſia chriſtiana viderentur ei, qui à rerum humanarum curſu ad Dei potentiam infinitam animum nõ auocaret, quàm ea, quæ de Ieruſalem materiali diximus: præſtita tamen hodie videmus, Deo gratias immenſas agamus, & admirabilem eius potentiam prædicemus; & ex hoc intelligamus, nullas res tam labefactatas, & funditus eſſe perditas, quas ipſe facilè reſtituere nõ poſſit. Quare in eo omnes ſpes, & rationes noſtras ponamus, neque vlla aduerſa, & calamitoſa fortuna ita frangamur animo, vt hac ſpe firmiſſima excidamus.

Nullas res tã labefactatas eſſe quas Deus facilè reſtituere nõ poſſit.

Hac ſe ſpe erigebat Dauid cùm ſenio ſe videret confectum dicens; Ego autem ſemper ſperabo, & adijciam ſuper omnem laudem tuam. Os meum annuntiabit iuſtitiam tuam: tota die ſalutare tuum. id eſt, illam iuſtitiam, qua non finis iuſtum ab improbis oppreſſum vinci, ac penitus euerti; ſed ei mirabiliter ſalutem præſtãs. Quoniam (ait) non cognoui literaturam, introibo in potentias Domini. in Hebræo eſt; non cognoui ספרות *cephoroth*, numeros. id eſt, nullis numeris cõprehendi poſſunt, aut nullis literis exprimi (vt vult noſter interpres) modi, quibus ſalutem præſtas, ſi de potentijs magnis tuis ad diſſerendum veniam. quem Pſalmum quidam non indocti interpretes de Eccleſia literaliter, & hiſtoricè ſcriptum eſſe arbitrantur: quod ſi ita habeat, multò meliùs in noſtrũ hæc propoſitum conueniunt,

Pſal. 70.
Pſalmi locus exponitur.

7 *Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego ſaluabo populum meum de terra Orientis, & de terra Occaſus ſolis. Et adducam eos, & habitabunt in medio Ieruſalem.* Quoniam dixerat complendas eſſe plateas Ieruſalem ſenibus, infantibus, & puellis; quo pacto id præſtandum ſit, his verbis oſtendit: Quoniam populum per Orientem, & Occidentem diſſipatum conuocaturus eſt in eandem vrbem: quæ ſi ad materialem Ieruſalem applicentur, quòd parùm amplè, & copioſè ei tributa ſint, animus iſtiuſmodi contemplatione minimè ſatiatur: at Eccleſiæ attributa, tanto ſplendore, & amplitudine cadunt, vt mens nihil ampliùs id contemplando requirat. Per Chriſtum enim ſalutem conſecuta eſt innumerabilis multitudo per vniuerſas mundi regiones diſperſa: quod Chriſtus teſtatus eſt apud Matthæũ; Dico autem vobis quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob in regno cœlorum, id eſt, in Eccleſia.

Matth. 8.

Id ipſum Dauid etiam teſtatur dicens; Deus Deorum Dominus locutus eſt, & vocauit terram à ſolis ortu, vſque ad Occaſum. Hic Deus Deorũ Chriſtus, verus Deus eſt, qui omnes per Euangelium ad ſe conuocauit, neminemq; ſua Eccleſia excludi voluit, ſed vt omnibus eius portæ pateant.

Pſal. 49.
Pſalmi locus exponitur.

Ex eo verò quod dicit, *Adducam*; intelligitur hoc tam magnificũ, & excellens factum, quod ad Eccleſiã veniamus, ei nomina demus, obedientiãq; profiteamur ei, minimè nobis arrogãdũ, ſed Deo imprimis aſcribendũ eſſe. Vt enim verè, & propriè ipſe Iſraelitas eduxit ex Ægypto, & hoſtium poteſtate liberauit, licet ipſi pedibus ſuis exierunt, & iter fecerunt:

Quod veniamus ad Eccleſiam Deo potius quam nobis aſcribendum eſſe.

runt: ita quamuis voluntate, & arbitratu noſtro ex peccatorum vinculis fuerimus emiſsi, Deus tamē nos emiſit, & ergaſtula libertate donauit. & ita iuſti omnes fatentur, vt eſt in Apocalypſi; Redemiſti nos Deus in ſanguine tuo ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, & feciſti nos Deo noſtro regnum.

Apoca.5.c.

Phraſis Hebræa in medio eſſe alicuius rei pro eo quod eſt eſſe intra aliquam rem.

Ioſ.3.c.

Et habitabunt in medio Ieruſalē. Phraſis Hebræa eſt, eſſe in medio alicuius rei; pro eo, quod eſt eſſe intra aliquā rem: vt facilè cognoſci licet in Ioſue, vbi dicitur de ſacerdotibus arcā traducentibus per Iordanem; Ingreſsiſque eis Iordanem, & pedibus eorum in parte aquæ tinctis. in Hebræo eſt, pedibus eorum in primo flumine tinctis. ac de iiſdem, paucis interiectis eodem capite dicitur, Stare in medio Iordanis? quare cum dicit hic. *Habitabunt in medio Ieruſalem.* id eſt, habitabunt in Eccleſia, in fidelibus, ac ciuibus eius numerabuntur. Vel ob eam cauſam hoc dictum eſt, quòd in Eccleſiæ medio, vt à Chriſto, & ab Apoſtolis inſtituta eſt, omnes eius ciues, ac fideles filij habitant. Nam omnes æquo iure viuunt, eiſdemque legibus tenentur Barbari, Gentiles, & Iudæi eiuſdem ſunt participes Euāgelij, eorundem Sacramentorum, promiſsionum, reliquorumque bonorum omnium: omnes ad ſe vocat, omnibus eadem præmia proponit: neq; alia conditione omnes, quàm filios ſuos cariſsimos futuros pollicetur, vt Paulus Romanis ſcribit; Iuſtitia autē Dei per fidem Ieſu Chriſti, in omnes, & ſuper omnes, qui credunt in eum. Non enim eſt diſtinctio, &c. & alio loco; Omnis quicunq; credit in illū, nō cōfundetur. Non enim eſt diſtinctio Iudæi, & Græci. Nam idē dominus omnium, diues in omnes, qui inuocāt illū.

Omnes chriſtiani in medio Eccleſiæ habitant.

Rom.3.c.

Rom.10.c.

8 *Et erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum in veritate, & in iuſtitia.* Eſt quidem magnæ dignitatis, & gloriæ appellatio, quòd quiſquam populus, Dei populus, ac diuina reſpublica appelletur. Quid enim excellētiùs? quid præſtantiùs, quàm quod diuinū eſt? Quare nulla reſpub. melior eſſe poteſt, quàm ea, quæ diuina eſt. Quocirca ſi reſpub. chriſtiana alijs omnibus conferatur, longo interuallo eas quidē anteibit. Quis enim rex? quis princeps? quis deniq; dominus cum Deo cōparabitur? quæ leges meliores excogitari poſſunt, quàm quæ Dei concilio, & infinita ſapientia compoſitæ, & latæ ſunt? Et quamuis reliquæ reſpub. omnes Dei ſint, quippe ciues earum creauit, & res eis ſemper neceſſarias ſuppeditet: quia tamen Eccleſia tātùm eius leges, & ſtatuta tenet, quibus ciuium vitam dirigit, tantùm Dei populus, & reſpub. appellatur. Non fecit taliter omni nationi, iudicia ſua non manifeſtauit eis, ait Dauid. & Moyſes; En Dominus, inquit, elegit te hodie, vt ſis ei populus peculiaris ſicut locutus eſt tibi, & cuſtodias omnia præcepta illius: & faciet te excelſiorem cunctis gentibus. Quod eadē etiam ratione dicitur, quam homines vſurpare ſolemus, vt ea ciuitas alicuius vel Regis, vel Principis dicatur, qui iuſsis eius paret: ita & populus chriſtianus quia Dei iuſsis, atque præceptis obtēperat, Dei meritò dicitur: cæteri inimici, atq; rebelles habētur.

Quanta ſit Eccleſiæ dignitas.

Cur Eccleſia tantum Dei populus appellatur.

Pſal 147.

Deut.26.

Et ego ero eis in Deum. id eſt, me Deum ſuum Eccleſia ex ijs gentibus congregata ducet; reliquos omnes, qui Dei nominantur, miſſos faciet, atque contemnet: me tantùm colet, & obſeruabit: ex me tota pendebit, atque

atque omnes ſpes, & rationes ſuas in me vno collocabit. quod potiùs Dei erga nos beneficium, quàm noſtrum

Nonnihil laudis Eccleſiæ conſecuta eſt ex eo quod ſe Deo ſubiecerit.

in eum officium exiſtimādū eſt. Ipſe enim potiùs elegit Eccleſiā, quàm Eccleſia ipſum: ſed tamen nonnihil laudis ex ea re Eccleſiæ debetur. Non enim vi, & armis ſuperata, ſed ſponte ſua, arbitrioque ſuo ſe Deo ſubiecit, manuſque ei, nomenque dedit, ac ducem ſuum, Deumque elegit; vt Moy-

Deut.26.d.

ſes auctor eſt in Deut. Dominum elegiſti hodie, vt ſit tibi Deus, & ambules in vijs eius, vt cuſtodias ceremonias illius, mandata atque iudicia, &

Quis nam homo Dei vocetur.

obedias eius imperio. Idē de vnoquoque homine fit iudiciū, vt ille homo Dei vocetur, qui leges Dei perfringere, ac violare non audet, ſed ei obſecundat, illumque Deum ſuum, ducem, atque patronum deligit.

Et ego ero eis in Deum in veritate, & in iuſtitia. Veritas, & iuſtitia pro eadē re hoc loco vſurpantur; ſignificātq; iuſtitiam illam, & ſingularem virtutem, qua redditur vnicuiq; quod ſuū

Iuſtitia imprimis veritate dirigitur.

eſt; & æquale conſtituitur: quæ veritate imprimis dirigitur, vt neque cuiquam attribuat, quod ſuum non eſt, neque detrahat, quod ſuū eſt. & ob eam rem ſuperiori capite noſter pro-

Iuſtitia maximè neceſſaria regibus.

pheta dixit; Iudicium verum iudicate. quæ virtus eminet maximè, & apparet in Regibus, & in eis, qui alijs ius dicunt, quòd illorum præcipuū munus ſit æqualitatem inter certātes decernere. qua de cauſa eis præter cæteras virtutes neceſſaria eſt: quoniam,

Prou.16.b.

vt ait Salomon in Prouerbijs, Iuſtitia firmatur ſolium eorum. quare hoc loco vates dicit verbis Dei, quomodo

Quo pacto ſe inter nos dux noſter Deus geret.

ſe geret inter nos dux, ac rex noſter; quòd magna æquitate, & iuſtitia præditus erit, ſicut Eſaias dicit. Erit iuſtitia cingulum lumborum eius, & fi- *Eſa.11.b.*

des cinctorium renum eius. hoc eſt, iuſtitia, & veritate erit ornatus, quæ regem ſummopere decent. Quocirca pauperes populi ſui ſecuros ab omni oppreſſione reddet, neq; vllus erit locus calumnijs, neque ſimplices & aperti homines iure ſuo fraudabuntur. Nam in veritate educet Deus eorum iudicium, vt ait Eſaias; ac quid- *Eſa.42.a.*

quid eis per vim, & iniuriam fuerit ablatum, iuſto, & æquali pondere reſtituetur, vt ipſe dicit apud Eſaiam. *Eſa.28.e.*

Et ponam in pondere iudicium, & iuſtitiam in menſura. Quod ex re iuſto-

Iuſti viri vehementer cupiunt iuſtum iudicium reddi.

rum ac piorum virorum vehementer eſt, idque ipſi amant, vehementer expetunt, & omni ſtudio proſequuntur, vt ſingulare incommodorū ſuorum remedium. cōtrà verò nihil eſt,

Nihil eſt quod magis terreat iniquos, quam quod omnia ad æquitatē ſint reuocanda.

quod magis terreat iniquos, quàm quòd omnia ad æquitatem reuocanda ſunt.

9 *Hæc dicit Dominus exercituum, Confortentur manus veſtræ, qui auditis in his diebus ſermones iſtos per os prophetarum in die qua fundata eſt domus Domini exercituum, vt templum ædificaretur.* Hic exitus, & determinatio totius orationis eſt, vt animos erigant ad opus, quod in manibus habent perficiendum ij, qui ſe, & Aggæum hortantes audiūt, ab ea die, qua opus templi repetitum eſt. Se enim, & Aggæū intelligit cùm prophetas dicit: hi enim populum excitabant ad templum, & vrbē inſtaurandam, vt narratur in Eſdra his verbis; Prophetauerūt autē Aggæus Pro- *1.Eſd.5.*

pheta, & Zacharias filius Ado, prophetātes ad Iudæos, qui erāt in Iuda, & Ieruſalē, in nomine Dei Iſrael. Tūc ſurrexerūt Zorobabel filius Salatiel, & Ioſue filius Ioſedec, & cœperunt ædificare templum Dei in Ieruſalem,

 & cum

& cum eis prophetæ adiuuantes eos. Quod verò dicit vates.

A die qua fundata eſt domus Domini. Simile eſt eius, quod dixit Eſdras loco citato; Cœperunt ædificare templum Dei in Ieruſalem. quæ non ita intelligenda ſunt, vt tunc primùm cœptum opus ſit, fundamentaque iacta, vt quidam Hebræus intelligere abſurdè videtur. Nam iam diu templum ædificari cœperat, vt narrat idē

1.Eſd.3. Eſdras.1.c.3. Omniſq́; (ait) populus vociferabatur clamore magno in laudādo Domino, eò ꝙ fundatū eſſet templum Domini. Quod opus intermiſſum eſt per quatuordecim annos; quibus regnauit Aſſuerus, vt eſt in.c.4. Eſdræ; Et anno ſecundo Darij rurſus repetitum auctoribus Aggæo, & Zacharia. quare intelligendum eſt à die, qua opus ædis repeti cœptum eſt; Erāt enim lapides illi, qui ponebātur ſuper priſtina fundamenta, quaſi totius operis conſequentis fundamentum. Superiora igitur quæ præmiſſa ſunt, eò ſpectant, vt animos exuſcitet populi ad opus gerendum, ne putaret fruſtra laborem ſuſcepturus: ve

Præmium vehementer ad res adminiſtrandas excitat. hementer enim præmium ad res adminiſtrandas excitat. Ob idque non tantùm à Deo leges feruntur, ſed vnà etiam præmia proponuntur: idq́; nō ſolum in veteri, ſed etiam in noua lege. vtque lex noua præſtantior eſt: ita præmia præſtantiora proponit. præ

Leu.26. mia legis veteris videre eſt Leuit. vigeſimoſexto. in noua verò Christus di

Mat.5.b. cit apud Matthæum; Cùm vos oderint homines, & exprobrauerint, & eiecerint nomen veſtrum tanquam malum propter filium hominis, gaudete, & exultate, quoniam merces veſtra copioſa eſt in cœlis. Et vt Chriſtus hoc loco, cùm magna ob ignominia conflictamur, eximiam gloriam nos in cœlis manere ſpectare, ne frangamur animo vult: ita & noſter propheta futuram vrbis amplitudinē proponit, ne propter inimicorum terrores animis cadant Iudæi. Nihil enim magis ad opus quoduis perficiendum excitat, quàm ſi proſperè caſurum ſciatur.

10 *Siquidem ante dies illos merces hominum non erat, neque merces iumentorum erat.* Vt eam futuram vrbis felicitatē, quam Dei verbis pollicetur, confirmet, oſtēdit eam quaſi iam apparere, & arridere quodammodo, ita vt magnos, ſi attendant, fructus ſe videant percipere ex eo, quod ædificationi dent operā. quod vt apertè mōſtret, comparat ea tempora, quibus vacabant, cum ijs, quibus operi incūbunt. Antè (ait) quoquo ſe verterēt, omnia eis erāt infeſta. quæ omnia in tres partes ſubtiliter diſtribuit. Nam homines ſolent quidpiā boni quærere vel ex agro, quem colunt: vel intra vrbē; vel extra ipſam. *Quidquid infeſtum eſt in tres partes ſubtiliter propheta diſtribuit.* Si ad agrum irent, nil inde fructus reportabant, vſq́; eò, vt neque operis in eo colendo locatis ſatisfacerent: & ob eam rem dicit, ante dies illos merces hominum non erat; neq́; merces iumentorum, ſed labor omnis ſuſceptus irritus erat, & inanis. quod ita eis euenturū, ſi legē eius perfringerēt, Deus in Leuitico prædixerat; Conſumetur (inquiens) incaſſum labor veſter; non proferet terra germē, nec arbores poma præbebūt. Leuit.26.

Nec introeunti, nec exeunti erat pax præ tribulatione. Si verò extra vrbem quidpiam inueſtigarēt, quo ſterilitatis incōmodum leuaretur, in magnis etiam verſabantur anguſtijs: nam omnia itinera erāt hoſtiū excurſionibus infeſta. quare tam intrantes, quàm exeun-

exeuntes ex vrbe adeò magnũ ſubibãt periculũ, vt illud etiam eueniret; quod Moyſes in Deuteron. prædixit; Maledictus eris ingrediens; & maledictus egrediens. Deut.28.b.

Et dimiſi omnes homines, vnumquemque cõtra proximum ſuum. Addit quod eſt extremum malorũ, quæ eueniunt ciuitatibus, vt diſsidia, ſeditioneſque magnæ ſint inter ipſos ciues. Quæ enim tam ſtabilis, & firma ciuitas, & tãto præſidio munita eſſe poteſt, quę diſcordijs, & diſſenſionibus ciuiũ nõ euertatur? Quod dicit, *Dimiſi omnes homines, &c.* id eſt, iniquo animo aliũ in alium ferri permiſi: laxatis enim rationis, ac diuinæ legis habenis, cùm nihil reliquum ſit, quod libidinis impetus comprimat; id facilè cõſequitur, quod Eſaias c.3. fore præſenſit dicẽs; Et corruet populus vir ad virum, & vnuſquiſque ad proximum ſuum tumultuabitur: puer contra ſenem, & ignobilis contra nobilem. Eſa.3.a.

Diſſidia ciuium extremum ciuitatis malum.

11 *Nunc autẽ non iuxta dies priores ego faciam reliquijs populi huius, dicit Dominus exercituum.* Diximus voluiſſe prophetã ea tẽpora, quibus intermiſſum erat ædificium, cõparare cum ijs, quibus operi ſe accinxerãt: illa infeliciſſima fuiſſe monſtrauit, pergit hæc felicia, & quaſi aurea eſſe docere; vt cùm ſe iam ex officio ſuo fructũ ferre cognouerint; de reliquis promiſsis non dubitent. Ita etiã accidit, vt ij, qui vitã cum virtute colunt, nõ ſolum vitam æternã, poſtquã animam efflauerint, cõſequãtur, ſed multis etiã bonis præ cæteris in hac vita fruãtur. Nam cùm ad vitã illã beatam toto pectore aſpirent, quaſi quodã odore eius ſuauiſsimo lõgè percepto, deliniti recreãtur: & ita Chriſtus dicit apud Marcũ de ijs, qui abiectis rebus omnibus in eius ſe conſuetudinẽ inſinuauerint, Accipiet centies tantum nunc in tempore hoc; & in ſeculo futuro vitam æternam. Quare hæc bona, quæ vates tempore ædificationis vrbis, & tẽpli euenaſſe dicit, poſſunt etiam multò perfectius ad tempora, quibus ſpiritualis Ieruſalem per Apoſtolos ædificabatur, referri, ſicut illa, quæ ante promiſſa fuerunt, retulimus. Mar.10.d.

Qui vitam cum virtute colunt multis bonis præ cæteris vel in hac vita fruuntur.

Sed ſemen pacis erit, & vinea dabit fructum ſuum. Probat quod dixerat futurũ eſſe. *Semen pacis erit.* id eſt, tam vberes fructus percipietis ex agro, quàm pacatis rebus agro bene culto percipere ſoletis. quod generaliter dixit, ſingulariter deinde ad maiorẽ declarationẽ, & amplificationẽ pronũtiat. *Vinea* (inquit) *dabit fructum ſuũ, & terra dabit germen ſuum.* In Hebræo eſt יְבוּל *iebul*, quod fructũ ſignificat, vt illud pſalmi; Terra noſtra dabit יְבוּלָהּ *iebula*, fructũ ſuũ, & cœli dabunt rorẽ ſuũ. quæ omnia opponũtur ei, quod dixerat de ſuperioribus annis ante ædificationẽ; Ante dies illos merces hominũ nõ erat, neq; merces iumẽtorũ, vt iam declarauimus. Id ipſum in lege pollicebatur eis, qui diuina præcepta tenerent: Si in præceptis meis ambulaueritis, terra gignet germen ſuũ, & pomis arbores replebũtur. Ad quod reſpiciens Oſeas propheta, eadẽ rationẽ dicendi explicat diuitias immenſas, quas Eccleſia per Chriſtũ poſſeſſura eſt. Et erit (ait) in die illa, id eſt, quã ſibi (vt dixerat antè) deſpõſaturus erat in æternũ domum Iuda; quod literaliter, & hiſtoricè de Eccleſia dicitur, Exaudiã, dicit Dominus; exaudiã cœlos, & illi exaudiẽt terrã, & terra exaudiet triticũ, & vinũ, & oleũ. Vt enim diuitiæ lege veteri promiſſæ erãt imagines diuitiarũ ſpiritualiũ lege noua Pſal.85. Leu.26. Oſe.2.d.

tribuen-

Diuitijs corporis animi diuitiæ ſæpè in ſcriptura ſignificantur.

tribuendarum: ita & illis diuitijs hæ ſæpe ſignificantur: tum quòd alio nomine caremus ad has, quas mundus expertus non eſt, declarãdas. Ex quo fit vt Chriſtus ipſe eadem dicendi ratione loquens de ſpiritualibus diuitijs fuerit vſus, cùm apud Marcum capite citato dixerit eos, qui rebus omnibus repudiatis eum fuerint ſecuti, accepturos in hoc ſeculo domos, & fratres, & ſorores, & matres, & filios, & agros: id quod de ſpiritualibus diuitijs, vt optimè declarat Hieronymus in Matthæũ, intelligi oportet, id eſt, res eas accipiet, quæ multò pretioſiores, ac iucundiores ei ſint, quàm omnes perituræ huius æui diuitiæ. Fructus enim ſpiritus, quos (vt Paulus ait) percipiũt, qui vitam cum chriſtiana pietate colunt, omnibus humanis copijs longo interuallo anteire putandum eſt: quos numerat ipſe dicens, Fructus autem ſpiritus eſt charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, &c. Quod dicit; *Cœli dabunt rorem ſuum.* id eſt, quo fruges alantur, & creſcant.

Marc. 10.

Marci locus exponitur.

Gal. 5. d.

Et poßidere faciam reliquias populi huius vniuerſa hæc. Reliquias populi vocat eos, qui ſunt ex hoſtium poteſtate erepti; quòd pauci fuerint, multique perijſſent. Reliquias etiam populi vocat Paulus loco à nobis citato eos, qui ex Iudæis ad Chriſti ſe coniunctionem contulerunt, quòd pauci admodum fuerunt, multi verò illum repudiârunt.

Rom. 9. f.

13 *Et erit: ſicut eratis maledictio in gentibus, domus Iuda & domus Iſrael: ſic ſaluabo vos, & eritis benedictio.* Id eſt, ſicut antè qui quempiam execrabantur, vt diræ ei, & extrema incommoda precarentur, ſis vt Iudæus, dicebant; quod erat vltima infelicitas: ita poſthac qui cui omnia fauſtè, & feliciter euenire optauerint, dicent; ſis vt Iudæus. Eſt hæc ratio dicendi ſæpe in ſacris eloquijs vſurpata, & ad calamitatem, & ad cuiuſpiam felicitatem amplificandam, vt apud Ieremiam Deus docens quod ſit ab eo ſtatutum ſupplicium Iudæis, qui in vrbe remanſerunt, ait; Et dabo eos in vexationem, afflictionemque omnibus regnis terræ: in opprobrium, & in parabolam, & in prouerbium, & in maledictionem in vniuerſis locis, ad quæ eieci eos. id eſt, in vniuerſis locis, in quibus fuerint, ita ignominiæ, & execrationi omnibus erunt, vt veniat in prouerbij conſuetudinẽ, Iudæo miſerior. Ita Chriſtus per Dauidem ſuas exaggerans calamitates ait; Factus ſum illis in parabolã, id eſt, abijt inter eos in prouerbium, vt mecum viros comparẽt calamitoſiſſimos. Contrà verò Eſaias, vt ſignificaret immenſam futuram felicitatẽ populi, ait; In die illa erit Iſrael benedictio in medio terræ. Ex hoc intelligi licet, quãtum remedium Deus vel ſummis malis afferre ſoleat, vt facilè extremam infelicitatem, cum extrema felicitate commutet. quare rectè Dauid canit; Beati omnes qui confidunt in eum: quippe qui tam ſplendida, & effuſa copia reſpõdet ſpei. Quare nemo debet vel in ſumma rerum omnium deſperatione animũ deſpõdere: nonnunquã enim quò magis ſalus diſtare videtur, eò propinquior eſt. Quare oportunè noſter vates quod initiò propoſuerat, adiungit.

Quid ſit maledictionem eſſe.

Ierem. 24. d.

Ieremiæ locus exponitur.

Pſal. 68. b.

Pſalmi locus exponitur.

Eſai. 19. d.

Quantũ ſummis malis Deus remedium afferre ſoleat.

Nolite timere, confortentur manus veſtræ. Id eſt, quare ne præteritorum malorũ memoria animus veſter exhorreſcat, exiſtimantes, quòd regijs edictis, aut excurſionibus hoſtium finitimorum, aut ſeditionibus ciuium veſtro-

veſtrorum, quò minus vrbem, & templum reſtituatis, prohibebimini: Deus vobis adeſt; omnia detrimenta depulſurus, & cómoda infinita prẹſtaturus: quæ omnia ſi ad Ieruſalē ſpirituale, id eſt, Eccleſiam accómodetur, multò aptiùs, illuſtriùſq; cadét: cùm apparuit ille, (de quo dictum eſt interprete Paulo ad Gal. 3. c.) In ſemine tuo benedicentur omnes tribus terræ. De Eccleſia etiam chriſtianorum eodem auctore Paulo dictū fuit Abraham: In te benedicentur omnes gentes. Et vt veri, ac perfecti chriſtiani bonis omnibus ſunt referti, & ſi qua in hoc æuo felicitas eſſe poteſt, eam ipſi obtinent: ita nulla melior, præſtantior, & felicior optatio fingi poteſt, quàm alicui perfecti chriſtiani vitam optare. Ita Paulus, quanuis in vinculis eſſet, Agrippæ regi dicere non dubitauit; Opto apud Deum, & in modico, & in magno, non tantùm te, ſed etiam omnes, qui audiunt hodie fieri tales, qualis & ego ſum.

Gal. 3. c.

Gen. 12.

Nulla felicior eſt optatio quā alicui perfecti chriſtiani vitam optare.

14 *Quia hæc dicit Dominus exercituum,*
Sicut cogitaui vt affligerem vos, cùm ad
iracundiam prouocaſſent patres veſtri me,
dicit Dominus, & non ſum miſertus:
15 *Sic conuerſus cogitaui in diebus iſtis vt*
benefaciam domui Iuda & Ieruſalem: nolite timere. Magno quidem, & firmiſſimo argumento probat ea bona, quæ Dei verbis promittit, populo vẹtura. Nó enim minùs cóſtās Deus eſt in bene promiſſis faciendis, quā in ijs, quæ minatus eſt, exequendis. Vt ergo ea quæ ob peccata maioribus veſtris minatus eſt, nó reuocauit, ſed exprópſit: ita etiam quæ nunc vobis pollicetur, non mutabit, ſed efficiet. Cuius argumentationis vim maximam intelligent longè meliùs ij, qui Dei erga homines vſum, & conſuetudinem cognouerint. Quāmuis enim Deus tam infinita polleat natura ſua iuſtitia, quàm miſericordia; longè tamen magis miſericordiam, quàm iuſtitiam inter nos exercet. Quare quod nobis bonè pro ſua miſericordia promittit, potiùs quàm quod pro ſua iuſtitia minatur, euenturum putandum eſt. Nam non ſemel accidit, ea mala, quæ Deus minitatus fuerat ſe illaturum, pœnitentia irrita fuiſſe facta. vt dixerat intra ſeptuaginta dies Niniuem eſſe vaſtandam, euertendam, & ſolo æquandam, ſicut narratur in libro Ionæ. At poſtea totius populi fletu commotus iracundiam compreſsit, neminemq; lædi permiſit. Minatus etiam fuerat per tres dies peſtem in populo propter ſcelus Dauid graſſaturam: miſerabiles tamen Dauidis preces poſtea non ſuſtinens vno die contentus fuit. At in tota ſacra ſcriptura non reperietur (aut ſaltē mihi non ſuccurrit) aliquod bene populo, ſimplexq;, & abſolutum promiſſum, quod poſtea criminibus populi fuerit mutatū. Nam gratia, & gloria nuſquam ſimpliciter promittitur; ſed ea lege, dum fidé, & charitatem habeamus. At ſimpliciter multis in locis Chriſtū venturū pollicetur Deus; nullis mundi peccatis id potuit impediri. Spopondit Abrahamo ex genere ſuo orturum, nullis nefandis generis eius criminibus, quò minùs id fieret, prohibitū fuit. idē dico de genere Dauidis. Promiſſa fuit etiā populo terra Chanaā: at quáuis multa, & nefaria ſcelera, dum irét, admiſerint, nihilominùs ſtetit Deus promiſsis. Dixit nó auferédū eſſe ſceptrū de Iuda, nec Ducem ex genere eius, quòuſque veniret Chriſtus: nulla id flagitia reuocare potuerunt. multa alia bene promiſſa poſſem in medium

Quod nobis Deus pro ſua miſericordia promittit, potiùs quā quod pro ſua iuſtitia minatur euenturū putandum eſt.

Accidit quæ Deus minatus fuerat pœnitentia irrita fuiſſe facta.

Nullum ſimplex Dei abſolutūq; promiſſum ſuit mutatum.

proferre, quæ nullis ſunt ſceleribus reuocata, niſi hæc ſufficerent. Quare plus confidendum eſt Dei bene promiſsis, quàm minis eius timendum; cùm bene promiſſa ſemper vel magnis flagitijs repugnantibus conſtare videamus, minas autem nõnunquam officijs in integrum eſſe prouocatas. Quare vehementiſsimam ex hac re prophetæ noſtri argumentationem eſſe intelligimus, quam non ab æquali, ſed à minori petitam eſſe puto. Incommoda, quibus populum affecturum dixerat, intulit: ergo beneficia, quæ modò promittit, afferet: pœnas repetijt, cùm ſit alienum eo, qui omnibus prodeſſe cupit, vt detrimentum cuipiam importet; ſicut ipſe per

Eſai.28.21.

Eſaiam dicit; Vt faciat opus ſuum, alienum eſt opus eius: vt operetur opus ſuum, peregrinum eſt opus eius ab eo. Opus itaque hoc tam à ſe alienum ad iracundiam à vobis prouocatus fecit: multò ergo meliùs quod ipſe vehementer cupit, vt omnibus ſit beneficus, vobis iam reconciliatis faciet.

Nolite ergo timere. Hoc eſt quod ſibi probandum propoſuerat, aptiſsimeque ex tanto argumento propoſitum concludit.

16 *Hæc ſunt ergo verba, quæ facietis; Loquimini veritatem vnuſquiſq; cum proximo ſuo.* Id reſpondet ei parti ſuperioris capitis, qua expoſuit cauſam, cur maiores eorum tot damna, tot incommoda perpeſsi ſunt, quòd legem Dei petulantiſsimè violârunt, neque prophetas, eos à ſceleribus reuocantes, audire voluerunt: ſed pertinaciſsimè improba, & nefaria ſententia permanſerunt. Cùm ergo Deus ius æquum omnibus dicat; ſi mala, ad quorum memoriam exhorreſcunt, effugere volunt, cauere debent ne in crimina incidant, quæ tantæ calamitatis cauſa fuerunt. ſecùs enim eadem eos fata manent, eædem eis impendent ærumnæ: non quòd bona modò promiſſa non tribuet: nam cumulatiſsimè Eccleſiæ, vt dixi, reddita ſunt: ſed quòd vt illa reddantur, eorum ipſi participes non erunt, ſi ſceleratos parentes fuerint imitati; ſed illorum potiùs pœnas, & ſupplicia ſubibunt: quod ita accidiſſe videmus. Nam eaſdem filij, quas parentes pœnas perſoluerunt, quòd Dei legem neglexerunt ac Chriſtum verum Dei filium, & eius Apoſtolos, ac diſcipulos audire noluerunt: ſed potiùs crudeliſsima, & indigniſsima morte ipſum multârunt, & multos diſcipulos varijs ignominijs affecerunt, varijſque modis necârunt. Ex quo factum eſt, vt vrbs, & templum, ſicut antea, funditus euerſa perierint, & homines infiniti fame, peſte, & gladio occiderint. Quare id altiſsimo, ac ſapientiſsimo Dei conſilio fit, vt beneficia, quæ promittit, ſemper reddat; illorum tamen improbi minimè ſint participes. Exponit ergo propheta quæ facere ipſos oporteat, vt ſe ex tot malis, & incommodis extrahant, quæ parentes eorum acceperunt.

Altiſſimo Dei conſilio fit, vt beneficia quæ promittit ſemper reddat, & illorum impro bi participes non ſint.

Loquimini veritatem vnuſquiſque cum proximo ſuo. Id eſt, fide bona, & non dolo malo inter vos agite. Eſt enim veritas ſummopere Reipub. neceſſaria: nam ea ſublata, omnem conſociationem, & hominum communitatem ruere neceſſe eſt. Quæ enim communicatio, quis vſus, quæ inter homines conſuetudo eſſe poteſt, ſi fidem inter ſe non habeant? quare homines fraudulenti, & doloſi

Veritas Reipub. maxime neceſſaria eſt

Homines fraudulenti maxima ſunt fraudi Reipub.

maxi-

maximæ ſunt fraudi Reipub. Et cùm Deus hominum inter ſe ſocietatem, & amicitiam vehementer amet, & eam imprimis commendet, ex hoc facilè cognoſcitur, quantùm mẽdaces, & fallaces homines abhorreat. Ac deniq; mendaciũ è regione veritati opponitur, quæ Deus eſt: contrà verò nihil eſt quod magis virũ pium, ac chriſtianum deceat, quàm ſimplicem, & apertũ eſſe, nihil ex occulto, nihil ex inſidijs agendum putare; veritatem ſemper pro virili colat, fraudemque fugiat. id quod monet Paulus Ephe. ſcribens; Propter quod deponentes mẽdacium, loquimini veritatẽ vnuſquiſque cum proximo ſuo: quoniam ſumus inuicem membra. Pulchra ſanè ſimilitudo, quæ & vim argumenti habere debet apud eos, qui chriſtianam pietatem colũt; qua profitemur Chriſtum eſſe caput Eccleſiæ, noſque membra reliqua eius. Vt ergo vnum membrum nec fraude, nec dolo malo agit cum alio membro, ſed ſimpliciter, & apertè quidquid boni, malive habet cum eo communicat: ita & nos gerere cũ proximis noſtris oportet, neminem in fraudem inducentes, nemini fucum facientes; ſed ſimplices, ac diligentes veritatis cultores eſſe debemus, vt vera, viuaq; membra nos Chriſti præbeamus. Hac veritate diſcipulos ſuos Chriſtus imbuere nitebatur, cùm eos doceret dicẽs. Eſtote ſimplices ſicut columbæ. Hanc virtutem, præter reliquos ſanctos viros veteris inſtrumenti, coluit ſanctiſſimus ille Iob, de quo ſcriptura narrat, fuiſſe ſimplicem, & rectum. Ob hanc denique eximiam virtutem captus eſſe ſpõſus fatetur Eccleſiæ amore cùm dicit; Vulneraſti me ſoror mea in vno oculorum tuorum. Oculorum autem eius formam deſcripſerat dicẽs; Oculi tui columbarum, id eſt, ſimplices, vt ipſe in Euangelio loco iam cita to dixit. Habitus enim oculorum columbæ nihil fraudis, nihil inſidiarũ; ſed magnam ſimplicitatem præ ſe ferunt. Ita Eccleſia, præter cæteras Reſpub. omnes, omni mendacio, malitia, doloque vacat, nihil celat, quod cõquam fraudi ſit, ſed veritatem apertè, manifeſteque docet, nullo adhibito orationis fuco, omnibus detractis verborum præſtigijs: imitatur deniq; ſponſum ſuum, qui in extremo vitæ curſu vehementer apud hoſtes ſuos gloriatur, vt Ioannes narrat; Ego palàm locutus ſum mundo, & in occulto locutus ſum nihil. Nulla enim res magis Chriſtum Doctorem, & Eccleſiam etiam magiſtram decet, quàm tam ſimplex, & aperta veritas. quare magno ei incommodo ſunt ij eius filij, qui deſerta veritate, mendacio, maliciæ, & preſtigijs ſe dedũt. ac vtinam non cadat in tempora noſtra illud, de quo Ierem. vehementer dolet populo ſuo temporibus ſuis accidiſſe; Et extenderunt linguam ſuam quaſi arcum mendacij, & non veritatis. &c. Vnuſquiſque ſe à proximo ſuo cuſtodiat, & in omni fratre ſuo non habeat fiduciam: quia omnis frater ſupplantans ſupplantabit: & omnis amicus fraudulenter incedet. Et vir fratrẽ ſuũ deridebit, & veritatem non loquetur. Qua de cauſa euerſa fuit illa Reſpub. doli, mendacijq; plena, ne Deus, ſummus veritatis amator, mendacij patrocinium ſuſcepiſſe videretur, ſi tam perfidos, & fraudulentos homines tueretur. Ideoque nunc propheta noſter veritatem eis colere præcipit, ſi in Dei gratiam redire, & in vrbe, ac patria ſua habitare volunt.

Nihil eſt quod magis virum pium deceat quam ſimplicẽ, & apertũ eſſe.

Ephe. 4. c.

Pulchra ſimilitudine Paulus monet vt ſimpliciter agamus.

Quanta ſimplicitate Eccleſia agat.

Ioan. 18.

Iere. 9. a.

Veritatem, & iudicium pacis iudicate in portis veſtris. Veritas in hominũ congreſsibus, & vſibus ſummopere neceſſaria eſt; ſed multò magis in iudicijs: nã ſi ea, quę eſt in cõgreſsibus, violetur, vni aut alteri id fraudi erit: at ſi iudex quatenus reipub. perſonã agit, à veritate deſciſcit, vniuerſæ Reipub. damnum infert. Si enim non ſeruetur æquitas in iure dicendo, vniuerſa Reſpub. ægra, & peruerſa eſſe ducitur. & ob eam rem ſingulariter veritatem, & æquitatem iudiciorum cõmendat; quod ſuperiori capite deſiderare prædicauit, vbi dixit, Iudiciũ verum iudicate. Cùm ait;

Veritas maximè in iudicijs neceſſaria.

Iudicium pacis. AEquum intelligit. Non enim vlla meliori via qui iudicijs conflictantur, conciliari poſſunt, quàm ſi ſuum cuique à iudice tribuatur, æquitatemq́ue conſtituendo: ſecus enim diſsidiæ non comprimẽtur, quæ ſemper ex iniquitate, & iniuria proficiſcuntur: meritoq́; alter clamabit, vociferabitur, Deum & ſanctos eius viros teſtabitur ſibi fraudẽ eſſe factam. Sapiẽter enim Eſaias ait; Et erit opus iuſtitiæ pax, & cultus iuſtitiæ ſilentium. & Dauid; Iuſtitia, & pax oſculatę ſunt. *In portis veſtris.* Dicit, quòd olim pro vrbium portis ius dici conſueuit; vt iudices intelligerent, tam ciuibus, quàm peregrinis æquum ius eſſe dicendum; & vt ſignificaretur, iuſtitia, & æquitate magis, quàm alia re vrbes cuſtodiri: ita vt potiùs ipſa ciues tueatur, quàm illorum patrocinio egeat. & ita intelligitur illud Dauidis; Aduerſum me loquebantur, qui ſedebant in porta. id eſt, iudices quos oportebat me innocentẽ defendere, contra me ferebant ſententiam.

Iudicium pacis eſt æquum iudicium.

Eſai.32.d.

Pſal.81.

17 *Et vnuſquiſque malum contra amicum ſuum ne cogitetis in cordibus veſtris.* Eadem ſententia eſt, quæ illa, quam capite ſuperiori declarauimus. Malum vir fratri ſuo non cogitet in corde ſuo. Pro eodem enim vſurpari ſolent amicus, & frater. Vel, omnes Iſraelitæ communi nomine fratres vocantur, quòd eodem ſint patre Iacob nati: amici autem ſunt, inter quos aliqua neceſsitudo, aut familiaritas intercedit. voces Hebrææ ſunt, אָחֶה *ahe*, & רֵעֶה *rehe*, quibus eadẽ vis ſubiecta eſt apud ipſos, quæ fratri, & amico apud interpretem noſtrum vulgatũ.

Et iuramentum mendax ne diligatis. Qui Deũ iurat, teſtẽ eum eius, quod dicit, citat: quod ſi pro dignitate fiat, religionis munus, & officium eſt. Sic Moyſes in Deut. ait; Dominũ Deum tuum timebis, & illi ſoli ſeruies, ac per nomen illius iurabis. & Angelus in Apocalyp. iurauit per viuentem in ſecula. Ac denique Deus ipſe iurauit 22. c. Geneſeôs; Temerè tamen, & inconſultè cuicunque teſtimonio iuſiurandum accommodare, eſt temerarium, & valde periculoſum: periculũ enim eſt ne peieret, qui id audet: nam fortè falſi aliquid loquetur, & conſuetudo eum ad iurandum impellet. ob eamq́ue rem monet Eccleſiaſticus; Iurationi non aſſueſcat os tuum: multi enim caſus in illa. Sed ſermo hominis chriſtiani, vt docet ipſe Chriſtus, eſſe debet, eſt, eſt, non, non; quod autem his abundantiùs eſt, à malo eſt. Extat & quædam Decretalis Epiſtola Cornelij. 2. q. 4. c. ſacramentum autẽ. qua hoc Chriſti teſtimonium exponens, alijs ſacræ ſcripturæ teſtimonijs probat, quàm alienum ſit à viro chriſtiano iurare; præcipitq́ue, vt ſi quando fieri neceſsitas poſtulet, vt ab homine ieiuno, magnaq́ue cum reuerentia fiat. At qui iureiurando falſi quid piam

Si pro dignitate iuſiurandum fiat religionis eſt munus.

Deut.6.c.

Apoc.10.b.

Gen.22.c.

Temere cuicunq; teſtimonio iuſiurandum accõmodare eſt valde periculoſum.

Eccle.23.b.

Quam ſit impium qui peierat.

Matth.5.f.

piam confirmat, eſt planè impius, & ſceleratus, qui non veretur eum teſtẽ mendacij producere? cuius naturæ nihil magis quàm mendaciũ repugnat. quare ne id fiat Dei nomine propheta præcipit.

Omnia enim hæc ſunt quæ odi, dicit Dominus. Vniuerſus decalogus duobus præceptis comprehenditur, charitate nimirum erga Deum, & ergà proximum. Charitas erga Deum requirit, vt eius nomen ſanctiſsimum reuereamur, & alienum ab ea nimiũ eſt, vt per Deum mentiẽtes iuremus. Hoc ergo præcepto leuiter tangit reliqua duo, quæ ad Dei cultum, & reuerentiam ſpectant. Charitas erga proximum exigit, ne vllam ei iniuriam faciamus: quod ſi caueamus, omnia pręcepta conſeruabimus quæ proximũ attingũt, ſiquidẽ omnia iuſtitiæ ratione includunt. Ob id ergo vates dicit;

Omnia hæc ſunt, quæ odi, dicit Dominus. Et quia lex vniuerſa vetus, & noua, religione ac iuſtitia comprehenditur, quas duas virtutes leuiter hoc loco propheta tangit: quod eis contrarium eſt, verè eſt omne id, cuius Deus odium habet, vt quæ ſint ei eadem ratione contraria, qua iuſtitiæ, & religioni aduerſantur. Similiter enim (vt Sapiens ait) odio ſunt Deo impius, & impietas eius.

Lex vniuerſa religione ac iuſtitia cõprehenditur.

Sap. 14. 2.

18 *Et factum eſt verbum Domini exercituum ad me, dicens,*

19 *Hæc dicit Dominus exercituum, Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium ſeptimi, & ieiunium decimi erit domui Iudæ in gaudium & lætitiam & in ſolennitates præclaras.* Explicat eam quæſtionem, quam legatos Babylonia ſacerdotes, & prophetas rogatum veniſſe capite ſuperiori dixerat, de ieiunio ſoluendo, vel non ſoluendo.

Omnia verò prædicta eò ſunt interiecta, vt doceret non ieiunio modò, ſed honeſta, ac ſancta vita Deum potiùs placari: quia propter impiam, & flagitioſam vitam ſe nobis tantùm ipſe immutat; quòd ſi ad officij munus redierint, luctum in gaudium, mœrorem in lætitiam, diem ieiunij in diem feſtum conuertet: vt intelligamus, vnà tantùm iuſtitia, ac pietate nixos iucundam, ac beatam vitam à Deo nos conſecuturos. Pax multa diligentibus legem tuam, ait Dauid. & non eſt illis ſcandalum. id eſt, nihil eos terret, nihil cõturbat. Cæterum magnam difficultatem Hieronymus eſſe putat in hoc loco, cuius explicationem ex receſsibus vetuſtatis eruendam exiſtimat: & ob eam rem multos interpretes latuiſſe. Cur, inquam, hęc quatuor ieiunia temporibus à propheta dictis fuerint inſtituta: cuius rei rationem licet ipſe dicat ex ipſis Hebræis eſſe petendàm, & de illorum ſententia hunc locum explanet: rei tamen momentum non attigiſſe videtur, Hebræorum culpa, quibus ipſe maximè aſſenſus eſt. Nos tamen hunc locum, non ex Hebræorum auctoritate, ſed ex ipſa ſacroſancta ſcriptura explanabimus. Primùm inter omnes conſtat, hæc quatuor ieiunia fuiſſe inſtituta propter quatuor acerbas calamitates, quas his menſibus acceperunt Iudæi. Sed difficultas eſt, quæ nã hæ calamitates fuerint? Hieronymus ex Hebræorum ſententia dicit; Ieiunium quarti fuiſſe inſtitutum, quoniã hoc menſe Moyſes de monte deſcendens legis tabulas abiecit, vt narratur Exodi trigeſimoſecundo capite. & muri primùm rupti ſunt ciuitatis, vt eſt in quinquageſimo Ieremiæ capite. Ieiunium verò quinti indictum eſt, quòd eo

Iuſtitia ac pietate nixi beatã à Deo vitam conſequemur.

Difficilẽ Hieronymus indicat quendam Zachariæ locum.

Hebræi nõ rectè intellexerunt quæ de cauſa quatuor fuerunt ieiunia inſtituta à ſynagoga.

Exod. 32.

Iere. 52.

eo menſe iuſsi ſunt per quadraginta annos in deſerto manere, propter ſeditionem ortam ex nuntio, quem exploratores è terra ſancta attulerunt. & quòd hoc menſe fuerit templum à Nabuchodonoſor incenſum, atque deſtructū. Sed tabulas fuiſſe fractas, & populum in deſerto poſitis menſibus manere iuſſum, nullo ſacræ ſcripturæ loco probatur. quare nihil eſt cur non commentum eſſe putemus.

Qua de cauſa quatuor ieiunia inſtituta fuerunt in ſynagoga. Quid? cur modò quærunt de ſoluendo ieiunio propter illas clades indicto, cùm eiuſmodi calamitates multò antè leuatæ fuerint? Quare aliter hæ calamitates exponendæ, & probandæ ſunt, vt fidem habeat oratio. Prima igitur calamitas accidit menſe decimo, quo ciuitas obſeſſa fuit ab exercitu Nabuchodonoſor, vt eſt in

4. Reg. 25. 4. Reg. vigeſimoquinto; & in Ezechie

Ezech. 24. le. c. 24. & hac de cauſa inſtitutū fuit ieiunium decimi, id eſt, Decembris. Sed de hoc non conuenit nobis cum Hieronymo, & alijs Hebræis quos ipſe ſequitur. Nam dicunt ieiunium decimi fuiſſe inſtitutum, quòd eò menſe acceperunt nuncium qui erant Babyloniæ, vrbem eſſe captam. Sed hoc nullo ſacroſanctæ ſcripturæ loco nititur. Deinde nemo cenſet accepiſſe cladē, quādo eius acceptæ certior fit, imo cupiunt ſcire omnes rerum ſuarum ſtatum, nec dolent ſe reſciuiſſe; ſed pertuliſſe malum. At dicunt; vltimo loco ieiunium decimi à vate noſtro numeratur: ergo non primam, ſed vltimam calamitatem referre videtur. Sed vates non rerum, ſed numerorum ordinem fuit ſecutus. Et ob eam rem poſt ieiuniū quarti, & quinti, & ſeptimi, ieiunium decimi poſuit, quamuis priùs fuerit indictū. Secunda calamitas accidit menſe quarto, quo muri rupti ſunt, & ciuitas capta, fugitq́; rex Sedechias ex vrbe, vt narrat Ieremias trigeſimonono capite. Iere. 39.

Tertia calamitas accepta fuit quinto menſe, quo templum, & regia, & reliquas præcipuas domos incendio vaſtauit Nabuzardam Imperator exercitus, ac mœnia, quibus cingebatur vrbs, ſolo æquauit, vt eſt in. 4.

Reg. vigeſimoquinto. Quarta calami 4. Reg. 25.

tas fuit menſe ſeptimo, quo Iſmael in

terfecit Godoliam, vt narratur vigeſi 4. Reg. 25.

moquinto capite. Propter has igitur calamitates ieiunium quarti, & quinti, & ſeptimi, & decimi fuit inſtitutū. Nec oportet alias ex vetuſtiſsima memoria afferre calamitates, quę ijs menſibus accidiſſe nullo firmo teſtimonio probari poteſt: neque ad huius loci explicationé vllo modo pertinent. Nam ſi propter illas, quas fingunt Hebræi, ieiunia fuiſſent inſtituta, & non tātùm propter has, quas narrauimus; ſtultum eſſet quærere de ſoluendo ieiunio, cùm hæ fuerint calamitates leuatæ; cùm non propter has tantùm, ſed propter alias fuerit, vt hi auctores putant, ieiunium indictum. Ex ijs autem quæ à nobis poſitæ, & probatæ ſunt, facilimè hic locus explanatur: vt quia calamitates has, propter quas hæc ieiunia inſtituta ſunt, viderét eſſe detractas, quærerent, num ieiunium vltrà progredi deberet? Nam ſi primum ieiunium inſtitutum fuit, quòd eo mēſe ciuitas obſeſſa eſt à Rege Perſarum; iam nullos hoſtes habebant infeſtos, pace, & amicitia facta cum Rege Perſarum. Si ſecundum ieiunium fuit inſtitutum, quòd eo menſe muri fuerint vrbis diruti: iam ex voluntate Regis Perſarum ædificātur. Si tertiū, quòd templum, & principes domus fuerint euerſæ; iam templum inſtauratur,

ratur,& ædes multæ reſtituuntur. Si quartum, quòd interfecto Godolia ciuitas penè fuerit deſerta : iam frequentatur multis vndiq; ad eam confluétibus. Cum igitur omnibus fuiſſent calamitatibus liberati, dubitabant de ieiunio, quod calamitates attulerat, vtrùm eſſet ſoluendum. Quare rectè hoc modo mihi locus hic declarari videtur. Hoc denique noſtri prophetæ loco motus Calixtus Papa in quadá Epiſtola Decretali Diſt. 76. ca. ieiunium quod. decreuit quatuor anni temporibus ieiunium in Eccleſia conſeruandum. quò Deus terræ fructus tueatur, & fruges ab iniurijs cœli defendat. Sequitur in propheta.

Cur in Eccleſia fuerint quatuor indicta ieiunia.

Veritatem tantùm, & pacem diligite. Repetit frequenter quid eos facere oporteat, quò lætam, & beatam vitã à Deo conſequantur. In noſtra enim poteſtate eſt, vt & calamitaté à nobis deprecemur, & multis bonis à Deo tributis fruamur; dum veritaté, & pacem colamus. Diximus dudũ in duas partes veritaté fuiſſe à noſtro vate diſtributam, & in eam, quæ verſatur in hominum congreſsibus; & in eam, quæ in iure dicendo. Vtramq; hoc loco requirit, & præter hoc, vt pacem diligãt. hoc eſt, ne ita veritatis ſtudioſi ſint, vt æquale, & quod ſibi debetur, ſemper requirant, ac ſecum denique pro ſuo iure ſemper agi velint: ex quo ſæpe magna naſcuntur diſsidia, & lites infinitæ. Sed eſt liberale quidem, tum etiam plerumq́ue fructuoſum, de iure ſuo quidquam concedere: nam & humanæ ſocietati ita ſeruiemus, & pacem, qua nihil in rep. præſtantiùs, cõſeruabimus. hoc Paulus monet ad Hebræos duodecimo capite; Pacem ſectamini cum omnibus, etiam cum iis, qui vobis iniuriam faciunt, vt optimè declarat Oecumenius Græcus. Nam ſi affectus iniuria, neque vlciſci quæram, neque meum ius perſequar, ſi poſſum ſine magno detrimento in ea re conniuere, citò pax fiet. Eſt enim illud magni, ac clariſsimi viri, quod Dauid ait, Cum iis, qui oderunt pacem, erã pacificus. Eſt igitur perfecti Chriſtiani munus non callidè, nec verſutè; ſed ex æquo & bono cum omnibus agere; quam verò ipſe ab alijs iniuriam acceperit, modeſtè ferre.

Liberale eſt, & plerũque fructuoſum de ſuo iure quidquã concedere.

Hebr. 12.

Oecumenius.

Perfecti chriſtiani munus.

20 *Hæc dicit Dominus exercituum, Vſquequo veniant populi, & habitent in ciuitatibus multis.* Hoc fœdus ictum eſt à Deo cum populo ſuo, vt ſi legem eius ipſi ſeruarent, omnia ipſe eorum incommoda ſarciret, & magna commoda præſtaret. Poſuit ergo propheta, quæ Deus à populo ſuo requirat: ponit modò quid ipſe à Deo expectare debeat. Id damni accepit Ieruſalem, quòd cum antè celebris, & frequentiſsima fuerit, ita deſerta ſit, vt viæ eius frondibus ferè iam, & virgultis intercluderentur, vt lamentatur Ieremias; Viæ Sion lugent, eò quòd non eſt, qui veniat ad ſolennitatem. Cui malo, tanta bonitate Deũ eſſe occurſurum Propheta dicit, vt non ciues, ſed populi multi ad eam confluant; ita vt colonias oporteat deducere, non vnam, aut alteram, ſed multas. Quod dicit Latinus interpres vſquequo; Hebræus dicit עוד hod, id eſt, ad huc: referturque ad tempus futurum, vt quidam Hebræus doctus in grammaticis dicit. vt Geneſis. 29. Supereſt adhuc multum diei. Quare licet Hieronymus non admodum repudiet quorundam Hebræorum huius loci explicationem,

Leui. 26.

Quid à Deo debeant expectare qui obſequuntur ei.

Thre. 1.

Gen. 29.

qui de temporibus Zorobabel intelligi aſſerunt, quo tempore data libertate, & facta ædificãdi poteſtate, multi Iudæi Ieroſolymam venerunt: ego tamen magis aſſentior alijs Hebræis, qui habẽtur inter eos doctiſsimi, qui non niſi de Chriſti temporibus rectè explicari dicunt. primùm, quòd illud aduerbium, de quo dixi, tempus ſpectet futurum: deinde quòd nuſquam legatur tantam ciuium frequentiam fuiſſe regnante Zorobabel. Imo Daniel prædicit; AEdificabitur platea, & muri in anguſtia temporũ. & in Nehemia. 12. legitur eos, qui incumbebant operi, armatos eſſe contra hoſtium impetus. Quare cum viæ eſſent hoſtibus infeſtę, magnus de vrbe concurſus eſſe non potuit. Iam verò non hominum, ſed populorum concurſum dicit eſſe futurum. at omnes Iudæi in vno populo numerantur. quo circa non ſolùm Iudæorum, ſed etiã barbarorum, Græcorum, & Latinorum, & aliarum gentium, atque nationum frequentiam, ac cõcurſum fore ſignificat. quod niſi tẽporibus Chriſti nunquam accidit. Et ob eam rem Hieronymus ipſe fatetur, pleniùs id per Chriſtum eueniſſe, quando Eccleſia ex varijs gentibus compoſita fuit, cùm deniq; illud effectum eſt, quod dicit Eſaias. Et erit in die illa, adijciet Dominus ſecundò manum ſuam ad poſsidendum reſiduum populi ſui; quod relinquetur ab Aſſyrijs, & ab AEgypto, & à Phetros, & ab AEthiopia, & ab Elam, & à Sennaar, & ab Emath, & ab Inſulis maris: & leuabit ſignũ in nationes, & cõgregabit profugos Iſrael, & diſperſos Iuda colliget à quatuor plagis terræ. Ex ijs facile intelligitur ea omnia, quæ ſequũtur in hoc capite, ad Chriſti tempora tantùm conuenire, loquique de vocatione gentium.

Dan. 5. g.

Per Chriſtũ euenit populorum ad Eccleſiam concurſus.

Eſai. 11. c.

21 *Et vadant habitatores vnus ad alterũ, dicentes, Eamus, & deprecemur faciẽ Domini, & quæramus Dominũ exercituũ, vadam etiam ego.* Explicat quo ſtudio, & animi ardore populi ad Chriſtum, Eccleſiãq; cõuenient: nõ leuitate, aut humana curiõſitate, aut rerũ adductinouitate, ſed ingenti deſiderio, & ardẽti cupiditate ſe, reſq; ſuas Chriſto, & Eccleſiæ deuouendi, ac ſpes omnes ſuas in Deo viuo, & vero collocãdi. quod ſignificat dicens populos dicturos,

Quanto ſtudio populi ad Chriſtum Eccleſiamque conuenient.

Eamus, & deprecemur faciem Domini. Id eſt, reliquas ſpes fallaces abijciẽtes ab eo vno pacem, veniã, & ſalutẽ petamus. Deniq; dicẽt ei illud, quod Oſeas præcipit dicendum ab eis, qui ſe totos ad Deum conuertant; Omnẽ aufer iniquitatem. & Accipe bonũ; & reddemus vitulos labiorũ noſtrorum, id eſt, accipe ſacrificium, & preces noſtras audi, laudeſq; proba. Nã te decet (vt ait Dauid) hymnus in Siõ, & tibi reddetur votum in Ieruſalem.

Oſeæ. 14. a.

Pſal. 64.

Et quæramus Dominum exercituum. id eſt, omnes vias percurramus, per quas ipſe ambulare, aut inueſtigari ſolet. Priùs ponit id, quod primo faciendum eſt; vt deprecemur Dominum, ab eo inter alia petentes cum Dauide vt nos ſemitas, ac vias ſuas doceat. deinde eas magno ſtudio, & pro virili parte perſequi. Eccleſia autẽ fideliſsima interpres oraculorum Dei, harũ viarum certam notitiam præbet; ipſa diuinas leges, præcepta, atq; conſilia verè, & incorruptè docet; quas poſtquã didicerimus, illud eſt faciẽdum, quod Dauid ait, In toto corde meo exquiſiui te. Felix autẽ qui in hac re ita delectatur, vt reliquas omnes curas pro nihilo putans, huic vni omni ſtudio,

Pſal. 24.

Eccleſia viarum Dei certam notitiã præbet.

Pſal. 118.

ſtudio, induſtria, & ſolicitudine incumbendum exiſtimat.

Quales futuri ſunt qui veri fuerint alijs auctores quærendi Deum.

Vadam etiam ego. Pulchrè deſcribit eos, qui veri futuri ſunt auctores alijs quærendi Deum. Nam qui alium ad hoc ſtudium adhortatur, ipſe verò illud negligit, ac potiùs res alias, quàm Deú quærit; irriſor potiùs, quàm bonus doctor eſt ducendus: quod enim verbis docet, re ipſa dedocet. Difficilè enim eſt, vt ſuum is mihi conſilium probet, quod ſibi non probari planè video. Aliter verus ille magiſter docuit, qui dixit, Exemplum dedi vobis, vt quemadmodum ego feci, ita & vos faciatis. Aliterque egregius ille prædicator Paulus informabat diſcipulum ſuum Titum, cùm illi ſcriberet; In omnibus teipſum præbe exẽplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, & grauitate. Is ergo verè monet ad Deum quærendú, qui præter alia verè dicit, vadã etiam ego.

Ioan. 13. b.

Tit. 2. b.

22 *Et venient populi multi, & gentes robuſtæ ad quærẽdum dominum exercituum in Ieruſalem, & deprecandam faciem Domini.* Locum notat, ad quem populi frequentes venturi ſunt, & in quo dẽ Deo, & vijs eius quærent, ad omnéq; ſe pietatem informabunt: in quo deniq; Deum orabunt, & obſecrabunt, & aſsiduè precabuntur: qui eſt Ieruſalé, id eſt Eccleſia. de qua dicit Eſaias, Et erit ibi ſemita, & via, & via ſancta vocabitur. Extra eam verò nemo viã Dei neq; ſcire, neque inuenire poteſt. Et quemadmodú nõ niſi Ieroſolymis Deo gratú erat ſacrificium; ita modò nó niſi in Eccleſia; extra quam nemo Deú placare, nemo ſibi recóciliare poteſt. & quemadmodum Ieroſolymis tantú ædificato téplo reſpóſa dabat; ita in Eccleſia ſolùm doctrinã ſuá, & præcepta, & inſtituta docet; eſt enim, vt ait Paulus Timotheo ſcribés, colúna, & firmamentú veritatis. Quod verò dicit. *Gentes robuſtæ.* in Hebræo eſt עֲצוּמִים *hazumim*, Vatablus quẽdam Hebræú non indoctú ſequés dicit, ad numerú referri, id eſt, gẽtes multę, magnæq; numero: quemadmodú illud Ieremiæ. Multiplicatæ ſunt mihi viduæ eius ſuper arenã maris. quo loco pro multiplicatæ, in Hebræo eſt verbú prædictú: ſed non ſolú ad quantitaté, vt iſti putãt; ſed etiã ad qualitaté refertur. Significat enim propriè עָצַם *hazam*, augere: quod tribus modis fieri poteſt; vel quãtitate coniuncta; vel diſcreta; vel etiam qualitate, qua diuiſione omnis eius ambiguitas, & homonymia, quæ quidem Hebræis magna eſt, tollitur. Nam aliàs dicunt eſſe roborare, aliàs multiplicare, aliàs claudere, aliàs oſſa conterere, nullã metaphoræ, & tranſlationis rationé oſtendentes. Sed cú Eſa. 33. verſ. 15. & c. 29. verſ. 10. claudit oculos exponũt; ſi exponerẽt, cóprimit, cóſtipat, atq; quaſi condenſat oculos, ne aut acies prodeat, aut ſpecies intrent, ſignificãtiùs, maioriq; pondere declararetur. at cú quidpiã cóſtipatur, denſiúſq; fit, quãtitas augetur coniuncta. & illud Ieremiæ. 50. verſ. 17. vbi exponunt exoſſauit, id eſt, contriuit oſſa eius: ſi interpretarentur, auxit oſſa eius, elegantiùs dictú eſſe videret: nam id fieri nó poterat, niſi fractis oſsibus, quo numerus eorum augeretur. hinc fit vt עֶצֶם *hezem*, cum ſex punctis os ſignificet: quoniam auctius, ac denſius præ reliqua corporis carne eſt. ſignificat eadẽ de cauſa quod forte eſt, corpuſq; habet. Ex hoc facilè cæteræ ſignificationes cum illa vna propoſita cóuenire intelligentur: nam in his duabus difficiliùs erat metaphoræ rationem

Eccleſia locus eſt in quo Deum quærere & precari oportet.

Eſai. 35. c.

1. Tim. 3. d.

Iere. 15. b.

עָצַם *hazã accuratè explicatur.*

Eſa. 33. verſ. 15. & 29. verſ. 10.

Ierem. 50. verſ. 17.

 expo-

expõnere. Sed quòd ad incrementum etiam qualitatis ſpectet, intelligitur Pſal. 104. verſ. 24. apertè ex Pſal. 104. verſ. 24. Auxit populum ſuum vehementer, & וַיַּעֲצִמֵהוּ *uahaazimehu*, id eſt, firmauit eum ſuper inimicos eius; non intelligendum eſt plures ſolos Iſraelitas fuiſſe, quàm cunctos AEgyptios; ſed quòd valétiores, maioreque vi, & fortitudine præditi Deut. 8. verſ. 17. erant. & Deuter. 8. verſ. 17. כֹּחִי וְעֹצֶם *hozem da*, id eſt. Fortitudo manus meæ fecit mihi ſubſtantiam hanc: quæ fortitudo, neque ad quátitatem coniunctam, neq; ſeiunctam referri poteſt, ſed ad ſolam fortitudinem, & induſtriam animi. Quare vtraq; ſignificatio *Fortiſſima gentes ad Eccleſiam conuolabunt.* hôc loco noſtri vatis intelligenda eſt: hoc eſt, non ſolùm referta erit Eccleſia multis, ſed etiam fortiſsimis, ac robuſtiſsimis hominibus, qui vniuerſo mundo, carniſque libidini, & rabido inferni furori reſiſtant, nulliſq; hoſtium conatibus, aut nefarijs, acerbiſſimiſq; bellis frangentur, aut Eccleſiã deſerere cogétur. de Eccleſia enim ait Eſa. 25. a. Eſa. Timebit te populus fortis, & ciuitas gentium robuſtarum laudabit te. Olim dicit,

Ad quærẽdum Dominum exercituum in Ieruſalem, & deprecandam faciem Domini, ad id alludere videtur, quod ex inſtituto Dei olim à Iudæis fiebat, vt ad Ieruſalem diebus feſtis omnes conuenirent, & quoties ſacrificium facere, aut pro pace, ac ſalute, aut pro peccato volebant.

23 *Hæc dicit Dominus exercituum, In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, & apprehendent fimbriam viri Iudæi, dicentes, Ibimus vobiſcum: audiuimus enim quoniam Deus vobiſcum eſt.* Prædixit quanta, quàmq; vera ſolicitudine Eccleſiæ magiſtri Euangeliũ docturi ſunt: modò prædicit, quo affectu, quo ſtudio, & ardore diſcipuli veram doctrinam percipient: non inuitè, non languidè magiſtris adhærebũt, ſed ita illos am- *Quo ſtudio diſcipuli ... Chriſti percipient.* plexabuntur, ita fouebunt, & in manibus habebunt, vt decem vnius Doctoris Iudæi fimbriam comprehendant rogantes, & obſecrantes, vt illos diſcipulos ſibi velint adiungere, vt illos in vſum, ac conſuetudinem ſuam velint recipere: idque facient non animi leuitate pulſi, ſed magna ratione commoti: *Quoniam audiuimus*, dicent, *Deum vobiſcum eſſe*. id eſt, vobis fauere, atque adeſſe, itaque vobis eſſe addictũ, vt niſi vos amicitiæ fores aperiatis, nemo in gratiam eius veniat. vos denique claues audijmus habere Matth. 18. regni cœlorum, ita vt voluntate, arbitratuque veſtro claudatur, & aperiatur. ne ergo nos contemnatis, ne ſupplices, & ad pedes veſtros abiectos repudietis: moriemur potiùs, quàm à vobis aut diſcedamus, aut à complexu veſtro diuellamur. Quę omnia docentibus, ac concionantibus Apoſtolis contigiſſe ſcimus. Quis enim ſigni- *Qua pietate diſcipuli ſanctã doctrinã magiſtros proſequebantur.* ficet, quo ſtudio, qua pietate & charitate diſcipuli tum magiſtros ſuos proſequebãtur? de hac re Paulus ad Galatas diſſerit, Sicut Angelum Dei excepiſtis me, ſicut Chriſtum Ieſum, vbi eſt Gal. 3. ergo beatitudo veſtra? id eſt, quà vos beatos, ac felices putabatis, quòd me magiſtrum haberetis: tanto ergà me ardebatis amore, vt toti ex me, tanquam ex Chriſto Ieſu penderetis. Teſtimonium (adiũgit) enim perhibeo vobis, quia ſi fieri poſſet, oculos veſtros eruiſſetis, & dediſſetis mihi. Cùm dicit, *Decem homines*, numerus eſt finitus pro infinito; ſicut illud Leuitici. Poſtquam confregero bacu- Leu. 26. d. lum panis veſtri, ita vt decem mulieres in

res in vno clibano coquant panes. & in Apocalypſi. Habebitis tribulationem diebus decẽ. Nam in Actis narratur, Petro prædicãte quinq; millia hominum eius doctrinam profeſſos eſſe, ac eius vna oratione Chriſto ſe deuouiſſe. & non homines tantùm, ſed prouincias pluſquàm decẽ Pauli ſe doctrinæ dediſſe, in Actis, & in eius Epiſtolis narratur. Ex hoc etiam intelligi licet, quanti magiſtros ſuos faciant ij, qui veræ doctrinæ, veræque pietatis amore ducuntur. Equidẽ exiſtimo chariores eſſe eis, quàm alijs parentes eſſe ſolent: imo ipſi libentiùs parentum ſuorum, quàm horũ aſpectu, ac vſu carerent. Nullã in vita eſſe puto nec iucundiorem, neque firmiorem amicitiam, quàm eam, quę ijs hominibus cum magiſtris ſuis intercedit. Cuius rei nõ leuis ſignificatio eſt in Ioannis ſexto capite, quo narratur Chriſtus ab alijs deſertus diſcipulos ſuos rogaſſe, Vos vultis abire? qui reſponderunt, Domine quò ibimus, quia verba vitæ habes. Vſque adeò: eum amabãt, obſeruabãt, & ſpes ſuas in eo poſuerãt, vt ſi ab eo diſcederẽt, quò ſe conuerterent, ignorarent. Viciſsim etiam ipſi magiſtri tanto amore diſcipulos ſuos proſequuntur, vt Paulus dicat, quod vix erat credibile, Cupio Anathema eſſe pro fratribus meis. & alio loco. Ego autẽ libentiſsimè impendã, & ſuperimpendar ego ipſe pro animabus veſtris, licet plùs vos diligens, minùs diligar. Deniq; ſi quis flammas amoris inauditas videre cupit, legat Pauli Epiſtolas, præſertim eam, quæ eſt ad Galatas. Ex charitate verò, quam erga pietatis chriſtianæ, & ſacrarũ ſcripturarũ magiſtros nos habere fuerimus experti, intelligemus quantũ & pietatẽ chriſtianã, & ſacras literas diligamus. Nemo mihi vnquã perſuadebit, ſe veritatis, ac virtutis nimis eſſe cupidũ, ſi harũ auctores, & magiſtros leuiter amet. Illud etiam in hoc capite animaduerſione dignum eſt, decies in eo hanc orationem repeti.

Apoc. 2. c. Act. 4. a.

Sacra doctrina amatores magiſtros ſuos plurimi faciunt.

Sacra doctrina magiſtri diſcipulos ſuos vehementer diligunt.

Rom. 2. Cor. 12.

Veritatis nimis cupidus non eſt cenſendus, qui leuiter eius auctores amat.

Hæc dicit Dominus exercituũ, Quod Græcus interpres vertit παντοκράτωρ, omnipotẽs, quia cùm res eximiæ, admirabiles, & propè incredibiles, ſi ex rerũ humanarũ curſu cõiectura fiat, promittantur, vt certã ei fidẽ habeamus, non de ſuo hæc dicta exiſtimari vult, ſed de eius oraculo, qui omnia poteſt, cui nihil factu eſt difficile: & ad huiuſmodi conſiderationem confugere nos oportet, cùm in magnas fidei, ac religionis noſtræ difficultates incurramus.

Cum in magnas noſtra religionis difficultates incurramus Dei ſummã potentiã conſiderare oportet.

CAPVT. IX.

1 *ONus verbi Domini in terra* A
Hadrach, & Damaſci requiei eius: quia Domini eſt oculus hominis, & omnium tribuum Iſrael.
2 *Emath quoq; in terminis eius, & Tyrus, & Sidon: aſſumpſerunt quippe ſibi ſapientiam valde.*
3 *Et ædificauit Tyrus munitionem ſuam, & coaceruauit argentum quaſi humum, & aurum vt lutũ plateарũ.*
4 *Ecce Dominus poſsidebit eam, & percutiet in mari fortitudinem eius, & hæc igni deuorabitur.*
5 *Videbit Aſcalõ, & timebit: & Gaza, & dolebit nimis: & Accaron, quoniam confuſa eſt ſpes eius: & peribit rex de Gaza, & Aſcalon non habitabitur.*

ſtolos, & reliquos cōcionatores delēda, atq; excidenda eſt, eiuſdq; excisionem eo modo deſcribit futurā, quo ea, quę bello fit eſſe ſolet; ob eam rem onus, id eſt, calamitatem, & euerſionem hanc prophetiam vocat. Liranus ex aliquorum Hebręorum ſententia, harum vrbium euerſionem, de qua noſter propheta loquitur, eam eſſe putat, quæ ab Alexandro facta eſt: quod mihi omnino nō probatur: nā multa, vt videbimus, ad id conuenire non poſſunt: tum quia nonnullis dedit turpis erroris anſam. quare totum caput de bello à Chriſto, & Apoſtolis cum idololatris, atq; gentibus ſuſcepto cū Hieronymo exponamus.

Liranus.

Hieronymus.

Onus (ergo) Verbi Domini. Id eſt, prophetia grauis à Domino, qui quidem grauiter minatur terrę Hadrach. Omnes vrbes, quas hic nominat, erant finitimæ agro Iudæorum, quæ quoniā eis erant notiſsimæ, propterea potiſsimùm nominantur. Cæterùm ſpecies eſt pro genere, id eſt, metonymia figura: non enim has ſolùm, ſed omnes etiam omnium gentium, & idololatrarum vrbes verbo Euangelij ſubactas intelligit. *Damaſci requies eius.* Id eſt, calamitas etiam Damaſci: quæ vrbs erat opulentiſsima, ac nobiliſsima gentiliū, adiacēs Libano, Syriæ caput: cui Paulus bellū indixit: nam in hac vrbe cœpit ipſe Euangelium prædicare, factus repentè diuina gratia ex hoſte immaniſsimo defenſor acerrimus veritatis. Vocat vrbem hanc requiem Dei, id eſt, erit ſedes, ac domicilium imperij diuini; nam pulſis idolis vnus ibi Deus coletur: quod mirum valde tum eſſet Iudæis, vt in ea vrbe, quæ idolis tota dedita erat, ſedes Dei poneretur, quæ olim Ieroſolymis tantùm præ alludere etiam videtur ad propitiatorium, quod ſuper arca poſitum, & inter Cherubim ſedis, ac ſolij Dei imaginem gerebat. Septuaginta tamē vertunt, θυσία id eſt, ſacrificium eius, quod idem eſt. Nam Ieroſolymorum templo ſolùm ſacrificium antè fieri poterat, & nomen Hebræum מנחה *minha*, mutatis punctis, vt mutari poſſunt. nam non attinent ad ſubſtantiam verbi, ſed ab Hebræis poſtea apposita ſunt; vtrunque ſignificat. Si enim legamus מְנוּחָה *menuha*, ſignificat requiem: ſi verò מִנְחָה *minha*, genus eſt ſacrificij ſæpe in Leuitico vſurpati. Quomodo autem Liranus Alexandri victoria Damaſcum ſedem Dei eſſe factam aptè exponet, latet quidem me.

Act. 9. c. d.

In Damaſco Paulus cœpit Euangelium prædicare.

Quia Dominus eſt oculus hominis, & omnium tribuum Iſrael. Subijcit eius quod dixerat, rationem, futuram eſſe Damaſcum ſedem, & requiem Dei: quia deſinēt idola reſpicere, & in illis ſperare, & in me vnum oculos ſuos vnà cum veris Iſraelitis conijcient, in me ſpes omnes ſuas ponent. id enim intelligit cùm dicit, *Dominus eſt oculus hominis.* Vel vt oculus pro mente ponatur ea ſententia, ſe fidei ſubijcient, id intelligent, id ſibi perſuadebunt, quod Deus eos docuerit. Septuaginta vertunt, κύριος ἐφορᾷ ἀνθρώπους, Dominus reſpicit homines, id eſt, ſubſidio eſt, atque fauet. Hoc loco animaduertēdum cenſeo, quòd Damaſcum Dei ſedem propheta dicat, quòd eum ſpectet, in eoque confidat. idem quibuſcunque vrbibus contingēt, quæ ſe Deo ſic præſtiterint: nec ſolùm vrbibus, ſed etiam hominibus, qui Deū ex animo coluerint, ac in eo rationes omnes ſuas collocauerint. quod Chriſtus ipſe promittit dicens. Qui diligit me, ſermones meos ſer-

Qui Deū ex animo colūt ſedes eius ſūt.

Ioan.15.

ſeruabit, & pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus.

2 *Emath quoque in terminis eius, & Tyrus, & Sydon: aſſumpſerunt quippe ſibi ſapientiam valde.* Emath, atque Tyrus vrbes erant gentilium finitimæ Iudæis, quas in ditionem Dei venturas, ac intra terminos ſuę hereditatis includendas hic propheta prædicit: licet magnam ad ſe defendendum ſapiétiam, vel calliditatem, & aſtutiam potiùs comparauerint. Nihil magis veræ ſapientiæ aduerſatur, quàm huius ſeculi ſapientia: ſicut nihil magis veritati repugnat, quàm error. Ex quo fit, vt nulli rudiores ſint ad diſcendam veritaté fidei, ac religionis noſtræ, quàm qui huius ſeculi ſapientiam tenent. ſiquidem non ſolùm non diſcunt, non percipiunt, ſed etiam tanquam mente captos irridét magiſtros ſuos. Quo enim pacto ſimplicitatem, ac veritatem chriſtianam, aut ſibi perſuadebit, aut intelliget is, qui nulli dolo, nullis inſidijs parcere decreuit, dum quod velit conſequatur? Quare valde mirum eſt, ac prodigij ſimile, ſi ſapiens huius ſeculi ſuam abijciens ſapientiam, ac ſtultitiam eſſe iudicans, diſcipulus incipiat fieri Chriſti, fideiq́; ſe, ac religionis præceptis, & documentis ſubijciat; atque in animum inducat, nullam eſſe æſtimãdam ſapientiam, niſi quæ Chriſtum doceat crucifixum. Tanti fecit Paulus huiuſmodi virum vincere, ac in poteſtatem Chriſti redigere, vt quia vnum huiuſmodi, Paulum nominę, Proconſulem Cypri, virum (vt in Actis dicitur) prudentem, ſuperauerit, ac Euangelij diſcipulum fecerit, cùm ipſe Saulus vocaretur, Paulus vt ille, quem vicit, deinde appellatus eſt, au-

Nihil magis veræ ſapientia aduerſatur quàm huius ſeculi ſapientia.

Prodigij ſimile eſt ſi ſapiens huius ſeculi diſcipulus incipiat fieri Chriſti.

Acto.13.

Qua de cauſa Paulus nominé mutarit.

ctore Chriſoſtomo; qui hanc ſolam huius mutationis cauſam reddit. Quemadmodum ij, qui facinus aliquod præclarum in bello faciunt, vel illud in imaginibus ſuis ponunt, vel ex eo nomen accipiunt; vt Scipiones, Africani; quia ſubegerunt Africam: Germanicus, quia Germaniam: Torquatus, quia hoſti torquem detraxit: ita Paulus, quia Paulum virum prudentem ſuperauit. Ad extollendam igitur victoriam, quam de Tyro, & Emath Deus reportauit, dicit multa fuiſſe ſapientia armatam, multa calliditate inſtructam; ceſsit tamen ſtultitiæ prædicationis, vt loquitur Paulus, ad Corinthios ſcribens. In qua re Dei virtutem, & incredibilem bonitatem, ac clementiam prædicare, laudare, & admirari debemus, qui callidas, & vineis (vt ait ſponſa in Canticis) infeſtiſsimas vulpes, in agnos ſimpliciſsimos, oueſque conuertit.

Chriſoſtomus.

1. Cor. 1. &

3 *Et ædificauit Tyrus munitionem ſuam, & coaceruauit argentum quaſi humum, & aurum vt lutum platearum.* Perſiſtit in amplificanda victoria Chriſti; quod ea ratione rectiſsimè fit, ſi quàm munita fuerit Tyrus cóntra Euangelium Dei explicetur. Poſita prima munitione, quòd erat huius ſeculi ſapientiæ, ac calliditatis plena, quam omnium maximam ego iudico; ponit ſecundam, quæ validiſsima etiam eſt, quòd erat argento, & auro referta: quod quantum repugnet euangelicæ veritati, quæ nullos niſi pauperes amat, nullos magis quàm diuites odit, facilè cognoſci poteſt. Nam Chriſtus apud Matthæum dicit, fallacia diuitiarum ſuffocari verbum Dei, & ſine fructu effici. & apud Marcum;

Diuitiæ repugnant valde Euangelio.

Matt.13. &

Marc. 10. Facilius eſſe ait, camelum per foramē acus tranſire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum. Cùm ergo ſe tantis præſidijs Tyrus muniret, ne in ditionem Eccleſiæ caderet, redacta tamen in poteſtatem eſt, & paupertatē chriſtianā omnibus ſuis diuitijs ante poſuit, aurū, & argentū abiecit, & crucē Christi amplexa eſt. quis id crederet? quis vnquā ſperaret? quis tam rudis diſciplinæ aut barbarus, aut Scytha eſt, qui diuinam potentiā, immenſamq; Dei vim, in tā eximio facinore non cognoſcat? vereque illud eſſe factum, quod Christus, loco apud Marcum citato, diſcipulis quærentibus, quis ex diuitibus ſeruari poſſet, ſi facilius eſſet camelum per foramen acus tranſire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum? reſpōdit ille, Apud hominès impoſsibile eſt, ſed nō apud Deum. Quare quòd Tyrus tantis cumulata diuitijs, tantis aucta dolis, & inſidijs, ac ſeculi ſapientiā, fuerit tamē ſuperata, & in ditionem Eccleſiæ redacta, non humanæ, ſed planè diuinæ virtutis eſt: eique magna omnium admiratione attribuendum eſt, quod ſequitur,

Valde difficile eſt diuitem Euangelio ſuperari.

Marc. 10.

4 *Dominus poſſidebit eam, & percutiet in mari fortitudinem eius, & hæc igni deuorabitur.* Explicat modum expugnationis Tyri, per ea quæ vſu venire ſolent in expugnanda vrbe. Tyrus erat vrbs natura ſua munitiſsima: nā erat tota circundata mari: franget tamen eam maris fortitudinem, de qua vehementer gloriatur, neque mari depellet incēdium, quo à expugnatoribus conflagrabit. Eximia quidem, & magnifica virtus victoriæ verbi Dei, cui nulla humanæ induſtriæ vis, nulla inſita potentia poteſt reſiſtere, omnem frangit copiam, debilitat omnia præſidia, nullis tantis criminibus, nullis tantis flagitijs ditionem ſuam diabolus munire poteſt, licet cor, & voluntatem hominis obtinens ſe omnium vitiorum Oceano cingat, omne ſcelerum ſtigus, omnem peccatorum colluuiem exhauriet, atque conſumet ignis, quem verbum Dei excitare in mentibus ſolet. Si enim ſemel doctrinæ Dei homines vel vitioſiſsimi ad amorem Dei, & ſtudium pietatis incēdat, facilis, & expedita omnium, atque adeò innumerabilium, & teterrimorum vitiorum expugnatio erit. Ignis hic, quo Tyrus, & aliæ vrbes incenſæ ſunt, fuit ille in Apoſtolos è cœlo delapſus in die Pentecoſtes, de quo Chriſtus dixerat auctore Luca, Ignem veni mittere in terram, quid volo, niſi vt accendatur? de quo multis egimus. c. 2. huius prophetæ. Tantæ igitur machinæ, mirum non eſt, ſi capta Tyrus, & expugnata ſit, cui neque mundus vniuerſus, neq; omnes inferorum acies potuerunt reſiſtere. Quare, *Dominus* (vt ait propheta) *poſſidebit eam*. Id eſt, ſuam efficiet, in eiuſq; ditionem pulſis idolis cadet, Deum viuum, & vnum colet, eique opes, ac diuitias ſuas dicabit: quod optimè præuidit Dauid in eo Epithalamio, quod ſponſæ Chriſti Eccleſiæ canit, cùm dixit. Et filiæ Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis, id eſt, ex argento, & auro illo tanto, quantum eſt lutum platearum, munus tibi concinnabit, teque obnixè obſecrabit, vt per te ab ſponſo tuo peccatorum ſuorum veniam impetret. cum ergo propheta dicit, Dominus poſſidebit eam, difficilè per Alexandrum Liranus exponet eſſe factum.

Quāta ſit victoria verbi Dei.

Quo nā igne gentilium vrbes incenſæ ſint.

Luc. 12. g.

Pſalmi locus exponitur.

5 *Videbit Aſcalon, & timebit: & Gaza, & do-*

& dolebit nimis, & Accaron, quoniam confuſa eſt ſpes eius: & peribit rex de Gaza; & Aſcalon non habitabitur. Omnes hæ ſunt vrbes finitimæ, aut non multo interuallo diſtantes. Et animaduertendum eſt, prophetam perſiſtere in metaphora expugnationis vrbium, atque ea, quæ tum accidere ſolent, transferre in victoriam de gentibus & idololatris per Euãgelium adeptã. Et quemadmodũ vna vrbe capta, & expugnata, finitimis magnus terror inijci ſolet: ita vt ante oculos proponat progreſsionem, & curſum admirabilem Euangelij, quem nemo valebit reprimere; deſcribit iter præclariſsimi ducis, qui alias vrbes vaſtabit incendio, alias vi capiet, alias terrebit, & de ſua ſalute deſperantes de deditione cogitabũt. & ob eam rem dicit, *Timebit Aſcalon, Gaza dolebit.* id eſt, Accaró ſui præſidij ſpe excidet, Rex Gazæ occidet.

In ijs quæ in expugnatione vrbiũ accidere ſolent, explicat propheta verbi Dei victoriã.

Aſcalon non habitabitur. Nam omnes idololatræ expellẽtur, vaſtabitur, & excidetur idolorũ cultus. Si enim curſum Euangelij animo contemplemur, omnium Imperatorum victorias eius trophæis longè inferiores reperiemus: neque enim citiùs diſtantiſsimæ terræ cuiuſquam pedibus obiri potuiſſent, quàm Euangelij nó curſibus, ſed victorijs luſtratæ ſunt. Quas enim victorias Paulus ex infinitis Aſiæ, & Europæ prouincijs reportauit? quas Andreas ex Scythia, Thracia, & Epiro? Matthæus ex AEthyopia? Thomas ex India? vt paucis annis (aũctore Paulo) Euangelij fama totum confecerit, ac peragrauerit orbem terrarũ. hás victorias luculentiſsimè cecinit David dicens, Sagittæ tuæ acutæ, populi ſub te cadent in corda inimicorum regis: id eſt, ſaggittæ tuæ, quæ ſunt verbum Dei, penetrabũt ad corda inimicorum tuorum: facies enim vt ex animo inimicitias deponant, tibique ſubijciantur, populoſque multos vi ſaggittarum tuarum ſubiges, atque in ditionem rediges. & Pſal. 2. inducit patrem cum filio loquẽtem, Poſtula à me, & dabo tibi gentes hæreditatẽ tuã, & poſſeſsionẽ tuã terminos terræ. Reges eós in virga ferrea, & tanquam vas figuli cõfringes eos.

Euangelij trophæa omniũ Imperatorũ victoriis longe inferiores ſunt.

Pſal. 44.

Locus Pſal. expenitur.

Pſal. 2.

6 *Et ſedebit ſeparator in Azoto, & diſperdam ſuperbiam Philiſtinorum.* In Hebræo. pro ſeparatore eſt ממזר *mamzer*, de cuius ſignificatione non conuenit inter Hebræos. quidam gentis nomen eſſe dicunt Ieruſalem propinquæ: alij dicunt ſignificare hominem ſpurium: alij extraneũ. Hieronymus hoc loco vertit ſeparatorem. & in Deuterono. vertit de ſcorto natum. Sed Targus Chaldaicus hunc locum noſtri propetæ ita exponit, Et habitabit Iſrael in Aſdod, in quo fuerunt ſicut extranei, quæ interpretatio mihi vehementer placet, caditque in vulgatum, ita vt ſeparator ſit idem, quod extraneus: quoniã ſe ab alijs ſeparat. Idem ſignificare videntur ſeptuaginta; qui vertunt, ἀλλογενεῖς, alienigenas. Aſdod enim erat ciuitas Philiſtinorum, qui alienigenas, atque extraneos ducebant filios Iſrael; quoniam non erant in Paleſtina nati, ſed ex AEgypto venerant. Viri ergo Iſraelitæ, id eſt, credentes occupabunt Azotum vrbem munitiſsimam. *Et diſperdam ſuperbiam Philiſtinorum.* Id eſt, comprimam faſtidium, & arrogãtiam, ob quam erant alienati à filijs Iſrael, indignoſque illos habebant vſu, & conſuetudine ſua. quod fiet quando in poteſtatem illorum veniant, quos à ſe repellebant. Ita enim plerunq; contingit,

Deut. 23.

Accidit vt qui aliū nullo ſuo merito cōtemnit in manus eius incidat.

tingit, vt is, qui aliū nullo merito ſuo cōtemnit, & iniuria afficit, in manus eius poſtea incidat. Sic Saul omni ſtudio quærens Dauidem ad eum interficiendum bis eum caſus tradidit in poteſtatem Dauidis, ſicvt eum ſi vellet, potuiſſet impunè interficere. Ac denique iniqui omnes, qui viros virtute prệditos frequenter appetunt ab eis in fine ſeculi venient iudicādi. Sed præclarè quidem cum homine improbo agitur, ſi veniat in poteſtatem viri probi: nam ſolent pro maleficijs acceptis, beneficia præſtare. Sic Philiſtini quamuis iniqui erga credentes fuerint, cum in eorum imperio fuerunt, præclarè de illis meriti ſunt, vt ex ſequenti clauſula intelligitur. Illud verò magnum ſupplicium, & meritum eſt quidem, vt iniquus in manus incidat alterius iniqui.

Illud meritū ſuppliciū eſt vt iniquus in manus incidat alterius iniqui.

Et auferam ſanguinē eius de ore eius, & abominationes eius de medio dentium eius. Paucis omnem iniquitatem, & malitiam comprehendit in duas partes diſtributā: nam aut iniqui ſumus erga proximos, aut erga Deum. Primam tangit primis verbis cùm dicit, *Sanguinem eius de ore eius.* Id eſt, iniurias, & oppreſsiones, & alienorū bonorum direptiones: alluditque ad habitum, & ſpeciem beſtiæ ſanguinariæ, quæ ex dilaceratione os ſanguine infectum habere ſolet. Vatablus & alij interpretantur, Auferam blaſphemias ex ore eius. quod mihi ſanè non probatur: non enim huic dicendi modo alium ſimilem in diuinis oraculis proferet: vt nos verò exponimus, loquitur Eſaias cap. 1. Manus veſtræ ſanguine plenę ſunt. qua dicendi ratione ex omnium interpretum ſententia, quos ego viderim, homicidia, & iniurias alias declarat, quibus proximos

Iniquitas omnis aut erga Deū aut erga proximū eſt.

Sanguis in ore quid ſignificet.

Eſai. 1.

appetebant: alluditq; ad beſtias etiam ſanguinarias, quæ manibus alias beſtias dilacerant, atq; diſcerpunt. *Auferam ergo ſanguinem ex ore eius.* Id eſt, faciam vt neminem lædant, nulli perniciem, aut nocumentum afferant: beneuolos eos, & mitiſsimos efficiam, ſæuitiam & atrocitatem deponent. quod Eſaias vaticinatus eſt ad eādem etiam immanium beſtiarum rationē alludens, Lupus, & agnus paſcentur ſimul, leo, & bos comedēt paleas. id eſt, homines ſæui, qui & viribus ad nocendum pollent, non erunt imbecillibus detrimentoſi, leo, & bos comedent paleas, id eſt, quos dixi, deſinent eſſe truces, & alijs obeſſe, humaniter ſe gerent, comiter inter alios verſabuntur. Egimus de prima parte iniquitatis, illis verbis comprehenſa, *Auferam ſanguinem eius de ore eius:* Secundam illis verbis tangit, *Et abominationes de medio dentiū eius.* In Hebræo eſt שִׁקֻּצִים *ſequuzim,* abominationes: & ferè ſemper vſurpatur pro ſacrificijs, & pro reliquo cultu, qui idolis ſolet exhiberi. vt illud. 4. Reg. 23. verſ. 24. Sed & phytones, & ariolos, & figuras idolorum, & immunditias, & abominationes, quæ fuerant in terra Iuda, & Ieruſalem, abſtulit Ioſias. quoniam ex ſacrificijs, quæ idolis faciebant, ipſi etiam edebant; ob eam rem dicit, Auferam abominationes de medio dentium eius. id eſt, deſinent idola colere, & alios Deos, me vnum obſeruabunt.

Eſai. 11.

Abominatiō eſt ſacrificia & reliquus idolorum cultus.

4. Reg. 23. verſ. 24.

Et relinquetur etiam ipſe Deo noſtro & erit quaſi dux in Iuda, & Accarō quaſi Iebuſæus. Id eſt, Philiſtæus numerabitur in ijs, qui ad Deū pertinent: Dei eſſe dicetur, & ita ſe mihi addicet, ita partes meas ſuſcipiet, vt dux, & imperator fidelis, quem bellum adminiſtrare

ſtrare attingit aduerſus inimicos Dei, vel ita gratia apud me valebunt Philiſtini, cùm antè mihi inimici eſſent vt eos duces, & tribunos militũ meorum faciam: confidam equidem eis. Quàm hæc excellens, & omnium præſtantiſsima victoria fuerit, explicuimus capite ſecundo noſtri prophetæ.

Magna benignitate Deus amplectitur eos, qui ei victi cedunt.

Hic animaduertere licet, quanta benignitate, & humanitate eos Deus amplectatur, qui ei victi cedunt, manuſque dant: non enim iure belli vtitur, vt eos mancipia ſua faciat, ſed in altiſſimo dignitatis gradu nonnunquam, vel in hoc æuo locet, vt duces, vt principes in Eccleſia conſtituat, aut munijs alijs ampliſsimis præficiat.

Qua ratione Deus nobiſcum bello cõtendat.

Non enim nobiſcum bello contendit, vt nos perdat, aut vt gloriam ex victoria conſequatur; ſed vt pater cum filio malè ſano, vt ſanet, & hæreditate dignum reddat. ſicut Paulus docet; Qui vult omnes homines ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. Cùm ſceleratis certat, nõ vt ſeruituti ſubijciat, ſed vt ſeruitute liberet.

1. Tim. 2. b.

Miſerabilẽ ſeruitutẽ ſeruiũt qui ſunt ſceleribus obſtricti.

Nulli enĩ indigniorem, & miſerabiliorem ſeruitutem ſeruiunt, quàm qui ſunt ſceleribus obſtricti: ſeruiunt enim cupiditatibus, temerarijs, & iniquis dominis; quæ ad turpiſsima, & ſtultiſsima facinora compellunt, & mentis ſtatũ labefactant; ſeruiunt mundo, atque hominum vulgo, quo nihil inſaniùs, nihil inſipientiùs; & eum cõmendationis, & gloriæ ſuę auctorem amant, qui ex opinione, & caſu potiùs, quàm ex veritate res æſtimat, cuius iudiciũ cum fortuna, qua nihil mobiliùs, cõmutatur. Omnes te laudabunt, admirabuntur, felicemque prædicabunt, ſi proſperam fortunam trahas: at ſi pauliſper effluat, rurſus reuocata ſententia, miſerum, infelicem, vita, laude, & gloriæ ornamentis indignum iudicabunt. Quid autem intolerabiliùs, quàm inſanis, & temerarijs ſeruire dominis? Ex hoc intelligitur illud, quod narratur. 2. Paralip. 12. præſertim illa Dei ſentẽtia perpetuæ memoriæ conſecranda; Veruntamen ſeruiẽt Seſac: vt ſciant diſtantiam ſeruitutis meæ, & ſeruitutis regni terrarũ. Qui enim à Deo deficientes ſibi inſeruiunt, verè mancipia ſunt: at verò qui Deo obtemperant. non ſerui, non mancipia eius, ſed duces, principes in regno Dei, atq; adeò amici eius ſunt. Quod dicit, *Et Accaron quaſi Iebuſæus*. Iebuſæi habitabant in Ieruſalem in arce Sion antequam eos expugnaret Dauid. ſignificat ergo Accaron habitaturum eſſe in Eccleſia, quæ eſt vera Ieruſalem, id eſt, in chriſtianis ac fidelibus numerabitur: atq; adeò arcem occupabunt, præſidijs omnibus ad ſe ab hoſtibus defendendos vtentur, in tutiſsimo loco collocabuntur.

2. Paral. 12.

Parat Deus locum firmiſsimũ eis qui ad eum confugiunt.

Pſal. 45.

Et quidem Deus firmiſsimum parat locum eis omnibus, qui ad eum confugiunt. ideo Dauid ait; Deus noſter refugiũ, & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis: propterea non timebimus dum turbabitur terra.

8 *Et circundabo domum meam, ex his qui militant mihi euntes, & reuertentes.* Quod dupliciter exponit Hieronymus, id eſt, Eccleſiam meam muniam præſidijs militum meorum, qui eundo, & reuertendo varijs mihi muneribus funguntur: vel muniã eam meorum Angelorum præſidio. & vtraq; expoſitio aptè cadit: nam & Angeli & duces, ac Eccleſiæ principes Apoſtoli, Doctores, & alij milites, id eſt, veri, & deuoti chriſtiani Eccleſiæ ſunt acerrimi propugnatores. In Hebræo

Deuoti chriſtiani acerrimi ſunt Eccleſiæ propugnatores.

bræo eadem eſt ſententia. verba tamen aliter reddi poſſunt, quæ ſunt וּבָנִיתִי לְבֵיתִי מִצָּבָה מֵעֹבֵר וּמִשָּׁב *vebaniti lebethi mezaba mehober vmiſab*, id eſt, caſtra ponam apud domum meam, propter exercitum, propter tranſeuntem, & redeuntem. Eandem etiam ſententiam Septuaginta viri ita transferunt καὶ ὑποςήσομαι τῷ οἴκῳ μοῦ ἀνάςημα τοῦ μὴ διαπορεύεσθαι μηδὲ ἀνακάμπτειν· id eſt, proponam domui meæ exaltationem, ne quiſquam ire, aut redire poſsit. Exaltationem vocarunt vallum, quo caſtra cingi ſolent, ne hoſtium pateant incurſibus. & hos hoſtium incurſus ſignificat editio Hebræa, illa oratione, propter exercitum, propter tranſeuntem, & redeuntem. Græca verò illa oratione, ne quiſquam ire aut redire poſsit. quæ omnia eò pertinent, vt declaretur, firmiſsimo Deum præſidio Eccleſiam ſuam munire contra Dæmonum acies, & contra improbos perfidorum hominum conatus.

Quanto præſidio Deus ſuã muniat Eccleſiam.

Pſal. 33.

Ita Dauid ait; Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos. in Hebræo eſt idem verbum quod hic חנה *hana*, caſtra ponet Angelus Domini in circuitu timentium eum. Quod re ipſa ſibi accidiſſe vidit Iacob, cum è Meſopotamia rediret, eſſetque valde ſolicitus de fratris ſui erga ſe animo; cuius animum vt Deus erigeret, bonaque ſpe confirmaret, magnas ei Angelorum copias circa illum caſtra feciſſe oſtendit, vt narratur in Geneſi. & ea de cauſa vocauit locum illum, Mahanaim, id eſt, caſtra. eſtque nomen ab eodem verbo deriuatum, quod hic ponit propheta. Eadem caſtra Eliſeus vidiſſe narratur apud oppidum, in quo ipſe erat. Quare qui firmiſsimum præſidium, & tutiſsimum portum aduerſus huius ſeculi procellas, & ærumnas quærit, ad Deum veniat, ei, ſi eius eſt hoſtis, cedat, atque in ære ſuo poni poſtulet.

Gen. 32.

4. Reg. 6.

Quid nobis faciẽdum ſit vt firmiſsimũ præſidiũ aduerſus ſeculi procellas reperiamus.

Et non tranſibit ſuper eos vltrà exactor. in Hebræo eſt נֹגֵשׂ *noges*, ſignificat eum, qui exigit tributum, qui nomine Principis, aut Imperium tenentis inſtat, & vrget alios ad aliquid præſtandũ. Sic qui vrgebant filios Iſrael in AEgypto, & lateribus, ac ædificijs operam dare cogebant, vocantur exactores. quare huiuſmodi magiſtratus aduerſus eos erat inſtitutus, qui ſeruitute, ac duro imperio premebantur, vt obſequia ab eis erga principes, & dominos ſuos exigeret. Vt ergo ſignificet propheta, magna chriſtianos libertate donandos, & ab omni ſeruitute vendicandos, nõ tranſiturum vltrà inter eos exactorem dicit. Sed operæpretium eſt intelligere, cuiuſmodi hæc libertas ſit, qua Deus Eccleſiam fruituram eſſe promittit: quæ non eſt alia, quàm ea qua Chriſtus nos tyrannide, & dura ſeruitute diaboli liberauit, in cuius eramus poteſtate: iſte erat exactor, & carnifex crudeliſsimus, cui æternas pœnas pendebamus, qui nos ad ſcelera, atque flagitia adigebat. de qua libertate luculenter etiam differit Eſaias. Iugum oneris eius, & virgam humeri eius, & ſceptrum exactoris eius ſuperaſti, ſicut in die Madiam. iugum, onus, virga, ſceptrum, exactor, omnia ſpectant ad acerbam tyrannidẽ, & inexplicabilem oppreſsionem, qua eramus conſtricti. Quare hæc libertas non corporis putanda eſt, vt quidam perperàm intellexerunt, qui alijs occaſionem attulerunt conuitijs inſectandi doctrinam chriſtianam, quòd

Exactor quis ſit.

Quam libertatem Eccleſia conſecuta ſit.

Eſai. 9. a.

Non corporis eſt libertas ea, quam Eccleſia fuit adepta.

ſeruos dominis non obtemperare docebant contra naturæ ius; quos Paulus increpat. 1. Timoth. 6. Quicunq; ſunt ſub iugo ſerui dominos ſuos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini, & doctrina blaſpheme tur. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant; quia fratres ſunt; ſed magis ſeruiant, quia fideles ſunt. Eſtque de hac re Concilij Gangrenſis Decretum ca. 3. quod anathemate multat eos, qui prætextu religionis doceant ſeruum Domino non obedire. Fuit enim hæreſis hæc cuiuſdam Euſtachij, vt in Epiſtola eiuſdē Concilij ad Epiſcopos narratur. De hac etiam chriſtiana libertate pluribus egimus libr. noſtro primo de Vera Religione capi. 15. nam eam noſtri temporis hæretici ſatis impiè, & imperitè interpretantur. Eſt ergo hæc libertas ſpiritus, de qua Paulus dicit; Vbi ſpiritus, ibi libertas. Quare non niſi carnales, & præceptorum Dei rudes homines ſerui exiſtimandi ſunt; qui quidē dominis iniquiſsimis ſunt obſtricti, diabolo, mundo, & carni: vt dudum diximus.

1. Tim. 6. a.

Quia nunc vidi oculis meis. id eſt, ita hæc omnia futura eſſe intellexi. & vidiſſe dicit, vt certiſsimum eſſe declaret, ſicut ea, quæ oculis noſtris cernimus.

9 *Exulta ſatis filia Sion, iubila filia Ieruſalem: Ecce rex tuus veniet tibi iuſtus, & ſaluator: ipſe pauper & aſcendens ſuper aſinam, & ſuper pullum filium aſinæ.* Quoniam magna, & præclara bella Ieruſalem eſſe confecturam propheta dixerat, difficile, ac penitus incredibile videretur eis, qui illam tunc tam imbecillam, tanto timore perculſam, tam ciuibus exhauſtam viderēt: quare vt nemo de ea re dubitaret, declarat, quo duce, & Imperatore hoc ſit gerendum; Chriſto videlicet. nam hic locus non niſi de Chriſto explicari poteſt, vel Hebræis doctiſsimis inter eos aſſentientibus: præſertim quia Matth. dicit tum hoc eſſe præſtitum, cùm Chriſtus aſino ſedens Hieroſolymam ingreſſus eſt. quare temerarium eſſe iudico ſecùs opinari. Iubet igitur propheta Sion magnam habere lætitiam, atque adeò clamores, & cachinnos edere præ gaudio. Nam ſummam Chriſtus Eccleſiæ, & vniuerſo mundo lætitiam attulit. quod facilè probabitur eis, qui non ſolùm illius vrbis Hieroſolymitanæ; ſed etiā totius orbis miſerum ante Chriſtum ſtatum cognouerint; quàm in acerba diaboli, atque peccati poteſtate vniuerſum hominum genus tenebatur; quanta nos libertate ipſe donauerit; quantas diuitias, atque innumerabiles copias omni volenti contulerit. Hunc Regem, & aſſertorem excellentiſsimum vniuerſa Eccleſia, iam inde à mundi principio deſiderauit, in votis habuit, & precibus à Deo diuturnis petiuit: in eo enim vno omnes ſpes ſubſidij ſui poſuerat. quare meritò eam propheta exultare iubet, & triumphare præ gaudio; quippe qui tantum ei nuncium afferat. Hîc illud oportet diligenter attendere, proprium eſſe viri ſancti, atque virtute præditi præter cæteros homines, vel in hac vita hilarem, & lætitijs omnibus eſſe lætum. nam tota ad illos hæc, quam propheta nuntiat, ſpectat lætitia. Vellem verbis exequi poſſe, quātum huiuſmodi viri, licet inopes, & omni hominum præſidio deſtituti ſint, animi lætitia, & voluptate præſtent ijs, qui huius ſeculi bonis fruuntur, & qui felices, ac fortunati habentur.

Chriſto duce præclara res ſunt in Eccleſia gerenda.

Matt. 21. a.

Quam miſer Eccleſiæ fuerit ſtatus ante Chriſtum.

Magnas Chriſtus Eccleſiæ vtilitates attulit.

Propriū eſſe viri ſancti hilarem eſſe.

bentur. Ego verò ita mihi perſuadeo, & ſic animum induco meum, hos ſolos, ſi qua felicitas, ac vera lætitia in hac vita eſt, eam percipere. Nam ipſi modò apud animum ſuum omnia tranquilla, & pacata habent, cùm omnia vnius æquiſsimi principis, rationis ſcilicet arbitratu gubernentur: nulla ibi libido, nulla perturbatio tyrannidem exerceat. quare nihil contra voluntatem, nihil alio repugnante fit, ex quo omnis triſtitiæ, & doloris oritur occaſio. Præſertim quòd mala, quæ extrinſecus accidunt, modeſto, & æquiſsimo animo ferunt, ſcientes quòd Dei voluntate fiant, cui non minùs ratio ipſa ſubiecta eſt, quàm cæteræ perturbationes rationi. Et hoc magis, quòd vehementer confidant, mala omnia ſibi à Deo patre ſuo amantiſsimo inferri, non propter eorum incommodum, ſed commodum, magnaſque inde vtilitates reportaturos. Ex quo illud efficitur,

Prou. 12. c. quod Salomó dicit in Prouerbijs; Iuſtum non cótriſtabit quidquid ei acciderit. Denique cùm ratio ſua non non minùs ſubiecta ſit, & obtemperet Deo, quàm affectus, atque libidines ſuæ ipſi rationi; quemadmodum libidines facilè patiuntur, quod eas ratio comprimat, atque coerceat: ita & ipſa ratio non ægrè fert, quod Dei voluntas fiat, quamuis ipſa damna, & detrimẽta perferat. Ita Chriſtus morte crudeliſsima, & iniquiſsima ſua im

Matt. 6. minẽte dixit æterno patri; Non mea, ſed tua voluntas fiat. & Dauid; Proba me Domine, & tenta me; vre renes

Pſal. 138. meos, & cor meum. Quare non dubi

Magnum argumentũ eſſe perfectæ vitæ ſemper gaudere.

to, quin magnum ſit argumentũ perfectæ, & cum officio coniunctę vitæ; ſemper gaudio quodam intrinſeco; & lætitia frui; Iuſtitiæ fructus (ait Pau

Gal. 6.

lus) pax & gaudiũ. minimè verò damnamus, aut improbamus triſtitiã, quę ſecundum Deum eſt, quæ operatur (vt idem Paulus ait) pœnitentiam ſalutarem: quæ etiam quò perfectior, eò iucundior: nam à maiori charitate, & amore erga Deum proficiſcitur, & ſpem facit impetrandæ veniæ, & damni reſarciendi. quare meritò noſter dicit Propheta. 2. Cor. 7.

Exulta ſatis filia Sion, iubila filia Ieruſalem. Sed Matth. hunc locum citans, aliter id enunciat; nam ait loco poſitorum verborum; Dicite filiæ Sion. quod vel ob eam rem eſt, quòd hæc verba non dictis noſtri prophetæ reſpondeant, ſed Eſaiæ ca. 62. qui idem ferè exprimit oraculum dicens; Dicite filiæ Sion; Ecce ſaluator tuus venit: vel quia idem eſt iubere, vt Sion exultet, atque iubilet, vt ait propheta; & iubere, vt ei quaſi Euangelia petendo idipſum dicatur. & ita ſeptuaginta illud, quod in Hebræo, & vulgato eſt, iubila, vertunt κήρυσσε, prædica, id eſt, omnibus lætabunda nuntia, atq; Euangelia pete. Eſa. 62. d.

Ecce Rex tuus venit tibi. Chriſtũ ſeruatorem noſtrum Regem vocat. cuius rei explicatio minimè quidem difficultate vocat: non enim ita in promptu eſt, quod regnum ipſe obtinuerit, quam prouinciam adminiſtrauerit, vbi ius dixerit: præſertim, quòd ipſe apud Ioannem dicat; Non miſit Deus filium ſuum in mundum vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum. At verò alio loco apud eundem Ioannem dicit; Nunc iudicium eſt mundi: quod licet hactenus nuſquam plenè explanatum viderim, ita fortè declarabo, vt nihil dubij, nihil difficultatis reliquum ſit. Eſt autem res valde

Difficile eſt explicare an Chriſtus Rex fuerit.

Quæſtio eſt cognitione valde digna, vtrum Chriſtus fuerit Rex.

digna quæ à vobis omnibus perfectè ſciatur.

Chriſtus Rex fuit quatenus homo.

Chriſtum verò regem fuiſſe, quatenus hominem, dubium nó eſt. Nam Magi quærebant Hieroſolymã ingreſsi, vt narrat Matthæus; vbi eſt qui natus eſt Rex Iudæorũ? turbæq; ei obuiam prodière plaudentes, atq; clamãtes; Benedictus qui venit in nomine Domini Rex Iſrael.

Mat.2.c.

Eſt tamen animaduertendum, quod ſicut quicquid hac rerum vniuerſitate continetur, duabus rebus comprehenditur, ſpiritu, atque corpore: ita duplex eſſe regnum exiſtimandum eſt: nam aut, ſpirituum, aut corporum poteſtas, & regnum eſt.

Duplex eſſe regnum ſpirituũ atque corporum.

Huius autem ſeculi Reges, vel excellentiſsimi, atque potentiſsimi, tantùm in corporibus dominantur: non enim animas poſſunt aut ſoluere, aut ligare, aut occidere. ita Chriſtus ait; Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem occidere non poſſunt.

Mat.10.c.

Chriſtum autẽ quatenus hominem, tanto amore Deus proſecutus eſt, tantaq; eſt erga eum magnificentia vſus, vt ſicut ipſe è corpore, & ſpiritu compoſitus erat, ita eum & regem ſpirituum, & corporũ etiã fecerit, vt tam latè ipſius regnũ, & imperiũ pateret, quàm ipſius Dei; ita vt nihil Deo ſubditum ſit, quod nõ Chriſto ſubijciatur, vt Paulus ait; In nomine Ieſu omne genu flectatur terreſtrium, cœleſtium, & infernorũ.

Chriſtus Rex corporum, & ſpirituum fuit ſimulatque cõceptus eſt.

Philip.2.

Et licet ſimul atque conceptus eſt, ijs duobus regnis ſit à Deo decoratus; non vno tamen, eodemque tempore vtriuſq; hæreditatem creuit, ſed alio atque alio tempore, ſicut bis ipſe in mundum venire decreuit. Primo aduentu regnum illud ſpirituum obtinuit, reliquo tantò clarius, quantò ſpiritus corpori præſtat; eique ius dixit, legeſq; tulit. ita & omnes mortalium animi in eius ſunt poteſtatem redacti, vt ipſe & ſoluere, & animas ligare, & occidere poſsit: nemoq; niſi per ipſum hãc exerceat poteſtatem, quã ipſi Petro, & eis, qui ei vicarij ſucceſſere, reliquit. quod ipſe Chriſtus vocat regnum cœlorum cùm Petro dixit; Claues regni cœlorum tradidi tibi; & quodcumq; ligaueris ſuper terram, erit ligatum & in cœlo: & quodcũque ſolueris ſuper terram, erit ſolutum & in cœlis. & in multis alijs locis.

Primo aduentu regnũ ſpirituum Chriſtus obtinuit.

Mat.18.

Cuiuſmodi ſit Eccleſia regnum.

Hoc autẽ eſt regnũ Eccleſię quod poſsidet Summus Pontifex, Chriſti perſonam ſuſtinens, quod per ſe, & ſponte ſua nulla huius mundi regna, nullus magiſtratus poſtulat, ſicut neque Petrus, neque Chriſtus ipſe eos tenuit; nã ad corpus, vt dixi, toti pertinent. Hominum autẽ corpora adeò hoc primo aduentu in eius non ſunt poteſtatem redacta, vt corpus eius in hominum poteſtatẽ traditum, omnibus ludibrio fuerit, in iudiciumq; ſit ab alio homine vocatum, damnatũ, & miſerabiliter in crucem actum.

Hominũ corpora primo Chriſti aduẽtu in eius nõ ſunt poteſtatem redacta.

& ita facilè intelligitur illud, quod Pilato, quæſitus an Rex eſſet, reſpondit; Regnum meum non eſt de hoc mundo: nam ſi ex hoc mundo eſſet regnũ meum, miniſtri mei vtique decertarent, vt non traderer Iudæis. nunc autem regnum meum non eſt hinc, id eſt, non eſt regnum eorum ſimile, qui ſatellitibus ad corpus defendendum ſunt muniti: non eſt (vt omnia in pauca conferam) regnum corporale, ſed ſpirituale.

Ioan.20.

Ioannis locus exponitur.

Nam carni, & corpori dediti homines nondum ſunt in Chriſti poteſtatem redacti: multi enim adhuc multa contra illum moliuntur, neque præceptis, & iuſsis eius obtemperant; ſed palàm illi audent reſiſtere: & propter hos ipſe dixit apud Ioan-

Ioannis locus exponitur.

Ioan.3. *Cuiuſmodi iudicium Chriſtus primo aduentu non reddidit.*

Ioannem; Non miſit Deus filiũ ſuum vt iudicet mundum. horum tamen animi peccatorum vinculis à Chriſto conſtricti tenentur, & eius ſunt rei, ita vt à nullo, niſi de volũtate eius, poſsint abſolui.

Ioan.7. *Ioannis locus exponitur.*

& hoc eſt iudicium mundi, quod nunc ipſe apud Ioannẽ futurum eſſe dicit, id eſt, de reis, & criminoſis hominibus, vtrùm ſint in diaboli poteſtatem perpetuis temporibus tradendi, an verò ſint in libertatem filiorum Dei aſſerendi.

Cuiuſmodi iudicium Chriſtus primo aduẽtu fecit.

quod iudicium totum eſt ſpirituale, quo diabolus victus, & damnatus eſt. Nam neminem poteſt tanta libertate prohibere, niſi eum, qui ſua eam voluntate repudiarit, ſceleribuſq́; ſe obſtringendum tradiderit, atque in ijs vinculis detineri voluerit. Noluiſſe autem regnum vllum huius ſeculi adminiſtrare, indicio eſt, quòd cùm quidam eum regem facere voluiſſent; ſe abſcondit, vt narrat Ioannes ca. 6. Illud tamen eſt notandum in eo reſponſo, quod Pilato dediſſe diximus; Nunc regnum meum non eſt hinc. nunc dicit: nam poſtea futurum etiam eſt in ſecundo aduentu, vt corporum regnum obtineat tanta vi, atque potentia, vt nemo reſiſtere, nemo repugnare, aut quidquam moliri audeat, ſed ei amici ſui, nemine prohibente, aut impediente, æternis temporibus ſeruient: inimici autem omnes vnà cum corporibus ſuis in perpetuam apud inferos cuſtodiam tradentur.

Secundo aduentu corporum regnum Chriſtus obtinebit.

De hoc regno intellexit ipſe cùm Caiphæ, apud quem ligatus accuſabatur, de regno ſuo etiam quærenti reſpõdit;

Mat.26.f.

Videbitis filium hominis ſedẽtem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli. Tunc enim iudicabit is, qui modò eſt nullo merito ſuo in iudiciũ vocatus: ac non vnius ſolùm, aut alterius prouinciæ, ſed totius orbis terrarum rex adeò erit potens, vt omnes ad vnum homines, & Angeli volentes nolentes eius voluntati pareant.

Pauli locus exponitur.

de hoc regno loquitur etiam Paulus; Deinde finis, cùm tradiderit regnum Deo, & patri, quum euacuauerit omnem principatũ, & poteſtatem, & virtutem. *1.Cor.15.d* Oportet autem illum regnare donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius. Meritò ergo illum noſter propheta Regẽ vocauit, cùm tot regna, quot ipſe Deus poſsideat. Cum hac expoſitione maximè conuenit, quod poſt verba prædicta noſtri prophetæ ſequitur in Matth. Venit (inquã) tibi manſuetus, id eſt, nõ terribilis, & ad inimicos ſuos diſsipandos, & confringendos paratus, vt ſecundo veniet aduentu: ſed ita facilis, comes, & humanus adeſt, vt aſino ſedens veniat: non clamabit, non vociferabitur, non audietur foris vox eius: calamũ quaſſatum nõ conteret, & lignum fumigans nõ extinguet dicit Eſaias primum eius aduentum deſcribens. *Esa.42.a.* *Tibi*. id eſt, ad tuam vtilitatẽ, atq; commodum, non vt ſceleratos perdat, vt perdet aduentu ſecũdo; ſed vt ſeruet, ac hoſtis atrociſsimi poteſtate liberet. totus deniq; Chriſtus mundo à Deo dabitur. Sic enim (vt ipſe ait) Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret, non ſibi: *Ioan.3.* nam nullam ex hoc aduentu vtilitatẽ ſibi reportaturus eſt, quam ſi vellet ſibi ſine tantis ærumnis non pareret.

Chriſtus propter noſtrã tantum venit vtilitatẽ.

contrà verò anguſtias, dolores tormenta, & cruciatus maximos pro ptercommoda, & emolumenta noſtra perpeſſurus eſt. Sed priuſquam eum propheta manſuetum appellet, dicit;

Venit tibi iuſtus & Saluator. Optabile, & val-

Ex Rege iuſto omnis pēdet amplitudo reip.

& valde amabile eſt Regem habere iuſtum; ex quo omnis, reipub. dignitas, & amplitudo, omnis pax, & felicitas pendet. Sed non ob eam rem tantùm Chriſtum iuſtũ appellat, quòd nemini iniuriam faciet, & æquum ius omnibus dicet: ſed quia hominibus iniuſtis, & à Deo alienatis iuſtitiam, niſi renuant, tribuet, & in Dei gratiã reducet, culpam omnem præſtando, & nomina immenſa expediendo: fecit denique vt inter Deum, & homines iuſtitia intercederet; ita vt non ſolùm ipſi ſe nexu liberare, ſed Deum etiam debitorem cõſtituere poſſent. de hac loquitur iuſtitia Dauid cum dicit, Iuſtitia de cœlo proſpexit. & Eſaias id expreſsiùs declarat dicẽs; In ſcientia ſua iuſtificabit ipſe iuſtus ſeruus meus multos, & iniquitates eorũ ipſe portabit. idque aptiſsimè cohæret cum eo, quod ſequitur in propheta noſtro; *Et ſaluator.* Nomina enim noſtra expungendo, & iuſtitiam tribuendo nos ſeruauit, & ex ira atque iuſtitia Dei, & Dæmonis poteſtate eripuit. Vatablus hũc locum ita reddit; Et ſeruabit ſeſe. & ita explicat totum, id eſt, Chriſtus iuſtus, & innocẽs erit, licet nocens, & iniuſtus in crucem adactus videatur; ſeruabit tamẽ ſeſe, id eſt, reſurget, morteque indigna liberabitur. Cui expoſitioni ego planè aſſentirem, ſi illã vllo modo Hebræa verba, ad quæ ipſe confugit, paterentur: quæ ſunt נושע הוא *noſah hu*, pronomen autẽ illud demõſtrãs הוא *hu*, nemo vnquã ſe, dixit ſignificare, ſed ipſe. quare iungendũ eſt cum ſaluatore, vt ita dicatur Saluator ipſe, vt eſt in Hebræo: & non ſeiungendũ, vt in Biblijs nonnullis Latinis ſeiunctũ eſt, & cũ voce ſequenti copulatũ, ipſe mitis. eſtq; idẽ pronomẽ quod ponitur in Geneſi, cùm Deus ſerpenti prædixit, Ipſa conteret caput tuũ: quod maſculino genere pleriq; interpretantes ad Chriſtũ referunt, vt ipſe ſit, qui dæmonẽ fregit, & hominũ genus ſua poteſtate liberauerit. vt hic noſter dicit propheta; qui fortè ad hunc locũ Geneſeôs alludens, illud pronomen ſaluatori coniunxit: vel vt illũ eximiũ, & egregium ſeruatorem Chriſtũ ſignificaret, qui cæteros omnes virtute, & rebus geſtis infinitis partibus anteiuit. ſeptuaginta vertunt *σώζων αὐτούς*, ſeruãs eos retulêre pronomen ad homines ſeruandos. Sequitur in propheta. *Pauper.* id eſt, omnibus copijs, & opibus humanis deſtitutus, nullis hominum præſidijs nixus, vt diuitias immenſas ſuas cum paupertate noſtra commutaret, diuitijſq; nos, & copijs diuinis augeret, vt Paulus ſcribit Corinthijs. Scitis gratiã Domini noſtri Ieſu Chriſti, quoniã propter vos egenus factus eſt, quum eſſet diues, vt illius inopia vos diuites eſſetis. in Hebræo eſt עָנִי *hani*, pauper, vt vertit Hieronymus: ſed ſeptuaginta vertũt *πραῢς* idem vocabulum quod Græco Matthæo eſt, id eſt, mãſuetus. ex quo cognoſcetis tanti Euangeliſtas facere verſionem Septuaginta interpretũ, vt illam ad verbum excipiant. Nomẽ autem Hebræum vtrumque ſignificare poteſt, ſi. י. vltimum cum pauperem ſonat, in. ו. vertatur; literæ valde ſimiles, & ita vna pro altera frequenter irrepit, & grammatica etiam patitur, vt id nonnũquam fiat, quod vtraque ſit litera, quam grammatici vocant quieſcentem, & ſint inter ſe valde ſimiles: ſunt enim eadem figura, tãtùm magnitudine, & breuitate differentes. dudum autem diximus de Chriſto manſueto.

Chriſtus iuſtus vocatur quia iniuſtis hominibus iuſtitiam tribuat.

Chriſtus fecit vt inter Deũ & homines iuſtitia interpederet.

Eſa. 53. d.

Chriſtus nomina noſtra expungẽdo, & iuſtitiam tribuẽdo nos ſeruauit.

Gen. 3. c.

Chriſtus diuitias ſuas cum paupertate noſtra cõmutauit.

2. Cor. 8. b.

Euangeliſtæ ad verbũ excipiunt verſionẽ Septuaginta interpretum.

Et aſcen-

Et aſcendens ſuper aſinam & ſuper pullum filium aſinæ. Cuius paupertas,& mãſuetudo vel ex eo poteſt cognoſci,quòd non curribus, aut equo vectus veniet, ſed aſina, & eius pullo. Omnia quæ Chriſtus geſsit, humanitatis, & comitatis plena ſunt, ſic vt nullos terreat,ſed omnes ad ſe alliciat.Id tamen hoc loco mirari nõ ceſſo,quantùm Deus paupertatem extulit,quàm inſignem, & præclaram reddidit, vel in hoc æuo, quòd eam adeò deteſtatur, & abhorret. Quis vnquam curru vectus aurato, magna Tribunorum, ac militum caterua conſtipatus, hoſtium duces vinctos ducens ante currum, cui vaſa quæq; pretioſiſsimè cælata, magna vis auri & argenti, & magnificæ oppidorum figuræ præirent; quis denique ſplendidiſsima triumphi pompa Romam ingrediens, maiori plauſu, & populi gratulatione exceptus eſt, quàm Chriſtus vili aſina ſedens, egenis diſcipulis comitatus? cedat igitur, cedat ſuperbia humilitati, rerum affluentia rerũ inopiæ, gloria mundana gloriæ Chriſtianæ. Imperatori enim Romano triumphanti obuiam populus prodibat, triumphi apparatum fortè magis quàm eius virtutes mirans: at in hoc Chriſti triumpho nihil nouum, nihil inauditũ, nihil mirabile, niſi ipſe Chriſtus erat, eximia ſua virtute ſolum populi ipſum ſpectandi ſtudium accendebat. quare hæc vera gloria, veraque præſtantia eſt: hæc digna eſt, quæ nos ad ſe totos rapiat: qui enim propter opum abundantiam prædicantur, admirabileſq; videntur, ea gloria ad diuitias potiùs, quàm ad ipſos homines manare videtur. Nam ſi eædem ipſæ diuitiæ alio vel abiectiſsimo homini attribuerentur, vt facilè accidere poteſt; ſunt enim externa bona: non minùs tamẽ prædicaretur, omniũq; oculos in ſe cõuerteret. Quare ille ſolùm per ſe admirabilis eſt, & omnium linguis commendandus, qui rebus omnibus extrarijs detractis, animi bonis, quæ neque tolli, neq; ad alium transferri poſsint, magnus, & excellens ſit. ex quo fit, vt Paulus ſapientiſsimè dicat; Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meę ſunt, gloriabor, id eſt, quòd omnium hominum, & opum fuerim præſidio deſtitutus, quòd tot plagas acceperim, quòd in tot vincula fuerim cõiectus. Eſt enim vera Pauli gloria, quòd tantam gloriam nõ aliorum hominum ſubſidio, ſed ſua virtute fuerit adeptus. Rectè etiam Iacobus monet; Glorietur humilis in exaltatione ſua. Itaq; vera gloria, & exaltatio, ab humilitate, & ſubmiſsione naſcitur. Mundus itaque velit nolit paupertatis, & humilitatis laudibus ſuffragatur. quare non ſolùm Dei, ſed etiam omnium hominum conſenſu ipſa diuitijs anteponenda eſt. quòd ſi homines in re tam plana, & aperta tacerent, lapides clamarẽt, vt cum Chriſtus hoc oraculum in effectu poſuit, inuidis ſuis dixiſſe Matthæus teſtatur. Quod dicit; *Super aſinam & ſuper pullum filium aſinæ.* Septuaginta vertũt ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Super ſubiugale, & pullum nouum. Matthæus recitat ſuper aſinam, & pullum filium ſubiugalis; vt intelligamus id, quod Hieronymus ait ſuper primum c. Matth. Euangeliſtas nõ tam verba, quàm ſententias ex ſcripturis citaſſe. Sed cum Chriſtus aſino ſedens Ieroſolymam ingreſſus eſt, & præſtitit quod propheta noſter prædixit; & alterius vaticinij (vt Chriſoſtomus ait ſuper Matth.) initium dedit. Nam cùm viciſsim

Chriſtus vel in hoc æuo paupertatem extulit, & inſignem reddidit.

Quàm mirabili triũpho Chriſtus Ieroſolymam ingreſſus fuerit.

Quis nam ſit per ſe admirabilis.

Pauli locus exponitur. 2.Cor.11.g

De quo vero merito Paulus glorietur

Iacob.1.b.

Vera exaltatio à ſubmiſsione naſcitur.

Matt.21.

Quid Chriſtus ſignificauerit ſuper aſinã & pullum aſcendẽs

ciſsim aſina,& pullo ſedit(ita enim intelligendum eſt ſuper aſinam,& pullum aſcendiſſe,vt ait propheta)ſignificabat & populum Iudæorũ,& gentium in poteſtatem ſuam redactum iri. Aſina,quoniam domita erat, Iudæorum populum ſignificabat, qui legis iugum à Deo impoſitum portauerat.Pullus,quoniam indomitus, & vt aiunt ſeptuaginta nouus erat, populum declarabat gentium, qui omni lege à Deo lata ſolutus,naturæ tantùm legibus tenebatur,atq; adeò hanc naturæ legem perferre non poterat:eius tamen immanitatem Chriſtus domuit,& Euangelij iugum ſub ire coegit.Chriſto denique ſubijci,& adhærere:vt Paulus Epheſijs ſcripſit; Qui eratis illo tempore ſine Chriſto alienati à conuerſatione Iſrael,& hoſpites teſtamentorum promiſsionis, ſpem non habentes, & ſine Deo in hoc mundo.Nunc autem in Chriſto Ieſu vos,qui aliquando eratis longè, facti eſtis propè in ſanguine Chriſti. Ceterùm quod propheta dicit; *Pullum filium aſinæ;* In Hebræo eſt filium aſinarum,id eſt,vnius ex aſinabus:eadem phraſi,qua in Hebræo eſt illud Iudicũ.12. Sepultus eſt in ciuitate ſua Galaad. dicitur in Hebræo ſepultus eſt in ciuitatibus Galaad,id eſt,in vna ex ciuitatibus Galaad.& Ionę primo. Ionas deſcẽderat ad latera nauis;vt eſt in Hebræo,id eſt,ad vnũ ex lateribus.

Ephe.2.c. *Hebraiſmus exponitur.* *Iudic.12. verſ.7.* *Ionæ.1.*

10 *Et diſpergam quadrigam ex Ephraim, & equum de Ieruſalem,& diſsipabitur arcus belli.* In eo ſemper perſiſtit, vt doceat, nullis humanis præſidijs, nullo hominum auxilio res tantas Chriſtũ geſturum:neq; vt Ioſue armorum vi terrã Paleſtinæ ſubegit; ita à Chriſto tot regna ſubigenda eſſe opinemur. Quod ſi Hebræi rebelles, & pertinaces diligenter animaduerterent,deſinerent fortè putare regnum Meſsię, quando primùm venit,corporale, & Alexandri, & aliorum ſimile futurum:ſed planè ſpirituale(vt diximus) quod bellum non armis,quibus corpus ſubijcitur,atque debilitatur; ſed rationibus,ſignis,& prodigijs,ſermo ne deniq;, & oratione geredum erat, quibus mẽtes humanæ in ditionẽ rediguntur. Si enim armis Chriſti bellum eſſet adminiſtrandum,quid attineret eorum equos, & quadrigas diſpergere,& diſsipare, pro quibus pugnaturus eſt?Id ipſum vaticinatus eſt Micheas; Et erit in die illa, dicit Dominus,auferam equos tuos de medio tui, & diſpergam quadrigas tuas, & perdam ciuitates terræ tuæ, & deſtruam omnes munitiones tuas. id eſt, faciam vt omnibus humanis diuitijs ſpretis, me vno nitaris, in me vno omnes ſpes,& rationes tuas colloces. Hinc factum eſt, vt veri Chriſti diſcipuli diuitias, & ſeculi fortunas negligant, & indignas ſe ducant, ac de paupertate, detrimentis, & incommodis glorientur : in ijs enim rebus vis ſumma Chriſti eminet magis; & apparet: nullaque maior eſſe coniectura poteſt quempiam ſpiritu, & virtute Chriſti agi, quàm ſi opibus omnibus ſpoliatus, ab amicis,& cognatis deſertus, ab inimicis circunuentus,nullis incommodis cedat, nunquam frangatur, & angatur animo,nullum humanum ſubſidium magnopere requirat;hic verè eſt Chriſti miles,& vnà cum illo currus, quadrigas, & arcus omnes belli diſsipauit:ob eamque rem dicit Paulus; Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Chriſti,id eſt,vt intelligatur in me Chriſti virtu-

Regnũ Chriſti primum nõ armis ſed ſermone gerẽdum, id eſt, ſpirituale futurum. *Mich.5.d.* *Micheæ locus exponitur.* *Cur Chriſti diſcipuli fortunas negligant.* *Quæ maxima ſit coniectura quempiã Dei ſpiritu agi.* *Qui verus ſit Chriſti miles.* *2.Cor.12.*

virtutem eſſe, quæ potiùs in infirmitate ſe, quàm in ſeculi potentia oſtẽdit.

Et loquetur pacem gentibus, & poteſtas eius à mari vſque ad mare, & a fluminibus vſque ad fines terræ. Id eſt, non ſolùm afferet Iſraelitis ſalutem, ſed etiã gentibus: in Dei enim gratiã reducet vniuerſum hominum genus, pacemque faciet firmiſsimam. Vocabitur enim princeps pacis, vt ait Eſaias, id eſt, qui de pace firmanda, non de bello mouendo agat, & ob eam rem vniuerſa belli inſtrumenta, & nocendi machinas diſsipaturum dixit. Loquetur pacem, Euangelium illis proponendo, ſicut Apoſtolis dixit; Prædicate Euangeliũ omni creaturæ. Pace verò chriſtiana plures nationes, atque prouincias ſubiget, & in ditionem rediget, quàm vlli vnquam duces, & imperatores bello, & armis. nam erit ait propheta. *Poteſtas eius. &c.* Sicut etiam Dauid prædixit; Et dominabitur à mari vſque ad mare, & à flumine vſque ad terminos orbis terrarum. & ipſe Chriſtus Apoſtolis cùm eis promulgandi Euangelij munus mandaret, dixit; Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. Euntes ergo docete omnes gentes.

Eſaia locus exponitur. Eſai. 9. b.

Marc. 16.

Plures prouincias pace chriſtiana Chriſtus ſubegit quã alij bello.

Pſal. 71.

Matt. 28. d.

11 *Tu quoque in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos de lacu in quo nõ eſt aqua.* Perſequitur Chriſti victorias admirabiles, quibus non ſolùm luſtrauit vniuerſum orbem terrarum, ſed ad inferos etiam penetrauit, eduxitque ſanctos omnes Patres, qui iam inde à mũdi principio è vita migrarant, ibique vincti detinebantur, quia ad cœlum euolare, & Dei immenſa gloria frui non poterant. quod fides, & religio noſtra ita factum eſſe inter præcipua fidei noſtræ capita profitetur. Itaque lacum ſine aqua vocat eam cuſtodiã in qua priſci illi patres erant, quã eſſe ſub terra noſtra religio docet, cùm præcipit, vt credamus Chriſtum ad inferos deſcendiſſe. Quo pretio hos captiuos in libertatem aſſeruiſſet, docet dicendo; *In ſanguine teſtamenti eos eduxiſſe.* Sanguinem teſtamenti nominat ſanguinem Chriſti pro noſtra ſalute fuſum; quo etiam pretio fuere mortales omnes morte, inferno, & peccatis ſoluti. Sanguis autem teſtamenti vocatur, quòd ſicuti ſanguine hircorum, & vitulorũ (vt Paulus auctor eſt) vetus teſtamentum ſtabilitum eſt: ita & ſanguine Chriſti nouum teſtamentum ſancitum, & firmatum fuit. de quo teſtamento prædixerat Ieremias; Conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda teſtamentum nouum, non ſecũdum teſtamentum, quod feci patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem illos de terra AEgypti. De hoc etiam teſtamento loquitur Paul. Noui teſtamenti mediator eſt, vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationũ, quæ erant ſub priori teſtamento, repromiſsionem accipiant, qui vocati ſunt æternæ hæreditatis. Et ſicut ipſe Chriſtus ſanguine ſui teſtamenti meruit vt è ſepulchro à Deo excitaretur auctore Paulo; Eduxit de mortuis paſtorem magnum ouium, in ſanguine teſtamenti æterni, Dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum: ita eodẽ ſanguine meruit, vt ſancti viri, qui apud inferos erant, libertatem conſequerẽtur.

Chriſtus victorijs ſuis ad inferos etiã penetrauit.

Quo pretio nos Chriſtus redemit.

Heb. 9. c.

Exod. 24. c.

Sanguis Chriſti cur ſanguis teſtamẽti vocetur.

Iere. 31. f.

Heb. 9. d.

Heb. 13.

12 *Conuertimini ad munitionem vincti ſpei, hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi.* Exiſtimo vinctos ſpei elegãti periphraſi vocare mortales omnes, quorum ea eſt natura ſua conditio, vt ſpe ſemper melioris fortunæ viuant,

Vincti ſpei cur mortales vocentur.

& hac

& hac ſe ſpe in malis conſolentur, quam naturam, & conditionem, creaturam, quæ mutationi ſubiecta eſt, Paulus habere dicit; Vanitati (ait) creatura ſubiecta eſt, non volens, ſed propter eum, qui ſubiecit eam in ſpe: Qui igitur, ait, vobis bona cupitis, eaq; magna cum ſpe expectantes ſemper procuratis, ad Chriſtum regem potentiſsimum traducimini: is enim vice præſidij munitiſsimi vobis futurus eſt, quo nunquam ſpe veſtra deturbabimini. Vel Iudæos omnes intelligit, qui Chriſtum venturum, magniſque eos bonis aucturum eſſe ſperabant: & ob id eos vinctos ſpei vocat. nam pios viros intelligi, non ita compactè mihi ob id cohærere videtur, quòd hos nõ moneret, vt ad Chriſtum conuerterentur, qui iam erant conuerſi. Ad Chriſtum ergo qui eſtis in ſpe, venite, quoniam, *Hodie quoque annuncians duplicia reddam tibi*. Verba ſunt Dei loquentis, exponentiſq; cauſam, cur ad munitionem omnes eos, qui aliquid boni cupiunt, atque deſiderant, conuerti iubeat. quoniam (inquit) hodie prædico, atque nuntio, quoniam beneficia eximia vobis tribuam: eſt enim mutatio numeri, tibi pro vobis, ſæpè hebraiſmo vſurpata. Haud rarò etiam in hebraiſmo vſuuenit, vt duplicia, rem magnam, eximiã, & vehementẽ, firmamq; ſignificent; petita fortè tranſlatione à filis, aut rebus duplicibus, quæ firmiores, & validiores eſſe ſolent, quàm ſimplices. vel eſt numerus finitus pro infinito, vt duplex pro multiplici ponatur. vt in Ieremia, Induc ſuper eos diem afflictionis, & duplici contritione cõtere eos, id eſt, multiplici. & in Eſaia; Suſcepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis, id eſt, multiplicia: quæ & ad bona, & ad mala referri poſſunt. id eſt, vel ſatis magnas pœnas Deus de Ieruſalem ſumpſit: quapropter ira eius iam ſedata eſt. vel loco pœnarum, quas pro ſuis flagitijs debebat, à Deo pro ſua immenſa miſericordia infinita accepit beneficia. Sed idem noſtri prophetæ oraculum, eademque, ſed explicata metaphora Eſaias expreſsit, dicens; Propter hoc in terra ſua duplicia poſsidebunt, & lætitia ſempiterna erit eis. videte quomodo numero infinito quid duplicia ſignificent, declarauit, adiungens lætitiam ſempiternam. Quidam tamen exponũt duplicia, id eſt, duplex beneficium prǽſtabo: nam & mittam Chriſtum, & getes ſeruabo. Sed prior expoſitio mihi magis probatur: ad quam etiam pertinet quod ſeptuaginta reddunt, ἀντὶ μιᾶς ἡμέρας παροικίας σοῦ διπλᾶ ἀνταποδώσω. id eſt, pro vno die peregrinationis tuæ duplicia reddam: quod eſt, longè maiora beneficia conferam quàm mala intuli. Cùm ergo bona innumerabilia, præmium immenſum, certum, & ſtabile proponatur eis, qui ſe totos ad Chriſtum traduxerint, extremæ dementiæ eſt aliud bonum, præter Chriſtum quærere: prǽſertim quòd ſine Chriſto nihil eſt quod in bonis poni debeat: ipſe enim apud ſe habet theſauros omnes atque diuitias Dei.

Rom.8.d. | Vincti ſpei cur Iudæi vocentur. | Hebraiſmus eſt duplicia pro re vehementi, & firma. | Iere.17.c. | Eſai.40.a. Eſaiæ locus exponitur. | Eſai.61.a. | Quanta dementia ſit aliud bonum præter Chriſtũ quærere.

13 *Quoniam extendi mihi Iudam quaſi arcum, impleui Ephraim: & ſuſcitabo filios tuos Sion ſuper filios tuos Græcia, & ponam te quaſi gladium fortium.* Dixerat Chriſtus res magnas ab eo gerendas, multas prouincias domandas omnibus repudiatis humanis ſubſidijs: hoc loco exponit quibus armis, quibus auxilijs, quibuſq; rationibus ſic tã eximia facinora facturus. Iuda, Ephraim, & Sion,

Hebraiſmus exponitur.

& Sion, hoc idem ſignificent, id eſt, Eccleſiam: *Impleui Ephraim.* Eſt phraſis Hebræa, id eſt, vt arcum vehementer contendi ad emittendam ſagittã.

4 Reg. 9. a.

ita. 4. Reg. 9. a. Porro Iehu tetendit arcum manu, & percuſsit Ioram. in Hebręo eſt idẽ verbũ quod hic, id eſt, impleuit arcum manu ſua. quare idem eſt implere Ephraim, & extendere ſibi Iudam quaſi arcum. Significat ergo quòd opera, & auxilio Apoſtolorum, & aliorum ſanctorum, qui quidem ſunt filij Sion, & ex ijs Eccleſię ſocietas conſtituitur, bellum Gręcię, quæ pro reliquis etiam nationibus gentium ponitur, illaturus eſt, atque eas in ditionem redigendas. idemque ſignificat cùm dicit. *Suſcitabo filios tuos Sion ſuper filios tuos Græcia.* Idem etiam eſt hic gladius fortium, & arcus. Erant autem Apoſtoli, & Euangeliſtæ arcus; verba verò quæ de noſtra religione faciebant, ſaggittæ, qui bus hominum corda traijciebant, ac veritati manus dare cogebant. Saggittæ tuæ acutæ, populi ſub te cadent in corda inimicorũ regis. quod haud diſsimile eſt ab eo, quod apud Lucã Chriſtus diſcipulis ſe daturum promittit; Dabo vobis os, & ſapientiam, cui non poterunt contradicere omnes aduerſarij veſtri. Græciam autem ſolùm nominat, quò vaticinium mirabiliùs fiat: nam Græcia præter cæteras omnes nationes, de literis, eloquẽtia, & philoſophia gloriabatur. Et illud quidem mirabilitatem magnam facit, & prodigij ſimile eſt, quòd homines, qui nullas vnquam eloquentiæ, & philoſophiæ frequẽtarũt ſcholas, qui nunquam humanas literas didicerunt (Apoſtolos intelligo) cum tantis philoſophis, & eloquentibus viris contendentes, inferiores nõ fuère: imo multos homines per Græciã conuicerunt: ita vt contempta omni philoſophia, Chriſti doctrinam amplecterentur, licet cum illa pugnare videretur: quæ omnia ad Chriſti virtutem, laudem, & gloriam manant; eique ſunt accepta referenda, qui hos arcus tanta vi contenderit, tamque validas vt conijcerent ſaggittas fecerit; qui his gladijs nulla humana induſtria acuminatis, atque politis, tantas hoſtium manus inciderit, tantas copias debilitarit: & hac de cauſa propheta ea dicendi ratione vſus eſt, vt arcus, Apoſtolos appellaret: à Deo verò intentos, vt ei imprimis tãtas victorias aſcribamus. De ijs armis, quibus Chriſtus orbi terrarum bellum intulit, grauiter loquitur Paulus Corinthijs ſcribens; Nam arma militiæ noſtræ non carnalia ſunt, ſed potentia à Deo ad deſtructionem munitionum, conſilia deſtruentes, & omnem altitudinem extollentem ſe aduerſus ſcientiam Dei in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obſequium Chriſti. Victoriam etiam quã Chriſtus è mundo reportauit, ſubtiliter prædicat Eſaias dicens; Sceptrum exactoris ſuperaſti ſicut in die Madiam. Nam quemadmodum Gedeõ cum paucis militibus tantas Madianitarum copias fudit: ita & Chriſtus cũ paucis diſcipulis omnem fregit mundi potẽtiam. Et quemadmodum Gedeon hoſtes ſuos non armis, non ferro, non equis, & curribus ſuperauit: ſed lumine de repẽte à militibus oſtẽſo: ita & Chriſtus non equis, & quadrigis, & alio armorum genere, vt noſter dixit propheta; ſed mirabili, & inaudito doctrinę ſuæ, & prodigiorum lumine, cui mũdus vniuerſus non potuit reſiſtere; atq; illo clariſsimo charitatis

Per Apoſtolos multas nationes eſſe domandas.

Erant Apoſtoli arcus, eorum verba ſaggittæ.

Pſal. 44.

Luc. 21 c.

Mirabile valde eſſe Apoſtolos qui literas nõ didicerũt, viros eloquentes & doctos viciſſe diſputando.

Apoſtolorum victoria Chriſto ſunt accepta referẽda

1. Cor. 10. b

Eſai. 9.

Victoria Gedeon cũ Chriſti victoria. coparatur.

ritatis igni, quo Apoſtolorum, & credentium corda inflammabat: cui etiā hoſtes truculentiſsimi, & potentiſsimi ceſſere. de quo Eſaias loco etiam citato diſſerit adiūgens; Quia omnis violenta prædatio cum tumultu erit in combuſtionē, & cibus ignis. Tangit hoſtium immanitatem, ſæuitiam & tragœdias, quas excitarunt aduerſus Chriſtum, & Apoſtolos; cum dicit, Violentam prædationem cum tumultu. perſtringit autem vim inauditam verbi Dei dicens. Erit in combuſtionem, & cibus ignis, id eſt, tanta vi ac facilitate perrumpet exercitus Chriſti per aduerſariorũ acies, quanta ignis per paleas, & ligna, atque omnia quæ vrit: nam & ipſi hoſtes igne charitatis, & amoris Dei, ac doctrinæ eius accendentur. quod eueniſſe vidimus, cùm tot martyres, Apoſtolorũ diſcipuli, propter Chriſtum, & Euangelium vitam profundere non dubitabant.

Eſai. 9.
Eſaiæ locus exponitur.
Vis inaudita verbi Dei.

14 *Et Dominus Deus ſuper eos videbitur, & exibit, vt fulgur iaculum eius: & Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine Auſtri.* Docet quanto ſtudio, quā ta vi, atque potentia Deus pro exercitu ſuo contra inimicos ſuos pugnaturus eſt; deſcribitque habitum ſtrenui ducis, qui primus hoſtium acies magno impetu aggreditur, & clara voce militũ excitat animos. *Dominus Deus ſuper eos videbitur.* Id eſt, pugnare cernetur pro Apoſtolis, vel vt eſt in Hebræo עֲלֵיהֶם *haleem*, contra eos, id eſt, hoſtes: quod idem eſt. & alludere videtur ad egreſſum filiorum Iſrael ex AEgypto, vt quemadmodum tum viſus eſt pro populo ſuo contra hoſtes certare; ita, vt ipſi hoſtes dicerent (vt ſcribitur in Exodo;) Dominus pugnat pro eis contra nos: ſic cùm vniuerſum hominum genus è captiuitate Sathanæ, atque ſcelerum, in libertatem filiorum Dei aſſerere conaretur, cernebatur pro Apoſtolis pugnare, cùm tot virtute Dei Apoſtoli edebāt miracula, quibus homines conuincebant, ne de doctrina ſua dubitarent. Ita Petrus vno miraculo (vt narratur in Actis) quinque hominum millia conuicit. & de Stephano dicit Lucas; Non poterāt reſiſtere ſapiētiæ, & ſpiritui, qui loquebatur; propter quod redarguerentur ab eo omni fiducia. *Et exibit vt fulgur iaculum eius.* Iaculum Dei, quo inimicos ſuos ſuperauit, doctrina, & Euangelium eius eſt, quod vt fulgur egredi dicitur, propter eximium veritatis ſplendorem, quo obſcuratas, & cōfuſas hominum mētes illuſtrabat, & infidelium, ac contumacium hominũ oculos perſtringebat. Nam hac ratione perfectiſsimè illud præſtitum fuit, quod canit Abacuc; In luce ſaggittarum tuarum ibunt, in ſplendore fulgurantis haſtæ tuæ. In fremitu conculcabis terram: & in furore ſtupefacies gentes. Egreſſus es in ſalutem populi tui, in ſalutem cum Chriſto tuo. qui verſus vel ab Hebræis ipſis de ſalute, quam per Chriſtum Deus orbi allaturus erat, intelligitur; qui ita exponunt: vt adeſſe populo tuo viſus es cùm eum ex AEgypto eduxiſti; ita videberis adeſſe cùm eum per Chriſtum in libertatem aſſerueris. *Et Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine Auſtri.* Manifeſta alluſio eſt ad ea, quæ acciderũt, quando lex antiqua lata eſt. Nam vt narratur in Exodo; Poſtquam decem Decalogi præcepta ſunt à Deo propoſita, cunctus populus videbat voces, & lampades, & ſonitum buccinæ, montemque fumantem. non minori ergo

Quanta vi Deus ſit pro Apoſtolis pugnaturus.
Exod. 14. f.
Sicut pro Hebræis contra AEgyptios ita pro Apoſtolis Deus pugnauit.
Acto. 3.
Acto. 6. c.
Iaculũ Dei Euāgeliũ eſt.
Abac. 3. c.
Exod. 19. c. & 20. c.
Comparatur modus ferendi legem nouam cum eo modo quo lata fuit lex vetus.

ampli-

amplitudine,& maieſtate Euágelium proponetur, ita vt in toto terrarum orbe audiatur. Ad ſignificãdam etiã vocem claram, diffuſam, atque canoram, ſacra ſcriptura tubæ ſimilitudine vtitur, vt Eſaias ait; Clama ne ceſſes, quaſi tuba exalta vocem tuam. & apud Matth. Mittet Angelos ſuos cũ tuba, & voce magna. Quoniã igitur Euangelij fama Deo iuuante per omnes terræ partes manatura erat, dicit propheta noſter, *Deus in tuba canet.* Tubarum etiam clangor edi ſolet, cùm ſigna in bello inferuntur, vt milites impellantur, & hoſtes terreantur; ita in belli metaphora perſiſtens propheta tubam, orationes, & ſermones Apoſtolorum Euangelium prædicantium vocat: quoniam eo & iuſtis, ac pijs viris animum faciebant, iniquis autem, & impijs terrorẽ inijciebant: nam illis gloriam perpetuã pollicebãtur; iſtis verò ſupplicijs æternis minabantur. Ac denique hoc noſtræ prophetæ loco moniti intelligemus de ui ctí, atque ſubacti mundi per Euangelium pulchram eſſe figuram Iericho expugnationem, quæ narratur in Ioſue. Etenim tantùm clangore tubarũ omnes muri Iericho corruerũt: ita & Euangelio vniuerſæ mũdi diuitiæ, honores, & opes deiectæ, atq; proſtratæ ita ſunt, vt à viris ſanctis negligantur, & nõ pluris quàm ſtercus æſtimẽtur.

Ad vocẽ claram ſignificandam ſacra ſcriptura tuba ſimilitudine vtitur.

Eſai. 58.

Matt. 24. c.

Subacti mundi per Euangelium pulchra figura fuit Iericho̅tis expugnatio.

Ioſue. 6.

Vadet in turbine Auſtri. Alludit (vt dixi) ad montem fumãtem, qui apparuit, quãdo lex fuit à Deo propoſita. Dicit autẽ turbinem Auſtri: quia flante Auſtro frequentiùs turbines excitari ſolent. Tanto igitur impetu, tam magna vi Euangeliũ per orbẽ perrumpet, & omne robur impediens deijciet, atq; proſternet, quanta validiſsimus turbo ab Auſtro excitatus ruit, & obuia quæq; diſturbat. Eodẽ etiã habitu, quo noſter propheta, Dauid Deũ deſcribit ſibi ſuppetias ferẽtem; Et intonuit de cœlo Dominus, & altiſsimus dedit vocẽ ſuã. Grando, & carbones ignis: & miſit ſagittas ſuas & diſsipauit eos: fulgura multiplicauit, & conturbauit eos. qui etiã vates perſtringit auxilium, quod Deus præſtitit populo ſuo; vt è poteſtate eum Pharaonis eriperet: quoniã eo facto Deus magis quàm alio veteri populo potentiam ſuam declarauerat, quantoq; ſit auxilio ſuis aduerſa fortuna iactatis. Hinc fit vt cùm magnum Dei ſubſidium vellent ſignificare, ex illo maximo dicendi rationes ſumerent. Eodem ſpectat, quod Septuaginta interpretes vertunt ὡδῖνι ἀπειλῆς αὐτοῦ in cõmotione terroris eius. Tãgit enim hanc commotionem, quam pluribus loco citato expoſuit Dauid.

Quanta vi per orbem Euangelium manabit.

Pſal. 17.

Scriptura ſumit dicendi rationes ex auxilio quo Deus populũ ſuum ex Aegypto liberauit.

Dominus exercituũ proteget eos. Quibus verbis explicat quod dixerat, id eſt, deniq; eis Deus omnipotens aderit. illud enim. *Dominus exercituum.* Septuaginta vertunt Dominũ omnipotentem: aptiſsimeq; ac deſcriptiſsimè id verbũ hic poſitũ eſt à propheta: habet enim magnã energiam: quaſi diceret, fruſtra cũ eis Reges, & viri potentes certabũt; fruſtra Euangelij curſum impedire contẽdent, & cõprimere moliẽtur: quippe Deus, qui tot habet lectiſsimos Angelorũ exercitus, qui deniq; eſt omnipotens, eorũ partes tuebitur. Quàm verò ab omni ſit ſecurus periculo is, cui Deus ſuppetias occurrit; explicat ipſe copioſe apud Ieremiam, cùm ei idem, quod Apoſtolis munus mandaret; Loquere (ait) ad eos omnia, quæ ego præcipio tibi. Ne formides à facie eorum: neq; enim timere te faciam vultum

Fruſtra Reges Euangelium comprimere molientur.

Ierem. 1. d.

N eorum,

eorum. Ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam,& in columnam ferream, & in murum æreum ſuper omnem terrã Regibus Iudæ, & principibus eius,& ſacerdotibus,& omni populo terrę:& bellabunt aduerſum te, & non præualebunt, quia ego tecum ſum, ait dominus, vt liberem te.

Et deuorabunt, & ſubijcient lapidibus fundæ. Dixit propheta Deum Apoſtolis adiumento futurum; exponit modò quæ res ſunt ab ipſis gerendæ. verbum Hebræum אָכַל *acal*, eſt comedere, conſumere, & excidere. ſoletque ad ignem conſumentem trãſferri. vt

Eſa. 29. verſ. 6. Deuter. 4. verſ. 24.

Eſaias; Flama ignis אוֹכֵלָה *ocela*, deuorantis. in Deuter. etiam verſ. 24. Deus tuus ignis אוֹכְלָה *ocela*, cõſumens eſt. Apoſtoli igitur tanto muniti præſidio, hoſtium agmen ita perrumpent, vt ignis paleas, & arundines deuorare

Nullus Euangelium curſu prohibere poterit.

ſolet. id eſt, nullus Euangelium curſu prohibere poterit. quod ita eueniſſe videmus, cùm orbem vniuerſum Regibus, & Imperatoribus inuitis peragrauerit. De qua re illud intelligi puto,

Sap. 3. b.

quod ſcribitur in Sapientia. Iuſti tanquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent, iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.

Locus Sapientiæ exponitur.

Sunt enim Apoſtoli iudices, & principes eorum populorum, qui ad Eccleſiam pertinẽt: quorum principatum, & dominationem mundus non aliter cohibere potuit, quàm arundines ignis ſcintillam diſcurrentem. quod ampliſsimis verbis vaticinatus eſt Eſaias.

Eſa. 30.

Ecce (ait) nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portãdũ: labia eius repleta ſunt indignatione, & lingua eius quaſi ignis deuorãs. De longinquo dicit; quòd ſe lõgè lateq; diffundet. quod dicit, nòmen Domini, & lingua eius, &c. manifeſtè prædicationem intelligit Euangelij, & famam eius, quæ in vltimas vſque terræ partes penetrauit. *Et ſubycient lapidibus fundæ.* Ita etiã exprimũt Septuaginta viri.

Arma Apoſtolorum ſpiritualia explicat propheta carnalibus armis.

Arma verò illa ſpiritualia, quibus in bello vſi ſunt Apoſtoli, explicat armis carnalibus, quibus inter ſe dimicantes pugnãt. antè ſagittarũ & iaculorum mentionem fecit, nunc fundarum, quod eſt etiã militare inſtrumentum ad hoſtes eminus feriendos; ſed vilius, atq; deterius quàm arcus; ſicut etiam lapides, qui funda iactantur, viliores ſunt, minuſq; nocẽt, quàm ſagittæ, quæ arcu emittuntur.

Quanta erit Apoſtolorum in dimicãdo virtus.

Amplificat ergo Apoſtolorũ in dimicando robur, atque virtutem, vt non ſolùm arcubus, & ſagittis, ſed etiam fundis, atque lapidibus hoſtes ſuos ſint ſuperaturi. Fundis etiam in primo congreſſu vti pugnantes ſolẽt: quare tam admirabili impetu hoſtes ſuos Apoſtoli aggrediẽtur, vt eos primo congreſſu fundant. Hos lapides Hieronymus eſſe dicit auctoritates ſcripturæ ſacrę: ſed vt Euãgeliũ eſt ſagitta, & iaculum: ita etiã & lapis eſſe poteſt, de lapide illo angulari, atq; excellẽtiſsimo Chriſto deciſus. ſed cuidã Hebræo, cui Vatablus aſſentitur, magis placet, vt verbũ Hebræum nõ per ablatiuũ, ſed per accuſatiuũ reddatur: nã vtrũq; patitur, hoc modo; ſubijciẽt lapides fundæ: vt Græcos, & alios infideles, lapides fundę appellet, qui viles eſſe ſolent, & non niſi ad nocendum quæruntur: ſicut in extremo capite homines pios, lapides ſanctos vocat; vt lapides fundæ contrario nomine reſpondeant lapidibus ſanctis. prædicit ergo propheta, Græcos ab Apoſtolis eſſe ſuperãdos. quæ expoſitio etſi non ſit abſurda, verba tantum Hebræa ſpectando, prima

Infideles lapides fundæ appellat propheta.

mihi

mihi magis probatur, quòd eam vulgatus, & Septuaginta amplectantur.

Et bibentes inebriabuntur quaſi à vino & replebuntur, vt phialæ, & quaſi cornu altaris. Perſequitur belli, quam ſumpſit ſimilitudinem. Et quemadmodū magna illa, & excellens victoria eſſe cenſetur, qua magna fit hoſtium clades: ita ad amplificandam victoriam, quam Apoſtoli ex hoſtibus infidelibus reportarunt, dicit tãtum eorum ſanguinē profuſuros, vt ex riuis, qui è ſanguine fient, ſanguinem tāquam vinum bibere poſsint: ipſiq; Apoſtoli ita occiſorum cruore inficientur, vt ſic ſanguine pleni videantur, ſicut phialæ, quæ erant ſecundùm altaris cornu, in quas occiſorum animaliū, quæ ſacrificabantur, ſanguis effluebat. magna quidem, & ſplendoris plena amplificatio! hanc expoſitionē Septuaginta amplectuntur, qui ita locū hunc exprimunt καὶ πιοῦνται τὸ αἷμα αὐτῶν, ὡς οἶνον, καὶ πλήσουσι τὰς φιάλας ὡς θυσιαστήριον, Id eſt, bibent ſanguinem ipſorum vt vinū, & implebunt phialas quemadmodum altare; quæ dicendi ratio ad idem ſignificandum vſurpata eſt alijs ſacrarum literarum locis; vt Dauid canens etiam victoriā Chriſti ait; Conquaſſabit capita in terra multorū: de torrente in via bibit, propterea exaltauit caput. id eſt, tantus interfectorū erit ſanguis, vt ex eo, tanquā ex aquarum torrēte in via bibere poſsit. eum etiam Eſaias deſcribens, quando de hoſtibus ſuis triumphans in cœlum ingreſſus eſt, fingit veſtibus cruentis ſanguine inimicorum indutum aſcēdiſſe, tantumq; ducis ſplēdorem Angelos admirātes quæſiſſe; Quis eſt iſte qui venit de Edom? &c. quare ergo rubrum eſt veſtimentum tuum, & veſtimenta tua ſicut calcantium in torculari? Chriſtumque reſpondiſſe, Torcular calcaui ſolus, &c. & aſperſus eſt ſanguis eorum ſuper veſtimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui. qui locus aptiſsimè cū hoc, quē in manibus habemus noſtri prophetæ loco conuenit. Nam & ſanguinis effuſione victoriam eximiam explicat, & ſanguinem ipſum cum vino confert cum dicit; Torcular calcaui ſolus. quare vehementer hæc expoſitio mihi probatur; licet non placeat Hieronymo. Nam reijcere videtur in commentarijs Septuaginta trāſlationem, & aliā ipſe rationē perſequitur.

Quāta Apoſtolorū per Euangelium futura ſit victoria.

Ex ijs quæ accidunt in victoria ex magno exercitu reportata explicat victoriā Apoſtolorum.

Pſal. 110.

Eſai. 59. a.

16 *Et ſaluabit eos Dominus Deus eorū in die illa vt gregē populi ſui.* Permixta eſt, atq; implicata oratio noſtri prophetæ, & quæ difficilè intelligetur ab eis, qui ignorant, quid ſit nō viribus, ſed virtute pugnare. Antè vates Apoſtolos comparauerat viris validiſsimis, atque fortiſsimis, qui celeriter hoſtiū aciem prærumperent, tantamq; cædem facerēt, vt ſe totos inimicorum ſanguine cruentarent: nunc eoſdem ouibus confert, quibus nulla ſunt animalia magis à bello, & ab occiſione abhorrentia; adeò vt quamuis lædantur, minimè noceant; quamuis damnum accipiāt, non inferant: deniq; ſi periculū vllū ſentiant, nulla re, niſi fuga ſibi ſalutē quærant. Quod ob eam rem adiūgit propheta, ne erraremus intelligētes bellū ab Apoſtolis gerendū eo modo, quo ab huius ſæi ducibus adminiſtrari ſolet; neq; ſagittis, iaculis, lapidibus carnalibus, ſed ſpiritualibus (vt diximus) hoſtes appetituros: nō deniq; imponendis, ſed accipiēdis vulneribus, nō malis inferēdis, ſed beneficijs præſtādis, nō bello mouēdo, ſed pace nunciāda victoriā eſſe conſecuturos. Vt ergo id nos ꝓpheta doceat,

Apoſtolos cū ouibus propheta cōfert vt intelligamus quo pacto ſit ab eis bellum gerēdum.

Quo pacto Apoſtolo victoriam conſequentur.

doceat, tanquam oues Apoſtolos à Deo eſſe cuſtodiendos, dicit; Paſtor enim ſeruat oues ſuas, nõ vt alijs ipſæ noceãt, ſed vt à nemine eis noceatur. & ob eam rem ipſe diſcipulos ſuos ad docendum Euangeliũ mittens eis dixit; Ecce ego mitto vos ſicut agnos inter lupos, id eſt, volo, vt incommodis affecti gratiam non referatis vllã. & hac de cauſa eis præcepit, ne vllis ſe huius vitæ præſidijs ad iter faciẽdum munirent, atque adeò vt neque ſacculum, neque peram, neque calceamentum portarent. Quibus autem armis tectus eſſe debeat chriſtianus miles, ſubtiliter, & ſapientiſsimè docet Paulus dicens; Propterea accipite armaturam Dei, vt poſsitis reſiſtere in die malo, & in omnibus perfecti ſtare. State ergo ſuccincti lumbos veſtros in veritate, & induti loricam iuſtitiæ, & calceati pedes in præparationem Euangelij pacis: in omnibus ſumentes ſcutum fidei, in quo poſsitis omnia tela nequiſsimi ignea extinguere; & galeã ſalutis aſſumite, & gladium ſpiritus (quod eſt verbum Dei.) His armis inſtructus miles chriſtianus ſecurus ab omni periculo, contra vniuerſos diaboli, mundique exercitus in aciem, dimicationemque veniet. Qui ergo in Chriſti firmiſsimis, & bellicoſiſsimis copijs duci voluerit, ita ſe debet comparare, vt in non cædendo, ſed fortiſſimè tolerando leonem, in non lædẽdo verò, ſed libentiſsimè commodando ouem imitetur.

Quibus armis Chriſti miles tectus eſſe debeat.

Ephe.6.c.

Quo pacto gerere ſe debeat chriſtianus miles.

Quia lapides ſancti eleuabuntur ſuper terram eius. Varijs nominibus viri ſancti appellantur propter eorum varia munia. dudũ oues, propter eorũ mitiſsimos, & humaniſsimos mores; lapides modò propterea quod ad vnã Dei Eccleſiã, & vrbẽ, quam lapis ille angularis Chriſtus copulauit, omnes pertineant, omneſq; ad huius lapidis excellentiſsimi normam dirigantur. Motus ergo propheta ab vrbe Ieruſalem materiali, quã habebat ante oculos, de qua reſtituenda, & lapidibus eius componendis populus tum erat ſolicitus; viros ſanctos, de quibus ſermonem induxerat, lapides nominat, ex quibus vera Ieruſalem per orbem tantis victorijs propagãda, & ædificãda erat: de cuius ędificatione politiſsimis, & ſelectiſsimis lapidibus Eſaias ampliſsimè verba facit: quem locum hic fortè noſter propheta tangit. ait ergo Eſaias; Paupercula tempeſtate conuulſa, abſq; vlla cõſolatione; Ecce ego ſternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in ſapphiris, & ponam iaſpidem propugnacula tua: & portas tuas in lapides ſculptos, & omnes terminos tuos in lapides deſiderabiles. *Sancti.* Sanctos vocat hos lapides; quia ſint Deo dicati, atq; cõſecrati, & in diuitijs eius ponantur: vel ꝙ illius lapidis ſanctiſsimi Chriſti ſimiles ſint, quos viuos Petrus appellat; quòd eorũ vita Chriſtus ſit; Ad quẽ accedentes (ait) lapidem viuum, &c. & ipſi tãquam lapides viui ſuperædificamini domus ſpirituales in ſacerdotium ſanctum. Sancti etiam vertunt Septuaginta viri: ſed in Hebræo eſt lapides נזר *nezer*, coronæ quod in eandem recidit ſentẽtiam: iuſti enim diabolum, mundum, & carnem vincentes, Chriſti victoriam augẽt, dum nõ ſolùm hos hoſtes per ſe, ſed etiam per milites ſuos vincit; de illiſq; ipſis triumphantibus, Chriſtus etiã triumphat, ſic vt nõ ſibi ſolum, ſed etiã ipſi Deo victorię fabricẽt coronam. Sunt itaque ſancti lapides pretioſiſsimi, ex quibus Dei corona compoſita eſt. Et quo-

Varijs nominibus viri ſancti appellantur propter eorũ varia munia.

Viri ſancti cur lapides vocentur.

Eſai.54.c.

Pij viri cur ſancti vocentur.

1.Pet.2.a.

Viri ſancti vincentes Chriſti victoriam augẽt.

quoniã propheta copioſè, magnoq́; verborũ ſplẽdore ſanctorũ victorias enarrauerat, deſcriptiſsimè adiungit, eos lapides coronę futuros. de qua corona diſſerit Eſaias cũ Eccleſia è iuſtis hominibus compoſita loqués; Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui. quod dicit in manu Domini, ſignificat delectationé, & voluptaté magnã; quam Deus ex ſanctorum capit aſpectu: in manibus enim poni ſolet corona eleganter fabricata, vt cernatur. *Eleuabuntur*. in Hebræo eſt מִתְנוֹסְסוֹת *mitnoſeſoth*, verbũ auté נס *naſ*, propriè eleuare, & exaltare vexillũ ſignificat: nã dicitur à nomine נֵס *neſ*, quod propriè vexillũ ſignificat. Eleuabũtur ergo lapides ſancti ſuper terrã, tanquã vexillum, quo victoria ab illis parta ſignificetur: milites enim victoriã adepti, vexilla plauſus dantes, eleuare ſolent, Septuaginta viri trãsferunt κυλίονται conuoluentur; quod de cõuolutione illa intelligi puto, quã eleuata vexilla, à ventis agitata cõuolui ſolent. De hoc vexillo, atq; ſigno ex iuſtis coagmétato, intelligi puto illud Eſaiæ; Et leuabit ſignum in nationibus, & cõgregabit profugos Iſrael. nam eſt ibi nomé Hebræũ נס *neſ*, ex quo verbũ, quo noſter hic propheta vtitur, diximus eſſe factũ; ita vt Eccleſia ſignũ, atq; vexillum ſit, ad quod veri Chriſti milites, per varias nationes diſperſi conuolabunt, atque confugient.

Deus ſanctorum virorũ aſpectu vehementer delectatur.

Eſai, 11.

Eccleſia vexillum eſt.

17 *Quod enim bonũ eius eſt, & quid pulchrum eius niſi frumentum electorum, & vinum germinans virgines?* Dixit propheta iuſtos tanquam ſignum eleuandos ſuper terram victoriæ quaſi plaudentes, quã ipſi terram vniuerſam in poteſtatem redegerunt: nũc de bonitate, & vbertate terræ diſſerit, quam ipſi ſubegerunt: quam omnem paucis quidem verbis, rebus tamen infinitis comprehendit. Quid igitur boni (ait) quid pulchri eſt in hac terra, quã ſua virtute tanti milites ſibi pepererũt? frumentũ (reſpõdet) electorum, & vinũ germinans virgines. ideſt, frumentũ, & vinũ, qui ſunt fructus, quos imprimis è terra deſideramus, & quærimus: & illam terram maximè laudamus, quę horum affert vberiorem copiã. Hæc igitur terra erit optima, atq; præſtantiſsima; quoniam vberrimos frumenti, atque vini fructus afferet. Eccleſia ergo, cuius imperiũ eiſdem, quibus orbis terrarum finibus terminatur, magnam frumenti, & vini copiam habebit. Sed quod eius eſt frumentum niſi Chriſtus? quod vinum niſi Euangelium? Chriſtus enim fuit granum illud fruméti, quod quoniã mortuum cadens in terram fuit, fructum tulit immenſum, vt ipſe Chriſtus apud Ioannem auctor eſt. Chriſtus eſt etiã panis viuus, qui de cœlo deſcendit, vt ſiquis ex ipſo manducauerit, non moriatur, ſicut & ipſe teſtatur. Huius etiã frumenti copiam, quę in terra futura eſt, docet Dauid dicés; Erit firmamétum in terra in ſummis mótiũ, ſuperextolletur ſuper libanũ fructus eius: & florebũt de ciuitate ſicut fœnũ terræ. firmamétũ eſt frumétũ, & ſic in alijs exéplaribus vulgatæ editionis legitur. in Hebræo enim eſt בר *bar*, quod frumentũ purgatum ſignificat. Dicit; *Frumentũ electorum*. in Hebræo eſt בַּחוּרִים *bahurim*, ſignificat iuuenes electos, atq; robuſtos, & ad præliũ aptos. Fecit filio ſuo Samſon cõuiuiũ: ſic enim בחורים *bahurim*, iuuenes facere conſueuerant. quo loco notãt Hebræi ſignificare virgines, iuuenes, id eſt, qui nũquã antè vxoré duxe-

Eccleſia magnam frumẽti & vini copiã habebit.

Chriſtus eſt Eccleſiæ frumentum.

Euangelium eſt Eccleſiæ vinum.

Ioan. 12.

Ioan. 6.

Pſal. 71.

Iud. 14.

duxerant. quod ego adnoto propter id quod ſequitur in propheta. Chriſtus ergo eſt panis valentium, & robuſtorum iuuenum: nam dupliciter hic panis comeditur, fide, ſpirituve, & ore. vt alij cibi comeduntur, qui duo modi exponũtur ab ipſo Ioanne. c. 6. vt nos lib. noſtro tertio de vera religione cap. 11. multis perſecuti ſumus. Vt ergo fide edatur, quod non credẽdo ſolùm, ſed etiam imitando fit, magno, & conſtanti animo opus eſt, neq; quamuis duri aliquid, & moleſti occurrat, illum abijciamus. ita cum ipſe apud Ioannem de ſui manducatione diſſereret, à multis, qui in eius ſe conſuetudinem inſinuarant, deſertus eſt dicentibus; Durus eſt hic ſermo, & quis poterit eum ſuſtinere? Eſt enim Chriſtus ſolidus cibus: quare qui lactis eſt particeps, expers eſt ſermonis iuſtitiæ; paruulus enim eſt. Si ore verò ſumatur etiam eſt frumẽtum iuuenum electorum, non puerorum. Ad cuius rei ſignificationem, quamuis alia præſtantiſsima ſacramenta, vt Baptiſmus, & Confirmatio, Eccleſia patiatur, vt à pueris, & infantibus accipiantur; hoc excellẽtiſsimo cibo niſi valentiores veſci non patitur; quòd ſit (vt noſter ait propheta) iuuenum electorũ frumẽtum. *Et vinum.* Quòd autem vinum Euãgelium ſignificet, ex eo licet cognoſci, quod doctrinã puram, nullo errore permixtam ſignificare ſoleat. & ita Eſaias reprehendens Iudæos de corruptione doctrinæ ſibi à Deo propoſitæ ait; Vinum tuum mixtũ eſt aqua. Vino verò doctrinam literaliter, & hiſtoricè ſignificari, pleriq; doctiſsimi viri intelligũt: & ipſa Sapientia in Prouerbijs ait, Bibite vinũ, quod miſcui vobis, id eſt, tenete iuſtitiæ, ac pietatis præcepta, quæ vobis compoſui. Congruenter autem doctrina Dei vinũ appellatur, quod homines adeò accendit, & inflammat ad iuſtitiæ, & pietatis amorem, vt ſe ipſos tanquam ebrij præ illius amore contemnant, atque negligant, & omnia incommoda, omnes ærumnas, & acerbitates perferant, dũ veritatem liberè prædicẽt. quod optimè exponit Ieremias, cum ingenuè de ſe fateatur dicẽs; Factus ſum quaſi vir ebrius, quaſi homo madidus à vino à facie Domini, & à facie verborũ ſanctorum eius. Hæc igitur doctrina

Chriſtus cibus noſter dupliciter comeditur fide, & ore.

Ioan. 6.

Chriſtus quacunque ratione comedatur eſt panis robuſtorum.

Heb. 5.

Vinum Euangelium ſignificat.

Eſai. 1. c.

Prou. 9.

Cur doctrina Dei vinum appelletur.

Iere. 23. b.

Virgines germinabit. id eſt, hac doctrina eruditi, & imbuti homines, omnes libidines, & voluptates adeò comprimẽt, adeò contemnent, vt ſui obliti, ſui immemores, ac corporis prorſus expertes eſſe videãtur. de ijs virginibus loquitur David in Pſalmo; Adducentur Regi virgines poſt eam: proximæ eius adducentur tibi. In lætitia, & exultatione adducentur in templũ Regis. Doctrinæ enim ardore excitatæ, & compulſæ, ad Eccleſiam venient, ei ſe libenter, & æquo animo ſubijcient, ardentiſsimeq; deuouebunt. in Hebræo eſt נוֹבֵב *nobeb*, quod Vatablus pſallere faciens interpretatur: ſed verbum נוב *nob*, propriè germinare, fructum ferre ſignificat. Nam illud Prouer. Os iuſti יָנוּב *ianub*, Sapiẽtiam, id eſt, loquetur ſapientiã: tranſlatio eſt à fructibus petita. Nam ſermo eſt oris quaſi fructus; vnde & à ſerendo à Latinis dicitur; quare rectè verſum eſt ab interprete noſtro, quamuis variè ab alijs reddatur. Tigurina vertit virgines vegetas ſucculentas reddet. Septuaginta transferũt εὐωδιάζων. id eſt, boni odoris. id eſt, magna voluptate, & amore ſui virgines capiens. quare multas ad ſe alliciet.

Doctrina Chriſti quo pacto germinet virgines.

Pſal. 44.

CAP. X.

CAPVT. X.

A 1 *PEtite à Domino pluuiam in*
tempore ſerotino,& Dominus
faciet niues,& pluuiam imbris dabit
eis,ſingulis herbam in agro.
2 *Quia ſimulacra locuta ſunt inuti-*
le,& diuini viderunt mendacium,&
ſomniatores locuti ſunt fruſtra: vanè
conſolabantur: idcirco abducti ſunt
quaſi grex: affligentur, quia non eſt
eis paſtor.
3 *Super paſtores iratus eſt furor*
meus,& ſuper hircos viſitabo: quia vi
B *ſitauit Dominus exercituũ gregem*
ſuum domum Iuda,& poſuit eos quaſi
equum gloriæ ſuæ in bello.
4 *Ex ipſo angulus, ex ipſo paxillus*
ex ipſo arcus prælij, ex ipſo egredie-
tur omnis exactor ſimul.
5 *Et erunt quaſi fortes, conculcan-*
tes lutum viarum in prælio,& bella-
bunt,quia Dominus cum eis: & con-
fundentur aſcenſores equorum.
6 *Et confortabo domum Iuda,domũ*
Ioſeph ſaluabo,& conuertã eos, quia
miſerebor eorum: & erunt ſicut fue-
runt quando non proieceram eos: ego
enim Dominus Deus eorũ, & exau-
C *diam eos.*
7 *Et erunt quaſi fortes Ephraim,*
& lætabitur cor eorum quaſi à vino:
& filij eorum videbunt, & lætabun-
tur, & exultabit cor eorum in Dño.
8 *Sibilabo eis, & congregabo illos,*
quia redemi eos: & multiplicabo eos
ſicut antè fuerant multiplicati.
9 *Et ſeminabo eos in populis, & de*
longè recordabuntur mei: & viuent
cum filijs ſuis,& reuertentur.
10 *Et reducam eos de terra Ægy-*
pti,& de Aſſyrijs congregabo eos:&
ad terram Galaad & Libani adducã
eos,& non inuenietur eis locus.
11 *Et tranſibit in maris freto, &* D
percutiet in mari fluctus,& confun-
dentur omnia profunda fluminis: &
humiliabitur ſuperbia Aſſur, & ſce-
ptrum Ægypti recedet.
12 *Confortabo eos in Domino,& in*
nomine eius ambulabunt: dicit Do-
minus.

PEtite à Domino pluuiam in tempore ſerotino,& Dominus faciet niues,& pluuiam imbris dabit eis,ſingulis herbam in agro. Quoniam in extremo ſuperiori capite diuitias, quas attulit mundo Chriſtus, frumenti, & vini nomine declarauerat, in eadem tranſlatione perſiſtens de ijſdem diſſerit diuitijs: cumque vini, frumentique copia pluuia creſcat,& augeatur; monet, vt ſi tam excellentis vini, atque frumenti copiã habere cupimus, pluuiam à Domino petamus in tempore ſerotino, cùm pluuia imprimis neceſſaria ſit. Duobus enim temporibus ager imprimis pluuiam deſiderat; Autumo, quòd tum ſemina terræ mãdētur;& Vere, quòd tum arbores erumpant,& ſemina, quæ autumno iacta ſunt, augeantur, & matureſcant. Prima pluuia in ſacra ſcriptura appellatur temporanea: ſecunda verò ſerotina. Pluuia autẽ pro doctrina in ſacra ſcriptura vſurpari ſolet. vt in

Quæ vocetur temporanea quæ ſerotina pluuia.

Pluuia pro doctrina ſacra vſurpari ſolet.

Deut. 32.

Deuterono. Concreſcat in pluuiam doctrina mea; fluat vt ros eloquium meum, quaſi imber ſuper herbam, & quaſi ſtillæ ſuper gramina.

Temporanea pluuia doctrina fuit Moyſi, ſerotina verò Chriſti.

Pluuia verò têporanea fuit doctrina per Moyſen populo tradita: ſerotina verò Euãgelium Chriſti: Nam tempus Chriſti nouiſsima mundi hora à Ioanne vocatur:

Tempus Chriſti cum vere comparatur.

tum tempus Chriſti cum Vere comparatur, quòd tot, tantoſque viros tam eximiaque vireute præditos attulit, qui tanquam vberrimi pluuiæ Euangelicę fructus fuère. ita ſponſus de tempore hoc loquitur in Canticis; Surge, propera amica mea. &c. iam hyems tranſijt, imber abijt, & receſsit: flores apparuerunt in terra noſtra, tempus putationis aduenit, vox turturis audita eſt in terra noſtra. &c. Eſt itaque pulchra Veris deſcriptio; quod Chriſti temporibus comparatur. quare aptè cadit, vt Euangelium pluuia nominetur, quod cauſa tantorum fructuũ, iuſtitiæ, ac pietatis fuit.

Nulla doctrina tot diſcipulos ad virtutem informauit, quot Euangelium Chriſti.

Nulla enim vnquam doctrina tot diſcipulos ad virtutis ſtudium informauit, quot Euangeliũ Chriſti. quid dico tot? imo ſi omnes diſcipuli, quos Socrates, Plato, Ariſtoteles & reliqui omnes philoſophi virtutis præceptis imbuerunt, cum diſcipulis Euangelij conferantur, æquè abſurda erit comparatio, ac ſi phœnicum numerum cum arenæ multitudine conferretis.

Cur Euangelium appelletur pluuia.

Propter fructuum igitur copiam, quam Euangelium attulit, hîc ſerotina pluuia dicitur: propter ardorem autem quo inflammauit homines ad res omnes præ illo contemnendas, vinum extremo ſuperiori capite nuncupatum eſt.

Pſal. 71.

de Chriſto etiam Dauid prædicit; Deſcendet ſicut pluuia in vellus, & ſicut ſtillicidia ſtillantia ſuper terram. in Hebræo eſt [illegible] *gez*, quod diſſectum etiam pratum, ſignificat, quod veniente pluuia valde florere, & herbis veſtiri ſoleat. quos autem fructus pluuia ſit allatura, ſtatim ipſe Dauid declarat dicens; Orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pacis.

Et Dominus faciet niues. In Hebræo eſt חזיזים *hazizim*, quod Talmudiſtis nubes ſignificat. & ita Pagninus Hieronymum vertiſſe teſtatur, & fortè pro nubes, niues irrepſit: ſed niues eſt in omnibus exemplaribus vulgatæ editionis. cæterùm Hebræis communiter ſignificat fulgura, coruſcationes. & ita vertit Vatablus, & Pagninus: inter omnes tamen conſtat ſignificare id, quod pluuia, aut aqua ad terram rigandam conſequitur. nam id poſtulat contextus, ſiue antecedentia, ſiue ſequentia reſpiciamus. Etenim fulgura, & nubes pluuia conſequi conſueuit; & ex niue aqua fieri, quæ quòd lenior ſit, magiſque penetret, gratior, & vtilior frugibus eſſe ſolet. igitur nubes, ſiue niues, ſiue fulgura quæ propheta Deum facturum promittit, ſunt Apoſtoli, qui tanquam nubes pluuiam verbi Dei per vniuerſam terram portarunt, & diffuderunt. *Nubes cur vocitur Apoſtolo.* ad nubes has pertinere puto illud, quod Eſaias dicit; Rorate cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum. Eſai. 45. pluebant terris Apoſtoli Chriſtum iuſtitiæ fontem, cùm illum per orbem terrarum prædicabant. De Apoſtolis etiã prædicantibus, atq; docentibus enarrat Diuus Auguſtinus illud Pſalmi ſeptuageſimiſexti; Multitudo ſonitus aquarum: vocem dederunt nubes: etenim ſaggittæ tuæ tranſeũt, vox tonitrui tui in rota. Illuxerunt coruſcationes tuæ orbi terræ; vidit

& com-

&c commota eſt terra.

Et pluuiam imbris dabit eis. Id eſt, pluuiam vehementem, quæ terram vniuerſam aqua compleat, & omnem eius tollat ſiccitatem, ita vt copioſè fruges alantur, nullamq́; aquam præterea requirant. Nam Euangelium Chriſti ſatis abundè homines ad veram pietatem informat, viamque docet ad bene beatèque viuendum. & ita Dauid ait; Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos: quoniam apud te eſt fons vitæ, & in lumine tuo videbimus lumen.

Euangelium Chriſti ſatis abundè homines ad veram pietatē informat.

Pſal. 35.

Et ſingulis herbam in agro. Vatablus herbam, Euangelium; agrum cuiuſque conſcientiam interpretatur: ſed meliùs eſt vt agrum, mundum interpretemur. vt Chriſtus apud Matth. interpretatus eſt, herbam autē viros iuſtos. nam Chriſtus apud Marcum herbis eos naſcētibus comparat. cùm dicit; Sic eſt regnum Dei quemadmodum ſi homo iaciat ſementem in terram. &c. Vltrò enim terra fructificat primùm herbam, deinde ſpicam. &c.

Matt. 13. a.

Ager, mundus, herba iuſti vocátur.

Vaticinatur igitur propheta, mundum magna bonorum multitudine decorandum, qui aridus, & ſordidus antè fuit, paucis viris pijs ipſum incolentibus. quam felicitatem Deus per Eſaiam, eadem vtens tranſlatione, pollicetur dicens; Eris quaſi hortus irriguus. & per Ezechielē; In die (inquit) qua mundauero vos ex omnibus inquinamētis veſtris, &c. Et terra deſerta fuerit exculta. &c. dicēt, Terra illa inculta, facta eſt hortus voluptatis.

Mundus magna bonorū multitudine decorandus.

Eſai. 58. c.

Ezech. 36. e.

2 *Quia ſimulachra locuta ſunt inutile, & diuini viderunt mendacium, & ſomniatores loquuti ſunt fruſtra; & vane conſolabantur.* Expoſuit quantam vtilitatem, quanta ornamenta Euangeliū mundo ſit allaturum: deinceps dicit, omnem reliquam doctrinam, quæ cum Euangelio non conueniat, ſed ei contraria ſit, inutilem, falſam, ac vanam eſſe cēſendam. quare ſolus Deus verus eſt, ac certus veritatis magiſter; ipſe tantùm conſulendus eſt, ipſius tantum oracula, & reſponſa ſunt audienda, ab eoque degendæ vitæ ſunt præcepta capienda; idolorumq́; ſomniatorum, & diuinorum dicta explodenda, ac reijcienda. Erant idolis, ſomniatoribus, atque diuinis, & alijs huiuſmodi quiſquilijs Iudæi dediti, à quo illos his verbis vates auocare conatur. Valet etiam locus hic ad ſuadēdum chriſtianis, & pijs viris, vt omnes erroris magiſtros, ac ſycophantas hæreticos fugiant, atque negligant, & vni Euangelio, vt ab Eccleſia Romana proponitur, atq; docetur, dent operam. Vanè enim (vt ait propheta noſter) eos conſolantur, cùm facilimum ad vitam beatam aditum per Chriſtum patere dicunt, cùm ſola fide eos ab omni periculo ſecuros reddunt. idem monet Ieremias; Nolite audire prophetas veſtros, & diuinos, & ſomniatores, & augures, & maleficos, qui dicunt vobis, Non ſeruietis regi Babylonis; quia mendacium prophetant vobis, vt longè vos faciant de terra veſtra, & eijciant vos, & pereatis. Cum hac extrema ſentētia conuenit aptè id quod ſequitur in propheta.

Deus ſolus certus eſt veritatis magiſter.

Locus aptus ad docēdum vt hæreticos fugiamus.

Iere. 26. b.

Idcirco abducti ſunt quaſi grex: affligentur, quia non eſt eis paſtor. Nō ſolùm ſycophantæ populum decipiunt, & in maximos errores impellūt, ſed etiā multa mala, & maximas calamitates inducunt, dum populum ad ſcelera, & flagitia impellentes, Dei in ipſum iracundiam excitant. Et ob hanc cauſam

Sycophantæ homines decipientes multa mala Rei pub. inferūt.

ſam

ſam Elias quadringẽtos illos prophetas Baal trucidare pręcepit, quaſi omnium malorum auctores. Aptè verò populum cum grege comparat: eſt enim ſtultiſsimus, & imbecillimus. quare facilè abigitur, dilaceratur, & beſtiarum patet incurſibus, ſi bono, & ſolicito paſtore careat. Ita & populus ſi bono careat gubernatore, qui fures, id eſt, fraudulentos hæreticos, & ſycophantas nefarios arceat. quare tota populi felicitas in Principe, ac moderatore poſita eſt; qui vt probus, & pius ſit, aſsiduis à Deo precibus eſt poſtulandum.

Facile populus decipitur ſi bono principe careat.

3 *Super paſtores iratus eſt furor meus, & ſuper hircos viſitabo.* Quoniam populũ afflictum, & in exilium eiectum eſſe dixit tanquam gregem ſine paſtore; de paſtoribus, qui tantorum malorũ in culpa fuerunt, verba facit. quæ (vt Hieronymus auctor eſt) temporibus Machabęorum, quorum opera Deus Græcos, qui Iudæos indignis modis acceperunt, vltus eſt, Hebræi conuenire putarunt. quæ ſententia Hieronymo ipſi nõ diſplicet, & eam ſequitur quidam Hebræus, qui poſt Hieronymum ſcripſit. ſed multò perfectiùs in Chriſti tempora cadere puto, cum ſacerdotes Deus, & alios populi magiſtratum gerentes grauiter per Romanos eſt vltus. Ipſi enim verè populi paſtores, & hirci erant, id eſt, populi ductores, vt hirci gregi præeunt. Ipſi veriſsimum & excellentiſsimum paſtorem Chriſtum necarunt, Apoſtolos expulerunt, tantiſque paſtoribus & amœniſsimo Euãgelij paſtu populum priuarunt. & hac de cauſa populus afflictus, & in hoſtium Romanorum poteſtate fuit. Quod hîc, & in principio ſequentis verſus. *Viſitare.* dicit, verbum Hebræum eſt פקד *pacad*, quod inter alia attẽdere, animum inducere ſignificat; quod de Deo vel mala inferendo, vel beneficia pręſtando dicitur. qua ſignificatione verbũ viſitare in editione latina frequenter vſurpatur. vt Eſaię. 26. Viſitaſti & cõtriuiſti eos. & Pſal. 88. Viſitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. hac ergo ſignificatione hîc paſtores, & hircos ſe viſitaturum dicit, id eſt, puniturum, ac eorum ſcelera, ſocordiã, & negligentiã vindicaturũ. Septuaginta viri vertunt nõ hircos, ſed ἀμνοὺς, id eſt, agnos ſed agnos caprarum intelligũt, id eſt, hœdos qui laſciuientes gregem anteeunt. ſignificãt ergo, vt de hircis diximus, per metaphoram populi rectores. vel de paſtoribus gentilium, ſacerdotibuſq; idolorum aptè locus hic intelligi poteſt, quos Deus prædicatione Euangelij, & tantis miraculis ab Apoſtolis editis diſsipauit, atque confudit, ſicut Elias ſolus quadringentos idolorum ſacerdotes. quæ interpretatio aptiùs coniungitur verbis ſequentibus.

Cur ſacerdotes & alios populi principes Deus per Romanos fuerit vltus.

Viſitare in ſcriptura quid ſignificet.

Eſai. 26.

Pſal. 88.

Quia viſitauit Dominus exercituum gregem ſuum domum Iuda, & poſuit eos quaſi equum gloriæ ſuæ in bello. Hoc loco viſitare ſecundo modo vſurpatur, qui eſt (vt diximus) beneficia conferẽdo ſicut apud Dauidem Pſal. 8. Quid eſt homo quod memor es eius, aut filius hominis quoniã viſitas eum? & Pſal. 105. Viſita nos in ſalutari tuo. reſtituetque gregem ſuum deſidia, atque paſtorum malitia abactum & diſsipatum. *Domum Iuda.* Eccleſiam eſſe intelligendum eſt, quæ vna Dei gregem cõtinet, & ita gregem ſuum muniet, ita roborabit, tantos ei ſpiritus, & animos addet, vt non tanquã grex ouiũ infirmus, & imbecillus ſit, ſed quaſi

Pſal. 8.

Pſal. 105.

Cur Eccleſiã Dei equum futurã dicit.

Equus

Equus ſit gloriæ ſuæ. Id eſt, equus per quem magnã ipſe gloriã conſequetur, hoſtium acies diſturbando, & eorum agmina perrumpendo. Alludit enim ad Imperatorem fortiſsimum, qui equo feroci, & excellenti vectus aggreditur, & fundit hoſtes: equi verò generoſi fortitudinem, & animũ in bello ſingularem Iob accuratè deſcribit; Exultat, audacter in occurſum pergit armatis, contemnit pauorem, neque cedit gladio. &c. frenum quo equus hic, id eſt, Eccleſia agitur, lex & præcepta Dei ſunt, quibus cohibetur, quò minùs quidquam præter Dei voluntatem agat: calcaria autem quibus incitatur, amor, & timor ergã eum ſunt, quibus adhibitis omnem hoſtium vim, & impetum contemnens adoritur, & in eos inuehitur. Sed admirabilis, & prorſus nõ naturalis ſed diuina mutatio eſt, vt ouiũ grex equus fiat robuſtiſsimus, vt noſter hic dicit propheta. Ita enim factum eſt, vt Apoſtolorum grex, ex hominibus nihili congregatus, equis, & leonibus fortior, & valentior fieret, qui magnam victorijs, & rebus ſuis geſtis Deo laudem, & gloriam peperit. Qui dat (vt Eſaias ait;) laſſo virtutem, & his, qui non ſunt, fortitudinem, & robur multiplicat. Deficient pueri, & laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadent. Qui autem ſperant in Domino, mutabunt fortitudinem. & ita Samuel Sauli dixit, poſtquã eum Deus delegit, ac regem fecit; mutaberis in virum alterum. 1. Reg. 10.

Iob. 39. c.

Quo freno agatur Eccleſia quã Deus vocat equum quibuſq; calcaribus excitatur.

Mirabilis ſunt Apoſtolorũ mutatio.

Eſai. 40. g.

1. Reg. 10.

4 *Ex ipſo angulus, & ex ipſo paxillus, ex ipſo arcus prælij, ex ipſo egredietur omnis exactor ſimul.* Id eſt, in Eccleſia erũt omnia munia, & officia, quæ neceſſaria ſunt ad eius domi, militiæque integram adminiſtrationem: non militte, duce, aut alio magiſtratu mercenario vtetur, ſed optimè erit inſtructa. id quod Paulus ſubtiliter perſequitur dicẽs; Diuiſiones gratiarum ſunt: idem autem ſpiritus; & diuiſiones miniſtrationum ſunt; idem autem Dominus: & diuiſiones operationum ſunt; idem verò Deus, qui operatur omnia in omnibus. &c. Alij quidem per ſpiritum datur ſermo Sapientiæ; alij autem ſermo ſcientię. &c. & in eodem extremo capite; Quoſdam quidẽ poſuit Deus in Eccleſia primùm Apoſtolos, ſecũdò prophetas, tertiò doctores. &c. quæ omnia Eccleſiæ ſummam dignitatem, & amplitudinem, atque eximiam libertatem declarant; quòd nullo alio regno, nulla alia prouincia, nullo demque homine egebit. Quando enim Philiſtæi in poteſtate filios habuerunt Iſrael, ac graui ſeruitute conſtrinxerant, cauebant, ne vllum apud ſe fabrum ferrarium haberent. vt narratur primo Regum: ſed ſi opus ſibi eſſet aut exacuere, aut parare vomerem, aut ſecurem, ad Philiſtæos irent. At Eccleſia omni libertate fruitur, omnem habet poteſtatem; & ob eam rem meritò Paulus Corinthios reprehendit, quòd cauſas agebant, & lites apud infideles intendebant, eoſque iubet ex Eccleſia iudices facere, qui ius eis, ſi fuerit opus, dicant, liteſque omnes componãt. *Ex ipſo angulus.* Principes vocãtur anguli in ſcriptura, quòd Rempub. teneant, atque coniugãt, & vnam efficiant, vt anguli lapides diuerſos parietes iungunt, atque copulant. & ita in vigeſimo capite Iudicum dicitur; Omnes anguli populorum, & cunctæ tribus Iſrael in Eccleſiam populi Dei conuenerunt. id eſt, principes ac optimates. & Chriſtus lapis angularis vocatur

In Eccleſia omnia munia erũt quæ neceſſaria ſunt ad eius adminiſtrationem.

1. Cor. 12. a.

1. Reg. 13. d.

1. Cor. 6. a.

Cur anguli principes in ſcriptura nominentur.

Iud. 20. a.

vocatur. Ita & anguli erunt Eccleſiæ, quotquot muneri eius vicarij ſucceſſere. quare Eccleſia ex ſeipſa angulũ habebit; quia nulli alieno, & gentili principi erit ſubiecta. *Ex ipſo paxillus.* Eſt idem quod palus, ſiue clauus, qui adigi ſolet in pariete, vt ex eo domus inſtrumẽta ſuſpẽdantur. Erit ergo intra Eccleſiam, quo ſalus omnium nitatur, ex quo toti pendeant, atq; omnia bona ſperent, neque id extra quę rere vnquam oportebit, qui paxillus Chriſtus imprimis eſt. & ita Chaldæus paraphraſtes vertit; Ex eo rex erit, ex eo Meſsias. Huius paxilli munus luculenter ſcribit Eſaias dicens; Et dabo clauem domus Dauid ſuper humerum eius, & aperiet. &c. & figam illum paxillum in loco fideli, & erit in ſoliũ gloriæ domui patris eius; & ſuſpẽdent ſuper eum omnem gloriam domus patris eius, & vaſorum diuerſa genera; omne vas paruulum, à vaſis craterarum; vſq; ad omne vas muſicorum. Sed in hoc Eſaiæ loco vehementer animaduertere debemus, quod paxillus hic, quo tot res connitantur, Eliacim dicitur, qui proximè, & ſecundum Regem maxima in regno, atque in domo regia poteſtate valebat. Ita paxillus eſt non ſolùm Chriſtus, ſed etiam Petrus, & eius ſucceſſores, qui maximam ſecundum Chriſtum in Eccleſia poteſtatem obtinent, apud quos cura Eccleſiæ admi niſtrandæ excubat, per quos ſalus vniuerſa noſtra, ac malorum remedia ad nos manant. Petro enim Chriſtus dixit; Super hanc petram ædificabo Eccleſiam meam. & tibi dabo claues regni cœlorum, & quodcunque ligaueris ſuper terram, erit ligatum & in cœlis; & quodcunque ſolueris ſuper terram, erit ſolutum & in cœlis. cui autem clauis datur, paxillus fit, vt citato Eſaiæ loco intelligitur. *Ex ipſo arcus prælij.* Id eſt, non aliunde ſubſidium quæret, quo ſe ab hoſtibus defendat, neque vllius regis, aut principis, cùm bello vrgeatur, auxilium implorabit, ſed ipſa per ſe omnes hoſtes, & infeſtos homines propulſabit. Nunquam enim Apoſtoli ad vllius ſe Regis, & potentis hominis familiaritatem applicuerũt, quò ei[illegible]n diſcrimine, ac ſalutis periculo poſitis ſubueniret: imò acriter eos reprehendebant, liberaq; in eos oratione inuehebantur, ac quaſi ſaggittas ad eos feriendos immittebant. Multis iam in ſuperioribus diximus, quantis, & qualibus armis Eccleſia abundauerit, quàm robuſtis militibus plena fuerit. *Ex ipſo egredietur omnis exactor ſimul.* Id eſt, qui aſsiduè inſtet, & vrgeat ad incumbendum ope ri diuino, & nunquam ſpirituale ædificium intermittendum. Nunquam in Eccleſia deerunt, qui de rebus eius ſint ſoliciti, qui alios hortentur, moneant, doceant, & legibus, ac diuinis pręceptis imbuant: qualis ille fuit, qui de ſua ſolicitudine dixit; Quis infirmatur, & ego nõ infirmor? quis ſcandalizatur, & ego non vror?

5 *Et erunt quaſi fortes, conculcantes lutum viarum in prælio: & bellabunt, quia Dominus cum eis.* In Hebręo eſt conculcantes in luto viarum, id eſt, vt interpretatur Chaldæus, quem plerique Hebræorum ſequuntur, hoſtes ſuos in bello, tanquam lutum conculcabunt; proſternẽt hoſtes ſuos, & ſuper eorum cadauera more fortiſsimorũ militum gradientes reliquos inſequẽtur. Ampliſsimis, & grauiſsimis verbis vim eximiam, & animum excellentiſsimum Apoſtolorum, & aliorũ ſanctorum heroum in certamine in aduer-

Paxillus quid ſit.

Chriſtus eſt Eccleſiæ paxillus.

Eſai. 22. f.

Paxillus Eccleſiæ Petrus eſt & eius ſucceſſores.

Non aliunde ſubſidiũ quæret Eccleſia quò ſe ab hoſtibus defendat.

Nunquam in Eccleſia deerũt qui de rebus eius ſint ſoliciti.

2. Cor. 11. g

Quã eximia in ſanctis enitet in certamine fuerint.

aduerſarios exponit: quorum impetum, & virtutem admirabilem nullæ minæ, nullæ formidines, nulli cruciatus, nulli perfidorum hominum conatus retardabunt; ſed inuicto, & infracto animo hæc omnia conculcabunt, & pro nihilo ducent. Ita Chriſtus ſuam narrans victoriam de hoſtibus ſuis dicit; Conculcaui eos in ira mea. Et tantum ducé ſequentes Apoſtoli, & reliqui ſancti viri, conculcarunt, atque deſpexerunt diuitias, voluptates, honores, & ſeculi gloriam, quam mortales magnopere captant, & modis omnibus aucupantur: quémadmodum Paulus, qui dixit; Omnia arbitror vt ſtercora, vt Chriſtum lucrifaciam. qua quidé re, ſumma ignominia, & dedecus ſempiternum mundo, & vanis eius pompis inuſtum eſt: id quod eloquenter. ſcribit Eſaias; Quia incuruabit habitantes in excelſo, ciuitatem ſublimem humiliabit; humiliabit eam vſque ad terram, detrahet eam vſque ad puluerem. Conculcabit eam pes; pes pauperis, greſſus egenorum. Quid enim auari, quid luxu perditi, quid arrogantes, & gloriæ cupidi homines hiſcere in die audebunt iudicij, dum eas res, quas ipſi ardenter expetebát, quarú ſunt falſa ſpecie miſerabiliter ſeducti, ab hominibus, quos ipſi contenebant, videant eſſe conceptas, & táquá lutú plateará & abiectas, & generoſè peſſundatas?

Eſai.63.a

Phili.3.b.

Magnam ignominiam mundo ſancti viri intulerunt.

Eſai.26.a.

Et bellabút, quia Dominus cum eis. Ne autem intelligeremus, vt quiſpiam fortè Pelagianus putaret, tantam hoſtium ſtragem eſſe factam, tam præclaram, eximiamque victoriam vllis humanis viribus eſſe comparatam, declarat cuius patrocinio id effectum fuerit, *Quia Dominus* (inquit) *cum eis*, cis, inquam, ſuppetias veniens non communi, aut ſolito modo, ſed ſingulari quodam, & inſolito auxilio, tanta enim inimicorum vi ſuperiorem eſſe tátaſq; res adminiſtrare, nó humanú ſed omnino diuinú eſt. quare Deo imprimis eſt acceptú ferédú, cuius auxilio qui fuerint muniti, nihil eſt quod vllam aduerſariorú, vel inſaniam, aut violentiam formidét. De ijs enim, qui bus Deus præſidio eſt, dicit Dauid; Super aſpide, & baſiliſcú ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem.

Dei ſingulari præſidio tantam victoriam viri ſancti ſunt conſecuti.

Pſal.90.

Et confundentur aſcenſores equorum. Id eſt, optimates & potentes homines huius ſeculi diuitijs, & ornamentis affluentes, cùm ſe ab hominibus nihili (vt illi putabant) videant reprehendi, improbari, & omnino deſpici, nec poſſe eorum ſermones coércere, neque operis, & victoriæ ſuæ progreſſum côhiberé. Ita cum ex Senatuſcóſulto principes Phariſæorum Apoſtolis iuberent, ne Chriſtum auderét prædicare; Petrus Apoſtolus reſpondit; Obedire oportet Deo magis quàm hominibus; & magnificam de Chriſti dignitate, & amplitudine ſtatim orationem habuit; quam cum ipſi audiſſent, diſſecabantur cordibus, vt Lucas ait. Confundentur etiá, quòd longè maiores, & plus téporis duraturas victorias homines egeni virtute ſua, quá Reges, & Imperatores vniuerſa potentia ſua adepti ſunt.

Quibus de cauſis optimates propter Euangelij promulgationé confundentur.

Acto.5.

6 *Et confortabo domum iuda, & domú Ioſeph ſaluabo & conuertam eos, quia miſerebor eorum.* Id eſt, animum addam Eccleſiæ, & eam vndique contra hoſtes ſuos roborabo, eamque poteſtate inimicorum ſuorum liberabo. Alludit hac ratione dicédi ad libertaté ex AEgypto, & ex Babylonia. quod enim dicit conuertá eos, hebraiſmus eſt, והושבותים *hoſbotim.* id eſt, reducá,

O redire

redire faciam eos ex locis, in quibus captiui detinebantur in patriã ſuam. ſicut illud Pſalmi; Conuerte Domine captiuitatem noſtram ſicut torrens in Auſtro. & illud; In conuertendo Dominus captiuitatẽ Sion. ita; *Conuertam eos.* id eſt, in libertatem aſſerã, & ex inimicorum ſuorum poteſtate eximã, ſicut feceram olim. Quocirca leuiter perſtringit captiuitatẽ Dæmonis, & peccati, in quam hominum genus coniectum erat, qua per Chriſtũ ſolutum eſt. *Domum Iuda* nominat, *& domum Ioſeph*: erant enim duo regnã diſtincta, ex Iacob nata: quorum primum duas tribus, Iuda, & Beniamin: alterùm verò reliquas decem amplectebatur. Decem tamen captiuæ ductæ in Mediam, nunquã poſtliminio in patriã rediére: quas vnà cũ reliquis duabus modò liberandas captiuitate dicit: vt intelligamus ſalutem, quam nobis Chriſtus nactus eſt, ad omnes homines pertinere, neminem ea excludi. Quare exiſtimo non poſſe hæc in tempora Machabæorũ quadrare: quippe ſalus ab illis populo ſuo parata, reliquas decem tribus non attigit. Cauſam tantorũ beneficiorum exponit dicens; *Quia miſerebor eorum*. Redẽptionis enim noſtræ nulla præter miſericordiam Dei cauſa extitit; nemo enim hominum tantum de illo vnquam beneficium meruit, cùm omnia hominũm merita hac redemptione nitantur: ea enim ſublata, facti ſumus, vt immundi omnes nos, & quaſi pannus menſtruatæ vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ. Ob eam rem poſtquam Eſaias effictione perſonæ Chriſti narrauit, quo pacto nos Chriſtus à morte, peccato, & inferno redemerit, ſubiungit ipſe; Miſerationum Domini recordabor, laudem Domini ſuper omnibus, quæ reddidit nobis Dominus, & ſuper multitudinem bonorũ domini, quę largitus eſt eis ſecũdum indulgentiam ſuam, & ſecundum multitudinem miſericordiarum ſuarum. Meritò dicit Eſaias laudem Domini eſſe tam præclarum, & eximiũ opus: nulla enim re ipſe magis aut laudari, aut extolli poteſt, quàm quòd tanta vſus fuerit benignitate, & magnificentia, non in bene, ſed in peſſimè de ſe meritos.

Pſal. 125. *Pſal. 125.*

Salutẽ, quã Chriſtus nactus eſt ad omnes homines pertinere.

Redẽptionis noſtræ nulla præter miſericordiã Dei cauſa extitit.

Eſai. 64. *Eſai. 63.*

Eſaia locus expenditur.

Et erunt ſicut fuerunt quando non proieceram eos. Id eſt, tanta eos beneuolentia, & charitate proſequar, quanta antequam eos à mea gratia proijcerem, proſecutus ſum. quod eſt, perfectè in meã gratiam hominum genus reducam; omnium ſcelerũ ſuorum memoria deleta. Si hanc eiectionem diuini erga nos amoris ad id tempus referamus, quo nos paradiſo voluptatis pepulit, abſolutiùs, ac perfectiùs intelligetur, quàm ſi ad exilium Babylonicum, aut Medicũ referatur. Chriſtus enim non ſolùm tantam, ſed etiã longè maiorem Dei gratiam mũdo conciliauit, quàm Adam amiſerat: id quod magnificè diſputat Paulus. Sed non ſicut delictum, ita & donum: Si enim vnius delicto multi mortui ſunt, multò magis gratia Dei, & donũ in gratia vnius hominis Ieſu Chriſti in plures abundauit. Tum Adam omnium hominum perſonam gerẽs poſitus eſt, vt omnibus gratiam Dei mereretur: idem munus Chriſtus pręſtare voluit, quòd ille nos omnes perdiderat. Cùm ergo longè maior Chriſti virtus, quàm Adam fuerit, longè maiorem gratiam nobis parere potuerit, quàm Adam peperiſſet, ſi rectè, & pro dignitate munere ſuo fungeretur.

Maiorem Chriſtus gratiam mundo concilians quàm Adã amiſerat. Rom. 5.

Ego

Ego enim Dominus Deus eorũ, & exaudiam eos. Duo his verbis ponit amicitiæ, & charitatis munera, quibus illos complectetur; & quòd erit illorum Deus; & quòd preces eorum audiet.

Quid à Deo ſperare debeat is cui ſuerit ipſe ſolus pro Deo.

Primi officij munus eſt, vt res eorum procuret, ſoliciteq; prouideat, vt omnia eis neceſſaria, & oportuna ſuppetant. Id enim à Deo ſperare debet is, cui fuerit ipſe ſolus pro Deo. hoc eſt, qui totus ex Deo pẽdet, neq; aliunde ſuſpẽſas habet rationes viuẽdi. Hinc

Leu. 26.

eſt quod ipſe in Leuitico cùm beneficia multa ſe præſtiturum polliceatur eis, qui legem, & præcepta ſua tenuerint, vt illa, & infinita alia paucis comprehendat, concludit dicens; Non abijciet vos anima mea, ambulabo inter vos, & ero Deus veſter, voſq; eritis populus meus. Poſſumus denique illũ ſermonem non ſtultũ quidẽ habere cum Deo, quem ſtultè (vt Eſaias

Eſai. 44. c.

teſtatur) cũ idolis ſuis idololatræ habebãt; Libera me, quia Deus meus es. felix qui Deum verum ita precari poteſt! non enim ſpe ſua fruſtrabitur, quamuis malis omnibus, & ærũnis ſit

Quid eis futurũ ſit, qui ſpes ſuas in alijs quam Deo collocauerint.

Deut. 32.

oppreſſus: qui verò aliunde pendent, qui ſpẽ ſuã in copijs, aut in hominum gloria, aut in amicis, & cognatis collocãrũt, rectè illud Deute. cùm aduerſa fortuna conflictẽtur, dicetur eis; Surgãt, & opitulẽtur vobis, & in neceſſitate vos protegãt. *Et exaudiã eos.* Alterũ eſt pietatis, & beneuolẽtiæ munus, ꝙ illorum preces audiet, id eſt, ſi quãdo re aliqua egeãt, quã Deus certis de cauſis, tametſi eũ attingat, non ſtatim ſuppeditauerit; precibus tamẽ, & obſecrationibus cedet, & operam cõmodabit. id quod ipſe facturũ ſe recipit

Pſal. 90.

in Pſalmo; Clamabit ad me, & ego exaudiã eum. cũ ipſo ſum in tribulatione, eripiã eum, & glorificabo eum.

7 *Et erunt quaſi fortes Ephraim, & lætabitur cor eorum quaſi à vino.* Quid ex eo, quòd Deus illorum Deus futurus ſit, & eorũ preces audiat, emolumẽti cõſequãtur, optimè his verbis exponit. Nam tãto muniti præſidio, fortiſsimi erũt, nunquã ſuperabũtur, nullis ſiue intus, ſiue foris pugnantibus aduerſarijs manus vnquã dabũt. Nam & per

Quanta eorũ futura ſit fortitudo, qui ſpem ſuã in Deo ponũt.

uerſos animi motus, & iniquas libidines coercebunt, & temerarios profligatorũ hominũ conatus, patientia, ac tolerãtia inuicta cõprimẽt. de quorũ fortitudine enucleatè Paulus diſſerit;

Heb. 11. f.

Extinxerũt impetũ ignis, effugerunt aciem gladij, conualuerũt de infirmitate, fortes facti ſunt in bello, caſtra verterũt exterorũ. Comparat autem

Cur cum viris è tribu Ephraim boni viri comparentur.

eos cũ viris è tribu Ephraim; ꝙ olim habebantur fortiſsimi. Nam ſuper Ephraim Iacob manũ dexterã poſuit, cùm ei, & fratri ſuo Manaſſæ bonã eſt precatus, vt narratur in Geneſi. Dauid etiã in Pſalmo. 59. quo de ſua potentia gloriatur, ait; Ephraim fortitudo capitis mei. Poſſunt etiã fortes hi cum viris fortibus Dauid comparari: de quibus mentio fit in ſecũdo Reg.

Gen. 48.

Pſal. 59.

2. Reg. 23.

Aliud, quod reportabunt emolumẽtum, ingẽs lætitia eſt, qua vel in rebus aduerſis perfundẽtur, quod declarat dicens; *Lætabitur cor eorum quaſi à vino.* in Hebræo eſt, quaſi vinũ. & eſt eclipſis Hebraica, qua bibendi verbum ſubaudiendum eſt, quemadmodũ à Chaldæo paraphraſte ſubauditur, qui ita vertit: quemadmodum qui vinũ bibit. Similis eclipſis eſt in Prouerbijs, vbi vulgatus vertit; Luxurioſa res vinũ: in Hebræo eſt, ſubſannator eſt vinum, id eſt, qui vinum bibit, ſubſannator eſt. Apoſtoli igitur, & alij, quibus Deus aderit, lætabuntur, vt qui vinũ bibunt. Namquemadmodũ, qui

Eclipſis Hebraica exponitur.

Prou. 20. a.

vino exultant, non extra, ſed intra ſe lætitiæ ſuæ cauſam habent: ita & ij, quibus Deus adeſt, intra ſe exultant, imbuti Euangelio Chriſti, quod tanta eis bona promittit. Diximus enim in ſuperioribus, Euangelium cum vino comparari. Ex quo fit vt cum in corde, & animo ſuo lætitiæ ſuæ cauſas ſitas, ac collocatas habeant; nullo modo inuiti lætitia ſua priuari poſſint. ob eamque rem Chriſtus apud Ioannem diſcipulis ſuis dicit, Gaudebit cor veſtrum, & gaudium veſtrũ nemo tollet à vobis. Hinc illud eſt quod Paulus Romanis ſcribit; Deus autem ſpei repleat vos omni gaudio, & pace in credendo. Ex fide enim viua, quæ in Euangelio verſatur, omnis pax, & conſcientiæ gaudium oritur.

Quam firma lætitia boni fruantur.

Ioan. 16.c.

Rom. 15.c.

Et filij eorum videbunt, & lætabũtur, & exultabit cor eorum in Domino. Id eſt, Gaudium, & Apoſtolorũ lætitia ad filios, id eſt, diſcipulos etiam ſuos manabit; qui quidẽ videntes res ab Apoſtolis geſtas, vel eorũ verbis viua fide credẽtes, lætabuntur, & exultabũt in Domino, id eſt, Dei auxilio nixi, ſeq; de tanto patrono gloriantes præ gaudio exultabũt. Quare hoc dicitur, vt intelligamus, gaudium omnibus perfectè credentibus in Chriſtũ ab Euangelij victoria eſſe partũ. quod Eſaias vaticinatus eſt. Et nunc (ait) qui redẽpti ſunt à Domino, reuertentur, & venient in Sion laudantes, & lætitia ſempiterna ſuper capita eorum, gaudiũ, & lætitiam obtinebunt, fugiet dolor, & gemitus. nullis verò verbis exprimi poteſt, quanta, quàmq; firma, veri chriſtiani abundent lætitia.

Bonorũ gaudium ab Euangelij victoria partũ eſt.

Eſa. 51.d.

8 *Et ſibilabo eis, & congregabo illos.* Vocat Euãgelium ſibilum, quod antè imbrem, & pluuiam, & vinum vocårat; propter varios effectus, quos iam expoſuimus. Sibilus verò ob eam rẽ modò vocatur, quòd fideles ipſo conuocantur, & congregantur, vt ſtatim dicitur. Quod non malè Hieronymus referri dicit ad paſtorum ſibilũ, quo ſolent oues ſuas congregare. Chriſtus enim bonus paſtor eſt, & fideles omnes, oues eius ſunt. Cui expoſitioni ego vehementer aſſentirem, niſi animaduerterem, nunquam in ſacra ſcriptura, ſibilare, ad paſtorum ſibilum referri: ſed ſemper ſi congregantis ſit, eius eſſe, qui milites conuocat, aciem inſtruit, & in hoſtem dirigit. quare idem eſt quod Hiſpanè, *Piſano.* quo acies ad ſonitum etiam tympanorũ procedit. ita Eſaias Deum exercitum Chaldæorum cogentem exprimens ait; Et leuabit ſignũ in nationibus procùl, & ſibilabit ad eum de finibus terræ, & ecce feſtinus velociter veniet. Et Eſa. c. 7. Sibilabit Dominus muſcę, quæ eſt in extremo fluminum AEgypti, & api, quæ eſt in terra Aſſũr, &c. quo eos in prælia aduerſus Iudęos cõgendos ſignificat. Quare in eadẽ belli, & fortiſsimorum militũ metaphora propheta manens, quam hactenus fuerat perſecutus, dicit Chriſtũ fideles, milites ſuos in prælia aduerſus hoſtes Euangelij prædicatione coacturum. Eſt etiam proprium Chriſti munus, homines in diuerſas ſectas, & opiniones diſtractos, & (vt dicit Eſaias) errantes, vnumquemq; in viam ſuam in vnam Euangelij doctrinam cõgregare, ſicut Ioannes ait; Chriſtus moriturus erat vt filios Dei, qui erant diſperſi, congregaret in vnum.

Cur Euangelium ſibilus appelletur.

Sibilus in ſcriptura ſacra non paſtorum eſt ſed eius ſemper qui milites conuocat.

Eſa. 5. f.

Chriſti munus fuit eos qui in varias ſectas diſtracti erant congregare in vnum Euangelium.

Et multiplicabo eos ſicut antè fuerant multiplicati. Similitudinem, non æqualitatem affert hæc cõparatio. hoc eſt, ſicut antequam Iſraelitæ in ditionem redigerentur, magna eorum erat multitudo:

titudo:ita & per Chriſtũ magna erit.
Iere. 33. d. longè tamẽ maior, ſicut Ieremias prædixit; Sicuti numerari non poſſunt ſtellæ cœli, neque maris arenæ; ſic multiplicabo ſemen Dauid ſerui mei & Leuitas miniſtros meos: quodnunquam niſi per Chriſtum præſtitũ eſſe credo; qui è ſemine, genereq; Dauid oriundus infinitos doctrina ſua per fidem, & charitatem filios ſuſcepit.

Quanta erit credentium multitudo.

Et quemadmodũ Ieremias hoc eodem oraculo illa verba imitatus eſt, quæ Deus Abrahamo dixit; Multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cœli: ita & vates noſter dicit, multiplicabo eos ſicut antè fuerant multiplicati; hoc eſt, ſicut propter Abraham numero cum ſtellis cœli cõparati ſunt: ita & propter Chriſtum: longè tamẽ meliùs numero vincunt filij Chriſti ſtellas cœli, quàm filij Abrahæ: niſi etiam fideles (vt vult Paulus) in filijs Abrahæ numerentur.

Gen. 26.

Longe plures chriſtiani ſunt quàm Iſraelitæ fuerunt.

Rom. 9. b.

9 *Et ſeminabo eos in populis.* Id eſt, in varias eos prouincias diſpergam; cuius rei rationẽ paucis interiectis ſubijcit: *Non inuenietur in eis locus.* Hoc eſt, quoniam minimè præ multitudine vna Paleſtinæ prouincia, vt antè capi, atque cõprehendi poterunt. Pulchrè verò dicit, *Seminabo.* nam quemadmodum ſemẽ per agrum diſperſum, magnum fert fructum: ita & veri chriſtiani ſparſi in terras atque ſati vberrimos exemplo, & diſciplina ſua fructus dederunt, multos ad veram pietatem, & religionem informando, ſicut Apoſtolis apud Marcũ Chriſtus dixit; Euntes in mundum vniuerſum prædicate Euangelium omni creaturæ. Et quemadmodũ filij Iſrael cùm admodum pauci in AEgyptũ ad habitandum veniſſent, diuino munere aucti, & exaggerati ſunt: ita & pauci Apoſtoli, atque diſcipuli à Chriſto in mundo relicti.

Apoſtoli diſperſi per orbem cum ſemine diſperſo comparantur.

Marc. 16.

Et de longè recordabuntur mei. Id eſt, quamuis longè à meo templo, quod eſt Hieroſolymis morabuntur, mei nunquam memoriam deponent. Et enim me in ſpiritu adorabũt, vt Chriſtus dixit apud Ioannem; tales enim Deus adoratores amat. Nam inter homines iniquos verſantes, vel magnis ærumnis conflictantes, illud ſecum Dauidis reputabunt. Si oblitus fuero tui Ieruſalem, obliuioni detur dextera mea, adhæreat lingua mea faucibus meis, ſi non meminero tui, ſi non propoſuero Ieruſalem in principio lætitiæ meæ.

Ioan. 4.

Boni veri Deũ animo ſuo adorant eiuſque ſemper memoriã ſeruant.

Pſal. 136.

Et viuent cum filijs ſuis, & reuertẽtur. Id eſt, quãuis eos in terras ſparſurus ſim, non erunt in alienarum gentium poteſtate; ſed viuent, & procreabunt filios, & eis integrum erit in patriam ſuam reuerti. Latenter verba ad eum refert reditũ, quo ex AEgypto, & poſtea è Babylonia in Paleſtinã patriam ſuã reuerſi ſunt. hoc eſt, quemadmodũ in AEgypto ſemel, & iterũ Babyloniç vitam agentes, & multos ibi liberos procreantes magna lætitia, atq; iucunditate nemine prohibẽte in patriam vna cum filijs poſtlimini rediêre: eadem eis poteſtas per Chriſtum fiet, quamuis vitam in populos ſparſi traducãt. Itaq; ex eis rebus, quæ olim illis proſperè acciderunt, explicat nobis à Chriſto præſtãdam felicitatẽ; vt illud vel hoc argumẽto certiſsimum eſſe ſciamus, ꝙ Paulus de maioribus ſuis dicit; Omnia in figura contingebant illis, ſcriptaq; ſunt ad correptionem noſtram, in quos fines ſeculorũ deuenerunt. Cũq; patria quæ nobis à Chriſto comparata eſt, ſit æterna felicitas, non dubium eſt, quin de reditu

Ex ijs rebus, quæ proſpere Iſraelitis acciderunt, explicat præſtãdam nobis per Chriſtũ felicitatem.

1. Cor. 10. b.

in æternam felicitatem hic loquatur, qua propter peccata eramus expulſi. Vitam igitur agent veri chriſtiani inter gentes, ac poſtea vita defuncti vnà cum veris ſuis diſcipulis, ac filijs in patriam ſuam, id eſt, in æternam felicitatem, nullo peccato, nulla damnatione eos itinere prohibente, magna lætitia deuictis hoſtibus triumphantes redibunt: vt illud perfectè fiat, quod canit Dauid, Euntes ibant, & flebãt mittentes ſemina ſua: venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos ſuos. Mirùm verò eſt, quãtò maiorem dignitatem, & amplitudinem habeant ea, quæ materialiter, & vt ita dicam, corporaliter veteri populo vſu venerunt, ſi ad res ſpirituales, quæ ad recentem Eccleſiam ſpectant, transferantur. Sicut maior vis, & dignitas eſt in corpore, quàm vmbra; in re ipſa, quàm eius imagine: id quod ex eo quod ſequitur in propheta etiam intelligi licet.

Quæ veteri populo vſu venerũt maiorem habẽt dignitatem ſi ad Eccleſiam transferantur.

10 *Et reducam eos de terra Aegypti, & de Aſſyrijs congregabo eos: & ad terram Galaad, & Libani adducam eos.* Perſiſtit in alluſione ad reditum, libertatéq; ex AEgypto, & Babylonia, qua nulla maior veteri populo cõtigit, vt ex ea intelligamus admirabilem illam, quã per Chriſtum ſumus aſſecuti à peccato, & morte redemptionẽ. Terra Galaad eſt iuxta Iordanem, ex ea eius pars te ſita; quæ reſpicit Orientem: fuitq; principium terræ populo egredienti ex AEgypto, & eius maioribus promiſſæ quæ à Moyſe diſtributa eſt tribui Ruben, & Gad, & dimidiæ tribui Manaſſe, vt narratur Numeror. ca. 32. Libanus autẽ terram eãdem promiſſam terminat Septentrionem verſùs. Quare terra Galaad, & Libani, in quã ſunt reducti per Chriſtum eſt illa, de qua Paulus Hebræis ſcribit; Acceſsiſtis ad Sion montẽ, & ciuitatem Dei viuentis Ieruſalem cœleſtem, & multorum millium Angelorum frequentia, & Eccleſiam primitiuorum qui conſcripti ſunt in cœlis.

Quo pacto in terram Galaad, & Libani ſint reducti credendi.

Num. 32.

Heb. 12.

Et non inuenietur eis locus. Id eſt, terra Paleſtina eos capere non poterit: quo ſignificat, non ad eam eos reducendos, ſed ad aliam, cuius illa imago, & figura erat.

11 *Et tranſibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus.* In eadem alluſione perſiſtit, vt magnifico illo, & glorioſo egreſſu ex AEgypto huius, de quo loquimur, magnificentiã, & gloriam exprimat. hoc eſt; ſicut ille fuit nimis mirabilis, ꝙ inter maris vndas via ſicca, & optimè ſtrata, atque munita populo patefacta fuit: ita nõ minùs mirabilis propter alia maiora miracula, atque prodigia erit hic, quo Chriſto duce è peccatis ſumus egreſsi. Nec oportet, vt nonnulli faciunt interpretes, accuratiùs exquirere, qui ſunt hi fluctus, qui ſunt à Chriſto percuſsi: vt nobis viã ad cœlũ muniret. Nã cùm nullis verbis, nulla oratione exprimi poſsit, quàm excellẽs, & admirabilis fuerit illa libertas, qua ſumus peccatis, & inferno ſoluti; ſapiẽter propheta ad id explicandũ, in illarũ nos rerũ memoriã reuocat, quibus nullę mirabiliores poſt hominũ memoriã contigerant. Si tamẽ in horũ fluctuũ ſubtiliori explicatione delectabimur, nõ erit abſurdũ hos fluctus, ſeculi huius ærumnas, & calamitates interpretari. quibus Dauid iactabatur, cùm dixit; Saluum me fac Deus, quoniã intrauerũt aquæ vſq; ad animã meã: infixus ſum in limo profundi, & non eſt ſubſtantia. Veni in altitudinem maris, & tempeſtas demerſit me. Percutiet igitur

Per quos fluctus nobis Chriſtus ad cœlum viam muniuit.

Pſal. 68.

Euangelium appellatur virga. Pſal.110.

igitur Euangelio, quod virga in ſcriptura appellatur, vt à regio vate; Virgam virtutis ſuæ emittet Dominus Sion.&c. vt igitur Moyſes virga mare, quò illud diuideret, percuſsit: Sic & Chriſtus exemplo, Euangelio, & doctrina ſua ita faciles, atq; leues omnes huius ſeculi miſerias, labores, & calamitates reddidit, vt neminem impediri poſsint, quò minùs cœleſtẽ patriam his cinctam miſerijs ſi velit, adipiſcatur.

Chriſtus exẽplo & doctrina ſua faciles huius ſeculi calamitates reddidit.

Et confundentur omnia profunda fluminis. Tangit illud miraculum quando ſe compreſsit Iordanis flumen, vt via ſicca, & apta pateſieret populo eũti in terram promiſſam; ea de cauſa quam diximus: non quod hæc euentura fuerint Chriſti temporibus, vt nonnulli Hebræi Meſsia veniente facienda pueriliter exiſtimant, ad eos in libertatem aſſerendos.

Et humiliabitur ſuperbia Aſſur, & ſceptrum AEgypti recedet. Perpetua eſt alluſio ad libertatem ex AEgypto, & Babylonia. id eſt, vt ſuperioribus temporibus volentibus nolentibus aduerſarijs eorum poteſtate Iſraelitæ liberati ſunt, neq; vlla eos vis conſtringere potuit tempore appetente, quo illos Deus libertate donare decreuerat: Ita nulla vis mortis, inferni, atque peccati in poteſtate veros Iſraelitas continebit, quando Chriſto duce in libertatem vendicabuntur. Ex hoc loco conſtat Aſſur, ſicut Babylonia, & AEgyptus, ſymbolum, & figuram fuiſſe peccati, & inferni, quæ homines in ſua poteſtate tenebant, vt illi Iſraelitas, quorum vim, atque potentiam à Chriſto debilitatam, fractamque fuiſſe, vt antè ſuperbia, & imperium Aſſur, & AEgypti deiectũ fuit, atque conuulſum. Quàm verò perfectè nos Chriſtus peccatis, & inferni vinculis liberauerit, & eorum vires compreſſerit, docet Paulus; Si Deus pro nobis, quis contra nos? qui etiam proprio filio ſuo nõ pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illum. quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit? Quis accuſabit aduerſus electos Dei? Deus qui iuſtificat, quis eſt qui condemnet? & alio loco quaſi triumphans de morte, & ei inſultans ait; Abſorpta eſt mors in victoria. vbi eſt mors victoria tua? vbi eſt mors ſtimulus tuus.

Alludit propheta ad libertatem ex AEgypto & Babylonia, quò libertatẽ noſtram ex morte & peccato declaret.

Conſtat ex propheta Aſſur & AEgyptum ſymbolum fuiſſe peccati & inferni.

Perfectè nos Chriſtus peccatis & inferni vinculis liberauit. Rom.8.f. 1.Cor.15.g.

12 *Et confortabo eos in Domino, & in nomine eius ambulabunt: dicit Dominus.* Mutatio perſonæ, qua ſæpe vtuntur Hebræi. id eſt, confortabo eos in Domino; pro in me: illius ſimilis, quæ eſt in Exodi vigeſimoquarto capite; Moyſi quoque dixit Deus; Aſcende ad Dominum tu, & Aaron, id eſt, ad me. Roborabit igitur Deus in ſe, & in ſpiritu ſuo Apoſtolos, quod faciet, vt omnia hominum ſubſidia reſpuant, ex Deo toti pendeant, ab eoq; ſolùm in grauiſsimis, ſæuiſsimiſque prælijs ſalutem ſperent: ac denique ſecum illud Dauidis canant, Diligam te Domine fortitudo mea; Dominus firmamentum meum, & refugium meum, &c. Quoſdam munire, ac roborare Deus videtur, ſed non in ſe; cùm non ſeipſum, id eſt, voluntatem, & amicitiam ſuam, ſed opes, gloriam, & alias ſeculi diuitias tribuit; quæ licet firma nonnullis videantur, ſunt tamen infirmiſsima, ac tenuiſsima præſidia. qua ratione ſolùm ſanctum Iob Dæmon munitũ eſſe ducebat, cùm Deo ſe de amicitia eius glorianti dixit; Nõne tu vallaſti eum, ac domũ eius, vniuerſamque ſubſtantiam eius per circuitum? operibus manuum eius benedixiſti,

Exod.24.a.

Quoſdam roborat Deus in ſeipſo, quoſdam verò nõ in ſeipſo. Pſal.16.a.

Iob.1.

dixiſti, & poſſeſio eius creuit in terra. quem firmiore præſidio munitum eſſe oſtenſum eſt, cùm copijs omnibus, bonaque valetudine ſpoliatus, animo tamen nunquam cecidit, neque de ſtatu optimi viri deijci potuit. Qui ergo parentibus, cognatis, & amicis, aut fortunis orbatus, pietatem deſerit, non Deo, ſed iſtis rebus mortalibus, atque caducis nixus eſſe videtur.

In nomine Dei ambulare quid ſit.

Et in nomine eius ambulabunt. Id eſt, Dei partes, ac perſonam ſuſtinebunt, nomine eius verba faciét, & cum hominibus loquentur, Deique mundo mandata dabunt. Sicut enim Chriſtus in nomine Patris ſui apud Ioannem veniſſe dicit: ita & Apoſtoli in nomine Chriſti ibunt. Ita in nomine Dei, tres Deitatis exprimendo perſonas, homines Apoſtoli baptizabant. In nomine denique eius Dæmonia eijciebant, ſerpentes tollebant. &c. vt Marcus narrat, & infinita edebant miracula.

Ioan.5.g.

Marc.16.c.

CAPVT. XI.

A 1 *APeri Libane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas.*
2 Vlula abies, quia cecidit cedrus,
quoniam magnifici vaſtati ſunt: vlu-
late quercus Baſan, quoniam ſucciſus
eſt ſaltus munitus.
3 Vox vlulatus paſtorum, quia va-
ſtata eſt magnificentia eorum: vox
rugitus leonum, quoniam vaſtata eſt
ſuperbia Iordanis.
4 Hæc dicit Dominus Deus meus,
Paſce pecora occiſionis.
5 Quæ qui poſſederant, occidebant
& non dolebant: & vendebant ea, di-
centes, Benedictus Dominus: diuites
facti ſumus: & paſtores eorum non
parcebant eis.
6 Et ego nõ parcam vltrà ſuper ha-
bitantes terram, dicit Dominus: ecce
ego tradam homines, vnumquemq; in
manu proximi ſui, & in manu regis
ſui: & concîdent terram, & non eruã
de manu eorum.
7 Et paſcam pecus occiſionis pro- B
pter hoc ô pauperes gregis: & aſſum-
pſi mihi duas virgas, vnam vocaui
Decôrem, & alteram vocaui Funi-
culum: & paui gregem.
8 Et ſuccidi tres paſtores in menſe
vno, & contracta eſt anima mea in
eis: ſiquidem & anima eorum varia-
uit in me.
9 Et dixi, Non paſcam vos: quod
moritur, moriatur: & quod ſucci-
ditur, ſuccidatur, & reliqui de-
uorent vnuſquiſque carnem proxi-
mi ſui.
10 Et tuli virgam meam quæ vo- C
cabatur Decus, & abſcidi eam, vt ir-
ritum facerem fœdus meum, quod per
cuſſi cum omnibus populis.
11 Et in irritum deductum eſt in die
illa: & cognouerunt ſic pauperes gre
gis qui cuſtodiunt mihi, quia verbum
Domini eſt.
12 Et dixi ad eos, Si bonum eſt in
oculis veſtris, afferte mercedem meã
& ſi non quieſcite. Et appenderunt
mercedem meam triginta argenteos.

13 Et

13 *Et dixit Dominus ad me, Proijce illud ad ſtatuarium decôrum pretium quo appretiatus ſum ab eis, Et tuli triginta argenteos: & proieci illos in domum Domini, ad ſtatuarium.*
14 *Et præſcidi virgam meã ſecundam, quæ appellabatur Funiculus, vt diſſoluerem germanitatem inter Iudam & Iſrael.*
D 15 *Et dixit Dominus ad me, Adhuc ſume tibi vaſa paſtoris ſtulti.*
16 *Quia ecce ego ſuſcitabo paſtorem in terra, qui derelicta non viſitabit, diſperſum non quæret, & contritum non ſanabit, & id quod ſtat non enutriet, & carnes pinguium comedet, & vngulas eorum diſſoluet.*
17 *O paſtor & idolum, derelinquens gregem: gladius ſuper brachium eius, & ſuper oculum dextrum eius: brachium eius ariditate ſiccabitur, & oculus dexter eius tenebreſcens obſcurabitur.*

I APeri Libane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas. Sui ſimilis ſemper noſter propheta eſt, eandem in hoc toto vaticinio ſeruat methodũ. Vt enim in priori parte expoſuit primò beneficia, quibus Deus cumulaturus erat Ieruſalem, & terrenam, & ſpiritualem: deinde de ſupplicijs diſputauit, quibus erant impij ab eo conſtringendi. ita hac ſecunda huius vaticinij parte, quã à capite ſeptimo incepiſſe diximus, hactenus diſſeruit de ornamentis, & inſignibus gloriæ, quibus à Deo ornanda eſt per Chriſtum Ieruſalem ſpiritualis: hoc autem capite pœnas acerbiſsimas narrat, quas à Ieruſalem illa materiali, & nimis cõtumaci repetiturus eſt. Quò propheta apertè ſignificat ea, quæ hactenus dicta ſunt, non de materiali, ſed de ſpirituali Ieruſalem eſſe intelligenda. Quod verò ait; *Aperi libane portas tuas*. Libanus propriè erat altiſsimus mons, altiſsimiſque cedris repletus, qui ab Aquilone Paleſtinam, ſiue terram promiſſam terminat, ad cuius radices ex parte Aquilonis ſita eſt Damaſcus. quia tamen ingens cedrorum vis è Libano ad templum primum ædificandum allata eſt, vt narratur. 3. Reg. ex eademque materia templum ſecũdum factum fuiſſe veriſimile eſt, templum Libanum appellat. ait ergo; ô templum, quod tot cedris, quot Libanus ipſe abundas, id eſt, quod tantis ſumptibus, & opere tam mirifico fabricatum es, aperi portas tuas: fruſtra enim Romano exercitu veniente eas clauſas habebis, non enim eis reſiſtere poteris. prædicit igitur, omnibus quos ego viderim interpretibus Latinis, & Hebrçis aſſentientibus, vaſtitatẽ templi ſecundiâ Romanis illatam anno quadrageſimo ſecundo poſt mortẽ Chriſti. Ioſephus etiam lib. 7. de bello Iudaico. c. 17. narrat quadrageſimo anno ante huiuſmodi euerſionem ianuas templi ſua ſponte viſas fuiſſe patefactas. qua re admonitus quidam Ioannes Zachartes dixiſſe; O ſacra domus tibi ne times? ex hac enim re intelligo tuam tibi iam vaſtitatem inſtare. De te enim illud à Zacharia dictum eſt; Aperi Libane portas tuas. quam hiſtoriam citat quidam Hebræus magnæ auctoritatis inter illos. Ex quo intelligitur, nihil eſſe tam munitum, tam vndique clau-

Eandem in toto vaticinio ſeruat Zacharias methodum.

Propheta aperte ſignificat quæ dixit hactenus non de materiali ſed de ſpirituali Ieruſalem intelligenda eſſe.

Templi vaſtitatem prædicit propheta.

Ioſephus de bello Iudaico.

Nihil eſt tam munitũ quod ira Dei non cedat.

clauſum quod iræ Dei ſæuientis vel ſua ſponte non cedat, & aditum præbeat. Fruſtra ergo ſuperbi, & arrogantes homines turrim Babel ædificant, vt Nemrod, & alij, quò ſe ab iniurijs cœli tueantur: fruſtra ſcelerati, & iniqui tyranni imperium ſuum præſidijs, arte, & natura factis, firmum, & inexpugnabile efficere moliuntur. Nam cùm eorum ſcelera Deus vindicare decreuerit, muri vel nullo quatiente ariete corruẽt; vt muri Iericho corruerunt. & hac de cauſa Ieremias monet regẽ Iudæ, & reges finitimos, vt ſe ſubijciant, manuſque dent Nabuchodonoſor: fruſtra enim bello ab eo tentati ſe defendent. nam tandem, Deo ita volente, in eius ditionẽ cadent. *Et comedat ignis cedros tuas.*

Ioſue.7. Iere.c.27.

2 *Vlula abies quia cecidit cedrus.* In eadem perſiſtens dicendi figura quoniam Libanum templum appellauit, ſacerdotes, principes, & reliquos eius miniſtros, cedros, & abietes nominat, qui bello conſumentur, ſicut ignis immiſſus abſumeret cedros, & reliquas arbores Libani. id eſt, ſacerdotes neque te, neque ſeipſos defendere poterunt. quod autem præclaros, & eximios viros his nominibus intelligat, declarat ſtatim ipſe propheta adiungens.

Quoniam magnifici vaſtati ſunt. Superbos, & huius ſeculi fortunis abundantes, Dauid cedrorum etiam ſimiles eſſe dicit; Vidi impium ſuperexaltatum, & eleuatum ſicut cedros Libani. quod autẽ dicit. *Vlula abies, &c.* Propter illud dicit, quod in Prouerbij conſuetudinem venit; Res tua tũc agitur paries cùm proximus ardet. id eſt, cum abies finitimam cedrum ſuccidi viderit, eundem ſe ſciat caſum manere. ita & ſuperbus meritò dolere debet, cùm alium ſimilem videat interire. & quidem cæci, ſtupidi, ac mente capti, iniqui omnes eſſe videntur, ſi vehementer animi non angantur, cùm alios ſui ſimiles occidere cernant. cur in interitus ſui memoriã nõ redeunt? aut qua ſpe leuati, ſimile malum ſe vitaturos exiſtimant? At ſanctos viros nihil tangit calamitas impiorum: longè enim diuerſa eſt eorũ ratio, à maioribus longè præſidijs muniũtur. & ob eam rem Chriſtus cum Apoſtolis ſuis de vaſtitate templi, & vrbis diſſerens dixit; His autem fieri incipientibus reſpicite, & leuate capita veſtra, quoniam appropinquat redemptio veſtra. eodẽ pertinet quod ſequitur in propheta.

Cedri appellantur huius ſeculi fortunis abundantes.
Pſal.91.c.

Stultos eſſe impios ſi ſui ſimiles occidere cernentes ſe non animi angant: pios verò nihil tãgit impiorum calamitas.

Luc.21.f.

Vlulate quercus Baſan, quoniam ſuccisus eſt ſaltus munitus. Baſan erat regio Libano finitima, quam vocat etiam ſaltum munitum: & intelligit Ieruſalem, quæ domorum frequentia ſaltum imitabatur. Erat autem & natura, quoniam in edito loco ſita erat; & arte munitiſsima, quoniam validiſsimo muro cingebatur. eiſdem autem tropis vſus eſt Eſaias ad euerſionem, & vaſtitatem Ieruſalem vaticinandã. Dies Domini exercituum ſuper omnem ſuperbum, & excelſum, & ſuper omnem arrogãtem, & humiliabitur; & ſuper omnes cedros Libani ſublimes, & erectas, & ſuper omnes quercus Baſan.

Ieruſalem vocat ſaltũ munitum.

Eſai.2.c.

3 *Vox vlulatus paſtorum, quia vaſtata eſt magnificentia eorum*: Paſtores vocat Principes, & Reipub. adminiſtratores. magnificentiam eorum vocat ciuium, & ſubiectorum multitudinẽ, vrbemque ornatiſsimam: ſicut paſtorum magnificentia in multis pecoribus, & vberrimis paſcuis poſita eſt. Rectiſsimè verò propheta dicit paſtores

Alia de cauſa dolẽt mercenarij paſtores in malis omniũ, alia verò boni.

ſtores plorare de ipſorum magnificentia: nõ enim populi, ſed malis ſuis commouebantur: amabãt enim oues vt ex eis vtilitatem perciperent, non quòd illis bonum optarent. aliter tamen doluit Dauid cùm populum peſte vaſtari videret, qui gladium Dei in ſe conuerti cupiebat. *2. Reg. 24.*

Vox rugitus leonum, quoniam vaſtata eſt ſuperbia Iordanis. Leones vocat principes, quòd populum diripiebant, & pauperum bonis ditabantur, facileq; in cuiuſque fortunas irruebant. & ob eam rem eos Eſaias manus ſanguine plenas habere dicit, tanquam immanes, & ſanguinarias beſtias, quæ ex dilaniatione manus ſanguine infectas habent. *Superbiam Iordanis.* Vocat Ieruſalem, quòd ſit vrbs frequentiſsima eius regionis, quam alluit Iordanis. Principes ergo vlulatum edent, quòd multitudo ciuiũ vaſtatur, quorum ſanguinem, id eſt, copias, atque fortunas exhauriebant, vt ſitim, qua ipſi erant diuitiarum, mitigarent. quibus verbis perſtringit inſatiabilem ſacerdotum, & magiſtratuum aliorum auaritiam: quos etiam Eſaias ſocios furum appellat: & Chriſtus è funiculus facto flagello nundinas, ac mercatum diſpulit, quem auaritia ſacerdotum pro foribus templi inſtituerat.

Cur principes leones vocet.

Eſai. 1.

4 *Hæc dicit Dominus Deus meus, Paſce pecora occiſionis.* Hæc verba vati noſtro à Deo dici puto, vt ei paſcere, id eſt, erudire, docere Iudæos, & ad pietatem informare Deus præcipiat, quã uis occidendi, & à Deo repellẽdi ſint: id enim paſcere in ſcriptura ſignificat, ſecundum illud Ieremiæ; Dabo vobis paſtores iuxta cor meũ, & paſcent vos ſcientia, & doctrina. Ex quo intelligere, & admirari licet diuinum modum agendi, qui nõ ceſſãt iis hominibus adhibere remedia, quos ſcit eſſe perituros. Ita Adã omnibus contra Dæmonẽ muniuit præſidijs, quãuis ſuperatum iri ſciret. Ita Salomonem præſtãtiſsima ſciẽtia, & ſapiẽtia imbuit ad Rempub. adminiſtrandã, quãuis ſciret omnẽ poſtea Remp. ſtultitia eius perditũ iri. Quò fit vt nulla vnquã homini criminis ſui excuſatio relinquatur, nullã culpæ ſuæ partẽ in Deum transferre poſsit, vt illud ſemper Dauidis conſtet; Iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cum iudicaris. id eſt, cum ab impijs, tanquam nimis ſeuerus, & acerbus accuſaris. *Pecora,* vocat *occiſionis;* Quòd ea Domini non vt fœtus, lanam, & alias vtilitates ederent, ſed vt occiderent, ſeruabant; quod ipſe declarat adiungens.

Paſcere quid in ſcripturis ſignificat.

Iere. 3.

Non ceſſat Deus adhibere remedia hominibus quos ſcit eſſe perituros.

Nunquã homo vllam criminis ſui partem in Deũ trãsferre poterit.

Pſal. 5.

5 *Quæ qui poſsidebant, occidebant & nõ dolebant:* Magna quidem poſsidentiũ immanitas, atque crudelitas, qui nullis miſerorum lachrymis, nullis doloribus, & anguſtijs commoueantur: aliter verò Deus; qui tactus dolore cordis intrinſecùs; Delebo (inquit) hominem quem creaui à facie terræ. vt narratur in Geneſi. & Samuel vehementer lugebat, quòd Saul, licet meritò ſuo, regno tamen ſpoliatus fuiſſet. Dauid item quòd Abſalõ turbo, & tempeſtas regni ſui, fuerit occiſus: ac denique Chriſtus ipſe ſeruator appropinquans Ieruſalem, eiúque exciſionem hanc, de qua noſter propheta loquitur prædicens fleuit. vt narrat Lucas. Eſt enim hominis virtute præditi illud, quod Dauid dicit; Corripiet me Dñs in miſericordia, & increpabit me. & Iob de ſe teſtatur; Flebã ſuper eũ, qui afflictus erat, & cõpatiebatur anima mea pauperi. Quod dicit noſter interpres, *Non dolebant.* In Hebræo eſt non יֶאְשָׁמוּ *ieſamu,* verbum

Gen. 6. b.

Dolent boni nonnunquam quod iniqui vel meritas pœnas pendant.

Luc. 19. f.

Iob. 30. d.

verbum verò אָשַׁם *aſam*, Hebræis deſ linquere, & deſolare ſignificat: ſed propriè delinquere eſt, & delicti pœnas pēdere. vt Oſeæ quarto.verſ.15. Si fornicaris tu Iſrael non delinquat ſaltem Iuda: in Hebræo eſt non יֶאְשַׁם *ieſam*, &.c.14.verſ.1. Pereat Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum ſuum. in Hebræo eſt תֶּאְשַׁם *ieſem*, quod Hebræi exponunt, deſolabitur Samaria. ſed aptè interpretabitur pœnas peccati pendet, & aptiſſimè cohæret cum eo, quod ſtatim ſequitur. Hinc eſt quod nomen אָשָׁם *aſam*, & delictum, & oblationem pro delicto ſignificet. Ad ſecundam ergo verbi ſignificationem alluſit noſter interpres, cum non dolebant hoc loco vertit. Si verò ſecundam verbi ſignificationem ſequamur, vt Hebræi hoc loco ſequuntur, aptè etiam conuenit. id eſt, non peccabant, id eſt, nō exiſtimabant ſe peccare, nullo conſcientiæ morſu compungebantur: ſecundum illud quod Apoſtolis ſuis Chriſtus dixit; Venit tempus, vt omnis, qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe præſtare Deo. Illud tamen mihi non probatur, quod hoc loco dicit Vatablus; verè Romanos non peccaſſe Iudæos interficiendo, & illorum agrū, & vrbes vaſtando: quòd fuerint inſtrumenta diuinę vindictę. Sed omnes improbi cùm alijs iniuriā faciunt, ſunt inſtrumenta diuinæ vindictæ. Væ tamen Aſſur virga furoris mei. vt dicit Deus per Eſaiam. cap.10.

Vatabli error.

Eſai.10.

Et vendebant ea, dicentes, Benedictus, Dominus: diuites facti ſumus. Pulchrè hominum ingenium deſcribit, qui Deum laudant cùm optatis reſpondet, licet iniquiſsima ſint; ſibiq; tum eum eſſe propitium ducunt. Ita illud Dauidis Pſal. 9. Quoniam laudatur impius in deſiderijs animæ ſuæ, & iniquus benedicitur: in Hebræo eſt, ſi verbum de verbo transferamus; quoniam laudat impius in deſiderijs animæ ſuę & auarus benedicit. Sequitur exacerbauit Dominum peccator. id eſt, hac laude multò magis Dei iracūdiam, quàm benignitatem prouocat. & ob eam rem Deuterono.23.c. præcipitur; Non offeres mercedem proſtibuli in domo Domini Dei tui, quid quid illud eſt, quod vouerint; quia abominatio eſt apud Dominū. Non enim vult Deus vt in eis, quæ malè parta ſunt, ei agantur gratiæ: nam ea non amicis, ſed inimicis ab eo tribuuntur, & eis quos acerbè pro huiuſmodi rebus punire decreuit. quare non beneficij, ſed ſupplicij loco haberi vult.

Hominum ingenium.

Deut.23.c.

Nō vult Deus vt in eis quæ malè parta ſunt ei agantur gratiæ.

Et paſtores eorum non parcebant eis. Amplificat populi calamitatem, ouiū metaphora perſiſtens; cùm nō ſolùm lupi, & qui prædas agebant; ſed etiam paſtores, ad quos earum pertinebat cuſtodia, & procuratio, eis non parcerent. Hos paſtores quidā Romanos interpretantur, poſtquam Iudæorū potiti ſunt: ſed nō incongruè referre mihi poſſe videtur ad gubernatores populi, & principes, & optimates, qui Rempub. adminiſtrabant, quos perdere, ac diſsipare gregem Deus per Ezechielem reprehendit; vt cohęreat cum eo, quod mox adiungitur.

Ezech. 34.

Et ſuccidi tres paſtores in menſe vno. quod de paſtoribus Iudæis dicitur. Eſt autem extrema Reipub. infelicitas, cùm ab eis accipit vulnera, à quibus ſanari debebat. Quidā verò hunc locum ita ex Hebræo reddunt: paſtores eorum parcet illis; vt paſtores vocet Deum propter perſonarum trinitatem. Nam לֹא *lo*, nonnunquā ei, non nun-

Extrema quæ ſit Reipub. infelicitas.

Phraſis Hebraica.

nunquam non Hebræis ſignificat: & verbum parcent in ſingulari effertur יַחְמוֹל *iehamol*, ſed melior eſt verſio interpretis noſtri, & eſt phraſis Hebræa, non parcebat paſtores eis, id eſt, vnuſquiſque paſtorum non parcebat eis, ſinguli pro ſua parte gregem dilacerabant, dum vnuſquiſque ad vtilitatem ſuam gregé referebat, magiſq́; vt ex grege ditaretur, quàm vt eum paſceret nitebatur. de quo per Ezechielem Deus queritur dicens, væ paſtoribus Iſrael; qui paſcebant ſemetipſos; Nonne greges à paſtoribus paſcuntur? lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod craſſum erat occidebatis: gregem auté meum non paſcebatis.

Phraſis Hebræa.

6 *Et ego non parcam vltrà ſuper habitatores terræ, dicit Dominus.* Id eſt, non in eorum ſceleribus, & flagitijs amplius conniuebo, ſed pœnas repetam clemens, & patiens Deus eſt, vt ipſe Moyſi dixit; ſed ſi videat clementia ſua nos deteriores fieri, ſtomachum totum erumpens grauiter ſcelera noſtra vlciſcitur. Numerat deinde pœnas quibus eos affecturus eſt.

Exod. 34. a.

Ecce ego tradam homines, vnumquemque in manu proximi ſui, & in manu Regis ſui. Perſtringit ſeditiones, atque factiones, quas tres in Ieruſalem Ioſephus fuiſſe narrat. De duabus in Euangelio métio fit; Sadducæorum, & Phariſæorum: tertia fuit Eſſæorum, quæ cauſa inteſtinorum, & domeſticorum malorum fuerunt, quibus tota vrbs conſumebatur, vel antequam à Veſpaſiano, & Tito obſideretur. quod Eſaias clarius vaticinatus eſt dicens, Et corruet populus, vir ad virum, & vnuſquiſque ad proximum ſuum tumultuabitur: puer contra ſenem, & ignobilis contra nobilem.

Factiones tres in Ieruſalém, antequam à Tito obſideretur.

Eſa. 3.

Et concident terram, & non erit, qui eruat. Nihil enim eſt quod ita conterat, & labefactet Rempub. quàm inteſtinum, & incluſum bellum. quod in Romana Repub. videre eſt, quæ à multis oppugnata nationibus, victrix non modò euaſit, ſed etiam externis bellis ſic amplificata fuit, vt vniuerſum ferè occuparet orbem terrarum: domeſticis tamen, & inteſtinis prælijs miſerabiles clades accepit; vt Syllæ, Iulij Cæſaris, Antonij, & Auguſti dominatus docent. & tandem illa Reſpub. quæ inſuperabilis externis gentibus videbatur, ſuis viribus concuſſa, & agitata corruit. Ita mala incluſa, atque domeſtica vltimum Ieruſalem exitium attulerunt. quod dicit; *Non erit qui eruat.* id etiam mali in bello ciuili eſt, quod eo ſæuiente nihil reliqui eſt, quo ciues confugiant. Vbi enim ſubſidium quærent? in quem ſe locum recipient, ſi vrbs ipſa, quæ eis pro portu eſt, graui tempeſtate iactatur? ac denique nemo iram Dei, ſi ſemel eius corde ardeat, effugere, aut vllo pacto declinare poteſt: illius enim potentia formidabilis, & valde timenda eſt, contra quam nullum ſubſidium, nullum confugium reliquum eſt. Dominus inclinabit manum ſuam, & corruet auxiliator, & cadet cui præſtatur auxilium, ſimulque omnes conſumentur, ait Eſaias.

Nihil eſt quod ita Rempub. labefactet quà inteſtinum bellú.

Roma ſuis viribus cocuſſa corruit.

Nemo Dei iram ſi ſemel eius corde ardeat effugere poteſt.

Eſai. 31. b.

7. *Et paſcam pecus occiſionis.* Ab hoc loco, vſque ad finem capitis confuſè, & implicatè narratur hoc caput ab expoſitoribus; ita vt & contextus, & prophetæ ſententia vix comprehendi poſſit. At Hebræi non

Locus Zachariæ valde implicatus.

tute prædixi ex Ariſtotelis ſententia æquitatis regula. Sed quod vulgatus vertit; propter quod ô pauperes gregis; vt re vera eſt in Hebræo: Septuaginta transferũt *εἰς τὴν χαναανῖτιν* id eſt, in chanaanitide. quod eſt paſcam pecus occiſionis in chanaanitidę, cui verſioni ſatis magnam occaſioné verba præbẽt Hebræa quæ ſũnt לָכֵן עֲנִיֵּי הַצֹּאן *lachē hanije hazō*. quare ſi primę duæ dictiones iungantur לָכֵן עֲנִיֵּי *lacem hani*, nomen efficiunt quod Chananęum ſignificat: nomen verò הַצֹּאן *hazon*, quod ſequitur, proximè præceſſerat cùm pecus occiſionis dixiſſet. quare per pleonaſmum adiectum fuiſſe exiſtimari potuit. ſententia verò eadem eſt, id eſt, paſcam eos in terra Chanaam, quam ipſi habitabant: eſt enim pars Paleſtinę. ac poteſt pars pro toto vſurpari. Exponit deinde quibus rationibus hoc pecus occiſionis pauerit, id eſt, eorum rempublicam adminiſtrauerit.

Septuaginta interpretum verſio cum vulgata conciliatur.

Et aſſumpſi mihi duas virgas, vnam vocaui Decorem, & alteram vocaui funiculum: & paui gregem. Perſiſtit in metaphora paſtoris, alluditque cum virgas nominat ad pedum, ſeu virgam qua paſtores ad oues agendas armari ſolent. Sunt tamen duæ rationes Reipub. adminiſtrandæ. vnam virgam (ait) vocaui decorem, & aliam vocaui funiculum. verba Hebręa ſunt נֹעַם *noham*, quod decorem, & iucunditatem ſignificat, & חֹבְלִים *hoblim*, quod corruptores, aut funiculos ſonat. dici ergo; duobus modis paui, & populum iſtum tractaui, leniter, & aſpere: leniter autem, cùm eos captiuitate Aegyptiaca, & Babylonica liberauit, leges eis tulit, agrum vberrimum præſtitit, prophetas ad eos erudiendos numine ſuo imbuit; Reges optimos, & claros viros eis dedit, & alia infinita beneficia præſtitit; & quod omnium caput eſt, ipſe homo factus ad eos venit, ac inter eos familiariſsimè verſatus, exemplo eos, & doctrina erudiuit, & ad veram religionem, & pietatem informauit. Talis ergo virga fuit, quam vocauit decorem, ſiue iucunditatem. de qua Dauid in pſalmo ait; Virga tua, & baculus tuus ipſa me conſolata ſunt. Pſal. 22. Acerbè verò, ſiue aſpere eos accepit, cùm tot homines in deſerto per annos quadraginta proſtrauit. cùm tot clades ab hoſtibus acceperunt, cùm toties in eorum illos poteſtatem redegit, cùm toties eos peſte, ac fame vexauit, cum ex agro ſuo in exilium pepulit, ac denique vrbem frequentiſsimam, ac templum ornatiſsimum funditus euertit, ac ſolo æquauit. talis erat virga, quam vocauit funiculus ſiue corrumpentes; de qua Pſalmo ſecundo Dauid canit; Reges eos in virga ferrea, & tanquam Pſal. 2. vas figuli confringes eos. & per Eſaiam etiam dicit Væ Aſſur virga furoris mei, & baculus ipſe eſt in manu indignatio mea: ita ſe facturum per Dauidem promiſerat dicens, Si iuſtitias meas profanauerint, & man- Pſal. 88. data mea non cuſtodierint, viſitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Ex quo intelligitur, ad informationem, & eruditionem noſtram non minùs ſpectare quod pœnis, quàm quod beneficijs afficiamur; & in beneficij loco & pœnas, & mala illata nonnunquam eſſe numeranda. Quare ſicut homines dubitare ſolent de beneuolentia Dei erga ſe, cùm malis omnibus opprimuntur; ſicut ille, qui di- Pſal. 76. xit, cùm multis ærumnis iactaretur,

Duæ rationes adminiſtranda Reipub leniter & aſperè.

Non minus ſpectat ad erudiционem noſtrā quod pœnis quam quod beneficijs afficiamur.

Nunquid in æternū proijciet Deus, aut non apponet vt complacitior ſit adhuc? Aut in finem miſericordiam ſuam abſcindet à generatione in generationem? cur etiam ij, quibus omnia pro voluntate ſuccedunt, fauſteque, & feliciter eueniunt, in eodem dubio non ſunt? Ego verò (fortè fallor) multò magis de illius ſalute timeo, cui omnia ſecunda cadūt, quàm de illo, cui omnia aduerſiſsima accidunt. Ita de beato Ambroſio narratur, in illius hoſpitio nec per noctem manere voluiſſe, qui nihil aduerſi in vita tuliſſe narrabat. Itaque ſicut medici eſt non ſolùm lenire, & alligare vulnera, ſed etiam vrere, & reſecare: idem etiam exiſtimandum eſt muneris eſſe Dei cùm nobis mederi, ac vitia noſtra curare vult: iiſque duobus officijs tota eius rerum noſtrarū administrandarum ratio comprehenſa eſt. quare qui nullo horum remediorum ſanatur, de bona eius valetudine deſperandum eſt. id quod ipſe ſtatim declarat, cùm Iudæos hic eieciſſe dicit, quòd cùm ijs duabus virgis, decore, & funiculo agerentur, nec meliores eos facere, nec criminibus, & flagitijs leuare potuit. Narrat ergo imprimis quid pedo illo, ſiue virga, quam funiculum vocauit, effecerit: quod coniecturam affert, præcipuas eius eſſe partes ad hominum rempub. administrandam, atque eos vitijs leuandos, & in officio continédos. Vel potiùs ea de cauſa de hoc pedo nunc differit, quòd ponat alio ſe antea fuiſſe vſum. quæ ſententia mihi magis probatur, quòd meliùs cum ijs, quæ ſequuntur, cohæreat: nam ſtatim tangit euerſionem vrbis, & Babylonicum exitium, ad quod ſupplicium antequam accederet, infinitis eos beneficijs cumulauerat: præſertim quod in hoc ſupplicio narrando dicit;

Magis de illius ſalute dubitare poſſumus cui omnia ſecunda cadūt, quàm de illo cui omnia aduerſa accidunt.

Duabus rationibus omnem modum verò noſtrarum adminiſtrandarum cōprehendit.

Cur de pedo quem vocat funiculum prius mentionem faciat.

Et tuli virgam meam, quam vocaui Decus, & abſcondi eam. Id eſt, benignus, & munificus in eos eſſe deſiui. vel fortè de pedo, quem vocauit funiculum imprimis mentionem facit, quòd longè maiorem prudentiam, & rerum ſcientiam eius vſus requirat.

8 *Et ſuccidi* (ait) *tres paſtores in menſe vno, & contracta eſt anima mea in eis: ſiquidem & anima eorum variauit in me.* Varijs modis id explicatur, & in diuerſa tempora confertur. Hieronymus hos tres paſtores Moyſem, Aaron, & Mariam exiſtimat, quos Deus interfecit antequam Paleſtinam ingrederentur; quòd eum apud populum non glorificarunt, vt de Moyſe, & Aaron narratur in Numeris. & ob eam rem cadere dicit in illos illud, quod propheta dicit; *Anima eorum variauit in me.* Sed non ita bene paſtoris nomen in Mariam conuenire puto: Non enim populum adminiſtraſſe, aut munere vllo præter cæteros functa fuiſſe legitur. illud etiam quod ſequitur non ita quadrat.

Hieronymus

Et dixi, Non paſcam vos, &c. Nam quamuis Hieronymus id aptare nitatur, accidiſſe dicens, quando iratus Deus propter adorationem vituli voluit funditùs eos omnes delere. id tamen accidit antequam illos tres paſtores ſucciderет. quare non rectè texi propheta videtur: præſertim cùm nó dictum ſolum, ſed etiam expromptum fuiſſe propheta ſignificet. atq; adeò quod ſubiungat.

Et tuli virgam meam quæ vocabatur Decus, &c. Quo apertè ſignificatur

(vt mox declarabimus) poteſtatem à Deo eſſe factam populis alienis vt eos diriperent, atque vaſtarent. Vatablus dicit hos tres paſtores, tres fuiſſe magiſtratus, Sacerdotes, Reges, atque Prophetas; qui poſt Chriſti mortem ſunt à Deo deleti. ſed hanc explicationem affert etiam Hieronymus, cui non multùm probatur. Nam poſt paſtores occiſos, mercedem muneris, & officij ſui petiuit bonus ille paſtor à Iudæis. Quod poſt mortem Chriſti non facilè factum eſſe docebunt: præſertim, quòd ante mortem contigit omnium conſenſu, vt pro mercede triginta argenteis æſtimaretur. quare niſi ad id confugiant, vt dicant non eſſe hiſtoriæ ordinem ſeruatum, id explicare non poſſunt. quod ſi id nos nullo inuerſo hiſtoriæ ordine aptiſsimè omnia quadrare oſtenderimus, faciliorem, & expeditiorem expoſitionem componemus. Propheta igitur commemorare vult exempla acerbiora, quæ Deus in Iudæos edidit, ſuppliciaque grauiora, quibus eos coërcuit pedo illo, ſiue virgæ ſuæ funiculo vtens, vt ex ea re clariùs eorum contumacia, & proteruia conſtet. Grauiſsimum autem illud ſupplicium fuit, cum Reges alios de gradu eiecit, & in exilium expulit; alios atrociſsima morte abſumpſit, ac tandem Ieruſalem diripiendam, vaſtandam, ac diruendam hoſtibus eius tradidit, quod partim ipſe propheta viderat. ait ergo. *Succidi tres paſtores*. Id eſt, tres Reges, Ioachaz, Ioachim, & Sedechiam; qui fuerunt in hoſtium ditionem redacti, ac regno ſpoliati, atque in exiliũ ducti; & Sedechias oculis effoſsis miſerabiliter occubuit, vt narratur in quarto Regum. Quod verò dicit;

Vatablus.

Locus Zachariæ valde implicatus aptiſsimè exponitur.

Exponit propheta acerbiora ſupplicia quibus veterẽ populum coercuit.

Vno eos menſe occidiſſe. Menſis pro tempore breuiſsimo vſurpatur: nam viginti duos annos cum quatuor mẽſibus hi reges regnum poſſederunt. eſt tamen illa ratio dicendi, vt menſis pro tempore breuiſsimo ponatur: ſicut Oſeas dixit; Nunc deuorabit eos menſis cum partibus ſuis. id eſt, breuiſsimo tempore funditus delebuntur. ita enim exponunt & Latini & Hebræi interpretes. quare ſignificat breuiſsimo tempore tres Reges ex vna Repub. ſuſtuliſſe, ad augendam exempli, ſupplicijque magnitudinem.

Menſis pro tẽpore vſurpatur breuiſsimo.

Oſe. 5. c.

Et contracta eſt anima mea in eis: ſiquidem & anima eorum variauit in me. Verbum Hebræum eſt קצר *cazar*, quod Hebræi ſtringere, arctare, breuiare, abbreuiare, ac metere ſignificare dicunt: ſed propriè eſt contrahere, & cætera per metaphoram: vt metimus meſſes, quia eas contrahimus, ac colligimus. Eleganter verò hac dicendi forma propheta declarat odiũ & maleuolẽtiam Dei in nos. Vt enim quando nos Deus amat, quaſi diffundere, ac dilatare animum ſuum erga nos videtur: ita & cùm à nobis alienatur, quaſi contrahere, & colligere. dum quicquid boni gratuiti amicus præſtiterat, inimicus tollit, & ad ſe adducit: ita vt amicus ad nos pertinere, inimicus autẽ à nobis nimis diſtare videatur. Ita & Adamo iam inimico ligno vitæ interdixit, & è paradiſo expulit. ac, vt hoc loco noſter propheta docet, cum de Iudæorum ſalute diffideret, eos ampliùs paſcere noluit: & ob eam rem duas illas virgas, quibus illos ad paſtus agebat, confregit. quod autem dicit; *Siquidem & anima eorum variauit in me.* Ratio eſt, cur Deus ſe illis paſtoribus immutaret,

Quando à nobis Deus alienatur quaſi animũ ſuum contrahere videtur.

3

& à ſe quaſi deficeret: quòd ipſi priùs collectam eius gratiam effuderunt, ſeque ab illo diſiunxerunt. Vt enim Deus prior in noſtram venit amicitiam: ita & poſterior amicitiam deſerit, vt ipſe per Oſeam dicit; Perditio tua Iſrael, tantummodo in me auxilium tuum.

Oſe.13.c.

9 *Et dixi non paſcam vos.* Præterquã, ait, quod tres illos paſtores occidi, cùm omni eſſent paſtore deſtituti, qui eorum bona procuraret, ego eos paſcere nolui, qui ſolus eis poteram in tanta orbitate ſubuenire. Sed nonnihil difficultatis in hoc loco eſt. Dixerat enim duas ſumpſiſſe virgas, ac gregem pauiſſe, in eoque paſcendo tres paſtores occidiſſe, quòd iniquè munere ſuo fungebantur: modò verò dixiſſe ait, nõ paſcam vos: pugnat ergo quod dixerat paui gregẽ; cum eo, quod modo dicit, non paſcã vos. Sed intelligendum eſt, non paſcam vos virga illa, quam decus, & iucunditatem vocauit; hoc eſt, non beneficijs, ſed ſupplicijs vos afficiam, non iucundus, & placidus, ſed acerbus, & aſperus vobis ero. id quod ipſe ſtatim declarat, cùm decreuiſſe narrat.

Duo loca prophetæ cõciliantur.

Quod moritur, moriatur, & quod ſuccidítur, ſuccidatur, &c. Et tuli virgam meam, quæ vocabatur decus, & abſcondi eam. Id eſt, minimè ea vti volui, ſed illa, quæ nominatur funiculus; vt non ſolum à paſtoribus, ſed etiam à grege iniquo pœnas repetijſſe ſignificet. Non enim de paſtoribus ſolùm, ſed etiam de grege per Ezechielem capitulo. 34. queritur. Quid autem conſequatur ex eo, quod ipſe placidè, ac beneuolè eos paſcere noluiſſet, exponit dicens;

Ezec.34.

Quod moritur moriatur: & quod ſuccidítur, ſuccidatur, & reliqui deuorẽt vnuſquiſque carnem proximi ſui. Tribus malis eorum ſcelera ſe vindicaturum minatur, peſte, bello, & fame; quibus plagis inimicos ſuos vlciſci ſolitum eſſe multis in locis ſacra ſcriptura docet. Qui habitauerit in vrbe hac, morietur gladio, fame, & peſte ait Ieremias capit. 21. & 38. Ita cum à Dauide pœnas peccati perſequi vellet, per Gad prophetam horum trium malorum ei optionẽ dedit, vt narratur. 2. Reg. capitulo vltimo. Nulla enim mala rempub. vehementiùs vaſtant, & labefactant. Nihil ergo mali in repub. non eſt, ſi aſperè, & acerbè cum ea ſe Deus gerere voluerit. & ob eam rem cum Moyſes intelligeret, in offenſa apud Deum populũ in deſerto eſſe, noluit, vt iter faceret, & vltrà progrederetur, quòuſque in priſtinam gratiam rediret, & Deus eis ſe adfuturũ promitteret: ſecus enim infauſtũ iter futurum eſſe ducebat.

Tribus plagis Deus inimicos ſuos vlciſcitur.

Iere.21. & 38.a.

2. Reg. 22.

Nihil mali in repub. non eſt ſi cum ea ſe Deus aſpere gerere voluerit.

Exod.33.c.

10 *Et tuli virgam meam quæ vocabatur Decus, & abſcondi eam.* Id eſt, nolui vt beneuolo me, & familiariter vterentur ij, qui beneuolentia, & benignitate mea ad libidines ſuas fouendas abutebantur. Hac enim pœna multantur, qui beneficijs, & bonitate Dei frugi nõ fiunt, vt graues eius iras magno ſuo incommodo experiantur. & ob eam rem Eccleſiaſticus ait; Miſericordia, & ira ab illo citò proximant, & in peccatores reſpicit ira illius. quod verò dicit. *Abſcondi.* in Hebræo eſt אֶגְדַּע *egdah*, ſuccidi, excidi. & ita in pleriſque exemplaribus editionis vulgatæ eſt, non abſcondi, ſed abſcidi.

Qua pœna multentur qui Dei beneficijs frugi non fiunt.

Eccl.5.b.

Vt irritum facerem fœdus meum, quod percuſſi cum omnibus populis. Elegans & ſubtilis eſt dicendi modus, ad ſignificandum poteſtatẽ omnibus populis, feciſſe

feciſſe diripiendi,& euertendi Ieruſalem. Nam cùm antea nullus populus Ieruſalē auderet inferre bellum, Deo, cuius vrbs eſſe dicebatur, ita ſtatuente, atque decernente; videbatur Deus quaſi fœdus cum omnibus populis feciſſe, ne vrbem ſuam bello laceſſerent. eadem ratione dicendi vtitur Eliphaz apud Iob; Cum lapidibus regionum pactum tuum: & beſtiæ terræ pacificæ erunt tibi. id eſt, nec lapides, nec vllæ beſtiæ te lædent, ſi cum Deo in gratia fueris. atque in his duobus locis ſynedocha ſacroſancta ſcriptura vtitur: nam ponit ſpecies pro genere. Nihil enim eorum, quæ natura continet, nocumentum, aut moleſtiam afferet ei, qui Dei auxilio nititur, eiuſque ſe totum tutelæ commiſit. quod exponit copioſè Dauid; Non accedet (ait) ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Quoniam Angelis ſuis mandauit de te, vt cuſtodiant te in omnibus vijs tuis: in manibus portabūt te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum. Contrà verò exulcerata diuina gratia hoc fœdus irritum, & infectum eſſe videtur. multa enim damna, multa detrimenta manent virum impium. ex quo fit, vt in magno periculo verſetur. Nam cùm omnes creaturæ ſtent à Deo, eiuſque partes ſequantur; qui cum Deo diſsidet, non ſolùm cum populis (vt hic noſter propheta dicit) ſed etiam cum omnibus creaturis gerere inimicitias videtur. Quamobrem cum Adam Dei gratiam teneret, omnes creaturæ corporis participes ei ſubditæ erant, ei ad nutum obediebant; ita vt terra ipſa ſua ſponte ſine aliquo laborioſo cultu vberrimos fructus afferret. poſtquam verò deſciuit à diuina gratia, ſtatim rebellarunt, ita vt multo labore, multa opera, cura, & ſolicitudine ei opus eſſet ad eandem terram ſubigendam, atque domandam, vt acceptos ei fructus redderet. Idcirco propheta dicit, irritum factum fuiſſe fœdus, quod cum populis percuſſerat.

Iob.5.d.

Nihil nocebit ei qui Deo auxilio nititur.

Pſal.90.

In magno periculo virum impium verſari.

11 *Et in irritum deductum eſt in die illa.* quod addit tum ad ſignificādum obſequium, quo ſunt res omnes erga Deum, vt ipſo quidpiam decernente, nihil ampliùs repugnent. & ita plerique interpretantur illud Pſalmi, Qui numerat multitudinem ſtellarum, & omnibus his nomina vocat. id eſt, vt ſeruas vocat, eique ſtatim obediunt, & quæ vult exequuntur. Tum his verbis ſignificat, non ſolùm irritum factum fuiſſe fœdus, vt antè dixerat, bellum indictum aduerſus Ieruſalem; ſed etiam geſtum, & expromptum fuiſſe. Nam cùm primùm peccator in Dei cadit offenſionem, fœdus etiam cum omnibus creaturis rumpitur, & bellum aduerſus eum denunciatur. minimè verò ſtatim fit, ſed tum re ipſa fieri videtur, cùm mala veniunt, & calamitates opprimunt.

Pſal.146.

In irritum ergo fœdus deductum eſt. Hoc eſt, graui bello Ieruſalem preſſa fuit, multa incommoda, & detrimenta pertulit. quæ declaratio maximè cohæret cùm eo, quod ſtatim ſequitur.

Et cognouerunt ſic pauperes gregis, qui cuſtodiunt mihi; quia verbum Domini eſt. Pauperes gregis vocat vt ſupra, viros pietate præditos, quos diuites, & iniqui homines fortunis ſpoliabant, cōtemptui habebant, & ad extremam inopiam redigebant: ſi enim graſſentur impij, & præcipites libidine ſua ferantur, magnam viri probi iacturam faciunt.

Si præcipites libidine ſua ferantur impij magnam viri probi iacturam faciunt.

faciunt. *Qui cuſtodiunt mihi.* Id eſt, qui mea cuſtodiunt præcepta, meque obſeruant, & colunt, cognouerunt in quam. *Quia verbum Domini eſt.* דבר *dabar*, ſignificat & verbũ, & rem: & vtraque ſignificatio quadrat. id eſt, cum Rempub. conuulſam viderent, cognouerunt hoc eſſe à prophetis prædictum, Deumque, quod fuerat minatus, præſtitiſſe. Vel cognouerunt acerbas calamitates, & grauiſsima dãna, à Deo eſſe propter ipſorum peccata immiſſa. quemadmodum id Tobias cognouit qui dixit; Quoniam non obediuimus præceptis tuis, ideo traditi ſumus in direptionem, & captiuitatem, & mortem. &c. Et nunc Domine magna iudicia tua, quia nõ egimus ſecundum præcepta tua, & non ambulauimus ſynceriter coram te. & Daniel; Non audiuimus vocem Domini Dei noſtri, vt ambularemus in lege eius, quam poſuit nobis per ſeruos ſuos prophetas. &c. & ſtillauit ſuper nos maledictio, & deteſtatio, quæ ſcripta eſt in libro Moyſi ſerui Dei, quia peccauimus ei. Eſt enim ſancti, iuſtiq; viri, vt iram Dei, & eius cauſam in malis, & rebus aduerſis cognoſcat: ſtulti verò, & iniqui homines totius calamitatis culpam aut in fatum, aut in humanum errorem, aut in alterius improbitatem, non in ſe conferunt: & ob eam rem nullis flagellis, nullis plagis ſe ad frugem corrigunt. longè enim inſipiẽtiùs, & ſtultiùs quàm beſtia verbera, & dolores accipiunt. quem morbũ à nobis auertere conatur Dauid dicens; Nolite fieri ſicut equus, & mulus, in quibus nõ eſt intellectus: in chamo & freno maxillas eorũ cõſtringe, qui non approximant ad te. Comparat iniquos non cum quouis equo, & mulo, ſed cum

Tob. 3.

Dan. 9. b.

Eſt ſancti viri vt irã Dei & eius cauſam in rebus aduerſis cognoſcat.

Pſal. 31.

eo, qui indomitus, & malè inſtitutus eſt, quem non niſi vi, ita vt recuſare, & reſiſtere non poſsit, ad te trahęs, & in munere ſuo continebis. Ita & nonnulli homines tantum quia non poſſunt, peccare ceſſant; & ob eam rem ſolent nonnunquã magnis ærũnis, & doloribus angi, vt ſtatim adiũgit Dauid dicens; Multa flagella peccatoris. quòd miſericordia & pietas diuina multis modis, vt ad ſe redeant, tentat.

12 *Et dixi ad eos, Si bonum eſt in oculis veſtris, afferte mercedem meam; & ſi non, quieſcite.* Expoſuit paſtor ille præſtantiſsimus Deus res præclariſsimas in grege ſuo paſcẽdo geſtas: modò alias longè præſtantiores exponit, vt quanta fuerit cura, & ſolicitudo eius in ouibus ſuis agendis cognoſcatur. *Et dixi ad eos.* inquit: quo ſignificat, non per prophetas, ſed per ſeipſum cum populo fuiſſe locutum, oniſq; paſcẽdi gregis ipſum per ſe ſubijſſe. quod accidit, quãdo verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis, & verus ille paſtor animam ſuam poſuit pro ouibus ſuis. Ipſe enim gregẽ admirabiliter pauit petendo mercedẽ muneris, & officij ſui per tot annos exhibiti. Sed quænã merces hęc fuit, quã Chriſtus pro tantis erga nos beneficijs poſtulauit? vt in eũ ſcilicet perfectè crederemus. id quod ipſe Chriſtus declarat apud Eſaiam capite quadrageſimonono, quo cum tot oues Iudæas perditum ire videret, ab Eſaia inducitur grauiter querens, ſe fruſtra tot labores ſuſcepiſſe, ac dicens. Ego dixi in vacuum laboraui, ſine cauſa, & vanè fortitudinem meam conſumpſi. quare vt non eſſent inanes, fruſtra, & ſine mercede vlla labores Chriſti, oportebat eſſe veros, perfectoſq; credẽtes. Nã ipſe nõ pro ſe, ſed pro nobis mor-

Magna Dei ſolicitudo in ouibus ſuis agendis.

Ioan. 1.

Quam mercedem Chriſtus pro tantis beneficijs ſuis erga nos poſtulauerit.

Eſai. 49.

mortuus eſt,atque non tam vt ſibi, quàm vt nobis vtilitatem afferret,tot labores,& ęrumnas exantlauit.quare ſi nemo ex eis fructum vllum perciperet,irriti & inanes eſſe videbantur. quod magis declaratur eodem capite, quo,vt ei Pater æternus oſtendat magnam ex tanto labore mercedem reportaturum eſſe,nihil aliud illi proponit, niſi innumerabilem gentium multitudinem in eum credituram. Parùm mihi eſt(ait)vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob,& feces Iſrael conuertendas: dedi te in lucem gentium,vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ. idque per totum ferè caput vehementer amplificat. Hanc ergo mercedē vt in eum Iudæi crederent,multis verbis, multiſque modis, tribus annis, quibus publicè docuit, ab illis ipſe petiuit,neque vllos homines ferè, præter illos ad hoc officium inuitauit: quia nullis niſi Iudæis toto vitæ ſuæ tempore Euangelium expoſuit: quò illorum ſumma ingratitudo magis arguitur, & conuincitur. Quòd verò dixiſſe ait.

Afferte mercedem meam,ſi non,quieſcite. Oſtendit liberum noſtrum arbitrium, quo fidem oportet ſuſcipere; opuſque eſſe liberi arbitrij noſtri fidem,& omnē ſalutem noſtram,ita vt in poteſtate noſtra ſit,vt credamus, & vt non credamus. Quare hic locus multum valet ad Luteranos hæreticos, & alias huiuſmodi quiſquilias refutandas,& conuincendas. Ex hoc etiam intelligi licet eos,qui fide, & charitate Chriſtum non amplectuntur,quantum in ſe eſt irritam, & inanem facere, ac ſine cauſa ſuſceptam indigniſsimam, & pretioſiſsimam mortem Chriſti: neque quidquam excuſſare poſſe cur tam ingrati fuerint, nihil mercedis pro tam infinito beneficio pendentes.

Liberi arbitrij opus eſſe fidem & omnem ſalutem noſtram.

Qui Chriſtū non amplectūtur, irritam quātum in ſe eſt eius mortem efficere.

Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Id literaliter, & hiſtoricè intelligitur de Chriſto triginta argēteis à ꝓditore Iuda venūdato, vt declaratur à Matt.ca. 27. Deſcriptiſsimo verò,& accōmodatiſsimo loco mentionē facit iſtius vēditionis,quæ initium crudeliſsimæ,& atrociſsimæ mortis fuit;ad malitiam, & improbitatem nefariam illius populi meliùs declarādam.Nam cum gratiam Chriſto,obtemperando, & obſequendo vt ſuæ ſalutis auctori deberent cumulatiſsimè referre,retulerunt viliſsimo pretio æſtimando; & vt acerbiſsima morte multarent comparando. vt illud verum ſit, quod apud Eſaiam Chriſtus de populo ingratiſsimo iſto dixit. Expectaui,vt faceret iudicium, & ecce iniquitas:& iuſtitiam, & ecce clamor. Quis enim pro tantis beneficijs tam impiam, & iniquam mercedem expectaret, vt poſtquam populum iſtū iam inde ab exitu ex Ægypto pauerit, gubernauerit, infinitis beneficijs, & ornamentis auxerit, tantorum beneficiorum auctorem à ſe eijceret, & atrociſsimè necaret? Aut quis non ſpes fallaces, & inanes exiſtimet, quas quiſpiam in homine ponat, qui gratiam tam immaniter, & impiè Chriſto retulit? Ita Dauidem pro Philiſtæo necato,populoq; ignominia, & graui metu liberato, Saul anxiè ad illum interficiendum quærebat. Moyſen,& Aaron, quorū opera in libertatem aſſerti, & graui iugo ſoluti erant,populus aliquando lapidibus obruere tentauit. Rectè igitur Ieremias ait; Maledictus homo qui confidit in homine.

Matt.27.a.

Improbitas nefaria populi Iudæorum aptiſsimè declaratur.

Spes fallaces eſſe quas quiſquam in homine ponit.

Iere.17.a.

13 *Et dixit Dominus ad me, Proijce illud ad ſta*

ad ſtatuarium. Miro & occultiſsimo modo paucis verbis propheta comprehendit, quod à proditore Iuda, & à Sacerdotibus templi ex illo pretio factum eſt. nam pro ſtatuario, in Hebræo eſt יוצר *iozer*, quod ſi in principio ſcribatur per. י. figulum, ſiue ſtatuarium ſignificat: ſi autem per. א. theſaurarium, ſiue qui ærario præeſt, declarat. ſolet autem. י. pro. א. poni apud Hebræos, quod etiam commune eſt alijs literis, quas quieſcentes appellāt. quare & figulum, & theſaurarium, ſiue quæſtorem ſignificare poteſt. Proiecit autem Iudas pretiū ad principes, & ſacerdotes eos, quos eſſe quęſtores templi putandum eſt: nam deliberarūt, an in corbonam illud mitterent. pertinebat igitur ad illos, illius cuſtodia. Sacerdotes autem pretium proiecerunt ad figulum, vt agrum illius emerent. vtramque ergo proiectionem vno verbo comprehendit.

Explicat propheta paucis quod à proditoribus templi ex illo pretio factum eſt.

Sed illud difficiles hoc loco explicatus habet, quòd Matth. hunc locum nō ex Zacharia, ſed ex Ieremia citat: in toto verò Ieremia non inuenitur. quare aut dicendum eſt Zachariam, Ieremiam etiam fuiſſe vocatum: & tunc dicendum eſt, Matth. non verba, ſed ſententiam prophetæ citaſſe; ita enim hunc locum refert. Tunc adimpletum eſt quod dictum eſt per Ieremiam propheram dicentem. Et acceperunt triginta argenteos pretiū appretiati, quod appretiauerunt à filijs Iſrael, & dederunt eos in agrum figuli, ſicut cōſtituit mihi Dominus. Vel dicēdum eſt, verba hæc Ieremiæ eſſe, cuius vaticinium in hac parte nō extat: multa enim volumina ſacroſanctæ ſcripturæ deſiderantur, vt libri Addo prophetæ, & Semeiæ qui citantur. 2. Paralip. 12.

Zacharias cū Matthæo conciliatur.

Matt. 27.

Decorum pretium quo appretiatus ſum ab eis. Per irriſionem intelligēda ſunt: nullo enim dicendi modo meliùs ſignificatur, quàm exiguum, quàm vile pretium pro tantis beneficijs, pro tāto viro, ac denique pro Deo fuerit. Quod ſi Deum cum doctrina, cum beneficijs immenſis ſuis homines nō pluris quàm triginta argenteis æſtimarūt, quid vel ſanctiſsimus, doctiſsimus, & optimè meritus homo miretur, ſi à mundanis hominibus contēnatur? Verùm ſe pluris, quàm Chriſtum facit? num gratiori animo in ſe mundum futurum exiſtimat, quàm erga Chriſtum fuit? nunquid pro exiguis beneficijs maiorem ab hominibus mercedem expectat, quàm Chriſtus pro infinitis reportauit? Illud ergo ſecum cogitet, quod Chriſtus nos monet; Non eſt ſeruus maior Domino ſuo, neq; diſcipulus magiſtro ſuo. Si me perſecuti ſunt, & vos perſequētur. & ob eam rem ab humana mercede, & gloria mentem auocet, ſeque totum ad diuinam mercedem, & gloriam cogitādam traducat, & ducem ac magiſtrum ſuum Chriſtum ſequatur dicentem; Claritatem ab hominibus non accipio.

Nihil eſſe quod pius homo miretur ſi à mūdanis hominibus cōtemnatur.

Matt. 10.

Ioan. 5.

Et tuli triginta argenteos; & proieci illos in domum Domini ad ſtatuarium. Repręſentat in viſiōne prophetica vates noſter quod Iudas proditor facturus erat, vt narratur à Matth.

14 *Et præſcidi virgam meam ſecundam, quæ appellabatur Funiculus, vt diſſoluerem germanitatem inter Iudam & Iſrael.* Apertè vaticinium hoc ſignificat expellendos à Deo eſſe Iudæos, & veros Iudæos, hoc eſt, chriſtianos accipiendos: nam duobus (vt dixi) modis, omnis ratio diuina docendi, & oues agendi cōprehenditur; quos duabus

illis

illis virgis ſignificari diximus, Decore & funiculo. quare qui earum altera non paſcitur, eius curam, quod ad eius ſalutem attinet, Deus abiecíſſe videtur: hiſque duabus virgis Hebræos pauit. Primam autem, quam vocauit Decorem, fregiſſe dixerat; ſecundam quæ reliqua erat, etiam modò fregiſſe ſignificat. Hinc intelligi licet, maximam Dei iram, & extremum ſupplicium eſſe ſcelera non vlciſci; ſicut illa maxima parentis ira putatur, cùm filium à ſe repellat, neque ampliùs in eum animaduertere velit. quamobrẽ dicit Ezechiel; Zelus meus recedet à te, & non iraſcar tibi ampliùs. & pro magno beneficio numerat Dauidi, quòd à filijs ſuis, ſi peccauerint, pœnas expetet dicens; Si leges meas profanauerint, & mandata mea non cuſtodierint; viſitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum: miſericordiam autem meam non diſpergam ab eo. Quare Deus Iudæorum curam prætermiſiſſe, nec vlla ratione eos paſcere videtur. hoc eſt, oues & populus Dei minimè poſt hac dicendi ſunt. Cùm verò dicit.

Extremum Dei ſupplicium in hac vita eſſe ſcelera noſtra nõ vlciſci.

Vt tollerem germanitatem inter Iudam & Iſrael. Non omnes Hebræos eſſe reijciendos ſignificat, ſed diſsidium inter eos futurum, ita vt non eadem ſit eorum conditio, ſed alij ad populum Dei pertineant, alij verò non, & inter ſe pugnent, atque diſsideant. id quod cap. ſequenti clariùs exponit.

Sed & Iuda erit in obſidione contra Ieruſalem. Quæ quidem mira valde Iudæis eſſent, vt Iudæi Ieruſalem oppugnarẽt, quæ erat eorum domicilium quam tam anxiè ædificare, & reſtituere cupiebant: vidimus tamen eſſe præſtitum, cùm Iudæi veram Ieruſalem id eſt, Eccleſiam tãto ſtudio oppugnarunt, vt ex actis Apoſtolorum, & ex morte Chriſti, eius capite, cognoſcitur. hanc ergo germanitatem hic diſſoluendam eſſe prędicit. Qua ratione dicendi alludere videtur ad id, quod Ahias Silonites propheta fecit, vt Ieroboam Salomonis regnum, quod duodecim tribus comprehendebat, diuidendum eſſe nuntiaret. Pallium enim ſuum ad id declarandum ſcidit. Ita & magnus propheta Chriſtus pedum, quo oues ſuas verſabat, præſcidit ad ſimilem diuiſionem ſignificandam. quare illud factum Ahiæ Silonites, & ipſam Hebrçorum diuiſionem temporibus Roboã imaginem fuiſſe credendum eſt eius diuiſionis, quam hic noſter propheta nunciat, inter veros, & carnales Iſraelitas. Veri enim Iſraelitę ſunt (vt Paulus Romanis probat) qui Chriſtum ſequuntur: carnales è genere Abraham oriundi. & quẽadmodum aſsiduum bellũ fuit poſt illam diuiſionem inter Iſraelitas, & Iudæos, ita & poſt hanc, quæ fuit temporibus Chriſti magnum ſemper eſt certamen inter veros, & carnales Iſraelitas.

Figura præciſionis quæ ſunt à populo Dei Iſraelitæ præciſi. 3.Reg.11.

3.Reg.11.

Qui verè ſint & qui carnales Iſraelitæ.

15 *Et dixit Dominus ad me, Adhuc ſume tibi vaſa paſtoris ſtulti.* Id eſt, præterquam quod ego eos eijciam, quoniã oues ſine paſtore agi, & gubernari nõ poſſunt, volo vt ſtulto paſtori tradantur cuſtodiendæ: ſiquidem frugi, & induſtrium repudiarunt. Nihil enim reliqui eſt eis, qui in ſumma cura, induſtria, & ſapientia faſtidiunt, quæ in Chriſto fuẽre, niſi ſtultitia, inſania, & temeritas, quibus præter cęteros mortales omnes præditus erit Antichriſtus. quare in illum quæ ſequuntur imprimis conuenire videntur. ita fiet quod hiſpanè in communi prouerbio verſatur, *quiẽ no cree a buena madre* que

Quid eis reliquū ſit qui ſumma Dei ergà eos cura faſtidiũt

Meritò fuerunt Antichriſto permiſsi Iudæi

mendaſſe: quam ob rem tantam eius gratiam iniuit. Cum ergo iuſſum eſſet prophetę ſumere alterum inſtrumẽtorum paſtoris ſtulti, ſumpſit omnium deterrimum, vt paſtorem ſtultiſsimum deſcriberet, ſicut antea ſapientiſsimum. Omnium autem deterrima ratio paſcendi oues eſt virga illa, quæ Funiculus fuit appellata, id eſt, terroribus, & detrimentis ouibus afferendis. ex quo fit vt de hoc ſtultiſsimo paſtore non niſi damna, incõmoda, & exitia narrentur. quod etiã coniecturam affert, eius arma, & inſtrumenta vnam tantùm virgam, Funiculũ ſcilicet fuiſſe. verbũ etiã Hebręũ pluraliter explicari poteſt, punctis tãtũ mutatis. recte igitur eſt à nobis, cũ omnia cõſonent, locus hic declaratus. Reddit deinde rationẽ, cur iubeat ei vaſa ſtulti paſtoris ſumere.

Deterrima ratio paſcendarũ ouium eſt terroribus tantum afferendis.

16 *Quia ecce ego ſuſcitabo paſtorem in terra, qui derelicta non viſitabit.* In Hebræo eſt נִכְחָדוֹת *nichadoth*, id eſt, ſuccisas, hoc eſt, oues deploratas, & de quibus deſperatur. quod poteſt intelligi vel de ouibus, ex quibus nihil vtilitatis, nihil fructus vlla ratione ſe reportaturum exiſtimat; vt pleriq; Reges, & Epiſcopi, qui illos tãtum ſubditos, ex quibus vtilitatem ſe laturos arbitrantur, curãt; reliquos negligunt: nõ enim ouium, ſed ſuam vtilitatem in grege paſcendo quærunt. Aut ad eos etiam hoc referri poteſt, qui magnis aliquibus criminibus, & flagitijs tenentur, longèque ab officio deſciuerunt; de quibus ipſe ſanandis non laborabit: in quo paſtoris opera vehementer cernitur. Vt enim Deus neminem vel peſsimum, & nefarium hominem deſtituit omnino, quamdiu viuit: ita & bonus paſtor debet nonnunquam inuiſere, & viſitare, id eſt, quibuſcumq; rebus poſsit adeſſe vel profligatis hominibus; ſi quando det illis Deus pœnitentiam, vt reſipiſcant à Diaboli laqueis, quibus captiui tenentur, vt ait Paulus. 2.Tim.2.

Iniquus paſtor eas negligit oues, ex quibus nihil vtilitatis ſe laturum exiſtimat.

Iniquus paſtor nihil de ſanandis ouibus deploratis laborat.

Diſperſum non quæret. Vt Chriſtus ouem illam, quam amiſerat, quęſiuit, ſicut ipſe deteſtatur. in Hebræo eſt הַנַּעַר *hanahar*, non quęret, hoc eſt, iuuenem non quæret: ij enim qui quaſi laſciuientes agni iuuenili quadã perturbatione cõmoti peccant, non contemnendi, & prætermittẽdi ſunt, ſed omni ſtudio ad caulas reuocandi, ad officiũq; ſunt reducendi; vt Dauidẽ Deus per Nathã prophetã quæſiuit.

Et contritum non ſanabit. Id eſt, virgailla dura, atq; ſeuera paſtoris contritum, hoc eſt, graui aliqua animaduerſione afflictum, atq; commotum, doloreque nimio, & ignominia affectum non rurſus leuabit, & dolorẽ leniẽt: quemadmodum Paulus priori Epiſtola acriter Corinthios reprehendens, magnaque triſtitia afficiens ſecunda Epiſtola leuauit, & valde conſolatus eſt, ſic, vt illis ſcribat. Nunc gaudeo, non quia contriſtati eſtis, ſed quia contriſtati eſtis ad pœnitẽtiam: contriſtati enim eſtis ſecũdum Deũ, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Ecce enim hoc ipſum ſecundum Deum contriſtari vos, quãtam in vobis operatur ſolicitudinem, &c. in omnibus exhibuiſtis vos incõtaminatos eſſe negotio. Vt enim cõterere virgæ eſt, quæ appellatur Funiculus; ita & leuare virgæ, quæ Decus vocatur, qua iſte improbus paſtor carebit. 2.Cor.7.c.

Iniquus paſtor nõ leuat gram aliqua animaduerſione afflictũ.

Et id quod ſtat, non enutriet. Id quod languidum, & macie confectum eſt, ita vt in itinere cõſiſtat, gregẽq; ſequi non poſsit, non fouebit. id eſt, eos qui infirmi ſunt, exiguaque virtute præ-

diti:

diti:ita vt & fortium,& conſtantium virorum virtutem ;& pietatem non imitentur quos paſtores debét,ne eorum animi frangátur, verbis & exemplis excitare, & ad conſtantiam, & fortitudiné impellere,vt Paulus monet Romanos. Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum ſuſtinere,& non nobis placere. in Hebræo eſt non יכלכל *icalcel*, id eſt, fulciet,atque portabit, ſubaudite humeris ſuis,ſicut Chriſtus ouem illam, vt ipſe teſtatur,quam amiſerat.

Boni paſtores debent infirmos excitare,& ad fortitudinem impellere.

Rom. 15.

Carnes pinguium comedet. Hoc eſt ditari,& bene paſci ex grege cupiet: potiùs enim ſuam,quàm ouium vtilitatem ſpectabit: contrà egregius paſtor ille Paulus,vt ipſe Actorum. 20. teſtatur,argentum,aut aurum,aut veſtem nullius cócupiui,ſicut ipſi ſcitis: quoniam ad ea,quæ mihi opus erant, miniſtrauerunt manus iſtæ.

Bonus paſtor non quærit ſuá, ſed ouiũ vtilitatem.

Et vngulas eorum diſſoluet. Vel plus æquo in itinere incitádo ;vel per aſpera, & prærupta loca agendo: vt ij paſtores faciunt, qui multas, & difficiles leges ſubditis imponunt, de quibus Chriſtus ait; Alligant onera grauia, & importabilia ſuper humeros hominum. Eoſdem Deus reprehendit per Ezechielem ; Cum auſteritate imperabatis, & cum potentia. ac deniq; eadem propè crimina obijcit iniquis paſtoribus per Ezechiel ;Quod craſſum erat occidebatis: gregem autem meum non paſcebatis. Quod infirmum fuit non conſolidaſtis, & quod ægrotum, non ſanaſtis ; quod confractum eſt, nó alligaſtis,& quod abiectum eſt,non reduxiſtis,& quod perierat,non quæſiſtis: ſed cum auſté ritate imperabatis, & cum potentia: quare eiſdem criminibus tenétur iniqui paſtores, in quos hæc noſtri prophetæ verba etiam conferri poſſunt. Sed quoniam in illo omnium peſsimo paſtore Antichriſto clariùs hæc eminebunt, & in promptu erunt, ob eam rem in illum imprimis conueniunt, ſicut etiam quæ in Pſalmis,& Prophetis de viro iuſto, ac virtute prædito ſcribuntur,multò perfectiùs in Chriſtum, totius iuſtitiæ fontem cadunt. & ob eam rem Ioannes dicit. Plures Antichriſti ſunt: vt enim nomen, ſic & facta Antichriſti ſceleratis hominibus attribui poſſunt.

Iniquus paſtor multas & difficiles leges ſubditis imponit.

Matt. 23.

Ezech. 34.

Ezech. 34.

Iniqui paſtoris conditiones longe perfectius in Antichriſtũ conueniunt.

17 *O paſtor, & idolum, delinquens gregem.* Exclamatio eſt indignationis, & miſerationis plena: indignatur ob nefariam paſtoris iniqui crudelitatem: dolet verò de triſti ouium fortuna, quæ in talem paſtorem inciderunt. *O paſtor, & idolum*: aliqui interpretantur, qui ſe vt Deum adorare, obſeruareque faciet, ſicut dicit Paulus. Qui extollitur ſuprà omne quod dicitur. Deus. ſed meliùs eſt vt phraſim Hebræam eſſe dicamus; qui vt idola vocant res vanas,& nihili, quæ non rem, ſed quandam rei imaginem inanem, & vanam præſeferunt: ita viciſsim in rebus vanis idoli nomen vſurpant. & ita hoc loco nomen Hebræum eſt אליל *ilil*, quod rem vanam,& inanem & inutilem propriè ſignificat. ex quo fit vt idolum etiam ſæpe ſignificet. dicit ergo propheta. *O paſtor, & idolum.* Hoc eſt, ô paſtor, qui nomen tãtum, & imaginem paſtoris habes, nullo tamen paſtoris munere fungeris, ſed immanis, & truculétiſsimæ beſtiæ. Quotus enim quiſq; paſtor eſt, qui gregé ſuum deſerat ? at tu & derelinquis, quod inutile putas, & laceras quod pingue tibi, & vtile videtur.

1. The. 2.

Phraſis Hebraea idolum pro re vana.

Gladius ſuper brachium eius, & ſuper oculum dextrum eius. Diſſeruit de ſceleribus

Qua pœna ſit Antichriſtus multandus. tibus Antichriſti: nũc qua pœna multãdus ſit, exponit. id eſt, omnes eius vires confringentur, & robur, ac potentia conuelletur. quæ in duabus rebus poſita eſt; vel in viribus humanis: multas enim copias, & grandes exercitus coget, quibus bellum inferet orbi terrarum; quæ omnes effundendę, ac diſsipandæ ſunt, & innumerabilis hominum multitudo interficienda. quod vates prædicit futurum verbis illis. *Gladius ſuper brachium eius.* Brachium enim copiæ, & exercitus eius dicuntur, quòd illis vniuerſas gentes redigere in poteſtatem nitetur. quod etiam Ezechiel vaticinatus eſt dicẽs. *Antichriſtus multis copijs bellum inferet.*

Ezec.39. Et percutiam arcum tuum in manu ſiniſtra tua, & ſagittas tuas de manu dextera tua deijciam; Super montes Iſrael cades tu, & omnia agmina tua, & populi tui qui ſunt tecum, &c. Poſita etiam eſt eius potentia in aſtutia, & ſagacitate humana, qua res ſuas callidè, & aſtutè per aliquod tempus adminiſtrabit, & omnibus præſtigias, & fucum faciet. de quo dicit Paulus; Cuius aduentus ſecũdum operationem ſathanæ, in omni virtute, & ſignis, & prodigijs, & mendacijs, & in omni ſeductione iniquitatis ijs, qui pereunt. hanc aſtutiam, & calliditatẽ. *Oculum* propheta vocat, quem gladio effodi cupit, & effodiẽdũ vaticinatur. idem que rurſus ampliùs explicat dicens; *Antichriſtus res ſuas callide adminiſtrabit.*

Brachium eius ariditate ſiccabatur, & oculus dexter eius tenebreſcens obſcurabitur. Hoc eſt robur, præſtigiæ, & calliditas eius pariter conſumentur, ita vt nemo partes eius tueatur, nihil ampliùs tergiuerſari, aut iram Dei effugere, aut vllo pacto declinare poſsit. vt

2.Theſ.2. Paulus ait; Quem Dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui, & deſtruet illuſtratione aduentus ſui.

CAPVT XII.

1 *ONus verbi Domini ſuper Iſrael, Dicit Dominus extendens cœlum, & fundans terram, & fingens ſpiritum hominis in eo.* A
2 *Ecce ego ponam Ieruſalem ſuperliminare crapulæ omnibus populis in circuitu: ſed & Iuda erit in obſidione contra Ieruſalem.*
3 *Et erit in die illa, ponam Ieruſalem lapidem oneris cunctis populis: omnes qui leuabunt eum, conciſione lacerabuntur: & colligentur aduerſus eam omnia regna terræ.*
4 *In die illa dicit Dominus, percutiam omnem equum in ſtuporem, &* B
aſcenſorem eius in amentiam: & ſuper domum Iuda aperiã oculos meos, & omnem equum populorum percutiam cæcitate.
5 *Et dicent duces Iuda in corde ſuo, Confortentur mihi habitatores Ieruſalem in Dño exercituum Deo eorũ.*
6 *In die illa ponam duces Iuda ſicut caminum ignis in lignis, & ſicut facem ignis in fœno: & deuorabunt ad dexteram & ad ſiniſtram omnes populos in circuitu: & habitabitur Ieruſalem rurſus in loco ſuo in Ieruſalem.*
7 *Et ſaluabit Dñus tabernacula Iuda, ſicut in principio: vt non magnificè glorietur domus Dauid, & gloria habitãtium Ieruſalem cõtra Iudam.*
8 *In die illa proteget Dñs habitatores Ieruſalẽ, & erit qui offenderit ex* C
eis in die illa, quaſi Dauid, & domus

Dauid quaſi Dei, ſicut Angelus Do-
mini in conſpectu eorum.
9 *Et erit in die illa: quæram contere-*
re omnes gentes quæ veniunt contra
Ieruſalem.
10 *Et effundam ſuper domum Da-*
uid, & ſuper habitatores Ieruſalem
ſpiritum gratiæ & precum: & aſpi-
cient ad me quem confixerunt: &
plangent eum planctu quaſi ſuper
vnigenitum, & dolebunt ſuper eum
vt doleri ſolet in morte primogeniti.
D 11 *In die illa magnus erit planctus*
in Ieruſalem, ſicut planctus Ada-
dremmon in campo Mageddon.
12 *Et planget terra: familiæ & fa-*
miliæ ſeorſum: familiæ domus Da-
uid ſeorſum, & mulieres eorum ſeor-
ſum.
13 *Familiæ domus Nathan ſeorſum,*
& mulieres eorum ſeorſum: familiæ
domus Leui ſeorſum, & mulieres eo-
rum ſeorſum: familiæ Semei ſeor-
ſum, & mulieres eorum ſeorſum.
14 *Omnes familiæ reliquæ, familiæ*
& familiæ ſeorſum, & mulieres eo-
rum ſeorſum.

1 O*Nus verbi Domini ſuper Iſrael, Dicit Dominus extendens cœlum.* Capite decimo expoſuit propheta noſter quantis donis, beneficijs, & ornamentis Deus erat Eccleſiam per Chriſtum cumulaturus: vndecimo verò narrauit Iudæos eſſe repellẽdos, quòd Chriſto repugnauerint, & iniquiſſimo paſtori excruciandos, vexandoſque relinquendos. ne ſibi autem quiſquam perſuadeat, ſolos iniquos homines in hoc æuo incommodis conflictaturos, diſſerit modò de calamitatibus, & ærumnis ijs, quibus Eccleſia Deo chariſsima premenda etiam & afficienda eſt. Vt enim Chriſtus caput eius non modò miraculis, prodigijs, rebuſque alijs clariſsimis ab eo geſtis, præconijs de gloria, & dignitate ſua, non ab hominibus, ſed à Deo patre è nubibus editis; ſed etiam laboribus, damnis, calamitatibus, & detrimentis grauiſsimis præclarus eſt, illuſtriſque redditus; imo longè maiorem gloriam, & honorem ex ignominijs, & cruciatibus, quàm ex miraculis, & prodigijs ab ſe editis reportauit. Nam non propter hęc, ſed propter illa Paulus exaltatũ fuiſſe Philippenſibus ſcribit: ita etiam non minùs pertinet ad laudem, & dignitatem Eccleſiæ ſuæ, quòd ſæuis hominum odijs acriter oppugnata, & iniquis eorum conſilijs circunuenta, & indignis modis accepta, nunquam ſuperari, nunquam deleri, & obrui potuit. Ex quo etiam illud intelligitur, quod Salomó in Eccleſiaſt. dicit; Vniuerſa æquè eueniunt iuſto, & impio, bono, & malo, mundo & immundo; immolanti victimas, & ſacrificia contemnenti: ſicut bonus, ſic & peccator: vt periurus, ita & ille, qui verum deierat. Quare nemo debet nec propter bonam fortunam immoderatè efferri, neque propter iniquam deſperare, vel nimis animum demittere. *Onus*, in Hebræo eſt משא *maſá*, quod onus propriè ſignificat; per tranſlationem verò prophetiam grauia, acerbaque minantem, quòd onere ſuo premat eos, in quos inuehitur; aut quòd calamitates, & labores

Chriſtus non ſolum miraculis ſed etiã calamitatibus illuſtris redditus eſt.

Phil. 3.

Maximè pertinet ad Eccleſiæ laudem quod ſæuis odijs oppugnata nunquam vinci potuit.

Eccle. 9. a.

labores contineat, quæ à Deo hominibus, ſicut ab agaſonibus onera iumentis diſtribuuntur. ita Eſaias inquit; Onus iumentorum Auſtri. & Paulus. Vnuſquiſque onus ſuum portabit. Cumque huiuſmodi onera à Deo ſapientiſsimè imponantur, nemo meritò de onere ſuo, tanquam importabili conqueri poteſt: præſertim ij, qui Dei gratiam, & beneuolentiam pro virili parte ſequuntur, de quorum onere agitur hic: ijs enim Chriſtus dicit; Iugum meum ſuaue eſt, & onus meum leue. Quare licet non leues calamitates, & ærumnę hic de Eccleſia narrentur, leues tamen exiſtimandæ ſunt, ſi cum ea gratia, atque auxilio conferantur, quam ei Deus in tantis malis, & ærumnis præſtaturus eſt. quę ob eam rē narrantur, ne caſu, & temerè huiuſmodi mala Eccleſiæ quiſquā euenire putet; ſed ſummò Dei cōſilio, & ſapiētiſsima de liberatione. Quare neq; Eccleſia Dei, neque vllus bonus vir debet de fortuna queri, neque immoderatè ſuum caſum lamentari, ſciens iam diu id eſſe à Deo ſuo deliberatum: quam vtilitatem ex huiuſmodi vaticinio Chriſtus percipiendam ſignificauit, cum dixit; Hæc locutus ſum vobis, vt cum venerit hora eorum, reminiſcamini; quia ego dixi vobis. *Super Iſrael.* Non carnalem, ſed verum Iſrael, id eſt, Eccleſiam intelligit.

Eſa. 30. b.
Gala. 6. b.
Nemo de onere ſuo tāquā importabili conqueri poteſt.
Quamobrem calamitates narrentur quæ perpeſſura Eccleſia erat.
Ioan. 16. a.

Dicit Dominus extendens cœlum, & fundans terram, & fingens ſpiritum hominis in eo. Quoniam de rebus magnis erat dicturus, quas Deus per Eccleſiam erat in orbe terrarum geſturus, ad earum fidem confirmandam, ne cuipiam propter earum magnitudinem incredibiles videantur, Dei immenſæ potentiæ, à quo gerendæ ſunt, mentionem facit, eamque ex totius orbis creatione declarat. Nulla enim re magis Deus potentiam ſuam infinitam oſtenderat, quàm vniuerſo mundo fabricando. Aptè vero, atque deſcriptè conditi orbis ſermo inducitur, cùm de illius reſtitutione verba facienda ſunt. Reſtituendus autem erat per Eccleſiam, quæ illum ex inani quadam, & vitioſa confuſione verbo Dei in ordinem, ornatumque reduxit: ſicut ante verbo etiam Dei conditus fuerat. Vniuerſam verò mundi conſtructionem duabus partibus præſtātioribus comprehendit, corpore, & ſpiritu. Corpus autem cœlo, ac terra continetur; quæ primo die condita ſunt. Spiritu verò humanus animus, qui vltimo die procreatus fuit. Operibus ergo primi, & vltimi diei, reliquorum dierum opera appoſitè, & eleganter complectitur. Quod autem dicit. *Extendens cœlum.* Ob eam rem eſt, quòd cœlum cæteris mundi partibus rarius habeatur, cæteraſque omnes ambit. eadem de cauſa Dauid dicit; Extendens cœlum ſicut pellem. *Firmans terram* dicit, quòd terra quia denſior, & grauior eſt, neque mouetur: omnis verò motus circa eam fit; quaſi fundamentum totius mundi machinæ videtur. qua de cauſa Dauid dicit; Qui firmauit terram ſuper ſtabilitatem ſuam, non inclinabitur in ſeculum ſeculi. Quod verò dicit. *Fingens ſpiritum hominis in eo.* alludit ad id, quod in Geneſi dicitur; Formauit igitur Dominus hominem, & inſpirauit in faciem eius ſpiraculum vitæ, & factus eſt homo in animam viuentem.

Eccleſia quo pacto mundū reſtituat.
Pſal. 103.
Gen. 2. b.

2 *Ecce ego ponam Ieruſalem ſuperliminare, crapulæ omnibus populis in circuitu.* In

Hebræo eſt סף *ſaph*, quod frequētiùs limē portæ, vel petrā, quæ eſt in limine, quā hic vocat vulgatus ſuperliminare ſignificat. quam interpretationem Septuaginta hoc loco amplexi ſunt. id eſt, faciant vt qui limen Eccleſiæ attigerint, inebrientur, inſaniant, & à ſtatu mentis diſcedant. quod dè inſano illo furore, rabieque immenſa intelligit, qua hoſtes Eccleſiæ illā perdere, ac omnino delere conati ſunt. *Omnibus* (verò) *populis* dicit: notum quippe eſt quantas in orbe terrarum Eccleſia excitarit tragœdias; ita vt nulla prouincia, nulla natio, nullus denique populus fuerit, qui eam immani odio non fuerit inſectatus: ſicut Chriſtus apud Matthæum dixit; Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram; non veni pacem mittere; ſed gladium. Veni enim ſeparare hominem aduerſus patrem ſuum, & filiam aduerſus matrem ſuam, & nurum aduerſus ſocrum ſuam, & inimici hominis, domeſtici eius. & alio loco dicit; Venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe præſtare Deo. Rectè vero dicit. *Limen ſiue ſuperliminare crapulæ* Eccleſiam futuram: Nam ij modò ebrij, & amentes fiunt, & in Eccleſiam inſaniunt, qui eius tantùm limen attingunt, neque intrò ingrediūtur. id eſt, qui res, quas ipſa docet leuiter; & non alta mente recogitant. Nam Eccleſia Deū vexatum, ignominijs omnibus appetitum, ac denique infamiſſima morte multatum profitetur: quod limen religionis noſtra leuiter attendentibus Iudæis, & Gentibus ſcandalo fuit; quo corruerunt ferè omnes, ac ſtulti, & inſipientes redditi ſunt, vt Paulus teſtatur. Religio item noſtra adeò pluris paupertatem quàm diuitias, quas mundus vnicè amat facit; vt illa homines beatos fieri prædicet; hac verò miſeros, è cœloque diſturbari. quod difficilè valde eſt eis, qui attentiſſima mente res huiuſmodi ſecum non cogitant, ſed in prima rerum ſpecie hærent. Denique eſt Eccleſia ſicut pelles Salomonis, & ſicut tabernacula Cedar, vt Salomon in Canticis dicit. Quare qui eius admirabiles diuitias videre vult, intrare oportet, & non in limine manere. Sic igitur hic locus enarrabitur, ſi nomen סף *ſaph*, limen ſignificare intelligamus. Sed ſignificat etiam vas vinarium, forte quòd ob eius longitudinem, liminis aut poſtis portæ ſpeciem habebat. ita interpretatur vulgatus tertio Regū ſeptimo. verſ. quinquageſimo ספות *ſiphoth*, hydrias, & fuſcinulas, & phialas, &c. Et quarto Regum duodecimo. verſ. trigeſimo. veruntamen non fiebant ex eadem pecunia hydriæ templi Domini. in Hebræo eſt ספות *ſiphoth*, quæ interpretatio planiorem, ac faciliorem facit locum hunc: faciliſſis enim intelligitur quid ſit vas crapulæ, id eſt, vas vinarium ad homines inebriandos. Eadem etiam interpretatione facilior fit locus ille Exodi duodecimo. verſu vigeſimoprimo: Ite tollentes animal per familias veſtras, & immolate Phaſe: Faſciculumq; hyſſopi tingite in ſanguine, qui eſt in limine, & aſpergite ex eo ſuperliminare: vt reddamus in ſanguine qui eſt in vaſe, & aſpergite ex eo, &c. Significatur enim quod ſanguis agni cùm immolaretur pro Phaſe, excipiendus erat in va e, vt eo poſtea ſuperliminare aſpergerent. quod planum eſt: alia vero interpretatio, licet reijcienda non ſit, non ita facile intelli-

Marginalia: *Nulla natio fuit quæ Eccleſiam immani odio nō fuerit inſectata.* — Matt. 10. — *Inſaniunt in Eccleſiā qui res quas ipſa docet leuiter recogitant.* — Mat. 5. — Can. 1. b. — 3. Reg. 7. verſ. 50. — 4. Reg. 12. verſ. 13. — Exod. 12. verſ. 21. *Exo. locus exponitur.*

Multa exitioſa bella propter Eccleſiam naſcentur.

intelligitur. Eccleſia igitur eſt calix crapulæ: quoniam multa calamitoſa, & exitioſa bella propter Eccleſiam naſcentur; multæ inimicitiæ, iræ, & acerbiſsima odia, dum multi perfidi, & iniqui homines chriſtianos, ac bonos viros ægro, & iniquo animo ferent. Iam enim inde ab initio mundi crudeliſsimũ, & implacabile bellum inter probos, & improbos homines indictũ eſt. Semper enim inter ſe contraria pugnant, vt calidum & frigidũ, album & nigrum, par & impar. ita Paulus Corinthijs ſcribit; Quæ participatio iuſtitiæ cũ iniquitate? aut quę ſocietas lucis ad tenebras? quæ autem conuentio Chriſti ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli. Quare mirũ non eſt cum Eccleſia veram iuſtitiam prętèr cæteras Reſpublicas doceat, quòd maiora, & crudeliora bella ei iniuſti homines mouerint. Quare ſimilis Eccleſia eſſe videtur ei calici, quem Deus Ieremiæ ſumere præcepit, dicens; Sume calicem vini furoris huius de manu mea, & propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te. Et bibent, & turbabuntur, & inſanient à facie gladij, quem ego mittam inter eos. Id fortè adumbratũ eſt, cùm primum miraculum à Christo editum fuit hydrijs aquæ in vinum conuerſis excellentiſsimum: quia Eccleſia ab ipſo ſtabilienda vas crapulæ futura erat.

Cur inter probos, & vitioſos viros bellũ ſit ſemper.

2. Cor. 6. c.

Iere. 24. d.

Ioan. 2.

Sed & Iuda erit in obſidione contra Ieruſalem. Vt oſtendat, quàm verum illud ſit, quod omnino & in totum dixit; *Omnibus populis.* Id probat eum populum priuatim nominans, de quo minùs id crèderetur. nam quis vnquam verum eſſe putaret, vt Iudæi Ieruſalem obſiderent, & pro viribus oppugnarent, quas regni ſui domicilium erat, & quam ipſi eo tempore, quo vaticinium hoc editum fuit, pro virili parte inſtaurare, & ornare nitebantur! Ex quo facilè cognoſcitur, hanc Ieruſalẽ, nõ materialẽ, ſed ſpiritualem, id eſt, Eccleſiam fuiſſe. Quàm verò acres Eccleſiæ hoſtes Iudæi fuerint, ex Actis, & ex hiſtorijs Apoſtolorũ intelligitur. ita vt Euãgelij, quod eis imprimis à Deo miſſum, & nũciatum eſt, expertibus factis, gẽtibus traditũ fuerit, ſicut eis Paulus, & Barnabas dixerũt; Vobis oportebat primũ loqui verbũ Dei: ſed quoniam repuliſtis illud, & indignos vos iudicaſtis æternæ vitæ, ecce cõuertimur ad gentes: ſic enim pręcepit nobis Dominus. Sicut enim ipſi Chriſtum Eccleſiæ caput pręter alios odio ingenti ſunt perſequuti: ita & eius Eccleſiam. Ex quo intelligitur, nulla cognatione, nulla propinquitate poſſe vnquã probos, & improbos inter ſe conciliari: imo ipſi cognati, atquę propinqui magis inter ſe diſsident, ſi alij boni, alij verò impij ſint. vt ex Caim, & Abel fratribus; ex Ioſeph, & fratribus eius intelligi licet. vt illud Chriſti, quòd proximè citauimus, quàm verum ſit, intelligatur. Veni ſeparare filiam aduerſus matrem ſuam, & nurum aduerſus ſocrum ſuam, & inimici hominis domeſtici eius.

Quid fuerit adumbratũ cũ primo miraculo vinũ fuerit ex aqua factum.

Iudæi acres fuerunt Eccleſiæ hoſtes.

Acto. 13. g.

Nullo modo poſſe probos, & improbos inter ſe conciliari.

Matth. 10.

3 *Et erit in die illa, ponam Ieruſalem lapidem oneris cunctis populis.* Dicit Hieronymus lapidem illum hic ſignificari, quo vires olim athletæ, ac gladiatores exercere ſolebant, vt is valentiſſimus haberetur, qui cæteris altiùs eum è terra tolleret; quorum vnum Athenis ſe vidiſſe dicit: ſed planior, & ſimplicior explicatio eſt, ſi Hebraiſmum eſſe dicamus. Nam cum Hebræi pauca nomina habeãt adiectiua,

Hieronymus.

 frequen-

ſtupore verò eo, & amentia loquitur, quo victi in prælio opprimũtur, dum de rebus ſuis deſperantes, quò ſe vertant, aut in quem ſe locum recipiant, neſciunt. Ex ijs enim quæ ſolent in victorijs humanis euenire, ſpiritualem Eccleſiæ victoriam intelligi vult: longè tamen præſtãtior, & admirabilior eſt ſtupor eius, qui vitijs, flagitijſque deditus, Deo reſiſtere, cum eoque dimicare audet; ſi paulisper reſipiſcat; ac verbo Dei ſuperari, vincique incipiat; dum ſecum Dei verbo doctus cogitat, quanta cum potentia contendat, quanta ſe clades, & pernicies maneat, quàm denique temerarium, & planè ſtultum bellum gerat. quibus rebus ita exhorreſcit, ſtupefit, ita ſtultitiam, & inſaniam ſuam execratur, vt vix mente conſiſtat. Hanc etiã Regnorum omnium aduerſum Eccleſiam cõiurationem, & ſtuporem, in quem victi inciderunt, canit Regius vates dicens; Ecce Reges terræ congregati ſunt, & conuenerunt in vnum, ipſi videntes ſic admirati ſunt, conturbati ſunt, commoti ſunt, tremor apprehendit eos: ibi dolores vt parturientis. eiuſque ſpecimen præclarum narratur in Actis, cum habita à Petro oratione ad populum ſcribitur; His auditis compuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum, & ad reliquos Apoſtolos; Quid faciemus viri fratres? Paulus etiam Eccleſiæ quondam acerrimus hoſtis, ei Chriſto loquente (vt Lucas narrat in Actis) tremens, ac ſtupens dixit; Domine quid me vis facere?

Ex ijs quæ in victorijs humanis eueniunt ſpiritualem Eccleſiæ victoriam intelligi vult.

Quãtus ſit ſtupor eius qui verbo Dei ſuperari incipit.

Pſal. 47.

Acto. 2. c.

Acto. 9.

4. *Et ſuper domum Iuda aperiam oculos meos.* Modus eſt dicẽdi Hebræus, quo Eccleſiæ auxilium, & opem in tantis malis Deum laturum ſignificat. Deus enim cũ ſeruos, & amicos ſuos ærumnis, & miſerijs non liberat, eas nõ cernere videtur: & ob eam rem Ieremias Deum orat; Intuere, & reſpice opprobrium noſtrum: Hac igitur ſpe iactati perfectè credẽtes omnes, quòd eos Deus aliquando reſpiciet, bono animo in malis, & ærumnis eſſe debent.

Phraſis Hebraa.

Thren. 5.

Et omnem equum populorum percutiã cæcitate. Id eſt, ſuperbos omnes, & arrogantes, qui copiis ſeculi huius ſequentes, eiſque niſi, veræ fidei, & religioni reſtiterint; Eccleſiæque iugum ſubterfugerint, cæcitate multabo: nemo enim cæcior, quàm infidelis homo; qui viam omnino ſalutis ſuę nõn videt, ſed in denſiſsimis tota vita verſatur tenebris, dum veram etiam officij rationem ignorat, quæ ab vna perfectè docetur Eccleſia. Sic Paulus Epheſijs ſcribit; Gentes ambulant in vanitate ſenſus ſui, tenebris obſcuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam quæ eſt in illis, propter cæcitatem cordis ipſorum. Sequitur in propheta.

Nemo cæcior quam infidelis homo.

Ephe. 4. d.

5. *Et dicent duces Iuda in corde ſuo: Confortentur mihi habitatores Ieruſalem in Domino exercituum Deo eorum.* Hoc eſt, Eccleſia per duces, & Imperatores ſuos hortabitur, ex cordeq; optabit, precibuſq; cõtendet, vt milites, & habitatores ſui non vllis humanis ſubſidijs, ſed Deo ſuo confidant, eoque duce, patrono, & adiutore è tantis malis ſolui, & liberari credant, illudque Dauidis canant, cogitent, in ſignis atque vexillis ſcribant. Hi in curribus, & hi in equis: nos autem in nomine Domini ſperabimus. *Habitatores Ieruſalem*, vocat credentes homines: habitant enim in Eccleſia, & legibus illius gubernantur. Ex quo intelligitur, quod licet Eccleſia copias cogat nonnunquam, & alia comparet præſidia, bellum

Eccleſia optat vt filij ſui non humanis ſubſidijs ſed Deo tantum confidant.

Pſal. 20.

Eccleſia licet humana nonnunquã comparet ſubſidia in ſolo Deo tamen ſpem ponit.

tribulationem patimur, ſed non anguſtiamur. Et quemadmodum tantũ abeſt, vt ligna multa, atque fœnum obſiſtere poſsint igni, vt magis eum accendant: ſic tanta hoſtium multitudo non ſolùm Apoſtolorum, & Eccleſiæ ducum animos nõ retardauit: ſed etiam inflammauit; ſicut ſtrenui militis animus, qui aduerſariorum ictibus, & armorum fragore non modò non animo cedit; ſed vehemẽtiùs excitatur. Sic de Paulo cum Athenis eſſet, dicitur, quod incitabatur ſpiritus eius in ipſo videns idololatriæ deditam ciuitatem. Horum autem excellentiſsimorum ducum imago ad viuum exarata fuit in Elia; de quo Eccleſiaſticus dicit; Surrexit Elias propheta quaſi ignis, & verbũ ipſius quaſi facula ardebat. Et quemadmodum Elias verbo, & oratione ignem de cœlo traxit, quo hoſtes ſuos conſumeret, vt narratur in. 4. Reg. 1. ita his precibus, & votis, quibus Eccleſię duces, vt proximè expoſuimus, petebant, vt habitatores Eccleſiæ in Deo omnes rationes ſalutis ſuæ collocarent, ignem hunc à Deo impetrarunt quo tot hoſtes ſuperarent. Sequitur in propheta.

Hoſtes nõ ſolum nõ retardabant ſed etiam vehementer inflãmabant Eccleſiæ duces.

Acto. 17. c.

Eccle. 48. a

Elias Apoſtolorum fuit figura.

4. Reg. 1.

Et deuorabunt ad dextram, & ad ſiniſtram omnes populos in circuitu. Id eſt, quaqua verſus Euangelij doctrina, ac prædicatione populos, & prouincias obtinebunt, & in IeſuChriſti ditionẽ & poteſtatem redigent, ſicut eis Chriſtus dixit, Ite, & prædicate Euangeliũ omni creaturæ: quod ita factum eſſe acta, & hiſtoriæ docent Apoſtolorũ. Temporibus noſtris videmus infinitas nationes, atque prouincias, maioribus incognitas, recenterque opera Hiſpanorum inuentas Euangelium auidè amplexas fuiſſe.

Euangelij doctrina quaquauerſus penetrauit.

Et habitabitur Ieruſalem rurſus in loco ſuo in Ieruſalem. Vatablus Hebræos ſequens id de Ieruſalem explicat terreſtri, hoc eſt, quoſdam credentes habitaturos in illa terreſtri Ieruſalẽ poſt Chriſti mortem: ſed cum de Ieruſalẽ ſpirituali hactenus verba fecerit, aptiùs mihi videtur eundem ſequi contextum, eidemque id attribuere, in hanc ſententiam: vt quamuis omnia regna terræ ad Eccleſiam expugnandam congregentur, & acriter ab omnium gẽtium copijs obſideatur, cùm à ducibus tanto animi ardore inflammatis defendatur, eam loco ſuo non mouebũt. Eccleſiæ vero locus eiſdẽ, quibus orbis terrarũ (vt in ſecũdo capite expoſuimus) terminis concluditur, orbeque toto eam pellere moliebantur omnes reges, omneſque populi, qui tanta ei acerbitate erant infeſti: nihil tamẽ profecerũt: imo quotidie magis ac magis propagabatur, ſicut ignis inter fœnum, atque ligna. Eſt enim Eccleſia ſupra eam petram ædificata, aduerſus quam (vt Chriſtus pollicetur) portæ inferi non præualebunt, vt eam ſede ſua diruant. Cum enim ipſa veram Dei doctrinã teneat, atque ſeruet, oportet illi contingere, quod Chriſtus apud Lucam euenturum promittit ei, qui ſermones ſuos audierit; vt ſimilis ſit homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & poſuit fundamentum ſupra petram: inundatione autem facta illiſum eſt flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat ſupra firmam petram.

Vatablus.

Eccleſia loco ſuo non mouebitur.

Matt. 16.

Luc. 6. g.

7 *Et ſaluabit Dominus tabernacula Iudá ſicut in principio.* Docet quare tantus exercitus ex toto orbe terrarum contra Eccleſiam coactus eam loco ſuo non mouebit; cùm nullis eſſet cin-

ctamuris, nulla tecta munita, & firmas ædes haberet: ſed per agrum ſparſa in tētorijs habitaret. Alludit enim ad ſingulares Eccleſias, quæ naſcente Eccleſia chriſtiana inter medios hoſtes, inter Gentiles, & Iudæos morabantur: quas commodiſsimè vocat *Tabernacula*. Quia cum magna paupertate vitam traducebant, omni regum, & principum præſidio deſtitutæ, quas Eccleſias, licet inopes videantur, ſeruaturum, & ab hoſtium iniurijs defenſurum ſe dicit: ſicut olim domos Iſraelitarum inter AEgyptios hoſtes exiſtentes; & eorum tabernacula cùm per deſertum errarent, ſeruauit. Sed quãuis in vulgato noſtro, & ſeptuaginta viris ſit. *Sicut in principio*. In Hebræo tamen eſt, in principio ſolùm, ſine ſicut. & potuit eſſe varietatis cauſa. ב. & כ. quæ ſunt literæ ſimillimæ apud Hebræos; ita vt facilè vna pro altera irrepere potuiſſet. ב. autem ſignificat in: כ. verò ſicut. verba autem Hebræa planiùs eam habēt ſententiam quam diximus.

Singularibus Eccleſijs omnium hominū præſidio deſtitutis quanto Deus maiori ſubſidio fuerit.

Saluabit Dominus tabernacula Iuda in principio. Id eſt, illas ſingulares Eccleſias, quæ in Eccleſiæ principio fuerūt ab omnibus humanis auxilijs deſertæ, Deus abundè ab omni periculo reddet ſecuras. hoc ad illud pertinet quod. 2. c. noſter propheta dixit; Ego ero ei murus ignis in circuitu: præſertim quòd politurum ſe dixerat duces Iuda ſicut caminū ignis in lignis.

Non glorietur domus Dauid, & gloria habitantium Ieruſalem contra Iudam. Domum Dauid, & gloriā habitantiū Ieruſalem vocat regnū, cuius eſt potitus Dauid, quo regnante maximè floruit regnū Iſraeliticum cum duodecim tribus in eius ditione eſſent; prætereaque ad Euphratem vſque fines ſuos propagaſſet. Regnum igitur Iſraeliticum florētiſsimum comparat cum his tabernaculis Iuda, de quibus diximus: dicitque rem carnalibus, & rudibus hominibus valde mirabilem: gloriam præſtantiſsimam regni Dauidis nō maiorem fuiſſe quàm gloriam illarum Eccleſiarum, quæ abiectæ, nulliuſque pretij hominibus videbantur. Quod tamen facilè intelligent ij, qui quantum ſpirituales deuitiæ carnalibus præſtent, cognouerint: quantumque duodecim Apoſtoli, qui illis tum Eccleſijs præerant, virtute ſuperent omnes copias regni Dauidis. Nam copiæ Dauidis ad Euphratem victorijs peruenerunt: Apoſtoli verò vniuerſum ferè orbem trophæis ſuis illuſtrarunt. Erant denique Apoſtoli præliantes ſicut caminus ignis in lignis, & ſicut facies ignis in fœno, vt antè noſter propheta dixit: at duces, & exercitus Dauidis non tanta vi polluiſſe legimus. In hanc ſententiam explicat Auguſtinus illud Pſalmi. 86. Diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob. Portæ Sion ſunt illę priuatæ Eccleſiæ, à quibus ſpiritualis Sion, id eſt, Eccleſia ſumpſit exordium. In tabernaculis Iacob numerat Auguſtinus ipſam Ieruſalem vrbem opulentiſsimā, quam ſimul cum reliquis omnibus vrbibus minoris æſtimat Deus, quàm illas portas Sion. ſed cum Eccleſia tantis tempeſtatibus temporibus Apoſtolorū iactata, Deus in hanc ſententiam loqui apud Eſaiam videtur dicens; Paupercula tempeſtate conuulſa, abſque vlla conſolatione: ecce egò ſternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in ſapphiris. Et ponam iaſpidem propugnacula tua, & portas tuas in lapides ſculptos, & omnes terminos tuos

Regnū Dauidis maximè floruit regnum Iſraeliticum.

Gloria regni Dauidis non fuit maior quàm illarū Eccleſiarum, quæ hominibus abiectæ videbantur.

Virtute ſuperarunt Apoſtoli omnes copias regni Dauidis.

Auguſtinus. Pſal. 86.

Eſai. 54. c.

tuos in lapides ſculptos, & omnes terminos tuos in lapides deſiderabiles. Vniuerſos filios tuos doctos à Domino. Cum de fundamentis loquitur, Apoſtolos intelligit, quos Eccleſiæ fundamenta Paulus appellat. Ex reliquis autem materialibus diuitijs, & ornamentis, diuitias, & ornamenta ſpiritualia ſignificat.

Eccleſia fundaméta ſunt Apoſtoli.

8 *In die illa proteget Dominus, habitatores Ieruſalem, & erit qui offenderit ex eis in die illa, quaſi Dauid.* Explicat quod proximè dixerat, cur non fuerit illuſtrior gloria regni Dauidis, quàm Eccleſiæ naſcentis: homines hominibus conferédo: q Deus tãto præſidio aderit, ita iuuabit habitatores Ieruſalem, id eſt, Eccleſiæ, vt is qui infirmus, & imbecillis in Eccleſia habebitur, non minùs fortis ſit quàm ipſe Dauid, qui bellator omnium acerrimus habebatur. Triginta enim ſepté erãt viri fortes domus Dauid vt narratur ſecundo Regum vigeſimotertio. & primo Paralipomenôn vndecimo. quorum fortiſsimus fuit Dauid, vt narratur ſecundo Regum vigeſimotertio ex vulgata verſione: qui vno cóflictu octingentos viros occidebat. Quod ſi is qui Eccleſia naſcente infirmus habebatur, fortiſsimo regni Dauidis non eſt virtute inferior: facilè ex hoc intelligitur, quantò illuſtrior, & præſtantior Eccleſia, quàm regnum Dauidis iudicanda ſit. Eſtque locus hic inſignis ad probandum quàm egregia, eximiaque pietate prædıti erant ſancti viri in ipſis Eccleſiæ principijs. Neque minus inſignis eſt locus ſequens ad oſtendendam, & ob oculos ponendam inauditam, inuſitatamque Apoſtolorum virtutem, & ſanctitatem; ait enim.

Infirmus Eccleſiæ naſcentis fortior fuit, quàm fortiſsimus regni Dauidis.

Triginta viri fortes fuere domus Dauidis.

2. Reg. 23.
1. Paral. 11.
2. Reg. 23.

Locus inſignis ad probãdum quàm eximij viri fuerint in Eccleſia principijs.

Et domus Dauid, quaſi Dei, ſicut Angelus Domini in conſpectu eius. Id eſt, coryphæus, & qui Eccleſiam capeſſerit, vt Dauid regnum ſuum adminiſtrabat; erit ſicut Deus. ſtatim autem declarat quid intelligat nomine *Dei* adiungens; *Erit ſicut Angelus Domini.* Coryphæi autem, & Eccleſiæ duces, ac gubernatores, Apoſtoli ſunt. quare non cum hominibus, ſed cũ Angelis comparandi ſunt. Sicut enim in rebus naturalibus illę cauſæ præſtantiores habentur, quæ proximè ad primum principium accedunt; vt cœli, quàm elementa: ita cùm Chriſtus primum principium ſit ædificationis Eccleſiæ, deinde verò Apoſtoli; non dubium eſt, quin ſi à Virgine ſacroſancta diſcedamus, omnium ſanctiſsimi, de Eccleſiaque optimè meriti exiſtimandi ſint. ita Paulus de ſe, & alijs dicit; Nos primitias ſpiritus habemus. eiſque attribuit quod de cœlis ipſis Dauid dicit Pſalmo illo; Cœli enarrant. Imitantur enim Apoſtoli cœlos; quia vt hi in rebus naturalibus; ſic illi (vt dixi) in ſpiritualibus primæ poſt Deum ſunt cauſæ. & ob eam rem eos Paulus, & Ioannes vocant fundamenta Eccleſiæ.

Virtute Apoſtoli non cum hominibus ſed cum Angelis comparandi ſunt.

Rom. 8. d.
Pſal. 18.
Ephe 2. d.
Apo. 21. d.

9 *Et erit in die illa: quæram conterere omnes gentes quæ veniunt contra Ieruſalem.* Poſtquam expoſuit propheta quantis præſidijs ſit Eccleſia muníenda, quantaque virtute, & animi celſitudine milites, & propugnatores partes eius agent; exponit modò quod id ſequebatur magnam hoſtium, & aduerſariorum cladem futuram. Sed contritionem, & cladem hanc, de qua hic propheta loquitur, intelligendam eſſe duco, vt à D. Hieronymo in cómentarijs doctiſsimè exponitur: vt ſit cordis, &

Cuiuſmodi Eccleſiæ hoſtium clades futura ſit.

dis; & animi contritio, qua hoſtes, & oppugnatores Eccleſię victi, & in eius poteſtatem redacti amare dolebunt, & ægrè ex animo ferent, quòd bellum aduerſus eam geſſerint, aut rationibus eius vllo modo obſtiterint. Hęc eſt enim vera Chriſti victoria, & quę vim eius immenſam maximè docet, vt ca. 2. pluribus expoſuimus. longèque præſtantior illa, qua inimici eius ſupplicijs æternis conficiuntur, cũ animo rebelli perpetuò maneant. Quam ſententiam ipſa prophetæ verba ſignificare, & leuiter tangere videtur, cum dicit.

Quæram conterere. Quod ſoliciti & varias rationes inquirentis, & inueſtigantis eſſe videtur, quibus hoſtęs ſuos perdat. at ſimplex ille modus eſt, nec multi laboris, & induſtriæ, quo hoſtes ſuos perpetuo apud inferos conſtringit ſupplicio. Illa tamen multiplex, & varia ratio, qua iniquorum hominum corda, & animos ita confregit, vt nihil ei repugnare, vel à ſua voluntate deſciſcere audeãt; ſed in ſe ipſos iram omnem conuertant, quòd Deo vnquam auſi fuerint aduerſari. de hac tam præclara victoria, & hoſtium fuſione, ac contritione loquitur apertius Eſaias. Venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt veſtigia pedum tuorum omnes, qui detrahebant tibi. in eandem ſententiam dictum eſſe videtur illud Eſaiæ primo. Sion in iudicio redimetur, & reducent eam in iuſtitia, & conteret ſceleſtos, & peccatores ſimul: præſertim quod in Hebræo eſt חטאים *hataim*, quod peccata interpretari poſſumus. Quare de illa contritione ſaluberrima diſſerere videtur, quæ vitia, & peccata purgat. Exquiſitiſsimæ au-

Eſa. 60. c.

Eſa. 1.

tem rationes, quibus Deus iniquos hoc modo mirabili confregit, ſunt mea ſententia, Euangelium, miracula eximia, & inaudita Apoſtolorum, & magiſtrorum virtus, qui multis iniurijs laceſsiti, excelſo quodam animo omnia mala, & detrimenta tolerabant, beneficijſque hoſtium temeritatem, & inſolentiam vincebant. huiuſmodi (vt mea fert opinio) armis tot hoſtium clades ediderũt, tot ſceleratos homines euerterunt, vel potiùs ſanarunt.

Rationes quibus Deus hoſtes ſuos confregit.

10 *Et effundam ſuper domum Dauid, & ſuper habitatores Ieruſalem Spiritum gratiæ, & precum.* Exponit rationem, atque modum, quo tantæ ſint res à Deo gerendæ, quo inquam pacto milites ſuos tantopere ſit inflammaturus, & vi incredibili muniturus, ac tantam cladem hoſtibus allaturus, vel potiùs eos in veram pietatem, ac religionem reuocaturus: larga ſcilicet eos Spiritus ſancti gratia cumulãdo, quò Deo chari & amici reddantur. Hoc enim pacto Deus mundum vicit, & hoſtes ſuos ſibi conciliauit: quod in Sapientia declaratur, cum dicitur; Miſiſti Spiritum ſanctum tuum de altiſsimis. Et ſic correctæ ſunt ſemitæ eorum, qui ſunt in terra, & quæ tibi placent, didicerunt homines. Nam per ſapientiam ſanati ſunt: quicunque placuerunt tibi Domine à principio. Quod autem ſint hoc pacto militum animi roborati, & ad bellum adminiſtrandum inſtructi, illud maximè declarat, quod Chriſtus in cœlum migraturus Apoſtolis ac diſcipulis ſuis præcepit, ne bello laceſſere hoſtes auderent; ſed in ciuitate quieti manerent, quouſque induerentur virtute ex alto: & in Actis ſcribitur conue-

Qua ratione Deus milites ſuos inflammauit.

Sap. 9. d.

Luc. 24. g.

Act. 1. a.

conueſcens præcepit eis ab Ieroſolymis ne diſcederent, ſed expectarent promiſsioné patris: quia Ioannes quidem baptizauit aqua, vos auté baptizabimini Spiritu ſancto. *Spiritus gratiæ.* Eam gratiam ſignificat, qua Deo chari, gratiq; ſumus: ſicut Paulus ait; Charitas Dei diffuſa eſt in cordibus veſtris per Spiritum ſanctum, qui datus eſt nobis. charitas Dei, id eſt, qua Deo chari ſumus, in eiuſq; gratiam reducimur. Quod dicit. *Precum.* id eſt, gratia hæc, quam Spiritum gratiæ appellauit, qua eos Deo gratos, charoſque reddet, Deo etiā fidere, ad eumq; cōfugere, eum precari, & orare docebit. Ex quo intelligitur, eum qui Deo charus, & amicus ſit, cōſequens eſſe, vt eum ſæpe oret, & obſecret. Gratia enim ſpiritus etiam precum eſt. quare quò maior eſt, eò magis ad orandum, & poſtulandum excitat. Quocirca qui parùm precibus, & obſecrationi incumbunt, intelligere debent parùm ſe etiā eſſe Deo gratos. quod hoc loco vehementer probatur. Chriſtus etiā pluribus Euangelij locis nos verbis, & exéplo orare docet, & quod oporteat ſemper orare, & nunquā deficere differit apud Lucam. quod verò *Effundam* dicit, ad ſignificandā ponit gratiæ copiā, quæ per vniuerſam Eccleſiam manauit, & fuſa eſt, ſicut Eſaias teſtatur; Ecce ego declinabo ſuper eam quaſi fluuium pacis. & capite ſequēti propheta noſter dicit; Erit fons patens domui Dauid, & habitantibus Ieruſalem in ablutionem peccatoris, & mēſtruatæ. Fontes autē hos, atque amnes, qui gratiam tam copioſè fundunt, ſeptem ſacraméta eſſe duco: vt ſicut paradiſus ille initio à Deo conſitus quatuor fluminibus alluebatur, ita Eccleſia per Chriſtum reſtituta, ſeptem ſacramentis, quæ viridē eam, & amœnam, ita vt nunquā marceſcat, conſeruabunt.

Rom. 5. d.

Deum ſæpe obſecrat qui Deo charus eſt.

Qui parum Deum precatur, parum etiam Deo gratus eſt.

Luc. 18. c.

Eſai. 66.

Quanta gratia copia per Eccleſiā manet.

Paradiſi flumina cum ſacramentis cō parantur.

Et aſpicient ad me quem confixerunt. Chriſtus de ſe loqui videtur, id eſt, me, quem adeò habuerunt ludibrio, vt in crucem tollerē; me, inquam, in crucem actum in oculis ferent, amplexabuntur, ac ſpes, & rationes omnes ſuas in me ponent. Hunc locum Ioannes de Chriſto in cruce pendente interpretatur cap. 19. tantaque eius vis eſt ad id comprobandum, & Hebræos confutandos, vt quidam Hebræus magni nominis inter illos ingenuè fateatur, de Meſsia Ioſeph filio à maioribus ſuis, quos honeſtatis cauſa nominat, fuiſſe explicatum. In qua re ipſe vehementer mirari dicit, neque ſe hoc loco explicare commodè poteſt. Quare miror ego Liranum, cæterà doctum virum, qui hunc locum in die tantum iudicij rē præſtandum dicat, cùm ipſe Ioannes (vt dixi) exponat; Chriſti morte fuiſſe impletum; neque Iudæi rebelles tanta veritate conuicti ei audent inficias ire, niſi forte illud. *Aſpicient*, tunc futurum eſſe intelligat, ſicut Ioannes in Apocalypſi c. 1. ſignificare videtur. Sed id non modo tunc, ſed etiam nūc, & hactenus factum eſt ab eis qui Chriſtū verum Deum eſſe credunt, in eoq; ex animo ſperant. Itaq; propheta docere videtur totius gratiæ fonté, & eam quaſi ad caput reuocare: è Chriſto enim omnis gratia fluxit, atque emanauit. Chriſtum ſignificare videtur fluuius ille, qui vniuerſum paradiſum rigabat; deinde verò in quatuor flumina diuidebatur; ita & gratia vniuerſa ex Chriſto in cruce pendente manans, in ſeptem deinde ſacramenta diſpertitur, ac ſe fundit.

Vehemens locus ad Chriſti cædē probandam, & Iudæos cōuincendos de hac re.

Quo pacto cruce pẽdere debeamus vt ex ipſa Chriſtus pepẽdit.

Ex hoc loco docemur, vt quemadmodum Chriſtus ex cruce pependit; ita nos ex ea pendere, & rationes omnes noſtras ex ea ſuſpenſas habere debemus; intelligentes Chriſtum cruce affixum, Dei virtutem, & ſapientiam eſſe, vt Paulus Corinthios docet: ita vt omnem virtutem, & verã in rebus gerẽdis ſapientiã à Deo per ipſum ad nos deriuandã, à nobiſq; impetrãdã exiſtimemus. & ita ipſe Chriſtus in nomine ſuo patrem nos orare docet, & quidquid patrem in nomine ſuo petierimus; impetraturos promittit.

1.Cor.1.d.

10 *Et plangent eum planctu quaſi ſuper Vnigenitum, & dolebunt ſuper eum, vt doleri ſolet in morte primogeniti.* Mutatio eſt perſonæ, quæ in ſacris libris vſu ſæpe venire ſolet: de eodem enim Chriſto hæc dicuntur, qui illam proximè ſuperiorẽ ſentẽtiam dicere viſus eſt: hoc eſt, probi, & ſancti viri, qui ſe Chriſto totos addicent, eumq; reſpicient, minimè probabunt tetrum illud facinus eorum, qui Chriſtum cruce affixerunt, & tam indigna morte multarunt; ſed potiùs tam horrendũ ſcelus execrabuntur, magnumque eis tanta Chriſti acerbitas, & ærumna inuret dolorem. Nam licet Chriſti mors, & cruciatus vniuerſam ſanctis, & pijs hominibus ſalutem, & felicitatem attulerit; dolebunt in ijs tamen, ſicut dolet is, cuius ad bonam valetudinem recuperãdam caput, aut aliud membrum præcipuum inciditur, aut ad tibiam fractam, aut conuulſam cõponendam, magnos cruciatus ſuſtinere cogitur. Immane enim, & inhumanum eſſe videtur, nihil tantis Chriſti innocẽtiſsimi pœnis, & ſupplicijs percelli, cùm nos præſertim illorũ in culpa ſimus: ſicut etiam filius doleret nimis, quòd pater, quem vnicè amat, ad extremã redactus fuerit paupertatẽ, quòd omnẽ, quam habebat pecuniã, pependerit, vt illum iuſto ſupplicio liberaret: non quod illam penſam fuiſſe pecuniam nolit, cùm aliter ſalutẽ adipiſci nõ poſſet, ſed quòd ſe vehementer mordeat, quòd ſua culpa ad tantã fuerit miſeriam cõpulſus. Quare qui nihil Chriſti malis, laboribus, & ærũnis mouetur, vel parùm illum diligere, & amare videtur, vel parùm animaduertere ſua cauſa eſſe ſuſceptos. Quocirca his verbis vates noſter declarat, & angoris magnitudinẽ, quo ſe viri ſancti ob Chriſti mortem implicabunt, & amoris ardorem, quo eum proſequentur. Primum cum dicit, *Plangent & dolebunt*: id eſt, ita vehementer intimis ſenſibus angentur, vt ſe ab vlulatu continere nõ poſsint. Secundum, cùm dicit, *Quaſi ſuper Vnigenitum, & vt doleri ſolet in morte primogeniti.* Amor enim erga primogenitum ardentiſsimus eſſe ſolet. Cuius rei figuram, & imaginem aptiſsimam ſuperioribus temporibus expreſſam fuiſſe tangit dicens.

Quo pacto oporteat nos in Chriſti morte dolere.

Chriſtum leuiter amare videtur qui leuiter in eius morte dolet.

Quam vehementer dolebunt viri pij Chriſti mortem.

11 *In die illa magnus erit planctus in Ieruſalem, ſicut planctus Adadremmon in campo Mageddon.* Comparat Eccleſiæ luctum ob Chriſti mortem cum eo luctu, in quo fuit Ieruſalem ob mortem Regis ſanctiſsimi Ioſiæ: de quo narratur 2. Paralip. lamentationeſq; de morte eius cõpoſuiſſe Ieremiam; quas ſingulis annis cãtores & cãtatrices legẽ, & inſtituto vrbis repetunt. quod in vera Ieruſalẽ, id eſt, Eccleſia ad hãc vſq; diẽ ob mortẽ Chriſti magna totius Eccleſiæ religione, lege, & inſtituto eius ſeruari videmus. Singulis enim annis ſtatis diebus magna luctus, & triſtitiæ ſignificatio fit, & lamẽtationes Ieremiæ cãtores Eccleſiæ amarè

2.Par.35.d

amarè canũt. Fuit ergo Ioſias, imago expreſſa Chriſti. Reſtituit enim Chriſtus verã religionẽ, ſicut ipſe Ioſias vt narrãtur eodem lib. c. 34. Populi verò ob Ioſię mortẽ luctus figura fuit eius cultus, quo Eccleſia ſingulis annis ſtatis diebus Chriſti mortẽ atrociſsimã pia religione repræſentat; vt illud Apoſtoli veriſsimum eſſe intelligatur; Omnia populo illi veteri in figura cõtigiſſe. Docet nos etiã locus hic, quo modo figuras veteris teſtamẽti ad res noui declarãdas citemus, quò meliùs cadere intelligantur, cõparatione, & ſimilitudine: aptiùs enim dici videtur, vt noſter ait propheta. *Erit planctus*, in Eccleſia ſicut planctus ille, qui fuit in Adadremon, quã ſi dicas planctus Adadremon fuit planctus Eccleſiæ. Cæterùm Adadremon in campo Mageddo fuit, in quo prælíũ cõmiſſum fuit cũ Regę AEgypti Necao, in quo fuit ſanctus Ioſias necatus. Sed in loco Paralip. citato campus tantùm Mageddo appellatur. Sed Septuaginta vertunt ῥοῶνος ἐν πεδίῳ ἐκκοπτομένου. id eſt, mali granati in cãpo ſucciſæ. Sed ſæpe diximus frequens eſſe apud Septuaginta, vt nomina propria hominũ, & locorum explicando reddant. Significat ergo Adadremõ granatũ: Mageddo verò ſucciſam. quod fortè erat locus ille multis malis granatis conſitus, qui ab vtroque exercitu, vel antè ſucciſæ fuerant.

1. Cor. 10. b

Quomodo ſint figuræ veteris inſtrumẽti tractanda.

Et planget terra: familiæ, & familiæ ſeorſum. &c. Vſq; ad finem capitis planiùs diſſerit quãtus luctus futurus ſit in Eccleſia ob Chriſti mortẽ, dicitq; vniuerſas familias grauiter ploraturas: numeratis primò quatuor familijs, Nathan, Dauid, Leui, Semei; quo nos diutiùs in huius rei conſideratione, quæ valde neceſſaria eſt, detineat: deinde vniuerſam illam, quam dixi propoſitionem concludit, qua ſignificat omnes pios, & religioſos viros in gemitu de Chriſti morte verſatũ ire. quod quo pacto ſit intelligendũ, quã túq; viros id chriſtianos deceat, paulò antè explicuimus. Quod verò dicit, *Mulieres eorum ſeorſum.* Videtur tãgere cõſuetudinẽ Hebræorũ: plangebant enim mulieres ſeorſum à viris.

CAPVT. XIII.

1 IN die illa erit fons patens domui A
Dauid & habitantibus Ieruſalẽ:
in ablutionẽ peccatoris & mẽſtrnatæ.
2 Et erit in die illa, dicit Dominus
exercituum, Diſperdam nomina idolorum de terra, & non memorabũtur
vltrà: & pſeudoprophetas, & ſpiritũ
immundum auferam de terra.
3 Et erit: cùm prophetauerit quiſpiã
vltrà, dicent ei pater eius & mater
eius, qui genuerunt eum, Non viues,
quia mẽdacium locutus es in nomine
Domini, & configent eum pater eius
& mater eius, genitores eius cùm
prophetauerit.
4 Et erit in die illa, confundentur B
prophetæ vnuſquiſque ex viſione ſua
cum prophetauerit, nec operientur
pallio ſaccino, vt mentiantur.
5 Sed dicet, Non ſum propheta, homo agricola ego ſum: quoniam Adam
exemplũ meum ab adoleſcentia mea.
6 Et dicetur ei, Quid ſunt plagæ C
iſtæ in medio manuum tuarum? Et dicet, His plagatus ſum in domo eorum qui diligebant me.

7 *Phramea ſuſcitare ſuper paſtorẽ meum, & ſuper virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum: percute paſtorem, & diſpergentur oues, & conuertam manum meam ad paruulos.*

D 8 *Et erunt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea diſperdentur & deficient: & tertia pars relinquetur in ea.*

9 *Et ducam tertiam partem per ignem, & vram eos ſicut vritur argentum: & probabo eos ſicut probatur aurum. Ipſe vocabit nomen meum, & ego exaudiam eum. Dicam, Populus meus es; & ipſe dicet, Dominus Deus meus.*

1 *IN die illa erit fons patens domui Dauid & habitantibus Ieruſalem: in ablutionẽ peccatoris & menſtruatæ.* Verba ſuperiori capite propheta fecit de Chriſti ſeruatoris nece: hoc verò cap. docet, quas vtilitates ex eius nece percepimus. primùm, quòd fontẽ nobis perennem, ſanctiſsimamque parauit, ex quo hauriremus aquas ad ſordes noſtras, id eſt, peccata perfectiſsimè lauanda. Hunc fontem, de quo propheta loquitur, quidam Baptiſmum eſſe opinantur: alij lateris Chriſti vulnus lancea militis ſuſceptum, ex quo ſanguis, & aqua (vt narrat Ioãnes) manauit. quæ ſententia mihi magis probatur. Nam licet baptiſma imprimis ad peccata diluenda inſtitutnm eſſe videatur; omnia tamen ſacramenta vim repurgandi ſceleris habent. Quare ad fontẽ hunc, de quo diſſerimus, pertinere debent: vt licet ſint à baptiſmate diſtincta, huic tamẽ fonti apta ſint, ex quo vno peccati remittẽdi vis deriuari poteſt. Quare fontem hunc vulnus lateris Chriſti eſſe putémus, ex quo omnia ſacramenta fluxerunt. Nam omnia ſacramenta vim omnẽ, & naturam ſuam ex Chriſti cæde ſuſcepêre, qua nobis Deum conciliauit, ac ſoluto pretio peccati tyrannide liberauit. Sunt verò ſeptem ſacramẽta quaſi quidã theſauri in quibus repoſitæ ſunt diuitiæ omnes, quas nobis Deus per paſsionẽ ſuam comparauit. Quod vt ſignificaretur, diuino Dei cõſilio illud miraculũ editum fuit, vt cõpleta paſsione ad nos hic fons permanaret, vt ad mundũ paſsio deriuaretur, cuius fuit cauſa ſuſcepta. Si verò Hebræa verba huius loci cõſideremus, aptiſsimam huius fontis nobis oſtendũt imaginẽ veteri lege propoſitã. Siquidẽ quod vulgatus interpres vertit. *Ad ablutionem peccatoris & menſtruatæ.* In Hebræo eſt לחַטַּאת וּלְנִדָּה *lehatat vlnida*, id eſt, ad expiationẽ, & aſperſionem. Sunt autem verba hæc ſumpta à propheta noſtro ex cap. 19. Nume. verſ. 9. in quo cap. Deus modum tradit Moyſi faciendi aquam ex cineribus vaccæ rufæ, qua inquinati mundẽtur. & deinde verſu illo citato ſubiungit; Vt ſint multitudini filiorũ Iſrael in cuſtodiam in aquã aſperſionis; quia pro peccato vacca cõbuſta eſt. Si verbum tamen de verbo reddamus, quod per paraphraſim interpres noſter conuertit, ita interpretari poterimus, & erit ipſa pro inſtituto filijs Iſrael in aquã aſperſionis, & expiationis: ponunturq; eadem omnino verba, quæ hic noſter ponit propheta: nam quod hic vulgatus interpres transfert ablutionẽ peccatoris; loco citato transfert longiore oratione, quia

Quas è cæde Chriſti vtilitates percepimus.

Vulnus lateris Chriſti ſuit fons patens in Eccleſia.

Ex latere Chriſti ſeptẽ ſacramenta fluxerunt.

Cur latus Chriſti ſanguine, & aqua manauit.

Imago apta eius fontis qui eſt in Eccleſia.

quia pro peccato vacca cōbuſta eſt. quod verò hic conuertit menſtruatæ, loco citato conuertit aſperſionis: nam vtrumque verbum Hebræum ſignificat. quare iiſdē nominibus propheta fontem hunc appellat, quibus aqua illa veteri inſtituto facta appellata eſt. Ex quo intelligitur apertiſsimè prophetā hac ratione dicendi nobis ſignificare voluiſſe, aquā illam imaginem, & figuram fuiſſe huius fontis, qui ex latere Chriſti manauit. Vt enim vaccam illam, quæ in cineres redigebatur, quibus miſceretur aqua, rufam eſſe oportebat: ita & Chriſtus ſanguine ſuo rufus redditus fuit: nam ei dicitur apud Eſaiam; Quare rubrum eſt veſtimentum tuum? & ſicut vacca illa comburebatur; ita & Chriſtus quaſi combuſtus fuiſſe videtur atrociſsima, & crudeliſsima illa morte, qua multatus eſt. Nam grauiſsimæ calamitates, & ærumnæ, ignis in ſacris oraculis vocari ſolent, ſicut dicit Dauid. Igne nos examinaſti ſicut examinatur argentum; Induxiſti nos in laqueum, poſuiſti tribulationes in dorſo noſtro, & homines ſuper capita noſtra: tranſiuimus per ignem, & aquam. & ipſe Chriſtus de ſeipſo dicit apud Dauidem; Aruit tanquam teſta virtus mea. Et ſicut illa vacca in cineres combuſta redigebatur: ita Chriſtus tantis cōtumeliis, tam variis ignominiis, quibus nefariè fuit appetitus, valde fuit exinanitus; ſicut dicit Paulus, ipſeque Chriſtus apud Dauidem queritur dicens; In puluerem mortis deduxiſti me. quare rectè Propheta noſter hanc imaginem, & figurā perſtringit. Ex eadem imagine Paulus optimè probat eximiam huius fontis virtutem dicens; Si cinis vitulę aſperſus inquinatos ſanctificat ad emundationē carnis, quantò magis ſanguis Chriſti, qui per Spiritum ſanctum ſemetipſum obtulit immaculatum Deo, emundabit conſcientiam noſtram ab operibus mortis, ad ſeruiendum Deo viuēti. Huius etiam fontis imago, licet non tam expreſſa, fuit fons ille, de quo dicitur in Geneſi; Fons aſcendebat è terra irrigans vniuerſam ſuperficiem terræ: quem Chriſtus reſtituiſſe videtur. Sicut ille antequam homo peccaret, plantas ſua vi rigabat, & alebat ſine vllo hominum ſubſidio; ita & fons hic virorem plantis, id eſt, iuſtis hominibus propter peccata antè arefactis attulit, illoſque ita alit, vt fructus vberrimos edant. de hac aqua loquitur etiam Paulus, ſimul alludens ad illā vaccæ rufæ; Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aſperſi corde à conſciētia mala, & abluti corpus aqua munda. Quod verò dicit patentem fontem futurum, vt intelligatur omnibus propoſitus eſſe ad aquā pro cuiuſq; voluntate gratis, & abſq; vllo pretio hauriendam. Nefarium enim eſt, & ab huius fontis inſtituto longè alienum, eius aquam vel vendere, vel emere. ipſe enim Chriſtus Apoſtolis ſuis dixit apud Matt. Gratis accepiſtis, gratis reddite. & in Apocalypſi ſcribitur; Qui ſitit, veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. Minimè verò orbi terrarum patere ponitur;

Chriſtus cum vacca rufa veteris inſtrumenti cōparatur.

Eſai.60.

Grauiſsimæ calamitates ignis ſolent in ſcriptura vocari.

Pſal.65.

Pſal.21.

Philip.3.

Pſal.22.

Heb.9.d.

Gen.2.a.

Heb.10.d.

Quam ſit iniquum res vēdere ſpirituales.

Matt.10.a.

Apoc.22.d.

Sed domni ſolum Dauidis, & habitantibus Ieruſalem. Id eſt, Eccleſiæ, extra quam hæc aqua comparari, aut vllo pacto hauriri non poteſt. Nam Chriſtus ſe tantùm pro Eccleſia tradidit, & eam ſolùm aquæ lauacro in verbo vitæ mundauit, vt Paulus ſcribit; quare huiuſmodi aqua ad eum non pertinet,

Ephe.5.c.

meritò magno ſtudio huiuſmodi lupos oues Chriſti fugiunt, & eos penitus extinguere conantur.

Et configent eum pater eius & mater eius cum prophetauerit. In Hebræo eſt דְּקָרֻהוּ *daqueru*, quod configere ſignificat, vt vertit vulgatus. ſed ſeptuaginta vertunt συμποδιοῦσιν. id eſt, compedient: in cruce fortè intelligũt, id eſt, extremo vel magno cum ſupplicio afficient, quòd auſus eſt vaticinari in nomine Domini. Totum pertinet ad illuſtrandum illud, quod dixerat, auferendos eſſe falſos prophetas de terra. Eodem etiam pertinet quod ſequitur.

4 *Et erit in die illa, confundentur prophetæ vnuſquiſque ex viſione ſua, cum prophetauerint, neque operientur pallio ſaccino vt mentiantur.* Nonnulli veri prophetæ vili, & aſpera veſte vtebantur, quoniã diuitias & omnes ſeculi fortunas contemnebant: tum vt populum, cuius reprehendebant, & obiurgabant peccata, ad pœnitentiam, & vitæ parſimoniam excitarent. quo habitu de-
4.Reg.1.b. ſcribitur Elias. 4. Reg. 1. b. & ille prophetarum maximus Ioannes Baptiſta
Matt.3.b. Marc.1.a. Matt. c. 3. b. & Marci. c. 1. a. Vt ergo veros prophetas imitarentur falſi pro-
Falſi prophetæ veros veſte imitabantur. phetæ, pallijs ſaccinis, & alijs vilibus indumentis veſtiebantur, quò animum ſuum iniquum, & fallacem diſsimularent. hæc eſt illa veſtis ouium, de qua nos admonet (vt dixi) Chriſtus ne ab ea ita capiamur, vt lupi pro ouibus habeantur. qua doctrina ſi imbuti ſint veri chriſtiani fit, vt neque hac quidẽ ratione ſe celare falſi prophetæ poſsint. Quare huiuſmodi veſtibus, vt noſter dicit propheta, vti deſinẽt: nihil enim vel hoc modo proficient, neque honorem, & æſtimationem vllam, quam quærunt, ſi vaticinari audeant, reportabunt, ſed magnam confuſionem, & ignominiam, qua ſanior, & cautior factus, ſi poſtea ex eo aliqui vaticinium quæſierint, illos à ſe longè reppellet; & propterea ſequitur.

5 *Sed dicet non ſum propheta, homo agricola ego ſum, quoniam Adam exemplum meum ab adoleſcentia mea.* Id eſt, quid ex me vaticinium quæris, cum non vaticinio, ſed alij rei longè diuerſę ſtudeam? Non vaticinium, ſed agrum colo; idque non ab heri, & nudiuſtertius, ſed ab adoleſcentia mea, Adam omnium parentem imitor, cui dictũ
eſt. In laboribus comedes ex terra cũ- Gen.3.d.
ctis diebus vitæ tuæ. Spinas, & tribulos germinabit tibi, & comedes herbas terræ. In ſudore vultus tui veſceris pane tuo. Vel Adam hoc loco poteſt eſſe nomẽ non propriũ, ſed appellatiuũ, & hominẽ declarat. quod verò vertit vulgatus, exemplum meum, in Hebræo eſt הִקְנַנִי *hicnani*, quod variè ab Hebræis interpretatur; quidã, quoniam homo quidam docuit me vt paſcerem pecora, & agrum colerẽ: alij vertunt, fecit vt pecora paſcerem. ſed cũ eius radix ac thema קָנָה *cana*, poſsidere propriè ſignificet, nihil eſt quod alias longè petitas interpretationes afferamus: ſed interpretemur, homo ſum agricola, quoniam homo fecit, vt poſsiderẽ agrum. id eſt, agrũ mihi legauit, aut dedit, eique colendo incumbo ab adoleſcẽtia mea. Septuaginta viri transferũt ἄνθρωπος ἐγέννησέ με. Id eſt, homo genuit me; & ob eam rem non diuina, ſed humana ſequor, agrique culturæ me dedo.

6 *Et dicent ei, Quid ſunt plagæ iſtæ in medio manuum tuarum? & dicet, His plagatus ſum in domo eorum qui diligebant me.* Hæc ſentẽtia poteſt vel ad ſuperiora,

vel

vel ad inferiora referri. Si ad ſuperiora referatur, vt vult Hieronymus, Liranus, & Vatablus, & omnes ad vnũ Hebræi interpretes, facilis eſt eius explicatio. id eſt, ij qui primum ex eo vaticinium quærebant, poſtquam ita fuerint repulſi, eum rurſus interrogabunt, vbi in manibus eius vulnera viderint, ex eo quòd fuerit à parentibus confixus, quod vaticinari auſus eſt: interrogabũt, inquam, quid ſunt plagæ iſtæ in medio manuum tuarum? ac reſpondebit.

His plagatus ſum in domo eorũ qui diligebant me. Id eſt, in domo parẽtum meorum, quòd me prophetam ſimulauerim. Ex eo verò quod dicet ſe plagatũ fuiſſe in domo eorum qui diligebãt eum, oſtendit merito ſuo eas plagas accepiſſe: ſunt enim non ex odio, ſed ex amore profectæ. Quare rectè faciunt qui huiuſmodi Sycophantas, vel cætera amantiſsimos, pœnis, atq; ſupplicijs conſtringunt, atque coërcent. Nam prçterquam quòd nefariè mentiuntur, grauiſsimorum malorũ cauſa eſſe ſolet, vt falſi illi vates, quos audiebat Achab, cauſa fuerũt, cur tantæ copiæ perditum irent, ac ipſe rex bello victus interficeretur, vt narratur. 3. Reg. 22. Quamobrem iuſtiſsima lex illa eſt à Moyſe lata in Deute. Propheta (inquit) qui arrogantia deprauatus voluerit loqui in nomine meo, quæ ego non præcepi illi, vt diceret, aut ex nomine alienorum deorum, interficietur. Sin autem hoc prophetæ effatũ ad inferiora, quæ proximè ſequuntur, referatur, vt placere videtur Eccleſiæ, quæ rem ſacrã paſſionis Chriſti faciens, ad Chriſti ſeruatoris plagas hoc in Epiſtola accommodare videtur; placet etiam id Ruperto Abbati, & alijs pijs, & chriſtianis viris: licet nõ tam facilis ſit explicatio, ita tamẽ expediri poteſt. Vt quoniam propheta orationem inſtituit de falſis prophetis, quorũ deprehenſa perfidia Chriſto auctore merito ſuo cruci affigentur, inducat ſermonem de ipſo omnium præſtantiſsimo propheta Chriſto, qui contraria ratione, quã falſi prophetæ in crucẽ actus eſt, quoniam cum veriſsimus eſſet propheta, veriſsimaque verbis Dei nũciaret, atque doceret, falſum tamen eſſe prophetam criminantes eum in crucem nefariè egerũt. Quærit igitur propheta ex ipſo Chriſto, cuius lumine falſi prophetæ cognoſcebantur; Sed quid tu veriſsime, & excellentiſsime propheta non ſecùs, ac falſi prophetæ confixus es? Vnde enim plagæ iſtæ in medio manuum tuarum? atque ipſe Chriſtus reſpondeat; *His plagatus ſum in domo eorum, qui diligebant me.* Synagoga enim, & domus Dauid, Deum verum diligebat, deque Deo vero vehementer gloriabatur. Quo reſponſo populi ſui perfidiam vehementer auget, qui cum prçter cçteras nationes eum colere, & obſeruare deberet, præter cæteras tamen gentes eum vexarit: & cõtumelijs omnibus affecerit. ſicut etiam Ioannes dixit; In propria venit, & ſui eum non receperunt. Sed quoniam hic excelcellentiſsimus, & præſtãtiſsimus propheta eſt, infinitaque poteſtate præditus, difficile intellectu eſſet, quo pacto ita valere aduerſarij potuerunt, vt eum tam crudeli, & ignominioſa morte abſumerent. exponit deinde propheta quo pacto id geſtum fuerit dicens.

Phramea ſuſcitare ſuper paſtorẽ meum, & ſuper virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum. Proſopœia eſt

Dei

Falſos prophetas, id eſt, hæreticos æquũ eſt interficere.

3. Reg. 22.

Deut. 18. d.

Ioan. 1. a.

Ioan.19. *Deus poteſtatem dedit aduerſarijs Chriſti ad eum necandum.* Eſa.53.c.

Dei patris cum aduerſarijs Chriſti loquentis, ac eis poteſtatem aduerſus Chriſtum prębentis. aliter enim nihil ei hoſtes vlli nocerent, ſicut ipſe Chriſtus Pilato dixit; Nō haberes poteſtatem aduerſum me vllam, niſi tibi datum eſſet deſuper. Ita Eſaias Chriſti mortem, labores, & ærumnas non aduerſarijs, ſed ipſi Deo Patri aſcribit dicens; Propter ſcelus populi mei percuſsi eum. & paulò inferiùs: Dominus voluit conterere eum in infirmitate. Eadem verò tranſlatione Iudęos hoc loco Deus vocat phrameam ſuā, quia apud Eſaiam vocat Aſſur virgam furoris ſui. quia ſicut Aſſur vſus eſt ad Hebręos puniēdos; ita & ipſis Hebræis ad Chriſtum ſeruatorem puniēdum. Ridiculè verò hic locus ab Hebræis explicatur: non enim poteſt intelligi niſi de Chriſto. & ita à Matth. explicatur. c.25. de Chriſto pręhenſo. Tunc enim primò gladius hic munus ſuum exequi cœpit, quando ipſis carnificibus Chriſtus dixit; Hæc eſt hora veſtra, & poteſtas tenebrarum.

Eſai.11. Matt.25.

Nemo viro ſancto niſi de volūtate Dei detrimētum afferre poteſt

Ac quemadmodū gladius, vel phramea hæc nihil Chriſto vnquam nocere potuiſſet, niſi eam Deus Opt. Max. excitaret, id eſt, nocendi facultatem, ac licentiam tribuiſſet: eodem modo nemo damnum, vel detrimentum viro ſancto afferre poteſt, niſi de voluntate Dei. Ita licet diabolus magnum in Iob odium habuerit; eum tamen lædere non potuit, antèquam à Deo licentiam impetraret. quæ vna res maximè viros ſanctos in omni calamitate, & aduerſa fortuna leuat. Sibi enim perſuadēt nihil à patre amantiſsimo, niſi ad vtilitatem; & emolumentum eorum proficiſci poſſe. Sic ipſe Iob vxorem ſuam, quæ ſpe excidiſſe videbatur, excitauit dicens; Sicut vna de ſtultis mulieribus locuta es; Si bona ſuſcepimus de manu Domini, mala autem quare non ſuſtineamus.

Iob.1. *Leuat maximè virorum ſanctorū calamitates, quod Deo volūtate euenire intelligant.* Iob.2.

Facile Deus vel potentiſsimos homines ſuccidet.

Contrà verò potentes, & qui huius ſeculi opibus abundant, ſibi debēt vehemēter timere: nam licet magnis præſidijs opes ſuę eſſe munitę videātur, ſi Deus tamen phrameam aliquam excitare, aut vllum eis gladium admouere decernat, facilè omnes euertet, atq; ſuccidet. Si enim filium ſuū infinita potentia præditum ita alliſit, atque deiecit, quis vnquam ei reſiſtet? ob eamq; rem Dauid ait; Tu terribilis es, & quis reſiſtet tibi? ex tunc ira tua. Vnum tantùm ſupereſt præſidium, quo ab ira, & phramea Dei tuti eſſe poſsimus; ipſe Deus, in quo omnes ſpes noſtras ponētes ſecuri per Chriſtum ab eius phramea erimus: qui omnes eius phrameæ acerrimos ictus in corpore ſuo pro ſalute noſtra excepit, quò eius acies vehementer retuſa eſt. & ipſe Chriſtus ad Deum ipſum confugiebat, cum eius phrameam in ſe intentam eſſe videret, ſicut per Dauidē loquitur; Erue à phramea Deus animam meam.

Pſal.75. *Deus tantū præſidiū eſt quo ab eius ira ſecuri eſſe poſſumus.* Pſal.22.

Recte Chriſtus paſtor Dei appellatur.

Super paſtorē meum. Id eſt, qui meas paſcit oues. Apoſtoli enim, & omnes electi, oues Dei ſunt, qui à Chriſto paſcuntur, & ad paſcua aguntur æternæ vitæ. deque munere hoc Chriſtus vehemēter gloriatur cum dicit apud Ioannem; Ego ſum paſtor bonus. & de Apoſtolis Patri dicit, Quos dediſti mihi ego cuſtodiui. quare rectè pater Chriſtum paſtorem ſuū appellat.

Ioan.10. Ioan.17.

Virum cohærentem mihi. In Hebræo eſt גְּבַר עֲמִיתִי *geber amiti*, Id eſt, virū ſocium meum; vel proximum meū. quo tangitur, hunc paſtorem æqualem eſſe Deo patri. & Chaldæa paraphraſis ita habet. Exere te ô gladie in

regem,

cillitas deficiamus, vt ad nos manum ſuam pro ſua benignitate, & clementia conuertat: nec nos errare diu ille amantiſsimus paſtor permittit.

Pſal. 70.

Ita Dauid precabatur; Cum defecerit virtus mea, Deus ne derelinquas me, id eſt, preſtò mihi ſis, & manum tuam ad me conuerte, vt ego viciſsim vultum meum ad te conuertam: ſicut dicit Petrus.

1. Pet. 2. d.

Eratis ſicut oues errantes, ſed conuerſi eſtis nunc ad paſtorem, & Epiſcopum animarum veſtrarum. Septuaginta verò interpretes non paruulos, ſed paſtores interpretantur: nomen tamen צערים *zoharim*, minores, ſiue paruos ſignificat: & ita Septuaginta alijs locis transferre ſolent. quare ipſum rei pondus eos ad ſe de propria nominis ſignificatione deflexiſſe videtur. Etenim hi paruuli verè paſtores fuerunt, quibus Deus gregem ſuum paſcendum poſtea tradidit. Petro enim dixit; Paſce oues meas. & reliqui omnes Apoſtoli paſtores, & Epiſcopi fuerunt animarum, ſicut & Chriſtus.

8 *Et erunt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea diſpergentur, & deficient, & tertia pars relinquetur in ea.*

Quid alijs hominibus Chriſto percuſſo factum ſit.

Docuit propheta, quid Chriſto, quid Apoſtolis illum ſequentibus factum fuerit: exponit modò quid cæteris hominibus, ac reliquo vniuerſo mundo futurum ſit; vt intelligamus ſumma rerum momenta in Chriſti percuſsione eſſe poſita, atque in ea omnium hominum vniuerſi orbis rationes verti.

In Chriſti percuſsione rationes verti vniuerſi orbis.

Quare vniuerſos omnium gentium homines in tres partes diſtribuit, quarum duæ partes perdentur, ac concident; tertia verò pars ſeruabitur.

In tres partes omnium gentium homines diuidit propheta.

Numerus eſſe videtur certus pro incerto, ſicut illud.

Apoc. 7.

Apocalypſeôs: De tribu Simeon duodecim millia ſignati, de tribu Leui duodecim millia ſignati. id eſt, aliqui ſeruabuntur per Chriſti mortem, & aliqui peribunt: ſed longè plures peribunt, quàm ſeruabuntur: ſicut Simeon dixit apud Lucam; Ecce poſitus eſt hic in ruinam, & in reſurrectionem multorum in Iſrael.

Multo plures ſeruabuntur, quam peribunt.

Vel vt exponit Hieronymus has tres terræ partes; vt vna ſit Iudæorum, altera Gentilium, tertia Chriſtianorum.

Luc. 2.
Hieronymus.

Duæ partes, id eſt, Gentiles, atque Iudæi concident: Chriſtiani verò ſalutem conſequentur. At multi etiam Chriſtiani peribunt: eſt enim Eccleſia ſimilis ſagenæ miſſæ in mare, & ex omni genere piſcium congreganti.

Multi Chriſtiani peribunt.

& Chriſtus dicit; Non omnis qui dixerit mihi Domine, domine, intrabit in regnum cœlorum. id eſt, non omnis qui mihi fidem habuerit, & religionem quam orbi terrarum propono, acceperit, ad regnum, & gloriam meam perueniet: ſed qui fecerit voluntatem patris mei, qui in cœlus eſt. Multi tamen chriſtiani non faciunt voluntatem patris: igitur multi etiam chriſtiani peribunt. quare illa prior explicatio mihi magis probatur. Hic autem operæpretium eſt animaduertere, quòd licet Chriſtus pro omnibus mortuus fuerit, & Dominus ſuper eum poſuerit peccata omnium noſtrûm, vt Eſaias teſtatur: huius tamen rei vtilitas ad paucos perueniet, ſi cum ijs comparentur, qui nihil vtilitatis ex ea percipient.

Vtilitas mortis Chriſti ad paucos perueniet.
Eſa. 53.

Verum enim illud futurū eſt, quod non ſemel Chriſtus dixit; Multi ſunt vocati, pauci verò electi.

Matth. 20.

Quibus verbis ſignificat paucos eſſe ſeruandos, licet multis Euangelium proponatur, à multiſque credatur. Quare pro virili

parte oportet eniti, vt in his paucis numeremur: præſertim cum de iis, qui ſeruandi ſunt, propheta dicat ſtatim.

9 *Et ducam tertiam partem per ignem, & vram eos ſicut vritur argentum, & probabo eos ſicut probatur aurum.* Tertia pars quæ ſeruanda eſt, ducem ſuum Chriſtum ſequatur neceſſe eſt: ſiquidem ipſe via eſt; nemo venit ad patrem niſi per eum: vt ipſe teſtatur. Ipſe oſtium eſt, eique oſtiarius aperit.

Oportet eos pati qui ſeruandi ſunt ſicut ipſe Chriſtus paſſus eſt Luc. 24.

Quare ſicut ipſum oportuit pati, & ita intrare in gloriam ſuam, vt ipſe auctor eſt apud Lucam: idem hanc tertiam partem facere oportet. & ſicut ipſe (vt Paulus ait) tentatus eſt, debent etiam & qui illum ſequuntur tentari.

Heb. 2. d. & 4. d.

Ignis & vſtio ærumnas, & vitæ calamitates ſignificat, quibus purgantur boni viri.

Hoc ergo loco ignis, & vſtio ærumnas vitæ; labores, calamitates, & anxietates, quibus viri ſunt probi exercendi, & à ſordibus repurgandi ſignificat. Nihil enim vitæ cupiditates, illecebras, & animi perturbationes æquè ſedat, quàm incómoda, & afflictiones patienter, & æquo animo tolerare: nam vitæ felicitatem contémnere docet, & ſtudio futuræ felicitatis flagrare, in vno Deo ſperare, ad eum confugere, ab eo pura mente, & cogitatione pédere: ac deniq; Deum per ſe, non terrenæ vtilitatis cauſa diligere, & amare. Qui enim Deum commodi, & compendij ſui cauſa colit, & reueretur, facilè commodo & compendio detracto, ab eo deſciſcit. Tum homines quantum virtute valeant plerumq; ignorant, quòd vitia ex ſocordia, & ignauia latenter arrepant: tum ſæpe nobis blandientes, quòd diſertè de officio diſſeramus, maiores ſpiritus, quàm pro viribus attollimus, ignari quātū inter ſermonē de officio, & officij functio-

Nihil æquè animū ſedat quā afflictio.

Quo pacto virum iuſtum incommoda probent.

nem interſit. quæ omnia cuiuſmodi ſint, facilè conflictio aperit, & ſocordiam, ac torporem depellit. Magna Petrus ante certamen iactabat: at poſtquam pedem cum hoſte contulit, ſpiritus, & arrogantia eius vehementer compreſſa eſt. quare rectè Dauid à Deo petebat dicens; Proba me Domine, & tenta me, vre renes meos, & cor meū. Quocirca cùm à Deo decretum ſit hanc tertiam partem, cæteris contemptis, quam ſibi relicturus eſt igne, id eſt, acerbis, grauibuſque caſibus eſſe probandam; illud apud ſe quiſque ſtatuat, qui in electis numerari vult, quod Eccleſiaſticus monet dicens; Fili accedens ad ſeruitutem Dei, ſta in iuſtitia, & in timore, & præpara animam tuam ad tentationem, &c. quia igne probatur aurum, & argentum; homines verò receptibiles in camino humiliationis. Qui verò ærumnas, laboreſque vitæ vehementer reformidat, & pro ſe fugit, vt eiuſmodi ignem, in quo examinandus eſt, repudiat; ita Dei amicitiam negligit. Stultum enim & inſanum eſſet eum victoriæ palmam conſequi velle, qui quantum in ſe eſt diſcrimen, conflictumque fugit. Ita ergo ſe bonus vir comparare debet, vt æquo ſit animo ad omne periculū ſubeundum, quod Deus probitatis, & virtutis eius facere voluerit, vt ille qui dixit; Paratus ſum, & non ſum turbatus, vt cuſtodiam mandata tua. Felix autem, felix qui facto periculo canere cum Dauide poteſt; Probaſti me Domine, & viſitaſti nocte: igne me examinaſti, & non eſt inuenta in me iniquitas. Nocte vocare videtur hoc loco ſcripturæ more magnas calamitates, quas pertulit. Quid autem præmij

Debet parare ſe ad calamitates magnas tolerandas, qui cupit in electis numerari

Eccleſ. 2. a.

Dei amicitiā negligere videtur qui vehementer vitæ calamitates reformidat.

Vir pius æquo debet eſſe animo ad omne ſubeundum periculum.

Pſal. 118.

Pſal. 15.

Quid præmij boni viri calamitatibus probati conſequantur.

præmij ſit per tale periculum conſecuturus tertia hæc pars, & vnuſquiſque per ſe, exponit deinde propheta.

Ipſe vocabit nomẽ meum, & ego exaudiam eum. Id eſt, non ſolùm auxilio meo implorato à malis eum, & periculis reuocabo, ſed etiam eius omnes preces (quod commodo ſuo fiat) audiam, & in votis, & optatis omnibus occurrã. quare quicquid boni optare poſſumus, comprehenditur. Nihil enim boni eſt, quod Deus omnipotens præbere non poſsit: quare ſi preces omnes auditurus eſt, optatis omnibus reſpõdebit. Veram ergo & præſentis, & futuræ vitæ felicitatem, ſi æquo animo examinari ſuſtineamus, conſequemur. magnum quidem & ingens præmium, vt parum aduerſi patienter ferentes, omnia deinceps ad noſtram volũtatem fluant! Quid enim nõ habet, qui Deum habet propitiũ? Rectè ergo Paulus dicit; Quod in præſenti eſt momentaneum, & leue tribulationis noſtræ ſupra modũ in ſublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. idipſum quod propheta noſter, Dauid canit dicens. Dominus regnauit in æternum, & in ſeculum ſeculi: peribitis gentes de terra illius. id eſt, quæ ad tertiam eius partem nõ ſpectatis. Deſiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum audiuit auris tua. Pauperes vocat pios, fortè quòd in diſcrimine verſantes extrema rerum inopia confliƈtentur. Præparationem cordis, quam Deus audire, id eſt, attendere, ac cognoſcere dicit, illa animi firmitas, ac conſtantia eſt, qua parati ſunt omnia potiùs incommoda, ac detrimenta ſubire, quàm vt ab officio deſciſcant: & in omne certamen, quòd ſeſe obtulerit, æquo animo venire.

In eo quod Deus preces omnes noſtras audiat, omne bonum continetur.

Si parum aduerſi patienter feramus omnia deinceps ad noſtram volũtatem fluent.

2. Cor. 4. d.

Pſal. 9. d.

Quid ſit illa bonorũ præparatio quã Deus audit.

Et dicam, populus meus es, & ipſe dicet, Dominus Deus meus. Sequitur aliud præmium, quod tertia illa pars ex probatione ſua feret; quòd Deus illam populum ſuum appellabit. quare innumerabilis etiam bonorum multitudo comprehenditur. Nam ſi populus erit Dei, Deo curæ eſſe oportet, Deumque attingit illius bona procurare, atque ita quicquid ei fuerit opus prouidere, vt nihil ei boni deſit. Rectè verò ſequitur, vt poſtquam tertia illa pars ab omni ſorde igne repurgetur, vt Dei deinde dicatur: nihil enim inquinatum, nihil ſordidum in Dei poſſeſsionem cadet. Id ipſum per Eſaiam Eccleſiæ Deus ſe præſtiturum recepit dicens; Et cõuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum ſcoriam tuam, & auferam omne ſtannum tuum: poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti. *Et ipſe dicet, Dominus Deus meus.* Quod quidem dictum ſi verè, atque ex animo dicatur, magnam in omni periculo, ac rerum diſcrimine affert confidentiam. Nam ingens pollicetur auxilium: non enim Deus deſpiciet vnquam quod ſuum eſt: nec illum quiſquam re ſua priuare poterit; ſicut ipſe dicit de ouibus ſuis apud Ioannem. Non peribunt in æternum, & non rapiet eas quiſquam de manu mea. Quantam verò conſolationem hoc dictum habeat, declarat Eſaias capite vigeſimo ſexto. Domine Deus poſſederunt nos Domini abſque te: tantùm in te recordemur nominis tui: id eſt, quamuis Dominos multos habeamus, tui tantùm ſimus, teque vnum Dominum appellemus noſtrum, quo tantis incommodis, & detrimentis leuabimur.

Quod præmium boni viri repurgati conſequentur.

Deum attingit eius qui ſuus eſt bona procurare.

Vt Dei aliquod dicatur ab omni ſorde prius debet repurgari.

Eſai. 1.

Quantã afferat cõſolationem ſi ex animo dicatur illud, Deus meus.

Ioan. 10. e.

CAPVT. XIIII.

A 1 Ecce venient dies Domini:& di-
uidetur ſpolia tua in medio tui.
2 Et congregabo omnes gentes ad
Ieruſalem in prælium,& capietur ci
uitas,& vaſtabuntur domus,& mu-
lieres violabuntur:& egredietur me
dia pars ciuitatis in captiuitatem,&
reliquum populi nõ auferetur ex vrbe.
3 Et egredietur Dominus,& præ-
liabitur contra gentes illas ſicut præ-
liatus eſt in die certaminis.
4 Et ſtabunt pedes eius in die illa ſu
per Montem oliuarum qui eſt contra
Ieruſalem ad Orientem,& ſcinde-
tur Mons oliuarum ex media parte
ſui ad Orientem & ad Occidentem
prærupta grandi valde,& ſeparabi-
tur medium montis ad Aquilonem,
& medium eius ad Meridiem.
5 Et fugietis ad vallem montium
eorum,quoniam coniungetur vallis
montium vſque ad proximum:& fu-
gietis ſicut fugiſtis à facie terræmo-
tus in diebus Oziæ regis Iuda:& ve-
niet Dominus Deus meus,omneſque
ſancti cum eo.
B 6 Et erit in die illa:non erit lux,ſed
frigus & gelu.
7 Et erit dies vna quæ nota eſt Do
mino,non dies neque nox:& in tempo
re veſperi erit lux.
8 Et erit in die illa:exibunt aquæ vi
uæ de Ieruſalem:medium earum ad
mare orientale,& medium earum ad
mare nouiſſimum:in æſtate & in hye
me erunt.
9 Et erit Dominus rex ſuper omnẽ
terrã:in die illa erit Dominus vnus,
& erit nomen eius vnum.
10 Et reuertetur omnis terra vſque
ad deſertum,de colle Remmõ ad Au-
ſtrum Ieruſalem:& exaltabitur,&
habitabit in loco ſuo,à porta Benia-
min vſq; ad locum portæ prioris,vſq;
ad portam angulorum:& à turre Ha
nanéel vſque ad torcularia regis.
11 Et habitabunt in ea,& anathe-
ma non erit amplius:ſed ſedebit Ieru
ſalem ſecura.
12 Et hæc erit plaga qua percutiet C
Dominus omnes gentes quæ pugna-
uerunt aduerſus Ieruſalem.Tabeſcet
caro vniuſcuiuſque ſtantis ſuper pe-
des ſuos,& oculi eius contabeſcent in
foraminibus ſuis,& lingua eorum
contabeſcet in ore ſuo.
13 In die illa erit tumultus Domini
magnus in eis:& apprehẽdet vir ma
num proximi ſui,& cõſeretur manus
eius ſuper manum proximi ſui.
14 Sed & Iudas pugnabit aduerſus
Ieruſalem:& congregabuntur diui-
tiæ omnium gentium in circuitu,au-
rũ & argentũ,& veſtes multæ ſatis.
15 Et ſic erit ruina equi & muli &
cameli & aſini,& omnium iumento-
rum quæ fuerint in caſtris illis,ſicut
ruina hæc.
16 Et omnes qui reliqui fuerint de
vniuerſis gentibus quæ venerũt con-
tra Ieruſalem,aſcendent ab anno in
annum

annum, vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrent feſtiuitatem tabernaculorum.

17 *Et erit: qui non aſcenderit de familijs terræ ad Ieruſalem, vt adoret regem Dominum exercituum, non erit ſuper eos imber.*

D 18 *Quòd & ſi familia Ægypti non aſcenderit, & non venerit: nec ſuper eos erit, ſed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes quæ non aſcẽderint ad celebrandam feſtiuitatem tabernaculorum.*

19 *Hoc erit peccatum Ægypti, & hoc peccatum omnium gentium quæ non aſcenderint ad celebrandam feſtiuitatem tabernaculorum.*

20 *In die illa erit quod ſuper frænum equi eſt, ſanctum Domino: & erunt lebetes in domo Domini quaſi phialæ coram altari.*

21 *Et erit omnis lebes in Ieruſalem & in Iuda ſanctificatus Domino exercituum: & venient omnes immolantes, & ſument ex eis, & coquent in eis, & non erit mercator vltrà in domo Domini exercituum in die illo.*

Difficile Zachariæ caput.

E*cce venient dies Domini: & diuidentur ſpolia tua in medio tui.* Difficiles hoc caput habet explicatus, quod nihil in eo ſimpliciter dicatur, ſed per tropos, & obſcuriſsimas figuras: tum confuſam habet rerum maximarum narrationem; & de eius expoſitione non bene conuenit inter interpretes. Quidam de die iudicij, ac tẽporibus Antichriſti totũ exponi volunt; quorum ſententia mihi non probatur: nam multa non poſſunt in illa tempora aptè cadere. alij totum caput ad tempora Apoſtolorum accommodant; quorum nos explicationi ſubſcribimus, ac eam ſequẽtes ita omnes, in quas incidemus difficultates exponemus, vt nonnihil luminis attuliſſe videamur. Quoniam ſuperiori capite propheta dixerat, ex tribus terræ partibus duas eſſe perdendas, & vnam ſeruandam: exponit nunc ſpeciatim qua ratione duæ illæ perituræ ſint, quàmq; acerbo, & exitioſo bello premetur ab ijs ouibus, quas nefariè percuſſo paſtore diſperſerunt; quæ tanquam ſtrenui milites ex accepta clade acriores facti, bellum inſtaurãtes, expeditionẽ in vniuerſos hoſtes ſuos magnis viribus parabunt. Conuertẽs igitur propheta ſermonem in Ieruſalem, quæ paſtorẽ auſa eſt percutere, quapropter ab illa incipienda eſt illarum duarum partium euerſio, atque perditio, ait; *Ecce dies venient.* id eſt. Nihil eſt Ieruſalẽ quòd tantum percuſſiſſe paſtorem glorieris, ac pauculas eius oues diſsipaſſe: nõ enim impunè feres: nam tu qui paſtoris tenue peculium diſperſiſti, eos dies videbis, quibus in hoſtium ditionẽ redacta, intra tua mœnia milites, qui te occuparint, ſpolia tua, ac manubias diſtribuant. Quod ex promptum à Tito fuit, cùm vrbis potitus ciues, & eorum bona ad prædã militibus propoſuit, vt narratur à Ioſepho libro de Bello Iudaico. quo tempore miſerabilis Iudæorum ſtrages edita fuit. Id ipſum ei Chriſtus cùm ad mortem duceretur, prædixit, vt eſt apud Lucam capite. 24. Ecce venient dies in quibus dicent; beatæ ſteriles, & ventres qui non

Variè exponitur caput Zachariæ.

Quam exitioſo bello premẽtur impij.

Ieruſalẽ quæ auſa eſt Chriſtum paſtorẽ percutere, euertetur.

Luc. 24.

genuerunt, & vbera quæ non lactaue runt. Tunc incipient dicere montibus, cadite ſuper nos: & collibus, operite nos. Quia ſi in viridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet? in eandem ſententiam dicuntur à propheta quę ſtatim ſequuntur.

2 *Et congregabo omnes gentes ad Ieruſalem in prælium.* Ex varijs enim gentibus exercitum Titi coactum eſſe credendum eſt: ſiquidem Romani Imperij ſocios accerſebant, cum expeditionem aliquam parabant.

Quia Ieruſalem Chriſtū expulit ab hoſtibus occupata eſt.

Et capietur ciuitas. Merito ſuo ciuitas capietur ea, quæ Deum propugnatorem ex ſe tanta ignominia expulit: tanto enim auxilio nudata, neceſſe erat, vt ab hoſtibus occuparetur: ipſi verò inſani, ac mente capti Chriſtum interficiendum contendebant, ne venirent Romani, & tollerent locum

Ioan.11.f. ſuum ac gentem, vt narrat Ioannes. Ita plerique, vt paululum compendij faciant, Chriſtum à ſe amouent: quò

Leue compēdium fraude maxima commutant qui Chriſtū abijciunt.

fit, vt leue compendium fraude maxima commutent. Illud enim euenire neceſſe eſt, quod Ieremias precatur dicens; Domine omnes qui te derelin

Iere.17.b. quunt, confundantur.

Et vaſtabuntur domus, & mulieres violabuntur. Par pari relatum eſt; vt quoniam ipſa fornicaria aduerſus Deum virum ſuum, ipſum eiecit, & alios Deos accerſiuit; ita ab alienis mulieres eius, & matres familias conſtuprentur.

Et egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem: & reliquum populi non auferetur ex vrbe. Media pars, numerus videtur eſſe certus pro incerto, vt ſuperiori capite dixi; vel numerus finitus pro infinito, id eſt, multi ciues ducentur captiui. Meritò etiam factum eſt vt ij, qui Chriſtum tam ſceleratè

Quia Iudæi Chriſtum ligarunt ipſi captiui ducti ſunt.

pręhenderunt, ac ligarunt, capiantur ipſi, & ligentur ab hoſtibus. Reliquum verò populi, quod ex vrbe non auferendum dicit: tertiæ illius partis fortè erat, quam ſuperiori capite ſeruādam eſſe dixit. Placet enim nonnullis auctoribus aliquos chriſtianos cum terra vaſtaretur à Tito, gratia Chriſti ſuperſtites fuiſſe factos. Hoc vrbis excidium nunciauit

Eſaias. Væ Ariel, Ariel, ciuitas quam Eſa.29.
expugnauit Dauid, & circumuallabo Ariel, & erit triſtis & mœrens, & erit mihi quaſi Ariel, & circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obſidionem tuam;
humiliaberis, &c. De reliquo verò Eſa.26.d.
populo ſeruato vaticinatus eſt idem Eſaias. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude oſtia tua ſuper te, abſcondere modicum ad momentum, donec pertranſeat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco ſancto, vt viſitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum.

3 *Et egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas, ſicut præliatus eſt in die certaminis.* Poſtquam propheta egit de ſupplicio, quod Deus iniquæ Ieruſalem inhibuit; diſſerit nūc de eo, quod de reliquis omnium gentium hominibus ſumpſit, ac de bello, quod eis intulit is, qui Dei percuſſione ſubactus eſſe videbatur, vnà cum ſuis militibus, qui eadem percuſſione fuſi fuerunt. Egredietur ergo Dominus, ac dux ille clariſsimus, qui deploratus, & exanguis in ſepulchro iacuit, præliumq; inibit acerbū aduerſus gētes illas, quæ Ieruſalem vaſtarūt. Vaſtata enim eſt à Gentilibus, maximè Romanis, quibus Deus Euāgelij prędicatione bellū indixit, & in poteſta-

Quam graue bellum Deus intulerit gentibus.

Euāgelij prędicatione Deus Romanis bellum indixit.

poteſtatem redegit, ac in ipſa vrbe Roma domiciliũ Imperij ſui poſuit. *Sicut præliatus eſt in die certaminis.* Id eſt, tam acriter pugnabit aduerſus hoſtes iſtos, quàm ſuperioribus diebus aduerſus AEgyptios, qui filios Iſrael in poteſtate habebant. Sicut enim tunc eos qui Moyſi non crediderunt, plagis magnis, ac incommodis affecit: ita & magnas plagas inferet ijs, qui Apoſtolis ſuis fidem non habuerint: de quibus plagis paucis in teriectis hoc capite diſſerit. Ac ſicut Moyſes non armis, ſed virga illa tantùm Deo adiuuante bellum geſſit aduerſus AEgyptios, eoſque domuit: ita Apoſtoli non vllis armis protecti, ſed Euangelij virga tot nationes ſubegerunt. de qua pugnandi ratione Dauid eſt locutus Pſal. 110. Virgam virtutis ſuæ emittet Dominus è Sion, dominare in medio inimicorum tuorum.

Pſal. 110.

4 *Et ſtabunt pedes eius in die illa ſuper montem oliuarum, qui eſt contra Ieruſalem ad orientem.* Ponit locum vnde bellum gerere exorſus fuiſſe videtur, qui mons fuit oliuarum: Eô enim copiarum ſuarum concionem Chriſtus in cœlum mox aſcenſurus aduocauit, & earum animos ad bellum ſuſcipiẽdum impulit. huius rei teſtes ipſos Euãgeliſtas proferre poſſum. nam Matthæus ait; Vndecim diſcipuli abierũt in Galilæam, in montem, quem conſtituit illis Ieſus. Montem autem hũc oliuarum fuiſſe auctor eſt Lucas, qui poſt Chriſti aſcenſionem de diſcipulis dicit; Reuerſi ſunt Ieroſolymam à monte, qui vocatur Olíueti, qui eſt iuxta Ieruſalem. Ibi autem diſcipulos ad Euangelium prædicandum excitaſſe narrat ipſe Matthæus loco citato Chriſtũq; diſcipulis dixiſſe; Eũtes

Ex mõte oliuarum gerere bellũ Chriſtus incepit.

Matt. 28. d.

Acto. 1. b.

docete omnes gentes: baptizãtes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti: docentes eos ſeruare omnia, quæcunque mandaui vobis.

Et ſcindetur mons oliuarum ex medio parte ſui ad Orientem, & ad Occidentem prærupt u grandi valde, & ſeparabitur medium montis ad Aquilonem & medium eius ad Meridiem. Eſt locus hic valde difficilis, cuius ego perfectam expoſitionem ab omnibus, quos vidi expoſitoribus deſideraui. Ita tamẽ, vt mea fert opinio, plenè explicabitur: ſi intelligamus hoc loco, quoniam propheta agit, de eo rerum ſtatu, cum primũ Chriſtus verus Deus legem, & Euangelium diſcipulis propoſuit, vt toto orbi terrarum exponeretur: hactenus enim eis non erat à Chriſto conceſſum, vt alios præterquam Iudæos docerent: ob eam rem in tanta re narranda alludit ad ea, quæ geſta ſunt cum primum lex à Deo fuit ſcripta, & Moyſi data, vt illam Iudæis traderet, comparatque alluſione tacita mõtem Synai cum monti Olíueti, vt intelligamus ex rerum adiunctarũ maieſtate ab eodem Deo hanc, à quo illã eſſe traditam, nec minore, ſed multò maiore reuerentia, ac obedientia hãc, quàm illam eſſe amplectendam, & omni ſtudio proſequendam. Quæ autem geſta fuerint cum lex illa vetus fuerit à Deo in monte Synai lata, narrat Moyſes in Exodo; Totus autem (ait) mons Synai fumabat: eò quòd deſcendiſſet Dominus Deus ſuper eũ in igne, & aſcẽderet fumus ex eo qua ſi de fornace, eratq; omnis mons terribilis, & ſonitus buccinæ paulatim creſcebat, in maius & prolixiùs tendebatur. & in Deuteronomio; Et acceſſiſtis ad radices montis, qui ardebat vſque ad cœlum; erantque in eo te-

Zacharia locus valde difficilis.

Cõparat propheta latione Euangelij cũ latione veteris legis.

Exod. 19. c.

Deut. 4. b.

nebræ, & nubes, & caligo. Ioſephus in libro de antiquitatibus addit, tanto tunc terręmotu mõtem fuiſſe conquaſſatum, eiuſmodiq́; diſceſſum terram feciſſe, vt Iudæi putarẽt Moyſen penitus fuiſſe abſorptum, magnoque luctu, & lamentatione eum fuiſſe proſecutos. id propheta hoc loco tangit ad harumque rerum cogitationem animos aduocat, vt ex hoc dignitatẽ, & amplitudinem Euangelij à Chriſto traditi intelligamus. Significat hoc montis ad Orientem & Occidentem diſceſſu, magnum in orbe terrarum motum Euangelij prædicationem facturam eſſe, neque vllam ei rem impedimento futuram, quominus per vniuerſum manet orbem terrarũ, qui quatuor partibus diſtingitur, Oriente, Occidente, Aquilone, & Meridie: ad quas omnes partes hic montẽ Oliueti, id eſt, Euangelium penetraturũ dicit. Sic Chriſtus in monte Olíueti diſcipulis ſuis iuſsit prædicare Euãgelium omni creaturę. Eadem etiã metaphora, & alluſione, qua noſter propheta, vſus eſt Dauid de Euãgelij promulgatione literaliter; & hiſtoricè verba faciens; Nubes (ait) & caligo in circuitu eius, iuſtitia, & iudicium correctio ſedis eius: ignis ante ipſum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Alluxerunt fulgura eius orbi terræ, vidit, & commota eſt terra: montes ſicut cera fluxerũt à facie Domini, à facie Domini omnis terra. Anuntiauerunt cœli iuſtitiam eius, & viderunt omnes populi gloriam eius &c. Cœlos Apoſtolos poſſumus interpretari, vt Paulus illud Pſalm. Cœli enarrãt gloriam Dei. Omnes etiam populi fide viderunt gloriam eius, de quo Ioannes ait; Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre.

Dignitas & amplitudo Euangelij.

Magnum in orbe terrarũ Euãgelij prædicatione factum fuiſſe motum.

Ad omnes mundi partes Euangelium penetrare.

Marc. 16.

Pſal 9. b.

Rom. 10.

Ioan. 1.

Omnes enim populi crediderũt eum eſſe vnigenitum à Patre.

5 *Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam coniungetur vallis montium vſq; ad proximũ: & fugietis, ſicut fugiſtis à facie terræmotus in diebus Oziæ regis Iuda.* Eadem perſiſtẽs alluſione prædicit Iudæos non amplexuros Euangelium; ſed in tanto rerum motu fuga potiùs ſalutem quæſituros, ac fontem aquæ viuæ Chriſtum relicturos. Tangit autem valde ſubtiliter propheta ea, quę huius rei pręceſsit vmbra; quando vetus illa lex fuit lata. nam ſcribitur in Exodo; Cunctus autẽ populus videbat voces, & lampades, & ſonitũ buccinæ, montemq́; fumantem: & perteriti, ac pauore percuſsi ſteterunt procùl: quò ſignificabatur, Chriſto vero Deo legem ferẽte procul receſſuros: non enim ſe Chriſto coniungent, ſed fugiẽt potiùs, ſicut hic noſter propheta dicit. Ac quemadmodum tunc, vt ſtatim capite citato narratur, Moyſi dixerunt; Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Dominus: ita Chriſto Domino poſtea docente eum noluerũt audire, ſed ad Moyſen conuerſi ſunt, ſerò iam legem eius nihil eis profuturam amplectentes. De hoc terræmotu, quem accidiſſe ait temporibus Ozię, nihil narratur in hiſtoria Oziæ, quæ ſcribitur in. 4. Reg. & in. 2. Paralip. tãgitur tamẽ à noſtro propheta hoc loco, & ab Amos primo capite. Quidã Hebræi exiſtimãt hunc terræmotũ illũ eſſe, de quo narrat Eſaias. 6. c. cùm templũ totũ vidit tremere: quibus ego nõ aſſentior. Cæterùm quod hoc loco vulgatus veritatẽ Hebraicã ſecutus vertit fugietis; Septuaginta vertunt ἐμφραχθήσεται obturabitur: & ita vertit Chaldæus paraphraſtes. in Hebræo eſt נִסְתַּם *naſtem*, fugietis,

Iudæos non amplexuros eſſe Euangelium.

Exod. 20. c

Figura repræſentatum fuit Iudæos no adhæſuros Euangelio.

Amos. 1. a.

Eſai. 6. a.

Vulgatus & Hebræus cum ſeptuaginta viris conciliantur.

fugietis, ſi tamen alia puncta appingantur: nam puncta ſunt extra dictionem; quapropter variari poſſunt, vt נִסְתַּם *niſtam* dicamus, obturabitur ſignificat. & ita Septuaginta, & Chaldæus paraphraſtes legiſſe videntur: ſententia verò optimè cadit, vt ad montis diſceſſum referatur, ſic vt rurſus cohæreat, ac conſtipetur, & quaſi obturetur.

5 *Et veniet Dominus Deus meus, omneſque ſancti cum eo.* Eadem etiam alluſio eſt ad ad montē Synai, ad quem Deū legem laturum veniſſe dicit Moyſes, multis ſanctorum Angelorum millibus comitatum. Dominus de Synai venit, & de Seir ortus eſt nobis: apparuit de monte Pharam, & cum eo ſanctorū millia: & in dextera eius ignea lex. Ita Chriſtus in montem venit Oliueti in cœlū migraturus magno tum ſanctorum Patrum, quos vinculis liberauerat, tum Angelorum numero comitatus: vt illi duo viri, qui Apoſtolis apparuēre tunc veſtibus albis indu ti indicio ſunt. id quod etiam Paulus ſignificat eandem perſtringens antiquæ legis figuram ita ad Hebræos ſcribens, Non enim aſcendiſtis ad tractabilem montem, & acceſsibilem ignē, & turbinem, & caliginem, & procellam, & tubæ ſonum, & vocem verborum, &c. ſed acceſsiſtis ad Sion montem; & ciuitatem Dei viuentis Ieruſalem cœleſtem, & multorum millium Angelorum frequentiam: & Eccleſiam primitiuorum, qui cōſcripti ſunt in cœlis, & iudicem omnium Deum, &c. Sequitur in propheta.

Deut. 33. a.

Chriſtus in mōtem venit Oliueti magno ſanctorū numero comitatus.

Cap. 12. e.

6 *Et erit in die illa: non erit lux, ſed frigus & gelu.* Pro frigore in Hebræo eſt יְקָרוֹת *iecaroth*, quod res pretioſas ſignificat; & ita vertit vulgatus. 3. Regi 5. d. Lapides pretioſos in fundamentū templi. declarat ergo lux rerum pretioſarum, magnam & ſplendidam lucem. pro gelu in Hebræo eſt קִפָּאוֹן *iequipaon*, quod congelatio ſignificat: quod nonnulli ad idem referunt, vt ſit lux congelationis, lux denſa, id eſt, magna. Sed mihi magis placet interpretatio Pagnini, qui non lucem, ſed noctem ſubaudit: hoc eſt, neque erit ſplendida lux, nec denſa nox: conuenit enim vehementer cum eo quod ſequitur ſtatim.

7 *Et erit dies vna quæ nota eſt Domino, non dies, neque nox.* Quò à propheta declarari videtur id, quod proximè dixerat. Hac ergo ratione dicendi enunciat propheta Eccleſiæ, & Reipub. chriſtianæ curſum poſt Chriſti in cœlos aſcenſionem; ita vt principiò nec magna dignitate, & gloria polleret, neque omnino labefactaretur, neque proſperam fortunam traheret, neque calamitatibus obrueretur. quod ita eueniſſe, & ipſa Apoſtolorum teſtatur hiſtoria à Luca compoſita, & aliæ Eccleſiæ hiſtoriæ. Nam licet docentibus Apoſtolis magnæ tragœdiæ, magnæ, & vehementes procellæ per orbem fuerint terrarum aduerſus Eccleſiam excitatæ, omnibus vbique regibus, & opibus claris viris Apoſtolorū doctrinam repudiantibus: validò tamen tantorum virorum præſidio ita defendebatur, vt deleri minimè poſſet. Quem ſtatum eleganter Paulus deſcribit. 2. Cor. 4. c. In omnibus tribulationem patimur, ſed non anguſtiamur: aporiamur, ſed non deſtituimur, perſecutionem patimur, ſed non perimus. in eandem ſententiam vulgatus interpres, Septuaginta interpretes ſecutus, interpretatus eſt, vt diximus, non erit lux, ſed frigus, & gelu, id eſt, non ea luce fruetur Eccleſia,

Eccleſia curſus poſt Chriſti in cœlos aſcenſionem.

Eccleſia initio vehementer oppugnata, & magno præſidio defenſa.

2. Cor. 4. c.

quæ

eam Mahumetani occuparent: quæ Mahumetana apoſtaſia vniuerſam Africam, & magnã Aſiæ partẽ peragrauerat. Ac denique ex reuerentia, & obſequio erga Pontificem Maximum, maximè Eccleſiæ poteſtas cognoſcitur. Sed quæ erat illa Imperatorum chriſtianorum erga illum reuerentia, cùm alij Romanum Pontificem magiſtratu pellerent, alij in vincula conijcerent, alij eius execrationes pro nihilo ducerent, ac denique Pontifex non habebatur, niſi ratum id ab Imperatore foret? At temporibus noſtris, magnam Principes, & Reges chriſtiani reuerentiam, & obſeruantiam exhibent Romano Pontifici: hæreticos pro virili parte inſectantur, nec tales aſotos & Sycophantas ſinũt viuere. Hiſpania vniuerſa, & Italia omni vacat hæreſi, & apoſtaſia; quod vni prouinciæ ſuperioribus tẽporibus vix accidiſſe reperietis: tũ nouę, & nunquam auditæ, atq; innumerabiles gentium nationes, atque prouincię Orientem, & Occidentem verſùs ab Hiſpanis repertæ, & bello ſubactæ auidè chriſtianam religionem amplexæ ſunt. Licet autem multi hæretici nuper exorti Galliam, & Germaniam conturbent: id tamen non impedit quominus Eccleſia & maiorem pacem agitare, & magis imperij ſui fines propagaſſe, quàm vnquam antea dicatur. Quare ne ingrati Deo ſimus tẽpora ſemper accuſantes, ſed immẽſas ei pro tãto beneficio, quòd ijs temporibus nati ſimus, gratias agamus; ac veſperem huius diei, de quo propheta loquitur, in tempora noſtra cecidiſſe putemus. Quare quantum ego coniectura, & opinione auguror, mundi finis, & interitus non longè diſtat.

Ex reuerentia erga Põtificem Maximum, maximè Eccleſiæ poteſtas cognoſcitur.

Temporibus noſtris magnam reuerẽtiam chriſtiani Principes exhibẽt Pontifici Maximo.

Gratias agere Deo debemus quod his tẽporibus nati ſimus.

Mundi finis non longe diſtat.

8 *Et erit in die illa: exibunt aquæ viuæ de Ieruſalem, medium earum ad mare Orientale, & medium earũ ad mare nouiſſimũ.* Aquam hanc non eandem eſſe puto, quam eam, de qua capite ſuperiori dixerat, è fonte illo pateti manare: nam fontem illum ad ſeptem Eccleſiæ ſacramenta referri diximus: hanc verò aquam ad doctrinam Euangelicam referendam arbitror: quæ quidem aqua meritò nominatur, quoniam ardentes cupiditates, & rerum caducarum ſitim reſtinguit, ac veram ſatietatem, & requiem præſtat. ita à Sapien. vocatur in Prouerbijs aqua, doctrina. Aqua profunda (ait) verba ex ore viri, & torrens redundans fons ſapientiæ. *Viuæ*. verò hæ aquę dicuntur, quoniam ſi fide viua Chriſti doctrina credatur, veram vitam, id eſt, Spiritus ſancti gratiam affert; quæ vita nulla vnquam morte commutatur, ſed æterna eſt. quod apertè Chriſtus declarauit apud Ioannem; Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, ſicut dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. quod Ioannes declarans adiungit, Hoc autem dixit de ſpiritu, quem accepturi erant credentes in eum. quod dicit,

Euangelium cur aqua vocetur.

Prou. 18.a.

Euangelium cur aqua viua dicatur.

Ioan. 7. f.

Exibunt ad mare Orientale & mare nouiſſimum. Nouiſſimũ eſt, quod vocamus Mediterraneum, quod ex Occidenti Ieruſalem reſpondit. ſignificat ergo aquas has per Orientem & Occidentem, id eſt, per orbem vniuerſum manaturas. Quod Euangelicæ doctrinæ eueniſſe videmus: ſiquidem ab Apoſtolis per vniuerſum orbem terrarum promulgata eſt, ad huiuſmodi aquam pertinere exiſtimo viſionem illam, quam Ezechiel vidiſſe narrat; Vidiſſe (inquam) aquas egredientes ſubter limen domus ad Orien-

Ezech. 47.

Orientem, redundantes ad Meridiē, & ad mare Occidētis; & quò longiùs aquæ hæ progrediebantur, eò erant profundiores. ita vt principiò cū eas propheta traduceret, ad talos tantùm eius attingerent; poſtea tamen ita intumuiſſe dicit, vt non poſſent tranſuadari. Sic enim Euangelicæ doctrinæ cōtigit, vt principiò cum pauci eſſent credentes, ita poſtea numero aucti ſunt, vt non poſſent numerari; vt dudum cùm explicaremus locum præcedētem expoſuimus; veſperi plures chriſtianos fuiſſe, quàm manè, cum neque magna lux, neque denſa nox erat.

In æſtate & in hyeme erunt. Id eſt, aquæ perennes erunt, nullo vnquam tēpore exhauriētur; ita vt nec hyeme congelentur, nec æſtate exareſcāt, ſed ſemper facilè bibi, & potari poſsint. *Ioan. 4. b.* id quod ipſe Chriſtus teſtatus eſt; Aqua (inquit) quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam. *Nullis laboribus viri ſancti ſic exareſcunt vt Dei gratiam abijciant.* Viri enim ſancti nullo æſtu, vel hyeme, id eſt, nullis laboribus, calamitatibus, & incommodis ſic exareſcūt, vt Dei gratiam abijciant; neque ſic frigore rigeſcunt, atque torpent, vt aduerſariorum, & iniquorum hominū formidine Dei iuſſa præſtare deſinát; ſed plantatus eſt vir ſanctus ſecùs de *Pſal. 1.* curſus aquarum, vt ait Dauid; & fructum ſuum dabit in tempore ſuo; & folium eius non deflu et, id eſt, nulla hyeme vaſtus, & horridus fiet.

9 *Et erit Dominus rex ſuper omnem terram: in die illa erit Dominus vnus, & erit nomen eius vnum.* Idem pluribus dixit ſuperiori capite, id eſt, idola omnia eſſe delenda, ita vt nemo plures Deos nominare audeat, ſed vnum tantum eſſe Deum, ex quo omnis pendet orbis, fatebuntur. quam rem licet ipſa natura per ſe doceat, nihilq́; ſit, quod magis menti, & rationi repugnet, quàm Deos plures eſſe putare: nemo tamen Philoſophus id ciuitati ſuę vel *Euangelium expulit idolatriam.* ad opinionē perſuadere potuit: poſtquam tamen Euangelium eluxit in orbe terrarum, has erroris tenebras omnino expulit. De hoc Dei regno canit Dauid, Dominus regnauit, exul *Pſal. 96.* tet terra, lætentur Inſulæ multæ. & paucis interiectis, quod ad Euangelij promulgationem dudū ſpectare diximus, ait; Confundantur omnes qui adorant ſculptilia, & qui gloriātur in ſimulacris ſuis, &c. quoniā tu Dominus altiſsimus ſuper omnem terram, nimis exaltatus es ſuper omnes Deos.

10 *Et reuertetur omnis terra vſque ad deſertum, de colle Remmon ad Auſtrum Ieruſalem.* In Hebræo eſt יִסּוֹב *iſob*, ſignificat vero סוּב *ſob*, propriè circuire, circūdare: quia tamen qui it, atque deinde redit, quaſi circuire videtur, fit vt etiam reuerti ſignificet, vt Reg. *Reg 14. f.* 14. f. Reuertatur in domum ſuam: & reuerſus eſt. vbi verbum eſt prędictū. planiùs igitur interpretabimur, ſi circundabitur vertamus. deſerto verò in Hebræo reſpondit עֲרָבָה *haraba*, quod deſertum, & planiciem ſignificat. illud vero, *Vſque.* in Hebræo eſt כָּ *ca*, quod eſt ſicut. quare hunc locū ita ex doctiſsimorum hominum ſententia explicabimus. Terra Ieruſalē, quæ alioqui montibus plena eſt, explanabitur tanquam deſertum planum; ita vt facilè circuiri, ac circundari poſsit à colle Remmon, vſque ad eam eius partem, quæ vergit ad Auſtrum, quæ via fortè tūc erat accliuior. quo illud primum ſignificat; Ieruſalem ampliùs opus non eſſe locis natura munitis, neque vllam ex eis munitionem *Nullo hominum præſidio eget Eccleſia.* quæſituram: quippe quæ munitionē

vniuer-

vniuerſam, & præſidium ex Deo ſit quæſitura: ſecundum illud quod capite ſecundo propheta dixerat; Abſque muro habitabitur Ieruſalem: & ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu. Significat etiam hac ratione dicendi, quod facilis ad Ieruſalem ſpiritualem omnibus patebit aditus: nam cunctis omnium gentium hominibus Eccleſia patefacta eſt, vt Eſaias ait. Et aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & Reges earum adducantur. Hieronymus exponit illud, *Renerteture omnis terra*, &c. Vt propheta declarare videatur locum, quem Ieruſalem occupatura eſt: ſed ſtatim propheta alijs terminis vrbem circunſcribit.

Facilis ad Eccleſiam omnibus patebit aditus.

Eſai. 60.

Et exaltabitur, & habitabitur in loco ſuo. Id eſt, quamuis Ieruſalem nullis montibus ſepietur, ſed faciles aditus habeat; excelſior tamen, & clarior erit omnibus montibus, & collibus, ita vt vndique pateat, & vndique ſpectari poſsit, nullaque ſit tam barbara gens, ad quam eius notitia non perueniat: ſecundum illud quod Eſaias dicit. Et erit in nouiſsimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur ſuper omnes colles, & fluent ad eum omnes gentes. *Habitabitur in loco ſuo.* Id eſt, non cogentur ciues eam deſerere, ſed tuti, & ab omni periculo ſecuri in ea habitabunt: quæ omnia non niſi in Ieruſalem ſpiritualem, id eſt, Eccleſiam conueniunt.

Omnibus hominibus Eccleſia patebit.

Eſai. 2.

A porta Beniamin vſque ad locum portæ prioris, & vſque ad portam angulorum, & turre Hananeel, vſque ad torcularia regis. Id eſt, habitabitur à porta Beniamin, vſque ad locum portæ prioris, & à loco portæ prioris, vſque ad portam angulorum, & à porta angulorum, vſque ad turrem Hananeel; & à turre Hananeel vſque ad torcularia regis. Per hæc loca ſignificare propheta videtur pomarium ducendum. Loca nota erant hominibus illis, quibus cum propheta loquebatur: ſed his temporibus incognita ſunt, loca tamen diſiunctiſsima eſſe videntur. Nam hac ratione dicendi ſignificare propheta vult, ampliſsimam Ieruſalem futuram. Vt autem Ieruſalem materialem cum ſpirituali comparat; ita & terminos illius, cum huius terminis: & vt longè copioſiùs, & illuſtriùs, quæ de Ieruſalem materiali dicuntur, in Eccleſiam cadunt: ita & terminos Eccleſiæ multò longiores, atque vaſtiores, quàm terminos Ieruſalem eſſe putandos: eiſdem enim terminis, quibus orbis terrarum Eccleſia circunſcribitur. Sic apud Ezechielem termini ciuitatis Ieruſalem circunſcribuntur, quæ de Eccleſia dici chriſtiani interpretes iudicant, ſicut & formam templi ab ipſo Ezechiele deſcriptam. nam illa forma hactenus non eſt ædificatum templum, ſicut neque Ieruſalem reſtituta. Vel fortè illa, quæ ab Ezechiele traduntur, & quæ hic noſter enunciat propheta, præſtanda ſunt veſperi huius diei, poſtquam Gog & Magog, de quibus proximè narrauerat Ezechiel, id eſt, Antichriſtus fuerit omninò deletus, quando ex Iudæis, & gentibus fiet vnum ouile, & vnus paſtor; vt Chriſtus recipit futurum. & Paulus; Donec plenitudo gentium

Eiſdem terminis quibus orbis terrarum Eccleſia circunſcribitur.

Ezec. 48. b.

Ioan. 10.

Rom. 11.

 intra-

intrauerit: & ſic omnis Iſrael ſaluus fieret.

11 *Et habitabunt in ea, & anathema non erit amplius: ſed ſedebit Ieruſalem ſecura.* Explicat quod dixerat, habitabitur in loco ſuo. *Anathema* verò res aliqua eſſe dicitur, quæ penitus exciditur, cuiuſmodi fuit Ierícho. hoc non patietur Deus vt ampliùs Ieruſalem euertatur, ſicut antè euerſa eſt, nunquàm enim Deus Eccleſiam deſeret, ſicut deſeruit Synagogam; & vt Anathema eſſet, effecit. At Eccleſia ab hoc malo erit perpetuis temporibus ſecura, & ob eam rem dicitur *Sedebit Ieruſalem ſecura.* Ita etiam per Oſeam futurum promiſerat. Arcum, gladium, & bellum conteram de terra, & dormire eos faciam fiducialiter, & ſponſabo te mihi in ſempiternum. Ex quo factum eſt, vt primæ tabulæ, in quibus fuit lex Moyſis exarata, confractæ ſtatim fuerint: ſecundæ vero diu permanſerint. ita & lex ſecunda à Chriſto lata nunquam infringenda, & omnino delenda in Eccleſia eſt. & ob eam rem Chriſtus non in tabulis vllis; ſed in ipſis cordibus ſcripſit; vt non vnà cum tabulis lex frangeretur, & diſsiparetur; ſed vt illa potiùs lex corda frangeret, & contereret, vt altiùs in illis imprimeretur.

Ioſue. 6. c.

Nunquam Eccleſiam deſeruit Deus ſicut deſeruit Synagogam.

Oſee. 2. d.

Cur nõ in tabulis Chriſtus legem ſuam ſcripſit.

12 *Et hæc erit plaga, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnauerunt aduerſus Ieruſalem. Tabeſcet caro vniuſcuiuſque ſtantis ſuper pedes ſuos.* Quoniam de prælio mentionẽ fecit, quod Eccleſia initura eſt aduerſus omnes gentes, quæ ſe ſubijcere Eccleſiæ noluerint; dicit modò quibus plagis ſint afficiendi omnes hoſtes Eccleſiæ. Eſt autem animaduertendum quod ſicut bona, & animi diuitias, ex bonis, & diuitijs corporis ſacra ſcriptura ſignificat, vt illo cap. aquæ in hyeme, & æſtate pro doctrina Euangelica, qua animi ſitis extinguitur: ita mala, & incommoda animi, ex corporis incommodis declarantur. Vt enim ad illa explicanda alijs nominibus caremus; ita & ad hæc. Rudes enim nimium homines erant, & parùm intelligentes, in detrimentis, & commodis animi, quòd ferè nullas res, niſi corporis tractarent. Non dubito quidem quin ſicut multis, varijſque voluptatibus fruentur ij, qui veram felicitatem fuerint adepti: ita multis, varijſque doloribus conficiantur, qui in vincula ſunt æterna conijciendi. Et quemadmodum neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis aſcendit, quæ præparauit Deus diligentibus ſe, vt Paulus ſcribit: ita & ſupplicia, quæ ſtatuit ijs, qui eum inuiſum haberit. Et ſicut illa omnia comprehenduntur æterna felicitate, neque oportet ſolicitè quærere, quid interſit inter vinum, & mel, quibus delitijs, ſpirituales diuitiæ ſignificantur: ita omnia hæc continentur pœnis illis, quibus apud inferos ſcelerati homines conficiendi ſunt: neque oportet eorum differentias ſolicitè quærere, licet varijs nominibus à ſacris ſcriptoribus appellentur. Hæ igitur plagæ, de quibus propheta loquitur, referantur oportet ad eas, quæ apud inferos infliguntur. Neque neceſſe eſt commemorare plagas, quas Valentinianus, Maxentius, Maximinus, & alij in hac vita pertulerunt, vt aliqui interpretes cõmemorant: nam hic propheta diſſerit de pœnis, quibus hoſtes omnes Eccleſię corrcẽdi ſunt. at non omnes

Quibus plagis ſint Eccleſiæ hoſtes afficiendi.

Animi incõmoda ex corporis incommodis ſacra ſcriptura declarat.

Quo intelligẽda ſint ſupplicia impijs ſtatuta.

in hoc

in hoc æuo coercentur; imo multis omnia ad voluntatem fluunt. Tria igitur plagarum genera hic noſter propheta proponit: ſeptem verò numerauit Ioannes in Apocalypſi. Vidi (ait) Angelos ſeptem habentes plagas ſeptem nouiſsimas, quoniam in illis conſummata eſt ira Dei. vterque numerum finitum pro infinito poſuit: omnes tamen ab eodem Ioanne comprehenduntur verbis illis. Illa bibet de vino iræ Dei, quod miſtum eſt mero in calice iræ ipſius, & cruciabitur igne, & ſulphure in conſpectu Angelorum ſanctorum, & ante conſpectū agni. quod ait; *Et tabeſcet caro.* Meritò huiuſmodi pœna comparata eſt aduerſus eos, qui non niſi carni inſeruiebant, qui nihil magis, quam cuticulam curabant, qui ſe alijs longè præſtare putabāt, quòd maiorem, quàm illi ad indulgendum genio poteſtatem diuitijs abundantes haberent. Quod vt ante oculos noſtros verſetur ad arrogantiam compeſcendam Eccleſiaſticus monet. Humilia valde ſpiritum tuum; quoniā vindicta carnis impij, ignis, & vermis. hac etiam plaga viuens iniquus ille Antiochus multatus eſt, vt narratur ſecundo Machabæorum. de quo ita ipſa ſacroſancta ſcriptura loquitur: ita vt de corpore impij vermes ſcaturirent, ac viuentes in doloribus carnes eius effluerent. odore etiam illius, & fœtore etiam exercitus grauaretur: & qui paulò ante ſydera cœli contingere ſe arbitrabatur, eum nemo poterat propter intolerantiam fœtoris portare.

Apo. 15. & 16. — Apoc. 14. c. — *Apta pœna eis comparata eſt qui nō niſi carni inſeruiunt.* — Eccl. 19. b. — 2. Mac. 9. b

Et oculi eius contabeſcent in foraminibus ſuis, & lingua eorum contabeſcet in ore ſuo. Nihil eſt quod harum plagarum cauſas, & differentias (vt diximus) admodum accuratè exquiramus: aptè tamen propheta hæc tria plagarum genera diſtinxit. Nam reſpondent tribus illis peccatorum fontibus, ex quibus (vt Ioannes ait) omnis per mortales manat improbitas. Siquidem omne quod eſt in mūdo (ait ille) aut eſt concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorum, & ſuperbia vitę. concupiſcentiæ carnis comparatum eſt illud ſupplicium. *Tabeſcet caro, &c.* Concupiſcentiæ verò oculorū illud; *Oculi eius tabeſcent, &c.* Superbię vitæ, quæ ſeſe linguæ iactantia maximè prodit ſecundum illud Iacobi. Lingua modicum quidem membrum eſt, & magna exaltat; ei igitur illud ſupplicium conſtitutum eſt; *Et linguæ eorum contabeſcent in ore ſuo.* Et quantū ex ſacris literis cōiecturam facio linguæ, & oculi iniquorū hominum Deo infeſtiſsimi ſunt: vehementer enim ijs hominis membris in ſacra ſcriptura minatur, acerbiſsimeque in ea ſe animaduerſurum eſſe ſæpe dicit. Oculi fortè, quòd auidiſsimi ſint, ſemperque in malis ſtruendis verſentur: ob eamque cauſam tenebris, & cæcitate eos vlturus dicit. Ita factum eſt, vt viri Sodomitæ oculis primùm priuarentur. Linguæ verò propter periuria in Deum, & contumelias, & detractiones in proximos ſuos, quibus eos acerbiſsimè, & iniquiſsimè lacerant, atque vexant, vt Dauid de illis dicit, Lingua eorum gladius acutus. ita diues ille epulo grauiter in lingua torquebatur: & ob eam cauſam de regno beſtiæ quinta plaga percuſſo Ioannes in Apocalypſi dicit; Factum eſt regnum eius tenebroſum, & commanducauerunt linguas ſuas præ dolore. Sequitur in propheta.

1. Ioan. 2. c. — *Tribus omnium ſcelerū fontibus tria reſpondent ſupplicia.* — Iacob. 3. b. — *Lingua & oculi iniquorum hominū Deo ſunt infeſtiſsimi.* — Apoc. 15. c.

13 *In die illa erit tumultus Domini magnus in eis.* Perſiſtit in narratione prælij aduerſus hoſtes Eccleſiæ, deſcribitque ex ijs, quæ in certaminibus euenire ſolent, vim magnam, & impetum vehementem, & horribilem, quo exercitus Dei hoſtes ſuos aggredietur, trucidabit, fundet, & diſturbabit. quæ omnia continentur in illo verbo. *Tumultus*: præſertim ſi verbum attendamus Hebræum, quod eſt מְהוּמָה *mehuma*, ſignificat enim tumultum cum magna clade coniunctum, vt in primo Regum. Fiebat enim pauor mortis in ſingulis vrbibus, & grauiſsima valde manus Dei. quo loco eſt nomen prædictum. Gladius enim verbi Dei vehementer vniuerſum terruit orbem: quippe quòd metum iniecit horribilem æternæ mortis, & inferni. Tum vehementer etiam omnes homines interturbauit; quoniam ſeparauit (vt Chriſtus ait) hominem aduerſus patrem, & filiam aduerſus matrem ſuam, & nurum aduerſus ſocrum ſuam, & inimici hominis domeſtici eius. Tum, cùm homines adeò eſſent dediti vitijs, & implicati cupiditatibus, non poterant ſine magno rerum motu, & graui cócitatione ab eis auocari. Hûc tumultum optimè deſcribit etiam Eſaias. Succenſa eſt quaſi ignis impietas, veprem & ſpinam vorabit, in ira Domini exercituum conturbata eſt terra: & erit populus quaſi eſca ignis vir fratri ſuo non parcet.

Magno impetu Dei exercitus hostes ſuos aggredietur.

1. Reg. 5. c.

Verbum Dei vehementer vniuerſum terruit orbē.

Mat. 10. d.

Eſai. 9. d.

Et apprehendet vir manum proximi ſui, & conſeretur manus eius ſuper manus proximi ſui. Quod dicit conſeretur, in Hebręo eſt עָלָה *hala*, quod propriè aſcendere ſignificat. & ita ferè ſemper vertit vulgatus: vt illud; Quis aſcendet in montem Domini, aut quis ſtabit in loco ſancto eius? Pſalmo vigeſimotertio. hinc eſt vt per trãſlationem ſignificet in ſublime ferri, & quaſi fumum euaneſcere: vt in illo loco; Ne reuoces me in dimidio dierum meorum in Hebræo eſt תַּעֲלֵנִי *tahaleni*, id eſt, ne facias vt quaſi fumus aſcendam, vel euaneſcam. ita illud Iob. Sicut infertur aceruus tritici in tépore ſuo. in Hebręo eſt עֲלוֹת *haloth*, ſucciditur, metitur & quaſi aſcendit, vel in horrea, aut granaria portatur. Significat igitur propheta, quod homines tanto rerum motu turbati, alius ad alium auxilium petiturus confugiet, eumque implorans manus eius apprehendet: ſed nihil perficiet; nam ea manus, quam ſalutis, & auxilij cauſa apprehenderint, ſuccidetur, euaneſcet, id eſt, nihil ei opis ferre poterit. & alludere videtur in hac ratione dicendi ad id, quod dixerat; Tabeſcet caro vniuſcuiuſque, &c. Qua re docet homines vniuerſos, & eos imprimis, qui opibus, & hominum ſubſidio nixi bellum audent aduerſus Eccleſiam ſuſcipere, non poſſe vim, & energiam Euangelij & illa quæ minatur vllo modo ſubterfugere, tametſi omnes homines opem ferant, niſi ad ipſum Deum veræ ſalutis portum confugiant. Ita Paulo ſtupefacto Chriſtus è cœlo dixit; Durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare: ipſeque conſilij inops reſpondit, Domine quid me vis facere? Ita etiam Ioannes (vt eſt apud Lucam) dicebat ad turbas; Genimina viperarum, quis oſtendit vos fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ. id eſt, ad Deum veniam petentes confugite: nam nihil aliud perfugij reliquum eſt. Quare (ait) ne cœperitis dicere, patrem

Pſal. 23.

Pſal. 101.

Iob. 5. d.

Nullo humano auxilio ſe homines à prædicatoribus verbo Dei defendere potuerunt.

Acto. 9.

Luc. 3.

patrem habemus Abraham. id eſt, ne in Abrahã ſpem habeatis: iam enim ait ſecuris ad radicem arboris poſita eſt, id eſt, Euangelium, quo Synagoga nullos fructus afferens ſucciſa eſt. & ita ipſi conſilij etiam inopes dicebant; Quid ergo faciemus? cum verò vulgatus, *Conſeretur*, dicit, & Septuaginta συμπλακήσονται quod idem eſt; eandem poteſt habere ſententiam, id eſt, manus proximi arctè cõplexas tenens obnixè ab eo ſubſidium petet. vel vt Hieronymus exponit, apprehendent, & conſerent manus, hortantes vt ad Deum ſupplices conuertantur: ſecundum illud Eſaiæ; Venite, aſcendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, &c. Sed non ita aptè hæc Diui Hieronymi explicatio mihi cohærere videtur cum ijs, quæ antecedunt, & conſequuntur.

14 *Sed & Iudas pugnabit contra Ieruſalem.* Innumerabiles aduerſariorum copias amplificat ex eo, quod vel ea hominum natio contra Eccleſiam pugnabit, quæ ſalutem eius potiùs propugnatura videbatur. Quis enim crederet quod Iudas Ieruſalem expugnaret, cum ea vrbs tam anxiè, tantaque cura defendi ab hac tribu ſoleret? cuius euerſionem tam ægro, & amaro animo tulerat, & de eius reſtitutione adeò tunc eſſet ſolicita? Non minus abſurdum, & ab omni ratione alienum eſt, quòd Iudæi, qui per tot annorum millia Eccleſiã, quæ vera Ieruſalẽ eſt, ferè ſoli apud ſe tuebantur, de qua adeò gloriabantur, vt hoc cæteris gentibus præſtare meritò putarent, quòd ipſi tantùm Dei populus dicerentur. Incredibile etiã videbatur quod Iudæi, qui tam ardenti ſtudio Chriſtum expectabant, tam acerbo, & immani odio caput, & conſilia eius venientis oppugnarent. quod ſi Iudæi aduerſus Ieruſalem ſunt pugnaturi, quæ gens non pugnabit? Quare quis numerare poterit quantus ex omnium gentium hominibus coactus exercitus Ieruſalem obſidebit? ex quo facile intelligitur quod ſequitur in propheta.

Iudæi Eccleſiam oppugnabunt.

Et congregabuntur diuitiæ omnium gentium in circuitu, aurum & argentum, & veſtes multæ ſatis. Cum tanta ſit hominum multitudo Ieruſalem obſeſſura, fit vt victoria parta magnam vim auri & argenti, & veſtium ex præda, & manubijs accumulatura ſit. Quo ſignificat, Eccleſiam vehementer ex gentibus, quas ſuperabit, eſſe ditandam: quod ita temporibus noſtris eueniſſe videmus, quibus multa, & opulentiſsima regna ſub Eccleſiæ poteſtatem ceciderunt. quod etiam vaticinatus eſt Eſaias. Fortitudinem gentium comedetis, & in gloria eorum ſuperbietis. & clariùs Ieremias. Propterea omnes qui comedunt te, deuorabuntur, & vniuerſi hoſtes tui in captiuitatem ducentur. Omnes qui te vaſtant, vaſtabuntur, cunctoſque prædatores tuos dabo in prædam. Obducam enim cicatricem tibi, & vulneribus tuis ſanabo, dicit Dominus. Cuius rei expreſſa figura fuit quod narratur in quarto Regum: extremæ ſcilicet inopiæ Samariæ ſubuentum ſatis copioſè fuiſſe, ac nimis fuiſſe ditatam ex præda, quam egit ex Syris eam obſidentibus. Filij etiam Iſrael ſpoliauerunt AEgyptios, vt narratur in Exodo.

Eccleſiã vehementer ex gẽtibus quas ſuperabit eſſe ditãdam.

Eſai. 61. b.

Iere. 30. c.

Figura diuitiarum quas è gẽtibus Eccleſia comparauit.

4. Reg. 7.

Exod. 12.

15 *Et ſic erit ruina equi, & muli, & cameli, & aſini, & omnium iumentorum quæ fuerint in caſtris illis ſicut ruina hæc.*

Quoniam ex eis, quæ in bello vſuuenire ſolent, quia amplitudinem, & dignitatem quandam præter cæteras res ſenſibiles præſeferunt, propheta res ab Eccleſia geſtas explicare cœpit, & eius aduerſarios cũ exercitu hoſtium potentiſsimo comparauit; ſubtiliter hoc capite ea, quæ ſunt in exercitu in tres partes diuidit; in homines, bruta, & res alias ſenſu vacantes. dixit quid hominibus futurum, quid diuitijs auri, & argenti, & aliarum rerum ſenſu carentium: exponit modò quid brutis euenturum ſit, quæ eadem plaga plectenda dicit, qua & homines, qui expugnare Ieruſalem audebũt: id enim eſt, quod dicit. *Et ſic erit ruina equi, &c. Sicut ruina hæc.* id eſt, hæc quam proximè explicaui. *Tabeſcet caro, &c.* Sicut enim aquis diluuij non ſolùm homines, ſed etiam iumenta propter hominum peccata perierunt: ita & in bello hoc accidet, vt non ſolùm hoſtes occumbant graui vulnere accepto, ſed etiam iumenta, & alia bruta, quæ eis opem tulerũt. Ita in Ægypto omnia pecora ſemel graui ſunt vlcere percuſſa: deinde omnia eorum primogenita occiſa. Odium enim Deus habet peccatoris, & illarum rerum, quæ auxilium ei, & ſubſidium exhibent: & ob eam rem non inſipiens fuit illud Regis Niniuis edictum, quo ad Deum placandum, & eius iram deprecandam præcepit dicens; Homines, & iumenta, & boues, & pecora non guſtent quidquã, nec paſcantur, & aquam non bibant, & operiantur ſaccis homines, & iumenta, & clament ad Dominum: vt enim pœna peccati ad pecora pertinet; ita & ad ea pœnitentia pertineat.

Quæ in exercitu ſunt, ſubtiliter in tres partes propheta diuidit.

Pecora propter iniquos homines ſolent à Deo puniri.

Ionæ. 3.

16 *Et omnes qui reliqui fuerint de vniuerſis gentibus, quæ venerunt contra Ieruſalem, aſcendent ab anno in annum, vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrent feſtiuitatem tabernaculorum.* Cum dicit omnes qui reliqui fuerint venturos in Ieruſalem, vt adorent Dominum exercituum, planum facit eas plagas, atque pœnas, quibus conficiendos eſſe dixit Eccleſiæ hoſtes, non in præſenti, ſed in futuro æuo eis eſſe comparatas. Non enim omnes quos in præſenti æuo Dei ſupplicium non coercet, veniunt in Eccleſiam, vt verum Deum adorent, & obſeruent; cùm multi reliqui ſint infideles, qui rebus ſecundis vtantur. At omnes qui liberari volunt pœnis, & ſupplicijs aduerſarijs Eccleſiæ poſt mortem conſtitutis, veniant neceſſe eſt in Ieruſalem, & adorent Dominum exercituum. Quare hoc loco probatur etiam veram illam eſſe explanationem, quam de plagis poſuimus. Cum dicit. *Adorent regem Dominum.* Et fidem, & obſequium erga Deum vnà comprehendit. Fide opus eſt vt verum eſſe Deum credamus, cæteraque omnia quæ Eccleſia de ipſo proponit credenda. Obſequium, vt dictis eius, atque præceptis audientes ſimus, quæ qui non fecerit, pœnas decretas perſoluat oportet. Hanc adorationem quam Deo præſtabunt ij, qui aliquando eius inimici fuerunt, præſenſit etiam Dauid dicens, Coram illo procident Æthiopes, & inimici eius terram lingent, & viuet, & dabitur ei de auro Arabiæ, & adorabunt de ipſo ſemper: tota die benedicẽt ei. & Eſaias: Venient ad te curui filij eorũ qui humiliauerunt te, adorabunt veſtigia pedũ tuorum qui detrahebant tibi. Quod dicit;

Plagas quibus conficiendi ſunt Eccleſiæ hoſtes in æuo futuro eis eſſe cõparatas.

Adoratio quid comprehendit.

Fide, & obſequio erga Deum nobis opus eſſe.

Pſal. 71.

Eſa. 60.

dicit; *Aſcendent ab anno in annum.* Alludit ad id, quod lege veteri cauebatur, (Deut. 12.) vt vno tantùm loco eſſet templum Dei, ad quod, qui Deum eſſent adoraturi, venire oportebat: veniebant autem ſingulis annis tribus illis feſtis, ſolennitatibuſque præcipuis, ſicut de Elcana dicitur. 1. Reg. (1. Reg. 1. a.) Et aſcendebat vir ille de ciuitate ſua, vt adoraret, & ſacrificaret Domino exercituum in Sylo. quia verò ædes Dei in Ieruſalem ædificata fuit, ad Ieruſalem venire oportebat. Quod erat imago atque figura eius, quod poſtea per Chriſtum effectum fuit, vt extra Eccleſiam nullus eſſet Dei adorandi locus; ſed in Eccleſiam veniat oportet, qui Deum adoraturus eſt. (*Repræſentatum fuit veteri teſtamento nullum extra Eccleſiã eſſe adorãdi locum.*) Sicut autem ponimus in oratione verba ſignificantia pro rebus, vt Dialectici docent: ita non ſemel hoc capite propheta noſter imaginem ponit pro ea re, quam ſignificat. (*Imaginẽ pro re quam ſignificat propheta ponit.*) id eſt, venient qui reliqui fuerint in Eccleſiam, vt Deum colant, & adorent. Sicut enim omnes ad vnum homines, & cætera omnia animalia, quæ non ingreſſæ ſunt in arcam Noe extincta ſunt; ſic & qui in Eccleſiam non cõfugerint. ita Chriſtus; Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſaluus erit. (Marc. 16.) & Paulus; Omnis quicunque inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit. quod dicit.

Ad celebrandam feſtiuitatem tabernaculorum. Hic etiam ponit vmbram, atque figuram pro re, id eſt, ad ea feſta celebranda, quæ Eccleſia ad fidem, & religionem profitendam celebrari præcepit. Vtitur autem Synecdocha; ſpeciem pro genere nominans feſtiuitatem tabernaculorum, id eſt, venient ad feſta celebranda.

Et erit qui non aſcenderit de familijs terræ ad Ieruſalem vt adoret regem Dominum exercituum non erit ſuper eos imber. Ponit pœnam, quam pendent ij, qui Deum non adorabunt; quod expertes imbris ſint futuri, quæ eſt omniũ maxima pœna, & ex quo reliquæ omnes effluunt. Imbrem autem vocat Euangelium, (*Imbre Euangelium vocatur.*) quemadmodum Moyſes ſuam doctrinam imbrem appellauit. Concreſcat (ait in Deuteronomio) (Deut. 32. a.) in pluuiam doctrina mea, fluat quaſi ros eloquium meum, quaſi imber ſuper herbam, & quaſi ſtillæ ſuper gramina. & de ipſo Dauid canit; (Pſal. 71.) Deſcendet ſicut pluuia in vellus, & ſicut ſtillicidia ſtillãtia ſuper terram. & in hoc capite paulò ſuperiùs diſſeruimus, quare Chriſti doctrina vocetur aqua. Meritò verò hæc pœna inſtituta eſt eis, qui Deum non adorauerint, & ipſa id ratio peccati poſtulat: (*Apta pœna afficiuntur qui Euangelio nõ crediderint.*) nam Euangelium ſua vi, atque natura fidem in Deum, & obſequium requirit; quæ adoratione includi diximus. quare ſublata adoratione tollitur etiam fides, & obſequium: quibus ſublatis, nullus Euangelio locus relinquitur. quamobrem qui Deum colere, & adorare renuit, ipſo ſuo facto pœnam pendet grauiſſimam, Euangelium repudians, in quo vno tota eius ſalus poſita eſt. Sicut enim plantæ imbre prorſus deſtitutæ, protinus exareſcunt, atque deficiunt: ſic & qui Euangeliũ Dei non tenent, ita deficiunt, vt æternam mortem ſuſtineant. & ob eam rem Chriſtus dixit; Qui non credit, iam iudicatus eſt: (Ioan. 3.) nam ſuo facto condemnationem ſuam, & mortem includit, cùm vitam à ſe reijciat.

Quod etſi familia Aegypti non aſcenderit, & non venerit, nec ſuper eos erit, ſed erit ruina qua percutiet Dominus omnes

gentes quæ non aſcenderint ad feſtiuitatem taber nacalorum. Poſito genere, ſubijcit ad maiorem declarationem, aut exempli cauſa ſpeciem, vt, AEgyptus imbre priuabitur, ſi Deum non adorauerit: neque ei quidquam proderit, quòd agros habeat irriguos. Hac enim de cauſa AEgyptum ſolummodo ſubieciſſe puto, quòd non cœleſti pluuia, ſed Nilo per eā hàc & illàc præterfluente rigatur: vt ex hoc intelligamus, aliud genus imbris hic intelligere, quàm quod ex vapore fit, quo quidem omnes ad vnum regiones terræ egent: qui non eſt, niſi Euangelium, vt diximus; Addit aliam pœnam, quam infideles AEgyptij præterea dabunt, quæ ex hac ſequitur; illa inquam ruina ad illos attinebit, qua omnes gentes ſunt perituræ, quæ expugnauerunt Ieruſalem, de qua ſuprà dixit.

Tabeſcet caro vniuſcuiuſque. &c. Eſt autem hic animaduertendum, quod cùm antea dixerit hanc pœnam repetendam ab ijs, qui Ieruſalem expugnauerint, nunc verò dicit ab eis, qui non aſcenderint ad celebrandam feſtiuitatem tabernaculorum eſſe ſumendam; eiuſdemque rationis eſſe docet, & Eccleſiæ inferre bellum, & nolle ei obedire, in eaque Deum colere, ſicut Chriſtus ait; Qui non eſt mecum, contra me eſt, Lucæ capite vndecimo. quare æquum eſt vt omnes eadem ſupplicia ſubeant. ita Paulus ait Romanorum primo; Reuelatur ira Dei de cœlo ſuper omnem impietatem, & iniuſtitiam hominum, eorum, qui veritatē Dei in iniuſtitia detinent, id eſt, eorum qui propter, ſcelera, & flagitia ſua non cognoſcunt verum Deum, cum eum vel ipſa natura, & ratio monſtret, ſi

Eiuſdem eſſe rationis Eccleſiæ inferre bellum & nolle ei obedire.

Luc. 11.

Rom. 1. b.

non eſſet infecta, & contaminata flagitijs.

19 *Hoc erit peccatum AEgypti, & hoc peccatum omnium gentium, quæ non aſcenderint ad celebrandam feſtiuitatem tabernaculorum.* Perſiſtit in eadem ratione dicendi vt ſpeciem pro genere ponat, imaginem pro re ipſa. id eſt, magno crimini vertetur omnibus gētibus, quæ Deum non adorauerint. Ex eo tamen quod dicit. *Hoc erit peccatum AEgypti.* & poſtea adiungit. *Et omnium gentium.* Apertè probatur, veram eſſe eam explicationem, quam nos poſuimus loci ſuperioris, vt ſpecies pro genere poneretur. quod verò dicit, *Hoc erit peccatum.* Id eſt, maximum, & præcipuum ſcelus gentium omnium: ſicut Chriſtus licet multis Iudæi eſſent aſtricti criminibus, peccatum tamen eorum eſſe dixit, quòd ei non crediderunt: Ego vado (ait) & quæretis me, & in peccato veſtro moriemini. & alio loco eiuſdem capitis; Si non credideritis quia ego ſum, moriemini in peccato veſtro. Eſt autem flagitium omnium grauiſsimum eum nolle adorare, cuius ſumus natura ſerui, & à quo omnia habemus, & per quem viuimus, mouemur, & ſumus.

Ioan. 8. c.

Quam graue ſcelus ſit Deū non adorare.

20 *In die illa erit quod ſuper frænum equi eſt ſanctum Domino.* Locus eſt difficilis, & ita variè explicatur. Quidam, quod tantam mundus pacem habebit, vt nullo ſit opus equitatu, quo in prælijs vtimur: & ob eam rem omnes equorum phaleræ, & tintinnabula Deo conſecrabuntur. Alij dicūt, quod ſuperuacanea equorū ornamēta conferentur ad Dei cultū, & pauperū vſum. in Hebræo enim eſt מְצִלּוֹת mezjloth, quod verbum non frænum ſed fręni tintinnabula, atque phaleras ſignifi-

Locus Zachariæ difficilis qui variè exponitur.

Locus Zachariæ difficilis accurate exponitur.

ſignificare dicunt. Sed in his,& alijs expoſitionibus id deſidero, quod non explicãt rationem dicẽdi, quam ſi animaduerterent, aliam fortè explicationem magis probarent. Quare oportet in memoriã reuocare quod

Exod. 28. g

Deus fieri præcepit in Exodo; cum Pontificis Maximi veſtium, & ornamentorum ſacrorum rationem traderet, laminam auream fieri iuſsit, in eaque ſculpi hoc, quod noſter propheta dicit ſculpendum in frænis equorum. *Sanctum Domino.* Hanc verò laminam ligari iuſsit in tiara Pontificis Maximi, ita vt ſemper eius fronti emineret: cuius inſtituti rationem ponit dicens, vt placatus ſit ei Dominus.

Exod. 28. g

denique hac inſcriptione placabatur Deus. Vt ergo ad propoſitum noſtrum redeamus, quoniam propheta res ab Apoſtolis geſtas, ex ijs, quæ in prælijs eueniunt, hactenus explicuit, eandem proſequens ſimilitudinem, Apoſtolis, & alijs præclaris Eccleſiæ viris habitum, & ſpeciem præbens ſtrenuiſsimorum militum, eos fingit hic equis ad dimicandum vectos: quòd clariùs ipſe propheta

Zacha. 10.

dixerat capite decimo; Viſitauit Dominus gregem ſuum, & poſuit eos quaſi equum gloriæ ſuæ in bello, &c. & erunt quaſi fortes conculcantes lutum viarum in prælio. in horum ergo equorum phaleris erit ſcriptum.

Eccleſia docet nihil aliud in prælio ſubſidij requirent, niſi vt ſibi Deũ habeant placatum.

Sanctitas Domino. Vt ſibi Dominum in prælio habeant placatum, atque propitium: qua ſpe nihil ampliùs curantes, nullas hoſtium iras, nullos nefarios impetus formidabunt. hac

Rom. 8. f.

ſpe elatus Paulus dicebat; Si Deus pro nobis, quis contra nos? illa verò inſcriptione in corde quidem inſcripta placatur Deus: quoniam in ſe continet eam adorationem, quam ſuprà propheta dixit Deum ab omnibus gentibus poſtulari, eaq; vna eſſe contentum: hæc enim laus nimis Deo grata eſt, qua illum ſanctum prædicamus. Ita Eſaias capite ſexto audiſſe teſtatur Seraphinos propter Deum aſsiſtentes, Sanctus, Sanctus, Sanctus, clamantes.

Nimis Deo grata ea laus eſt, qua illum ſanctum prædicamus.

Eſai. 6.

Iam verò illa lamina ornabatur tantùm Pontifex Maximus in ſancta ſanctorum ingreſſurus: at per Chriſtum equorum illa inſcriptio ornamentum eſt, id eſt, eorum virorum, qui ſe ſtrenuè geſſerint in prælio: tales enim verè intrant in ſancta ſanctorum, id eſt, in regnum cœlorum, ſicut Chriſtus ait; A diebus Ioannis Baptiſtæ regnum cœlorum vim patitur, & violenti diripiunt illud.

Qui verò in noua lege intrant in ſancta ſanctorũ.

Matt. 11. b.

Quare non ſolùm Pontifex Maximus mactabit hoſtiam expiationis, & expiationem ſolus inſtituto veteri faciet; ſed omnes qui hac inſcriptione, vt dixi, fuerint ornati, huiuſmodi ſacrificium facient, & alias offerent Deo hoſtias non ſolùm in templis lapideis, ſed imprimis etiam in corde, atque ſpiritu ſuo: has enim hoſtias Deus præter cæteras amat, eiſque maximè delectatur. de quibus templis, & hoſtijs eloquenter Petrus loquitur; Ad quem accedentes lapidem viuum ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum, & honorificatum: & ipſi tanquam lapides viui ſuperædificamini domus ſpirituales in ſacerdotium ſanctum, offerentes ſpirituales hoſtias, acceptabiles Deo per Ieſum Chriſtum. Cum igitur talium ſacerdotum, atque Pontificum infinita futura ſit multitudo, ac proinde ſacrificia innumerabilia facienda, rectè propheta fore ſubiungit.

Leuit. 16.

Quas hoſtias Deus præter cæteras amat.

1. Petr. 2. a.

Erunt lebetes in domo Domini quaſi phialæ

phialæ coram altari. In phialis ſanguis victimarum excipiebatur, in lebetibus verò carnes oblatæ coquebantur. Ex quo fit, vt longè maior eſſet numerus phialorum, quàm lebetum: nam vniuſcuiuſque victimæ ſanguis primùm fundebatur: at non ex omnibus quidpiam carnium reliquum erat ad coquendum. Nam quodam ſacrificij genere, quod holocauſtum vocabatur, cuius erat frequētior vſus, omnis caro victimæ igne abſumebatur: at per Chriſtum cum tanta futura ſit, vt expoſui, afferentium multitudo, erit vt lebetum ſit tanta copia ad carnes coquendas, quanta erat antea phialarum ad ſanguinem excipiendum. Seruat eandem docendi formam, quam hactenus, vt vmbram pro veritate ponat. quare lebetes hi eiuſdem rationis erunt, cuius hoſtiæ, quæ ſunt ſpirituales, vt Petrus loco citato docuit. Lebetes igitur erunt mētes, & animi chriſtianorum, quibus preces, vota laudes, cogitationes, contemplationeſque ſanctæ igne charitatis coquentur: hæ hoſtiæ ſpirituales; illæ verò lebetes erunt. De hac hoſtia Paulus Hebræis ſcribit dicens; Per ipſum afferamus hoſtiam laudis ſemper Deo, id eſt, fructum labiorum confitentium nomini eius.

Vmbram pro veritate ponit propheta.

Chriſtianorū hoſtia quibus lebetibus coquentur.

Heb. 13. b.

21 *Et erit omnis lebes in Ieruſalem, & in Iudæa ſanctificatus Domino exercituum.* Id eſt, mentes & animi, quos lebetes eſſe diximus chriſtianorum, erunt ſanctificati, atque Deo conſecrati. Sicut enim lebetes, & omnia reliqua vaſa, & templi ſupellex ſanctificaban tur, ſi vngerētur oleo vnctionis, quo & ipſe Pontifex Maximus vngebatur, vt eſt in Leuitico: ita & mentes chriſtianorum Deo conſecrātur, quòd oleo illo gratiæ Spiritus ſancti vngantur, quo & ipſe Chriſtus vnctus eſt: & propterea Chriſtus appellatur, quod eſt vnctus. & de illo ſcribit Dauid; Vnxit te Deus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis, Et fideles chriſtiani dicuntur, quaſi quodammodo vncti, quia de plenitudine eius omnes accepimus, gratiam pro gratia vt Ioannes ait; ita & Paulus prima Corinthijs ſcribit capite ſexto. Sanctificati eſtis in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, & in ſpiritu Dei noſtri.

Leuit. 8. b.

Quomodo mentes chriſtianorū ſanctificentur.

Pſal. 44.

Ioan. 1. b.

1. Cor. 6. c.

Et venient omnes immolantes, & ſument ex eis, & coquent in eis & non erit mercator vltra in domo Domini exercituum in die illo. Id eſt, cum futura ſit tanta lebetum conſecratorum copia, integrum erit vnicuique ſumere ex carnibus coctis, & quas voluerit de integro coquere; Semper vult propheta vt ex vmbra verum rei corpus intelligamus, vt orationem ſibi vndique reſpondentem, & aptè cohærentem conficiat. Tum vt cognoſcamus, quò imagines, & vmbræ veteris legis referendæ ſint. Liberum ergo futurum vnicuique propheta ſignificat, & precibus, & laudibus ſanctè cogitatis, atque compoſitis vti, & alias ipſe de ſuo componere. ſic Paulus faciendum præcipit; Implemini Spiritu ſancto loquentes vobiſmetipſis in Pſalmis, Hymnis, & Canticis ſpiritualibus, cantantes, & pſallentes in cordibus veſtris Domino. Quod dicit; *Non erit mercator.* Quidam interpretantur, non erit Symonia in Eccleſia: quod non multum aptè in hunc locum conuenire videtur. ſed ſignificat, quod cum ſacrificaturi ad huiuſmodi ſacrificia nihil vitulis, nihil arietibus, & agnis, & alijs

Ex vmbra vult propheta vt rei corpus intelligamus.

Ephe. 5. d.

Cur non erit in Eccleſia mercator.

& alijs ſimilibus vt antè egebunt; ſic nihil etiam lebetibus opus futurum ſit. ſicut autem non erit qui emat hæc, itaneque qui vendat: quare mercatores non erunt, ſicut Eſaias clamat; Venite, emite abſque argento & abſque vlla commutatione vinum & lac. in Hebræo eſt כְּנַעֲנִי *quenahani*, quod mercator ſignificat: poteſt etiã ſignificare Chananæum: & ita vertunt ſeptuaginta viri: & quidam doctiores Hebræi, quod non ineptè cadit, referri volunt ad Gabaonitas, qui erant Chananæi, quos Ioſue addixerat ſanctuario vt ligna cæderent, & aquam ad ſacrificia portarent. Cum igitur talia ſint futura ſacrificia, qualia expoſuimus, nihil Chananæis, qui ligna cædant, & aquam importent, opus erit.

Eſai. 55. a.

FINIS.

Laus Deo qui dat laſſo fortitudinem.

SALMANTICAE,
Typis Mathiæ Gaſtij.
M. D. LXXVII.



INDEX LOCORVM SACROSANCTAE SCRIPTVRAE QVAE IN HIS COMMENTARIIS CITANtur, & declarantur. P. paginam, A. primam columnam. B. ſecundam declarat.

GENESIS.

2 Formauit igitur Dominus homi nem, & ſpirauit in faciem eius. pag. 195. b.
2 Fons aſcendebat è terra irrigans vniuerſam ſuperficiem terræ. pag. 109. a.
2 In laboribus comedes ex terra cũctis diebus. p. 311. b.
3 Lignum vitæ in medio paradiſi. pag. 142. b.
3 Ipſa conteret caput tuũ. p. 138. b.
11 Et culmen eius pertingat ad cœlum. p. 60. a.
12 In te benedicentur omnes gẽtes. pag. 45. a.
15 Nondum completæ ſunt iniquitates Amorrhæorum. p. 48. b.
29 Supereſt adhuc multum diei. pag. 121. b.
43 Denunciauit nobis vir ille ſub atteſtatione. p. 49. b.
45 Nunciate patri meo vniuerſam gloriam meam. p. 35. b.

Exodi.

6 Qui apparui Abrahã, Iſaac, & Iacob & in Deo omnipotẽte. 6. a.
7 Ego indurabo cor Pharaonis. pag. 78. a.
12 Ite tollite animal per familias veſtras, & immolate phaſe. p. 195. b
12 Menſis iſte principium menſium vobis. pag. 5. a.
14 Dominus pugnat pro eis contra nos. p. 144. a.
19 Totus autem mons Synai fumabat. p. 221. b.
20 Cunctus populus videbat voces, & lampades. p. 144. b.
23 Inimicus ero inimicis tuis, & affligam affligentes te. p. 83. a.
23 Nec in iudicio plurimorũ acquieſcas ſententiæ. p. 96. a.
24 Aſcende ad Dominũ tu, & Aaron. p. 163. a.
28 Vt placatus ſit ei Dominus, pag. 235. a.
30 Facies concham æneam. p. 200. a.

Leuitici.

16 Ponam tabernaculum meum in medio veſtri. p. 56. b.
26 Si in præceptis meis ambulaueritis. p. 55. b.
26 Terra gignet germen ſuum. p. 113. b.
26 Non abijciet vos anima mea, ambulabo inter vos. p. 159. a.
26 Conſumetur incaſſum labor veſter non proferet terra. p. 112. b.
26 Poſtquam confregero baculum panis veſtri. p. 124. b.

Numerorum.

6 Oſtendat Dominus faciem ſuam tibi, & miſereatur tui. p. 14. b.
16 Vt cernant ea pro ſigno, & monimento filij Iſrael. p. 15. a.

23 Non eſt Deus vt filius hominis, vt mutetur. p.10.a.
28 Omnes generis maſculini ab vno menſe, & ſupra habebunt excubias. p.49.b.

Deuteronomij.

4 Deus tuus ignis conſumens eſt. pag.146.a.
4 Teſtes inuoco hodie cœlum, & terram. p.49.a.
4 Acceſsiſtis ad radices montis, qui ardebat vſq; ad cœlum. p.221.b
6 Dominum Deum tuum timebis, & illi ſoli ſeruies. p.118.b.
8 Fortitudo manus meæ fecit mihi ſubſtantiam hanc. p.124.a.
18 Quod ſi tacita cogitatione reſpōderis quomodo poſſum intelligere. p.62.a.
18 Propheta qui per arrogātiā deprauatus voluerit loqui. p.212.a.
23 Nō offeres mercedem proſtibuli in domo Dñi Dei tui. p.168.b.
25 Pro menſura peccati ſit & plagarum modus. p.68.b.
26 En Dominus elegit te hodie vt ſis populus peculiaris. p.110 a.
28 Maledictus eris egrediens, & maledictus ingrediens. p.113.a.
32 Concreſcat in pluuiam doctrina mea. p.233.a.
32 Quando diuidebat altiſsimus gētes. p.19.a.
32 Surgant, & opitulentur vobis. pag.159.a.
32 Videte quod ego ſim ſolus, & nō ſit alius. p.39.b.
32 Circunduxit eum, & docuit, & cuſtodiuit. p.39.b.
32 Pars autē Dñi popul' eius. p.43.b.
33 Dominus de Synai venit, & de Seir ortus eſt vobis. p.223.a.

Ioſue.

3 Ingreſsiſq; eis Iordanem, & pedibus eorū in parte aquæ tinctis. pag.110.a.

Iudicum.

8 Quales fuerunt viri quos occidiſtis in Thabor. p.69.a.
9 Si ergo recte, & abſque vitio egiſtis cum Ieroboal. p.190.a.
12 Sepultus eſt in ciuitate ſua Galaad. p.140.a.
13 Fecit filio ſuo Sampſon conuiuiū. pag.149.b.
18 Qui cum pergerent, & ante ire feciſſent paruulos. p.35.b.
20 Omnes anguli populorū, & cunctæ tribus. p.155.b.

Primus Regum.

1 Et aſcendebat vir ille de ciuitate ſua vt adoraret, & ſacrificaret, pag.233.a.
2 Dominus pauperē facit, & ditat. pag.49.a.
2 Dominus iudicabit fines terrę, & dabit imperium. p.28.b.
4 Tranſlata eſt gloria Domini de Iſrael. p.36.b.
5 Fiebat enim pauor mortis in ſingulis vrbibus. p.230.a.
10 Mutaberis in virum aliū. p.155.a.
10 Num ſaluare nos poterit iſte. pag. 62.b.

Secundus Regum.

12 Nō recedet gladius de domo tua. pag.22.a.
15 Cumque aſcenderet Dauid ſummitatem montis. p.60.a.
16 Dimitte eum vt maledicat. pag. 10.b.

Tertius Regum.

7 Hydrias,& fuſcinulas,& phialas: pag.195.b.
13 Et planxerunt eum heu mi frater. pag.36.b.
17 Viuit Dominus in cuius cóſpectu ſto. pag.65.b.
18 Nubecula parua quaſi veſtigium hominis. pag.3.b.
22 Sicut ego ſum,ita & tu. p.69.a.

Quartus Regum.

6 Aperuit Dominus oculos pueri, & vidit, & ecce mons plenus equorum. p.16.b.
7 Si tacuerimus, & noluerimus nú ciare vſque mane. p.48.b.
9 Iehu tetendit arcú manu, & percuſsit Ioram. p.143.b.
20 Verútamen nó fiebát ex eadé pecunia hydriæ templi. p.195.b.

Primus Paralypomenôn.

28 Tu Salomon fili mi cognoſce, & ſerui ei in corde perfecto. p.12.a.

Secundus Paralypomenôn.

3 Sacerdotes autem ſtabant in officijs ſuis. p.49.a.
12 Veruntamé ſeruiet Seſac, vt ſciát diſtantiá ſeruitutis meæ. p.132.b.
15 Dominus vobiſcú cum vos eſtis cum eo. pag.12.a.
16 Oculi Domini contemplátur vniuerſam terram. p.83.a.
31 Quidquid per ſingulos dies conducebat in miniſterio atque obſeruationibus. p.49.b.

Primus Eſdræ.

1 Quis eſt in vobis de vniuerſo populo eius. p.37.b.
3 Principes patrú, & ſeniores qui viderant templum prius. p.62.a.
3 Omnis auté populus vociferabatur clamore magno. p.112.a.
5 Prophetauerunt autem Aggæus propheta, & Zacharias filius Addo. p.111.b.
10 Et inuenti ſunt de filijs ſacerdotú qui duxerant. p.46.b.

Tobias.

1 Quoniá non obediuimus pceptis tuis ideo traditi ſumus. p.186.a.

Iob.

1 Nóne tu vallaſti eú,& domú eius vniuerſamq; ſubſtátiá. p.163.b.
2 Si bona ſuſcepimus de manu Domini. p.213.b.
5 Homo naſcitur ad laboré, & auis ad volatum. p.95.a.
5 Ponit humiles in ſublimi, & merentes erigit. p.63.a.
5 Cum lapidibus regionum pactú tuum. p.185.a.
5 Sicut infertur aceruus tritici in té pore ſuo. p.230.a.
8 Non ei placebit væcordia ſua ſicut tela aranearum fiducia eius. pag.83.b.
12 Vſquequo nó parcis mihi nec dimittis me. p.29.b.
30 Flebam ſuper eum, qui afflictus erat, & compatiebatur anima mea pauperi. p.167.b.
31 Si contempſi ſubire iudiciú cum ſeruo meo. p.180.b.
39 Exultat audacter in occurſum pergit armatis. p.155.a.
42 Dominus benedixit in nouiſsimis Iob magis,&c. p.26.a.

Pſalmi Dauidis.

1 Tanquá lignú, quod plantatú eſt ſecus decurſus aquarú. p.226.a.
1 Non ſic impij non ſic; ſed tanquá puluis. p.75.b.

2 Poſtula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam. p.130.b.

2 Reges eos in virga ferrea. p.181.b.

3 Tu autem Dñe ſuſceptor meus es gloria mea. p.36.a.

8 Quid eſt homo, quod memor es eius, aut filius hominis. p.154.b.

9 In operibus manuum ſuarũ comprehenſus eſt peccator. p.68.a.

9 Perdidiſti gẽtes, & perijt impius. pag.47.b.

9 Dominus regnauit in æternũ, & in ſeculum ſeculi. p.217.a.

11 Eloquia Dñi eloquia caſta argentum igne examinatum. p.84.b.

14 Domine quis habitabit in tabernaculo tuo. p.26.b.

15 Probaſti me Dñe, & viſitaſti nocte igne me examinaſti. p.116.b.

15 Propter hoc lætatũ eſt cor meũ, & exultabit lingua mea. p.35.a.

16 Quoniam tu illuminas lucernam meam Domine. p.57.b.

16 Oculos ſuos ſtatuerunt declinare in terram. p.31.b.

17 Diligã te Domine fortitudo mea Dñs firmamẽtum meũ. p.163.b.

17 Intonuit de cœlo Dñs, & altiſsimus dedit vocem ſuã. p.145.b.

17 Deus me' illumina tenebras meas. pag.57.a.

17 Reddet mihi Dominus ſecũdum iuſtitiam meam. p.52.a.

18 In omnem terrã exiuit ſonus eorum. p.27.b.

20 Hi in curribus, & hi in equis nos autem in nomine Dñi. p.198.b.

22 Aruit tanquam teſtã virtus mea. pag.209.a.

22 In puluerẽ mortis deduxiſti me. pag.109.a.

22 Erue à phramea Deus animam meam. p.213.b.

22 Foderunt manus meas, & pedes meos. p.2.b.

22 In te ſperauerunt patres noſtri. pag.20.b.

23 Quis aſcendet in montem Domini, aut quis ſtabit. p.26.b.

24 Vias tuas Domine demonſtra mihi. p.122.b.

25 Virga tua, & baculus tuus ipſa me conſolata ſunt. p.181.b.

29 Vt cantet tibi gloria mea. p.35.a.

31 Nolite fieri ſicut equus, & mulus quibus non eſt intellectus. pag.186.a.

32 Iuxta eſt Dominus ijs qui tribulato ſunt corde. p.17.b.

32 Ecce oculi Domini ſuper metuentes eum. p.53.b.

33 Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum. p.133.a.

35 Homines, & iumenta ſaluabis. pag.33.b.

35 Inebriabũtur ab vbertate domus tuæ. p.153.a.

36 Noli æmulari in malignantibus. pag.23.b.

36 Cuſtodi innocentiã, & vide æquitatem, &c. p.26.a.

36 Expecta dominum, & cuſtodi viã eius, & exaltabit te. p.31.b.

36 Vidi impiũ ſuperexaltatũ, & eleuatũ ſicut cedros Libani. p.166.a.

38 Veruntamẽ vniuerſa vanitas omnis homo viuens. p.224.a.

44 Accingere gladio tuo ſuper fœmur tuũ potentiſsime. p.88.a.

44 Sagittæ tuæ acutæ populi ſub te cadent. p.143.a.&.130.a.

44 Filiæ Tyri in muneribus. p.129.b.

44 Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ. p.63.b.

44 Adducentur regi virgines poſt eam. p.153.b.

45 Deus noſter refugium, & virtus. pag.132.b.

47 Ecce reges terrę congregati ſunt, & conuenerũt in vnũ. p.198.a.
49 Deus Deorum dominus locutus eſt. p.109.b.
50 Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis. pag.167.b.
50 Peccatum meum contra me eſt ſemper. p.47.a.
51 Ego autem ſicut oliua fructifera in domo Dei. p.58.a.
54 Veniat mors ſuper illos deſcēdāt in infernum viuentes. p.71.b.
57 Sicut aſpidis ſurdæ obturātis aures ſuas. p.99.a.
59 Ephraim fortitudo capitis mei. pag.159.a.
63 In te inimicos noſtros ventilabimus cornu. p.28.b.
64 Te decet hymnus Deus in Sion, & tibi reddetur,&c. p.122.b.
67 Exurgat Deus,& diſsipentur inimici eius. p.44.a.
68 Saluũ me fac De⁹ qm̃ intrauerũt aquę vſq; ad animā meā.p.162.b
68 Factus ſum illis in parabolam. p. 114.b.
70 Cũ defecerit virtus mea, Deus ne derelinquas me. p.215.a.
70 Ego autē ſemp ſperabo,& adijciā ſuper omnē laudē tuā. p.109.a.
71 Deſcendet ſicut pluuia in vellus. pag.3.b.
71 Et inimici eorum terram lingent. pag.40.b.
71 Reges Tharſis,& inſulæ munera offerent. p.42.b.
71 Orietur in diebus eius iuſtitia,& abundantia pacis. p.51.b.
71 Et dominabitur à mari vſque ad mare. p.145.a.
71 Erit firmamētum in terra in ſummis montibus. p.149.a.
74 Quia neq; ab Oriente, neque ab Occidente, neque à deſertis mōtibus. p.68.a.
75 Tu terribilis es,& quis reſiſtit tibi. p.213.b.
76 Nunquid in æternum proijciet Deus aut non apponet. p.182.b.
77 Tabernaculum ſuum vbi habitauit in hominibus. p.105.b
79 Deus virtutũ conuerte nos.p.11.a
79 Vineam de AEgypto tranſtuliſti. pag.54.b.
80 Si populus meus audiſſet me, Iſrael,ſi in vijs meis. p.10.b.
81 Vſquequo iudicātis iniquitatē,& facies peccatorũ ſumitis.p.96.b
84 Veritas de terra orta eſt. p.106.a.
84 Iuſtitia, & pax oſculatæ ſunt. pag.118.a.
84 Deus tu cōuerſus viuificabis nos. pag.11.a.
84 Terra noſtra dabit fructũ ſuum. pag.113.b.
86 Diligit Dñs portas Siō ſuper omnia tabernacula Iacob. p.202.b.
88 Exaltaſti dexteram deprimētium eum. p.54.a.
88 Viſitabo in virga iniquitates eorum. p.154.b.& 186.b.
90 Altiſsimum poſuiſti refugium tuum. p.59.a.
90 Nō accedet ad te malũ,& flagellũ non appropinquabit. p.185.a.
90 Super aſpidem,& Baſiliſcum ambulabis. p.137.b.
90 Clamauit ad me,& ego exaudiā eum. p.19.a.
93 Secũdum multitudinem dolorũ meorumq in corde meo. p.23.a.
94 Hodie ſi vocē ei⁹ audieritis.101.a.
96 Nubes,& caligo in circuitu eius pag.222.a.
100 Miſericordiam,& iudicium cantabo tibi Domine. p.66.b.
101 Ne reuoces me in dimidio dierũ meorum. p.230.b.

103 Extendens cœlum ſicut pellem. pag.195.
104 Confeſsionem,& decorem indui ſti. p.87.b.
105 Auxit populum ſuum vehementer. p.124.a.
105 Viſita nos in ſalutari tuo. p.158.b.
105 Increpuit mare rubrum,& exiccatum eſt. p.47.b.
106 Terram fructiferã in ſalſuginẽ à malitia inhabitantium. p.162.a.
106 Iniquitas opilauit os ſuũ. p.74.b.
110 Conquaſſabit capita in terra mul torum. p.147.a.
110 Virgam virtutis ſuæ emittet Dominus ex Sion. p.221.a.
110 Ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum. p.44.a.
110 Tu es ſacerdos in æternũ. p. 88.b.
114 Omnis homo mendax. p.6.a.
118 Beati immaculati in via, qui ambulant in lege domini. p.49.a.
118 In toto corde meo exquiſiui te.
118 Paratus ſum, & non ſum turbatus vt cuſtodiam mandata tua. pag.216.a.
120 Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. p.31.b.
125 In conuertendo Dominus captiuitatem Sion. p.158.a.
125 Conuerte Domine captiuitatem noſtram. p.158.a.
131 Domine non eſt exaltatum cor meum. p.95.a.
136 Si oblitus fuero tui Ieruſalẽ obliuioni detur dextera mea. p.161.b.
137 Si ambulauero in medio tribulationis. p.141.b.
138 Proba me Domine, & tentã me vre renes meos. p.135.a.
144 Prope eſt Dominus omnibus inuocantibus eum. p.26.b.
146 Qui numerat multitudinẽ ſtellarum. p.85.b.

Prouerbia.

1 Qui me audierit abſq; terrore requieſcet. p.101.a.
1 Quia vocaui,& renuiſtis. p.100.b
9 Bibite vinũ quod miſcui vobis. pag.150.a.
10 Quaſi per riſum ſtultus operatur ſcelus. p.70.b.
12 Iuſtum non cõtriſtabit quidquid ei acciderit. p.155.a.
14 Sapiens timet, & declinat à malo ſtultus autem. p.15.a.
14 Domus impiorum delebitur, tabernacula iuſtorum germinabunt. p.72.a.
14 Qui calũniatur egenõ exprobrat factori eius. p.97.b.
16 Iuſtitia firmabitur ſolium eius. pag.111.a.
18 Aqua profunda verba ex ore viri. pag.225.a.
19 Sicut fremitus leonis, ita & regis ira, ſicut ros ſuper herbã. p.23.a.
20 Diſsipat impios rex ſapiens, & in curuat ſuper eos fornicẽ. 162.a.
20 Luxurioſa res eſt vinum. p.159.b.
21 Cor regis in manu domini, & quocunque voluerit inclinat illum. pag.101.a.
21 Qui ſequitur iuſtitiam, & miſericordiam, inueniet vitã. p.89.a.
22 Qui ſeminat iniquitatem, metet mala. p.96.b.
23 Lucerna impiorum extinguetur. pag.57.b.
24 Septies in die cadit iuſtus, & reſurget. p.84.a.

Eccleſiaſtes.

2 Tempus ædificandi. p.27.a.
5 Miſerabilis prſus infirmitas quomodo venit, ſic reuertetur. 81.a.
8 Interdum dominatur homo homini in malum. p.83.a.

9 Vni-

9 Vniuerſa æque veniunt iuſto, & impio. p.193.b.

Cantica.

1 Sicut pelles Salomonis ſicut tabernacula cedar. p.195.b.
4 Surge aquilo, & veni Auſter. p. 38.b.
5 Ficus protulit groſos ſuos vineæ florentes. p.55.a.

Sapientia.

3 Iuſti tanquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent. p.146.b.
9 Miſiſti Spiritum ſanctum tuum de altiſsimis. p.204.b.
14 Similiter odio ſunt Deo impius, & impietas eius. p.119.a.

Eccleſiaſticus.

2 Fili accedens ad ſeruitutem Dei ſta in iuſtitia. p.216.b.
5 Miſericordia, & ira ab illo cito proximant. p.184.b.
7 Non te reputes in multitudine indiſciplinatorum. p.68.a.
19 Humilia valde ſpiritum tuũ, quoniã vindicta carnis impij ignis. pag.229.a.
22 Super plumbũ quid grauabitur, & quod illi aliud nomen. pag. 74.b.
23 Iurationi non aſſueſcat os tuum. pag.118.b.
30 Quanto magnus es, humilia te in omnibus. p.30.b.
43 Frigidus ventus Aquilo flauit, & gelauit cryſtallus. p.38.a.
43 Medicina omnium in feſtinatione nebulæ.
48 Surrexit Helias propheta quaſi ignis, & verbũ ipſius. p.201.a.

Eſaias.

1 Manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. p.167.a.&.131.a.
1 argẽtum tuum verſum eſt in ſcoriam. p.84.b.
1 Vinum tuum miſtum eſt aqua. p. 150.a.
1 Væ genti peccatrici populo graui iniquitate. p.101.b.
1 Quærite iudiciũ, ſubuenite opreſo. p.96.b.
1 Et conuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum ſcoriam. p.85.a.
1 Siõ in iudicio redimetur. p.204.a.
2 Ibunt populi multi, & dicent venite aſcendamus. p.55.a.
2 Dies domini exercituũ ſuper omnem ſuperbum, & excelſum. pag.166.b.
2 Et erit in nouiſsimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium. p.22.a.
3 Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. pag. 39.a.
3 Et corruet populus vir ad virum. p.113.a.&.169.a.
4 In die illa erit germen Domini in magnificentia. p.51.a.
5 Vinea facta eſt delicto meo in cornu filio olei. p.65.b.
5 Vinea Domini exercituum domus Iſrael eſt. p.54.b.
5 Nũc ergo habitatores Ieruſalem, & viri Iuda. p.180.b.
5 Leuabit ſignũ in nationibus procul, & ſibilabit ad eum. p.180.b.
6 Et aperientur portæ tuæ iugiter die ac nocte non claudentur. pag.33.b.
7 Velociter ſpolia, detrahe, feſtina predare. p.70.a.

8 Ego, & pueri mei quos dedit mihi Dominus in ſignum. p.33.b.
9 Vocabitur princeps pacis. p.141.a
9 Succenſa eſt quaſi ignis impietas vepré, & ſpiná vorabit. p.230.a
9 Sceptrum exactoris ſuperaſti ſicut in die Madiam. p.143.b.
10 Væ Aſſur virga furoris mei. p.25.b
10 In fortitudine manus meæ feci, & in ſapiẽtia mea intellexi. p.78.a
11 Et delectabitur infans ab vbere ſuper foramina aſpidis. p.108.a.
11 Erit iuſtitia cingulum lumborum eius. p.111.b.
11 Et erit in die illa adijciet Dominus ſecundo manũ ſuã. p.122.b
11 Lupus, & agnus paſcentur ſimul. pag.132.b.
11 Et leuabit ſignũ in nationibus, & congregabit profugos. p.149.a
13 Dies Dñi venit crudelis. p.14.b.
13 Super montem caliginoſum leua te ſignum. p.18.a.
13 Et erit Babylon illa glorioſa in regnis. p.15.a.
13 Quieſcere faciam ſuperbiam infidelium. p.30.b.
15 Onus Moab. p.126.a.
16 Præparabitur in miſericordia ſolium eius. p.42.a.
19 In die illa erit Iſrael benedictio in medio terræ. p.114.b.
22 Dabo clauem domus Dauid ſuper humerum eius. p.156.a.
23 Timebit te populus fortis. pag. 124.a.
24 Ecce Dominus diſſipabit terram. pag.2.a.
24 Grauabit eam iniquitas ſua. pag. 74.b.
25 Domine Deus noſter poſſederũt nos Domini abſq; te. p.101.b.
26 Vrbs fortitudinis noſtræ Sion ſaluator. p.38.b.
26 Erit quaſi pytonis de terra vox tua. p.67.a.
26 Viſitaſti, & cõtriuiſti eos. p.154.b.
26 Quia curuaui habitantes in excelſo. p.157.a.
26 Vade populus meus, intra in cubicula tua. p.220.b.
28 Ponam in pondere iudicium, & iuſtitiam in menſura. p.68.b.
29 Sunt in tenebris opera, & dicunt quis videbit nos. p.79.b.
29 Væ Ariel Ariel, ciuitas quam expugnauit Dauid. p.220.b.
29 Flamma ignis deuorantis. p.146.a
30 Onus iumẽtorum Auſtri. p.195.a.
30 Ecce nomen Domini venit de longinquo. p.146.a.
31 Et erit opus iuſtitiæ pax, & cultus iuſtitiæ ſilentium. p.118.a.
35 Orietur viror calami, & iunci. p.17.b.
35 Florebit quaſi lilium. p.17.b.
35 Et erit ibi ſemita, & via, & via ſancta vocabitur. p.123.a.
35 Claudit oculus. p.123.b.
40 Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons, & collis humiliabitur. p.64.a.
40 Suſcepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis. pag.142.a.
40 Qui dat laſſo virtutem. p.155.a.
40 Sicut paſtor gregem ſuum paſcet in brachio ſuo congregabit agnos. p.180.
42 Dominus ſicut fortis egredietur ſicut vir præliator. p.44.a.
42 Non audietur foris vox eius calamũ quaſſatũ nõ cõteret. p.137.a
42 In veritate educet iudiciũ. p.111.b
43 Noli timere quia ego tecũ ſum. pag.38.b.
43 Reduc in memoriam, & iudicemur ſimul. p.96.b.

43 Surdi ſunt, & aures eis ſunt. p.99.a
44 Qui dico profundo deſolare. p. 17.b.
48 Sciui quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua. p.99.a.
49 Ego dixi in vacuum laboraui ſine cauſa, & vane. p.186.b.
49 Dedi te in lucem gentium vt ſis ſalus mea. p.63.b.
50 Induere veſtimentis gloriæ tuæ Ieruſalem. p.48.b.
51 Et nunc qui redempti ſunt à Domino reuertentur. p.160.a.
51 Conſurge, conſurge induere fortitudinē brachium Dñi. p.88.b
52 Induere veſtimētis gloriæ tuæ Ieruſalem ciuitas ſáncta. p.107.a.
52 Dominus autem poſuit ſuper eū peccata omniū noſtrū. p.215.b.
53 Propter ſcelus populi mei percuſsi eum. p.213.a.
53 In ſcientia ſua iuſtificabit ipſe ſeruus meus multos. p.138.a.
53 Diſciplina pacis noſtræ ſuper eū pag.89.b.
54 Dilata locum tétorij tui, & pelles tabernaculorū tuorū. p.28.a.
54 Paupercula tempeſtate conuulſa abſque vlla conſolatione. pag. 202.b.&.148.b.
55 Venite, & emite abſq; argento, & abſq; vlla cōmutatione. p.237.a
55 O omnis ſitiens venite ad aquas. pag.36.b.
57 Et dicam, viam facite, prębete iter declinate de ſemita. p.22.b.
58 Aquæ eius non deficient. p.6.a.
58 In die ieiunij veſtri inuenitur voluntas veſtra. p.95.b.
58 Nonne hoc eſt magis ieiunium quod elegi. p.97.a.
58 Clama, ne ceſſes quaſi tuba exalta vocem tuam. p.145.a.
58 Eris quaſi hortus irriguus. p.153.b.
59 Iniquitates veſtræ diuiſerūt inter vos, & Deum. p.47.a.
60 Venient ad te curui filij eorum qui humiliauerunt te. p.232.a.
60 Et aperiētur portæ tuę iugiter die ac nocte nō claudētur. p.227.a.
60 Gens enim, & regnum quæ non ſeruierit tibi, peribit. p.33.b.
60 non erit tibi amplius ſol ad lucendum per diem. p.36.a.
60 Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes iſti. p.43.a.
60 Non occidet vltrà Sol tuus, & Luna tua non minuetur. p.63.b.
61 Spiritus Domini miſit me vt conſolarer. p.28.a.
61 Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo. p.84.b.
61 Fortitudinem gentium comedetis. p.231.b.
61 Propter hoc in terra ſua duplicia poſsidebunt. p.142.b.
62 Et eris corona glorię in manu Domini. p.89.b.
62 Dicite filię Siō, ecce Saluator tuus venit. p.135.b.
63 Vbi eſt zelus tuus, & fortitudo tua. p.24.a.
63 Miſerationum Domini recordabor. p.138.a.
63 Quare ergo rubrum eſt veſtimentum tuum. p.47.a.
63 Cōculcaui eos in ira mea. p.157.a.
64 Facti ſumus vt immundi omnes nos. p.59.a.&.51.b.
66 Cœlum mihi ſedes eſt, terra autē ſcabellum. pag.3.b.
66 Ecce ego declinabo ſuper eā quaſi fluuium pacis. p.205.a.

Ieremias.

1 Loquere ad eos omnia quæ ego præcipio tibi. p.145.b.

2 Nun-

2 Nunquid ſolitudo factus ſum Iſraeli aut terra ſerotina. p.14.a.
3 Frons mulieris meretricis facta eſt tibi. p.99.a.
5 Perdam ex eis vocem gaudij, & vocem lætitiæ, & lumen lucernæ. p.57.b.
5 Comedet vineam, & ficū. p.54.b.
6 Ambulantes fraudulenter vt æs, & ferrum. p.79.a.
6 Vſq; ad racemum colliget quaſi in vindemia reliquias populi. pag.108.b.
7 Templum Domini, templū Domini eſt. p.9.b.
9 Non glorietur ſapiens in ſapientia ſua. p.30.a.
12 Reliqui domum meam dimiſi hę reditatem meam. p.26.b.
15 Multiplicatæ ſunt mihi viduæ eius. p.123.b.
17 Dñe omnes qui te derelinquunt confundantur. p.220.a.
17 Induc ſuper eos diem afflictionis. pag.142.a.
17 Maledictus homo, qui confidit in homine. p.187.b.
18 Si pœnitentiā egerit gens illa à malo, quod locutus ſum aduerſus eam. p.43.a.
19 Et extenderunt linguam ſuā quaſi arcum mendacij. p.137.b.
21 Debellabo ego vos in manu extenta, & brachio forti. p.40.a.
21 Qui habitauerit in vrbe hac morietur gladio, fame & peſte. pag.184.b.
23 Factus ſum quaſi vir ebrius, quaſi homo madidus à vino. p.150.b.
24 Sume Calicem vini furoris huius de manu mea. p.196.a.
24 Et dabo eos in vexatione, & afflictione omnibus regnis. p.14.b.
26 Nolite audire prophetas veſtros, & diuinos. p.153.a.
29 Ædificate domos, & habitate, plantate hortos. p.76.b.
30 Propterea omnes qui comedunt te, deuorabuntur. p.231.b.
31 Cōſummabo ſuper domū Iſrael, & ſuper domum Iuda teſtamētum nouum. p.141.b.
33 In tempore illo germinare faciā Dauid. p.51.a.
33 Sicuti numerari non poſſunt ſtellæ cœli nec maris arenæ. p.161.a
33 Dabo vobis paſtores iuxta cor meum vt paſcant vos. p.167.b.
37 Vbi ſunt prophetę veſtri, qui prophetabant vobis, & dicebant. pag.15.b.
46 Dies autem ille Domini Dei exercituum dies vltionis. p.14.b.
50 Exoſſauit. p.123.b.

Threni.

1 Viæ Sion lugent eo quod non eſt, qui veniat ad ſolennitatem. pag.122.a.
3 Oppoſuiſti nubem tibi, ne trāſeat oratio. p.181.a.
5 Intuere, & reſpice opprobriū noſtrum. p.198.a.
5 Defecit gaudium cordis noſtri, verſus eſt in luctum. p.84.a.

Baruch.

3 Poſt hæc in terris viſus eſt. p.42.a.

Ezechiel.

2 Liber qui erat ſcriptus intus, & foris. p.70.a.
9 Ecce ſex viri veniebant. p.2.a.
16 Et auferetur zelus meus à te, & non iraſcar tibi amplius. pag.

18 Si autem impius egerit pœnitentiam ab omnibus iniquitatibus ſuis. p.23.a.
23 Duæ mulieres filiæ matris vnius fuerunt. p.75.a.
23 Et auferam ſcelus de terra, & diſcent omnes mulieres. p.76.a.
34 Cum auſteritate imperabatis, & cum potentia. p.192.a.
34 Quod craſſum erat occidebatis. pag.192.a.
36 Effundam ſuper vos aquam mundam, & mundabimini. p.210.a
36 In die qua mundauero vos ex omnibus inquinamentis. p.153.a.
39 Percutiam arcum tuum in manu ſiniſtra tua. p.193.b.
42 Et ante gazophilatia ambulatio decem cubitorum. p.50.b.
43 Habitabo in medio eorum ſemper. p.106.a.
47 Vidi aquas egredientes ſubter limē domus ad Orientē. p.225.b

Daniel.

2 Omnia quibus habitant filij hominum, & beſtiæ agri. p.80.a.
2 Lapis creuit ad magnitudinem montis. p.63.a.
3 Peccata tua eleemoſynis redime. pag.97.a.
3 Non eſt qui reſiſtat manui eius, & dicat. p.100.a.
7 Quatuor beſtiæ aſcendebant de mari. p.29.a.
7 Videbam in viſione mea nocte, & quatuor venti cœli. p.80.b.
7 Et ecce beſtia quarta terribilis atque mirabilis. p.80.a.
7 Millia millium miniſtrabant ei. pag.31.a.
9 Nō audiuimus vocē Dñi Dei noſtri vt ambularemus. p.186.a.
9 Quia vir deſideriorum es. p.5.a.
9 Septuaginta hebdomadæ abbreuiatę ſunt ſuper populum tuū. pag.54.a.
9 Ædificabitur platea, & muri in anguſtia temporum. p.122.b.
10 Princeps Perſarum reſtitit mihi. pag.19.b.
12 Ego audiui, & non intellexi. p.2.a.

Oſeas.

2 Corrumpam vineā, & ficū. p.54.b
2 Et erit in die illa exaudiam cœlos, & illi exaudient terram. p.113.b
2 Arcum gladium, & bellum conteram de terra, & dormire eos faciam. p.228.a.
4 Peccata populi mei comedent. pag.54.a.
4 Spiritus fornicationum decipiet eos, & fornicati ſunt. p.75.a.
4 Sicut vacca laſciuiens declinauit Iſrael. p.99.a.
5 Non eſt veritas non eſt miſericordia. p.106.a.
5 Nunc deuorauit eos menſis cum partibus ſuis. p.185.b.
6 Miſericordiam volui, & non ſacrificium. p.6.a.
13 Perditio tua Iſrael tantummodo in me auxilium tuum. p.184.a.

Amos.

1.&.2. Super tribus ſceleribus Damaſci, Gazæ, Tyri. p.22.a.
3 Si eſt malum in ciuitate quod nō faciat Dominus. p.10.a.
3 Leo rugit, quis non timebit, Deus locutus eſt, quis non prophetabit. p.15.b.
3 Vos tātum cognoui ex omnibus cognationibus terræ. p.43.b.
5 Væ deſiderantibus diem Domini ad quid

ad quid eam vobis. p.14.b.
5 Domos quadro lapide ædificabitis. p.61.b.
9 Aedificabunt ciuitates deſertas. pag.61.b.
9 In die illa ſuſcitabo tabernaculũ Dauid,quod cecidit. p.61.b.

Ionas.

1 Ionas deſcenderat ad latera nauis. pag.140.a.
3 Homines, & iumenta, & boues, & pecora. p.232.a.

Michææ.

4 In nouiſsimo dierum erit mons domus Dñi præparat⁹. p.106.b
5 Et erit in die illa auferam equos tuos. p.140.b.

Nahum.

1 Increpans mare. p.47.b.
3 Vox flagelli vox impetus rotæ pag.78.b.

Abacuc.

3 In luce ſagittarum tuarum ibũt. pag.144.a.

Sophonias.

1 Silete à facie Domini iuxta eſt dies Domini. p.44.b.

Aggæus.

2 Magna erit gloria domus iſtius pag.61.a.

Malachiæ.

1 Si ergo pater ego ſum vbi eſt honor meus. p.43.b.
2 Labia ſacerdotis cuſtodiũt ſcientiam,& legem,&c. p.50.b.
2 Dixiſtis,vanus eſt qui ſeruit Deo & quod emolumentũ. p.12.b.

Machabæorum primus.

1 Cepit ſpolia multitudinis gentium,& ſiluit. p.44.a.

Machabæorum ſecundus.

9 Ita vt de corpore impij vermes ſcaturirent. p.229.a.

Matthæus.

2 Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum. p.136.a.
3 Ego quidẽ baptizo in aqua. p.34.b
5 Nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlis. p.96.a.
5 Gaudete, & exultate,quoniam merces veſtra copioſa eſt in cœlis. p.112.a.
5 Sermo veſter ſit,eſt,eſt,non,non. pag.118.b.
6 Nolite theſaurizare vobis theſauros in terra. p.34.b.
6 Si autem oculus tuus fuerit nequam totum corpus. p.73.a.
7 Attendite à falſis prophetis qui veniunt ad vos. p.210.b.
7 Non poteſt arbor mala fructus bonos facere. p.98.b.
8 Dico autem vobis quod multi ab Oriente,& Occidente venient. p.199.b.
10 Non eſt ſeruus maior Domino ſuo. p.188.b.
10 Nolite arbitrari quia pacem veni mittere in terram. p.195.a.
10 Veni ſeparare filium aduerſus matrem ſuam. p.196.b.
10 Qui perſeuerauerit vſq; in finem ſaluus erit. p.60.b.

10 Nonne

10 Nonne duo paſſeres aſſe væneũt, & vnus ex illis. p.77.b.
10 Nolite timere eos qui occidunt corpus. p.136.a.
11 Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati eſtis. p.42.a
11 Beatus qui non fuerit ſcandalizatus in me. p.214.a.
13 Ager eſt mundus. p.153.a.
13 A fallacia diuitiarum ſuffocatur verbum Dei. p.128.a.
15 Quæ procedunt de ore de corde exeunt. p.98.a.
16 Portæ inferi non præualebunt ad uerſus eam. p.201.b.
18 Claues regni cœlorũ tradidi tibi. pag.136.b.
19 Sinite paruulos venire ad me. pag.42.a.
20 An oculus tuus nequam eſt quia ego bonus ſum. p.75.a.
20 Multi ſunt vocati pauci vero electi. p.215.a.
21 Lapides clamabunt. p.139.a.
22 Non habẽs veſtem nuptialem at ille obmutuit. p.44.b.
23 Implete mẽſuram patrum veſtrorum. p.74.a.
23 Benedictus qui venit in nomine Domini. p.61.a.
24 Mittet Angelos ſuos cum tuba, & voce magna. p.145.a.
24 De die autem illa, & hora nemo ſcit neq; Angeli cœlorũ. 224.a.
24 Dico vobis non relinquetur hic lapis ſuper lapidem. p.72.a.
26 Non mea ſed tua voluntas fiat. pag.135.a.
26 Videbitis filiũ hominis ſedentẽ à dextris virtutis Dei. p.137.a.
26 Poſtquã autẽ reſurrexero præcedam vos in Galilæa. p.214.b.
27 Acceperũt triginta argenteos pretium appretiati. p.188.b.
27 Latrones qui crucifixi erant cum eo improperabant ei. p.190.b.
28 Ego vobiſcũ ſum vſq; ad cõſummationem ſeculi. p.42.b.
28 Euntes ergo docete omnes gentes. p.142.a.
28 Vndecim diſcipuli abierũt in Galilçam. p.221.a.

Marcus.

6 Admirabãtur omnes dicẽtes vnde huic hæc omnia. p.87.a.
10 Accipietis centies tantum nunc in hoc tempore. p.113.a.
10 Accipient domos fratres, & ſorores. p.114.a.
10 Facilius eſt camelum per foramẽ acus tranſire. p.129.a.
10 Apud homines impoſsibile eſt, ſed non apud Deum. p.129.a
16 Prædicate Euangelium omni creaturæ. p.141.a.
16 In nomine meo dæmonia eijciẽt ſerpentes tollent. p.164.b.
16 Qui crediderit, & baptizatus fuerit. p.233.a.

Lucas.

1 Erexit cornu ſalutis nobis in domo Dauid. p.18.b.
2 Ecce poſitus eſt hic in ruinã, & in reſurrectionẽ multorũ. p.215.b.
2 Proficiebat ętate, & ſapiẽtia apud Deum, & homines. p.87.a.
3 Genimina viperarum quis oſtendit vobis fugere. p.230.b.
6 Similis eſt homini ædificanti domum, qui fodit in altũ. p.201.b.
8 Increpauit ventum, & tempeſtatem. p.47.b.
11 Qui non eſt mecum cõtra me eſt. pag.234.a.
12 Ignẽm veni mittere in terrã, quid volo niſi vt accendatur. p.34.a.

b 15 Gau-

15 Gaudium eſt in cœlũ ſuper vnũ peccatorem pœnitentiam agentem. p.32.b.
15 Qui cœpit ædificare, & nõ potuit conſummare. p.60.b.
20 Omnis qui ceciderit ſuper illum lapidem cõquaſſabitur. p.52.b.
21 Dabo vobis os, & ſapiẽtiã cui nõ poterũt contradicere. p.143.a.
21 His autem fieri incipientibus reſpicite, & leuate capita veſtra. pag.166.b.
22 Principes gentium dominantur eorum. p.82.b.
23 Ecce venient dies in quibus dicẽt beatæ ſteriles, & vẽtres. p.219.b.
24 Aperuit illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas. p.19.a.
24 Manete in ciuitate quouſque induamini virtute ex alto. p.204.b

Ioannes.

1 Verbũ caro factũ eſt, & habitauit in nobis. p.186.b.&.106.b.
1 In mundo erat, & mundus per ipſum factus eſt. p.64.a.
1 Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem. p.63.b.
1 In propria venit, & ſui eum non receperunt. p.91.a.
1 De plenitudine eius omnes accepimus gratiã pro gratia. p.236.b
1 Lex per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum. pag.106.a.
1 Vidimus gloriam eius gloriã quaſi vnigeniti. p.222.a.
2 Nemo poteſt venire ad me niſi pater meus. p.11.a.
3 Sic Deus dilexit mundũ vt filium ſuum. p.39.a.&.137.b.
3 Non miſit Deus filium ſuum vt iudicet mundum. p.137.a.
4 Aqua quã ego dabo ei fiet in eo fons aquæ ſalientis. p.226.b.
4 Veri adoratores adorabũt in ſpiritu. p.161.b.
5 Ego veni in nomine patris mei. pag.164.b.190.a.
5 Claritatẽ ab hominibus non accipio. p.188.b.
6 Ego ſum panis viuus qui de cœlo deſcendi. p.149.b.
6 Durus eſt hic ſermo, & quis poterit eum ſuſtinere. p.150.a.
6 Erunt omnes docibiles Dei. p.3.b
7 Nunc iudicium eſt mũdi. p.137.b
7 Qui credit in me ſicut dicit ſcriptura flumina. p.225.b.
8 Si granum frumenti cadẽs in terram. p.149.b.
8 Ego vado, & quæritis me, & in peccato veſtro moriemini. pag. 334.b.
8 Cum exaltaueritis filiũ hominis tunc cognoſcetis. p.41.a.
8 Vos ex patre diabolo eſtis. p.43.b
10 Fiet vnum ouile, & vnus paſtor. pag.227.a.
10 Ego ſum paſtor bonus. p.213.a.
10 Non rapiet eas quiſquam de manu mea. p.217.b.
11 Venient Romani, & tollent locũ noſtrum, & gentem. p.220.a.
13 Exemplũ dedi vobis vt quemadmodum ego feci. p.123.a.
15 Si mundus vos odit ſcitote quia me priorem vobis. p.64.a.
15 Si quis ſermonem meum ſeruabit pater meus diliget eum. p.128.a
16 Venit hora vt me ſolum relinquatis. p.18.a.
16 Sicut miſit me pater, & ego mitto vos. p.39.a.
16 In mundo preſſurã habebitis, ſed confidite ego vici mundum. pag.64.a.

16 Gau-

16 Gaudebit cor veſtrum,& gaudiũ veſtrum nemo tollet à nobis. pag.160.a.
16 Hæc locutus ſum vobis vt cum venerit hora eorum reminiſcamini. p.195.b.
17 Quos dediſti mihi ego cuſtodiui. pag.113.b.
17 Pater ſancte ſerua eos in nomine tuo,quos dediſti mihi.p.214. b.
19 Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam. p.10.b.
19 Ego palá locutus ſum mũdo,& in occulto locut⁹ ſum nihil. 117.b.
20 Regnum meum non eſt de hoc mundo. p.136.b.

Acta Apoſtolorum.

1 Conueſcẽs præcepit eis ab Ieroſolymis ne diſcederent. p.205.a.
1 Reuerſi ſunt Ieroſolymã à mõte qui vocatur Oliueti. p.221.b.
2 Nõ eſt aliud nomen datũ ſub cœlo in quo oporteat nos. p.33.b.
5 Obedire oportet Deo magis quã hominibus. p.157.b.
6 Non poterant reſiſtere ſapientię, & ſpiritui. p.144.a.
9 Dñe quid me vis facere. p. 230.b.
10 Et obſtupuerunt ex circũciſione fideles qui venerant. p.42.b.
11 Et ex poſtulabant cum illo alij frã tres de cõmunicatione. p.42.b.
13 Vobis oportebat primum loqui verbum Dei. p.196.b.

Epiſtola ad Romanos.

1 Reuelatur ira Dei de cœlo ſuper omnem impietatem. p.234.b.
1 Quoniam cũ iuſtitiã Dei cognouiſſent non intellexerũt.p.70.b.
2 Cum enim gentes, quæ legẽ non habent naturaliter. p.70.b.
3 Iuſtitia autem Dei per fidem Ieſu Chriſti in omnes, & ſuper omnes. p.110.a.
5 Charitas Dei diffuſa eſt in cordibus veſtris per Spiritũ ſanctum. pag.205.a.
5 Si enim vnius delicto multi mortui ſunt. p.158.b.
8 Diligẽtibus Deum omnia cooperantur in bonum. p.10.a.
8 Quis nos ſeparabit à charitate Chriſti. p.54.b.
8 Non regnet peccatum in veſtro mortali corpore. p.47.b
8 Nos primitias ſpiritus habemus. pag.203.a.
9 Eſaias clamat pro Iſrael ſi fuerit numerus. p.108.b.
10 Omnis quicũq; credit in illum non confundetur. p.110.a.
10 In omnem terram exiuit ſonus eorum. p.27.b.
11 Si autem gratia iam non ex operibus. p.11.b.
11 Donec plenitudo gẽtium intrauerit,& ſic omnis Iſrael. p.227.b.
13 Nõ eſt poteſtas niſi à Deo.p.77.b.
13 Qui diligit proximum legem impleuit. p.98.a.
14 Omnes ſtabimus ante tribunal Chriſti. p.47.a.
15 Deus autem ſpei repleat vos omni gaudio. p.160.a.
15 Debemus autẽ nos firmiores imbecillitates. p.192.a.

Prima ad Corinthios.

1 Chriſtus crucifixus ipſis vocatis Iudæis. p.41.a.
1 Videte vocationẽ veſtrã fratres, quoniam non multi. p.59.a.
3 Nemo ſeſe ducat ſiquis videtur inter vos ſapiens eſſe. p.59.a.

6 Sanctificati eſtis in nomine Domini Ieſu Chriſti. p.236.b
10 Arma militiæ noſtræ non carnalia ſunt. p.143.b.
10 Omnia in figura contingebant illis, & ſcripta ſunt ad correctionem noſtram. p.161.b.
12 Diuiſiones gratiarum ſunt idem autem ſpiritus. p.155.b.
12 Cum infirmor tunc potens ſum. pag.17.b.
15 Non ſum dignus vocari Apoſtolus. pag.11.b.
15 Abſorpta eſt mors in victoria vbi eſt mors victoria tua. p.163.b.
15 Deinde finis cũ tradiderit regnũ Deo, & patri. p.137.b.

Secunda ad Corinthios.

2 Quod in præſenti eſt momentaneum, & leue tribulationis. pag.217.a.
4 Deus qui dixit de tenebris lumẽ ſplendeſcere. p.200.b.
4 In omnib⁹ tribulationẽ patimur, ſed nõ anguſtiamur. p.243.b.
5 Contendimus ſiue abſentes ſiue præſentes placere illi. p.65.b.
5 Eum qui nõ nouerat peccatũ pro nobis peccatum fecit. pag.89.a. & 54.a.
6 Quæ participatio iuſtitiæ cũ iniquitate. p.196.a.
6 Vos eſtis templum Dei viui ſicut dicit Deus. p.87.b.
7 Non gaudeo nõ quia cõtriſtati eſtis. p.191.b.
7 Triſtitia quæ ſecundum Deum eſt. p.135.b.
8 Quoniam propter vos egenus factus eſt cum eſſet diues. p.138.b.
11 Si gloriari oportet quæ infirmitatis meæ ſunt gloriabor. p.139.b.
11 Quis infirmatur, & ego non infirmor. p.150.b.
12 Libenter gloriabor in infirmitatibus meis. p.140.b.
12 In corpore an extra corpus neſcio Deus ſcit. p.56.b.
12 Ego autem libẽtiſsime impẽdam, & ſuperimpendar. p.125.a.

Ad Galatas.

3 Sicut Angelũ Dei ſuſcepiſtis me ſicut Ieſum Chriſtum. p.124.b.
5 Fructus autem ſpiritus eſt charitas gaudium pax. p.114.a.
6 Ego autem ſtigmata in corpore meo porto. p.54.b.

Ad Epheſios.

2 Qui eratis illo tempore ſine Chriſto. p.140.a.
2 Eſtis ciues ſanctorum, & domeſtici Dei. p.52.b.
3 Quod alijs generationibus nõ eſt agnitum. p.42.b.
4 Propter quod deponentes mẽdaciũ loquimini veritatẽ. p.117.a.
5 Implemini Spiritu ſancto loquentes vobis metipſis. p.236.a.
5 Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſeipſum tradidit pro ea. p.107.a.
5 Mundans eam lauacro aquę. pag. 103.b.
6 Propterea accipite armaturam Dei, vt poſsitis reſiſtere. p.148.a.

Ad Philippenſes.

3 Semetipſum exinaniuit. p.109.a.
3 Propter quod Deus exaltauit illum. p.187.b.
3 Omnia arbitror vt ſtercora, vt Chriſtum lucrifaciam. p.157.a.
3 Qui terrena ſapiunt. p.31.b.

Ad Coloſſenſes.

3 Quæ ſurſum ſunt ſapite. p.31 b.

Prima ad Theſſalonicenſes.

2 Qui extollitur ſupra omne quod dicitur Deus. p.192.b.

2 Quem Dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui. p.193.a.

4 Ne quis ſupergrediatur nec circumueniat in negotio fratrem. pag.97.b.

Prima ad Timotheum.

1 Scio cui credidi, & certus ſum. pag.6.b.

1 Qui bene præſunt presbyteri. p. 49.b.

2 Si quando det illis Deus pœnitentiam vt reſipiſcant à Diaboli laqueis. p.192.b.

3 Columna, & firmamentum veritatis. p.123.b.

6 Habentes alimenta, & quibus tegamur. p.36.b.

6 Quicũq; ſunt ſub iugo ſerui dominos ſuos omni honore. p.134.a.

Secunda ad Timotheum.

2 Qui vult omnes homines ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis. pag.132.a.

Ad Titum.

2 In omnibus teipſum prębe exemplum bonorum operũ. p.123.a.

3 Eramus nos aliquando inſipiẽtes increduli. p.11.b.

Ad Hebræos.

1 Multifariã multiſq; modis. p.101.a

1 Gloria & honore coronatũ. pag. 87.b.

5 Omnis pontifex ex hominibus aſſumptus. p.89.a.

5 Qui lactis eſt particeps expers eſt ſermonis iuſtitiæ. p.150.a.

9 Noui teſtamenti mediator eſt. pag.141.b.

9 Si cinis vitulę aſperſus inquinatos ſanctificat. p.109.a.

10 Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei. p.209.a

11 Extinxerunt impetum ignis effugerunt aciem gladij. p.159.a.

12 Nõ enim acceſsiſtis ad tractabilé montem. p.223.a.

12 Acceſsiſtis ad Siõ montem, & ciuitatem Dei viuentis. p.106.b.

12 An obliti eſtis ſermonis qui vobis tãquam filijs loquitur. p.104.b.

12 Pacem ſectamini cum omnibus. pag.21.a.

12 Eduxit de mortuis paſtorem magnum ouium. p.141.b.

13 Ieſus vt ſanctificaret per ſuũ ſanguinem populum. p.54.b.

13 Per ipſum offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo. p.236.a.

Epiſtola Iacobi.

3 Lingua modicum quidem membrum eſt. p.229.a.

Prima Petri.

2 Ipſi tanquam lapides ſuper ædificamini. p.148.b.&.198.a.

2 Eratis ſicut oues errantes ſed conuerſi eſtis nũc ad paſtoré. p.215.a

2 Offerẽtes ſpirituales hoſtias acceptabiles Deo. p.235.b.

Secunda Petri.

3 Quia vnus dies apud Dominum ſicut mille anni. p.69 b.

Apocalypſis.

1 Et de ore eius gladius vtraq; parte acutus exibat. p. 67 b.
2 Habebitis tribulationem diebus decem. p. 125.b.
5 Et vidi agnum ſtantem tanquam occiſum. p.53.a.
5 Redemiſti nos Deus in ſanguine tuo. p.110.a.
5 Factum eſt regnum eius tenebroſum, & cõmanducauerunt, &c. pag.229.b.
7 De tribu Simeon duodecim millia ſignati. p.415.a.
10 Iurauit per viuentem in ſecula. pag.118.b.
11 Hi ſunt duæ oliuæ in conſpectu Domini terræ aſtantes. p.58.a.
14 Mitte falcem tuam acutiſsimam, & mete vineam tuam. p.67.b.
14 Illa bibet de vino iræ Dei, quod miſtũ eſt mero in calice ipſius. pag.229.a.
15 Vidi Angelos ſeptẽ habentes plagas ſepte nouiſsimas. p.229.a.
22 In medio plateæ eius ex vtraque parte fluminis. p.41.b.
22 Qui ſitit veniat, & qui vult accipiat aquam. p.209.b.
22 Merces mea mecum eſt dare vnicuiq; ſecundũ opera ſua. p.50.a
22 Qui iuſtus eſt iuſtificetur adhuc. pag.52.a.

Finis Indicis locorum ſcripturæ.

INDEX RERVM QVAE HIS COMMENTARIIS TRACTANTVR ORDINE ALPHABETI diſpoſitus. P. paginam. A. primam. B. ſecundam declarant.

A.

ABOMINATIO *eſt ſacrificia, & alius idolorum cultus.* pag.131.b.
Ado quem prophetam Hieronymus eſſe putet. p.8.a.
Adorant boni viri Deum animo ſuo, & eius memoriam ſeruant. p.161.a.
Adoratio quid comprehendit. p.232.b.
Adminiſtratio bona Reipub. Deo magis quam magiſtratibus aſcribenda eſt. p.180.a.
Adminiſtrandæ Reipub. duæ rationes leniter, & aſpere. p.181.a.
Admirabilis quis nam per ſe fuerit. p.139.a.
Aduentus Chriſti ex nullius hominis bonitate pependit. p.96.b.
Aduentu Chriſti primo hominum corpora in eius non ſunt poteſtatem redacta. p.136.b.
Aduentu primo Chriſtus cuiuſmodi non reddidit iudicium. p.137.a.
Aduentu primo cuiuſmodi Chriſtus iudicium fecerit. p.137.b.
Aduentu ſecundo corporum regnum Chriſtus obtinebit. p.137.b.
Aduerſa fortuna boni viri conflictantes maximo Dei præſidio muniuntur. p.17.b.
Aduerſarijs Chriſti Deus poteſtatē dedit ad eum necandum. p.113.a.
Aduerſus ſanctos Angelos quantam obſeruantiã debeamus quamq́; de nobis ipſi benemeriti ſint. pag.19.b.
Ædificij ſpiritualis ſtructura Chriſto niti debet. pag.52.b.
Æquitatis regula ſunt boni viri. p.180.b.
Ærũnas huius vitæ vehementer timere, & Chriſtum oppreſſum fugere eiuſdem eſt rationis. pag.214.a.
Affectus humani qua ratione in Deum cadere intelligantur. p.10.a.
Afflictio patienter tolerata animum maxime ſedat. p.216.a.
Ager mundus vocatur. p.153.a.
Ambulare in nomine Dei quid ſit. p.164.a.
Amicis ſuis Deum vtilem eſſe. p.14.a.
Amicitiam Dei negligere videtur qui vitæ calamitates vehementer reformidat. p.216.b.
Amoris diuini quanta vis ſit. p.55.a.
Amos locus accuratius explicatur. p.22.a.
Amphora iniquitatem metiri quid ſit. p.73.b.
Angeli cur equis ſe vectos oſtendant. p.17.a.
Angeli ad interiores ſenſus penetrare poſſunt. pag.19.b.
apud Angelos ſanctos curam tuendorum hominum excubare. p.19.a.
Angeli habitus funiculum ferentis quid ſignificet. p.31.b.
Angelorum Ordo quo pacto ſit diſpoſitus. p.32.a.
ad Angelos relatum quid miniſtrare quid aſſiſtere ſignificet. p.32.a.
Angeli quanto ſtudio hominum negotia tractent. pag.32.a.
Angeli vehementer lætantur, quod res noſtræ fœliciter eueniant. p.32.b.
Angeli nato Chriſto cur tantam letitiæ ſignificationem fecerunt. p.32.b.
Angelus Michael. p.47.a.
Angelus nomine Tetragrammatôn appellatur. pag.47.b.
Anguli cur Eccleſiæ Principes vocentur. p.155.b.
Animi qua ratione parentur, vt ex verbo Dei fructum capiant. p.8.b.
Animo, qui ſit improbo à ſcelere ſe diu cohibere non poteſt. p.98.b.
Animi obduratio cuiuſmodi malum ſit. p.99.b.
Animum ſuum Deus contrahere videtur, cum à nobis alienatur. p.183.a.
ex Animo erga fortunæ bona quo animo ſimus erga Chriſtum intelligemus. p.214.b.
Animi incommoda ex corporis incommodis ſacra ſcriptura declarat. p.228.b.
Anni ſeptuaginta Ieremiæ quomodo numerandi ſint. p.21.a.
Annus ſeptuageſimus Zachariæ à quo tempore ſit numerandus. p.21.a.
Antichriſto merito Iudæi permiſſi fuerunt. pag.189.b.
Antichriſtus qua ſit pœna multandus. p.193.a.
Antichriſtus multis copijs bellũ inferet. p.193.a.
Antichriſtus res ſuas callide adminiſtrabit. 193.b.
Apoſtoli arcus erant, & eorum verbũ ſagittæ. pag.143.a.

Apoſtolos qui literas non didicerunt admirabile eſt viros doctos viciſſe diſputando. pag. 143.a.
Apoſtolorum victoriæ Chriſto ſunt acceptæ referendæ. p.143.a.
Apoſtolorum arma ſpiritualia explicat carnalibus armis. p.146.b.
Apoſtolorum quanta erat in dimicando virtus. pag.146.b.
Apoſtolorum per Euangelium victoria quanta futura ſit. p.147.b.
Apoſtolos cum olubus confert, vt intelligamus, quo pacto ſit bellum gerendum ab eis. pag. 147.a.
Apoſtolorum mutatio fuit mirabilis. p.155.a.
Apoſtoli diſperſi per orbem cum ſemine diſperſo comparantur. p.161.a.
Apoſtolorum Elias fuit figura. p.201.a.
Apoſtoli virtute ſuperarunt omnes copias regni. pag.202.b.
Apoſtoli ſunt Eccleſiæ fundamenta. p.203.a.
Apoſtoli non cum hominibus, ſed cum Angelis virtute comparandos. p.203.b.
Apoſtoli cur paruuli vocentur. p.214.b.
Apoſtolos fugientes cur Chriſtus non abiecit. p. 214.b.
Aquæ vitulæ rufæ ſucceßit aqua baptiſmi. pag. 107.a.
Aquilo vitia in ſcriptura ſignificat. p.37.b.
Argumentum magnum ad intelligendum religionem noſtram à Deo fuiſſe traditam. p.43.a.
Argumentum vehemens ad conuincendum aliquos non magis eos ieiunando quam comedendo Dei iram placare. p.95.a.
Argumentum eſſe magnum perfectæ vitæ ſemper gaudere. p.135.a.
Arriani multi Epiſcopi fuerunt. p.224.a.
Arriana hereſi erat Hiſpania infecta Gotis regnãtibus. p.224.b.
Arrij hereſis longè lateq́; per Chriſtianos manauit. p.224.b.
Arrogantiam populi quanto ſtudio comprimat Deus. p.105.a.
Aſina vectus cur Chriſtus triumphum ſuum celebrauerit. p.78.b.
Aßiſtere quis dicatur Deo. p.65.b.
Aſſur, & Ægyptus ſymbolum fuiſſe peccati, & inferni conſtat ex Zacharia. p.163.a.
Auctores veri alij querendi Deum qualis futuri ſint. p.123.a.
Auctoritas quanta ſit, virorum ſanctorum. pag. 180.b.
Audiamus ſi nos Deum vicißim, & ipſe preces noſtras audiet. p.101.a.
Auſter quid ſignificet in ſcriptura. p.38.a.

B.

BABYLONIA profundum vocatur. pag. 17.b.
Baptiſmi aqua ſucceßit aquæ vitulæ rufæ. pag. 107.a.
Batalogia cur vtatur propheta. p.10.b.
Bella exitioſa multa propter Eccleſiam naſcētur. pag.197.a.
Bellum inteſtinum maxime Rempub. labefactat. pag.169.a.
Bellum cur ſemper ſit inter probos, & improbos. pag.197.a.
Beneficia quæ nobis Deus ſine vllis noſtris meritis contulerit. p.105.b.
Beneficij Dei qui frugi non fiunt qua pœna afficiantur. p.184.a.
Benignitate magna Deus amplectitur eos qui ei victi cedunt. p.132.a.
Bonis viris negligentibus reges interdum Deus conciliat, contra vero eoſdem ab iniquis alienat. p.10.a.
Bona noſtra ex qua re manent. p.106.a.
Boni vis in quo tota poſita ſit. p.14.a.
Boni viri aduerſa fortuna conflictantes maximo Dei præſidio muniuntur. p.17.b.
Boni viri cur cum viris comparentur è tribu Ephraim. p.159.a.
Boni viri Deum adorant animo ſuo eiuſq; ſemper memoriam ſeruant. p.161.a.
Boni dolent nonnunquam quod iniqui vel meritas pœnas pendant. p.167.b.
Boni viri pauperes vocantur in ſcriptura. pag. 180.b.
Boni viri ſunt æquitatis regula. p.180.b.
Boni viri magnam iacturam faciunt ſi præcipites libidine ſua ferantur impij. p.185.b.
Bonos viros cur myrti ſignificant. p.17.a.
Bonos viros tantum Deus ſuos appellari vult, pag.43.b.
Bono vt priuatur omni, qui à Deo deſtituitur: ita & cui Deus adeſt bonis omnibus abundat. pag. 105.b.
Bonos viros cur Deus iudices conſtituat inter ſe, & populum ſuum. p.180.a.
Bonum aliud præter Chriſtum quærere quanta dementia ſit. p.142.a.
Bonum continetur omne in eo quod Deus preces noſtras audiat. p.214.a.

C.

כבוד Cabod quid proprie Hebræis ſignificet. pag.35.a.
Calamitates huius ſeculi faciles Chriſtus reddidit exemplo, & doctrina ſua. p.163.a.
Calamitates grauiſſimæ ignem in ſcriptura vocari ſolent. p.109.a.
Calamitates ſanctorum virorum maxime leuat quod Dei voluntate euenire intelligant. p.113.a.
Calamitates quæ perpeſſura erat Eccleſia cur narrentur. p.195.a.
Calamitatibus boni probati quid boni conſequantur. p.217.b.
Calamitates populi non vi hoſtium ſed Dei fuerunt voluntate conflatæ. p.10.b.
Calamitoſos viros homines fugiunt. p.214.a.
Candelabri oſtenſi Zachariæ diſpoſitio. p.64.a.
Candelabri ſeptẽ lucernæ quid ſignificent. p.57.b
Candelabrum Zachariæ oſtenſum quid ſignificet. pag.57.a.
Culpam hominum tuendorũ apud ſanctos Angelos excubare. p.19.b.
Curas humanas debent abijcere qui volunt à Deo erudiri. p.31.b.
Cuſtodia quid Hebræis ſignificet. p.49.b.

D.

DARIVS cuius filius fuerit. p.5.a.
Dauidem, & Moyſem omnium prophetarũ veteris inſtrumenti præſtantiſſimos eſſe. p.2.b.
Deo nihil ſorte, & temere ſed omnia conſilio cadunt. p.77.b.
Deus cur ſemper præſtet, quæ dicit. p.5.b.
Deus neminem inuitum ad ſe trahit, & quo pacto ex noſtra pendeat voluntate. p.12.a.
Deum eſſe vtilem amicis ſuis. p.14.a.
Deus ſolet de pœna conſtituta remittere. p.20.b.
Deus cur parum iraſci dicatur. p.24.b.
Deus quando nimis iraſci dicatur. p.25.a.
Deus vt iratus infert mala ſic beneuolus magnis auget ornamentis. p.27.a.
Deus eſt vel Dei eſt quidquid ponderis, & momenti habet Eccleſia. p.35.b.
Deus Eccleſiæ totam dignitatem continet, vt anima corporis. p.36.a.
Deus ſatis ignominioſe conuincit eos qui non obediunt ei. p.43.b.
Deus non vult, vt ei gratis inſeruiamus. p.50.a.
Deus nullos magis execratur quam crudeles, & immanes homines. p.96.a.
Deus populũ ſuum quẽ vnice diligebat. p.104.a.
Deum non minus eſſe diligendum incommodis afficiẽtem quam beneficia præſtantem. p.104.a.
Deus docet beneficia ipſum non pro meritis noſtris ſed pro ſua benignitate præſtare. p.105.a.
Deus quo pacto ſe inter nos gerit. p.111.a.
Deus pro Apoſtolis pugnauit ſicut pro Hebræis contra Ægyptios. p.144.b.
Deus ſanctorum virorum aſpectu vehementer delectatur. p.149.a.
Deus tantum præſidium eſt quo ab eius ira ſecuri eſſe poſſimus. p.113.b.
Differre inter iuſtorum, & impiorum calamitates. p.83.b.
Difficilis eſt illius ſententiæ ſpeculatio conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. p.11.a.
Diſcipuli Chriſti cur ſeculi fortunas negligant. pag.140.a.
Diſſidia ciuium extremum eſt ciuitatis malum. pag.113.a.
Diuinitatem Chriſti nimis declarauit eximius eius vincendi modus. p.41.a.
Diuitem Euangelio ſuperari valde difficile eſt. pag.129.a.
Diuitiæ valde Euangelio repugnant. p.128.b.
Diuitias ſuas Chriſtus cum paupertate noſtra cõmutauit. p.138.b.
Diuitum in pauperes ſingularis quædam iniquitas. p.97.a.
Doceri qui cupit à Deo fateatur ignarum ſe eſſe. pag.59.a.
Doctrina nulla tot diſcipulos ad virtutem informauit quot Euangelium Chriſti. p.152.a.
Doctrinæ ſacræ magiſtros qua pietate diſcipuli proſequebantur. p.124.a.
Doctrinæ ſacræ amatores magiſtros ſuos pluriṁi faciunt. p.125.a.
Doctrinæ ſacræ magiſtri diſcipulos ſuos vehemẽter diligunt. p.125.a.
Doctrinam Chriſti quo ſtudio percipient diſcipuli. p.124.b.
Dolere in Chriſti morte quo pacto nos oporteat. pag.206.a.
Dolens leuiter in morte Chriſti leuiter eum amare videtur. p.206.b.
Dominandi cupiditatem inſatiabilem eſſe. p.82.a.
Dominandi cupiditatem Chriſtus ab Eccleſiæ præpoſitis alienam eſſe voluit. p.82.b.
Dominantes abſque Deo quam intolerabiles ſint. pag.101.b.
Dominari optantes valde timendum eſt ne à Deo licentiam impetrent. p.82.b.
Domo Dei cur olim homines immundi prohibebantur. p.26.b.

Domum Ieroſolymis cum Deus habere voluerit, quid ſignificauerit. p.26.b.
Domum ſuam cur Deus euerti permiſerit. p.26.b.
Duplicia Hebraiſmus eſt pro re vehementi, & firma. p.142.a.

ECCLESIA quantum fuerit amplificata. pag.27.b.
Eccleſiæ quantam Chriſtus conſolationem attulerit. p.28.b.
Eccleſiam literaliter Ieruſalem ſignificat. p.32.b.
ad Eccleſiam quam multi confluent. p.33.a.
Eccleſia quo igne circundata fuerit. p.34.b
Eccleſia cur tam firmum habeat præſidiũ. p.35.a.
Eccleſia quidquid habet ponderis, & momenti vel Deus eſt vel Dei. p.35.b.
Eccleſiæ totam Deus dignitatem continet vt anima corporis. p.36.a.
Eccleſiæ ornamẽtorum, vt participes ſimus quid nos agere oporteat. p.37.b.
ad Eccleſiam vult Deus omnes homines venire. pag.38.b.
Eccleſiæ totum progreſſum deſcribit Zacharias. pag.44.b.
Eccleſia rediget in ſeruitutem eos quorum eſt perpeſſa ſeruitutem. p.40.a.
Eccleſiæ diuitiæ ſignificantur ex metaphoris vineæ, & ficus. p.55.a.
Eccleſiam ſignificauit templum à Salomone, & Zorobabel conſtructum. p.87.a.
Eccleſiam magna vi Chriſtus defendit. p.88.b.
Eccleſia in primis mons Domini eſt. p.106.a.
Eccleſia cur mons nominetur. p.106.a.
Eccleſia verè ſancta eſt. p.106.b.
Eccleſia quominus ſancta ſit iniqui Chriſtiani impedimento non ſunt. p.107.a.
Eccleſia magnam pacem trahit. p.107.b.
in Eccleſia quos ſenes futuros propheta ſignificet. pag.107.b.
Eccleſia quantis difficultatibus principio conflictata fuerit. p.108.a.
ad Eccleſiam quod veniamus Deo potius quam nobis aſcribendum eſſe. p.109.b.
Eccleſiæ dignitas quanta ſit. p.110.b.
Eccleſia ex eo quod ſe Deo ſubiecerit non nihil laudis conſecuta eſt. p.111.a.
Eccleſia quanta ſimplicitate agat. p.117.b.
Eccleſia viarum Dei certam notitiam præbet. p.122.b.
Eccleſia locus eſt in quo Deum quærere, & precari oporteat. p.123.a.
Eccleſiæ ſunt propugnatores acerrimi deuoti Chriſtiani. p.132.b.
Eccleſiam ſuam quanto Deus præſidio muniat. pag.133.a.
Eccleſia quam libertatem conſecuta ſit. p.133.b.
Eccleſiæ ſtatus quam miſer ante Chriſtum fuerit. pag.134.b.
Eccleſiæ magnas Chriſtus vtilitates attulit. pag. 134.b.
Eccleſia vexillum eſt. p.149.a.
Eccleſiam cur Dei equum propheta futurum dicat. p.154.b.
Eccleſia quam vocat equum Dei quo fræno agatur, & quibus calcaribus excitetur. p.155.a.
Eccleſia non aliunde ſubſidium quæret quo ſe defendat. p.156.b.
in Eccleſia non deerunt qui de rebus eius ſint ſoliciti. p.156.b.
ad Eccleſiæ laudem maxime pertinet quod ſæuis odijs oppugnata nũquam vinci potuit. p.193.b
Eccleſia quo pacto mundum reſtituit. p.195.b.
in Eccleſiam inſaniunt, qui res quas docet leuiter recogitant. p.196.a.
Eccleſia eſt lapis offenſionis, & petra ſcandali. pag.198.a.
Eccleſia quamuis oppugnetur ſemper conſiſtet. pag.198.b.
Eccleſia quam immenſa potentia fuerit defenſa. pag.198.b.
Eccleſia optat vt filij ſui nõ humanis ſubſidijs, ſed Deo confidant. p.198.b.
Eccleſia licet humana nonnunquam comparet ſubſidia in ſolo Deo ponit ſpem. p.198.b.
Eccleſiæ duces quanta vi hoſtes ſuos proſternẽt. pag.200.b.
Eccleſia loco ſuo non mouebitur. p.201.b.
Eccleſiæ naſcentis infirmus fortior fuit quam fortiſsimus regni Dauid. p.203.a.
Eccleſiæ hoſtium cuiuſmodi clades futura ſit. pag.204.a.
Eccleſiam vehementer ex gentibus quas ſuperauerit eſſe ditandam. p.231.a.
Eccleſiam oppugnabunt Iudei. p.231.a.
Eccleſijs ſingularibus quanto Deus initio ſubſidio fuerit. p.202.a.
Eccleſiæ curſus poſt Chriſti in cælos aſcẽſionem. pag.223.b.
Eccleſia initio vehemẽter oppugnata magno fuit conſilio defenſa. p.223.b.
Eccleſia vſque ad tempora Conſtantini nullum regem patronum habuit. p.224.a.
Eccleſiæ poteſtas ex reuerentia erga Pontificem maximum maxime cognoſcitur. p.225.a.
ad Eccleſiã facilis omnibus patebit aditus. p.227.a

Eccleſia

Eccleſia omnibus patebit hominibus. p.227.b.
Eccleſia eiſdem, quibus orbis terrarum terminis circunſcribitur. p.227.b.
Eccleſiam nunquam deſeret Deus ſicut Synagogam deſeruit. p.228.a.
Eccleſiæ inferre bellum, & ei nolle obedire eiuſdem rationis eſſe. p.234.a.
Eccleſiæ duces nihil aliud ſubſidij in prælio requirent niſi vt ſibi Deum habeant placatum. pag. 235.a.
ad Eruditionem noſtram ſpectat non minus quod pœnis quã quod beneficijs afficiamur. p.182.b.
Eſaiæ locus accuratius exponitur. p.84.b. & .95 a. & .108.a. & .141.a. & .142.a. & .144.a. & .158.a.
Euangelij participes fieri gẽtiles in Eccleſiæ principijs valde admirabile fuit. p.42.b.
Euangelium illuxit ad eum modum quo Sol in orbe. p.63.b.
Euangelium Chriſti eius eſt potentia. p.88.a.
Euangelij vi multas vrbes in Eccleſiæ poteſtatem eſſe redigendas. p.126.b.
Euangelium in Damaſco Paulus prædicare cœpit. p.127.a.
Euangelium valde repugnant diuitiæ. p.128.b.
Euangelio diuitem ſuperari valde difficile eſt. p. 129.a.
Euangelium iaculum Dei eſt. p.144.a.
Euangelium quanta vi per orbẽ manauit. p.145.b
Euangelium reges fruſtra comprimere molientur. p.145.a.
Euangelium nemo curſu prohibere poterit. pag. 146.a.
Euangelium eſt Eccleſiæ vinum. p.149.a.
Euangelium cur appelletur pluuia. p.152.a.
Euangelium Chriſti ſatis abundè homines ad veram pietatem informat. p.153.a.
Euangelium appellatur virga. p.163.a.
Euangelij doctrina quaquauerſus penetrauit. pag.201.
Euangelium expulit idololatriam. p.226.b.
Euangelij lationem propheta comparat cum latione veteris legis. p.221.b.
Euangelij amplitudo. p.222.a.
Euangelij prædicatione magnum in orbe terrarum factum fuiſſe motum. p.222.a.
Euangelium ad omnes mundi partes penetrauit. pag.222.a.
Euangelium amplexuros nõ eſſe Iudæos. p.222.b
Euangelio non adhæſuros Iudæos fuit figura repræſentatum. p.222.a.
Euangelium cur vocetur aqua. p.225.b.
Euangelium cur aqua viua dicatur. p.225.b
Euangelio qui non crediderint pœna afficientur aptа. p.233.b.
Euenturum potius putandum eſt quod nobis Deus promittit quam quod minatur. p.115.b.
Exodi locus valde difficilis accurate exponitur. pag.6.a.
Exodi locus declaratur. p.78.a.196.b.
Expectare à Deo quid debeant qui obſequuntur ei. p.121.b.
Ezechielis obſcura prophetia. p.2.a.

FABRI quatuor quid ſignificent. p.29.a.
Factiones tres in Ieruſalem antequam à Chriſto obſideretur. p.169.a.
Falcem cur ſeptuaginta vertant quod vulgatus volumen. p.67.a.
Falx recte appellatur ſententia in improbos. pag.67.a.
Famelicum ali hoſtia magis amat Deus quam ſibi offerri. p.97.a.
Ficus & vinea Eccleſiam ſignificant. p.54.b.
Fidem noſtram quid maxime conſoletur. p.62.a.
Fide, & obſequio erga Deum nobis opus eſſe. pag. 232.b.
Fides quanta verbis Dei adhibenda ſit. p.5.b.
Figura eius præſciſſionis qua ſunt Iſraelitæ à populo Dei præſciſſi. p.189.a.
Figuræ veteris inſtrumẽti quomodo ſint tractandæ. p.207.a.
Figura diuitiarum quas è gentibus Eccleſia comparabit. p.231.a.
Filios olei cur vocet regem, & ſacerdotẽ. p.65.a.
Flagitio vnicuique determinatum ſuppliciũ comparatum eſt. p.68.b.
Flumina paradiſi cum ſacramentis comparantur. pag.205.a.
Fœdus cuiuſmodi Deus cũ populo icerit. p.104.a
Fœlicitas quam proximè ſequatur peccatorum remiſſionem. p.49.b.
Fœlicitatem nobis per Chriſtum præſtandam explicat ex ijs rebus, quæ Iſraelitis acciderint. pag.161.b.
Fœnori dat qui Deo aliquid præſtat. p.96.a.
Fontis qui eſt in Eccleſia imago apta. p.208.b.
Fortuna in aduerſa, qua re ſe pij conſolentur. pag.10.b.
Fortunæ varietas quatuor regnis ampliſſimis comprehenditur. p.78.b.
Fortunas ſeculi cur Chriſti diſcipuli negligant. pag.140.a.
Fortunis abundantes cedri appellantur. p.166.a.

Fraude maxima leue compendium commutant, qui Chriſtum abijciunt. p.220.a.
Fraudulenti maximæ ſunt fraudi Reipub.p.116.b
Frui ea re in qua labores collocamus iucũdum eſt. pag.61.b.
Frumenti atque vini copiam magnam habebit Eccleſia. p.149.b.
Frumentum Eccleſiæ Chriſtus eſt. p.149.a.

G.

GAVDERE ſemper magnum eſſe argumentum perfectæ vitæ. p.135.a.
Gaudium bonorum ab Euangelij victoria partum eſt. p.160.a.
Gentes quanto ſtudio ad Chriſtum confluxerunt. pag.42.b.
Gentes fortiſſimæ ad Eccleſiã cõuolabũt.p.124.b
Gentibus quã graue Deus bellũ intulerit.p.220.b
Gentiles participes Euãgelij fieri in Eccleſiæ principijs admirabile fuit. p.42.b.
Gentiles venerunt non ſolum ad habitandum in Eccleſia ſed etiam ad illam ædificandã.p.96.a.
Gentium omnium homines in tres partes diuidit propheta. p.215.b.
Gratiam Dei pro meritis noſtris dari qua ratione ducti Pelagiani opinabantur. p.11.b.
Gratia nonnunquam apponitur male de Deo meritis. p.11.b.
Gratiæ quanta copia per Eccleſiã manet.p.205.a.
Gratias agere debemus Deo quod his temporibus nati ſimus. p.225.a.

H.

[Hebrew] Hazam accurate exponitur. p.123.b.
Hebræi carent nominibus menſium. p.5.a.
Hebræi quas pœnas ob ſcelera ſua pependerint. pag.9.b.
Hebræi ſpem maximam ſubſidij in templo ponebant. p.8.b.
Hebraiſmus eſt filios olei. p.65.b.
Hebraiſmus eſt portare iniquitatem pro iniquitatis pœnam ſubire. p.76.a.
Hebraiſmus eſt in medio eſſe alicuius rei pro eo quod eſt intra illam eſſe. p.110.a.
Hebraiſmus exponitur. p.143.a.& 140.a.
Hebraiſmus eſt duplicia pro re vehementi & firma. p.142.a.
Hebraica eclipſis exponitur. p.143.a.
Hebræa phraſis. p.168.b.& 169.a.
Hebræa phraſis idolum pro re vana. p.192.b.
Hebræi non intellexerunt qua de cauſa fuerint quatuor ieiunia à Synagoga inſtituta. p.119.b.
Hebraiſmus eſt reſpondit & dixit pro dixit.pag.191.a.
Herba iuſti vocantur. p.153.a.
Hilarem eſſe proprium viri ſancti eſſe. p.134.b.
Hiſtoriam temporis quo vaticinatus eſt Zacharias quis ſcripſerit. p.5.a.
Homini à Deo alienato valde difficile eſt ad eum redire. p.12.b.
Hominum corpora in primo Chriſti aduentu in eius non ſunt poteſtatem redacta. p.136.b.
Hominum ingenium. p.168.a.
Homo Dei quis vocetur. p.111.a.
הוי Hod, quid proprie ſignificet. p.87.b.
Honeſtatem ab vtilitate diſtrahi Socrates nullo modo volebat. p.12.a.
Honeſtum Stoicis idem quod vtile. p.13.a.
Hoſtes non retardabant ſed inflammabant Eccleſiæ duces. p.201.a.
Hoſtes Eccleſiæ quibus ſunt plagis afficiendi.pag.228.a.
Hoſtes ſuos magno impetu Dei exercitus aggreditur. p.230.a.
Hoſtia famelicum ali magis amat Deus quam ſibi offerri. p.97.a.
Hoſtiæ Chriſtianorum quibus lebetibus coquentur. p.236.a.
Humanitas, & æquitas Chriſti quanta fuerit. pag.42.a.
Humiliabitur à Deo qui ſe nõ humiliauerit.p.30.a

I.

IACVLVM Dei Euangelium eſt. p.44.a.
Idola Chriſtus tollet. p.210.a.
Idola, & falſi prophetæ æquiparantur. p.210.a.
Idololatria ſenſim poſt Chriſti mortem euanuit. pag.210.b.
Idololatria in ſcriptura fornicatio appellatur. pag.75.a.
Iehoua in illa ſcripturæ oratione verbum Domini cur ſemper ponatur. p.6.b.
Ieiunium quodnam parui apud Deum momenti ſit. p.94.a.
Ieiunia quatuor qua de cauſa fuerint à Synagoga inſtituta. p.120.a.
Ieiunia quatuor cur fuerint in Eccleſia indicta. pag.121.a.
Ierico expugnatio figura fuit ſubacti per Euangelium mundi. p.145.a.
Ieremiæ locus exponitur. p.9.b.
Ieremiæ ſeptuaginta anni quomodo numerandi ſint. p.21.

Ieruſalem

Ieruſalem deſolatio fuit æqualis omnino regni Chaldæorum. p.21.b.
Ieruſalem ad quod perpendiculum exacta, atque ædificata fuerit. p.27.b.
Ieruſalem literaliter Eccleſiam ſignificat. p.33.a.
Ieruſalem vocat ſaltum munitum. p.166.b.
Ieruſalem euerretur. p.219.b.
Ieruſalem ab hoſtibus occupata eſt quia Chriſtum expulit. p.220.a.
Ignis in ſcriptura ſacra quid nonnunquam ſignificet. p.34.a.
Igne, quo Eccleſia circundata fuerit. p.34.b.
Ignis & vitio vitæ calamitates ſignificat quibus iuſti purgantur. p.216.a.
Ignorantia affectata quantum crimen ſit. p.99.a.
Imaginem propheta ponit pro re quam ſignificat. pag.233.a.
Imago apta eius fontis qui eſt in Eccleſia. pag. 208.b.
Imber Euangelium vocatur. p.233.b.
Imperium ſuum Chriſtus propagauit nullis humanis ſubſidijs nixus. p.87.a.
Impietatem quam honeſtatem, qui vtiliorem ducunt qua ratione ſubſannabimus. p.14.a.
Impij veſtigium nullum Deus reliquum eſſe vult. pag.72.b.
Impij facile loco mouentur vel leui calamitate. pag.75.a.
Impij ſi præcipites libidine ſua ferantur magnam boni iacturam faciunt. p.185.b.
Impij fruſtra aliam ſui memoriam relinquere nituntur. p.198.a.
Impij quam exitioſo bello premantur. p.219.b.
Impiorum interitu via munitur ad bonorum fœlicitatem. p.32.a.
Impios cur mirum non ſit perpetuo apud inferos cruciatu confici. p.20.b.
Impium in magno verſari periculo. p.185.a.
Impius & quæ ad eum ſpectant euertenda ſunt. pag.71.a.
Incommoda auertendi, quæ ſit optima ratio. pag.10.a.
Incommoda quo pacto probant virum iuſtum. pag.216.a.
Increpare quid Hebræis proprie ſignificet. pag. 47.b.
Infœlicitas extrema Reipub. quænam ſit. p.168.a.
Infeſtum quidquid eſt in tres partes ſubtiliter propheta deſcribit. p.112.a.
Infideles lapides fundæ appellat propheta. pag. 146.b.
Infideli nemo cæcior. p.198.b.
Inimicos ſuos Deus tribus plagis vlciſcitur. pag.184.b.
Ingenij noſtri imbecillitas non patitur diutius in contemplatione rerum altißimarum detineri. p.56.a.
Ingenium humanum exponitur. p.94.a.
Ingenij quanta contentione ſit opus ad res diuinas diſcendas. p.95.b.
Iniquis hominibus quænam medicina ſaluberrima ſit. p.9.a.
Iniqui nihil mala timent, quibus eos Deus minatur quouſque repente opprimantur. p.25.a.
Iniquitas pœnam etiam iniquitatis Hebræis ſignificat. p.48.b
Iniquitatem per Chriſtum ablatam eſſe quo pacto intelligendum ſit. p.54.b.
Iniquitatem amphora metiri quid ſit. p.73.a.
Iniquitas conuicta conticeſcit cum pœnas Deus repetit ab iniquis. p.74.b.
Iniquitati cur plumbum congruat. p.74.b.
Iniquitas omnis aut erga Deum aut erga proximos eſt. p.131.a.
Iniurioſi in proximos maius damnum reportant quam inferunt. p.59.b.
Iniuſtitiam qui ſequuntur, ſimiles feris ſunt, quæ ineſcantur. p.13.b.
Inſaniunt in Eccleſiam qui res quas docet leuiter recogitant. p.196.a.
Ioannis loca exponuntur. p.136.b. & 137.a.
Iob locus expoſitus. p.83.b.
Iracundia Dei facile ſedari patientia, & dimiſſione ſolet. p.206.b.
Iræ Dei cur aſcribantur mala quæ intulerunt Chaldæi. p.10.a.
Iram Dei in pios viros mirum eſt durare. p.20.b.
Iram Dei Chriſtus mitigauit. p.89.b.
Ira Dei nulla re magis quam benignitatis officijs mitigatur. p.97.a.
Iræ Dei cuncta vel minutiſſima cedunt. p.165.a.
Iram Dei nemo poteſt effugere ſi ſemel eius corde ardeat. p.169.b.
Iraſci parum cur dicatur Deus. p.24.b.
Iraſci multum cur homines dicantur. p.25.a.
Iraſci nimis quando dicatur Deus. p.25.a.
Iraſci Deus, qua ratione dicatur. p.100.a.
Iſraelitæ, qui nã veri, & qui carnales ſint. p.189.a.
Iudæi cur vincti vocentur ſpei. p.142.a.
Iudæi acres fuerunt Eccleſiæ hoſtes. p.197.b.
Iudæi captiui ducti ſunt, quia Chriſtum legarunt. pag.220.a.
Iudæi Eccleſiam oppugnabunt. p.231.a.
Iudicari pro condemnari. p.69.a.
Iudices cur Deus bonos viros conſtituat inter ſe, & populum ſuum. p.180.b.

Iudicij diuini celeritas ſignificatur. p.67.b.
Iudicij diuini celeritatem oportet conſiderare. pag.67.b.
Iudicium verum quando reddatur. p.96.a.
Iudicium pacis æquum eſt iudicium. p.118.a.
Iudicium quale Chriſtus primo fecerit aduentu, quale vero non fecerit. p.157.a.
Iudicium reddi iuſtum vehementer cupiunt iuſti viri. p.111.b.
Iuſiurandum ſi pro dignitate fiat religionis eſt namque. p.118.b.
Iuſiurandum cuique teſtimonio accommodare eſt valde periculoſum. p.118.a.
Iuſtitiæ, & bonitatis noſtræ Chriſtus uniuerſum fundamentum fuit. p.52.b.
Iuſtitia atque miſericordia uniuerſam legem prophetæ comprehendit. p.98.a.
Iuſtitia atque miſericordia ſummam Deus fecit verborum ſuorum. p.98.a.
Iuſtitia inprimis veritate dirigitur. p.119.a.
Iuſtitia regibus maxime neceſſaria eſt. p.111.a.
Iuſtitia, ac religione lex uniuerſa comprehenditur. p.119.a.
Iuſtitia ut inter Deum, & homines intercederet Chriſtus fecit. p.138.a.
Iuſtitiam tribuendo, & omnia noſtra expugnando nos Chriſtus ſeruauit. p.138.a.
Iuſti grauandi iniuſti leues ſunt. p.98.a.
Iuſtum virum qui ignominia afficit magis quantum in ſe eſt Deum appetit ignominia. p.39.a.
Iuſtos non eſſe nos iuſtitia tantum, quæ in Chriſto eſt ſed etiam quæ in nobis ſit. p.32.a.
Iuſtus Chriſtus vocatur quia iniuſtis hominibus iuſtitiam tribuat. p.138.a.

LÆTITIA quam firma boni viri fruantur. p.160.a.
Languores quam facile ſanat Deus. p.49.a.
Lapis cur Chriſtus dicatur. p.52.a.
Lapidem cur Deus celaſſe dicatur. p.53.b.
Lapides cœleſtis Ieruſalem miſerijs, & ærumnis dolantur. p.54.a.
Lapides cur ſancti viri vocentur. p.148.b.
Lapis primarius quid ſignificet. p.60.a.
Latus Chriſti cur ſanguine, & aqua manauit. pag.208.b.
Laus illa Deo nimis grata eſt, qua illum ſanctum prædicamus. p.235.b.
Legem ſuam Chriſtus cur tabulis non ſcripſerit. pag.228.a.
inter Legem nouã, & veterẽ quid differat. p.33.b
Legis antiquæ puritas erat imago illius puritatis, quæ noua lege præcipitur. p.106.b.
Legis nouæ ferendæ modus cum eo comparatur modo quo lata fuit lex vetus. p.144.b.
Lex uniuerſa religione, & iuſtitia comprehenditur. p.119.b.
Liberauit nos perfecte Chriſtus peccatis, & inferno. p.163.b.
Liberi arbitrij opus eſſe fidem, & omnem ſalutẽ noſtram. pag.187.a.
Libertas corporis non eſt ea, quam adepta fuit Eccleſia. p.133.b.
Libertatem noſtram ex peccato, & morte declarat ex libertate Babyloniæ, & Ægypti. 163.a
Lignum vitæ quod erat in medio paradiſi Chriſtus. p.42.b.
Lingua, & iniquorum oculi Deo ſunt infeſtiſſimi. pag.229.a.
Loca duo prophetæ conciliantur. p.184.a.
Locum firmiſſimum parat Deus eis qui ad eum confugiunt. p.132.b.
Locus vehemens ad eos arguendos qui ægreferũt concionatores eorum vitia increpantes. p.15.b
Locus vehemens ad quorundam hominum officia reprehendenda. p.95.b.
Locus aptus ad docẽdum ut hæreticos fugiamus. pag.153.a.
Locus inſignis ad probandum quam eximij viri fuerint Eccleſiæ principio. p.203.b.
Locus vehemens ad Chriſti cædem probandã, & Iudæos de hac re conuincendos. p.205.b.
Longobardi Chriſtianam religionem profanarunt. p.214.b.
Loqui non iam clare cum prophetis quo tempore cœperit Deus. p.2.b.
Lucem diuinam iniqui fugiunt contra vero probi eam vehementer amant. p.65.a.
Lucernæ ſeptẽ candelabri quid ſignificẽt. p.57.b.
Lucernas candelabri oſtenſas Zachariæ, fuiſſe demonſtratur. p.63.a.

M.

MAGNVM quod Deus facere vult ab exiguis oritur principijs. p.62.b
Mala, quæ intulerunt Chaldæi cur iræ Dei aſcribantur. p.10.a.
Maledictionem cur vocet ſententiam in improbos latam. p.68.b.
Maledicere, & male facere idem Deo eſt. p.69.a.
Maledictionem educit Deus cum exequitur eam. pag.71.a.
Maledictionem eſſe quid ſit. p.114.a.

Malis

Malis ſummis quantum Deus remedium afferat. pag.114.b.
Mali nihil in repub. non eſt ſi eum illa ſe Deus aſpere [illegible]rat. p.184.b.
Marci locus exponitur. p.114.a.
Matthæi locus exponitur. p.74.b.& 190.b.
Medicina, quænam ſit iniquis hominibus ſaluberrima. p.9.a.
Memoria perpetua fruſtra quæritur magnificis ædificijs. p.72.b.
Memoriam alam ſui fruſtra relinquere nituntur impij. p.198.a.
Menſis primus apud Hebræos quis fuerit. p.5.a.
Menſis pro tempore vſurpatur breuiſſimo. pag. 183.b.
Menſium Hebræorum cum noſtris cõfuſio vnde maior oriatur. p.5.a.
Mens mala omnium criminum origo eſt. p.97.a.
Mentes Chriſtianorum quo nam oleo ſanctificentur. p.236.b.
Mentionem cur faciat propheta prius de pedo quem vocat funiculum. p.182.a.
Mercator cur in Eccleſia non erit. p.236 b.
Mercedem temporalem, & æternam proponit Deus. pag.50.a.
Mercedem quam Deus pro tantis ſuis beneficijs poſtulauerit. p.186.b.
Michael Angelus. p.47.b.
Miles Chriſti quibus armis tectus eſſe debeat. pag.148.a.
Miles Chriſti quo pacto ſe gerere debeat. p.148.b
Milites Chriſti quo igne inflammati erant. pag. 200.b.
Milites ſuos qua ratione Deus inflammauit. pag.204.b.
Minatus quæ Deus fuerat accidit pœnitẽtia irrita fuiſſe facta. p.115.a.
Miraculo quo vinum fuit ex aqua factum, quid fuerit adumbratum. p.197.a.
Miſericordiam Dei non ſolum precãdo ſed etiam argumentando prudenter implorabimus. pag. 20.a.
Miſericordiam, & ſeueritatem Dei oportet nobiſcum recordari. p.66.b.
Miſericordiæ præcepta tenere oportet eos qui Deo placere volunt. p.96.a.
Miſericordiam pluris facit Deus quam ieiunium. pag.97.a.
Miſericordia atque iuſtitia vniuerſam legem prophetæ comprehendit. p.98.a.
Miſericordia atque iuſtitia ſummam Deus facit verborum ſuorum. p. 98.b.
Mortales cur vincti vocentur ſpei. p.141.b.
Mortẽ Chriſti quã vehementer viri pij dolebant. pag.206.b.
Mortis Chriſti vtilitas perueniet ad paucos. pag. 215.b.
Mortem Chriſti quantum in ſe eſt irritam efficiunt qui eum non amplectuntur. p.187.a.
Moyſem, & Dauid omnium prophetarum veteris inſtrumenti præſtantiſſimos. p.2.b.
Mulier in amphora quid ſignificet. p.73.a.
Mulieris os cur plumbo claudatur. p.74.a.
Mulieres duæ, quas egredientes propheta vidit, quid ſint. p.75.a.
Mundus Chriſti inimicus. p.64.a.
Mundi per Euangelium ſubacti pulchra figura fuit Ierico expugnatio. p.145.a.
Mundus magna bonorum multitudine decorandus. p.153.b.
Mundo magnam ſancti viri ignominiam inuſſerunt. p.157.a.
Mundus quandiu ſit duraturus ſolus Deus ſcit. pag.224.a.
Mundi finis non longe diſtat. p.225.a.
Munia erunt in Eccleſia omnia, quæ neceſſaria ſunt ad eius adminiſtrationem. p.155.a.
Myrti cur bonos viros ſignificent. p.17.a.
Myrteta in profundo eſſe cur propheta dicat. pag.17.b.

N.

NABVCDONOSOR fuit primus rex Chaldæorum qui regnum Aſſyrijs eripuit. p.76.a.
Natio nulla fuit, quæ Eccleſiam non fuerit infeſtata. p.19.b.
Nocebit nihil ei qui Dei auxilio nitatur. p.185.b.
Nos reſque noſtras quo pacto in tuto collocabimus. p.34.b.
Nubes cur vocentur Apoſtoli. p.152.b.
Numerari qui cupit in viris electis debet parare ſe ad calamitates magnas tolerandas. p.216.b.

O.

OBEDIRE qui Deo nolunt qua pœna afficiantur. p.101.b.
Obſecrat ſæpe Deum qui Deo charus eſt p.205.a
Obſequij quidquid Deo præſtamus ad nos tãdem redire. p.89.b.
Oculi ſeptem infinitam Chriſti ſcientiam ſignificant. p.53.a.
Oculi, & lingua iniquorum Deo ſunt infeſtiſſima. pag.229.b.

Oculus iudicium in ſcriptura ſignificat. p.73.a.
Oculum quod vulgatus cur ſeptuaginta verterint iniquitatem. p.73.a.
Oculi ſeptem non ſunt ſeptem Spiritus ſancti charismata. p.53.a.
Officia iuſtorum magna reipub. commoda afferunt. p.84.b.
Olei filios cur vocet regem, & ſacerdotem. pag.65.a.
Oleum opera bona ſignificat. p.58.b.
Oleum candelabri Chriſti gratiam infinitam ſignificabat. p.63.b.
Oliuæ duæ quid Zachariæ ſignificent. p.58.a.
Oliuæ in ſcriptura viros ſignificant præclaros. pag.58.a.
Oliuarum ex monte Chriſtus bellum gerere cœpit. p.222.a.
Oliueti in montem Chriſtus venit magno ſanctorum numero comitatus. p.223.a.
Onus in ſacra ſcriptura quid ſignificet. p.126.a.
de Onere ſuo nemo tanquam importabili conqueri poteſt. p.194.a.
Opes ſeculi indignæ ſunt quæ tanto ſtudio expetantur. p.82.b.
Optatio nulla fœlicior eſt quam perfecti Chriſtiani vitam cuiquam optare. p.115.b.
Optandum eſt nõ ſolum vt recte agamus ſed etiã vt peragamus. p.69.a.
Optatis quanta Deus benignitate reſpondeat. pag.33.a.
Optimates quibus de cauſis propter Euãgelij promulgationem confundentur. p.157.b.
Oriens Chriſtum ſignificat. p.51.a.
Oriens ſiue germen cur vocetur Chriſtus. p.51.b.
Oriens Chriſtus vocatur. p.86.b.
Oſeæ locus declaratur. p.75.a.

P.

PACE Chriſtiana plures Chriſtus prouincias ſubegit quam alij bello. p.141.a.
Pagninus reprehenditur. p.69.a.
Panis robuſtorum Chriſtus eſt quacunque ratione comedatur. p.150.a.
Parſimoniam non Deo ſed ſibi ſeruare qui coniecturam afferant. p.95.a.
Paſcere quid in ſcriptura ſignificet. p.167.a.
Paſcendarum ouium deterrima ratio eſt terroribus tantum afferendis. p.191.a.
Paſtor iniquus eas negligit oues, ex quibus nihil vtilitatis ſe laturum exiſtimat. p.190.b.
Paſtor iniquus nihil de ſanandis ouibus deploratis laborat. p.191.a.
Paſtor iniquus non leuat graui aliqua animaduerſione afflictum. p.191.b.
Paſtor bonus non ſuam ſed ouium vtilitatem quærit. p.192.a.
Paſtor iniquus multas, & difficiles leges ſubditis imponit. p.192.a.
Paſtor Dei recte Chriſtus appellatur. p.113.a.
Paſtores boni debent infirmos excitare. p.192.a.
Paſtores mercenarij alia de cauſa dolent in malis ouium quam boni. p.166.b.
Paſtor iniquus vna tantum ratione oues agit. pag.190.b.
Paſtoris ſtulti quænam vaſa fuerint ſcire difficile eſt. p.190.a.
Paſtoris ſtulti qualis fuerit habitus ex ipſo vatis contextu declaratur. p.190.a.
Paſtoris iniqui conditiones longe melius in Antichriſtum conueniunt. p.192.b.
Patientia, & dimiſſione facile Dei iracundia ſedari ſolet. p.20.b.
Patienter ſi parum aduerſi feramus omnia deinceps ad noſtram voluntatem fluent. p.217.a.
Pati oportet eos qui ſeruandi ſunt ſicut ipſe Chriſtus paſſus eſt. p.216.a.
Pauli locus accuratiùs exponitur. p.137.b. & .139.b.
Paulus de qua re merito glorietur. p.139.b.
Paulus qua de cauſa nomen mutarit. p.128.a.
Pauperes boni viri vocantur. p.181.b.
Pauperem calumniari quid ſit. p.97.b.
Pauperem calumniari quam graue crimen ſit. pag.97.b.
Paupertatem vel in hoc æuo Chriſtus extulit, & inſignem reddidit. p.139.a.
Paxillus Eccleſiæ Chriſtus. p.156.a.
Paxillus Eccleſiæ Petrus, & eius ſucceſſores. pag.156.a.
Peccata malorum eſſe cauſam. p.46.a.
Peccatorum remiſſionem quam proxime ſequatur felicitas. p.49.a.
Peccatum ſignificat etiam ſacrificium pro peccato. p.54.a.
Peccatum aduerſarius noſter eſt. p.47.a.
Pecora propter iniquos homines ſolent à Deo puniri. p.232.a.
Peierans quam ſit impius. p.128.b.
Pelagiani qua ratione ducti opinabantur gratiam Dei pro meritis noſtris dari. p.12.b.
in Percuſſione Chriſti rationes verti vniuerſi orbis. p.215.a.
Peribunt multo plures quam ſeruabuntur. p.215.b
Perpetuo apud inferos cruciatu cur mirum non ſit impios confici. p.20.b.

Perſe

Perſæ grauißimi luctus cauſam Eccleſiæ attulerunt. p. 80.a.
Perſæ cur conferantur urſo. p.80.a.
Petere quid nos aßidue debeamus. p. 214.b.
Phraſis Hebræa ſileat omnis caro. p.44.a.
Phraſis Hebræa conſurrexit de habitaculo ſuo. pag.44.a.
Phraſis Hebræa eſſe in medio. p.72.a.
Pij quare ſe in aduerſa fortuna conſolētur. p.10.a
Pij quare tranquillo eſſe debent animo in rebus aduerſis. p.26.a.
Pios nihil tangit impiorum calamitas, impij tamē debent ob eas angi. p.166.b.
Pius vir æquo animo eſſe debet ad omne ſubeundum periculum. p.216.b.
Pius homo cur mirari non debet ſi à mundanis cōtemnatur. p.188.b.
Pium virum nihil magis decet quam ſimplicem, & apertum eſſe. p.117.a.
Placatus Deus perfecte omnia incommoda ſanat. pag.22.b.
Plagas quibus Eccleſiæ hoſtes certo conficiendi ſunt in æuo futuro eis eſſe paratas. p.232.a.
Plumbum cur iniquitati congruat. p.74.b.
Pluuia quæ vocetur tēporanea, & quæ ſerotina. pag.151. b.
Pluuia pro ſacra doctrina vſurpari ſolet. p.155.b.
Pluuia temporanea doctrina fuit Moyſis ſerotina Chriſti. p.152.a.
Pœna eius qui Deum recta monentem non audit. pag.100.a.
Pœna eius qui non niſi carni inſeruit. p.229.a.
Pœnitentia quænam ſit perfectißima. p.94.a.
Pœnitentia quæ Deus minatus fuerat accidit irrita fuiſſe facta. p.115.a.
Pœnitere Deum nonnunquam illati ſupplicij, & quomodo id intelligendum ſit. p.23.a.
Pontifici Maximo maximam temporibus noſtris reuerētiā exhibēt Chriſtiani principes. p.225.a
Populi Iudæorum improbitas aptißime declaratur. p.187.b.
Populi quanto ſtudio ad Chriſtum Eccleſiamq; conuenient. p.122.a.
Populorum ad Eccleſiam concurſus per Chriſtū eueniet. p.122.a.
Populo veteri quæ vſu venerunt maiorem habent dignitatem ſi ad eccleſiā transferātur. p.162.a.
Populum ſuum cur abiecerit Chriſtus cauſam exponit. p.180.a.
Populus facile decipitur ſi bono principe careat. pag.154.a.
Potentia Chriſti qualiſcunq; modi fuerit. p.88.a
Potentia Chriſti eius eſt Euangelium. p. 88.b.
Potentiam Dei immenſam conſiderare oportet cum in magnas religionis noſtræ difficultates incurrimus. p. 125.a.
Poteſtas omnis manat ex Deo. p.77.b.
Poteſtatem Deus dedit aduerſarijs Chriſti ad eum necandum. p.113.a.
Potentißimos homines Deus facile ſuccidit. pag. 113.b.
Prædicandi Euangelium Chriſtiani ſtudio maximo ardebunt. p.55.a.
à Prædicatoribus verbi Dei nullo humano auxilio ſe homines defendere poterant. p.230.b.
Præmium vehementer ad res adminiſtrandas excitat. p.112.a.
Præparatio bonorum quam Deus audit quæ nam ſit. p.217.a.
Præſidium firmißimum aduerſus ſæculi procellas vt reperiamus quid nobis faciendū ſit. p.133.b.
Precatur qui parum Deum parū Deo gratus eſt. pag. 205.a.
Precibus lugentium cur facile placetur Deus. pag.22.b.
Pretio quo nos Chriſtus redemit. p.142.a.
Principis optimi quantam reipub. felicitatem afferant. p.58.a.
Principes cur vocentur anguli. p.155.b.
Principes iniqui cur leones vocentur. p.167.a.
Probos, & improbos nullo modo poſſe inter ſe conciliari. p.197.a.
Probationis cauſa quem Deus punit maius bonū adipiſcitur, quam ante habebat. p. 26.a.
Procurare Deum attingit bona eius qui ſuus eſt. pag. 217.b.
Progreſſus eorum hominum qui Dei verba incipiunt repudiare. p.98.b.
Promiſſum Dei ſimplex, & abſolutum non fuit vnquam mutatum. p.113.a.
Propheta vero quot annos poſt Zachariam populus caruit. pag.163.
Prophetæ cur ſoleant quo tempore vaticinium ediderint exponere. pag.5.a.
Propheta cur vtatur battalogia. p.10.b.
Prophetas quibus verbis populus irridebat. p.14.b
Prophetæ falſi cur cauendi. p.15.b.
Propheta cur dicat myrteta in profundo eſſe. pag.17.b.
Prophetæ verba cadūt in Ieruſalem materialem perfectius tamen in ſpiritualem. p. 37.a.
Propheta quātum terreat eos qui aduerſus Eccleſiam vel virum iuſtum bellum gerunt. p. 39.a.
Prophetæ contextus exponitur. p.56.a.
Prophetā verum, & falſum quo populus ex præcepto Dei diſtinguebat. p.62.a.

Prophetæ admodum pauci poſt Chriſti, & Apoſtolorum tempora extiterunt. p.210.b.
Prophetas falſos cauere debemus. p.210.b.
Prophetæ falſi veros veſte mutabantur. p.211.a.
cum Prophetis non ita clare quo tempore Deus loqui cœperit. pag.2.b.
Prophetas falſos, id eſt, hæreticos æquum eſt interficere. p.212.b.
Propheta ſubtiliter quæ in exercitu ſunt diuidit in tres partes. p.230.b.
Prophetiæ excellentia in quo poſita ſit. p.1.b.
Prophetia qualis non ita difficiles habeat explicatus. pag.21.a.
Prophetia valde obſcura. p.1.a.
Prophetia Ezechielis obſcura. p.1.a.
Prophetia Eſaiæ facilis, & illuſtris. p.1.a.
Prophetiæ quàm illuſtris Chriſti temporibus fuerit. pag.3.b.
Propugnatores acerrimi Eccleſiæ ſunt deuoti Chriſtiani. p.132.a.
Prudenter non ſolum precando: ſed etiam argumentando Dei miſericordiam implorabimus. pag.10.a.
Prouerbiorum locus accuratius explicantur. pag.84.a.
Prouinciæ nihil eſt, quod tam vaſtet quam vitia atque ſcelera. p.101.b.
Pſalmi locus accuratius expoſitum. p.109.a. & b. & 114.b. & 129.b. & 130.b.
Pugnare velle cum ſancto viro ridiculum eſt. pag.59.b.
Pythonicus humi depreſſus diuinationes loquebatur. p.66.b.

Q.

QVADRIGIS quatuor cur regna quatuor ſignificentur. p.78.b.
Quadrigæ cur è montibus æreis egredi dicantur. pag.79.a.
Quadrigæ cur ab equis tantum trahi dicantur. pag.79.b.
Quadriga prima quod imperium repræſentet. pag.79.b.
Quadriga ſecũda quod imperium repræſentarit. pag.80.a.
Quadriga tertia quod imperium repræſentarit. pag.80.a.
Quadriga quarta quod imperium repræſentarit. pag.80.a.
Quæſtio eſt cognitione valde digna vtrum Chriſtus fuerit Rex. p.136.b
Quatuor ieiunia qua de cauſa fuerint in Synagoga inſtituta. p.120.a.
Quid eis reliquum ſit qui in ſumma Dei erga eos cura faſtidiunt. p.189.b.

R.

RATIONES quibus Deus hoſtes ſuos cõfregit. p.204.b.
Rationibus duabus modum omnem rerum noſtrarum adminiſtrandarũ cõprehendit. p.182.a.
Redemptionis noſtræ nulla præter Dei miſericordiam cauſa extitit. p.158.a.
Regem, & ſacerdotẽ cur vocet filios olei. p.65.a.
Regem, & ſacerdotem Chriſtum futurũ eſſe propheta vaticinatur. p.86.a.
Regem Deus, & ſacerdotem pollicetur æternũ. pag.86.b.
Rege ex iuſto pendet omnis amplitudo reipub. pag.138.a.
Reges interdũ bonis viris negligẽtibus Deus recõciliat contra vero eoſdem ab iniquis alienat. pag.10.a.
Reges iidem qui ſacerdotes fuerunt poſt captiuitatem Babylonicam. p.85.a.
Reges Euangelium fruſtra comprimere molientur. p.45.b.
Regna duo Iſraelitarum mulieres ab Ezechiele vocantur. p.75.a.
Regna quatuor cur quatuor quadrigis ſignificentur. p.78.b.
Regna quatuor cur quatuor ventis cõparentur. pag.80.b.
Regnũ duplex ſpirituum atque corporũ. p.136.a.
Regni Dauidis gloria non tanta fuit, quanta Eccleſiarum, quæ initio abiectæ videbantur. p.202.a.
Regnum ſpirituum, primo aduentu Chriſtus obtinuit. p.136.a.
Regnum Eccleſiæ cuiuſmodi ſit. p.136.b.
Regnum corporum Chriſtus ſecundo aduentu obtinebit. p.137.a.
Regnum Chriſti primum non armis, ſed ſermone gerendum, id eſt, ſpirituale futurum. p.140.b.
Regnum Iſraeliticum maxime floruit Dauide regnante. p.202.a.
Regum inanium potentia in Dei laudẽ reducitur. pag.78.a.
Reipub. fraudulenti maxime ſunt fraudi. p.116.a.
Religionem noſtram à Deo fuiſſe inſtitutam magno argumento oſtenditur. p.43.a.
Religione ac iuſtitia lex vniuerſa comprehenditur. p.119.b.
Remedia Deus adhibere nõ ceſſat hominibus quos ſcit eſſe perituros. p.167.b.

Remittere Deus ſolet de pœna conſtituta. p.20.a.
Repurgari prius debet, qui Dei dicendus eſt. pag. 217.b.
Repurgati boni quid præmij conſequantur. pag. 217.b.
Res noſtras, & nos quo pacto in tuto collocabimus. p.34.b.
Reſtituere Deus facile poteſt res omnes labefactatas. p.109.a.
Rex Sapiens militem melius ſe muniet quam multis. p.102.a.
Rex vtrum Chriſtus fuerit explicare difficile eſt. pag.135.b.
Rex fuit Chriſtus quatenus homo. p.136.a.
Rex corporum, & ſpirituum Chriſtus fuit ſimul atque conceptus fuit. p.136.a.
Roborat Deus alios in ſeipſo, alios non in ſeipſo. pag.163.a.
Roma ſuis viribus concuſſa corruit. p.169.a.
Romanis Euangelij prædicatione Deus bellum indixit. p.220.b.
Romanorum Imperium fuit omnium potentiſſimum. p.80.a.
Romanũ Imperium Magnus Carolus primus ex Græcia reuocauit. p.224.b.

S

SACERDOTES præter alia communia mãdata debent, quæ ad munus ſuum ſpectãt præſtare. p.41.b.
Sacerdotes magna afficiendi ſunt ignominia, ſi leges quibus tenentur violent. p.49.a.
Sacerdotem, & regem cur vocet filios olei. pag. 65.a.
Sacerdotem, & regem Chriſtum futurũ eſſe propheta vaticinatur. p.86.a.
Sacerdotes, & alios populi principes cur Deus per Romanos fuerit vltus. p.154.a.
Sacramenta ſeptem ex latere Chriſti fluxerunt. pag.208.b.
Sacrificium pro peccato Chriſtus fuit. p.54.b.
Sacris literis quo pacto dare operam debeamus. pag.19.a.
Salutem quam Chriſtus nactus eſt ad omnes homines pertinere. p.158.a.
de Salute illius magis dubitandum eſt cui omnia ſecunda, quam cui omnia aduerſa cadunt. pag. 182.a.
Salutis noſtræ momentum in eo ſitum eſt vt in Deo ſperemus. p.200.a.
Sancti cur viri pij vocentur. p.148.b.
Sancti viri eſt vt iram Dei, & eius cauſam in rebus aduerſis cognoſcat. p.186.a.
Sancti viri quam eximia vi in certamine fuerint. pag.156.b.
Sanctificare ſe quid ſignificet. p.97.a.
Sancti viri nullis laboribus ſic exareſcunt vt Dei gratiam abijciant. p.226.a.
Sancto viro nemo niſi de voluntate Dei detrimentum afferre poteſt. p.119.a.
Sanctorum virorum calamitates maxime leuat quod Dei voluntate euenire intelligant. p.115.a
Sanguis in ore quid ſignificet. p.232.a.
Sanguis Chriſti cur ſanguis teſtamenti vocetur. pag.141.b.
Sapiens quomodo vitam ſuam colere debeat. pag. 65.b.
Sapiens huius ſeculi ſi diſcipulus fiat Chriſti prodigij ſimile eſt. p.128.a.
Sapientiæ veræ nihil magis quam huius ſeculi aduerſatur ſapientia. p.128.a.
Scelera noſtra non vlciſci extremum Dei eſſe ſupplicium. p.189.a.
Sceleratis vires Deus nonnunquam contra ſe ſubminiſtrat. p.78.a.
Sceleribus qui obſtricti ſunt miſerabilem ſeruitutem ſeruire. p.132.b.
Scelus populi cauſa fuit cur non templi ædificium progrederetur. p.46.a.
Scelus admittere res eſt grauiſſima. p.70.b.
Scelus quantum malum ſit. p.103.a.
Scelus quam graue ſit Deum non adorare. pag. 234.b.
Scriptura ſumit dicendi rationes ex auxilio quo Deus populum ſuum ex Ægypto liberauit. pag.145.b.
Sculptura lapidis vulnera ſunt Chriſti. p.53.b.
Seculi totius mortalis formã Deus prophetæ proponit. p.77.b.
Seculi huius bona quærere quam ſit ſtultum. pag.81.b.
Seculi caduci huius finis inſtare videtur. p.81.a.
Seculi opes indignæ ſunt quæ tanto ſtudio expetantur. p.82.a.
Sedes ſit Dei qui Deum ex animo colit. p.127.b.
Sententia in improbos falx rectè appellatur. pag. 67.b.
Sententia in improbos cur volans repreſentetur. pag.68.a.
Sententiam in improbos latam cur maledictionem vocet. p.68.b.
Sententia quam vidit Zacharias non pertinet ſolum ad terram Iſraeliticam. p.69.a.
Sententia tam breuis cur in tam grandi volumine ſcripta erat. p.70.a.

Septuaginta cur vertant inter duos montes vmbroſos. p.18.a.
Septuaginta cum vulgata, & Hebræa editione conciliantur. p.37.a.& b.
Septuaginta cur verterunt iniquitatem quod vulgatus oculum. p.73.a.
Seruauit nos Chriſtus iuſtitiam tribuendo, & nomina noſtra expungendo. p.138.a.
Seueritatem, & miſericordiam Dei oportet noſcum recordari. p.66.b.
Sibilus in ſcriptura ſacra non paſtoris eſt, ſed eius ſemper qui milites conuocat. p.160.b.
Similitudo ad declarandum, quo pacto Deus temporibus Eſaiæ delitéſcere cœperit, & rurſus temporibus Chriſti clarius quam alio tempore docuerit. p.3.a.
Simpliciter vt agamus Paulus pulchra monet ſimilitudine. p.117.a.
Simplicitate quanta agat Eccleſia. p.117.a.
Socrates nolebat honeſtatem vllo modo ab vtilitate diſtrahi. p.12.b.
Solicitudo magna Dei in omnibus ſuis agendis. pag. 186.b.
Spacium breue nobis natura ad viuendum dedit. pag.224.a.
Spem maximam ſubſidij ſui Hebræi in templo ponebant. p.9.b.
Sperare quid à Deo debeat is cui fuerit ipſe ſolus pro Deo. p.159.b.
Spes nullæ firmæ niſi quæ in bona vita cum Dei ope coniuncta poſitæ ſunt. p.9.b.
Spes eſſe fallaces quas quiſquam in homine ponit. pag.187.b.
Spes non in ore ſolum debet verſari ſed in corde hærere. p.200.a.
Spiritualius reſponſa dari quid ſit. p.1.b.
Spiritu Dei agi quenquam quæ maxima coniectura ſit. p.140.b.
Stare à dextris quid ſit. p.47.a.
Stupor eius quantus ſit qui verbo Dei ſuperari incipit. p.198.a.
Suppliciorum quibus confecti fuerunt iniqui memores eſſe oportere. p.15.a.
Suppliciorum magnitudinem longitudo, & latitudo voluminis ſignificat. p.68.a.
Supplicium determinatum vnicuique flagitio cõparatum eſt. p.68.b.
Supplicium meritum eſt vt iniquus in manus incidat alterius iniqui. p.151.a.
Supplicia exponit acerbiora quibus populum coercuit. p.183.a.
Supplicia ſtatuta impijs quomodo intelligẽda ſint. pag.228.a.
Sycophantæ decipientes multa mala Reipub. inferunt. p.153.b.

T.

TEMERITAS quorum hominum exitus plerunque habeat calamitoſos. p.108.a.
Templi ſecundi maior dignitas fuit quam primi. pag.6.a.
Templi vaſtitatem propheta prædicit. p.165.b.
Templum Dei Chriſti corpus fuiſſe. p.106.a.
Tempus Chriſti cum vere comparatur. p.152.a.
Teſtamento veteri repræſentatum fuit nullum extra Eccleſiam eſſe adorandi locum. p.235.a.
Triſtitiam magnam affert ſi alius mei laboris fructum percipiat. p.61.b.
Triumpho quam mirabili Chriſtus Ieroſolymam ingreſſus fuerit. p.139.a.
Tubæ ſimilitudine ſacra ſcriptura vtitur ad vocem claram ſignificandam. p.145.a.
Turbari non debemus quod Deus nos ita tractet vt filium ſuum chariſſimum tractauit, pag.214.a.

V.

VATABLVS reprehenditur. p.22.a.& 24.b.& p.53.a.& 68.a.& 72.a.
Vatabli nota laudatur. p.69.b.
Vatabli error. p.168.a.
Vati Deus oſtendit exercitum ſuum vt Iudæis metu perculſis animus accederet. p.16.b.
Vaticinium Zachariæ in duas partes diuiditur. pag.92.a.
Vendere res ſpirituales quam ſit iniquũ. p.109.b.
Venit Chriſtus propter noſtram tantum vtilitatem. p.137.b.
Verba Dei quod ſemper vera ſint pios vehemẽter conſolatur impios vero vehementer terret. pag.6.b.
Verba Chriſti nomine à propheta dicta. p.180.a.
Verbi Dei victoria explicat propheta ex ijs quæ acciderunt inexpugnatione vrbium. p.130.a.
Verbis Dei quanta fides adhibenda ſit. p.5.b.
ex Verbo Dei vt animi fructum capiant qua ratione parentur. p.8.b.
Verbum Dei quid maxime nobis cõmendare debeat. p.7.b.
Verbum Dei vehementer vniuerſum terruit orbem. p.230.a.
Verbum Dei non audire quantum crimen ſit. pag.100.a.
Veritas tẽporibus Chriſti expreſſa fuit. p.106.a.

Veritas

Veritas Reipublicæ maxime neceſſaria eſt. pag. 116.b.
Veritas in iudicijs maxime neceſſaria eſt. p.118.a.
Veritatis nimis cupidus non eſt cenſendus qui leniter eius auctores amat. p.113.a.
Veritatis certus magiſter Deus tantũ eſt. p.153.a.
Verſio difficilis ſeptuaginta interpretum. p.92.a.
Verſio ſeptuaginta interpretum cum noſtra conciliatur. p.92.b.
Veſtes ſordidæ Ieſu ſacerdotis quid ſignificent. pag.48.a.
Veſtes ſordidæ in ſacris literis luctus, & mœroris indicium eſſe ſolent. p.48.a.
Veſtes mutatoriæ quæ nominentur. p.48.b.
Vexantes alios valde ſibi timere debent. p.25.a.
Vi quanta Deus ſit pro Apoſtolis pugnaturus. pag.144.a.
Vi quam eximia ſancti viri in certamine fuerint. p.156.b.
Viarum Dei Eccleſia certam notitiam præbet. pag.122.b.
Victoria Chriſti quam fuerit eximia. p.40.a.
Victoria verbi Dei quanta ſit. p.129.a.
Victoria Apoſtolorum per Euangelium quanta fuerit. p.147.b.
Victoriam Chriſti augent ſancti viri vincentes. pag.148.b.
Victoriam Dei ſingulari præſidio ſancti viri ſunt conſecuti. p.157.a.
Victoriam Eccleſiæ ſpiritualem declarat ex ijs, quæ in victorijs accidunt humanis. p.98.b.
Victoriæ imperatorum omnium longe inferiores ſunt Euangelij trophæis. p.130.a.
Victoria Gedeon cum Chriſti victoria comparatur. p.143.b.
in Vijs quis ambulet Dei. p.49.a.
Vinea, & ficus Eccleſiam ſignificat. p.54.b.
Vincti ſpei cur mortales vocentur. p.141.b.
Vini atque frumenti copiam magnam habebit Eccleſia. p.149.a.
Vinum Eccleſiæ Euangelium eſt. p.149.a.
Vinum Euangelium ſignificat. p.150.a.
Vinum cur doctrina Dei appelletur. p.150.b.
Vinum cum fuit ex aqua factum quid fuerit adumbratum. p.197.a.
Vir optimus, quo magis arridet fortuna ſibi magis in rebus omnibus temperat. p.95.a.
Vires eſſe nullas quibus quis ſe & res ſuas firmare poßit. p.30.a.
Vires Deus ſceleratis hominibus nonnunquam contra ſe ſubminiſtrat. p.78.a.
Virgines quo pacto Chriſti doctrina germinauit. pag.150.a.
Viribus de ſuis neminem gloriari debere. p.30.a.
Viribus ad alijs damnum inferendum ne abutamur. p.30.a.
Viri ſancti proprium eſſe hilarem ſemper eſſe. pag.134.a.
Viri ſancti varijs nominibus appellantur propter eorum varia munia. p.148.a.
Viri ſancti cur lapides vocentur. p.148.b.
Virtutem colere inutile eſſe putant iniqui. p.12.b.
Virtutis magna vis ad opes, & aliam felicitatem parandam. p.13.b.
Vis inaudita verbi Dei. p.144.a.
Viſio cur nocte oblata prophetæ fuerit. p.16.b.
Viſitare quid in ſcriptura ſignificet. p.154.b.
Vitam ſuã quomodo ſapiens colere debeat. p.65.b.
Vitam qui cum virtute colunt multis bonis præ cæteris vel in hac vita fruuntur. p.113.a.
Vitia quale dedecus in animum inducant. p.58.a.
Vitia in Eccleſia qui manere non poßint. p.58.a.
Vmbram pro veritate propheta ponit. p.236.a.
ex Vmbra vult propheta, vt res corpus intelligatur. p.236.b.
Volumen quod vulgatus vertit cur ſeptuaginta falcem vertant. p.67.a.
Volumen cur erat ex vtraque parte ſcriptum. pag.70.b.
Vrbes multas Euangelij vi in Eccleſiæ poteſtatẽ eſſe redigendas. p.127.a.
Vrbes gentilium quonam igne incenſæ ſint. pag. 129.b.
Vtile Stoicis idem quod honeſtum. p.13.a.
Vtilem eſſe Deum amicis ſuis. p.14.a.
Vtiliorem qui impietatem quam honeſtatem ducunt qua ratione ſubſannabimus. p.14.a.
Vtilitates magnas Chriſtus attulit Eccleſiæ. pag. 134.b.
Vulnera Chriſti clarius, quam à nonnullis Euangeliſtis à Dauide narrantur. p.2.b.
Vulnera Chriſti obſcurißime Zachariæ proponuntur. p.2.b.
Vulnera Chriſti ſunt lapidis ſculptura. p.53.b.

Z.

ZACHARIÆ locus difficilis. p.24.a.
Zachariæ locus non poteſt niſi de Chriſto exponi. p.41.b.
Zachariæ caput valde difficile. p.56.a.
Zachariæ locum quendam difficilem Hieronymus iudicat. p.119.b.
Zachariæ locus valde implicatus. p.169.a.
Zachariæ locum confundunt Hebræi quod ſine fide explicari non poßit. p.180.a.

Zachariæ locus valde implicatus exponitur aptiſsime. p.183.a.
Zachariæ variè exponitur decimumquartum caput. p.219.b.
Zachariæ locus valde difficilis. p.223.b.
Zachariæ locus difficilis accuratè exponitur. pag.255.a.
Zachariæ Christi vulnera obſcuriſsime proponuntur. p.2.b.
Zachariæ obſcuritas cur inſtare vatinus finem mihi habetur. p.3.a.
Zachariæ temporibus erant quæ templi & altaris nomine vocarentur. p.6.b.
Zachariæ temporibus templum fuiſſe abſolutum valde veriſimile eſt. p.7.a.
Zachariæ locus difficillimus. p.16.a.
Zachariæ locus variè ab interpretibus eius expositur. p.18.b.
Zachariæ locus difficilis, qui variè exponitur. pag.234.a.
Zachariam eſſe prophetam illum de quo Chriſtus mentionem fecit cur non placeat Hieronymo. pag.6.b.
in Zachariam filium Ioiadæ non conueniunt ſeruatoris dicta. p.7.a.
Zacharias ille, de quo loquitur Chriſtus noſter propheta eſt. p.7.b.
Zacharias de quo ſeptuageſimo anno loquatur. pag.21.a.
Zacharias cur ab Angelo puer vocetur. p.33.b.
Zacharias quam admirabili oratione fuerit vſus. pag.41.b.
Zacharias totum Eccleſiæ progreſſum deſcribit. pag.44.b.
Zacharias à minoribus bonis ad maiora progreditur. p.86.a.
Zacharias declarat quæ dixerat non de materiali ſed ſpiritali Ieruſalem eſſe intelligenda. pag. 165.b.
Zacharias paucis explicat quid à proditore, & à ſacerdotibus de pretio quo Chriſtus fuit emptus factum ſit. p.188.a.
Zacharias cum Matthæo conciliatur. p.188.a.
Zacharias cur difficilis propheta ſit. p.1.a.
Zacharias fuit aut vltimus aut omnium prophetarum penultimus. p.1.a.
Zelare quid propriè Hebræis ſignificet. pag. 23.a.
Zelo erga nos Deum affectum eſſe valde optandum eſt. p.24.a.
in Zorobabel non cadunt quæ ei attribuunt Hebræi. p.86.a.

Finis Indicis rerum.

1-6-2